

8/2135

BUDAPESTI SZEMLE

g. 2.

2262

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

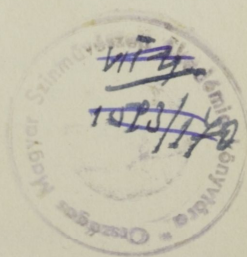
SZERKESZTI

GYULAI PÁL.

SZÁZADIK KÖTET.

(274. 275. 276. SZÁM)

dp

BUDA-PEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA.

1899.

~~4805~~

~~8 IV. 22~~

1895H 61

26.-

TARTALOM.

CCXXIV. SZÁM.

	Lap
A TOLL ÉS KÖNYV. — Heller Ágosttól	1
A MAGYAROK KIVÁNDORLÁSA AMERIKÁBA. (III.) — Hegedüs Loránttól	10
A LEVÉLTITOK. — Heim Pétertől	29
AZ ILIÁSZ HETEDIK ÉNEKE. — Baksay Sándortól	78
A MESE VÉGE. — Oroszból, Lonczay Elektől	98
KÖLTEMÉNYEK : Az <i>Arany-szoba</i> . — Lévay Józseftől. — <i>A kovács</i> . — Kozma Andortól	112
CYRANO DE BERGERAC. — Szigetvári Ivántól	117
ANGOL KÖNYVTÁRAKRÓL. — Kropf Lajostól	125
MUNKÁSVISZONYOK EGY AMERIKAI GYÁRBAN. — Farkas Jenőtől	132
ÉRTESITŐ: Jókai Mór: <i>Költemények</i> . — —ó-tól. — Knapp: <i>Liefe, wirtings and correspondence of George Borrow</i> . — K—s-tól. Pautz Ottó: <i>Muhammeds Lehre von der Offenbarung, quellenmässig untersucht</i> . — r.-tól. — Steffen: <i>England cis Weltmacht und Kulturstaat</i> . — d.-tól. — Hadow: <i>A Croatian Composer</i> . — k. l.-tól. — <i>Uj magyar könyvek</i>	138

CCLXXV. SZÁM.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN LEVELEI HOLLÁN ERNŐHÖZ. 1859—60. — Kónyi Manótól	161
A MAGYAROK KIVÁNDORLÁSA AMERIKÁBA. (IV.) — Hegedüs Loránttól	185
QUOTA-TANULMÁNYOK. (V.) — Földes Bélától	208
OROSZORSZÁG A SZIBÉRIAI VASUTAK BEFEJEZÉSE UTÁN. — Vámbéry Ármintól	238
A CSODASZARVAS. (<i>Részlet a Kalevalából</i>). (I.) — Finnből — Vikár Bélától	245
SZAIÐZSA. — Elbeszélés. — Multatuli után, hollandból — Gábor Ignácztól	276

	Lap
KÖLTEMÉNYEK: <i>Dal a könyvekről.</i> — Szabolicska Mihálytól. — <i>Átkos tavasz.</i> — Beranger után, francziából — Kozma Andortól	293
ÉRTESITŐ: Werner Gyula: <i>Megvirrad még valaha.</i> — <i>Kendi Imre házassága.</i> — n.-tól. — Kőszeghy Sándor: <i>Nemes családok Pestvármegyében.</i> — Acsády Ignácztól. — Tolsztoi Leó: <i>Mi a művészet?</i> — Jászi Oszkártól. — Payot J.: <i>L'education de la Volonté.</i> — G. S.-tól. — <i>Új magyar könyvek</i>	295

CCLXXVI. SZÁM.

A VAN DYCK-TÁRLAT ANTWERPENBEN. — Wollanka Józseftől	321
A CSODASZARVAS. — (<i>Részlet a Kalevalából.</i>) (II.) — Vikár Bélától	332
AZ ISZÁKOSSÁG ÉS A BÜNTETTEK. — Nagyiványi Fekete Gyulától	361
ZAH FELICIÁN PÖRE. — Marczali Henriktől	379
A MUNKA MEGADÓZTATÁSA. — Kármán Eleméértől	391
FORGÁCSOK. — Aho János után, finnől — Popini Alberttől	408
KÖLTEMÉNYEK: <i>Fiatal leánynak.</i> — Szász Károlytól. — <i>Verekedés.</i> — Manuel Jenő után, francziából — Bogdánfy Lajostól	421
PETŐFI EMLÉKEZETE. — Berzeviczy Alberttől	424
ÉRTESITŐ: Luby Sándor: <i>Vergődés.</i> — a-tól. — Frecskay: <i>Mesterségek szótára.</i> — s.-tól. — Blackie Stuart: <i>Önnevelés.</i> — w. j.-tól. — Griesbach: <i>Hygienische Schulreform.</i> — Imre Lajostól. — Wiener L.: <i>The history of Yiddish literature.</i> — Bidez and Parmentier: <i>The ecclesiastical history of Evagrius.</i> — Sathas C.: <i>The history of Psellus.</i> — Ilges W.: <i>M. v. Munkácsy.</i> — Smyth A.: <i>Shakespeare's Pericles and Apollonius of Tyre.</i> — Kropf Lajostól. — <i>Új magyar könyvek</i>	436
A Budapesti Szemle 1894–99-iki hat évfolyamának (77–100. kötet) tartalommutatója.	

A TOLL ÉS A KÖNYV.

SZERZŐ ÉS KIADÓ.

A mult év utolsó napjaiban Londonban egy könyv jelent meg, mely az angol irodalmi szemlékben erős, sokáig tartó visszhangra talált és élénk vitákra szolgáltatott okot. Anglia kiváló írói vettek részt e vitában. A könyv szerzője Angliának ismert és termékeny írója Sir Walter Besant. Könyvének címe: *The Pen and the Book* (London, Burleigh, 1899). A szerző maga mondja, hogy több mint harmincz év óta foglalkozik azzal a kérdéssel, miképen lehetne az író biztositani szellemi munkája révén szerzett jogainak élvezetében és megóvni az őt kizsákmányoló kiadóval (Publisher) szemben.

Érdekes nemzetgazdasági problema tárul föl előttünk, midőn a szellemi és művészi tulajdon igazságos értékesítéséről olvasunk. Mert kétségbevonhatlan igazság, hogy az írói munka díjazása s az ezt forgalomba hozó kiadó és könyvkereskedő haszna között rendesen nincs arány. Azt is könnyen átláthatni, hogy az irodalmi tulajdon nem oly érték, melynek forgalmi ára a kézzelfogható értékek módjára csak a kereslet és kínálat közötti viszonytól függ. Az irodalmi érték meghatározása valóban nehéz feladat, minthogy pénzben kifejezhető mértéke többféle, alig meghatározható föltételtől függ.

A ki Besant könyvét olvassa, csodálkozni fog, hogyan kapott kiadót oly könyvre, melyben a szerző számokkal és példákkal bizonyítgatja, mennyire zsarolja a kiadó a védtelen író. Besant Walter tekintélyes író, a «Society of Authors», az angol írók hatalmas szövetkezetének alapító és tevékeny tagja. Számos irodalomtörténeti művet írt, mely különösen a régibb francia irodalommal foglalkozik, mint például *Studies*

in early French poetry, (1868), — *The French humorists from 12 th to 19 th century* (1873), továbbá Rabelais-re vonatkozó dolgozatai (1879—1883). Ezenkívül több regénynek és két vígjátéknak szerzője. Műveinek egy része magyar fordításban is megjelent.

Besant szóban levő könyve nagyon rendszeres. Írója mintegy «vade mecum»-ot akar adni a kezdő írók kezébe. Élénk színekben festi az író életének rossz és jó oldalait. Óvni kívánja a fiatal embert, hogy határozott hivatás hiányában ne lépjen e bizonytalan pályára, melyen szorgalmas, becsületes munkálkodás mellett is gyakran nem arat sikert, fáradozásának gyümölcsét sokszor nem élvezheti.

A mű bevezetése után, mely az irodalomról szól általánosságban, három főrésze oszlik. Az első szól az íróról, a második és harmadik az irodalmi termék keletkezéséről, kinyomatásáról és megjelenéséről, szóval az író és a kiadó közötti viszonyokat fejtegeti. Végezetül a függelékben a szerzők társulatának berendezése és a társulat célja foglaltatnak.

A szerző mindenekelőtt az irodalmi világról és életről akar képet adni. Az 1891-iki census szerint volt Angliában és Walesban körülbelül 5800 író, kiadó és újságíró. De ez a szám alig fele azoknak, kik e hivatásszerű irodalmi embereken kívül irodalmi munkát folytatnak. A számos egyházi férfiú, tanár, orvos, jogász, ki vagy saját szakmájában, vagy történelmi, philosophiai, kritikai és szépirodalmi szakban dolgozik, nincs a czéhbeli írók sorába számítva. Hogy ha mindezeket és a számos nőíró is összeszámítjuk, nem fogunk túlmenni a valóságon, ha a szűkebb értelemben vett Angliában az írók számát 20,000-re tesszük. •

A régibb kor írói műveiket csak igen csekély díjért értékesíthették. Milton az *Elveszett paradicsom*ért tíz font sterlinget kapott, azaz 120 forintot; Johnson a *Satire of London* című műveért épen annyit; Oliver Goldsmith a *Vicar of Wakefield*ért 60 font sterlinget.

Ezek a számok világosan mutatják, hogy abban a korban az irodalom becslése általában igen alacsony fokon állott. Kétséget sem szenved, hogy az írók sorsa ma hasonlíthatatlanul kedvezőbb, mint a múlt századokban. Az írók sorsa a múlt században, Besant kissé erős színezése szerint, nyomor, éhség, öngyilkosság volt, az adósok börtöne vagy nehéz szolgai

munka. Emlékezetünkbe hozza, hogy Henry Carey, midőn *Sally in our Alley* *) dalát minden házban dalolták, hogy a legnagyobb nyomortól menekedjék, öngyilkossá lett, hogy Chatterton ugyanez okból megmérgezte magát, William Pattison megtört szívvel halt meg életének 21-dik évében. Richard Savage az adósok börtönében végezte földi pályáját; az aranytollú Oliver Goldsmith nyomorult padlásszobában tengődött és veszett el. E szomorú sort lehetne folytatni. Elzüllés, elrészegedés és a «Fleet Prison» volt gyakran az írók végső sorsa. «Literature is a beggarly profession» (az irodalom koldusmesterség), így végzi a szerző e szomorú összeállítást.

Lassanként javultak a viszonyok. Számok alapján iparkodik a szerző megmutatni, hogy miként szaporodott az olvasóközönség. 1750-ben a hármaskiráltságban volt tíz millió lakos, s ezek javarésze földműves. Sokat mondunk, ha csak két milliót veszünk, ki az írás-olvasásban jártas volt, és valami olvasni valót kívánt. Ha azonban azt kérdezzük, hogy ezek közül ki érdeklődött irodalmi művek iránt, úgy csak a tanult embereket számíthatjuk: az iskola embereit és a tanulókat, a papokat, a bírákat stb. Legfeljebb 30,000 embert vehetünk föl ez időben, a kik irodalmi művek iránt érdeklődtek.

Vegyünk későbbi kort, például 1830-at. Nagy Brittanía lakossága 24 millióra emelkedett, de az irodalmi élvezetek után való vágy korántsem emelkedett ugyanabban az arányban. Már az asszonyok is olvasnak, de azért legfeljebb 50,000 angolul olvasó embert vehetünk föl. Meg kell gondolni, hogy Amerikával csekély volt a közlekedés, Ausztrália és New-Zealand gyarmatai nem voltak meg s Kelet-Indiában sem kellett angol könyv.

Nézzük a mostani állapotot. Az angolul beszélő és gondolkodó emberek számát bátran tehetjük 56 millióra, de ehhez még nem számítottuk az amerikai angol népet, a gyarmatokat stb. Mindezeket hozzászámítva több mint száz millió embert lehet fölvenni, kik valahogyan tudnak angolul olvasni. De hány ember olvassa Walter Scott, Marryat, Dickens és egyéb ily kiváló író műveit? Legfeljebb tíz millióra tehetjük azok számát, kik az angol irodalom legkiválóbb műveit olvassák.

Az irodalom termékeit olvasó közönség igen sokféle.

---

*) Carey igen népszerű balladája.

Nagy közönsége van az iskolai és az imakönyveknek. A költői művek olvasó közönsége az író népszerűségétől függ. Egy jó nevű író regénye, mely például az *Illustrated London News* című heti lapban jelent meg, s melyet ugyanekkor egy amerikai és egy ausztráliai képes lap is közöl, ekként körülbelül 250,000 példányban jelenik meg egyszerre. Számítsunk minden példányra csak két olvasót, úgy fél millió olvasója van a regénynek. De a hetilapban megjelent regény könyvalakban is napvilágot lát, sőt számos kiadásban jelenhetik meg. Oly regény, mely általános tetszésben részesül, húsz év alatt könnyen jelenhetik meg 30,000 példányban és minden példánynak több, gyakran — például a kölcsönkönyvtárakban — számos olvasója van. Szóval látjuk e számokból, hogy egyes könyvek óriási körben terjednek.

Ha az irodalom iránt napjainkban táplált előszeretet oly mértékben terjed, mint ez az utolsó évtizedekben mutatkozott, akkor a jó, hírneves író állása és tekintélye bármily magas állású személyével vetekedni fog. E bevezető elmélkedések után a szerző áttér tulajdonképeni tárgyára, midőn az író és szerkesztő meg a kiadó teendőiről rendszeresen értekezik.

Hogy lesz az emberből író? Melyek a kellékei e mesterségnek? Miként fog működéséhez? — Mindezekre a kérdésekre behatóan felel. Azután fölveti azt a kérdést, hogy milyen társadalmi osztályokból kerülnek ki a toll emberei. Találunk közöttük volt iskolamestert mint Johnson, prókátort, mint Fielding, orvosdokort, mint Goldsmith és Smollett. Scott királyi hivatalnok volt, Coleridge unitarius pap, Dickens közönséges újságíró. Néhányan rendes foglalkozásuk mellett űzték az irodalmat, mint Burns, Charles Lamb, Wordsworth és Trollope, mások elég jómóduak voltak, hogy az irodalommal mint kedvenc tárggyal foglalkozhattak, mint például Pope, Cowper, Keats, Shelley, Lord Byron, Thackeray, Tennyson. Ujabb időben az újságírók köréből számosan iparkodnak a többre becsült, komolyabb irodalom munkásaivá lenni.

Hogy mi viszi az embereket az irodalmi pályára, arra nézve számos okot lehet találni. Van, kit lelkének parancsoló szózata hív a költői pályára, ezekben megvan az «isteni hivatás», a «Divine Call». Csakhogy azok száma, kik a belső szózatot követve, állanak a toll szolgálatába, nagyon csekély. De azért minden író képzelettel a hivatásszerű ösztönt, mely őt írói

pályára szorítja. Nagy azon írók száma, kik azért irnak, mert foglalkozásukhoz tartozik. Az orvos orvosoknak, a mérnök mérnököknek, a tanár tudósok és tanítványai számára ír könyvet. Az utazó jegyzeteiből iparkodik könyvet alkotni, hogy tapasztalatairól nagy körben vegyenek tudomást. Van, a ki egész életében csak egy könyvet ír, melyre saját életének eseményei és tapasztalatai indították.

De van még egy nagy terjedelmű irodalom, az, mely a szegény nép milliói számára termeli a szellemi táplálékot. A *Penny Journals*, a krajezáros folyóiratok beláthatatlan tömege egész sereg irodalmi embert foglalkoztat. Több ezer író látja el az olcsó hetilapokat. Szegény egyházközségek lelkeszei, azok özvegyei, felnőtt leányai, egyedül álló nők, azután kis hivatalnokok és számos más szerény állású egyén fordul e foglalkozáshoz, hogy valami mellékjövedelemre tegyen szert.

Alapos modorában a szerző azután előveszi a szépirodalom egyes fajait és fejtegeti képviselőinek kellékeit. Szól a kritikusról, az essayistáról, költőről, a beszély- és a drámaíróról. Megállapítja mindezek különféle föladatát, mesterségek és művészetök finomságait.

Egy másik fejezetben a szerkesztői állásról szól. Nagyon kellemes, óhajtható állásnak tartják. Dickens volt szerkesztő, Trollope és Thackeray is voltak szerkesztők. Arra a kérdésre, vajon előnyös-e e foglalkozás az író tevékenységére, nem-mel felel a szerző. A szerkesztői ügyesség és az írói tehetség különböző dolog. Sőt azt lehetne mondani, hogy a jó író tulajdonságai inkább kizárják a jó szerkesztő tulajdonságait.

A szerkesztő munkája nagy, terhes és sok felelősséggel jár. Bizonyos tekintetben fölül kell állania az irodalmi, politikai, társadalmi, művészeti és tudományos körökön. Szabad legyen azok előítéleteitől, de lelkesedésöktől is. Éles pillantásúnak kell lennie, hogy gyorsan bírja megítélni a benyújtott műveket, ügyesnek kell lennie, hogy az érzékeny és könnyen megsérthető írókat reávegye műveikben a kívánatosnak látszó változtatások megtételére.

Nehéz ily embert találni, ki mind e föltételeknek megfeleljen. A szakavatott, ügyes szerkesztő saját folyóiratára fontos személy, de hatalmas tényező lehet az egész irodalomra nézve is. Mily hatalom fekszik például oly szerkesztőnek kezében, mint a *Nineteenth century*, vagy a *Contemporary*

szerkesztőjének kezében. Ha nyílt eszű, tág látkörű egyén, sokféle visszaélést szüntethet meg az irodalom vagy a társadalom terén, hatalmas szava a szerkesztői asztaltól eljut a nagy művelt körökbe és ezek hallgatnak szavára.

A napi újságoknak is van nagy, de azon komolyabb folyóiratoktól eltérő tekintélye. Inkább a napi vitatkozásban vesznek részt, de hatásuk muló, néhány nap múlva feledésbe ment.

Ezután áttér a szerző a kiadó (Publisher) szerepkörére. Pályáját rendszeren egy nagyobb terjedelmű mű, például egy encyclopædia kiadásával kezdi. Ily vállalatra számos jó és megbízható munkás kívántatik. Általában véve a kiadónak, ha föladatának derekasan meg akar felelni, némikép oly képzettséggel kell bírnia, mint a szerkesztőnek, csak hogy nála mégis inkább a kereskedői oldal érvényesül. Miután Besant ily módon megírta a toll és a könyv körül elfoglalt személyeknek mintegy természetrajzát, az irodalom gazdasági és kereskedelmi oldalával kezd foglalkozni. Ez a könyvnek az a része, mely az angol kiadókat mélyen sértette, úgy hogy több «Publisher» részéről heves felelet jelent meg az angol irodalmi szemlékben. Terjedelemre nézve e második és harmadik része több mint felét teszi a könyvnek. Azért mégis rövidebben foglalkozunk vele, minthogy a főeredményeket röviden kifejezhetjük, a nélkül, hogy a részleteket föl kellene hozni, mely részletek azonban az angol szerzőkre nagy fontosságuk.

Miután a szerző a könyvek jövedelmezőségét, előállítási és terjesztési költségeit kimutatja, azt is említi, hogy a kiadók e viszonyokat takargatni kívánják, nehogy a szerző tisztán lássa, mily csekély a szellemi munka és tulajdon díjazása a könyv terjesztésével foglalkozó könyvkiadó hasznával szemben.

Ezen a téren különben már az angol írók társulata, a «Society of Authors» megelőzte a szerzőt, midőn hasonló célból két munkát adott ki, hogy a kiadók önző eljárását pengengerre állítsa. E két könyv czíme: *Methods of Publication* (A könyvkiadás módszerei) és *Cost of Production* (Az előállítási költség). Már ez a két munka is nagy visszatetszést szült a kiadók között.

Besant a mostani értelemben vett kiadót akarná fölöslegessé tenni. A jövő módszerét abban látja, hogy a szerző

megtartsa szellemi tulajdonának összes kiadási jogait, tehát a kiadói jogot Angliában, az angol gyarmatokban, az európai szárazföldön és Éjszakamerikában, továbbá a fordítási, esetleg színrehozási jogot, s a könyv hirdetését és elterjesztését úgynevezett irodalmi agensre bizza, ki tíz százalékkal szívesen megelégszik. Ő maga azonban belátja, hogy ez ajánlott módszer mellett nehéz volna a kezdő író állása, hogy ez eljárást legfeljebb már általános elismerésben részesülő író gyakorolhatja.

A Besant-féle mű végén függelék alakjában, hozza a szerzők társulatának szervezetét és alapszabályait. Elnöke ez idő szerint Angliának előkelő írója George Meredith; tagjai között Anglia íróinak és tudósainak legkiválóbbjait találjuk, mint például Hartpole Lecky, Rudyard Kipling, Thomas Hardy, Ridder Haggard, Jerome, Martin Conway, Marion Crawford, Dobson, Sir Lewis Morris, Traill (a *Literature* szerkesztője), Prof. Michæl Foster, (a Royal Society főtitkára), Richard Garnett (a British Museum könyvtárában a nyomtatvány-osztálynak sok éven át főnöke), Mrs. Humphry Ward és számos más sokat emlegetett előkelő író.

A társulat alapítására különösen két szempont vezetett: az első, hogy a szerző és a kiadó közötti viszony világos, jogszerű alapra helyeztessék, a második, hogy a szerző kiadói tulajdonjoga Angliában és a külfölddel szemben minden tekintetben törvényileg meg legyen állapítva.

Az írók társulata azonban nemcsak az általános irodalmi viszonyokat kívánja rendezni, különös célja támogatni a tehetséges kezdő írókat, azért bizonyos díjért magára vállalja a hozzá benyújtott kézirati művek átvizsgálását és kritikai vélemény nyilvánítását. A társulat az irodalom érdekében bizonyos szakirodalmat terjeszt és havi folyóiratot is ad ki *The Author* címmel, melyben az irodalmi tulajdont érdeklő kérdések tárgyaltnak.

Besant könyve nem került a nagy könyvpiacra. Nem is hirdették szokott módon az irodalmi szemlékben és könyvkereskedői hirdetésekben. De azért hatása nem maradt el. Rövid idővel megjelenése után a *Times*nek Traill-től igen jól szerkesztett irodalmi folyóiratában, a *Literature*ben (1899. év január 14. és 21-iki számában) *A Publisher*, tehát «egy kiadó» aláírással két éles cikk jelent meg Besant könyve ellen, mely

utóbbi «controversial pamphlet»-nek nevez. A cikk írója azt tartja, hogy helytelen irodalmi tulajdonról beszélni, holott az írói műnek csupán csak irodalmi értékéről lehet szó, mint-hogy a könyv csak akkor lesz értékes tulajdonná, ha az olvasó közönség azzá teszi. Ha a közönség tudomást nem vesz róla, akkor tulajdoni értékkel úgy sem bír. A *Publisher* Besant költségvetési számolásait is iparkodik megezáfolni és végül kikel a szerző azon terve ellen, hogy a jövőben a könyv terjesztése ne a kiadó, hanem egy irodalmi közvetítő kezében legyen. «Nem» — úgy fejezi be kritikáját — «soha sem fog ez történni. A szerző nem lesz és nem lehet soha könyvíró és könyvpiaros egy személyben; épen oly kevésbé lesznek irodalmi agensek a könyvek terjesztői.»

Besant felel ez erélyes támadásra a főtnevezett lapban (1899. január 28-án és február 4-iki számaiban). Mindenekelőtt kiemeli, hogy könyve bizonyos értelemben kézirat gyanánt jelent meg és csak az érdekelt írók számára van rendelkezve, hogy tehát nem a nagy olvasóközönségnek kívánja elárulni a kiadók bűneit, továbbá azt is mondja, hogy ő ugyanezeket a nézeteket, melyeket könyvében fejteget, már harmincz éven keresztül hirdette és vitatta az írók társulatában. Állításait főtartja és a következő szavakkal fejezi be ellenbírálását. «Művem által nem vesztettem egy barátomat sem, sem a szerzők, sem a kiadók, sem az olvasók köréből. És ha föl kell hagynom törekvéseimmel már holnap is — a természet rendje szerint ez nemsokára be fog következni — én könyvemet nyugodtan hagyom, mint egy ügynek tiszta és igazságos tárgyalását, melynek célja segíteni és útbaigazítani azon fiatal férfiakat és nőket, kik az irodalmi foglalkozás terére lépnek, oly cél, melyet művelni boldogságom volt több mint harmincz esztendőn keresztül.»

Ugyancsak a *Literature* című folyóiratban (1899. február 4-én) Herbert Spencer, Anglia nagy philosophusa is nyilatkozik a szóban forgó kérdés dolgában. Azt mondja, hogy ő ötven év óta követi a Besant-tól a jövő számára javasolt módszert. Williams and Norgate londoni kiadók csak mérsékelt százalékot élvező könyvterjesztői (distributing agents). Könyveit maga adja ki és szerzői jogait nem engedi át senkinek. Ő maga azonban hozzáteszi, hogy ez eljáráshoz az írónak, ki e módon minden jogát meg akarja őrizni, már bizonyos hírnévvel kell

bírnia, úgy hogy a kezdő író mégis csak mindig a könyv-
iparosra, a kiadóra szorul.

Besant ismertetett könyvével mindenesetre fontos és érdekes kérdést pendített meg. Az író, legyen ez költő, tudós, vagy más szakbeli író, általánosságban véve mindenütt oly szegényes díjazásban részesül, hogy alig van hivatás vagy állás, mely oly silányan jövedelmezne. Nem beszélünk itt kiváló és közkedvelt írókról, kiknek minden egyes írott szavát arannyal mérik, mint például Rudyard Kipling-ét; nem beszélünk nagyon elterjedt francia nyelvtan szerkesztőjéről, ki százakra menő kiadásokból vagyont szerez, hanem szólunk az írók nagy tömegéről. Van számos jónevű író, kinek műveit csak kis olvasókör élvezi, a nagy közönség figyelme nem irányult reá, s azért csak kevesen veszik könyveiket. Vagy tekintsünk a tudományos irodalom művelőire. Hiszi-e valaki, hogy tudományos művek írásából meg lehetne élni? Midőn ezeket a műveket — alig is lehetne másképp — ívszám szerint díjazzák, ha díjazzák, midőn az író egy kis féloldalas táblázat adatainak szerzésén talán fél évig dolgozott. És nem is díjazhatja a kiadó valami fényesen, minthogy a tudományos műnek, mennél nagyobb a tudományossága, annál kisebb a vevők száma, úgy hogy bizonyos tudományos művek magánkiadóra egyáltalában nem találhatnak és csak tudományos intézetek révén, vagy állami segélylyel, vagy egy nagy mæcenás támogatásával láthatnak napvilágot.

A kiadók közül egyesek talán tönkre is mennek, de általánosságban azt mondhatjuk, hogy nagyon is vagyonosodnak. Abban bizonyára igaza van annak a *Publisher*nek, ki Besant könyve ellen írt, hogy a legjobb könyv sem bír kereskedelmi értékkel, ha nem veszi meg senki. Egészen más az irodalmi és a kereskedelmi érték, pedig a könyvkereskedő csak az utóbbit fizetheti meg. Másrészt azonban, úgy hiszem, hogy az író megfelelőbb díjazását célzó mozgalom a szárazföldön is előbb-utóbb be fog következni és hogy itt is tekintélyes nagy írói társulatok föladata lesz az egyensúlyt helyreállítani a szerző jogos követelései és a könyvkiadó üzleti érdekei között.

A MAGYAROK KIVÁNDORLÁSA AMERIKÁBA.

Harmadik közlemény.*)

IV.

A kivándorlás okai; a visszatérés; a Felvidék helyzete a kivándorlás és bevándorlás következtében.

Miért vándorolnak ki az emberek Amerikába?

Bizonyára ez a kérdések kérdése. Érkezett is rá annyi válasz, hogy elszámolni sem lehet; hisz annyian voltak, a kik azt hitték, hogy a kivándorlás valami rettenetesen egyszerű dolog s ezek mind, egytől-egyig készen voltak följánlani saját «általános megoldásukat». A vége az lett, hogy a nagy elvi kijelentések kezdtek összezsugorodni, egyetemes csodaszereik eltűnedeztek és megmaradt a kivándorlás kérlelhetetlen valósága, a mely országok és vidékek szerint színes változatosságból van összetéve, csak egy nincsen benne: nagyhangú elmélet.

Mosso híres könyve, a melyet a fáradságról irt, ezzel a rendkívül érdekes fejezettel kezdődik, *A madarak vándorlásáról és a posta-galambokról*. Előadja ebben Mosso, hogy az új figyelések és kutatások egészen váratlan eredményre vezették a tudományt. Eddig az volt az általános nézet, hogy a vándorló madarak, — gólyák, fecskék — egyszerűen neki-röpülnek a tengernek és valamely kimagyarázhatatlan ösztön, mely mindnyájuk fölött egyformán uralkodik, egyszerre, egy

---

*) Lásd az előbbeni közleményeket a *Budapesti Szemle* 265., 266. és 267. füzetében.

vonásban átvonja őket az Óceánon; így magyarázták a madarak kivándorlását. Bele is nyugodott mindenki ebbe a magyarázatba és eszükbe sem jutott a könyvróknak, hogy ez talán nem így van egészen s hogy ha közelebbről megnéznék az egyes eseteket, akkor egyszerre szétesnék ez az általános tan és lenne belőle egy csomó igen különböző individuális madár-kérdés. Mosso: (*La fatigue intellectuelle et physique*, Langlois fordítása, 1896.) tényleg bebizonyítja, hogy ilyen általános irányadó ösztön helyett az egyes madáregyének, szárnyas vándor-csapatok tanultságától, neveltségétől stb., egy szóval: különböző természetétől függ a vándorlás esélye, s ezért nem hogy egy általános kivándorlási törvény uralkodnék, teszem föl valamennyi fecskén, hanem annyi különböző utat, körülményt és sikert fogunk látni náluk, a mennyi különbözőséget mutat az egyes fecskék vagy fecske-hadak természete és külső körülménye. Nem általános, egyenletes ösztön szerepel itt tehát, hanem az egyéni sajátosságok kérdései uralkodnak — ez a madarak kivándorlásának új törvénye.

Ugyanez, és nem más, az én álláspontom is a mi kivándorlásunk dolgában. Nemcsak úgy értem ezt, hogy az európai kivándorlást nem lehet egy általános képlettel kifejezni, hanem értem úgy is, hogy magát a magyar kivándorlást is csak Mosso rendszerével magyarázhatjuk meg. Nem elvi tételeken, úgynevezett nagy igazságokon kell kezdenünk a munkát, mert ezekkel ugyan mindenüvé elérünk, csak a kivándorlás okaihoz nem, hanem épen ellenkezőleg a földön, a Felvidék völgyeiben és fensíkjain kell keresnünk az egyes típusokat. Ezzel kell kezdődnie a kutatásnak s csak azután lehet szó arról, hogy ezeket az egyéni, helyi okokat összegyűjtve, úgy mutassuk be őket, hogy nagyobb szempontok világosságát vetíthessük csoportjaira. Eljárásom tehát épen megfordított úton halad, mint az általános elméletek: a kicsiny típuson kezdem, — mint az amerikai magyarok rajzolásánál is — s azokból szerkesztem meg az irányzatok rajzolatát. Meg is mondom, hogy mi indított erre. Indított az, hogy míg a Felvidéken jártam, a legtöbbször azt kellett hallanom, hogy a kivándorlás oka valamely elharapózott «kivándorlási viszketeg», a mely oly ösztönszerűleg viszi Amerikába embeinket, mint a hogy a vándorlási ösztön átvezeti a madarakat Afrikába; mikor pedig megjártam a felföldet, akkor láttam —

de hisz épen azt akarom elmondani, hogy milyen tipikus okokat láttam. A miatt, hogy kicsinyességek szét ne vessék dolgozatom kereteit, a II. fejezet mintájára csak azokat a pontokat fogom utamon megtűzködni, a melyek mindazon mélységeket jelzik, a melyek fölött a kivándorlás problémájával lépdelünk, de azért, úgy hiszem, megengedhetek magamnak annyi részletezést, a mennyi itt következik:

Trencsénmegyében a kisuczai járás jár elöl a kivándorlásban, miután a népesség oly sűrű, hogy mintegy 10,000 lélek van a szűk s nagyrészt terméketlen völgybe beszorítva. A közigazgatási bizottság (jelentéseiben) nem tartja valami nagy veszedelemnek a kivándorlást, minthogy a «sodronyosok» (ez a drótos tót hivatalos neve!) azelőtt is vándoroltak s a bajt most is inkább a «behozott veszedelmes eszmék» okozzák; azzal is vigasztalják magokat a trencséniek, hogy inkább csavargók mennek el. A mint azonban magam láttam, a kivándorlási seb sokkal mélyebb, sőt talán itt — s még a ruthén vidéken — vérzik legerősebben az egész országban. Magából a beszterczei völgyből évenként kivándorol 100—200 család, köztük jómódú gazdák, a kiket a Galicziából jövő fakereskedők üzelmel egyszerűen kifordítanak a «zsinór-erdőből», a melyek úgyis oly aprók és oly bonyolult birtoklást mutatnak, hogy — egy igen jellemzetes mondás szerint — «mindenki a más erdejéből lopja saját fáját». A föld-éhség oly nagy, hogy egy hold ára 800 frt, annak ellenére, hogy a «birtokok» valóságos szilánkokban vannak szétszórva a kopár hegyoldalakon, hol okszerű gazdálkodásról épen oly kevéssé van szó, mint használható utakról. Nem akarom leírni azokat az uzsoráskodókat, miket a korcsmárosok és faszállítók kölcsönei jelentenek (adataim mind meg vannak), sem azt nem feszegetem, hogy a 150 %-os egyházi pótdadó mennyiben használ a vallásosságnak; hanem a szomorúságból elég lesz ennyi: a lakosok közül senkisémet adhat el gabonát, oly kevéske terem, sőt majd mindig venniök kell; hust évenként legfőlebb a két nagy ünnepen látnak, de 5—6 évig is el kell élniök husétel nélkül; kőházak nincsenek; a földet csak fűrészporral és fenyőlombokkal trágyázhatják; januárra rendszeren elfogy a málé s akkor kezdődik a koplalás, sőt ilyenkor nem bírnak venni, eczet helyett pedig éretlen szilvával és körtével savanyítják az ételt; 42 község közül csak hatnak van okleveles

tanítója; mindabból pedig a mit mi «magyarság»-nak nevezünk, annyit sem kaptak eddig, hogy — kérdezősködésekre — egy pár öregén kívül senkisémm hallotta Kossuth Lajos nevét. A völgy teljes a nagy nyomoruságtól, s az intransigens nagy uradalom, az erdők pusztulása és az ipar hiánya, az üzérkedők fondorkodásaival együtt oly tökéletessé teszi a szegénységet, hogy a népesség szinte physikai kényszerűséggel ömlik ki a hegyeken — Amerikába. Kell-e még több ok arra, hogy itt «kivándorlási viszketeg» teremjen, kell-e az olyan faluban, a hol «állami malacznak» mondták a koczákat, mert minden állatjukat adóba adják?

A kisuczai és besztercei völgy azért is megérdemli figyelmünket, mert nemcsak több kivándorló járásnak sötét típusa, hanem pontos adatokat ad ahhoz is, a mit a kivándorlás visszahatásának neveztem el. Így Zborón, az egyik «amerikai», ki 1200 forintot hozott haza, itthon ismét jól találja magát darócz-ruhájában s kérdéseimre azzal válaszolt, hogy «egész világon nincs oly Krajna (ország), mint Magyarország, ha — itt pénz van», de e mellett oly ellenszenvvel viseltetnek a faluban minden ellen, a mi állami, hogy az államtól nem várnak már semmit, csak — a földosztást. Egy másik helyütt emberem, ki «szegénységért» ment ki már két ízben, hétszáz forintján kívül pánszláv újsággal is megakodott az Új-Világban, de azért jó bazafi maradt, hogy rövidség okából csak még egy harmadik falut említsek, Beszterczéről 500—600 férfi volt Amerikában s a hazahozott pénzt arra használták, hogy kifizessék adósságaikat, a mely a fakereskedők csalárdságából és a sok osztozkodásból maradt rajtuk, azután pedig nagy bádogkereszteket csináltattak a temetőbe. — A mint így maga ez egyetlen járás, — nagy elmaradottsága mellett, a min derék főbirója próbál segíteni — már kimutatja, hogy micsoda rettenetes sok dolog van ebben az egy szóban «kivándorlás», úgy továbbat is hihetetlen változatoságot ér kezünk mindenütt, a hová csak nyulunk.

Vegyük Liptómegyét, a honnét az alispán adatai szerint vagy 750 ember van Amerikában, leginkább Csorbafalváról és Tarnóczról. Minthogy e megye jellegét az adja meg, hogy kevés középbirtokos van, az ősi gentry legnagyobbrészt tönkrement, míg másfelől némely község nagyobb erdőket birt megszerezni: akként ez az állapot visszatükröződik a mi kíván-

dorlási mozgalmunkban is. A parasztok egy része ugyanis asztalos és kovács munkához is ért, nincs annyira megszorulva és ezért faluját «városnak», a községházát városháznak mondja s városi emlékei Amerikában sem hagyják el. Innét van, hogy legtöbbször két év múlva ismét visszajön, hoz vagy 500 forintot, a mivel azután tisztességesebben rendezi be lakását — nem úgy, mint a trencséniek, — úgy hogy a házak egyharmada (Tarnóc) kőből van s bennök képeket, poharakat, főként pedig tűzoltó diplomákat találunk. Ily állapotok mellett a kivándorlásnak főokai a Trencsénből és Árvából idehúzódó szegényebb tótok, a kiket a rózsashegyi famunkáló telep kezd lekötöni. Természetes, hogy a kivándorlásnak visszahatása is más itt; még pedig — a munkabéreket egyelőre nem tekintve — kettős. Tudniillik egyrészt a panszlavizmust az önérzetes tót az amerikai egyletekből hamar magára kapja és hazahozza, másrészt pedig tetszeleg a «városi» nép előtt az ő angol szavaival is, — nekem is mutattak egy «jó angol» hireben álló munkást, a ki azonban a «cool» szón kívül egyebet nem tudott mondani. Meg kell írnom végül, hogy egyik lipetmegyei faluban hallottam azt a különös okát a hazavágyódásnak, a melyhez hasonlót két világrészben nem találtam, nevezetesen arra a kérdésemre, hogy miért jött vissza Amerikából, emberem ilyen válaszolt: — «Mert ott kétszer is kellett naponként húst ennem, azt pedig nem lehet kibírni».

Ha Szepesvármegyével próbálkozunk meg, akkor jó lesz három külön tipikus vidéket választani ki: a késmárki, az ó-lublói járást és Szepes-Bélát. A késmárki járásban a kivándorlásnak egyik főfészke: Zdjár (1352 lélek), a honnét egy évben átlag nyolczvan lakos költözik el Amerikába s a hová, meglehetősen pontos számítás szerint, évenként 35—38,000 forint jön be a tengerentúlra. Ennél többet talán nem is kellene mondanom, de miután folyton azt hallottam, hogy a kivándorlási viszketeg hajtja el ezeket az embereket, a helyszínén utána jártam ennek a mesebeli betegségnek és természetesen egészen mást találtam. Az elhurczolkodás 1884-ben kezdődött, mert az alsó földek már mind egy korcsmárosnak voltak elzálogosítva, s ezeket a földeket akarták kiváltani a kivándorlók; meg is tették ezt, hanem a kivándorlás nem maradt abban. Nem maradt abban a gazdasági nyomás következtében, a mennyiben egy patak-pór adósságba hajtotta a

falut, de másrészt meg az a lehetetlen birtok-állapot áll fönn, hogy az uradalom miatt nem tudnak terjeszkedni, viszont meg a község nincs fölosztva, hanem mindegyik negyed, nyolczad vagy tizenketted úrbéri telken az illető házcsoport külön van, a telek pedig hosszú sávban fut keresztül a völgyön és két hegven. Így másfélórai úton húzódik el a falu, a miért együttműködés vagy közigazgatás nem igen virágzanak, ez az utóbbi annál kevésbé, mert maga a bíró is Amerikában van, a helyettes bíró pedig ráfizet harmincz forintnyi évi díjára. Az ok tehát túlon-túl megvan. Lásuk most, hogy mi jót hozott a kivándorlás? Először is azt láthatjuk, hogy itt bizony nem vészett el a dollár ereje, hanem a hazatérés első tivornyái után, okosabb dolgokhoz is fogtak az «amerikánusok»: kiváltották telkeiket, a szobákat kipadlózták és — a mi szinte hihetetlen — kinyitható ablakot és takaréktűzhelyet csináltak. Ezek azok a jelek, a melyekről az «amerikai» ház megismerszik. A kivándorlás legjobb eredményei közé kell soroznom annak a daróczos tótnak példáját, a ki nagyon örült, mikor angolul beszélhetett velem, kiszárította mocsaras földjét, két amerikai órát és egy forgó-fúrót hozott haza — a sok szent képen kívül, melyeket odakint pánszláv egyesületekből szerzett. Ha most az olvasó visszaemlékezik a II. fejezetre, a hol azt fejtegettem, hogy az amerikai magyarságot a megújuló vallási kötelek tartják össze és épen ezeken át akar a panszlavizmus rajtok erőt venni: akkor itt megtalálja annak a képnek magyarországi lenyomatát. A szent képek és szláv vallásos iratok mellett, itt van a «Rózsafüzér» egylet, melynek imádkozási czéduláira költi pénzét a zjári, — akárcsak a newyorki Saint Mary of Rosario élne itt — és sohasem tudhatjuk, kik és mit olvastatnak ki tótjainkkal e könyvekből. Mivel itt a kivándorlás legjobb hatásáról beszéltem, hadd szóljak a legrosszabbról is: az itthon hagyott asszonyok nagy erkölcselenségéről, jobban: erkölcsi közömbösségéről, a mely a hazatérő «amerikai» férjet mindig meglepi, néha hét gyerekkel is, a mire zivataros perpatvar — és kibékülés következik.

Szepes-Bélát külön említettem, még pedig azért, mert problémánknak mind a két oldalát új világításban mutatja szemünknek ez a derék, «zips»-i öntudattal teljes kis város. A kivándorlás anyaga itt nem a munkásnép volt, hanem a kisiparos, kik közül vagy négyszázan mentek át a tengeren.

A kivándorlás oka: az, hogy a nagyipar, különösen a szomszéd Ausztria nagyipara, összetörte a kisiparosokat, a kik egy emberöltővel ezelőtt még 40—50 segéddel dolgoztak s közben kis földjeiket is művelgettek. A kivándorlás hatása egyfelől az, hogy az a kevés ember, a ki visszajön, nem tud nagy iparhoz kezdeni, mert Amerikában csak segédmunkás volt, másfelől házaikat és telkeiket elfoglalják a visszatérő tót munkások, kik a pénzen kívül nagyfokú szláv érzést is hoznak magukkal.

Szepesmegyében még az ó-lublói járásban tanulhatunk igen sokat. Jakobian község rettenetesen összeszorult, egymás közé ékelt faházai az ő nagy nyomoruságukkal mindent megmagyaráznak. A háromezernégyszáz lakos közül ezer-nyolczsáz vándorolt már ki; ebből alig egy tizedrészt ha visszajön s azok is ritka esetben lesznek állandó lakók, mert — sem helye, sem munkája, de még levezető útja sincs a népeségnek. A mozgolódás 1882-ben kezdődött s oka a földéhség és a kereset hiánya volt. Eleinte sok pénz jött vissza, sok ember hazatért, de miután faipart nem sikerült teremteni, a kivándorlók kezdtek künn maradni, a visszajövő pénzt meg hol elpocsékolják, hol hevertetik, — talán eszébe fog jutni itt olvasóimnak az, hogy a II. fejezetben megmondtam már, mit kellene a pénzküldemények dolgában halaszthatlanul megtenni. A visszahatás tekintetében kettőt jegyezzünk föl: az egyik a honnmaradt asszonyok példátlan elzüllése, a másik egy ennél is nagyobb veszedelem, az Amerikanska Slovenski Spolok pánszláv egylet diplomái és jelvényei, melyektől gögössé lesz és magyar-ellenessé tótunk, ki amerikai kalapját és celluloid kézelőit vasárnaponként magára rakja. Jakobián mellett Ó-Lubló és Hopgarten is híres kivándorlási fészkek. Csakhogy míg az elsőben a lengyel-tót keverékű lakosság úrhatnomsága viszi a pusztulásba és az Új-Világba az embereket, addig Hopgartenben a kisiparos takácsok bukása s részben a részegeskedés tette árvává a falut, a melynek utcáján az elhurczkodott polgárok beszögezett vagy lerombolt házaik között kisér bennünket a szomorúság.

Mielőtt Abaujmegyéről lenne hosszabb mondani valóm, Sárosról és Zemplénről volna rövid emlékezőm, azt akarom még megmondani, hogy épen Szepesben próbálkoztak meg azelőtt legbüszékesebben avval, hogy a határról a csendörök visszazsuppolták a kivándorlókat, az eredmény pedig — azon-

kívül, hogy egy katonaszökevényt sem tudtak visszahozni — az a nagy, és visszahatásában is veszedelmes kivándorlás lett, a melyet most láttunk.

Abauj-Torna vármegyéből 1890-ben vették ki a legtöbb útlevelet: 1722-öt, azóta ez a szám 1897-ben leszállt 248-ra, de 1898-ban ismét emelkedett; ha ehhez hozzáveszszük azt, hogy útlevél nélkül legalább is ugyanennyien mentek ki, elgondolhatjuk, hogy itt sem gyerekjáték a kivándorlás kérdése. Vizsgálódásom céljából leghelyesebb, ha Meczenzéff és a Kassa körüli falvakra nézek. Meczenzéff azért érdekel minket, mert a mint tudjuk (II. fejezet) Clevelandban, Ohio, egy igen fontos gyártelep áll fönn, mely munkásait Meczenzéffről toborozza. Az egyetlen hely volt ez, a hol a városházán egy külön jegyzéket találtam, ezzel a német czimmel: *Eintrag-Buch von Amerika Leuten von 1888*, a mely magyarul vezetetik és arról ad hirt, hogy legtöbben mentek el 1895 és 1896-ban, harminczketten és hatvannégyen. A kivándorlás itt igen régen kezdődött, mert 1864-ben ment ki egy Balassa nevű polgár, — tisztára tudvágyból, őt azután többen követték, különösen a katonaszökevények. Majd két dolog jött közbe: az egyik az, hogy Kuntz Tivadar elszármazott Clevelandba s ott megvetette gyárának alapját, a másik, hogy a hámorokban a nagy vasgyárak versenye felére szállította le a kovácslegények keresetét. Ezek a tényezők táplálták itt a kivándorlást, a melynek hatásául egyéb nem is maradt, mint a kezdetleges, fakalapácsal munkáló hámorok, a melyeket a kormány kezd most élesztgetni. — A Kassa körül épült jómódú falvakat szemlélgetve, a melyek tormatermeléssel és sonka-íparral segítenek magukon, a rozgonyi körjegyzőség kivándorlásán akad meg a szem. Ez a Rozgony, Alsó- és Felső-Olcsvár megint új okot mutatnak be, a mikor azt kell látnunk, hogy a pénzszerzési vágygyal a családi összezördülések és peres osztozkodások vetekednek s épen azért innét nem a derekabbját, de a hitványabbját viszik el a népnek az Egyesült-Államokba vagy Braziliába. A visszatérőkről azt kell csak ideiktatnom, hogy meglehetősen pénzsommájukat sehogy sem tudják elhelyezni itthon és e miatt elégedetlenek, a mi megint csak az amerikai pénz összegyűjtésére vezet vissza bennünket.

Azt hiszem, hogy egyetlen külön ügyet kivéve, a mit

az ezüstmányák kérdésének hívnak — a többieket illetőleg ismétlésekbe kellene bonyolódnom, ha folytatnám ennek a mozaiknak összeállítását, a mely szerintem a kivándorlás indító okainak valóságos képét adja, igazságot mutat és nem «általános elveket». De ki akarom ezt bővíteni két vármegyének tömör, — de igen fontos kivándorlási állapotával, a melyeket rövid jelzésből is jól megjegyezhetünk. Sáros és Zemplénmegyékről van szó. Sárosban a mozgalom jellege és hatása abban alakult ki, hogy az amerikai pénzzel a tótok megveték a középbirtokokat s mivel a dollárok éppen akkor özönlöttek be, mikor a felvidéki szeszgyárak megbuktak, a nemesi portákat az «amerikaiak» foglalták el sorra, annyira, hogy még Amerikából is hazaküldik családtagjaikat a bártfai fürdőre, természetesen szláv jelvények kíséretében. Zemplénmegyében viszont ez az alakulat azzal van megtévezve, hogy Galicziából folyton nagy bevándorlás van, annyira, hogy az újonnan érkező csapatok a népesedési fejlődést lenyomják és a határszéli szolgabírák most már a bevándorlókat akarják csendőrökkel megállítani. Éppen ez vezet rá minket a ruthén kivándorlásra, vagyis a «ruthén kérdésnek» arra a részére, mely munkánkba vág.

Tudjuk, hogy Amerikában tizenhét magyar görög katolikus lelkész van, (II. fejezet), a mi azt bizonyítja, hogy igen sok ruthénunk vándorolt már ki. A Saint Mary of Rosario egylet jelentésében látjuk a ruthének fényképeit és amerikai telepeiken az orosz papok rubeleit, a mi azt hirdeti, hogy különböző térítők leselkedve akarnák kihasználni a ruthének bajait. A winipegi püspökségből pedig, a melytől Kanadába vándorolt kétezer emberünk 2500 holdat vásárol, az az üzenet jő, — hogy ott igen józan, iparkodó és munkás a ruthén, a mi azt bizonyítja, hogy ha nálunk nem látják meg bennök ezeket a tulajdonokat, azt csak természetellenes helyzetük okozhatja.

Nem az az én dolgom most, hogy a magyarországi ruthén-ség pusztító nyomorát, vérvő veszedelmét mind kitárjam, ámbár, ha a megindított segítő-mozgalomnak továbbra sem fog sikerülni a magyar közönség nagy közönyét megtörni, külön tanulmánynyal fogom fárasztani az olvasót. A mit a trencsénmegyei Besztercze-völgyről és a szepesi Jakobiánról elmondtam, azt mind összerakhatnám a Verhovina álla-

potainak leírására, a hol az összetákolt faházaknak sokszor egészen csupasz szobáiban ellankadva él a «potyesz», ki régen jobb létet látott. A kivándorlás oka tehát a földnek, ételnek és munkának hiánya lenne. De mi okozta ezt? Égi és földi csapásokon kívül két tényező: a hibás gazdálkodási rend és a bevándorlás.

A gazdálkodási rendszer hibás a ruthének sülyedésében azért, mert az állattenyésztés az elkorcsosodás lejtőjén indult, a nagy uradalmak úgyszólván lehetetlenné tették a parasztok földszerzését és végül különösen hibás volt azért, mert az egész gazdálkodás abból állott s áll ma is, hogy az Alföld nagyszerű sík-gazdaság módját mindenestül alkalmazni akarták a Havasokon, a Fekete Tisza vadregényes partjain és a Turbaczill fölséges völgyében. Már maga ez az egyetlen ok megteremthette a bajok baját, mert természetes, hogy itt, hol a havasi gazdálkodás oly kitünően hozhatná a pénzt, mint Svájcban, az alföldi minta nyomoruságos torzképpé változott, mert természetellenes volt. Föltétlen dicséret illeti meg földmivelésügyi kormányunkat, hogy ezen a ponton meglátta a bajt és nemcsak maga kezeli mintaszerűen erdőit, hanem egy szélesebbkörű politikának kezdetét vetette meg. Igaz, hogy csak a legkezdetét. De mikor annyi veszedelmet közönnyel néz közönségünk, akkor bizony igen jól esik megpihennünk Darányi miniser rendelkezésein, a melyekkel az állam maga bérelt 12622 holdat a Schönborn-uradalomtól, hogy azt 4102 parasztra bizza, és állatok kiosztására, havasi gazdaságok berendezésére a szolyvai járásban egy messzire tekintő miniseri biztost küldött (Egan Ede). (L. Egan Ede: *Kárpátaink közgazdasági hivatása. 1890.*)

De mi történt a bevándorlás dolgában? Az, hogy a megerősített csendőrörsök koronként, válogatás nélkül visszazavarták a jövevényeket, a kik azután — más utakon jöttek be. Ennyi az egész. Pedig a beözönlő áradat nyomása akkora volt és akkora ma is, hogy Amerikáig verte ki a ruthéneket s a ki itthon maradt, annak a nagy magas Havas tetején gyúlad ki pásztortüze, mert falujából és földjéből kiszorították. Épen oly oktalanság volna arról beszélni, hogy a bevándorlás egyáltalán kárhoztatandó, mint meg nem látni azt, hogy itt épen a kivándorlás és beözönlés problémája szempontjából oly jelenség, tünet áll elénk, a melynek legalább is

további elmérgesedését meg kell akadályozni. Mi is a hiba itt? Kettő. — Az egyik az, hogy a bevándorlás következtében a területi viszonyok és a jelenlegi gazdálkodási rendszer mellett valósággal túlnépesedés áll elő és így a lakosokat ez a megszorodás akarata ellenére is Amerikába űzi. Ezt azzal bizonyítom, hogy maguk a bevándorlók is sok helyütt koplalni kénytelenek (Karácsonyfalva, Falu-Szlatina), míg másrészt a «potyesz» a legmeredekebb erdőháton is megkapaszkodik, csakhogy itthon maradhasson, a mi igen megbecsülendő. A másik hiba az, hogy olyan két nép-elem (a galicziai és a ruthén) kerül itt össze — s ezt a hivatalos jelentésekből írom, — a melyek talán külön másutt megélnének szépen, de itt csak úgy lehetnek meg, hogy az egyik mindennemű módon megeszi a másikat, a törvényeken belül vagy a törvényeken kívül. Ez a másik pedig az ellenálló képességét elvesztett ruthén, a ki a Galicziában kiéheztetett, kicsinyes üzérkedésre kényszerült érkezőkkel áll szemben. Azért én azt hiszem, hogy a visszakergetés eljárása helyett, a mi itt épen oly káros, mint a kivándorlókkal szemben (III. fejezet), meg kell forgatnunk fejünkben az északamerikai Egyesült-Államoknak politikáját, a mely nem igazságtalanul, nem kicsinyeskedve, nem is válogatás nélkül, hanem rendszeresen és általános szempontok szerint állít rendszabályokat a bevándorlás elé. Épen ez volt az egyik oka annak, a miért föntebb oly gondosan utána jártam minden lépésnek, a melyet a yankeek a bevándorlás kérdésében tettek: a mi bevándorlásunkra nem maradhat visszahatás nélkül az ő eljárásuk.

Most megállítom az oknyomozást. Előttünk van a mozaik-kép s mi szemközt állunk vele. A részletek talán nem is voltak érdekesség nélkül, az alapszinek talán sötét hátteret adnak az egésznek — de látunk-e rajta általános elméleteket, vagy könyvbeli elveket? Sehohsem látok. Sőt azt az általános vázát, a kivándorlási viszketegyet sem veszem észre ábrámon, a melyet Mosso madár-elmélete leolvasztott. Higyjük el tehát, hogy mégis csak igazunk volt, mikor nem akartunk bizni azokban a mindent-megnyugtató kijelentésekben.

De hát most már abban kell-e hagynunk minden vizsgálódást? Szétessék-e kezeink között az egész probléma s ne tudjunk annak alakot adni? Álláspontunk kétségtelenül nem

ilyen rossz, sőt talán egészen jó. Mert erőszakos «nagy elvek» helyett, a melyek épen a való igazságot roppantanák össze, mi épen azért hagytuk meg közvetlen eredetiségében most gyűjtött rajzunkat, hogy ezekre a földről szedett adatokra, az életből kiszedett röögökre egyenesen bocsáthassuk rá a világitást. Mert igenis, vannak pontok, a honnét a kivándorlás okainak táblázatára vetíteni tudunk és keresztül-kasul vezethetjük rajta a kutatást úgy, hogy mindig teljesebben, mindig szembeszökőbben lássék meg az, a mi igazság és mélység van az egyes adatokban. Olyan szempontok ezek, a melyekről különböző irányokban, szélteben, hosszában vagy oldalt látjuk meg az okoknak azt a kapcsolatát, melynek valóság vagy törvény a neve.

Azt hiszem, hogy az eddigi részletes fölsorolások után munkánk nem is lesz nehéz. De épen könnyebb lesz, ha a szemünk megakad azon, a mi — hiányzik az okok foglalatából; hiányzik, mert nem is lehet benne, a kivándorlásnak időbeli hullámvázása. Pedig ez igen fontos és nagysúlyú eset, mert a mint Thirring Gusztáv kimutatja, az első nagyobb magyar szállítmány 1877-ben érkezett az Unióba s 1879-ben a régebbi szórványos kihurczolkodást egy növekvő, duzzadó áradat váltja föl, mely 1518 fővel indulva (1879) 1892-ben 32,683 évi kivándorlót ér el, s nem mond mást, mint azt, hogy 100,000 lakos közül 10 helyett 187 távozott el. (Thirring: *A magyarok kivándorlása Amerikába. Közgazdasági Szemle* 1896. 36. l.) Hozzátehetem (l. II. fejezet), hogy 1897—1898-ban 16659 lelket mutat ugyanez a statistika. Miután a régi emigratio nem tartozik most a mi dolgunkra, azt kérdezhetjük és kérdezzük is, hogy miért indult meg 1879 után és ily módon ez a mozgalom? Azaz legyünk óvatosak és mondjuk azt, hogy miután sok, sőt az elégnél is több okot láttunk, melyek mind kivándorlást idéztek elő, azt szeretnők tudni, hogy micsoda esemény, fordulat állott be, a mely megadta az alkalmat arra, hogy azok a főntebb látott, erőteljes okok elkezdjenek működni és Amerikába kergessék a magyarokat. A fölületességgel szemben, mely annyit ártott már nálunk a kivándorlás ügyének, sohasem lehet elég hangosan kikiáltani, hogy a kivándorlás okai azok a magyarhoni állapotok, a melyekről főntebb szoltam, de ezektől különbözik az alkalom, mely ezeket a rugókat fölpattantotta s ez már Amerikából került elő.

Persze nagyon nehéz olyan dolgot keresni ki a régi időkben, a mit még most sem igen figyelnek meg, de Thirring föltevésén kívül az amerikai írások is odamutatnak, hogy az amerikai vállalkozók ügynökei szedték össze először embe-reinket, hogy az ottani drága «hands»-eket szorítsák ki. Az a vaskos report, (1172 oldal), a melyet a Commissioner of Labor a strikekről kiadott (*Strikes and lockouts 1887.*) mindjárt azon kezd, hogy épen 1877 óta van folytonos ipari zavarokban, strikeokban az Új-Világ. Rood H. E. pedig egyenest kimondja, (*A Pennsylvanian Colliery Village, Century Magazine 1898. április*), hogy a nagy munkásháborgások közepett végre is Pennsylvania egyik nagy vállalkozója elküldött Ausztria-Magyarországba s onnét hozatta bányáiba először azokat az «idegeneket», a kiknek immár teljesen sikerült megjele-nésük által is kiszorítani mindazokat az angolnyelvű bányá-zsokat, a kik másutt birtak munkát kapni vagy legalább is volt annyi pénzük, hogy családjikkal ott tudták hagyni a bányát. Ezzel tehát meg volt adva az alkalom, ki volt jelölve az út és megindultak a kivándorlás kerekei, a melyeket az itthoni bajok hajtottak. Ha így megláttuk azt a kezet, a mely a mi talajunkból fölfakadt áradat zsilipjét megnyitotta, akkor maga ez a vizsgálódás von tovább minket és épen céljaink-hoz visz.

Mivel az első lökést, vagy — hogy magamat ismétel-jem — a kivándorlás első alkalmát kívülről adták meg, ezért van az, hogy a kivándorlás okait a mi gazdáink ma sem az itthoni bajokban, hanem mindig és mindenütt csak az ágensek üzérkedéseiben keresik és innét van az is, hogy bár tényleg akadnak ilyfajta ügynökök is (én is bemutattam egyet), ezek mellett egészen elfeledkezünk azokról az élősdiokról, a kik az elindult kivándorlót a határszéli korcsmáktól kezdve a new-yorki vizsgáló állomás hivataláig kísérik és folyton szipolyozzák, a miért is épen ezek ellen kell föllépni, a mint azt már az I. fejezetben ajánlottam.

De nemcsak eddig vagyunk. Ha Amerika indította meg a mozgalmat és ha Magyarország okot adott a kivándorlásra, az a kérdés, hogy a kivándorlók számának föl- és leszállását ki kormányozza a kettő közül: Amerika-e vagy Magyarország? Egy másik kivándorlót-szállító ország, a német birodalom, a mely négy és félmillió lelket veszített el így, nagyon érdekes

példát mutat nekünk; azt látjuk ugyanis nála, hogy a kisebb hullámzásokat nem tekintve (ilyen volt az 1893-iki tengerentúli válság) általában nem az amerikai, hanem a németországi viszonyok adják meg a hullámzás főirányát — már a mennyire természetesen az ily bonyolult tüneménynek mozgatóit valamiképen meg lehet pillantani. A német kivándorlás első duzzadását 1854-ben éri el (215,009), a mikor a politikai reakció itt tetőpontján van, a második növekedés 1866-ban áll elő Poroszország elégedetlen új tartományaiból, s ez nő 1872-ig, a mikor az egységes Németország hatalmas fejlődése beköszönt, a minek eredménye, hogy 1872-ben csak 21,964 német vándorol ki hazájából. (Philippovich: *Auswanderung, Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. I. kötet 1007. old.) A visszaesést majd ismét erősebb kivándorlás mutatja, míg az utolsó évek óriási föllendülése abban tükröződik vissza, hogy 1887-ben 172,462 német kivándorlót számolt össze a statistika, míg 1897-ben csak 18,801-et, tehát úgyszólván tizedrészét. Nagyon ismeretes az, hogy Nagy-Britániában is mily pontosan esett vagy szökött föl a hazátelhagyók csapata az ir gazdasági viszonyok egyes fordulatai szerint, de kevesen emlékeznek arra a följegyzésre, a mely az olasz kivándorlás hullámzásait annyira otthoni okokkal akarta megmagyarázni, hogy még a brigantaggiok megszüntetésének is részt tulajdonított benne. Ez így van tehát német és angol földön, talán Olaszországban is, mindenütt főként a régi hazasorsváltozásai vagy politikája igazgatják a kivándorlás számozott léptékét: föl es le. És Magyarországon? Magyarországon éppen megfordítva: Amerika befolyása irányítja a kivándorlók számát.

Már megmutattam, hogy a kivándorlás első alkalmával is a yankeek keze nyúlt át hozzánk az Óceánon keresztül. Már a kivándorlók megérkezésénél megfigyeltem, (I. fejezet), hogy a ki egyszer átment Amerikába, az hihetetlenül könnyen hozzászokik úgy a maga, mint a községében lakók munkaviszonyainak új meg új kapcsolódásához, meglazulásához. Már jeleztem azt, hogy embereink manapság annyi magánértesülést kapnak folyton a tengerentúlról, hogy az amerikai munkapiacz hullámzásai a láthatatlan csatornákon közvetlenül hatnak Magyarországra; ehhez hozzáfűzhetem, hogy úgy odaát, mint itthon tiz ember közül nyolcz azt felelte

nekem, hogy rokoni tudósításra indult el szülőfalujából. De mindezeknél tovább menve meg lehet állapítani azt, hogy Magyarországnak megvan az a különossége, melyet úgy fejezhetünk ki, hogy Amerika vonzó ereje mozgatja kivándorlási áradatának apályát és dagályát. Nemcsak a «birds of passage» — (ide-oda vándorlók) nagy száma mutatja azt, mert 1897—98-ban is 3430 akadt ilyen a 16,659 magyar kivándorló között, hanem az is, hogy a kivándorlók statistikája úgyszólván csak minimális kapcsolatban van a magyar coniuncturákkal, ellenben meglehetősen pontosággal tapad az Egyesült-Államok munka-keresletének éves változandóságához. A kivándorlók száma 1877-től kezdve, az 1885-iki visszaesés kivételével, majd teljes egyenletességgel emelkedett 1892-ig, mit sem törődve a hazai coniuncturákkal, melyek ezalatt föl és le hullámoztak nálunk. Ellenben a számsor oly pontosan megfelel azon amerikai időszaknak, a mikor a strikeoló amerikai munkásokat a mieinkkel nyomták ki a vállalkozók, hogy éppen 1885-ben volt egyike a legcsöndesebb strike-éveknek. (*Strikes and lokonts* 13-ik l.). Ellenben 1886-ban már kétszeresre emelkedett a strikeoló yankeek száma: 242,705-ről 499,489-re, és a kivándorlóknak száma — éppen oly pontosan megkétszereződött (9181 helyett 18,110).

1892 után hirtelen megváltozik a helyzet. Amerika immár telítve van «foreignerekkel», gyorsan beáll az ipar visszaesése, a kivándorlók elleni törvények hatni kezdenek s ime, egyszerre hateresre kevesebben hagyják el Magyarországot, s fogy vándoraink száma rohamosan, 1897/98-ban 16,659 főt mutatván. Ha még azt is megérintem, hogy oly kisebb ható okok is, mint az Egyesült-Államok valuta-bajai meglátszanak a magyar kivándorlás statistikáján: akkor nem szabadulhatunk meg attól a bizonyosságtól, hogy az Új-Világ igazgatja, erősíti és gyöngíti ezt a magyar áradatot, mi pedig alig tudunk befolyjni arra, tehetetlenek vagyunk. Miért van ez? Miért van ez nálunk s miért nincs így Németországban vagy Albionban? Azért, mert kivándorlásunknak itthon nagy bajok az okai, azok, a melyeket előadván, megmutattam róluk, hogy nagy változatosságukban folyton működnek, folyton-folyvást «termelik» a kivándorlás anyagát, ez az anyag pedig csak alkalomra vár, hogy átszólítsák Amerikába. Annak a különös tüneménynek, a melyet most láttunk meg, ez a

magyarázata és nem más; a sötét színek között ez a leg-sötétebb.

A mire a vizsgálódás a kivándorlás okai dolgában még ezután vezet minket, azt már könnyebben vonhatjuk a kutatás világossága alá. Ha idegen írók annyiszor elmagyarázták már, hogy Amerika szüzföldje, az olcsó hajójegyek, a nagyobb munkabérek, a sok hirtelen meggazdagodó szerencsefi hire és az ismeretlen világ titokzatossága mennyire hatnak az európaiakra (Philippovich, id. helyen 1009 és köv. l.): akkor nekünk, a kik épen most hallottuk meg, — hogy mennyi okot kellene betönni itthon, melyek mindegyike ontja a kivándorlót, nekünk, mondom, egyebet sem kell tennünk, mint összevetni ez okokat az amerikai viszonyok képével s a mi II. fejezetünkkel. Eredményünk az lesz így, hogy azon nemzetközi tényezők, vonzó alkalmak erősebben gördítik a vándorlók gombolyagát Amerika felé onnét, a hol a csuszamló lejtő úgy elő van készítve, mint nálunk. Ehhez sem magyarázat, sem bizonyítás nem kell. De kell még időznünk két másik ponton, a hol azt az összerakott mappát, melyet a kivándorlás okaiból szerkesztettünk, új világításban láthatjuk meg.

A milyen nagy fontosságú ez a hátralevő két tétel, oly világos, úgy hogy minden ajánlgatás nélkül odaállíthatjuk őket; saját maguk helyett beszélnek ők, s a mi fő, fölöttébb röviden tudnak beszélni. Elsejük: a gazdasági háttér. A második: az utánzás köteléke.

Annak az ezer és egy oknak, a melyről eddig példálóztam, legnagyobb része valamely gazdasági nyavalyának neve mögé búvik el. Azért, ha így fölülről rátekintek mappámra, ilyen czimek alatt találom meg sok kivándorlási ok összecsomósodását a Fölvidéken: a talaj terméketlensége, az iszákosság mesterséges terjesztése, a mi uzsoráskodásokkal kapcsolatos az ezüstbányák bezárása; azután, hiányzik az ipar, különösen a kellőleg kitanult kisiparosság, a gazdálkodási módszer pedig abból áll, hogy egészséges, izmos havasi gazdálkodás helyén nyomorogva tengődik az alföldi sík-gazdálkodás torz-utánzata. Mindezekhez járulnak az áldatlan birtok-viszonyok; mert ha Németországon Pomeránia, Posen, Nyugot- és Keletporoszország azért járnak elől a kivándorlók sokaságával, mert a száz hektárnál nagyobb birtokok területüknek 57·42—55·57—47 és 38·60%-át foglalják el (Herzog: id. m.

68. l.), lehet-e csodálkoznunk, hogy a mi hazánkban is ugyanígy duzzasztja meg a kötött föld azoknak a tömegét, kik eloldódnak a földtől? Nem természetes-e, hogy a mint a szét-szórt falvakban mind a most említett hibákra találtunk példát, úgy találtunk a nagy uradalmak káros hatására is? De ha ez természetes, nem szükségszerű-e a nagy kivándorlás akkor, midőn — Trencsén és Zemplén kivételével — Szepes 42-78, Ung 43-78, Beregmegye 52-86, Máramaros 51-73 és Liptóvármegye 58-92 százalékot adnak területükből a kötött birtoknak? (A földmivelésügyi ministerium 1893-iki kiadványa szerint.)

Második találkozási pontjául a kivándorlás okainak az utánzást említettem. Magyarország mindenesetre a legeredetibb országok közé tartozik, nemcsak azért, mert teszem föl az egyik fölvidéki vármegyében sokkal kevesebbet tudnak a másik megye állapotairól, mint Amerikáról, hanem azért is, mert az egymás mellett élő faluk épen oly tökéletesen elütnek egymástól, mint a mennyire hasonlók egymáshoz ugyanannak a falunak a lakosai. A sociologiai törvények értelmében a kezdetleges társadalmi lecsapódás nyomát láthatjuk abban a tünetményben, hogy magyar, tót vagy oláh faluk, református és katolikus, trachomás és részeges községek vannak s az egy öntetőség befelé, a különbözőzés kifelé annyira megy, hogy az egyik helyen minden szent kép a házon kívül lóg, másutt pedig minden falubéli igyekszik megropogtatni az «r» betűt. Ha ez így van, a mi kivándorlási ügyünkben is hamar fölfoghatjuk, hogy miért épen faluk szerint kellett a kivándorlás új meg új okait megtalálnunk. A milyen nagy volt ez okok különbözősége, oly tökéletesen uralkodott egy indító ok egy faluban, annyira sugalmazta a lakosokat, hogy azok mind csak azt az egy pontot látva, szinte hipnotizálva attól, utánzásra vonzották egymást. Maga ez a megfigyelés is fényes bizonyossága annak, hogy a kivándorlást bolygatva, sokkal nagyobb mélységek fölött járunk, mint gondoltuk volna, mert hiszen Tarde a *Les lois de l'imitation*ban nem mást mutatott ki, mint azt, hogy az ily vonzó utánzások teszik a társadalmi hullámoknak s minden nagy változásnak mélységes alapját.

A kivándorlás okait ezzel elhagyjuk. De a mint sarkon fordulunk, még egy tünetmény fogja el a láthatárt: a kivándorlás visszahatása. A Felvidék helyzetét rajzolva, elébb

sokszor megemlítettük ezt s most azt kérdezzük, nem lehetne-e belevilágítani ennek szövevényeibe is valamely összefoglaló állásról? Nemcsak lehet, hanem lehetett is. Mert a mint még mindig azt hiszem, hogy tudományos munkásság addig nem lehet nálunk, míg a magyar szerzők valóságos szenvedélylyel felejtkeznek meg a többi magyar író előmunkálatairól: úgy itt három magyar munkát dicsérhetek meg, a melyek eredményével bevégezhetem ezt a fejezetet.

Thirring Gusztáv tanulmányozta «a felvidéki kivándorlás hatását népesedésünkre» (*Budapesti Szemle*, 1898. január) és számsoraival ugyancsak keserves látványt tár föl, mikor a sok adatból ezek a csúcsok emelkednek ki: a férfiak, s ezzel a társadalmat föntartó izmok annyira fogynak, hogy míg 1869-ben Szepesben 1061, Abauj-Tornamegyében 1065, Trencsénben 1106 nő jutott ezer férfiemberre, addig 1890-ben az asszonyok aránya 1149—1133 — és 1181 volt Trencsénben. Épen így apad a legények száma, (példa rá Szepes, a hol tiz év alatt a nőtlen férfiak száma háromezerrel, a házasoké ötezerrel lett kisebb), esik a férjes nők aránya is. A népesség korszerinti épülete megrokkán, az évi esketések száma csak Szepes és Sárosmegyékben 2600-ról a hetvenes évek vége felé 1700-ra, 1895-ben már 1300-ra esett le; épen úgy fogyott ezerrel a születések rubrikája is. Fogy, apad mindez, csak az özvegyek és törvénytelen gyerekek kimutatása van nagy emelkedésben. Thirring azt is írja, hogy az öt főkivándorló megyéből tiz év alatt (1880—1891) vagy 75,000 emberünk ment el és csak 20,000 jött vissza, — a mihez csak azt a megjegyzést ragasztom, hogy a mennyiben az Amerikában látottak után ehhez szólhatnék, ki kellene emelnem, hogy a tótok közül nem jön vissza oly sok, mint a mennyit azok szeretnek elhinni, kik ezt a jelszót kiadták: «A tót mind visszajön», mert ebben van ugyan igazság, de inkább abban, hogy a tót hamarabb visszajön, mint sváb kivándorlónk, sőt néha szivesebben, mint maga a magyar.

Egy másik részről Milhofer Sándor (*A mezei munkásviszonyok hazánkban 1898.*) dobott egy-egy sugárnyi világságot arra a gazdasági visszahatásra, a mely a kivándorlás nyomában kelt. Már magam is beszéltem arról, hogy a közép-birtokosok pusztulására, a városi iparosok helyének elfoglalására mennyi befolyása volt itt a vándorlás áramlatának,

azért befejezőnek megleégszem Milhofer megjegyzéseivel, melyek a munkabérek emelkedését mutatják a kivándorlás fészkein. Így többek közt Abauj-Tornában az utóbbi években jóval emelkedett a napszám a népesség gyérülése következtében, sőt helyenként idegen munkások alkalmazására fanyalodnak; hasonló az állapot Gömörmege jolsvai járásában. Sárosban sokszor kétszeres árért sem lehet napszámot kapni, annyira meggyérült a népesség a kivándorlás következtében; ugyanezt látja a szerző Szepesmege területén s úgy itt, mint Zemplén viszonyairól szólva, arra az eredményre jut, hogy a kivándorlás visszahatása a gazdára esik, a kinek máris számolnia kell a munkás-kalamitással. Kétségtelen dolog, hogy ezek a munkás-kalamitások hitették el a felvidéki gazdákkal azt is, hogy a kivándorlást úgy lehet gyógyítani, ha az elindult embert a határról visszazsupolják falujába, — de erről már elmondtam véleményemet. (III. fejezet.)

Legutolsónak hagytam a legfontosabbat, mert itt elegendő, ha a bajnak és könyvnek egyaránt csak nevét említem. Körösi József mikor most kiadja nemzetiségi tanulmányait, melyek eddig Pozsony, Nyitra, Bars és Hontmegyék való állapotait festik, ezt a címet adta azoknak: *A felvidék eltótosodása*. És ha valaha igazán megtudjuk, hogy mily kevés történt eddig a Felvidék megmagyarosításában, akkor ismét jusson majd eszünkbe a kivándorlás visszahatása, a mely tót önérettel megtelt, a szláv liga által összekötött «amerikaiakat» hoz vissza a tengerentúlról, hoz vissza ide, a hol egész völgyek (Besztercei) alig tudnak a magyarsághoz való tartozandóságukról, a hol (kisuczai járás) 95% az írástudatlan s a tanító csak a könyv két lapját tudja olvasni, a többit beragasztja (Zboró), vagy a hol az iskolából kikerült gyerekek nem értenek egyébhez, mint hogy az «Erős várunkat» éneklik — tótul. (Liptó.)

Igy meg van hármas összefoglalásunk. Egyebet sem kell tennünk, mint hogy ennek a három világosságnak fényét vetítsük rá arra a képre, a melyet a fölvidéki járasok és falvak adtak s akkor kiemelkedik a közönyösség homályából mindaz a sok adat, a világosságtól megmozdulnak a számok és betük s lebilincselő szövevényeivel hús és vér szerint elevednek meg előttünk mindaz, a mit a magyarok amerikai kivándorlásának mondanak.

HEGEDÜS LORÁNT.

A LEVÉLTITOK.

A gondolatnak szó- és írásbeli szabad nyilvánítása alig lehet tökéletes oly intézmény nélkül, mely a levél váltását lehetővé teszi, és harmadik félnek nem engedi meg, hogy leveleket fölbontson, s biztosítja, hogy az írott közlés, fôladása percétôl kézbesítése percéig, sértetlenül maradjon.

Puterson Jakab.

A levéltitok látszólagos egyszerűsége mellett a legbonyolultabb és legnehezebben meghatározható kérdések közé tartozik. Nagy nehézségbe ütközik már annak meghatározása, hogy:

a) Mit kell levél alatt érteni? Vajon ide tartoznak-e a levelezôlapok, az utalványok és szállítólevelek szelvényére írott közlések, írott czédulák, vagy a kitöltött űrlapok is?

b) Ki tekinthetô valamely levél jogos tulajdonosának, s meddig terjednek jogosítványai?

c) Ki köteles a levéltitkot megôrizni? Csak a postaközegek vagy az állam más közegei is, avagy magánszemélyek is?

d) Meddig terjed a levéltitok? Csak a levél tartalmára vagy arra is, hogy bizonyos személyek egymással leveleznek, vagy arra is, hogy valaki egyáltalán levelet kapott vagy küldött?

e) Ha a levéltitok megsértetett, kinek van keresetési joga, a levél küldôjének vagy címzettjének, vagy harmadik személynek is, ki az ügy körül érdekelve van? végre

f) Mely esetekben bonthatnak föl zárt leveleket harmadik személyek a nélkül, hogy a levéltitok megsértése fôforogna.

A levéltitok fogalma fejlettebb korszak szüleménye. Nincs kétség benne, hogy mihelyt az ókorban a távollevôkhöz való

hiradás a szóbeli közlést meghaladta és az egyén személyisége elismerést nyert, a levéltitok fogalma is megszületett. Mily tisztult fogalmai voltak róla a rómaiaknak, mutatják Cicerónak *II. Philippicájának* (negyedik fejezet) következő szavai :

«A neki küldött leveleimet közé tette ő (Antonius), ki nélkülözi a tisztességet és ki tudatlan a jó magaviseletben. Ugyanis kicsoda, ha a jó erkölcsöket csak némileg ismeri, fogja a barátjától kapott leveleket, ha valamely neheztelés közbe jött is, közé tenni és nyilvánosan fölolvasni? Mi egyéb az, mint a társadalmi élet megzavarása és a távol levő barátok bizalmas közléseivel való visszaélés. — Mennyi incselkedés szokott a levelekben foglaltatni, melyek közé téve illetlennek látszanak s mennyi komoly dolog, mely mégsem a nyilvánosságra való.»

Az ókor művelődésének hanyatlásával a levéltitok iránti érzék is elhomályosult oly annyira, hogy XI. Lajos francia király 1464 évi január 19-én ordonnancet (királyi parancsot) bocsájtott ki, melyben a postaközegeknek meghagyja, hogy a leveleket kézbesítés előtt vizsgálják át, valjon nem tartalmazzanak-e olyasmit, mi a királyi szolgálat és a királyi parancsok ellenére van (l. Hanssens: *Du secret des lettres*, Bruxelles 1890. pag. 11.); VIII. Károly pedig 1495 évi július 8-án kibocsájtott rendeletével szigorú büntetés terhe alatt megtiltotta a postaközegeknek, hogy oly leveleket szállítsanak vagy kézbesítsenek, melyek a francia nemzet *pragmatica sanctio*nja által elfogadott bazeli egyházi zsinat határozatai ellen valamit tartalmaznak. (l. Rothschild Arthur: *Histoire de la poste aux lettres*, Paris, 1873. pag. 99.). A postahivatalok e rendeleteknek csak úgy felelhetek meg, ha a leveleket fölbontották és tartalmakat átvizsgálták. Lehet, hogy innét van, hogy bár a levéltitkot egy országban sem tisztelték nagyon, mégis megsértését egy országban sem üzték oly rendszeresen, mint Franciaországban.

Richelieu volt az, ki midőn XIII. Lajos alatt 1624-ben a hatalom élére került, mikor már a leveleknek nyíltan parancsolt fölbontása feledésbe ment, titkos fölbontásukat elrendelte, s azt bizonyos rendszerbe hozta és hatalmának egyik tényezőjévé tette. E célból mindjárt mihelyt hatalomra került, egyik földijét és ifjúkori barátját D'Almeros-t a francia posták

főnökévé, intendant général des postes, nevezte ki, ki egészen Richelieu haláláig Rochefort gróffal, Bouthelier de Chavignivel és D'Aiguillon herczegnővel azt a titkos szövetséget alkotta, mely Richelieu hatalmát számos ellenségei ellen mindvégeig megvédte és melynek egyik leghatalmasabb fegyvere, kivált kezdetben, a levelek titkos fölbontása és tartalmok felhasználása volt. Nagyon természetes, hogy a levelek titkos fölbontása minden óvatosság mellett sem maradhatott mindig titokban, de részletes és alapos tudomást nem lehetett szerezni, hogy mely levelek, miként, hol, ki által bontatnak föl. Oly szigorúan őrizték meg e tisztességtelen művelet titkát, hogy egy postatiszt, ki egy meggondolatlan perczen egyes részleteket kifecsegett, nem sokára reá, soha ki nem derített módon eltűnt. Mindaz, mi e műveletekről ez idő szerint tudva van, akkor került napfényre, midőn a francia nagy forradalom következtében a titkos iratok a nemzetgyűlésnek hozzáférhetőkké váltak. Richelieu halála után a rendszer mindinkább elfajult, mely különben már előzőleg sokat veszített hathatóságából, mert midőn egyszer észrevették, hogy a levéltitok nem sérületlen, mindenki, kinek oly közölnie valója volt, melyről tartani kellett, hogy az a hatalom élén levőknek tetszeni nem fog, óvakodott azt a postára adott levélben közölni. A rendszer különben a közönség részéről is súlyos visszaélésekre adott alkalmat az által, hogy lelkiismeretlen emberek nem átalottak oly leveleket a postára adni, melyekben nekik nem tetsző személyekről sokszor költött, olykor kiszínezett oly dolgokat irtak, melyek ezeket a hatóság előtt gyanúba hozták és kellemetlenségekbe keverték.

Dubois idejében (1715 — 1723) a rendszer, melyet akkor már cabinet noir-nak neveztek, annyira sülyedt, hogy a fölbontott levelek inkább a királynak és kegyenczeinek szórakoztatására szolgáltak, mint politikai intézményül. A francia kamarának — *Chambre des Députés* — 1829. évi május havi üléseiben közlött adatok szerint, Dubois idejében a cabinet noir a külügyi minister alá tartozott, és az akkori időben horribilis összeget tevő havi 50,000 franc költségbe került. A fölbontott levelek tartalmából kétféle kivonatot készítettek. Az egyiket a király számára, melybe csak a társadalmi pikánsabb híreket vették föl, a másikat a minister számára, mely a politikai híreket tartalmazta. Mindkét kivonatból egy harmadikat

készítettek a rendőrfőnök számára, melybe azt vették föl, a mit szükségesnek vélték arra, hogy a rendőrfőnök föladatát teljesíthesse.

XVI. Lajos meg akarta szüntetni a cabinet noirt, de gyöngé akarateréjű levén, ministereinek sikerült öt szándékáról lebeszélni, úgy hogy a cabinet noir mindaddig főnnállott, míg nem kisebb ember, mint Mirabeau az ügyet kezébe vette és azt a nemzetgyűlés 1789. évi július 25-én tartott ülésében egy hatalmas beszéddel halomra döntötte. Alig lehet a levéltitok fontosságát jobban jellemezni és föltüntetni, mint azt Mirabeau a következő szavakban tette:

«A levelek gyakran tartalmazzák a lélek legbensőbb megnyilatkozását; az elmének legkockázatosabb gyanítatásait; a gyakran alaptalan harag kitérésait, és a már a következő perczben eloszlott tévedéseket, mely mind átalakítható harmadik személyek bevádolására.» — A francia nemzetgyűlés 1790. évi augusztus 10-én kimondotta, hogy a levéltitok sértethetetlen és néhány hétre reá, augusztus 29-ikén kötelezte a postaközegeket, hogy a levéltitok megőrzésére esküt tegyenek. Midőn 1791-ben büntető törvényt alkottak, annak 638-dik cikkében kimondták: ha bárkiről (tehát magánszemélyről is) bebizonyul, hogy másnak szóló levelet fölhatalmazás nélkül fölbontott vagy elvont, vagy megsemmisített, az polgári becsületének megvonásával büntettetik. Ha pedig ez a büntett (crime) a végrehajtó hatalom valamelyik közegének utasítására követtetett el, úgy az, ki az utasítást adta, valamint az is, ki azt végrehajtotta, két évi elzárással büntettetik. Ugyanez a büntetés éri azon postaközeget, ki utasítás nélkül magaszántából szándékosan fölbont, elszikkaszt vagy megsemmisít a postára adott levelet.

E törvény ellenére azonban a levelek titkos fölbontása nem szűnt meg, sem a Directorium alatt, sem I. Napoleon alatt, sőt I. Napoleon azt bizonyos tekintetben még ki is bővítette. Mivel a postaközlekedés a régibb időkhöz képest gyorsabbá és kiterjedtebbé, a levelek száma pedig nagyobbá vált, I. Napoleon a cabinet noir-t decentralizálta és több góczponton fiók cabinet noir-okat emelt, s minden valamire való politikai férfi, sőt azok családtagjai levelezését is ellenőriztette. Annyira ment ebben, hogy saját tábornokainak és ministereinek magánlevelezéseit is fölbontotta, mi Talleyrandnak és

Fouchénak tudomására jutván, azok minden magánlevelezéstől tartózkodtak.

A Code pénal-nak 1810-ben történt revisiójánál a levéltitokra vonatkozó részeket oda módosították, hogy a levéltitok megsértése csak vétséget (délit) képezett, melyet csak a kormány közegei követhetnek el; büntetését pedig 16 fr-tól 300 francig terjedhető pénzbüntetésre szállították le. Ezzel csak nagyobb ösztönt adtak a levéltitok megsértésének, mely oly arányokat öltött, hogy Carnot 1815-ben, I. Napoleonnak Elbáról történt visszatérítésekor, kénytelen volt a praefectusoknak köriratilag a levéltitok megsértését külön megtiltani, kijelentvén, hogy a polgárok gondolatai ugyanabban a szabadságban és védelemben részesülnek, melyben személyük szabadsága.

Jelenleg Franciaországban az 1832. évi Code pénal 187. §-a intézkedik a levéltitok védelméről. E cikk szövege a következő:

«A postára bizott levelek mindennemű elvonása (visszatartás, elsikkasztás, megsemmisítés) vagy (illetéktelen) fölbontása, elkövetve vagy megkönnyítve a kormánynak vagy a postának valamelyik közege által, 16 fr-tól 500 fr-ig terjedhető pénzbüntetéssel és három hótól öt évig terjedhető fogsággal büntetetik. A vétkes azonfölül eltiltatik legalább öt évre és legföljebb tíz évre minden közfunctiótól vagy nyilvános hivattaltól.» — Azonban ez a cikk sem volt képes a levéltitkot a kormány közegeinek tulkapásai ellen megvédeni. Koronkint még mindig merülnek föl a levéltitok megsértésének kirivó esetei. III. Napoleon alatt meg épen a cabinet noir is újra föléledt, — mely bizonyos Simonel nevű hivatalnok vezetése alatt működött, ki kiváló ügyességet fejtett ki úgy a fölbontandó levelek kiválasztásában, mint azoknak észre nem vehető fölbontásában és újra lezárásban. (I. E. Lamby: *Les mystères du cabinet noir*. Paris, 1871. E. Denta.)

A francia bíróságok sem veszik a levéltitok kérdését oly szigorúan, a mint fontossága azt megkövetelné. A semmitőszék — cour des cassation — 1853. évi november 21. teljes ülésében hozott határozatában egyenesen kimondotta, hogy a praefectusok — kik alá a rendőrség tartozik — jogosítva vannak bármely postahivatalban mindazokat a leveleket és

tárgyakat lefoglalni és átkutatni, melyeket szükségesnek vélnek valamely bűntény vagy vétség földerítésére. (l. Biochi: *Dictionnaire des juges de paix: v. lettres missive 4.*). Nem csoda tehát, ha a második császárság idejében egyáltalán nem idegenkedtek a levéltitok megsértésétől.

Ez idő szerint a fentemlített határozatban kifejezésre jutott fölfogás enyhült, s a rendőri közegeknek figyelmeztetésül adatott, hogy postahivatalokban csak akkor nyomozzanak és foglaljanak le leveleket, ha arra a vizsgálóbírótól határozott utasításuk van. Mindazáltal most is erős a gyanú, hogy a levéltitok épsége nem áll erős lábon. Ez a gyanú tápot nyer nem csak a még most is folyó *Dreyfus*-ügyben, hanem a francia kamara 1897. évi november havi üléseiben tárgyalt Delcassé jelenlegi külügyi minister ügyében is. Ugyanis Delcassé egyik előzetes ministeriumban tengerészügyi minister volt, midőn lelépett, utódjától engedelmet kért és kapott, hogy a tengerészügyet a hadikikötőkben tanulmányozhassa és az ottani hivatalos közegektől informatiókat kérhessen és kaphasson. Midőn aztán 1897. évi november hóban a tengerészeti költségvetés a kamara napirendjére került és Delcassé mint egyszerű képviselő hozzá kívánt szólni, e czélból némely körülményekre fölvilágosítást kért a touloni hadikikötő egyik functionariusától, melyeket ez ajánlott levélben Delcassé-nak meg is küldött. E levél azonban elkésve, sérült állapotban és a küldött fölvilágosítások egyik, s épen legfontosabb részének hiányával, került Delcassé kezébe. A hirlapok ennek valamiképen neszét vették, minek következtében az ügy a kamarában is fölszólalás tárgyát tette. Az illető minister a levél sérülését és tartalma egy részének elvesztését a levél czélyszerületlen és gyenge burkolatának tulajdonította, mit úgy a czímezett, mint a kamara tudomásul vett, mi lehetséges is, a közönség azonban ez állítások valódiságáról nem volt meggyőződhető.

Belgium az újabb kor alkotása. A levéltitokvédelmet már alkotmány okmányába vette föl, melynek 22. cikke ekként szól:

«A levéltitok sérthetetlen. A törvény határozza meg, mely közegek felelősek a postára bizott levelek titkának megsértéséért.» Ennek megfelelőleg az 1867-ben kelt belga büntetőtörvény következőleg intézkedik: (149. §.)

«A kormánynak minden tisztviselője vagy közege és a postatávirda szolgálat minden alkalmazottja, ki postára bizott levelet vagy táviratot fölbont, vagy elvon (elsikkaszt, megsemmisít stb.) vagy, ki annak fölbontását vagy elvonását megkönnyíti, 15 naptól két hóig terjedhető fogsággal és 26 fr-tól 500 fr-ig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.» 460. §. «A kire reá bizonyul, hogy postára bizott levelet elvont vagy fölbontott, hogy annak titkát megsértse, nyolcz naptól egy hónapig terjedhető fogsággal és 26 fr-tól 200 fr-ig terjedhető pénzbüntetéssel vagy e büntetések egyikével büntetetik meg, ép-ségben maradván a súlyosabb büntetések, ha a vétkes a kormány tisztviselője vagy közege, vagy a postának alkalmazottja.»

Németalföldön az alkotmány 159. czikke rendelkezik a levéltitokról, mely czikk szerint a postára vagy közhasználatra berendezett más nyilvános intézetre bizott levél titka sérthetetlen és ily levél csak a törvényben meghatározott esetekben, birói parancsra foglalható le. Itt meg kell említeni, hogy Németalföldön némely hajótársulatnak korlátolt jogosítvány volt a gyarmatokra szóló levelek szállítására, s hogy néhány nagyobb városban a helyi forgalom közvetítésére magántársulatok működnek. A németalföldi büntetőtörvény 371. §-a szerint: Azon köztisztviselő, ki a postára, vagy más közhasználatra berendezett nyilvános szállítási intézetre bizott levelet, levelezőlapot vagy csomagot, vagy a táviró közeg vagy táviró szolgálatban alkalmazott egyén kezeiben levő czímzettjének még nem kézbesített táviratot, hatáskörét túllépve maga elé terjeszt vagy lefoglal, két évet meg nem haladó fogsággal büntetetik. A 372. §. szerint pedig: A közhasználatra berendezett szállítási intézetnél alkalmazott közeg, ki ily intézetre bizott levelet, zárt küldeményt vagy csomagot törvényellenesen azon szándékból bont föl, hogy annak tartalmát megtudja, vagy, hogy azt mással közölje, másfél évre terjedhető fogsággal büntetetik. A 373. §. szerint: A közhasználatra berendezett szállítási intézeteknél alkalmazott azon közeg, ki az intézetre bizott levelet, levelezőlapot, zárt küldeményt vagy csomagot törvényellenesen és szándékosan másnak, mint a czímzettnek kézbesít, vagy eltüntet, elsikkaszt, vagy megsemmisít, vagy kifoszt, vagy tartalmát kicseréli, négy évig terjedhető fogsággal, és ha az eltüntetett vagy elsikkasztott

tárgynak pénzértéke volt, hat évig terjedhető fogsággal büntették.

Egészen sajtóságon alakult a levéltitok védelme Angliában. Már 1635-ben fölmerült a kérdés az alsóházban, a nélkül, hogy valamelyes megállapodásra juthattak volna. Midőn aztán 1649. újra napirendre került, abban állapodtak meg, hogy az összes postaközegekért a Postmaster-General felelős; ő maga pedig közvetlenül felelős az alsóháznak, minek következtében a Postmaster-General mai napig a koronatanácsnak illetve a mindenkori ministeriumnak tagja. (I. Paterson: *The liberty of the Press London 1880.*) Minthogy azonban konkrét esetekben a politikai felelősség rendszerint nem az objectiv igazság, hanem a többségben levő párt szempontjából állapittatik meg, az említett intézkedés egy angol kormányt sem gátolt meg abban, hogy harmadik személyeknek szóló leveleket titkon föl ne bontasson. Sőt Cromvell kormányzásának utolsó évében 1657-ben a levelekre a postakényszert hozta be, s megtiltotta mindenkinek, hogy leveleit más uton, mint a postán szállítsa; ez intézkedés alapja azonban nem pénzügyi, hanem politikai volt, mert Cromvell nyíltan kimondta: «a posta a legjobb eszköz a közjó ellen szőtt számos elvetemedett gonosz tervek fölfedezésére és megelőztetésére.» Mily virtuozitással üzték aztán ezt a megvetendő míveletet Angliában a hatalom élén álló férfiak, élénk színekkel ecseteli May Erskine: *The constitutional history of England since 1760 to 1860.* című művének III. kötetében. Stanhope 1765-ben írja Grennille barátjának: «Noha e levelemben nincs semmi, mit titkolnom kellene, mégis magán alkalmatossággal küldöm, mert tapasztalnom kellett, hogy minden leveletem fölbontják. Ha olyasmit ír, mit nem akar, hogy harmadik személy is tudjon, válaszszon szintén magán alkalmatosságot». Ifjabb Pitt is, még pedig minister korában, 1783-ban írja anyjának, Lady Chatamnak, hogy a postán küldött levelekben nem irhat érdekes vagy fontos dolgokról, mert ott (a postán) nagyon sűrűn bontogatják a leveleket. Lord Melville pedig 1804-ben emlékezteti ifjabb Pittet közös barátjuk Lord Bathurst nyomatékos intelmére, hogy óvakodjanak a postától, ha kritikus időkben egymásnak kritikus dolgokról írni akarnak.

Noha az angolok egyéni szabadságukra, és joggal, nagyon

büszkék, s mondások «A házam váram» szárnyas igévé vált, a levéltitok iránt, mely ugyanazon forrásból fakadt, mint a házi jog, s azzal szorosan össze is függ, bizonyos fokig érzékellenek. Midőn 1822-ben egyik angol képviselőnek szóló magánlevelet illetéktelenül fölbontottak, nem a levéltitok megsértése miatt emelt panaszt, hanem képviselői immunitásának és az alsóház privilegiumainak megsértése miatt; pedig a sérelem akkor sem lett volna kisebb, ha a panasztevő egyszerű magánember.

Victoria királynő trónraléptekor 1837-ben szükségessé vált a postaügyet törvényesen rendezni, mely alkalommal a levéltitokra vonatkozó intézkedéseket is szabályozták és a postatörvénybe (I. Victoria cap. 33. and 36.) fölvették. Fontosságuknál fogva itt következik szövegük:

I. Victoria 33. fejezet 10. cikk. «Senki el nem foglalhatja a vezérpostamesteri hivatalt és nem lehet a postánál postatiszt, mielőtt a lakhelyén illetékes békebiró előtt az alábbi formulában foglalt nyilatkozatot nem tette és alá nem írta: Formula. Ünnepélyesen és őszintén kijelentem, hogy a postára adott, s a postánál elfoglalt állásomnál fogva kezembe került vagy őrizetemre bízott levelet vagy más tárgyat, tudva és szándékosan, kötelességem ellenére föl nem bontok és vissza nem tartok, s nem fogom engedni és nem fogom tűrni, hogy azt mások fölbontsák vagy visszatartsák, kivéve azon személy beleegyezésével, kihez a levél czimezve van, vagy valamelyik miniszternek sajátkezű aláírásával, külön e célra kiadott parancsára; továbbá, hogy semmi körülmények közt a postára adott levelet vagy más tárgyat el nem sikkasztok. Ezt az ünnepélyes kijelentést azon szándékkal teszem, hogy azt lelkiismeretesen megtartom, s engedelmeskedem azon határozatok alapján, melyek Victoria királynő uralkodásának első évében, a posta igazgatásáról és szabályozásáról hozott törvényben foglaltatnak.» Cap. 36. Section 25. «A postánál vagy a posta által alkalmazott azon személy, ki kötelessége ellenére, a postára adott levelet fölbont, vagy alkalmat szolgáltat vagy megtűri, hogy (illetéktelenül) fölbontassék; vagy ki szándékosan lefoglal vagy visszatart, vagy alkalmat ad vagy megtűr, hogy lefoglaltassék vagy visszatartassék, ha e tények reá bizonyulnak, Angliában és Írországban vétséget, Skótiában büntényt követ el, és pénzbüntetéssel vagy fogsággal,

vagy mindkettővel büntetetik, a szerint a mint a bíróság azt helyénvalónak látja; mindig föltéve azonban, hogy a fölbontás, lefoglalás vagy visszatartás nem történt engedelmességből, Nagybritanniában valamelyik minister sajátkezüleg aláírt — Irországban a Lordlieutenant sajátkezüleg aláírt és pecsétjével ellátott, külön e czélra kiadott parancsára.» Cap. 36. Sect. 28. «A ki a postakocsit föltartóztatja azon szándékkal, hogy azt kirabolja vagy kifoszsza, Angliában és Irországban büntettet, Skótiában súlyos büntettet követ el és életfogytiglan tengeri átszállítással (deportatióval) büntetetik meg.» Cap. 36. Section 31. «Mindenkinek, ki más személynek szóló postai levelét csalárdul visszatart, vagy szándékosan elrejt, megtart, vagy elsikkaszt, s az a postatiszt, ki szándékosan elmulasztja vagy megtagadja a levelet azon személynek kiadni, a kihez az címmezve van, vagy a levelet vagy levélzsákot továbbítani; más személy is, ha levelet vagy levélzsákot talál, azt elrejt, megtartja, vagy elsikkasztja, vagy elmulasztja vagy megtagadja azt visszaadni, Angliában és Irországban vétségben, Skótiában büntényben vétkes és ha e tények reá bizonyulnak, pénzbüntetésnek és fogságnak van alávetve.» Cap. 36. Section 36. «A ki valakit fölszólít vagy serkent, hogy a postatörvényben büntetéssel sújtott vétséget vagy büntényt kövessen el, az Angliában és Irországban vétségben, Skótiában büntényben vétkes, és e tények reá bizonyulván, a bíróság belátása szerint fogságnak van alávetve, mely azonban nem terjedhet két éven túl.»

Ezeket a szakaszokat későbbben még némi pótlásokkal kiegészítették. Így 1840-ben elrendelték (3. és 4. Vic. Cap. 96. Sect. 65.), hogy oly levelek, melyek gyanúsak, vagy vámköteles- vagy dugárúkat (contrehand-goods) tartalmaznak, a vámhivatalhoz szállítsanak. A vámhivatal irásban szólítja föl a címzettet, hogy levelét ott vegye át és a vámközeg előtt bontsa föl. Ha a címzett a megjelölt határidőn belől nem jelentkezik, a vámhivatal nélküle is fölbontja a levelet és ha benne dugárúkat talál, az egész küldeményt elkobozza és címzett ellen az eljárást megindítja, ha pedig dugárúkat vagy tiltott tárgyakat nem talál benne, a levelet a címzettnek kiszolgáltatja, vagy ha az nem jelentkezett, a postának visszaadja, hogy azt a címzettnek kézbesitse. — 1847-ben (10—11. Vic. Cap. 85. Sec. 10.) fölhatalmazták a postahivatalokat, hogy oly leveleket, melyek a szállítási vagy egyéb postai föltételeknek

annyira nem felelnek meg, hogy el sem küldhetők, fölbonthatják, hogy a levél föladóját megtudják és neki a levelet visszaadják, vagy ha a levél hiányai a fölbontás után pótolhatók, azokat pótolják, s a levelet küldjék rendeltetési helyére. 1875-ben (38. Vic. Cap. 22. Sec. 10.) kijelentették, hogy e kifejezés «Postalevél» vagy «Postacsomag» magában foglalja a leveleket, levelezőlapokat, hirlapokat, könyvcsomagokat, minta (árumustra) küldeményeket, közönséges csomagokat, kereskedelmi körözvényeket és iratokat, fényképcsomagokat, szóval minden oly a postára adott csomagot, mely a posta szállításából kizárt tárgyakat nem tartalmaz. 1884-ben (47—48. Vic. Cap. 76. Sec. 19.) kijelentették, hogy az 1837. évi 1. Vic. Cap. 36. Sec. 25. törvényben foglalt «Postletter» kifejezés alatt csak azon levelek, levelezőlapok stb. stb. értendők, melyek a postára adattak, s pedig csak a postára való föladás perczétől a helyesen történt kézbesítésig. Végre 1891-ben (54—55. Vic. Cap. 46. Sec. 10.) elrendelték, hogy ha valamely magánszemély gonosz szándékkal, hogy másnak ártson, nem neki szóló, a postán érkezett levelet akár maga fölbont, akár más által fölbontat, vagy ily szándékkal oly eljárást követ el, mely megakadályozza, hogy a postán érkezett levél czimzettjének kézbesítették, vétségben vétkes és 50 fontig terjedhető pénzbüntetéssel vagy hat hónapig terjedhető fogsággal büntetettik meg. E szakasz rendelkezései azonban nem alkalmazhatók a czimzett szülei vagy gyámja ellen, s a panaszt csakis a vezér-postamester emelheti. Ez utóbbi intézkedésnek alapja az, hogy ily esetekben a postát tekintik sértett félnek, melyet a vétkes megakadályozott abban, hogy föladatához képest a levelet vagy postaküldeményt helyesen kézbesítse. A sértett magánfél kénytelen tehát ily esetekben a postát bepanaszolni, mely aztán vagy közvetlenül kielégíti a panaszlót, vagy megindítja a vétkes ellen az eljárást és annak eredménye szerint jár el a panaszossal szemben.

Északamerika Egyesült-Államai úgyszólván összes intézményeiket Angliából vették át. A posta is angol mintára van berendezve és az összes államok közös ügye. Mivel a levéltitok jogi természeténél fogva az egyes államok jogkörébe esik, s ezek jogkörüket féltékenyen őrzik, a levéltitok sokáig nélkülözötte az egységes rendezést, mi több rendbeli visszásságra vezetett, úgy hogy 1836-ban egységes rendezésére a congres-

suson törvényjavaslatot nyújtottak be, mely azonban az egyes államok féltékenykedésén megbukott. Több rendbeli kísérletezés után végre mégis sikerült ezt az anyagot, a legfőbb bíróság által (Supreme Court of United States) megerősített *Revised Statutes of United States* című actában az Unio egész területére egységesen rendezni, és pedig a *Statutes* 3891. és 3892. cikkeiben, melyek szövege a következő:

3891. «A ki a postánál alkalmazva, reábízott vagy birtokába jutott levelet, csomagot, levélzsákot vagy levél-bőröndöt jogosulatlanul lefoglal, visszatart vagy fölbont, vagy ki ily levelet, csomagot, levélzsákot vagy levél-bőröndöt elrejt, elsikkaszt vagy megsemmisít, ha azokban pénz vagy utalványozó jegyek vagy más értéktárgyak nem foglaltattak is, 500 dollárig terjedhető pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedhető fogsággal vagy mindkettővel büntetetik.» — 3892. Sec. «A ki valamely levelet, levelezőlapot, vagy csomagot, ha abban valami értéktárgy vagy olyanról szóló okmány nem foglaltott is, mielőtt az annak kézbesítettét volna, a kihez címelve volt, a postahivataltól, levélhordótól vagy postaküldöncztől azon szándékból birtokába ejt, hogy a levelezést megakadályozza, vagy hogy másnak ügyleteibe vagy titkaiba betekintsen, vagy ki ily tárgyat elrejt, elsikkaszt vagy megsemmisít, 500 dollárig terjedhető pénzbüntetéssel vagy egy évig terjedhető nehéz munkával összekötött fogsággal vagy mindkettővel büntetetik.» E cikk és az abban foglalt szigorú büntetések abban találják magyarázatukat, hogy az Unio területén csak azon városokban kézbesítik a leveleket a címzett lakására, melyek lakossága a 10,000-et meghaladja. A postahivatalok túlnyomó számával kénytelenek a címzettek levelezésök átvételére a postahivatalnál megjelenni; a hol azon címzettek levelei, kik a postahivatalnál ügynevezett fiókot nem tartanak, közszemlére vannak kitéve. E levelek tehát nagyon ki vannak téve annak, hogy idegen kezekbe kerüljenek, miért is nagyobb védelemben részesülnek.

A fönt előadott szabályok alkalmazása az egyes államok bíróságaira van bízva, melyek mindegyike külön bírósági szervezettel és önálló törvényhozási joggal bír; miért is a szabályok alkalmazása nagyon egyenetlen, s az egyik államban nagyon is szigorú, míg a másikban nagyon is enyhe, kivált mozgalmas időkben. Egyes államok egyébként nem elégedtek

meg az ügy általános rendezésével, hanem területekre nézve azt még külön is szervezték. Így a new-yorki állam 1881-ben kelt büntető törvényének 642. cikke kimondja :

«A ki szándékosan jogosultság nélkül pecsételt levelet vagy táviratot, akár fölbont vagy olvas, vagy okozza, hogy fölbontassék vagy olvastassék, akár ily levelet vagy táviratot egészen vagy részben közzé tesz, tudva, hogy az jogosultság nélkül fölbontatott vagy olvastatott, vétségbn vétkes.»

Olaszországban az 1889. évi június 30-ikán kelt és 1890. évi január 1-én életbe lépett büntető törvény II. könyv II. czim, V. fejezet 159—162. §§-ai intézkednek a levéltitokról. Minthogy ez a büntetőtörvény a legujabbak közül való, érdekes látni, hogy mily haladást tett a levéltitok védelme. A kérdéses cikkek szövege a következő :

159. §. «A ki nem hozzá címzett zárt levelet, táviratot, vagy csomagot, jogosulatlanul fölbont, vagy másnak írásbeli vagy távirati levelezését, ha az zárva nincs is, birtokába ejti, hogy tartalmát megtudja, 15 napig terjedhető elzárással vagy 50 lírától 1500 líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik. Ha a vétkes a tartalom közlésével kárt okozott, a büntetés egy hótól három évig terjedhető elzárás vagy 100 lírától 300 líráig terjedhető pénzbüntetés.» 160. §. «A ki nem neki szóló írásbeli vagy távirati levelezést — ha az zárva volt, föl nem bontotta is — jogosulatlanul elvon (visszatart, elsikkaszt vagy megsemmisít), egy évig terjedhető elzárással vagy 100 lírától 3000 líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik. Ha ily cselekmény kárt okozott, az elzárás nem lehet kevesebb három hónapnál és a pénzbüntetés 500 líránál.» 161. §. «A ki, közlésre nem szánt írásbeli vagy távirati levelezésnek birtokában van, s azt jogosulatlanul közzé teszi és a közlés kárt okozhat, még ha a levelezés hozzá volt is címezve, 100 lírától 2000 líráig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.» 162. §. «A ki a posta vagy távirda szolgálatban alkalmazva levén, és ebbeli minőségével visszaélve, levelet, csomagot, táviratot, vagy más ne zárt mlevelezést birtokába ejt, s ha a küldemény zárva volt, azt fölbontja, hogy tartalmát megtudja, vagy hogy azt mással közölje, vagy hogy a küldeményt másnak, mint a címzettnek kiadja, vagy létezéséről másnak értesítést ad, egy hónaptól 30 hóig terjedhető elzárással büntetetik. Ugyanezen büntetésnek van alá vetve az, ki a posta vagy távirda szolgálatban alkal-

mazva levén, ebbeli minőségével visszaélve írásbeli vagy távirati levelezést elvon (visszatart, elsikkaszt, megsemmisít). Ha valamelyik e cikkben elősorolt cselekmény kárt okozott, az elzárás hat hónaptól négy évig terjedhet, melyhez még hozzájárul 100 lírától 5000 liráig terjedhető pénzbüntetés.» — A 159., 160. és 161. §§-ban elősorolt esetekben az eljárás csak a sértett fél indítványára indítható meg, míg a 162. §. eseteiben azt hivatalból kell megindítani.

Németországban másként alakultak a levéltitokra vonatkozó viszonyok, akár mint Franciaországban, akár mint Angliában. A német birodalom abban az időben, midőn a mai értelemben vett posták kifejlődtek, számos részre volt szétdarabolva. Jelentékeny részében a posta egészen a legujabb időkig magánkezekben, a Thurn-Taxis hercegek kezében, volt, kiktől a német birodalom azt 1867-ben magához váltotta. A Thurn-Taxisok mindig a császárok védelmére és jóakarátára levén utalva, közegeik, kik magokat közvetve császári közegeknek tekintették, csak azon impulsusoknak engedtek, melyek a császároktól és nem az egyes részek fejedelmétől jöttek. Mindazáltal ott is számos visszaélés történt, melyek ellen azonban a nép hevesen föllépett. Maga Luther Márton is fölszólt e tárgyban *Von heimlichen und gestohlenen Briefen, samt einem Psalm ausgelegt wider Herzog Georg zu Sachsen* című iratában, melyben mondja: «Kein grösserer Briefefälscher ist auf Erden, denn wer einen frembden Brief zu eigen macht. Ich weiss wohl dass Georg Herzog zu Sachsen ist, und fürwahr Gott hat ihm ein fein Land gegeben. Dass er aber Herzog über frembde Brief sollt sein glaube ich nicht. Wer hat Herzog Georgen die Macht gegeben dass er frembdes Gut bei sich behält wider Wissen u. Willen dessen so der Herr dazu ist.» (Lásd Stephan: *Geschichte der Preussischen Post*. Berlin 1858.)

Később is, jelesül II. Frigyes és Mária Terézia idejében a köztök fölmerült viszálykodás alatt nagyban folyt a levelek titkos fölbontása. Michiels Alfréd francia író *Histoire secrète du gouvernement autrichien* 859. és *Histoire de la politique autrichienne depuis Maria Thérésia 1861.* című műveiben egész rémtörténeteket mond arról, hogy miként vesztegette egyik fél a másik fél közegeit. Kivált II. Frigyes mesterkedett abban, úgy hogy nem csak az osztrák kormány hivatalos levelezése, de a befolyásosabb férfiak magánlevelezése

tartalmáról is tudott magának tudomást szerezni, s minden ellene készülő támadásról és védekezésről már eleve értesítve volt és tehetette meg ellenintézkedéseit. Aránylag újabb időkről is vannak nyomok a levelek titkos bontogatásáról; így Böttger híres német archæologusnak a dresdai könyvtárban őrzött iratai közt vannak Zedlitz költőnek 1830-ban írt levelei, melyekben panaszkodik, hogy a bajor postán levelezését ellenőrzik. Egészben véve azonban mégis azt lehet mondani, hogy Németországban és a három skandináv országban még legjobban tisztelték a levéltitkot.

A porosz «Landrecht» VI. rész 14. fejezetében, mely a postaregáléről szól, megtiltja a postaközegeknek, hogy az érkezett és küldött postaküldeményekről másnak, mint a küldőnek vagy a címzettnek értesítést adjanak. (Lásd Stengel: *Wörterbuch des deutschen Verwaltungsrechtes 1890.* című művében Sydownek a levéltitokról írt cikkét). Arról azonban, hogy a kormány közegeinek se adjanak értesítést és hogy ne engedjék azoknak a levelek fölbontását, nincsen szó. Az 1848-ban M/m. Frankfurtban készült *Reichsverfassung* 142. cikkében már határozottan kimondják *Das Briefgeheimniss ist unverletzlich*, mely mondat szó szerint átment a porosz alkotmány 33. cikkébe.

Gyakorlati érvényesítést nyert ez elv az 1871. évi október 28-án kelt német birodalmi postatörvényben, melynek 5-dik cikke szerint: «Das Briefgeheimniss ist unverletzlich. Die bei strafrechtlichen Untersuchungen und in Konkurs- und Civilprozessualen Fällen nothwendigen Ausnahmen sind durch ein Reichsgesetz festzustellen. Bis zum Erlasse eines Reichsgesetzes werden jene Ausnahmen durch die Landesgesetze bestimmt». Ily, az egész tárgyat magába foglaló «Reichsgesetz» alkotására azonban nem került a sor, hanem a «Landesgesetze», a különböző birodalmi törvényekben pótolgattak, és pedig részben az 1876. évi febr. 24-én kelt német birodalmi büntetőtörvény 299., 354. és 358. §-aiban, részben az 1877. év febr. 1-én kelt «Reichs-Strafprozessordnung»-ban és az 1877. febr. 10-én kelt «Reichskonkursordnung»-ban. A büntetőtörvény illető §§-ainak szövege a következő: 299. §. «Wer einen verschlossenen Brief, oder eine andere verschlossene Urkunde, die nicht zu seiner Kenntniss bestimmt ist, vorsätzlich und unbefugter Weise eröffnet, wird mit Geldstrafe bis 300 Mark

oder mit Gefängniss bis zu drei Monaten bestraft. Die Verfolgung tritt nur auf Antrag ein.» 354. §. «Ein Postbeamter welcher die der Post anvertrauten Briefe oder Pakete in andern als den im Gesetze vorgeschriebenen Fällen eröffnet oder unterdrückt, oder einem Andern wissentlich eine solche Handlung gestattet, oder ihm dabei wissentlich Hilfe leistet, wird mit Gefängniss nicht unter drei Monaten bestraft.» 358. §. «Neben Gefängniss kann (354. §.) auf Verlust der Amtsfähigkeit bis zu fünf Jahren erkannt werden.» A magán perrendtartásban nem foglaltatnak oly intézkedések, melyek a levéltitkot érintik.

A három skandináv ország a levéltitok védelméről büntetőtörvényeiben gondoskodott. Dániában az 1866. évi febr. 10-én kelt és jelenleg is érvényes büntetőtörvény 138. §-a megiltja a postaközegeknek, hogy a postára adott, másnak szóló levelet vagy csomagot fölbontsák, visszatartsák vagy megsemmisítsék; vagy harmadik személyeknek ily cselekményt megengedjenek. A büntetés enyhe esetekben, vagy ha alárendelt közeg (szolga, kíséret s efféle) követte el, a szolgálatból való egyszerű elbocsájtás, esetleg összekötve pénzbüntetéssel; súlyosabb beszámítás alá eső esetekben azonban fogság, sőt a körülményekhez képest fegyház is. A 222. §. szerint magánszemélyek is, kik a levéltitkot sértik, a sértett fél panaszára 400 koronáig terjedhető büntetéssel, sőt a körülményekhez képest három hónapig terjedhető fogsággal büntethetők.

Norvégiában az 1842. évi aug. 20-án kelt és most is érvényes büntetőtörvény 24. fejezet 26. §. szerint azon postaközeg, ki a reábízott, másnak szóló levelet fölbontja, elsikasztja vagy megsemmisíti, ötödik fokú fegyházzal, a 24. fejezet 25. §. szerint azon hivatalos személy, ki a hivatalos titkot megszegve, hivatalos eljárás közben kezébe jutott levelet vagy okmányt illetéktelenül mással közöl, a szolgálatból való elbocsájtással, esetleg pénzbüntetéssel is, a 21. fejezet 26. §-a szerint azon magánszemély, ki nem neki szóló zárt levelet, vagy iratot tudva illetéktelenül fölbont, pénzbüntetéssel, esetleg fogsággal, sőt ötödik fokú fegyházzal is büntethető.

Svédországban az 1864. évi febr. 20-án kelt és 1890. évi jún. 20-án revideált büntetőtörvény 22. czime 10. és 21. §§-ai intézkednek a levéltitokról. A 10. §. szerint az, ki azon célból, hogy magának vagy másnak hasznot szerezzen, vagy hogy

valakinek ártson, levelet, vagy bármely módon zárt iratot fölbont, hat hónaptól két évig terjedhető fogsággal, esetleg a körülményekhez képest fegyházzal is büntetetik. Ha a fölbontás szándékosan ugyan, de nem azon czélból történt, hogy magának vagy másnak hasznot szerezzen, vagy valakinek ártson, a büntetés pénzbüntetésre leszállítható. Ugyanazon büntetésekkel sujtatik az, ki másnak szóló levelet a postáról elvisz vagy azon szándékkal átvesz, hogy azt megtartsa vagy megsemmisítse. A 21. §. szerint az elősorolt cselekmények csak annak indítványára üldözhetők, ki a levelet küldötte vagy kihez az czímezve volt, vagy ki azt őrizetében tartotta, vagy kinek a nem hozzája czímezett levél tartalma szánva volt.

Oroszországban is, az 1885-ben revidiált büntetőtvénnykönyvben hoztak intézkedéseket a levéltitok védelmére. A törvény illető szakaszainak szövege magyar fordításban a következő: 348. §. «Azon hivatalnok, ki külön jogosultság vagy törvényes alap nélkül, más személyre czímezett lepecsételt hivatalos vagy magánlevelet fölbont, a körülményekhez képest szigorú megrovással, vagy szolgálati idejének három—hat havi részének törlésével vagy a szolgálatból való elbocsájtással büntetetik.» 1100. §. «A ki a postával küldendő levelet vagy iratot elsikkaszt, vagy szándékosan visszatart, netáni előjogainak megvonásával egy évtől másfél évig terjedhető Szibériába való elküldéssel vagy ugyanannyi időre terjedhető fogsággal büntetetik.» 1102. §. «Azon postaközeg, ki harmadik személylyel összebeszél, hogy neki másnak szóló levelet jogosulatlanul átad, két évtől három évig terjedhető Szibériába való küldéssel, vagy ugyanannyi időre terjedhető fogsággal büntetetik.» 1104. §. Azon postaközeg, ki puszta kíváncsiságból másnak szóló levelet fölbont, a szolgálatból elbocsájtatik. Ha a fölbontás azon szándékkal történt, hogy a levél tartalmát másvalakivel közölje, a vétkes négy hótól nyolcz hóig terjedhető fogsággal büntetetik.» A békebiróság büntetőjogi ügyköréről szóló törvény 137. §. szerint: «A ki idegen levél fölbontása által, vagy más törvényellenes módon megtudott titkot azon szándékkal nyilvánít, hogy másnak becsületét sértse, 15 napig terjedhető fogsággal vagy 50 rubelig terjedhető pénzbüntetéssel büntetetik.» (L. Glasenapp: *Das russische Gesetzbuch der Kriminal- und Korrections-Strafen*, Dorpat 1892.)

Ausztriában a levéltitok védelmére egészen 1848-ig

nem volt semmi törvényes intézkedés. Az 1848-ban Bécsben összegyűlt osztrák «Reichsversammlung» október 20-án tartott ülésében határozatot hozott, mely szerint a levéltitok legszigorúabban (auf das Genaueste) megőrzendő és ezt a határozatot a császári királyi pénzügy-ministerrel foganatosítás végett közölte. A pénzügy-minister erről 1848. évi október 24-én 6074. szám alatt az udvari főpostaigazgatást értesítette, mely a határozatot a postahivatalokkal azon figyelmeztetéssel közölte, hogy a levéltitok megsértése fegyelmi úton a szolgálatból való elbocsájtással, esetleg ha más bünténnyel összefügg, bünfenyítő úton megtoroltatik (l. *Verordnungsblatt der obersten Hofpostverwaltung* V. Band II. Abtheilung pag. 148.).

Az 1852-ben kelt és most is érvényes osztrák büntető-törvény sem tartalmaz intézkedést a levéltitok védelmére, úgy hogy az tisztán a hatalom élén állók jóakarátára és belátására volt bízva. Csupán az 1853-ban kelt bűnvádi eljárásban foglaltatik némi utasítás a vizsgálóbíró számára, hogy miként járjon el levelek és lepecsételt iratok lefoglalásánál és fölbontásánál, köteletségévé teszik azoknak, kik ily levelekkel és iratokkal érintkezésbe jönnek, hogy azokkal kellő óvatossággal bánjanak, de a levéltitkot ezek sem óvják meg kellően, kivált ha politikáról van szó. A már említett Michiels francia író műveiben fölhozott, valószínűleg azonban túlhajtott és kiszínezett adatokon kívül, egészen hiteles és kétségbe nem vonható adataink vannak, hogy Ausztriában a levéltitok megőrzésében nem nagyon kíméletesen bántak. Wirkner Lajos, a magyar királyi udvari kancelláriának volt tanácsosa *Élményeim 1825-től 1852-ig* című művében (megjelent 1879-ben Pozsonyban Stampfnál) említi, hogy Metternich herczeg a magyar országgyűlés tagjainak ellenőrzésére bizonyos Förstl nevű rendőri tanácsost, az országgyűlés színhelyére rendesen kirendelt, ki az országgyűlés tartama alatt ott tartózkodott és az ottani postahivatal néhány közegével állandó összeköttetésben állott, kik a nekik kijelölt személyek leveleit mutogatták, kivonatolták és a leveleket megint oly ügyesen lezárták, hogy czimzettjeik a történt fölbontást észre sem vették. Ezeket a kivonatokat Förstl futároktól Bécsbe főnökének, gróf Szedelniczky rendőrfőnöknek küldötte, ki azokat úgy Metternichnek, mint Ferencz császárnak elreferálta. Förstl ezeket a kivonatokat némelykor, ha azt vélte, hogy olyasmit tartalmaznak, a

mi Wirkner működését elősegíti, neki megmutatta. Így mutatott Wirknernek egy kivonatot, melyben szó volt titkos tanácskozásokról egyrészt József nádor és másrészt Szentkirályi, Pázmándy és Lónyay Gábor közt és így tudta meg Wirkner, hogy a bécsi demokraták meghívták a magyarokat egy 1848. évi márcz. 10-én Bécsben a Bäckerstrasse 10. számában tartandó szervezkedési gyűlésre.

Midőn 1867-ben az osztrák alaptörvényt vagyis alkotmánytörvényt hozták, annak 10-dik cikkében a levéltitok sérthetetlenségét is kimondották; e célra 1870. évi április 6-án külön törvényt is alkottak, melynek szövege a következő: «Gesetz zum Schutze des Briefgeheimnisses.» 1. §. «Die ale-sichtliche Verletzung des Geheimnisses der Briefe und ander-er unter Siegel gehaltener Schriften, durch wiederrechtliche Eröffnung und Unterschlagung derselben ist, insoferne die Verletzung nicht unter eine strengere Bestimmung des all-gemeinen Strafgesetzes fällt, als eine Uebertretung zu ahnden. Diese Uebertretung ist, wenn sie von einem Beamter oder Diener, oder einer andern im öffentlichen Dienste bestellten Person in Ausübung des Amtes oder Dienstes verübt wurde, mit Arrest bis zu sechs Monaten, ausserdem aber (ha magán-személy követte el a vétséget) mit Geldstrafe bis zu 500 Gul-den oder mit Arrest bis zu drei Monaten zu bestrafen. Im letzteren Falle findet die strafrechtliche Verfolgung nur auf Begehren des in seinem Rechte Verletzten statt.» 2. §. «Die amtliche Beschlagnahme oder Eröffnung von Briefen oder von andern, unter Siegel gehaltenen Schriften darf ausser den Fällen der Hausdurchsuchung und der Verhaftung nur auf Grund eines von dem Richter erlassenen Befehles stattfinden. Der Befehl ist dem Betheiligten unter Angabe der Gründe ohne Verzug zuzustellen.» 3. §. «Die gegen die Bestimmung des § 2. dieses Gesetzes vorgenommene Beschlagnahme oder Eröffnung ist als eine Uebertretung mit Arrest bis zu drei Mo-naten zu bestrafen.» 4. §. «Durch die auf Grund des Gesetzes vom 5-ten Mai 1869. (R. G. B. 66.) ausgesprochene Suspen-sion des Art. 10 des Staats-Grundgesetzes vom 21-ten Dec. 867 Nr. 142 treten die §§. 2 und 3 des gegenwärtigen Gesetzes für die Dauer der Suspension ausser Wirksamkeit.» 5. §. «Die Bestimmungen der Strafprozessordnung über die Be-schlagnahme und Eröffnung von Briefen der Beschuldigten

sowie die Vorschriften der Briefpostordnung in Betreff der Behandlung unbestellbarer Briefe und die Bestimmungen der Konkursordnung in Beziehung auf die Vorsichten bei Eröffnung des Konkurses bleiben durch dies Gesetz unberührt.» 6. §. «Mit dem Vollzuge dieses Gesetzes, welches am Tage der Kundmachung in Wirksamkeit tritt, werden der Justiz- und der Handelsminister betraut.»

E törvény végrehajtására az érdekelt ministerek körözö rendeletet bocsájtottak ki, mely a törvény paraphrasisánál egyebet nem tartalmazott, de hamar pótlásra szorult. Így már 1874. évi nov. 12-én kénytelen volt a kereskedelmi minister, egyetértve az igazságügyi, belügyi és pénzügyi ministerekkel 36140. szám alatt a posta- és a vámhivatalokhoz rendeletet kibocsájtani, hogy a postahivatalok a külföldről érkező azon leveleket, melyekről alapos a gyanú, hogy vámköteles tárgyakat tartalmaznak, a vámhivatalokhoz szállítsák és erről a címzettet azon fölhívással értesítsék, hogy levelének átvételére a vámhivatalnál jelentkezzék. Ha a címzett a vámhivatalnál jelentkezik, a vámközeg a levelet a jelentkezett előtt bontsa föl, a benn talált iratokat neki olvasatlanul adja át, a többi tárggyal pedig szabályszerűen járjon el. Arról, hogy mi történjék, ha a címzett nem jelentkezik, a rendelet nem szól, alkalmazásba jönnek tehát az általános postaszabályok. Az *Egyetemes Posta-Egyesületi* szerződés foganatosítására kelt és az összes szerződő felek által elfogadott *Reglement d'Execution-nen* XXII. cikke szerint, a bármely oknál fogva nem kézbesíthető küldemények, a kézbesítő ország belforgalmában megállapított határidőben, legkésőbbben azonban, ha tengerentúli országban föladott küldeményről van szó, hat hó, ha pedig más viszonylatban föladott küldeményről van szó, két hó leforgása után, a föladó helyre visszaküldendők. Ha tehát a címzett e határidőkben belül levele átvételeért a vámhivatalnál nem jelentkezik, vagy positive kinyilatkoztatja, hogy nem kívánja a levelet átvenni, az a föladó helyre visszaküldendő lesz. Egy további pótlás foglaltatik az osztrák kereskedelmi ministernek, egyetértve a pénzügyi ministerrel 1880. évi május 14-én 658. szám alatt kiadott rendeletében, melyben, hivatkozással arra a tapasztalatra, hogy a külföldről érkező levelekben gyakran bélyegköteles bélyegtelen hirlapok, valamint oly hirlapok is foglaltatnak, melyektől a postaszállítás megvonatott, a

postahivatalokat utasítja, hogy ily leveleket, ha alapos gyanúok van reájok, a legközelebbi pénzügyi hivatalhoz (pénzügyi igazgatóság, felügyelőség, adóhivatal stb.) szállítsák és a címzettet arról azon fölszólítással értesítsék, hogy levelét ott vegye át. A további eljárás ugyan az, mely a korábbi rendeletben (1874. évi nov. 12-én) elő van írva.

Hazánkban már nagyon korán foglalkoztak a levéltitok védelmével. A II. Rákóczy György erdélyi fejedelem uralkodása alatt 1653-ban Gyulafehérvárott tartott országgyűlés által jóváhagyott *Approbatæ constitutiones* III. Rész, 23. czím 1. fejezet a «levelek intercipiálásáról» szól. Szövege a következő: «Fejedelmek másoknak szólló leveleit, ha kik intercipiálják, vagy tudva fölszakítanak, Diætara evocáltassanak és ott legitime convincáltassanak és a szerént büntetődjenek, mint a fejedelmeket diffámálók felöl való Articulus tartja. Fejedelmeknek szólló levelekkel is, ha kik ezt tselekednék, azon szerént büntetessék. Sőt fejedelmek után való tisztviselőknék kezek és irogatások által országos és néha Fejedelmükre nézendő titkos dolgok is forganak, ha kik efféle leveleket elvennének vagy felszaggatnának, vármegyére vagy táblára citáltatván, annak continentiájának merituma szerént neveltessék a büntetése is. De ordinarie et ni genere akármely emberséges embernek is másnak irt leveleit, ha felszaggatja vagy intercipiálja valaki, a levélírónak homagiumán és abból következett kárnak és expensájának refusióján convincáltassék, ez mind az által értetik békességes időre, a hazának lakosira és a Fejedelem és Ország ellen való dolgokban nem suspectus emberséges emberekre.»

Magyarországban is, midőn III. Károly 1722-ben az osztrák postákat a Paar-családtól megváltotta és a postákat Magyarországon is fejlesztette, az országgyűlés a levéltitkokkal foglalkozott és védelmére az 1723. évi 59. t.-cz.-ket alkotta. «Minthogy a levelezések a közhitelre lennének állapítva és azok késlekedése gyakran a levelezőknek sokat ártana: 1. §. annál fogva ő szent Felsege kegyesen megengedte, hogy az idegeneknek levelezését elfogók, megsértők, letartóztatók vagy elsikkasztók világos adósságkép megveendő száz forint büntetéssel büntetessenek.»

Ez a törvényczikk azonban nem volt akadály arra, hogy a magy. kir. Helytartótanács, melynek a magyar posták alá

voltak rendelve, 1738. évi jún. 20-án kelt intézvényével a postahivatalokat ne utasítsa, hogy ádáz pártoskodást (perniciosas factiones) tartalmazó iratok terjesztőire ügyeljenek, azokat elfogassák és a Helytartótanácsnak följelentsék. (L. Kassics Ignác: *Enchiridion* stb., Pest, 1825.). A postahivatalok úgy látszik ezt az utasítást félreértették, vagy biztatásnak vették, hogy a leveleket bontogassák, úgy hogy a Helytartótanács kénytelen volt 1780. évi ápril 27-én 2768. számú intézvényével a postahivataloknak megtiltani, hogy határozott külön királyi parancs nélkül leveleket lefoglaljanak, fölbontsanak vagy visszatartsanak; ily parancs esetében is a fölbontás ne általuk, hanem vármegyékben az alispán illetve szolgabíró, városokban pedig a Magistratus által kiküldött személy által történjék, ki a levélről másolatot vesz, azután a levelet pecsétjével lezárja és további intézkedésig a postahivatalnál hagyja.

Hogy ez az intézkedés nem sokat használt és a levéltitkot ezután sem igen kímélték, nem csak Wirkner Lajos már említett művéből, hanem más jelekből is következtethetjük. Így közli a Mezőfi Vilmos szerkesztésében megjelenő *Népolvasótár* 1898. évi márczius havi folyamában Deák Ferencznek következő levelét: «Poson, máj. 26. 834. Kedves Barátnőm! Csak a napokban vettem április 23-án írott szives leveledet. Borítékát a pecsét alatt felmetszve és ismét ügyesen leragasztva találtam, hihető, a postán kívánt valaki megismerkedni annak tartalmával. Sok panaszt hallottam már a posták ellen másoktól is és valóban gyalázat, hogy a bizodalom, melylyel a pecsétnek szentsége alatt ezen közintézetre bizza leveleit a becsületes ember, a titkos vizsgálódásnak alacsony módjával ily rútul megcsalatik. Nekem ugyan titkaim nincsenek és a mit irok, azt nyilván kimondhatom mindenkor, de ezen vizsgálattalással késleltetés, sőt gyakran elsikkasztás vagy on összekötve és ha ez sokszor fog történni, talán legjobb lesz minden levelet, melyet irok, lepecsételés előtt a postahivatallal közölni, olvassák el, nem bánom, sőt — ha tetszik — írják le tartalmát, de az elküldést ne késleltessék.»

Nagyon természetes tehát, hogy midőn az 1840. évi 5-dik törv.-cikkkel «büntető és javító rendszer» kidolgozására «országos választmány» küldetett ki, melynek kebelében Deák Ferencz mellett oly férfiak is, mint báró Eötvös József, Majláth

György, Lonovich József stb. stb. foglaltak helyet, a «választmány» a levéltitok védelmével is foglalkozott és javaslatának 37-dik fejezetét annak szentelte, mely «A levelek jogtalan feltöréséről» szól és következő szövegű: 367. §. «A ki valamely, másnak szóló levelet vagy lepecsételt irományt, tudva és szándékosan feltör és elolvas a nélkül, hogy arra az által, ki a levelet írta, vagy az által, kihez a levél intézve volt, vagy kit a lepecsételt iromány illetett, fölhatalmazva lett volna, büntettetni fog és a büntetés 200 frtig, sőt súlyosabb beszámítás esetében két hónapi fogságig terjedhet.» 368. §. «Ha pedig annak tartalmát valakinek kárával vagy meggyalázásával nyilvánossá is tette, büntetése hat hónapig súlyosbíttathatik.» 369. §. «Végre a ki valamely másnak szóló levelet vagy irományt oly célzattal, hogy ez által, valakinek kárával, magának vagy másnak hasznot hajtson, vagy minden haszon nélkül valakit károsítson, erőszakkal vagy álnok mesterséggel hatalmába kerített, ha csak tette valamely súlyosabb büntetést nem ment, egy évi rabságig büntetethetik.» 370. §. «Szülők, gyámok vagy azok meghatalmazottai, az atyai vagy gyámi hatalom alatt levő kiskorú gyermekek leveleire és irományaira nézve, úgyszintén a közhatóságok a bűnvádi közkereset alatt levők azon leveleire és irományaira nézve, melyeket a büntető eljárási fejezet rendelete szerint föltörniök és elolvasniök szabad, a fentebbi 367. §. rendelete alá nem tartoznak.» 371. §. «Midőn a fentebbi 367., 368. és 369. §§-ban körülírt büntetett valaki oly levéllel követte el, mely hivatalánál fogva került kezébe, a fentebbi büntetésen felül közhivatalának elvesztésével is büntettetik.» 372. §. «Az ezen fejezetben említett büntettekért, csak a sértett félnek panaszára mozdíttathatik kereset.» Ez az összes anyag, melyet hazai törvényeinkben és szakaszainkban e tárgyról az 1848 év előtti időkből találmom sikerült. Mélyen fájlalni kell, hogy az 1840. évi 5. törv.-czikkel kiküldött «Választmány» által kidolgozott jeles és akkoriban a büntetőjogi codificatio terén korszakot alkotó «Javaslat» soha törvény erejére nem emelkedett.

Az 1848 év utáni időkbén egészen 1861-ig a magyar törvényhozás és a magyar törvények szüneteltek és hazánkban is az osztrák törvények nyertek alkalmazást, melyekről már említve volt, hogy a levéltitok védelmére intézkedést nem tartalmaznak. Alig lehet kétség, hogy abban az időszakban is

bőven visszaéltek a levéltitokkal, de a mit tettek, azt oly óvatossággal hajtották végre, hogy arról ez időszerint acta szerinti bizonyítékok nem voltak szerezhetők. Majd ha a bécsi csász. kir. rendőri ministerium actái hozzáférhetők lesznek, ki fog derülni, hogy nem haszon nélkül tanulmányozhatták Riche-lieu, Dubois és I. Napoleon ebbeli intézkedéseit.

Az 1860. évi október 20-án kelt «Diploma» következtében a magyar büntetőtörvények és törvényes gyakorlat a változott viszonyokhoz képest idomítva 1861-ben visszaállítatván, azzal a fentemlített 1723. évi 59. törv.-czikk ismét föléledt, a nélkül azonban, hogy tudomásom szerint 1880. évi szeptember 1-éig, a midőn is az 1878. évi 5. törv.-czikkkel alkotott magyar büntetőtörvény életbe lépett, egyetlen egyszer is alkalmaztatott volna.

Az 1878. évi büntetőtörvény a 10. fejezet 200-dik és 23. fejezet 327. §§-aiban szól a levéltitokról, mely szakaszok szövege a következő: 200. §. «Azon postahivatalnok vagy szolga, ki a postára adott levelet vagy csomagot, a törvényben meghatározott eseteken kívül, fölbontja, visszatartja vagy megsemmisíti, vagy másnak ily cselekményt megenged, vagy ahhoz segédkezést nyújt: a levéltitok megsértésének vétségét követi el és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.» Azonfelül rendeli a 202. §. hogy a vétkes viselt hivatalának vagy állásának elvesztésére is ítélandó. 327. §. «A ki másnak szóló levelet, lepecsételt iratot vagy távsürgönyt tudva jogositlanul fölbont; úgyszintén, a ki másnak szóló — habár be nem pecsételt levél vagy távsürgöny birtokába helyezi magát a végett, hogy annak tartalmát megtudja, vagy azt hasonló célból másnak jogtalanul átadja: vétséget követ el és nyolcz napig terjedhető fogsággal és száz forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A ki pedig a fentebbi módon tudomására jutott titkot közzé teszi vagy azt a levél, távirat vagy távsürgöny küldőjének vagy czimzettjének károsítására használja: három hónapig terjedhető fogházzal és ezer forintig terjedhető pénzbüntetéssel büntetendő. A bűnvádi eljárás csak a sértett fél indítványára indítható meg.»

E törvény hatálya kiterjed a tulajdonképeni Magyarország összes területére, tehát Fiuméra és a Magyarországhoz visszakapcsolt határörvidékre is, míg Horvát-Szlavonországban ez időszerint még mindig az 1852. évi osztrák büntető törvény

érvényes. A levéltitok ott csak annyiban részesül védelemben, a mennyiben a horvát-szlavon területen működő postahivatalok magyar királyi hivatalok és azok alkalmazottai magyar királyi alkalmazottak, kiket a magyar királyi kereskedelmi minister, mint ilyeneket a levéltitok pontos megőrzésére utasított (lásd a *Postai tarifák és üzleti szabályzat* 5. §. és 19. §. 23. pont *h*) szakaszt) és a mennyiben a horvát-szlavon bünvádi perrendtartás a levéltitokra nézve intézkedéseket tartalmaz. E részben a kereskedelemügyi magyar királyi minister egyetértve Horvát-Szlavonország bánjával, 1888 ápril 18-án 16,529 számú rendeletével értesítette a horvát-szlavon területen működő magyar királyi postahivatalokat, hogy az 1875. évi május 17-én kelt horvát-szlavon bünvádi perrendtartás 137. §-a szerint postaküldemények lefoglalására csak is a törvényszék vizsgálóbírája van jogosítva. Postaküldemények föladására vagy kézbesítésére vonatkozó adatokat azonban büntett vagy vétség nyomozása közben, a vizsgálóbírón kívül, a járásbírák, csendőrfőnökök, alispánok és járásfőnökök is követelhetnek, sőt rendelhetik, hogy postaküldemények huszonnégy óráig visszatartassanak. Úgy az adatok közlését, mint a postaküldemények visszatartását mindig írásbelileg akár közvetlenül a postahivataloktól, akár csak fölöttes hatóságaitól kell kérniök. Ha visszatartás esetében huszonnégy óra alatt a vizsgálóbírótól lefoglalás végett intézkedés nem történik, a postahivatalok a visszatartás okát a küldeményre följegyzik és azt rendes módon rendeltetési helyére tovább küldik.

Ha már most az elősorolt anyagot áttekintjük és a különböző országok törvényeit egymással összehasonlítjuk, azt a benyomást fogjuk nyerni, hogy a levéltitok fontosságát mindenütt elismerik; annak megsértését oly tisztességtelen cselekménynek tekintik, melyet bünyfenyítő úton kell megtorolni, és megtorolására törvényeket is hoznak, melyek elég szigorúaknak látszanak, de közelebből megvizsgálva mindenféle kibuvókat engednek. Rendszerint csak a postára adott zárt levelet is csak addig részesítik védelemben, míg az a postán van, s címzettjének helyesen kézbesítve nincsen. A védelem gyakran csak a postaközeg ellenében, már ritkábban a kormány más közege ellenében, még ritkábban magánszemélyek ellenében adatik meg. Kezdetben azon közeget is sujtják büntetéssel, ki a fölbontásra az utasítást megadta; később

ezeket többnyire kihagyják és a felelősséget az alsóbbrendű közegekre hárítják, kik fölsőbb helyről jött utasításoknak nehezebben tudnak ellenállani, gyakran azok törvényes vagy törvénytelen voltát meg sem ítélik. Legőszintébb még az angol törvény, mely mindegyik miniszternek nyíltan és kifejezetten megengedi, hogy bármely levelet lefoglalhasson és fölbonthasson. És mégis talán Angliában legjobban meg van védve a levéltitok, mert a miniszterek e joggal csak nagy óvatossággal élhetnek, habár pártjok által megvédve sokat megengedhetnek magoknak, de a közvélemény által tisztességtelennek tekintett cselekményt nem. Ily cselekmény nemcsak az illető minisztert, de pártját is elseperné a hatalomról. Angliában valamely levél lefoglalását és fölbontását csak az esetben tekintik igazoltnak, ha az fontos közügyben, a czimzettnek, esetleg küldőnek tudtával történik, ki, ha a lefoglalást igazoltnak nem találja, az illető miniszter ellen a rendes bíróság előtt kereshet elégtételt. Azonban Angliában a gyakorlatban jóval szigorúbban veszik a dolgot, ha belföldi levélről és angol honpolgárról, mintha külföldi levélről és idegen állampolgárról van szó, noha a törvény e tekintetben különbséget nem ismer.

Áttérve azon kérdés fejtegetésére, hogy mit kell levél alatt érteni, erre szabatos választ csak az angol törvény ad, mely határozottan kimondja, hogy e kifejezés alatt minden a postára adott küldeményt kell érteni, tehát a levelezőlapot, csomagot, sőt hírlapot is, de csak addig, míg az a posta birtokában van, vagy a posta érte a felelősséget viseli. Az angol postai szabályok szerint a posta birtokában levőnek kell tekinteni valamely küldeményt attól a percztől kezdve, ha az a levélszekrénybe dobatott, vagy valamelyik postaközegnek hivatalos működése közben átadatott. Franciaországban és Belgiumban levél alatt, melyre a büntetőjogi védelem kiterjedt, csak a postára adott zárt levelet értenek, s szintén csak addig, míg az a posta birtokában van. Németországban kiterjesztik a védelmet a posta által már kézbesített, vagy a postára egyáltalán nem is adott levelekre, de csak addig, míg pecsét alatt vannak. Ugyazintén Ausztriában. A német postatörvény tárgyalásakor megkísérelték a levél fogalmát meghatározni, de siker nélkül. Fölhozták, hogy midőn a közönség a levéltitok megsértése miatt nagyon gyanakodott, a levelezők összebeszéltek, hogy

mit jelent egy üres boríték, vagy abban üres levélpapír, egy vagy több darabban, különböző színben, hogy ekként a kémkedőket kijátszszák. Az ily küldemények nem is voltak ritkák, s azokat bizonyára leveleknek kellett tekinteni, noha a szó közönséges értelmében nem voltak azok. Még nehezebb a meghatározás, ha a védelem, mint nálunk, a postára nem adott nyitott levelekre is kiterjed. Sokszor az a czédula, melyet egyszerűen összehajtva, valamely hordárral valakinek küldünk, bármily egyszerű és közömbös legyen tartalma, ha illetéktelenül harmadik személy tudomására jut, akár a küldőnek, akár a címzettnek, akár harmadik személynek nagy kárára lehet. A törvényhozó czélja ott, hol a levéltitok védelmét a már magántulajdonba átment, vagy mindig magántulajdonban volt nyitott levelekre kiterjesztette, mindenesetre az volt, hogy megakadályozza, hogy két személy bizalmas vagy üzleti viszonyaiba azok akarata ellenére harmadik személy be ne furakodhassék. E szempontból tehát nemcsak ily czédulát, hanem nyomtatott űrlapot, ha kézírásilag ki van töltve vagy alá van írva, vagy valamely levél másolatát és úgyszintén a levelező lapokat és szállítólevelek szelvényeire írt közléseket leveleknek kell tekinteni. Fölmerül még az a kérdés, mikor kell valamely levelet vagy iratot zártnek tekinteni? Elég-e, ha az egyszerűen be van ragasztva vagy akként össze van hajtva, hogy azt fölbontás után többé nem lehet úgy összehajtani, hogy a korábbi fölbontás észrevehető ne legyen; avagy zártnek tekinthető a levél vagy irat akkor is, ha fiókban vagy szekrényben el van zárva? Mindez esetekben a levél írója vagy az irat tulajdonosa félreérthetetlenül nyilvánítja akaratát, hogy kivüle és azon személyen kívül, kihez a levél vagy irat címelve van, annak tartalmáról más valaki tudomást ne szerezzen. Tehát ily levelet vagy iratot is zártnek kell tekinteni.

Nehezebb azon kérdés megfejtése, hogy ki tekinthető valamely levél jogos tulajdonosának és meddig terjednek jogositványai? A jogi írók, kivált a francziák, élesen megkülönböztetik az üzleti leveleket az ügynevezett bizalmas természetű levelektől. Továbbá megkülönböztetik a levél testi, illetve anyagi részét annak tartalmától, illetve szellemi részétől. Az üzleti levelek, melyek némi részben a magánokirat tulajdonosságát magokra öltik, kétségkívül úgy anyagilag, mint tartalmilag a címzett tulajdonai. Sőt a kereskedelmi törvény (nálunk

az 1875. évi 37. t.-czik 29. §.) kötelezi a kereskedőt, hogy a kapott üzleti leveleket gondosan megőrizze. Ez alapon azon üzleti levelek, melyeket valamely kereskedelmi meghatalmazott az üzlettulajdonos ügyében kapott, nem a címzetté, hanem az üzlet tulajdonosáé. Úgyszintén azon üzlettermészetű levelek, melyeket valamely meghatalmazott a meghatalmazó, a gazdatiszt az uradalma, a gyám a gyámnokolt ügyeiben kap, nem címzett, hanem a meghatalmazó, uradalom vagy gyámnokolt tulajdonát fogják tenni. Azon levelek is, melyeket valamely tisztviselő: minister, főispán, hivatali főnök és ezek helyettesei az általok viselt hivatal ügyeiben saját személyök-höz czímezve kapnak, kivéve ha személyes viszonyaikra vonatkoznak mint: kinevezés, megbízás, elismerés, megdorgálás és e félék, nem a címzetteké, hanem az illető hivatalé. Azon levelekre nézve, melyeket az ügyvéd ügyfeleinek ügyeiben kap, az ügyvédi rendtartás (1874. évi 34. t.-cz. 44. §.) szerint az ügyvédé, de köteles ügyfeleinek azok kétségeire azokról hiteles másolatokat adni. Valamely hagyatékban talált levelezés az örökösöké, és pedig azé lesznek, ki a családi okmányokat és iratokat örökli, jogositványai azonban nem terjednek többre, mint az örökhagyó jogositványai. Ezek szerint az, ki valamely levelet bárhol is talál, nem válhatik annak tulajdonosává, hanem köteles azt írójának vagy címzettjének, a melyiket a levélből megtudhatja, visszaadni, s ha azok egyikét sem tudhatja meg, a levelet az illetékes hatóságnál letenni, mert a talált levél és más talált tárgy közt különbség nincsen. Semmi esetre sincs jogositva a levél tartalmát harmadik személylyel közölni, vagy épen közzétenni. Ugyanez áll azon levelekre nézve, melyeket valaki tévesen kap kezéhez és jóhiszeműleg fölbontott.

Még az időpontról kell megemlékezni, mikor megy át a levél a címzett tulajdonába? Az angol és néhány tengerentúli postaigazgatáson kívül (Japán, Mexiko, Venezuela stb.) az összes postaigazgatások a földadó megbizottjának tekintik magukat, miért is a földadó mindaddig rendelkezhetik a postára adott küldeményéről, míg az kézbesítve nincsen. Az angol postaigazgatás ellenben a címzett megbizottjának tekinti magát, minélfogva ott a földadó, ha levelét a levélszekrénybe dobta, többé arról nem intézkedhetik, azt vissza nem veheti, se címét meg nem változtathatja, csak a címzett beleegyezésével.

Míg tehát az üzleti és a hivatalos levelek tulajdonosa úgy a levél anyagára, mint tartalmára teljes tulajdont nyer, addig a többi levelek tulajdonosa csak a levél anyagára nézve nyeri azt, míg újabb jogi fölfogás szerint (lásd az olasz büntető törvénynek a levéltitokra vonatkozó fönt közölt szövegét) a tartalomra nézve a levél írójának előleges beleegyezése nélkül nem intéz-
kedhetik, tekintet nélkül van-e a tartalomnak irodalmi értéke, vagy nincs. Bizonyos megszorítással ez a jogi fölfogás már régebb keletű. Midőn Pope angol költő bizonyos Corl ellen panaszt emelt, ki Popénak Corlhoz írt leveleit összegyűjtötte és közzé tette, Lord Hardwight akkor Lordcancellor 1741-ben kelt ítéletében kimondotta: «Téves azon fölfogás, hogy a levél írója a címzettnek jogot adott, hogy az írott tartalmat bármely célra fölhasználhassa. Az író csak a papírt adta föltétlenül, a rajta írt szavakat azonban nem. A címzett azokban csak külön, korlátolt tulajdont nyert, s a jogosítvány azok közzétételére megmaradt az írónak.» Egy másik hasonló perben (Percival versas Phypps) a bíró kimondta: «Ha a levél írója a címzettet oly helyzetbe hozza, hogy semmi más mint a levél közzététele szolgálhat törvényes önvédelmének eszközeül, az ügyet olyannak kell venni, hogy a levél írója e korlátolt jogot a közlésre már tekintetbe vette (azaz megadta).»

Hasonló fölfogás divik Franciaországban és Németországban. Midőn Girardin E. azon leveleket közzé tette, melyeket Constant B. Recamier asszonynak írt, ki azok másolatát egyik barátnőjének azon fölhatalmazással adta át, hogy (Recamier) halála után azokat közzé tehesse, Constant örökösei a közlés ellen panaszt emeltek, és a párisi törvényszék (Tribunal de la Seine) 1849. évi aug. 8-án hozott és a fölebbezési törvényszéknek 1850. évi nov. 10-én helyben hagyott ítéletével a közlést megtiltotta. (Lásd Klosterman R.: *Das geistige Eigentum an Schriften*, Berlin, 1867.) Bonyolultabb a Németországban előfordult eset. Egy fiatal egyetemi hallgató 1867-ben vidéki rokonait látogatva, azok padlásán a lim-lom között egy csomó levelet talált, melyeket Cornelius Péter híres festőművész e század elején ifjú korában írt. A találó ezeket a leveleket oly érdekeseznek találta, hogy azok kiadására szánta el magát, de ez Cornelius Péter örököseinek tudomására jutván, a közlés ellen tiltakoztak, úgy hogy az abban maradt, s a

levelek az örökösöknek kiszolgáltattak. Az a kérdés, hogy mennyi időre terjed a levéltitok kötelezettsége, ez által nincs eldöntve; de alig lehet kétség, hogy hosszabb időre nem terjedhet, mint a szellemi tulajdon védelme, tehát legfőljebb a levélíró halála után ötven évig.

Ha bizalmas levelekre nézve már magának a címzettnek jogositványa ily korlátolt, világos, hogy azoknak, kik ily leveleket találnak, vagy tisztességtelen vagy épen törvénytelen módon ilyenek birtokába jutnak, semmiféle jogositványuk nincsen. Igen érdekes e részben a francia semmitőszék, Cour de Cassation, 1875. évi május 3-án hozott határozata, mely ekként hangzik: «Tekintve, hogy bizalmas levél tulajdonosai egyedül a levél küldője és címzettje, — hogy ha a levél eltéved, elvész vagy eloroztatik, az, ki tévedésből kapta, találta, elsikkasztotta vagy más által elsikkasztatta, nem tarthatja magát, egyedül azon tény alapján, hogy a levél birtokába jutott, annak sem címzettjének, sem tulajdonosának; hogy az eltévedt vagy elveszett levéllel épen úgy kell eljárni, mint bármely más tárggyal, mely tévesen más személy lakására vitétt vagy nyilvános uton találtatott; hogy az, ki azt kapta vagy találta, nem lesz tulajdonosa, legalább kezdetben nem, hogy e két esetben úgy a józan ész, mint az erkölcs (a birtoklót) kötelezi, hogy a valódi tulajdonost kutassa, vagy legalább, hogy a tárgyat az illetékes hatóságnál letétbe helyezze, hogy az tehesen kutatóst; s hogy legnyomósabb okoknál fogva a tulajdont nem lehet vétkes birtoklásra alapítani.»

Arra a kérdésre: ki köteles a levéltitkot megőrizni, az elősorolt összes törvények azt felelik, hogy a postaközegek. Többekben ki van terjesztve e kötelezettség a kormány más közegeire; néhányban, köztök a mienkben is harmadik magán-személyekre is és csak az olaszban a címzettre is. De a főntebb előadottakból láttuk, hogy Angliában, Franciaországban és Németországban, habár nem büntetőjogilag, de magánjogilag a címzettel bizonyos korlátok közé szorítják. Egyáltalán azon körülményből, hogy némely ország büntetőjoga a levéltitkot csak a kormány közegei ellen védelmezi, még nem kell következtetni, hogy az más személyek ellen védelemben nem részesül; sőt némely országban e védelem még hathatósabb a büntetőjogi védelemnél is. A francia Cour de Cassation 1863. évi jan. 8-án hozott határozatában kimondotta: «Ügyan-

azon cselekmény (levéltitok sértés) elkövetve, a kormány közegei kivételével, bárki más által nem vétség és marad azon erkölcstelen cselekedetek sorában, melyeket a törvény büntetni nem kívánt. (Lásd Michel: *Vademecum des officiers, de polices judiciaires*. Paris, 1888.) A magánszemély által elkövetett levéltitok sértését tehát erkölcstelen cselekedetnek nyilvánította, mely nyilvánítás azon személyre nézve, ki ily cselekedetet elkövetett, gyakran épen oly súlyos, mintha a vétségben elmarasztaltatott volna. A Tribunal Correctionnel de la Seine 1884. évi május 3-án hozott ítéletében a magánszemély által elkövetett levéltitok sértésére kimondotta, hogy a cselekmény quasi vétségnek tekintetik, mely «kártalanításra adhat igényt» és a francia bíróságok nem ragaszkodván oly szorosán a törvény betűjéhez, s a bizonyítékok szabad mérlegelésében sokkal önállóbbak lévén, kivált oly esetekben, midőn a levéltitok sértése nyereszkedési vágyból történt, a vétkest a sértett fél javára érzékeny kártérítésekre marasztalják el. E tekintetben a francia polgár, ellenére annak, hogy a francia büntető törvénynek a levéltitokra vonatkozó része elavult és hézagos, mégis hasonlíthatatlanul kedvezőbb helyzetben van, mint a magyar. Nálunk például már többször történt, hogy egyesek, fölhasználva idegen hangzású nevéket, azt valamely virágzó üzlettulajdonos magyar nevére változtatták és ugyanazon városrészben, sőt némelykor ugyanazon utczában versenyzületet nyitottak és nemcsak az eredeti üzlet vevőit, megrendelőit és a közönséget egyáltalán felrevezették, hanem az eredeti üzlethez szóló levelezés egy részét is el tudták fogni és a benne talált megrendeléseket teljesíteni. Egyik ily esetben az eredeti cég panaszára a vizsgálóbíró házkutatást tartott, és ez alkalommal száznál több levelet, táviratot és levelezőlapot talált, melyek a panaszló céghez szóltak, melynek neve csak az előnév betűjével különbözött a terhelt nevéől. A lefolyt perben a terhelt azzal védekezett, hogy sok teendői miatt nem ő, hanem hol egyik, hol másik alkalmazottja veszi át a levelet és sürgős fölbontás végett majd ennek, majd amannak az alkalmazottnak adja át. Az alkalmazottak is így vallván, noha a levéltitoknak nyereszkedési vágyból történt megsértése világos volt és a bíró a levéltitok vétségének tárgyi tényállását megállapította, az alanyi tényállást nem állapíthatta meg és így kénytelen volt a terheltet fölmenteni. Ha a sértett felek

ily esetekben ügyeiket a kártérítés terére viszik is, eredményre még sem számíthatnak, mert bíróságaink, joggyakorlatuk szerint ily esetekben csak elmaradt hasznot, de valóságos kárt nem látnak; az elmaradt hasznot pedig kereskedelmi ügyletekben a kereskedelmi törvény 272. §-a alapján ítéli meg.

Tanuskodik a magyar posta és távirda személyzet integritásáról és megbízhatóságáról, hogy legszorgosabb kutatásaim ellenére egyetlen egy eset sem jutott tudomásomra, melyben a levéltitok sértése miatt, a 16,000-et meghaladó posta és távirda alkalmazottak közül valamelyiket elmarasztalták volna, s csak egyetlen egy esetben indítottak egyik közeg ellen büntető vizsgálatot, melyet azonban meg kellett szüntetni. Azon aránylag szintén igen ritka esetekben, melyekben egymásik postaközeget pénzeslevél sikkasztása miatt elítéltek, a vétkes szeme előtt nem a levéltitok megsértése lebegett, hanem a levélben foglalt pénz eltulajdonítása, ezt pedig épen oly kevéssé lehet a levéltitok sértésének venni, noha az a levéltitokról szóló szakaszokban expressis verbis kifejezve nincs is, mint nem lehet a magánlak sértésének minősíteni, ha valaki tolvajlás végett abba joggalanul behatolt.

Aránylag gyakoribbak a magánszemélyek által elkövetett levéltitok sértés esetei. A *Büntetőjog Tára* című gyűjtemény 5., 7., 19., 21., 23. és 34-dik kötetében az érdekesebb, a királyi Curia elé került esetek részletesen közölve vannak. A budapesti büntető járásbíróság előtt évenként mintegy 16—20 eset kerül tárgyalás alá, köztök nem ritkán igen érdekes esetek, többnyire azonban mégis olyanok, melyek akként végződnek, hogy a panaszos panaszától eláll.

Az említett gyűjteményben közölt esetek mutatják, hogy a levéltitok sértésére vonatkozó judicatura nálunk ingadozó és a nyugoti országok ebbeli judicaturájától épen a kényesebb esetekben tér el. Egyik esetben a királyi Curia a panaszlottat, ki egy kiürített papirkosárból két összeszakított és eldobott távirat szövegét visszaállította és hirlapilag közölte, az alapon találta a levéltitok sértésében vétkesnek, mert a papirkosár tartalmát a papirkosár tulajdonosától elkérte, és mert a táviratok szövegének visszaállítására munkát és figyelmet fordított, tehát azon szándékból magát azok birtokába helyezte, hogy tartalmukat másokkal közölje. (Lásd V. kötet 322. lap.) Egy másik

esetben a levéltitok sértésben vétkesnek talált egy, az első bíróság által fölmentett hirlaptudósítót, ki másnak szóló táviratot, melyet állítólag tetszése szerinti fölhasználásra teljesen ismeretlen egyéntől kapott, szerkesztőjének beküldött, ki a táviratot lapjában közölte. (Lásd XXIII. kötet 81. lap.) Ez esetben a 327. §. második bekezdése szerint, a szerkesztő is, ki a közzétételt elrendelte, elmarasztalendő lett volna, mi valószínűleg azért nem történt, mert ellene panasz nem emeltetett. Egy harmadik esetben, egyik vidéki városban, hol több, majdnem hasonló nevű (N . . . . vármegye és N . . . . vármegye közlönye) heti lap jelenik meg, a levélhordó tévedésből az egyik lapnak szóló ajánlott levelet, a másik lap szerkesztőjének távollétében, annak nevének kézbesítette, közvetlenül azon időben (szombati napon), midőn mindkét lap a nyomdában készülöben volt. Az egyik lap szerkesztője, ki a tévesen hozzákerült cikket lapjába fölvette, vallomása szerint, nem vette észre, hogy az tévesen került hozzá és a levél borítékát nem is látta. Közvetlenül lapjának megjelenése előtt, midőn az már kinyomtatva és szétküldésre készen állott, jelent meg a másik lap időközben értesült szerkesztőjének küldöncze, követelvén a tévesen oda került cikket és annak a lapból való kimaradását. Mivel azonban a cikk kihagyása esetében a lapot újra kellett volna nyomtatni, s ez esetben az nem lett volna idejében szétküldhető, a szerkesztő a követelés második részének teljesítését megtagadta. Az erre emelt panaszra a járásbíróóság a panaszlottat fölmentette, mert a szándék, hogy másnak szóló levélnek birtokába helyezze magát, nem volt megállapítható. A királyi tábla ellenben panaszlottat elmarasztalta, noha nem is ő vette volt át a levelet, mert a postakönyvben az a szó, mely a panaszlott lapját, a panaszló lapjától megkülönbözteti, nem volt a kézbesítő postakönyvben bejegyezve. A királyi Curia az ügy fölülvizsgálatát az 1883. évi II. t.-cz. 8. §. 3. pontja alapján visszatartotta. (Lásd VII. kötet 222. lapját.) Egy negyedik esetben, melyben a panaszlott nyitott levelet talált az utczán, és bár kivehette, hogy az kinek szólott, azt nemesak elolvasta hanem tartalmát másokkal is közölte és a levelet csak unszolásra adta vissza címzettjének, a járásbíróóság panaszlottat a levéltitok sértésében vétkesnek találta, mert bár előtte tudva volt, hogy kié a levél, maga annak tartalmát szándékosan másokkal közölte. A királyi tábla azonban panaszlottat azon érveléssel

mentette föl, hogy e vétség tényállásához megkívántatik, hogy valaki szándékosan a levél birtokába helyezze magát, mit talált leveleknél állítani nem lehet; a királyi Curia ez ítéletet az ítélő tábla indokainál fogva helyben hagyta. (Lásd V. kötet 390. lap.) A királyi Curia ezt az elvet talált levelekre nézve, eltérőleg a nyugati országok joggyakorlatától, későbbi esetekben is követte (lásd XXI. kötet 154. és 157. lapjait és XXXIV. kötet 101. lapját), miből következik, hogy az, ki levelet talál, azzal tetszése szerint járhat el, holott a mint láttuk, nyugaton a bárhol talált levelet úgy tekintik, mint bármely más talált tárgyat, melyet megtartani, fölhasználni vagy elajándékozni nem szabad, hanem jogos tulajdonosának vissza kell adni, vagy ha azt nem ismerjük, az illetékes hatóságnál kell letenni. A levél vagyonértékének fogalma nálunk egyáltalán nagyon homályos. Egyik esetben, melyben a panaszlott a neki kézbesítés végett átadott levelet, valószínűleg, mert róla megfeledkezett, olvasatlanul elégette, a bíróság sem levéltitok sértést nem látott, mert a panaszlott a levelet föl nem bontotta, hanem olvasatlanul elégette, sem idegen vagyon rongálását nem, mert a levél árúértéket nem képviselt. Nagyon sajnálatos, hogy az eset a fölsőbb bíróság elé nem került, hogy e tekintetben elvi döntést hoztak volna.

Arra a kérdésre, hogy meddig terjed a levéltitok, azt kell felelnünk, hogy néhány ország (Franciaország, Belgium stb.) a védelmet büntetőjogilag csak a postára adott zárt levelekre és csak azon időre szorítja, a meddig a levél a posta birtokában van. Némely országban (Anglia, Németalföld, Olaszország stb.) a védelem minden postai küldeményre, tehát levelezőlapra, írományra, nyomtatványra, sőt hirlapokra is terjed. A mi büntető törvényünk 200. §. szövege hiányos, mert csak a postára adott levelet és csomagot és csak a postaközeg ellenében védi meg, holott más állami közeg is (például a vizsgálóbíró, rendőrség stb.) követheti el e vétséget, és az, ki az utasítást adja valamely levél fölbontására, még súlyosabb beszámítás alá esik, s mert nemcsak zárt levelen vagy csomagon, hanem levelezőlapon, a postautalvány szelvényére írt közlésen, sőt nyomtatott és számokkal kitöltött árjegyzéken is el lehet a levéltitok sértését követni. Törvényünk szövegében a «levél» szó előtt e jelző «zárt» nem lévén kitéve, abból kiváló criminalistánk Edvi Illés Károly *A magyar büntető törvény-*

Könyv magyarázata című jeles művében azt magyarázza ki, hogy ennél fogva «levél» alatt nemcsak zárt levelet, hanem mindennemű postaküldeményt kell érteni. Bár azon véleményben vagyok, hogy a levéltitkot nem lehet csupán a zárt levelek tartalmára szorítani, még sem osztozhatom e magyarázatban, mert mi értelme volna a «csomag» szónak az említett cikkben? és mert általános jogi szabály, hogy nem szabad a büntetőtörvény szöveg értelmét a vádlott terhére analogiával kiterjeszteni, különben való, ha a törvény szövegéhez ragaszkodnak, melyben csak a fölbontás, visszatartás és megsemmisítés, de nem egyúttal a tartalom közlése is megvan tiltva, nagy visszásságok keletkeznek. Azt a levélhordót, például, ki, az újév alkalmával ezrivel a postára adott nyitott vizitkártyák egyik példányát, mert aznap már ki van fáradva, s a címzett a negyedik emeleten lakik, szándékosan visszatartja, hogy azt másnap kézbesítse, hivatalból kellene üldözni és állásától megfosztani, míg ellenben azt a postaközeget, ki valamely levelezőlapot, melyet sem föl nem bontott, sem vissza nem tartott, sem meg nem semmisített, de tartalmát mással tudva szándékosan közölte, csak a sértett fél panaszára lehetne üldözni és a 327. §. alapján sokkal enyhébb büntetéssel kellene sújtani; csak az esetben, ha közlésével valamely család vagy személy jó hírnevét veszélyeztette, lehetne a 328. §-ban foglalt súlyosabb büntetést reája szabni.

A levéltitok fontossága és tisztelete mind inkább terjed és áthatja a szellemeket, úgy hogy a postaigazgatások túlnyomó része azon van, hogy a törvény hézagait, közegeik irányában szabályaikban kitöltésék. Sőt egyik másik postaigazgatás e tárgyban a szükséges határokon túl is ment. Így a francia postaigazgatás 1873 február 15. kelt rendeletével megtiltotta a postaközegeknek, hogy a levelezőlapok hátlapjára irt közléseket megolvassák és a tartalom miatt a levelezőlapot a szállításból és kézbesítéstől kizárják; míg ellenben a legtöbb postaigazgatás, köztök a magyar is, élve az *Egyetemes postaszerződés* (1892. évi 11. törv.-cikk) 16 cikk ötödik bekezdésében adott jogosítvánnyal, oly levelezőlapokat — melyeken a postaközeg illem- vagy becsületsértő vagy a közrend elleni közleményt, ábrát, képet és e félet észre vesz, úgy a szállításból, mint a kézbesítésből kizárnak; a nélkül azonban, hogy a postaközegeknek köteletségévé tennék, hogy min-

den levelezőlap tartalmát átvizsgálják. Az 1885-ben kelt belga postautasítás megtiltja a postaközegeknek még azt is, hogy a címzettnek megmondják — a mennyiben tudomásuk van róla, — ki a küldemény föladója, ha csak erre tőle külön fölhatalmazást nem kaptak; pedig sokszor ez határoz, vajon a címzett elfogadja-e a küldeményt vagy sem. Azt azonban most már mindegyik postaigazgatás megtiltja közegeinek fegyelmi büntetés terhe alatt, hogy hatóságoknak a harmadik személyeknek tőlök nem eredő vagy nekik nem szóló levelekről vagy postaküldeményekről fölvilágosítást adjanak. Vannak azonban e szabály alul is kivételek. Magyarországon a következők állanak fön:

a) Bűnügyi nyomozások tárgyában a kereskedelemügyi minister, egyetértve az igazság és belügyi ministerekkel 1888. évi augusztus 29-én 38021. sz. a. (l. *Magyarország Rend. Tára* 1888. évi kötet 1818. és 2016. lapjait) kötelezte a postahivatalokat, hogy büntett vagy vétség nyomozás esetében a rendőri hatóságok (rendőrfőnök, városi kapitány, főszolgabíró) írásbeli fölszólítására részletes fölvilágosítást adjanak, sőt a fölszólító kívánságára a kellően megjelölt postaküldeményt 24 óráig visszatartsák. A rendeletben csak bűnügyi és vétségi nyomozásokról lévén szó, abból következik, hogy a rendőri hatóságok fegyelmi vagy jövedékcsontítási nyomozások esetében ily fölvilágosításokat vagy küldemények visszatartását nem kérhetik.

b) A lottójövedék tekintetéből az 1868. évi 15. törv.-cikk alapján a földművelési ipar- és kereskedelemügyi minister 1877. évi december 30-án 22479. számú rendeletével (l. *Posta Rend. Tára*, 1878. évi harmadik számát) kötelezte a postahivatalokat, hogy oly zárt leveleket, melyek gyanúsak, hogy tiltott sorsjegyeket tartalmaznak, csak pénzügyi közeg, s ha olyan ott helyben nincs, a községi előljáróság e célra kirendelt közege előtt és csak az esetben kézbesítsenek, ha a címzett előlegesen beleegyezését adta, hogy levelét a hatósági közeg előtt fölbontja és a tartalom megvizsgálást megengedi; ellenkező esetben ily levél mint nem kézbesíthető föladó helyére visszaküldendő. A visszaküldés alul a pénzeslevelekre nézve van kivétel, melyek fölbontatlanul az illetékes pénzügyi igazgatóságnak további eljárás végett megküldetnek.

c) A dohányjövedék tekintetéből az 1887. évi 44. törv.-

czikk alapján a kereskedelemügyi minister 1888. évi január 24-dikén 1215. számú rendeletével (*Posta és Táv. Rend. Tára* 1888. évi ötödik szám) kötelezte a postahivatalokat, hogy az Ausztriából vagy Bosznia-Hercegovinából érkezett oly küldeményekkel, melyek gyanusak, hogy dohányt vagy dohánygyártmányokat tartalmaznak, úgy járjanak el, mint az fentebb a tiltott sorsjegyeket tartalmazó levelekre nézve elmondott. Továbbá kötelezi a postahivatalokat, hogy a magyar területen föladott oly küldeményeket, melyekről gyanítják, hogy dohányt tartalmaznak, úgy a czímiraton, mint a szállítólevelen gyanús-nak jelöljék meg, mely esetben a kézbesítő hivatal azokat csak is hatósági személy jelenlétében kézbesítheti.

d) A vámjödék tekintetéből az 1882. évi 14. törv.-czikk alapján a kereskedelemügyi minister 1889. évi decz. 1-én 62576. 1890. évi julius 1-én 37551. és 1894. évi nov. 18-án 43175. számú rendeleteivel (l. *Posta Táv. Rend. Tára*, 1889. évi kötet 357. 1890. évi kötet 181. és 1895. évi kötet 159. lapjait) kötelezte a postahivatalokat, hogy a külföldről érkezett oly zárt leveleket, melyek gyanúsak, hogy vámköteles tárgyakat tartalmaznak, a legközelebbi vámhivatalhoz szállítsák, s erről a czímtettet oly fölhívással értesítsék, hogy nyolcz napon belül nyilatkozzék — kívánja-e levelét átvenni, mely esetben a postahivatal a vámeljárást eszközölteti, a netán járó vámdíjakat előlegezi, s a kiváltott küldeményt a czímtett lakóhelyére küldi; ellenkező esetben a küldemény mint nem kézbesíthető a föladó helyre visszaküldetik.

e) A fogyasztási adók tekintetéből az 1881. évi negyedik törv.-czikk alapján a kereskedelemügyi minister 1881. évi julius 18-án 21893. szám alatt és 1888. évi augusztus 23-án 36676. számú rendeleteivel (l. a *Posta és Táv. Rend. Tára* 1881. évi 24. számát és 1888. évi 45. számát) kötelezte a postahivatalokat, hogy az Ausztriából és Bosznia-Hercegovinából érkezett küldeményekről, melyek czukrot, czukorgyártmányokat, candirozott gyümölcsöket, csokoládét, csokoládégyártmányokat vagy bort vagy hust tartalmaznak, előjegyzést vezessenek, s azt havonkint lezárva az illető pénzügyi igazgatóságoknak küldjék meg. Az 1898. évi 17. törv.-czikk alapján pedig 1898. évi deczember 28-án 86418. számú rendeletével (l. a *Posta Táv. Rend. Tára*, 1899. évi első számát) utasította a postahivatalokat, hogy ily küldemény beérkezésé-

ről nyomban, még a kézbesítés előtt, az illető pénzügyőri szakaszvezetőt értesítsék. Zárt városokban a pénzügyőri közegek jogosítva vannak, hogy az ottani kézbesítő postahivatalok csomagraktárában vagy valamelyik előtte levő helyiségben tartózkodjanak, s a címzettől, ha csomagját átvette, követeljük, hogy azt előttök fölbontsa, vajon nem tartalmaz-e a fogyasztási adó alá eső, a tartalom nyilvánításánál elhallgatott tárgyakat. Oly esetekben, midőn a földadó a fogyasztási adó alá eső tárgyat és mennyiségét a szállítólevelen nyilvánította, a postahivatal előlegezi az adóösszeget, s a csomagot a címzett lakására kézbesíti a nélkül, hogy a csomag előzetesen fölbontatnék.

f) Az italmérési adó tekintetéből az 1888. évi 35. és 1890. évi 36. törv.-cikk alapján a kereskedelemügyi minister 1891. évi február 20-dik 11320. számú rendeletével (l. *Posta és Táv. Rend. Tára*, 1891. évi 13. szám) kötelezte a postahivatalokat, hogy az italmérési adó alá eső italokat tartalmazó csomagokról előjegyzést vezessenek és azt havonként az illető pénzügyigazgatóságnak benyujtsák.

g) Jövedéki csonkítások megakadályozására elrendelte a pénzügyi minister a *Pénzügyi Közlöny* 1887. évi folyam 170. lapján foglalt rendeletével, hogy a pénzügyi igazgatóság által írásban fölhatalmazott pénzügyőri közeg a postahivataloknál levő postacsomagokat megtekinthesse, s azokat közölök, melyeket gyanúsnak vél, megjelölje, mely esetben azok csak a fentemlített módon hatósági közeg előtt kézbesíthetők. A fölhatalmazásról, mely vagy csak egy esetre, vagy visszavonásig szól, valamint a fölhatalmazott személy nevééről és állásáról az illető postahivatal előzetesen értesítetik, hogy a pénzügyőri közeggel egyetértően járhasson el.

h) Kivándorlási ügyben az 1879. évi 50. törv.-cikk alapján a kereskedelemügyi minister egyetértve a belügyi ministerrel és Horvátszlavonország bánjával 1890. évi október 3-dik 60976. számú rendeletével (*Posta és Táv. Rend. Tára*, 1890. évi folyam 297. lap) kötelezte a postahivatalokat, ha oly zárt levél érkezik, melyről gyaníthatják, hogy kivándorlásra csábító iratokat, vagy oly útleveleket tartalmaz, melyek már egyszer használva voltak, új használatra visszaküldettek, azok megérkezéséről és kézbesítéséről a legközelebbi rendőri hatóságot, (városi kapitány, főszolgabíró stb.) rögtön értesítsék.

i) Kitéltott hirlapok tekintetéből; — ezekre nézve magyar törvény ugyan nincsen, de az 1867. évi 16. törv.-czikk 18. cikkében, mely szószerint átment az 1878. évi 20. törv.-czikk 18. cikkébe, érvényt nyertek az 1867. évi május 1-éig hozott osztrák postaszabályok, melyek a kormányt följogosítják, hogy külföldön megjelenő hirlapoktól a postaszállítás kedvezményét megvonja. Az illető hirlapok kiadói ezt a megvonást akként játszották ki, hogy a hirlapot zárt levélben küldték meg előfizetőjének. Ennek meggátlására elrendelte a kereskedelemügyi minister 1894. évi november 27-dik 8191. számú rendeletével (l. *Posta és Táv. Rend. Tára*, 1894. évi folyam 223. lapját), hogy a postahivatalok, ha gyanújuk van, hogy valamely zárt levél ily hirlapot tartalmaz, a levelet csak hatósági közeg előtt és ha a címzett a tartalom megtekintésébe beleegyezett, kézbesítsék.

j) Az áruforgalmi statistika tekintetéből, az 1881. évi 13. és 1895. évi 18. törv.-cikk alapján, melyek mindenkit, ki Ausztriából vagy Bosznia-Hercegovinából árucsomagot kap vagy olyant oda küld, köteleznek, hogy annak tartalmát részletesen és hiven nyilvánítsa, megengedte a kereskedelemügyi minister, hogy az országos statistikai hivatal közegei a postahivatalok ebbeli működését a helyszínen ellenőrizhessék; esetleg követelhetik, hogy az általok megjelölt csomagok a címzett által jelenlétükben fölbontassanak, hogy meggyőződhessenek, hogy a tartalom az árúnyilatkozatnak megfelel.

Arról a kérdésről, hogy levéltitok sértése esetében kit illet a kereshetési joga, dr. Barna Ignác a *Magyar Temis* 1880. évi folyam 248. lapján figyelemreméltó értekezést írt, melyben az erre vonatkozó német irodalom is elő van sorolva. Dr. Barna azt vitatja, hogy addig, míg a levél a levélíró kezeiben van, csak ennek van kereshetési joga, s hogy ily esetben maga a címzett is elkövetheti a levelen a levéltitok sértését. Ha azonban a levélírója levelét útnak indította, úgy neki, mint a címzettnek van kereshetési joga, mert a címzettnek joga van a neki szóló leveleket már útközben átvenni, vagy azok fölbontásáról intézkedni, s ha más, mint ő vagy meghatalmazottja a levelet fölbontja, az ő jogai is sértve vannak. A levélnek helyesen történt kézbesítése után dr. Barna harmadik személyeknek is vindicálja a kereshetési jogot, ha a levéltitok sértése által jogok érdekeikben sérülést szenved-

tek. Azt hiszem, hogy dr. Barna Ignác az újabb időben érvényre került és leghatározottabban az olasz büntetőtvénny-könyvben kifejezésre jutott fölfogással szemben egy kicsit szűk keretbe szabta a keresetési jogot. Úgy a czimzettnek, mint harmadik személyeknek — hisz hányszor írnak valakinek harmadik személyek érdekében, vagy azoknak szánt értesítést — jogai és érdekei csorbulást szenvedhetnek, ha valaki még a levélíró birtokában levő levelet jogosulatlanul fölbont. A törvény bizonyára nem kívánta egyoldalul csak a levél íróját, vagy ezt és a levél czimzettjét megvédelmezni, hogy harmadik személyek akarata ellenére, jogosulatlanul ügyeikbe vagy titkaikba tolaodjanak, hanem mindenkit, kinek érdekei a levélben érintve vannak. A mi törvényünk a vétesség megállapítására csak azt kívánja, hogy az illető a végett helyezte magát a levél birtokába, hogy annak tartalmát megtudja. A véletlenül vagy tévedésből másnak birtokába jutott levelekről törvényeink nem intézkednek, s a mint a királyi curiának már föntebb előadott gyakorlatából kitűnik, azok tartalma jogi védelemben nem részesül. A nyugati külföldön azonban, a mint föntebb láttuk, a talált vagy tévedésből idegen kezekbe került levelet úgy tekintik, mint bármely más talált tárgyat, melyet jogos tulajdonosának visszaadni, vagy az illetékes hatóságnál le kell tenni.

Következik az utolsó tétel fejtegetése, hogy mely esetekben bonthatók föl zárt levelek és csomagok harmadik személyek által, a levél írójának vagy czimzettjének előleges fölhatalmazása nélkül, s a nélkül, hogy abból a levéltitok sértése következne? Első sorban a bünyenyítő vizsgálatokat kell itt fölemlíteni. Napjainkban már alig van polgárosult ország, mely rendszeres bünyvádi perrendtartással nem bírna. Való ugyan, hogy a mi bünyvádi perrendtartásunkat csak az imént (az 1896. évi 33. törv.-czikkkel) igtattuk törvényeinkbe, s hogy az csak a jövő évben fog érvénybe lépni, de azért nem voltunk rendszeres eljárás szabályok hiján. Az ország egy részében (Erdélyben és Fiumében) a kiegyezéskor érvényben volt 1853. évi osztrák bünyvádi perrendtartás ideiglenesen továbbra is érvényben maradt, míg az ország egy másik részében (a Magyarországhoz visszacsatolt határörvidéken) a magyar igazságügyi miniszternek 1872. évi bünyvádi eljárásra vonatkozó törvényjavaslata rendeleti uton nyert érvényt. A tulaj-

donképeni Magyarország területén az országbirói értekezlet által némi módosítással elfogadott régi magyar eljárási szabályok, s 1872 óta az igazságügyministernek 1872. évi május 1-én 4765. szám alatt a bíróságoknak megküldött, rendszeresen összeállított szabályok alapján kifejlődött joggyakorlat vált érvényessé, mely a vizsgálóbírónak és csak nyomós és alapos okoknál fogva engedi meg, hogy leveleket lefoglalhasson és ha szükségét látja azokat a levél írójának vagy címzettjének beleegyezése nélkül is fölbonthassa, csupán azon levelekre nézve lévén kivétel, melyeket a terhelt védőjével vált, s melyek csak az esetben foglalhatók le és bonthatók föl, ha a védő is abban az ügyben részességgel vagy bűnpártolással van terhelve és ellene a vizsgálat el van rendelve.

Ezek az intézkedések némi módosításokkal és bővítésekkel új bűnvádi perrendtartásunkba is átmentek, melynek 12. fejezete 169-191. §§-ai e tárgyról szólnak. E §§-ok szerint csak büntettek vagy fogsággal sújtott vétségek esetében, a vizsgálóbíró, sürgős esetekben a járásbíró is elrendelheti a levelek lefoglalását. A rendőri hatóságok nem lévén fölemelve, azok tehát ezután többé nem követelhetik valamely postaküldemény visszatartását, csak az államügyész, tehát az és ez is csak sürgős halaszthatatlan esetekben; a visszatartás azonban az eddigi 24 óra helyett három napra terjed. Kérdés támad már most, vajon a rendőri hatóságok kérhetnek-e ezen túl a postától fölvilágosítást valamely levelezés létezéséről? Néhány német jogi író (Rönne, Löwe John stb.) a német államjogot és a bűnvádi perrendtartást tárgyalván, azt a véleményt fejezte ki, hogy a postaközegeknek csak fölöttek hatóságok és csak fegyelmi büntetés terhe alatt tiltotta meg, hogy postaküldeményekről harmadik személyeknek fölvilágosítást adjanak, ez a tilalom nem terjedhet saját országuk más hatóságaira, mert a hatóságok csak az ország különböző szervei, melyek kötelesek egymást a keretökbe eső működésben támogatni, miért is nemesak a rendőrség, hanem bármely más állami hatóság is a postától mindazon fölvilágosítást kérheti, a melyre szüksége van, s melynek megadását a törvény nem tiltja, s a posta köteles azt, a mennyiben róla tudomása van, megadni. Habár igaz, hogy az ország különböző hatóságai kötelesek egymást hivatalos működésökben támogatni, ez a támogatás mégis csak addig terjedhet, míg harmadik szemé-

lyek jogai nem érintetnek és csorbát nem szenvednek. Az állam a levelek szállítását magának föntartotta, tehát mindegy kényszerít mindenkit, hogy leveleit reája bizza, — a levéltitok tiszteletben tartását kihirdette, mely már az által is csorbát szenved, ha nem illetékes személyeknek valamely levelezés létezéséről értesítés adatik. Az egyén személyjogai sértetnek, tehetségeinek és ismereteinek érvényesülése megnehezítettetik, ha akarata ellenére másoknak megengedtetik, ha mindjárt hatóságnak is, hogy ügyeibe, titkaiba igaz ok nélkül befurakodjanak. Azok az esetek, melyekben a levéltitok megőrzése a közérdeknek ártana, a törvényekben tüzetesen megvannak határozva és a mód ki van jelölve, mikor és miként kell azokban eljárni. A posta tehát köteles szigorúan azokhoz ragaszkodni, s mások levelezéséről minden fölvilágosítást, akár mely hatóság kérné is azt, megtagadni, ha a törvényben egyenesen kimondva nincsen, hogy azt megadni köteles. Schwarze O. *Erörterungen practisch wichtiger Materien aus dem deutschen Strafprocesse* Lipcse, 1881. című művében föl is említ egy esetet, melyben a berlini föttörvényszék kimondotta, hogy a postaközégek nincsenek jogosítva másokkal közölni, hogy valakinek levele érkezett. A per részletei nincsenek közölve és így nem ítélt meg, vajon valamely hatóság túlkapása és valamely postaközeg engedékenysége vagy csak valamely postaközeg kötelességszegése forgott fönn, de az elv így is ki van mondva, hogy a posta nincs jogosítva másoknak harmadik személyek levelezéséről értesítést adni.

Korunk tömeges levélforgalma és annak szüksége, hogy az gyorsan lebonyolítottassék, lehetetlenné teszi, hogy a postaközeg mindenkinek levelét közvetlenül kezébe adja, miért is a postaszabályok mindenütt megengedik, hogy a levélhordó a levelet czimzett háznépének, vagy ha ilyeneket nem talál, a házmesternek adja át. Tisztviselők levelei, ha a lakás nincsen kitéve, a hivatalos levelekért jelentkező szolgának, — egyetemi hallgatok levelei a pedellusnak, kórházban levő személyek levelei a kórház meghatalmazottjának stb. stb. szolgáltatnak ki. Mindezekben az esetekben az a jogi præsumptio áll fönn, hogy a czimzett erre a fölhatalmazást hallgatagon megadta. De meg van a módja e hallgatag fölhatalmazást megvonni, ha a czimzett a kézbesítő postahivatalt írásban értesíti, hogy levelezéseit sajátkezüleg kívánja átvenni. Ez esetben azonban vagy

lakásán kell várakoznia, míg a levélhordó oda megérkezik, vagy a postahivatalnál fiókot bérlenie, melyben levelei mindaddig megőriztetnek, míg azok átvételére nem jelentkeznek.

Csödbe jutott czimzetek levelei a csödtörvény (1881. évi 17. törv.-czikk) 91. §. alapján a tömeggondnoknak adatnak ki, ki azokat fölbontja, elolvassa. Tartozik azonban a leveleket a vagyonbukottal közölni, s azokat, melyek a tömeget nem érlelik, neki kiszolgáltatni. Sőt a vagyonbukott kérelmére, ha a tömeggondnoknak ellenvetése nincsen, a levelek a vagyonbukottnak közvetlenül is kiszolgáltathatók.

Oly levelek, melyek a czimzett elhalálózása után érkeznek, Magyarorszában az elhalálózott hozzátartozóinak, esetleg a hagyaték gondnokának, kézbesítetnek; de vannak országok, mint például Belgium, hol ily levelek mint kézbesíthetetlenek a földadó helyére visszaküldetnek.

Kiskorúak és gyámnokoltak levelei a szülőknek, illetve gyámnak kézbesítetnek, ki azokat szülei, illetve gyámi hatalmánál fogva föl is bonthatja és elolvashatja.

Kényesebb a kérdés házasságok leveleivel. A jó nevelés kétségtelenül tiltja, hogy egyik házastárs a másik leveleit fölbontsa. De a kérdést nem a nevelés vagy jó ízlés szempontjából, hanem a jog szempontjából kell megítélni, és itt előtérbe lép azon kérdés, vajon van-e a férjnek ellenőrzési joga feleségének levelezése fölött. A párisi ügyvédi kar 1887-ben e kérdés megvitatására értekezletet hívott össze, melyen a vélemények nagyon megoszlottak. Egyik részről allegáltak, hogy korunkban a férjes nőknek számos esetben külön üzlete vagy önálló foglalkozása van (például tisztviselőnők, bábaasszonyok, ügynökök stb.), mely minőségökben harmadik személyekkel oly levelezésben állhatnak, mely azok titkát tárgyalja és melyhez a férjnek nem csak hogy semmi köze nincsen, hanem a levéltitok sértését követné el, ha abba avatkoznék. Másik részről azt hozták föl, hogy a férj a család feje, kit a család jóléteért és erkölcsi állapotáért a felelősség terheli, minélfogva akarata nem csak a háztartás vezetésében dönt, hanem feleségének meg is tilthatja, hogy bizonyos személyekkel érintkezzék, s e célból jogának is kell lennie, hogy feleségének levelezését ellenőrizhesse, mert ez ellenőrzés egyike a leghathatósabb eszközöknek feleségét a házasságtörés-

től megóvni. Erre az ellenfelek azt válaszolták, hogy akkor a feleségnek is meg kell a jogot adni, hogy férjének a levelezését ellenőrizze. A házasságtörés, akármely részről követik el, «mindig nem csak bűn, de nagy ocsmányság», de mégis nagy különbség van a férj és a feleség házasságtörése között. Az első soha nem fog a sértett nőre kötelezettségeket róvni, míg a másik a sértett férjet súlyos következményekkel terheli; kényszeríti, hogy nem csak az idegen gyermeknek nevét odaadja és azt fölnevelje, hanem, hogy saját gyermekeinek meg rövidítésével azt vagyonából is részesítse. Az értekezlet többsége végre támaszkodva a francia *Code civil* 213. §-ára, mely szerint: «A férj tartozik feleségének oltalommal. A feleség férjének engedelmességgel.» 338. §. «Az egyedüli bizonyítékok, melyek házasságtörési perekben a bűnrészességgel terhelt ellen elfogadhatók, a tettenérésen kívül, a terhelt által irt levelek vagy írott egyéb darabok.» — abban állapodott meg, hogy a férjnek joga van feleségének levelezését ellenőrizni, míg az értekezlet egy igen tekintélyes része ezt a jogot tagadta (l. *Droits du Mari sur la correspondance de sa femme*, par A. Voillaume Paris, 1888.).

Kétségtelen, hogy a férj a család feje és hogy mint ilyen nemcsak a háztartás vezetésében, hanem más fontos ügyekben is, mint például a gyermekek nevelésében, azon személyek kiválogatásában, kikkel a család érintkezik, s effélékben belátása és akarata dönt, de a levelezés a személyiség és az önjogúság kifolyása, mely a házassággal nem érintetik és ép marad. A mi törvényeink a férji hatalmat nem is ismerik, miért jogi szempontból véve a férjnek épen oly kevés joga van feleségének leveleihez, mint a feleségnek férjének leveleihez. Különbben az említett ügyvédi értekezletnek semmi gyakorlati eredménye nem volt. A francia posta épen úgy mint a magyar és mint valamennyi posta, melyek szabályait áttanulmányozni alkalmam volt, kötelesek a leveleket azon személynek kézbesíteni, kihez címelve vannak. Ettől csak a törvényekben meghatározott esetekben, vagy a levél írójának vagy címzettjének kívánságára térhetnek el. Azokban az esetekben, midőn a posta a gyorsabb kézbesítés érdekében a leveleket a címzett hozzátartozóinak adja át, annak erre való hallgatag beleegyezése van föltételezve, s a címzettnek módjában van azt megakadályozni, ha kívánja; az azonban, még francia postaterületen

sem lehetséges, hogy a férj feleségének leveleit a postán lefoglaltassa és magának kiszolgáltassa, s ezzel a kérdés el is van döntve.

Még a postaszolgálat helyes lebonyolítása vagyis inkább a levél írójának vagy címzettjének érdeke kívánja, hogy a postaközegek bizonyos a postai szabályokban meghatározott esetekben zárt levelet, vagy csomagot fölbontsanak. Ilyen esetek: *a)* ha a levélszekrényben címnélküli, vagy a rendeltetési helyen följegyzés nélküli levelek találhatók vagy *b)* ha kézbesíthetetlen levelek a földő helyre visszaérkeznek, és mindkét esetben a levél külsejéről (főirat, pecsét, vigneta stb.) a földő föl nem ismerhető. A postaközegek ily esetekben kötelesek az előirt formák pontos megtartásával a levelet bizott-ságilag fölbontani; de a tartalomból csak annyit szabad olvasniok, a mennyi szükséges, hogy a levél földője vagy helyes czime megtudassék. A mit azonkívül a levél tartalmából, akár véletlenül, akár szükségből még megtudtak, ezt titokban kell tartaniok. Ha nem sikerül sem a levél helyes címét, sem a földő nevét megállapítani, s a levélben sem okmány, sem értéktárgy nem foglaltatott, azt menten elégetik. Ha akár a címzett, akár a földő kipuhatható volt, a levelet lezárják és kellő értesítés mellett kézbesítik. Ha okmány vagy értéktárgy volt a levélben és az nem kézbesíthető, a levelet szintén bezárják és letétbe helyezik a postaigazgatóságnál, hogy az esetre, ha a földő vagy a címzett jelentkeznék és magát igazolni tudja, azt neki visszaszolgáltathatják. Az ily módon kezelt postaküldemények száma igen tekintélyes. Csak a magyar postaterületen 1897-ben az összes 408 millió darab postaküldemény között 349,384 darab olyan volt, melyet ily módon kellett kezelni. Ezek közül sikerült 143,222 darabot vagyis 41%-ot fölbontás után kézbesíteni; 14,765 darabot vagyis 4%-ot kellett letétbe helyezni, és 191,397 darabot vagyis 55%-ot megsemmisíteni. Ha tekintetbe vesszük, hogy majdnem fele részét azon küldeményeknek, melyek másként veszendőbe mentek volna, sikerült e sorstól megmenteni, csak elismeréssel lehetünk a posta irányában, mely igyekezik az egyesek gondatlanságából származható bajokat ekként elhárítani. Még egy eset van, melyben a postaközegek kötelesek valamely zárt csomagot vagy levelet fölbontani; tudniillik ha árú vagy pénz van bennök és göngyöletök szállítás közben

annyira megrongálódik, hogy a benne levő tárgyakat a sérüléstől vagy elvesztéstől meg nem óvhatja. Ily esetben is kötelesek a postaközegek a tartalmat bizottságilag megállapítani és azt újra csomagolni, hogy kárt ne szenvedjen.

Még föl kell említenem, hogy lázadás idejében, ha ostromállapot van kihirdetve, vagy háborús időkben, midőn az ország megvédelmzéséről van szó, sőt támadó háború esetében is, a mint azt a közel multban lefolyt spanyol-amerikai háboruban láthattuk, a levéltitokra vonatkozó szabályok, a mennyiben az intéző hatóságokra vonatkoznak, szünetelnek.

A távirati titok az 1875. évi 56. törv.-cikkkel becikkelyezett *Nemzetközi távirda-egyezmény* II. cikkén alapszik, mely szerint a szerződő államok magukat kötelezik, hogy «a táviratok tartalmának titokban tartására» minden szükséges intézkedést megtesznek; de ugyanezen egyezmény VII. cikkében föntartják magoknak a jogot, hogy «az állam biztonságát veszélyeztető, az ország törvényeivel ellenkező, vagy a közrend és erkölcsiségbe ütköző magántáviratok tovább adását föltartóztathassák.» E cikk végrehajtása követeli, hogy a táviróközegek a magántáviratok tartalmán bizonyos mértékben és irányban censurát gyakoroljanak. Nehogy az alsóbbrendű táviróközegek, egészen jóhiszeműleg, de felelősségök érzetében is túlbuzgalomból oly táviratokat is föltartóztassanak, melyek ugyanazon színezettel bírnak, hogy a törvényekbe, a közrend vagy közerkölcsiségbe ütköznek, a nélkül azonban, hogy az valójában is az eset volna, elrendelte a kereskedelemügyi minister 1893. évi december 1-én kiadott és minden posta- vagy távirdahivatalban 50 krért megkapható *Távirda üzleti szabályok és tarifák* 3. §-ában, hogy valamely magántávirat föltartóztatásának érvényességét magának tartja fönn. Némely országban, többnyire a távirdaügyek legfőbb igazgatósága kebelében osztályt szerveztek, melyben mindazon táviratok szövegét rendszeresen összegyűjtik, melyek egyik-másik oknál fogva közérdekűvé váltak; e szövegeket aztán az érdekelt hatóságokkal közlik. Ezen az uton került Panizzardi olasz katonai attachénak a Dreyfus-pörben oly nagy szerepet játszó párisi távirata a francia külügyi ministeriumba, s ez uton jutott Mornard, Dreyfus nejének ügyvéde, Picquart alezredes pöriratainak áttanulmányozása alkalmából egy távirat tuda-

mására, melyet Walsin-Eszterházy ügyvédjével, Tésenar-val, váltott és melyet az államügyész a periratokhoz csatolt.

A fönfentlített *Nemzetközi távirda-egyezményen* kívül még büntető törvényünk 201. és 327. §-ai intézkednek a távirati titokról. A 201. §. szövege a következő. «Azon távirdahivatalnok vagy szolgál, ki a távirdára bizott sürgönyt meghamisítja, törvényellenesen fölbontja, visszatartja vagy megsemmisíti, vagy annak tartalmát jogtalanul mással közli, vagy másnak ily cselekményt megenged vagy ahhoz segédkezet nyújt: a távirati titok megsértésének vétségét követi el és hat hónapig terjedhető fogházzal büntetendő.» A vétkes azonfelül még a 202. §. alapján elveszti hivatalát vagy állását. A 327. §. szövege a levéltitokra vonatkozó helyen már közölve van. Meg kell itt jegyezni, hogy a táviratok szövege táviratozás közben, aránylag ritkán, de mégis némelykor egy szó, betű vagy irásjegy kihagyása következtében megváltozik, megcsönkul. Ily csönkulások, melyek a legnagyobb figyelem mellett is megesnek, mindig közigazgatásilag alaposan megvizsgálatnak, s ha kiderül, hogy csakugyan véletlenségből történtek, nem számíthatók a hamisítások közé. Más tekintetben a távirat a titok szempontjából csak azon percztől ölti magára a távirat jellegét, a melyben a táviróközegnek átadatott és azt csak addig tartja meg, míg a megérkezés helyén szövege leírva vagy a lapra ragasztva, az írat vagy a lap lezáratik. Ezek előtt és ezek után a távirat levélnek tekintendő, melyre mindazon szabályok alkalmazandók, melyek a levéltitkokra nézve érvényesek. Azon postaközeg tehát, ki valamely a postára továbbítás végett adott táviratot fölbont, tartalmát mással közli, vagy megsemmisít, a 200. §. szerint lesz büntetendő.

A telephon útján való közlések titokban tartására, mint-hogy azok tisztán a szóbeli közlések természetével bírnak, s a telephon ez időszertint technikai berendezése még nem képes az úgynevezett «áthallásokat» biztosan és teljesen lehetlenné tenni, ily messzire menő intézkedések nincsenek. Mind azáltal a beszélgetéseket közvetítő közegeknek fegyelmi büntetés terhe alatt meg van tiltva, hogy a szolgálatuk következtében tudomásukra jutott dolgokat másokkal közöljék. Azokban az esetekben azonban, midőn a telephonközlés továbbadás végett távirattá válik, a távirati titokra, — ha pedig e

távirat továbbküldés végett a postára adatik, a levéltitokra vonatkozó szabályok reája is alkalmazandók.

Napjainkban úgy nálunk, mint külföldön alig fordulnak elő esetek, hogy a posta- vagy távirdaközégek a levél- vagy távirati-titkot megsértenék. Azok a gyér esetek, midőn más hatóság nyomásának engedve jóhiszeműleg valamely levelezés létezéséről értesítést adnak, — mit sok jogi író a levéltitok alkatrészének nem is ismer el — nem az ő rovásukra, hanem részben az illető szabályok tökéletlenségének, részben az illető hatóságok túlkapásának rovására esnek. Ennek ellenében szaporodnak a magán személyek által elkövetett levéltitok-sértési esetek; legalább azok, melyek birói eljárás elé kerülnek. Ott, hol a levéltitok büntetőjogilag magán személyek ellen védve nincsen, ezen perek hol kártérítés, hol becsületsértés, hol bizalommal való visszaélés (például ha kereskedelmi alkalmazott a czége ellen követte el) czímén folynak. E perek szaporodásából nem szabad azonban azt következtetni, hogy a közönségben a levéltitok iránti tisztelet és érzék csökkent; ellenkezőleg az mindinkább élénkebbé válik és késztetni azokat, kiken ily sérelem esik, hogy birói megtorlást keressenek, míg korábban ily sérelmeket elnéztek vagy egykedvűen vettek. Ehhez járul még, hogy napjainkban a levelezés igen sűrű, részint, mert az írás-olvasás ismerete mindinkább terjed; részint pedig, mert a nép nincs úgy a szülőhelyhez kötve, mint azelőtt és az egyesek gyakrabban változtatják lakóhelyöket, úgy hogy a levelezés oly néprétegekbe is terjedt, melyekben azelőtt lehetetlen volt.

Rövid tanulmányunk korántsem meríti ki a tárgyat; célunk az volt, hogy a kérdést több oldalról megvilágítsuk és hogy helyes alapon tovább fejlesztésére anyagot nyújtsunk. Midőn tehát tanulmányunkat befejezzük, még ide igtatjuk tovább tanulmányozás végett azon irodalmat, melyet e tárgyról találtunk és fölhasználtunk:

Kassics Ignác: *Enchiridion*. Pest, 1825. — Wirkner Lajos: *Élményeim 1825—1852*. Pozsony, 1879. — Dr. Barna Ignác: *Az indítványra jogosított fél levéltitok sértési esetekben*. *Magyar Themis* 1880. évi folyam. — Edvi Illés Károly: *A magyar büntetőtörvénykönyv magyarázata*. Budapest, 1892. — Mittermayer: *Brieferebrechung als Mittel um die Wahrheit zu erforschen*. *Neues Archiv des Kriminalrechtes*

2. Band, 1818. — Abbeg: Das Briefgeheimnis. *Neues Archiv des Kriminalrechtes* 26. Band, 1842. — Sell. D. W. *Eigenthum an Briefen. Archiv für civilistische Praxis.* 21. Band. — Klosterman R. *Das geistige Eigenthum an Schriften.* Berlin, 1867. — Steinbach Emil: *Ueber Eigenthum an Briefen nach österreich. Recht.* Wien, 1879. — Rönne: *Staatsrecht der preussisch. Monarchie.* Leipzig, 1884. — Glasenapp: *Das russische Gesetzbuch der Kriminal- und Korrectional-Strafen.* Dorpat, 1892. — Ireland. W. *The postal laws and regulations.* Washington, 1873. — Paterson James: *The liberty of the Press.* London, 1880. — May Erskine: *The consitutional history of England since 1760—1860.* London, 1882. — Lambry E. *Les mystères du cabinet noir sous l'empire et la poste sous la commune.* Paris, 1871. — Rousseau: *Traité de la correspondance par lettre mistère.* Paris, 1877. — Rothschild Arthur: *Histoire de la poste aux lettres.* Paris, 1873. — Lionel Laroze: *La lettre missive.* Paris, 1883. — Tissier: *De la propriété et de l'inviolabilité du secret des lettres en droit français.* Paris, 1885. — Voillaume et Derautière: *Droits du mari sur la correspondance de sa femme.* Paris, 1888. — Legris: *Du secrèt des lettres missives.* Paris. 1889. — Hanssens Eug. *Du secrèt des lettres.* Bruxelles, 1890.

HEIM PÉTER.

AZ ILIÁSZ HETEDIK ÉNEKE.

Az *Iliász hat első éneke* cz. kísérleteim folytatásaként veszik a *Budapesti Szemle* olvasói a VII-dik ének mutatványát. Ez ének közrebocsátásának indító oka az volt, hogy ezzel kapcsolatosan köszönetet mondhassak bírálóimnak, kik próbálkozásaimat ismertették, sőt méltatták; egyszersmind észrevételeimet észrevételeikre megtehessem. Csengery János a *M. Pädagogiában*, Sebestyén K. a *M. Nyelvőrben*, Faragó J. a *Dunántúli Prot. Lapban*, és Névtelen (n.) a *Budapesti Szemlében*.

Nem érzem azonban egész köszönettel magamat adós-nak a *M. Nyelvőr* és a *Budapesti Szemle* bírálója iránt. Némi igazságtalanságot látok benne, mikor amaz Kempf Józseffel, emez Arany Jánossal állít egy mérték alá. És itt a *Nyelvőr* a bünösebbik, mert, noha ezt kijelentettem, nem vette tekintetbe, hogy én (bár valamikor néhány évig a görög nyelv tanára) hellenista nem vagyok: miért mért hát össze egy hellenistával? E részben a *Budapesti Szemle* enyhébb beszámítás alá esik, s a mi bünt elkövet, annak is az oka én vagyok, a mért elfeledtem Előszavamban proklamálni, hogy én Arany János nem vagyok. — Szégyenlem ugyan, de megérdemlem e mulasztás miatt, hogy megállítsanak az utcán és azt mondják: Hé! kigyelmed nem Arany János ám.*)

De nem ám! felelem tovább ballagva Pilátussal, t. i. hogy a mit megírtam, megírtá nem tehetem; de ha tehetném is, ha újra kezdeném is, nem térnék el megszokott módszeremtől;

---

*) A *B. Szemle* nem róttá meg Baksayt azért, hogy nem Arany János. Csak azt jegyezte a magyar Sándorvers bizonyos sajátságára czélozva, hogy a mi Aranynak nehéz volt, az Baksaynak még sokkal nehezebb. Leginkább azt hibáztatta Baksay fordításában, hogy magyarosága itt-ott kissé körmönfont és népiességében keresett. Egyébiránt örvendünk, hogy a VII. ének e tekintetben sikerültebb előzőinél. Szerk.

legfeljebb azzal a félelmes gyors rímelő könnyűséggel szeretnék találkozni, kivel a *Budapesti Szemle* kecsegtet. Fájdalom! még eddig nem kerültünk össze, pedig jól bennjárom már az erdőben.

Nem változtatnám meg a strophákra tördelést sem. Bátorsággal élnék a kevert-, a rácsapó rímekkel, a fél alexandrinekkel, a hét soros strophákkal, nemcsak azért, mert numerosításra törekedve rá is vagyok szorúlva, hanem azért is, mert szebbnek tartom így, mintha az elbeszélés nyolcz-kilenczszáz-soros egyhuzamban méltóságoskodnék. — Csengeri se akadékoskodjék a fél alexandrinek miatt, mert mindjárt Virgiliussal felelek neki, a ki, — pedig ugyancsak taposta Homerus sarkát, — lépten-nyomon hemistichizál. A budapesti névtelen pedig a minő nagy igazságot jelent ki, mikor alulírottat Arany Jánossal vetvén egy fontba, kimondja rá a *megméréttétl*-t, éppen olyan tévedést követ el, mikor Arany énekei hosszát az *Iliász* énekeivel méri össze; s azt mondja hogy Arany énekei rövidebbek. Perperam! Ráolvastam, s úgy találtam, hogy egy-egy énekre az *Iliászban* átlag 654, a *Toldi szerelmében* pedig 726 sor esik. — Az alexandrinekre visszatérve, bizony jobb s helyesebb lett volna tiszta négy vagy nyolcz soros strophákkal állani elő: de tisztelt bírálóim magok tudják, hogy ez e fordításnál lehetetlen, s ha egy kissé számot vetnek magokkal, még azt is el kell ismerniök, hogy az olyas kis kirúgások által még nem lesz a dal szövése goromba.

Néhol még 13 szótagos sorokat is mertem (nem szükség-ből) elegyíteni. Egy-kettő benn is maradt nagy gyönyörűségemre, de bizony néhánynak az én tudós barátom, ki a végső javítást tette, minden rimánkodásom ellenére is nyakát szegte, az én *Sánta Katámmal* együtt, kit *Sánta kutyává* degradált.

Felszedném ellenben a porból is azokat a kimondhatatlan jelzőket, melyeknek megalkotására P. Török Emil, a mint látom, sikerrel töri az utat, de a melyeket az eddigi magyar fordításokban csak vagy nyomorék alakban, vagy sehogysen találok, s hiába keresek Vossnál, Popenál, Clarkenél, Leprevostnál, Mme Daciernél, Ginnél, pedig e három utolsó nem is vers; széppróza.

Megengedik tisztelt bírálóim, hogy a glossáimra is kitérjek.

A famozus *biczebócza*, egy gyermekversikéből szedett synonymja a *sántának*. A Budapesti Névtelen azt mondja, hogy az *amphigüééis* nem is *sánta*, hanem *izmos karú*. Kempf

ugyanezen értelemben *tagbaszakadtnak* fordítja. Valóban az a *tagbaszakadt* igazán tagbaszakadt és plasztikus jelző volna, ha a mi nyelvünkben ez a szó, minden szószármaztatás megcsúfolásával, nagyon is ép embert nem jelentene, tehát éppen ellenkezőjét annak, a mit Kempf mondani akar. — De hát jól utána néztek-e a dolognak?

Nekik mesterségük az, a mi nekem dilettantismus; készséggel megadom magam, de legalább hallgassanak ki, s tudják meg, mi vezetett engemet félre. Félrevezetett a *Planche: Dictionnaire grec-français*, nagy könyve, melyben *amphigüosz* = *qui demande l'usage des deux mains*; immense, énorme = kétkézrevaló, roppant, rengeteg, s mondjuk *tagbaszakadt*. Ellenben ugyanott *amphigüéisz* = *boiteux des deux pieds*. Már most ha ők az *Iliász* első éneke végén *amphigüoszt* olvasnak, a szövegnek és metrumnak nem tudom minő rektifikálásával, s ebben a tekintetben útba is igazítanak: köszönettel fogadom. De az én kiadásaim, angol francia német és latin szövegében mindenütt *amphigüéisz* = csupa-sánta, agyon-sánta, mindkét csipőre sánta áll, én tehát ezek után tévedtem. — És tévedtem az *Iliász* XVIII. 410—418 után. Ezt nekünk ki kell onnan enyésztetni, — azon felül pedig a magyar szószármaztatást a *tagbaszakadt* irányában rendre igazítani, hogy ne merje senki többé *tagbaszakadtnak* mondani a jó Toldi Miklóst, hanem mondja *tagbaszakadtnak* a *böggővonóját* a *Helység kalapácsában*, avagy a *bádogszemű Kajszát* Nagyidában.

A Zeüsz haza *ballagása* színezés, de a melyet alig lehetne más színnel pótolni mint szürkével. Hát hiszen ebben a jelenetben, szeretném azt mondani az egész *Iliászban* is, nem is egyéb Ő magassága, *tisztes paraszt embernél*, a ki a lakodalomból tart haza felé (háttérben még az a kép is incesleg, hogy várják otthon mosdatóra). Egyébként nemcsak a *tisztes paraszt ember ballag*; ballag a *Petőfi esti csillagja* is; és ballag nem kisebb ember mint *Laczi-Apor vajda*: «nem felel, szomorún kiballag».

A mi pedig a *gúzszt* illeti: én úgy tudom, hogy a *tolvaj-czigányt* és a *csavargót* nem *gúzsba*, hanem *farkas-gúzsba* kötik; de a *farkas-gúzs* sem *gúzs-vesszővel* történik, hanem *kötéllel*, ellenben *Sámsont*, a ki nem volt sokkal kisebb alak Zeüsznél, (*Birák* XVI.) a *filiszteusok fejedelmei hét szál zöld gúzsveszszőkkel* kötözték meg; és *Achilles* is a *Priamus két fiát* (XI. én.)

Gyenge füzvesszővel együvé gúzsolta
Váltságért azután szabadokká oldta. (Iliász XI.)

Faragó J. a *Dunántúli Prot. Lapban* a glossáim ellen tesz kifogást, holott én azokat nem holmi zugolyából évadoltam. A *monno* ős szó alkalmazása nekem sem volt inyemre, de ma sem tudnám mással pótolni. A *bürü*, a *fařtat*, az *ortály* egész Somogy-Baranyában, a *hongorodik* a Kis-Kúnságban közönségesen (évaos magyarsággal szólva) *járatos*, sőt éva-
dozóbban szólva, *használatos*; a *rér*-t (schógor) áron is meg kellene venni szlavonita magyarjainktól, a *rútol* igét pedig két millió ember ismeri, valaki Magyarországon a Szenczi Molnár Albert szerént énekli Szent Dávid zsoltárait.

Csengeri a pokolt Homér világától idegen (keresztyén) fogalomnak mondja. De ez megfordítva áll. A keresztyénség a görög-pogányságtól vette át a szót is, a fogalmat is. (Mehala a gazdag, és a pokolban, — εν τῷ ᾗδην — emelte fel szeméit. Luk. XVI. 23.) Hogy az *Alkoméuit* miért kíséri felkiáltó jellel, nem tudom. Azért-é, hogy nem ígének, hanem Alkoméne város nevére tulajdonnévnek vettem a magam kommentátorai után; vagy azért, hogy fejét vettem a szónak, s az *Alalkoméuit* Alkoménire kurtítottam? De ez rendes dolog; minden magyar ember így bánik a taliánnal és a burkussal. Ha hosszalja az idegen szót, fejét veszi.

Egyébként pedig, tisztelt bírálóim, észrevételeiket köszönettel fogadom, továbbra is kérem, s helyreigazításaikat köteles figyelemben tartom, a mennyire eróm és felfogásom engedi. — Vajha nekem magamnak csak ennyi kifogásaim volnának munkám ellen!

VII. ÉNEK.

Hektor a kapuktól most ragyogva szálla,
Öcscse Alexander robogott utána,
Öldökölő harcra, gyilkos ütközetre
Mind a két bajnoknak gyúladozván lelke.

Trójaiak őket úgy várták fogadták,
Mint a hajós, mikor karjai lankadtát

Érezvén, nem bir már az evező-nyéllel,
S akkor áldja Isten kívánatos széllel.

Kezdik az öldöklést, Arnéi daliát
Menezthioszt Páris fegyverrel veri át,
Fiát buzogányos Areithoosz királynak
És a szederszemű Filomedúzának.
Hektor is Eioneszt sisak-álladzója
Alatt veri torkon, tagjait megoldja.

Ifinóoszt is a lyciák vezére,
Glaukosz, kelevézzel vállain veré le,
Mikor ugróban volt sebes szekereére;
Hanyatt esett mindjárt; éj szállt a szemére.

Mostan a kékszemű Pallasz-istenasszony,
Argivjait látván hullani a harczon,
Olympusz ormáról szent Ilion vára
Felé, sietséggel legott alá szálla.

Ezt hogy Pergamuszról Phœbus észrevette,
Ellene szállt mindjárt, mert Tróját féltette,
A Zeüsz bükkjénél véle találkozott,
Ottan Athenével össze szólalkozott:

«Nagy Zeüsz leánya, mért rohansz le újra
Olyan lelkenedezve, oly haragra gyúlva?
Tán hogy győzelemre vidd az akhiv serget?
Mert danaok vesztét nem igen keserged. —

De ha szóm fogadnád, jobb ma határt vetni,
Öldökölést harczot ideig szüntetni;
Majd újra kezdhetik, s akkor hadd vijjanak,
Míg Trója falai halomra omlanak,
Mert ez a tetszéstek, örök végezéstek,
Ti halhatatlanok!»

Felelt a kékszemű istenasszony menten:
«Ám a küzdők közé én is ezért keltem;

Nem is állok ellent, de miképen vélnéd,
Hogyan vethetnénk az öldöklésnek végét?»

Zeüs fia Apollo erre így felelt meg:
«Jó lesz éleszteni Hektorban a lelket:
Az akhivok közül valakit kihívjon,
Szemtől-szembe kivel szörnyű harczot vijjon;
Majd buzdul az akhiv, s talán szégyen-szemre
Lesz a ki Hektorral ki száll küzdelemre.»

Athéne is e szót helyesnek ítélte,
Kit Priamus fia Helenosz megérte,
S istenek tanácsa foganván lelkében,
Így szólott, megállván Hektor közelében :

«Hektor! Bölcsességben Zeüs-isten mássa!
Ha tetszenék néked testvéred tanácsa,
Ültesd le mind Argosz mind Trója lovagját,
Hívd ki viadalra a legderekabbját. —
A te végzeted még úgysem érkezett meg.
Így értettem szavát örök isteneknek.»

Hektor örül, hallván testvére beszédét,
Markolja középen mindjárt kelevézzét,
Trójaiak népét tiltja tovább menni,
Meg is állapotok rögtön valamennyi.

Agamemnon is az akhivját nyugtatja,
Míg a két istenség, — két sólyom alakja, —
A Zeüs bükkjének sudarán megültek,
És a bajnokokat szemlélve örültek.

Meg is nyugodtak a sűrű hadi rendek,
A pajzsok, a láncsák, sisakok pihentek,
Mint mikor a tengert megcsapja az esti
Szellő, s a vizeket feketére festi:
Trójai és akhiv oly csendesesen ültek,
Mikor Hektor szava közöttök zendült meg:

«Halljátok dardanok, vértés akhiv népek,
 A mi szívemen van, hadd mondok el néktek :
 A magasságosnak nem tetszett kötésünk,
 S még sok veszedelmek, martaléki lészünk,
 Mig lábatok alatt Ilion heverne,
 Avagy ti lennétek hajótokig verve.

Akhivok legjavát én köztetek vélem,
 Hát a kinek szíve van mérközni vélem,
 Bárki legyen ez az akhivok vitézze,
 Szálljon ki Hektorral egy szál kelevézre.

Azt is mondok pedig Zeüsz színe előtt ;
 Ha engem ölné meg érce töre előbb,
 Vigye hajóira fegyverimet, szedje,
 De népemnek vissza testemet engedje,
 Hogy a trójai nép, ember, asszony, nékem
 Tűzben adhassák meg illő tisztességem.

De ha én ölöm meg, Apolló segitvén,
 Ám levonszom én is fegyvereit szintén,
 A szent Ilionba magammal viszem fel,
 Phœbus templomában magam szegezem fel ;
 Hajóitokhoz de át engedem testét,
 A fürtös akhivok ott el is temessék.

Hellé vize mellett halmot neki vetnek,
 S ha majd arra járnak, kik később születnek,
 Sokszárnyu hajójuk barna habon szállván,
 Azt mondják egymásnak, a halmot csudálván :

Egy hajdani embert tettek itt a földbe,
 A ki bár erős volt, Hektor őt megölte.
 Így szólanak akkor,
 S az én dicsőségem éled e szavaktól.» —

Nem mozdult az akhiv, szóval sem felelt meg,
 Helyt ülni szégyeltek, helyt állni nem mertek.
 Míglen Menelaosz felkelvén haraggal,
 Pirongatta őket dorgáló szavakkal :

«Jaj, sok szájjas akhiv, sok néember, nem ember,
Szégyen, hogy Hektórral megmérkőzni nem mer.
Csuda, hogy mind vízzé, agyaggá nem válik,
A ki szíve vesztve szégyentelen áll itt,
De Menelaosznak van még pajzsa, íjja,
S vidal forgását boldog isten bírja.»

Ékes fegyverit ott ölténé magára;
Vége is lett volna ekkor bizonyára,
Hektornak, — erősebb, — esvén a kezébe,
De akhiv királyok állottak elébe;
Kézen maga a nagy Agamemnon fogta,
Nevéről nevezvén ekkép szólógatta:

«Zeüsz-isten cseléde, ne légy olyan dőre,
Nem szükségség rohannod olyan nyakrafőre;
Búsulásodban is magad túrtóztessed,
Nagyobb bajnokkal te a bajt ne keressed.

Akhilles maga is, különb mint te, félne
Férfimagasztaló harcra kelni véle;
Menj társaid közé, és légy türelemmel,
Majd akad még a ki megküzd ez emberrel.

Ha még oly bátor is s forr a harcra vére,
Fáradt térdeinek, tudom, ellenére
Nem lesz a pihenés, ha majd véget vetnek
Az emésztő harcnak, gyilkos ütközetnek.»

Öcscse hevességét ekként nyugasztgatta,
Illendő tanácsát ez meg is fogadta;
Fegyverit a szolgák örvendve leszédték.
De most Nesztor kelt fel, s feddöz vala ekkép:

«Ó az akhiv földre kél micsoda felleg!
Az öreg Peleüsz majd nem örül ennek,
A myrmidon nemzet lovag-fejedelme,
Az ékes beszédű, a tanácsos elme.

Minap is, hogy voltam vendége, kérdezett,
Minden akhivokról sorra emlékezett;
Tudakozott mindent tövéről hegyére,
Kinek ki a népe, ki kinek a vére ?

De, Hektor előtt most, látná, mint remegnek,
Tárt kezekkel szólna a nagy isteneknek,
Engedjék, testéből, hadd, lelke kiváljon,
Nyugodalmat Hádesz házában találjon.

Ó ha még egyszer oly ifjú lehetnék én
Mint mikor a sebes Keladon mellékén
A püloszi nép, s a dárdavető árkád
Phéia falát vitta, s a Jardanosz árkát.

Ereüthalion volt az arkadok lelke,
Vállán Areithoósz fegyverét emelte,
Areithoósz hőségét, a kit az emberek
Buzogányos néven méltán neveztenek,
Mert nem ível harczott, sem holmi dárdával,
Rontott a sorokra vas buzogányával.

Kit Lykurgosz ölt meg, nem harcban, — orozva;
Dárdával előzte egy völgyi szorosba',
Hol a vas buzogány meg nem védelte,
Átfúrta a dárda, hanyatt nyúlt a teste.

Fegyverit Lykurgosz mindjárt le is vonta,
Harczaiban aztán még sokáig hordta,
De mikor a vétség utolérte végül,
Kedves szolgájának hagyta örökségül.

Ereüthalion hát ebben vitézkedett,
Minden bajnokokat kihíva kérkedett,
Egy sem mert kiszállni, félt mindenki tőle,
Csak engem serkentett a szívem előre.

Mert míg valamennyen ijedeztek, addig
Én álltam elébe, én a legifjabbik;
(Megharcoltam véle, kedvezvén Athéne)

Nagy erős embernek lön kezemtől este,
Nagy darab volt a föld, kinn elterült teste.

Ó ha úgy, mint akkor, ha erőmtől telne,
Hektor bizonyára emberére lelne!
De köztetek ugyan a legjobb vitéz se
Merjen kiszállani véle mérkőzésre.»

Igy feddett az öreg. De im kilencz vitéz
Most egyszerre kél fel, mind megmérkőzni kész.
Agamemnon első, utána dalia
Diomedesz állott, a Tideüsz fia.

Aztán a két Ajasz, bátor elszánt hősök,
Idomenezs, s társa Mérion, erősök,
Ott Eüropylosz is, Eüémon sarja,
Andrémonfi Thoasz, s Odyszeüsz dalia,
Mérkőzni mind készek isteni Hektorral,
De Geréni Nesztor újra ekként szóllal:

«Most im ezt a kérdést a sorsra bocsássuk,
Kit fog kijelölni kilencz közül, lássuk,
Vértés akhivok is ezt látva örvendnek,
Kit a sors talál is, örülni fog ennek,
Hogy végre a harczból lesz szabadulásuk.»

Mindjárt is a hősök jegyeket jegyeznek,
Koczkát Agamemnon sisakjába tesznek,
Az akhivok pedig karjaikat tárván
Kiáltnak az égre, ekképen imádván:
«Ó Zeüsz! Ajaszt add, vagy Tideüsz vérét,
Vagy magát a kincses Mykéne vezérét!»

Nesztor kezében most a sisak perdüle,
Szökkent is azonnal egy koczka belüle,
Nem is kelt hiába akhivok imája,
Elsőnek szökkenék az Ajasz koczkája.

Akkor egy kiáltó, jobbról fogva sorát,
Béfutá a jegygyel akhivok táborát,

Minden fejedelmet sorra kínált véle,
Egy sem ismert benne a maga jegyére.

A nemes Ajaszhoz került utoljára,
A ki hogy a jegyben ismert sajátjára,
Megörült felette, mindjárt kézbe vette,
S lába alá vetvén, ekképen kezdette :

«Bizony én jelem ez! Nagy öröm ez nékem,
Mert Hektort legyőzni van ma reménységem,
De mig én pánczél és fegyver után látok,
Zeüsz-istent ti addig *halkan* imádjátok.

Halkan, hogy a dardan ne tudjon felöle, —
Vagy bár *felszóval* is! Nincs mit félni tőle.
Akárki légyen is, kivel szembe szállok,
Sem erő sem fortély neki nem használ ott;
Nem vagyok tudatlan, nem is úgy születtem,
Otthon Szalamiszban nem úgy nevedtem.»

Így szólt. — Az akhivok ekkor könyörgének,
Szemüket emelvén a végtelen égnek :
«Nagy Zeüsz! Idáról országló, hatalmas!
Add Ajasz legyen ma dicső, diadalmas!
Vagy ha kedvességben Hektor van előtted,
Véle egyenlővé tedd erőben ötet!»

Ajasz pedig érczét öltötte magára,
Minden fegyverével övezve ki szálla,
S mint a szörnyű Aresz, mikor szívet-tépő
Emberi harcokba elegyül, úgy lép ő,
A hatalmas Ajasz, akhivok köszála ;
Mosolyogni látszik ijesztő orczája.

Így a hatalmas hős járt nagyokat lépve,
Káprázatos árnyú kelevézzé kézbe',
Láttára az akhiv reszket az örömtől,
Dermedez a dardan az ijedelemtől.

Hektor maga is félt, a szíve igen vert,
De félelmet ő már mutogatni nem mert,
Sem a népek mögé vissza menekedni,
Mert neki volt kedve párbaajba eredni.

Elközelgett Ajasz, pajzsa mint egy torony
Ércz tükre alatt a bikabőr hét soron,
Tikhiosz munkája, Hylé lakossáé
Az egész világnak első hámoszáé.

Hét öreg bikának szabta rá a bőrét,
Érczből fejezte rá a tükörmezőjét.
Maga előtt Ajasz ezt a pajzsot vitte,
Hektor elé állván ekkép fenyegette :

«Megtudod ma Hektor, egy, egy ellen lévén,
Mily bajnokok állnak az akhivok élén ;
Erősek mely sokan az oroszlán szívű
A hadakat döntő Akhillesen kívül!

Ám ő hajóinál vagyon veszteglésben,
Agamemnon ellen nagy gerjedezésben ;
De vannak, kik veled szemtől szembe lesznek,
Hát állj ki tusára, a viadalt kezd meg.»

A sisakbokrétás Hektor szólt viszontag :
«Ne gondolj gyöngének, vagy bajnoktalannak ;
Nem vagyok én gyermek, avagy gyöngé asszony,
Kitanult vérontó vagyok én a harczon.

Tudom az ökörbőrt vetni jobbra-balra,
Ez az én harczomnak biztos diadalma,
Tudom ütközetben lovam eresztetni,
Tudom Aresz tánczát gyalog ellejteni,
De ha még oly erős volnál is, én csellel
Nem támadnálak meg, csak igaz fegyverrel.»

Dárdáját megrázván Ajaszra vetette,
Hétrétű bikabőr pajzsát megütötte,

Hétből az erős ércz által is fűrt hatot,
De a hetedikben függvén fennakadott.

Most Ajasz kezéből röppent ki a dárda,
Priamus fiának szép pajzsát találta,
Átverte a pajzsnak tündökölő érczét,
Megrontotta remek mívezetű vértjét,
Testi ruháját is szaggatta hosszába, ---
Oldalt ne hajolna, ez volna halála.

De most dárdájokat kapva megint kézbe,
Egymásra rohantak, szemtől szembe nézve,
Mint valamely nyers húst evő oroszlánok,
Mint szilaj vadkanok, olyanok valának.

Hektor irányozván dárdáját vetette,
Az Ajasz paizssát köldökön ütötte,
De érczboritékát által még se törte.
Csak a dárda hegye lett beléje görbe.

Ám a Hektor pajzsát Ajasz megszaggatta,
Dárda füláncjával torkát is hatotta,
Megrendült a bajnok, kiszökkent a vére,
Harcza-hagyva azért még sem állott félre.

Hátrált egy kicsinnyég, és hatalmas kézzel
Egy ormótlan súlyos barna sziklát vész fel,
Az Ajasz paizssát meg is sujtja vele,
Messzire elhallott, olyat kondúlt bele.

De most Ajasz is még nagyobb követ vön fel,
Igen megcsóválta, s dobta nagy erővel ;
Hektor pajzsa megtört, a malomkő érvén,
Maga a bajnok is megsebhede térdén.
Hanyatt vágta magát, pajzsa eltemette,
De Apollo mindjárt erőre keltette.

Most egymást talán már karddal is sebeznék,
Ha érczbe öltözött követ nem érkeznék,

Kettő is; istennek, embernek cseléde,
Küldi mind akhivok mind Ilión népe,
Talthybiusz egyik, Idaiosz a másik,
Jogarát emelvén, így adja tanácsit.

«Ne vijjatok tovább, nyugodjon a fegyver
Mindkettőtököt a felhők ura kedvell,
Mindketten bajnokok, tudja ezt mindenki,
De száll az éj, s jó lesz az éjnek engedni.»

Rá-válaszolt Ajasz, a Telamon nemzet:
«Öreg, így beszélni Hektort kötelezzed,
Mert ő hitt ki minket, akhivok nagyjait;
Megyek én, de a tért elébb ő hagyja itt!»

A sisakbokrétás hős rá felelt ígyen:
«Látom, Ajasz, isten adománya légyen
Nagy voltod, nagy erőd, és nagy eszességed,
S minden akhivénál súlyosb kelevézed:

Nem bánom hát, vessünk véget neki mára,
Azután kezdbetjük újra nem sokára,
S vijjunk, míg valamely isten közbe nem lép,
Kettőnk közül egynek adván győzedelmét.

De száll az éj, jó lesz engedni az éjnek,
Magad kipihenni te hajódra térj meg,
Társaid barátid megörvendeztetni,
Minden akhivoknak örömet hirdetni.

Én viszont megtérek Priamus királynak
Varába; engem is ott aggódva várnak
A bíboros hölgyek, a trójai bátrak,
Érttem imádkozni seregelve járnak.

De mostan zálogot cseréljünk, hogy látván
Mondhassa egymásnak mind akhiv mind dardan:
Kegyetlen tusára ezek ime szálltak,
S megszerették egymást mire széjjelváltak.»

Így szólt, s kardot adott, ezüst veretesset,
Szijjat is, Ajasznak, kardhüvelyt, helyesset. ---
S ez Hektornak övet biboros-ékesset.

Azután elváltak, mindegyik népéhez,
Megtére a maga felekezetéhez.
Igen örvendeztek a trójai népek,
Mikor közibéjök Hektor élve lépett,
Mert nem remélték, hogy Ajasz erejétől
Épségben szabadúl győzhetlen kezétől.

Agamemnonhoz is Ajaszt az akhivok
Örvendve vitték, mert dicsőséggel vívott.

* * *

Agamemnon pedig, hogy sátrába értek,
Áldozatot mindjárt áldoz vala értek.
Ott Zeüsznek, a Khronosz hatalmas fiának
Tulkot, ötödfüet, bikát áldozának.

Ottan az állatot megnyúzzák, fölszedik,
Ellátják, tagolják, darabokra szelik,
Nyársra vetik, gonddal sütik is meg mindet,
Azután levonják, kezdődik az innep.

Semmi panasz nincsen, igaz osztást tesznek,
Étellel itallal mind megelégesznek,
De Ajaszt a király külön emberelte,
Mind az egész hátszint ő neki részelte.

Mikor megoltotta kiki éhét szomját,
Nesztor, kinek szavát leghatóbbnak mondják,
Most is legelsőben kezdte tanáclani,
Nagy jó akarattal ekképen szólani:

«Atrida te, és ti akhiv fejedelmek,
Sok fürtös vitézink elhullva hevernek,
A Skamander partját sötét vérök mossa,
Lelkők meg a Hadesz küszöbét tapossa.

Holnap virradóra a harczról tegyünk le,
Ökröt, öszvért akkor fogjunk szekerünkbe,
Hordjuk össze őket, valakik elestek,
Hajók közelében égessük a testek'!

Így a csontokat a maradéknak számba
Adhatjuk, ha visszajuthatunk hazánkba,
A máglya tövében halmozva a földet,
Közös sírdomb alá temethetjük őket.

Aztán a domb körül bástya, torony épül,
Magunknak, hajónknak biztos menedékül,
Jól szabott kapukkal a falat ellássuk,
Hol szekereinknek lesz a kijárásuk.

Kívül a falakat árkok fussák körül,
Gyalog s lovas ellen védelmező övül,
Ha a kevély Trója itt támadna minket.» —
Valamennyi király helyeselve intett.

* * *

Trójában is, magas Ilion várában
Priamus királynak gyűlvén kapujában,
— Tanácsot zajosat és háborgót ültek, —
Bölcs Anténor szava ekképpen zendült meg:

«Trójaiak és ti szövetséges népek!
A mi szívemen van, hadd mondok el néktek:
Argoszi Helenét, jobb lesz, adjuk mi meg
Kincseivel együtt Atreüsz gyermekinek;
Mert esküszegéssel kezdtük meg a harczot,
Ne is reméljünk hát más végét, kudarczot,
Ha a mit tanácslok, meg nem cselekszitek.»

Így szólván leült. De szép hajú Helene
Férje Paris kelvén, így támadt ellene;
«Anténor! nem igen fogunk a szavadnál,
Tanácsot minekünk jobbat is adhatnál,
Mert, ha a mit szóltál, komoly számba veszed,
Az istenek bizony elvették az eszed.

A mit elmém gondol, nyelvem is csak azt mond,
Kereken kimondom, nem adom az asszonyt.
Ám vigyék a kincsét, kit elhoztam véle,
S mind, a mi házamban van magaméféle.»

Így szólván, leüle. Most Priamus kélt fel,
Isteni böles király, szólt kegyes beszéddel:
«'Ti dardanok, és ti szövetséges népek!
A mi szívenen van, hadd mondom el néktek:

Most oszolván kiki vacsorálni térjen,
Éberem vigyázzon, s ha kell talpon légyen,
Hajnalban Idaiosz menjen a hajókhoz,
Nagy Agamemnonhoz és Menelaoszhoz,
S a ki miatt ez a veszedelem támadt
Páris szavát vigye a két Atridának.

Fegyver nyugovást is böles szóval ajánljon,
Míg halottainkat hamvasztjuk a lángon,
Aztán vivhatunk, míg közbe isten nem lép,
Valamelyikünknek adván győzedelmét.»

Hallották a népek, engedtek a szónak,
Ottan csapatonként étkezni oszolnak.
Másnap a hajókhoz Idaiosz kiszálla,
Ott minden akhivot felgyűlve talála
Agamemnon király hajója tövében,
Közöttük megállván, kiálta ekképen:

«Agamemnon király, s ti akhiv vezérek,
Priamus királytól küldetve beszélek,
Hozom Alexander igéit hozzátok,
— A ki miatt rajtunk vagyon ez az átok —
Hogyha ugyan szómmal meg nem sértenélek.

A mi kincset hozott Trójába hajója
— Bárcsak elébb maga odaveszett volna —
Kiadja mind, s rá még a magáé-félét,
De Menelaosznak, *nem*, a feleségét,
Bár azt követeli rajta egész Trója.

Fegyvernyugovást is nevökben ajánlok,
Míg halottainkat hamvasztják a lángok,
Aztán vívhatunk, míg isten közbe nem lép,
Valamelyikünknek adván győzedelmét.»

Így szólt, és szavára mély csend következett,
Végre Diomédes szólt a sereg között :
«Most már sem a kincset, kit Páris ajánlott,
Sem pedig Helenát el ne fogadjátok,
Látni való ebből, gyermek észre vészi,
Hogy a trójai nép már a vesztit érzi.»

Így szólt. Az akhivság helyeslést kiálta,
Nagy Diomédesnek elméjét csodálta.
Akkor Agamemnon így szólt a követnek :
«Hallottad válaszát az akhiv nemzetnek :

Így itélek én is. De hogy fa-rakáson
Égjenek a holtak, nincsen kifogásom,
Holtak irányában nem kell fukarkodni,
Tűzben nyugodalmat illik nekik adni,
Zeüsznek ígérem, s állom fogadásom.»

Így szólván az égre pálczáját emelé,
Idaiosz is megtért szent Ilion felé,
Hol a trójaiak összegyűlve várták,
El is mondta nekik merre-miben jártát.

Gyorsan a munkára mindjárt is oszoltak,
Vagdalni az erdőt, felszedni a holtat,
Az akhiv is eljárt hajóitól messze,
Holtat szedegetni, fát hordani össze.

A nap is felkelvén tengeri ágyából,
Böven a mezőkre onta sugarából,
Hol akhiv és dardan össze keverözve
Szedné holtait, -- ha felismerné, -- össze.
A vérző tagokat vízzel mosogatják,
Könnyekbe fűrösztik, szekerekre rakják. —

De mivel siralmat Priamus tilalmaz,
Csak szívökben sírnak, míg a máglya-halmaz
Tüze a testeket egymás után nyelé,
Azután megtértek szent Ilion felé.

Némán akhivok is máglyáikra rakták,
Míg halottaikat szívökben siratták,
S mikor a testeket a láng mind elnyelé,
Ők is megtértek az öblös hajók felé.

* * *

Még az éj öléből ki sem kélt a hajnal,
Kinn sűrög az akhiv már is egész rajjal,
Ott a sik mezőnek felhányván porondját,
Közös sírba tészik a halottak csontját.

Ott a sír mellékén bástya, torony épül
Hajóknak, magoknak biztos menedékül,
Helyeznek a falba jól ácsolt kapukat,
Lovas embereknek nyitva biztos utat.
Kívül a falakat árkokkal övezték,
Karókkal az árkok szélét czövekezték.

Ez vala a fürtös akhivok munkája,
Istenek Olympról szemlélték csudálva;
Nézvén az akhivok rengeteg művére,
Földrengető Neptun pedig így beszéle:

«Marad-e még, ó Zeüsz, ember a világon,
Ki ezután szóba istenekkel álljon?
Nem látod-é, megint micsoda új erőd-
Falat vont ez a nép a hajói előtt?
A falak tövében árkokat is sorral,
S mégcsak isteneket sem tisztele torral!

A meddig a hajnal röpiti sugárit,
E falnak a híre elmégyen odáig:
Míg a mit Phœbussal mi szerzettünk ketten,
Laomedon vára marad feledetten.»

A fellegettoroló szólt, haraggal nézve :
 «Földrengető Neptun, ugyan mit beszélsz te ?
 Más istenek ugyan méltán aggódhatnak,
 A kik nem részesi a te hatalmadnak :
 De a te hatalmad kiterjed odáig,
 A meddig a hajnal röpiti sugárit.

Ne félj ! majd ha ezek hajóikra ülnek,
 Hazájoknak kedves földére kerülnek,
 Akkor ezt a falat tengerbe szakasztod,
 Akkor ezt a partot fövénybe fulasztod,
 Az akhivok műve ekként semmisül meg.»

* * *

Egymással hát ekként feleseltek ezek,
 Mire a nap leszállt, s az akhiv végezett.
 Áldozatra akkor ökröket ölének,
 Étkezni sátranként letelepedének.

Bort is pedig sokat, jó Éünéosz küldé
 (Jázonnak Éünéoszt Hypszipylé szülte)
 Éünéosz, a kitől Atridáknak, a jó
 Borból külön is vitt Lemnoszból a hajó.

Sokat a javából. Ezer egész mérczét.
 Szórta is a borért az akhiv az érczét.
 Sokan fényes vasat, mások meg bőröket,
 Sokan rabszolgákat, vagy épen ökröket.

Így innepeltek hát egész éje-hosszat. —
 A trójaiak is szint-így vígadoztak.
 De Zeüsz egész éjjel iszonyúan zengett,
 — Bajt és veszedelmet ellenök izenget. —

Sok szív elfogódott sápadt borzalomtól,
 Bor locscsant a földre a billikomokból,
 Senki sem mert inni ily áldomás nélkül,
 Kit Zeüsznek szoktak, szent engesztelésül.

Aztán elfeküdtek ;
 Valamennyen édes álomba merültek.

BAKSAY SÁNDOR.

A MESE VÉGE.

Hét év mult el azóta, hogy Vasziljevna Anna Porosina férjhez ment. — Férje tekintélyes állásu ministeri hivatalnok volt, ki szép fizetéséből nagyszerű lakást bérelt Szentpétervár egyik szép utcáján, — remek hónapos fogatot tartott, sokat adott neje öltözékére, elvitte bállokba, — szóval mindent megtett, a mit csak egy szerető férj neje kedvéért megtehet.

Már ez is elég egy női szív boldogságához. Pedig Porosinának egy gyönyörű öt éves leánykája is volt, rózsás arcocskájú, nagy kék szemű, aranyszőke göndör fürtű.

S Vasziljevna Anna mégis boldogtalan volt.

Csalódott a családi életben.

Csalódása nem egy röpke pillanat műve volt, csalódott — nem hirtelen, hanem lassanként, de mégis — csalódott . . .

Hét éve annak, hogy egy bál alkalmával megismerkedett Porosinnal, kit mint jeles s nagy tehetségű nősülendő fiatal embert mutattak be neki.

Vasziljevna Anna akkor mult tizennyolcz éves. Szép fiatal leány volt, ki tudott néha kissé kaczer lenni, szép szemével néha ritkán kacsintani, de tudott nagyon tartózkodó, úgyszólván hideg is lenni. A fiatal emberek versengve vették őt körül, nem törődve azzal, hogy azokban a társaságokban, melyekben egyszer megfordult, mindenütt «bevehetetlen vár»-nak nevezték.

Udvarlói reméltek, s reményükben valósággal harcoltak kegyéért.

Egyszer többek között egy Matvijevis Porosin Viktor nevű urat mutattak be Vasziljevna Annának s szüleinek.

Az új ismerős az első látogatást csakhamar megtette . . .

A szép leány erősen magára vonhatta Porosin figyelmét, mert látogatásai egyre sűrűbbek lettek s végre nyilatkozott is.

— Anna! Tetszik neked Matvijevis Viktor? — kérdezte egyszer atyja belépve leánya szobájába.

— Mi tetszik?

— Azt kérdem, tetszik-e neked Matvijevis Viktor?

— Hát tetszik! . . . És aztán mi van veled?

— Az, hogy Matvijevis Viktor megkérte kezemet. — Természetesen nélküled határozott választ nem adhattam neki, annyit mondtam, hogy majd beszélek veled . . .

— Porosin megkérte kezemet?! — kérdi Vasziljevna Anna tágra nyílt szemekkel.

— És te azon csodálkozol?

— Nagyon érthetően.

— De miért?

— Nézd csak papa! Nem furcsa az? Porosin velem igen sokat s igen gyakran beszélgetett és soha még a legesekélyebb jellel sem árulta el érzelmeit, — s most egyszerre megkér . . .

— Látod leányom, ez mind helyes. — Matvijevis Viktor először sokkal határozottabb ember, sem hogy idejét érzélgős széptevésekre fecsérleje; másodszor egészen helyesen járt el akkor, midőn előbb a szülőkhöz fordult és — harmadszor neked nincs mit fontolgatnod! . . . Hozományod nincs és ez ma nagy hiba, éveid nem hogy fogynának, hanem egyre szaporodnak, — — ily körülmények között nem igen lehet válogatónak lenned. De ha mégis válogatni akarnál, azt az egyet mondhatom, hogy Porosin nagyon irigylésre méltó parti s nekem úgy látszik, hogy itt a te helyzetekben gondolkodásról szó sem lehet.

Anna nem ellenkezett apjával.

Porosint nem szerette, de azzal vigasztalta magát, hogy az idő talán meghozza később a szerelmet és ő még boldog lehet. Hiszen Matvijevis Viktor még nem öreg, még csak negyven éves. Negyven év! Épp az az idő ez, melyben a férfi megszűnik könnyelmű lenni s határozott, szilárd jellemet ölt . . . Igaz, hogy koromfekete hajába már itt-ott ősz szálak vegyülnek, de az oly jól áll neki . . .

Vasziljevna Anna tehát megnyugodott sorsában s beleegyezését adta az esküvő napjának kitűzéséhez. De oka ennek

leginkább az volt, hogy ő a családi életben valami olyat vélt feltalálni, a mit helyzetében senki sem tudott volna megfejtteni.

Büszkén ment menyasszonyi koszorúja alá — szépségének és felsőbbségének teljes tudatában. Ment méltóságos, határozott léptekkel.

És már hét éve, hogy férjnél van!

Hét hosszú, epesztő év mult el azóta s mindennek a vége — csalódás.

És mi vitte a csalódásra?

Erre a kérdésre maga sem tudott volna megfelelni, de ha meg felelt volna is, ajkai hihetetlen mondtak volna:

Többet remélt föltalálhatni a családi életben, mint a mennyit föltalált.

És a közvélemény a boldog asszonyok sorában emlegette őt.

Atyja rajongó szeretettel figyelte leányát, s nem egyszer kérdezte tőle:

— Boldog vagy, Nyuta?

— Ah papa, hát lehetséges boldogtalannak lenni az én kedves Viktorom mellett? — felelte ilyenkor mosolylyal ajkain Porosina.

És úgy látszott, mintha igazat mondott volna.

Pedig szívében ott volt a boldogtalanság veszedelmes csirája, mely egyre emésztette fiatal erejét s lassanként — mint rozsa a vasat — egyre növelte tiszta lelkében a kétség szűrő töviseit. Boldogtalansága végre erejét fölülmuló teher lett rá nézve, de azért mégis türelmesen hallgatott s gondosan titkolta szenvedéseit szüleinek s környezetének szeretetteljes tekintete előtt.

Még a férj, az a legodaadóbb családapa sem tudta észrevenni, mi fáj annyira fiatal nejének?

Azt gondolta, hogy a világon ő a legszeretettebb férj, a legboldogabb ember. — Igaz, ugyan, hogy Nyuta iránt érzett szerelmében nem volt az az égő szenvedély, mely az ifjú kebel szerelmét jellemzi, de azért szerette őt forrón, szerette őt úgy, hogy szíve azt súgta neki — az ő szerelménél e földön nem lehet nagyobb szerelem.

Nap nap után mult . . . Lassan, egyhanguan.

Vasziljevna Anna észrevehetően kevesebbet kezdett ki-

járni. Estélyeket már csak nagyon ritkán adott s úgy látszott, mintha ezután egészen családjának akart volna élni.

Gyakrabban kezdte felkeresni a gyermekszobát, leánykájának minden lépésére kezdett ügyelni. S míg ezt tette, észrevette, hogy gyermeke elidegenedett tőle, észrevette az ily rend természetellenességét, de változtatni raja nem bírt, nem tudott.

Kis Virocskája el-elédelgett vele, mamácskájának nevezte, de ragyogó szeméből mégis valami félnökség sugárzott ki feléje. Anna Vasziljevna látta ezt s szíve összeszorult azon tudattól, hogy leánykájának kedveskedése a kis kebelnek csak erőszakos, kínos, félnék érzése.

Virocska jobban szerette dadáját, mint édes anyját.

Ha választania kellett volna, bizonyára elfordul mamájától s szivesebben fut az öreg dada ölébe.

És ez nagyon természetes volt.

Dadáját majdnem egész nap látta, — megosztotta vele minden dolgait, örömét, sőt kis keblének érthetetlen gyermekes bánatát is. És a jó öreg kis neveltjének minden mozdulatjára ügyelt. Szeretettel, örömmel hallgatta édes, örömteljes csevegését s részvéttel, majdnem könyezve fogadta bánatos szavait.

Vasziljevna Anna idegen volt ebben a sajtáságos légkörben, mely oly kedvessé teszi a gyermekszobát. — Leánykájának ártatlan tekintete valami idegen benyomással volt lelkére.

Félve, de reménnyel lépett abba a boldog világba s csakhamar unatkozottan, irtózáttal jött ki onnan.

Mint mindenütt, itt is csalódott.

E csalódás és az a tudat, hogy a szép képek, melyek egykor rózsás pírban lebegtek lelke előtt, csak álomképek voltak, melyek mind szétfoslottak, — lassanként magába zárkózottá tették Porosinát.

— Nyuta! Te az operába akartál menni! . . . Megfelekedtél róla? kérdé egyszer Matvijeics Porosinától, a mint hivatalából haza jött s neje szobájába lépett.

— Hát hétfő van ma?

— Igen s jegyünk mára szól.

— És mit adnak?

— Nem tudom, nem néztem meg a színlapot.

— Különben mindegy! . . . Ha akarod, Viktor, elmegyünk.

— Csak az a baj, hogy én ma nem mehetek el. Este

okvetetlenül Motniczkyéknál kell lennem. Ott lesz egy ministeri tanácsos, kitől tervezetem jövője függ . . . Mindenesetre meg kell őt látogatnom, hogy megtudjam előzetes nézetét s hogy a tervezet egyik-másik részletét körülményesebben megbeszéljük.

— Magamban pedig semmi körülmények közt sem megyek.

— Nézd csak, Nyuta! Krivdint mára meghívtam ebédre . . . kérd fel őt, ő bizonyára nagyon fog örvendeni a szerencsének, hogy téged elkísérhet . . .

— És te ezt komolyan mondod? kérdé Vasziljevna Anna mereven férjére szegezve szemeit.

— Természetes, hogy komolyan és mi van benne?

— Mit gondolnak majd rólam? — Férjem nélkül Krivdinnel járok színházba!

— Mily balgaság! Mondd inkább, hogy nem akarsz elmenni . . . Egy idő óta nagyon keveset jársz ki.

— Meguntam már a sok járkálást, semmi élvezetet sem találok benne.

Vasziljevna Anna elfordult, kinézett az ablakon, aztán folytatta:

— És ha én ma elmennék Krivdinnel az operába, semmi szavad sem volna ellene?

— Sőt ellenkezőleg, én magam kérlek erre.

— És nem lennél féltékeny?

— De Nyuta, mire való az ily bolond beszéd?

— Bolond beszéd?! . . . Petrovics Konstantin szép ember. Igaz, hogy már nem fiatal, de fiatalabb nálad. Azonkívül a nők kegyeltje s elismert gavallér.

— Nagyon jól tudod Nyuta, mi az én nézetem erről. Végre is Petrovics Konstantin a legjobb barátom.

— A kire feleségedet is reá bízod?

— Igen, még a feleségemet is. De hagyjuk ezt a hiába-valóságot.

Vasziljevna Anna elhallgatott.

Krivdin eljött ebédre.

Szép, középtermetű férfi volt, ki fölött már rég elröpült az első ifjúság tavasza, de varázsát még rajta felejtette. Sokkal fiatalabbnak látszott, mint a milyen tényleg volt. — Karcsú termete, melyet legelegánsabb s legdivatosabb szabású kabát fedett, — nagy, fekete szemeinek nyájas s sokszor áb-

rándos tekintete, lágy, szívigható hangja a szép-nem bálványává tették őt. Hódításairól, kalandjairól egész legendakör járt szájról-szájra. — Idők multával kialszik a tűz az ifjú kebelből, de Krivdin még most is érdekes gavallér maradt a legtöbb hölgy szemében.

Vasziljevna Anna nem tartozott e hölgyekhez.

Krivdinnek s társainak udvarlásait mindig tartózkodó felsőbbbséggel fogadta.

Este Porosina elment az operába.

Nem azért, mintha érdekelte volna őt az opera, nem a véletlen gavallér kedvéért, hanem azért, hogy legalább pár órára szabaduljon attól a légmentől, mely neki oly nehéz, oly fojtó volt.

Petrovics Konstantin nagyon figyelmes s előzékeny volt iránta.

Előadás után Vasziljevna Anna egy csésze theára hívta meg lovagját.

Krivdin elfogadta a meghívást.

Thea után a félhomályban úszó fogadóterembe mentek s ott várták Porosin hazatértét.

Először az operáról beszélgettek, majd Anna családi életére tértek át.

Nehéz, nagyon nehéz megérteni, mi vihette rá Porosinát, hogy Petrovics Konstantin előtt felfödje belső titkos világát.

Azt hitte talán, hogy ez az egyedüli ember, ki megérti szenvedéseit, vagy talán hogy e vallomással megoszthatja vele fájdalmát s így megkönnyebbül?

Máskor még atyja előtt sem tárta ki fájó szívét, és ma . . . ma mindegy volt, akárki áll előtte, csak kibeszélhesse magát neki?!

Hangja fájdalmasan, félelmesen rezgett át a félhomályon s Petrovics Konstantin ajkain minden kérdést, minden közbeszólást megfagyasztott. Beszélt lemondó keserőséggel, elmondta összes szenvedéseit, melyek hét év óta gyötörték családott lelkét.

Krivdin fejét lehajtva némán hallgatott a panaszos szavakra és nehéz óralánczáról lefüggő joujouival játszott.

— Egy jobb, egy szebb élet után vágyom egyre s ez a kielégíthetetlen vágy összetör . . . Nem tudom, mit tegyek, —

mi az, a mitől megszűnnék, legalább egy időre megszűnnék e gyötrő szenvedés? — Óh, csak már vége szakadna egyszer! — fejezé be Vasziljevna Anna szavait s szemében könny csillogott.

Krivdin hallgatott. Tekintetét mereven egy helyre, egy kis hervadó rózsára szögezte.

Így mult el néhány percz.

A következő pillanatban Petrovics Konstantin fölemelte fejét s szemét a fiatal asszony gyönyörű arczára vetette.

— Vasziljevna Anna, én értem önt — szólalt meg végre.

— Ért? — kérdezte csodálkozva Porosina.

— Igen. De mi csodálatos van ebben? Én nagyon jól ismerem a női természetet és önnek is megmondom, mi bántja szívét . . .

— Mondja, mondja.

— Ön a családi élettől várt mindent.

— Nagyon sokat.

— És a családi élet mindent megadott önnek.

— Nagyon keveset.

— A legjobb férj, a legszebb gyermek néz önre. Kell ennél több? . . .

Anna hallgatott.

— Mért hát oly elégedetlen?

— Tovább, tovább! — tört ki idegesen felelet helyett

Anna.

— Az ön elégedetlensége tisztán lélektani sajátság, mely nemcsak nőknél, hanem általában minden embernél föltalálható. — Szívéből hiányzik valami és e hiány fejti meg lelkének gyötrődését. A szív szeretetre van teremtve, erős, élő szeretetre, mely betölti az egész szívet, leköti az egész valót. Legyen e szeretet ima, lelkesedés, csodálat, irgalom, szerelem, — boldoggá csak akkor tehet bennünket, ha le tud bilincselni. Önnek szívéből hiányzik ez a . . .

— ?

— ez a lebilincselő kapocs; hiányzik a ragaszkodó, odaadó, szeretet.

— A ragaszkodó, odaadó szeretet? — kérdé alig hallhatóan Porosina.

— Igen az, mely nélkül oly üres a női szív. Ön szereti férjét, de nem egész odaadással, szereti, de ez a szeretet nem tudja lekötni szívét, szereti gyermekét, de fél tőle, mert szere-

tete nem egész . . . Csak akkor lehetséges csendes s mint a költők mondják, felhőtlen családi boldogság, ha a szeretet s az odaadás egy oszthatatlan egészszé olvadnak.

— Én nem mondhatom, hogy boldogtalan vagyok.

— Boldogtalannak lenni, és «nem lenni boldognak» korántsem mindegy. Ön csak akkor lesz boldog, ha . . .

— Odaadó leszek.

— Igen, csak akkor, ha egész odaadással fog csüggni családján.

— Szavai sok gondolkodást kívánnak.

— Az élet kérdéseiről nem kell gondolkodni, én legalább soha sem gondolkodtam róluk! Az élet mindenre megtanít. A tapasztalat magától jó. Nem mi keressük fel őt, hanem ő minket.

— Elég eredeti vélemény.

— Meg vagyok győződve, nem vonja kétségbe annak lehetőségét.

— Ebben a pillanatban talán — nem.

— És a jövőben sem. Én ép oly erősen hiszem ezt, mint azt, hogy a kedves háziasszonynak békét kell már hagynom s nem szabad tovább háborgatnom jelenlétemmel . . .

— Már menni akar?

— Igen, a tisztesség is azt kívánja, hisz már éjfél után két óra van.

Megszólalt a kapucsöngetyű.

— Férjem is itt van már! — kiáltott fel Vasziljevna Anna.

Matvijevis Viktor bejött. Krivdin még ott maradt néhány perczig, aztán ajánlotta magát.

Vasziljevna Anna sokat gondolkozott a Krivdintől hallott szavakról.

Oda ült kis pamlagára s egymás után szötte gondolatait.

Kint gyönyörű holdvilágos éj volt, bent a szobában nesztelen félhomály. Csak egy kis halvány éji mécs világított s egy eltévedt holdsugár, mely a leeresztett ablakredőny alatt lopózott be az illatos szobába.

Anna ott feküdt pamlagán, réveteg szemei a lassan sétáló holdsugarat kísérték, kezei pedig egy rózsabimbót tépdestek. Gondolkozott s egyszerre megszólalt. Nem bírta tovább magába zárni tépelődését.

— Üres lesz életem! . . . Igaza van . . . Szeretnem kell, föl kell keltenem ezt az alvó, hideg szívet, . . . mert — különben — boldogtalan, — üres lesz életem. Le kell kötnöm magam a szeretet, az odaadó szeretet lánczával . . . de kihez? . . . Kihez?

Látszott rajta, hogy új gondolatot keres, de nem talál s puha kezével idegesen simította végig márványhomlokát.

Ismét beállt az éji némaság.

A vándor holdsugár rávilágított a szép asszony arczára s aztán eltűnt a szobából.

Másnap és utána minden nap újra és újra fölvetette magában Porosina azt a kérdést és csak most kezdte észrevenni, hogy férje mily kevés ideig az övé. Hivatásának él s hozzá csak néhány perczre jön.

Nem, férje az a lebilincselő kapocs nem lehet.

Férjét és őt nagyon vékony fonal köti össze.

Szomorú s egy férjes nőre nagyon veszélyes végeredmény volt ez, melyre Porosina gondolkodása közben jutott. Mert ha ezt az eszmét magáévá tette az ész, a nő a családra nézve megszűnt létezni, családi tiszta erkölcsi élete meg van semmisítve. Már magában véve annak gondolata is áthidalhatatlan örvényt ás a férj és a nő közé, oly örvényt, mely az idő múlásával egyre nagyobb, egyre mélyebb lesz.

Ily állapotban volt most Vasziljevna Anna is.

Egy hónap mult el azon éjféli theázástól, melyen Krivdinnel oly sokat beszélgetett.

És Krivdin nem utoljára volt akkor Porosinéknál. Fölkereste gyakrabban a szenvedő asszonyt, ki teljesen fölhagyva sétáival, egész odaadással foglalkozott a megkezdett témával.

Sokat voltak együtt egyedül.

Az idő haladt s Vasziljevna Anna érezni kezdte szíve mélyében, hogy megtalálta azt, a mi után oly sokáig epedt, érezni kezdte, hogy alvó, hideg szíve megmozdult s csak egy vágya van, birni az ideált — és ez Krivdin volt.

Tűzzel játszott s megfeledezett a beállható veszélyről.

És Krivdin is csak ott volt, a hol a szegény szép asszony.

Vasziljevna Anna gyöngéd, finom megjelenése, karcsú alakja, fiatal, bánatos arcza, bódító szépsége s végre a diadal reménye magának Krivdinnek is hamar elcsavarta a fejét.

Ismét a régi kalandvagyó lovag lett, ki lebilincseli a női szíveket, ki megvet minden veszélyt, minden akadályt, ha hódításról van szó. Keblében ismét a régi tűz égett.

A dráma megkezdődött.

Petrovics Konstantin bevallotta Annának forró szerelmét, de kijelentette, hogy a titkolózkodást, a férj kijátszását nem tartja tisztességes emberhez méltó dolognak. Egyedül akarja bírni Annát.

És Anna hasonlóan gondolkodott.

Nagyon alantásnak találta férjét megcsalni akkor, mikor az nem kísérheti figyelemmel lépteit.

— Mit tegyünk? — kérdezte egyszer Vasziljevna Anna s szeme elárulta belső nyugtalanságát.

— Azt kérded, mit tegyünk? Hagyd csak azt rám kedves! . . . Beszélek Viktorral és . . .

— Soha ez életben! . . . Nyíltan bevallani szerelmünket, egyenesen, szemébe mondani ezt a rettentő valót, elválást kérni . . . Nem, nem, soha. — Ezt megtiltom neked, hallod, megtiltom.

— De miért?

— Mert — mert nem tudnám kiállani hideg tekintetét, nem bírnám ki néma szemrehányását. Nem . . . Vessen meg, hisz megérdemlem megvetését, de legalább ne lássam, legalább akkor tegye azt, mikor nem leszek itt ebben a házban . . . Óh édes Koszti . . . Érted? . . .

A végső szavak néma hízélgésben veszttek el.

— Érted? — szólaltak meg újra azok az epedő ajkak. Krivdin semmit sem értett.

— Érted Koszti? — ismételte harmadszor az előbbi kérdést s hangján valami szemrehányó epedés rezgett át.

— Hát mit akarsz tenni?

— Elszökni veled, el . . . messze . . . külföldre, s levelet hagyni neki . . . Viktor nem fog követni bennünket . . . ettől nem félek . . . Sokkal büszkébb, hogy sem ezt megtenné.

— Tégy, a mit akarsz! — Nekem mindegy, — csak mindig veled lehessek Nyuta, mert nagyon szeretlek! — felelte tüzzel Krivdin.

A terv elkészült.

Már a napot s az órát is kitűzték.

Vasziljevna Anna csak egy kis könnyű podgyászt visz

magával az indóházba, hol Krivdin már várni fogja s az esti kilencz órai vonattal egyenesen külföldre szöknek.

Végre megjött a várva-várt nap, ép évfordulója annak a theaestélynek.

Porosina fölötte izgatott volt s csak az elválás közelsége kényszerítette arra, hogy környezete előtt külsőleg nyugodtnak mutassa magát.

A levelet már régen megírta s kis asztalfiókjába csukta.

A vén állóóra, melyet egy nemtő tartott kezében, hatot ütött.

Vasziljevna Anna türelmetlenül olvasta a másik szobában a mély ütések. Tudta, hogy férje hét órakor elmegy hazulról valami tudományos társulat ülésére, de addig még egy hosszú óra van. Egész örökkévalóságnak tűnt fel neki ez az óra.

— Hát ha nem lesz ülés, ha elhalasztják? — jutott eszébe Porosinának.

Az óra ismét megkondult, hetet ütött s a szomszéd szobából Matvijevics Viktor lépteit lehetett hallani.

Benyitott neje szobájába.

— Mily különös vagy ma Nyuta!? — jegyezte meg, a mint Annához lépett, hogy búcsúzóul megcsókolja. — Egészséges vagy?

— Egészséges, — felelte Vasziljevna Anna s mosolyogni igyekezett.

— Egész valódban reszketsz s ajkaid oly hidegek. Ne küldjek orvosért? . . . Biztosan meghűltél . . .

— Lehet, — de majd elmúlik.

— Azon leszek, hogy ma korábban jöjjek haza.

— Igen. Ha . . . ha lehet, jöjj korábban Viktor!

— Mégis oly különös vagy! — Mi bajod van, édes Nyutám? — kérdé ismételten, aggódva Porosin s nejét szeretettel keblére vonta s hosszan, forrón megcsókolta.

— Semmi, . . . sem-mi! — felelte Anna s már alig birt magával. Az a hosszú csók nagyon égette ajkát.

Porosin elment.

Vasziljevna Anna nagyot lélegzett s gyorsan készülődni kezdett.

Még két órája volt az indulásig.

Kis utitáskájába haszontalan apróságokat rakosgatott össze.

— Kata, menj a piacra s rendelj bérkocsit számomra! — hagyta meg a szobaleánynak.

— Mikorára parancsolja nagysága?

— Egy óra múlva itt legyen.

A szobaleány elsietett.

Vasziljevna Anna becsukta kis táskáját, fáradtan ereszkedett le egy illatos pamlagra s gondolataiba merült. És most először jutott eszébe a kérdés:

— De helyesen cselekszem-e?

— Nincs más menekvés! — felelt rá mindjárt másik gondolata.

Abban a pillanatban megnyílt az ajtó s a küszöbön könnyes szemekkel Virocska jelent meg. Mezitláb volt s csak egy ingecskében. — Úgy, a mint a dada ágyba fektette. Aranyzőke haja rendetlenül omlott le kövér vállacskáira.

Egy pillanatra megállt az ajtóban, szemeit félénken végig jártatta a szobán, aztán odafutott mamájához s zokogva keblére borult.

— Mi az Virocska? — fordult Vasziljevna Anna csodálkozva leánykájához.

— Mamácska, kedves mamácska! Oly nagyon, nagyon sajnálom azt a szegény Bobocskát. Ő oly szerencsétlen! --- rebegte Virocska keserves zokogás közt és apró ökleivel egyre törölgette könyben úszó szép szemeit.

— Miféle Bobocskát? --- álmélkodott Anna Vasziljevna.

— Hóféherke . . . kis hóféherke Bobocskát! A dada mesélte . . .

Vasziljevna Anna még akkor sem értette, miről beszél kis leánykája. A gyermeki bizalom e megnyilatkozása szokatlan volt előtte s egész zavarba hozta.

— Igen, a dada egy olyan szép mesét mondott nekem este kis hóféhérkéről . . . Volt egyszer egy kis hóféherke s annak egy mamája, — rossz mamája . . . A mama nem szerette Bobocskát s egyszer ott hagyta egy nagy, sötét erdőben . . . Bobocska még kicsike volt, még egészen kicsike s nagyon félt és az éhségtől majd meghalt, mert senki sem adott neki az erdőben enni . . . Már jární sem birt, — és sírt, nagyon sírt . . . Akkor hozzá jöttek kis erdei manók és elvitték Bobocskát és eladták egy úrnak . . . Az úr kalitkába tette s odaadta gyermekeinek . . . Bobocska nagyon sírt, nagyon sírt mamája után és a

mikor nagy lett egy kicsit, visszaszökött az erdőbe. Ott megint nagyon sokat szenvedett . . . szegény Bobocska! . . . Dada olyan szépen mesélt róla, hogy én nagyon, nagyon megsajnáltam szegényt . . . Lám, ha mamája nem lett volna olyan rossz, akkor nem hagyta volna el s Bobocska nem lett volna olyan szerencsétlen . . . Ugy-e igaz mamácska?

Vasziljevna Anna csak nézte, némán nézte a kis leánykát s szemei könnybe lábadtak. Hisz ő is el akarja hagyni gyermekét, — oh rossz mama!

— Igaz Virocskám, igaz! — felelte elérzékenyedve s forrón összecsókolta leánykáját.

És azután különös érzés fogta el szívét.

Megrázkódott.

Keblében megmozdult az eddig szunnyadó lelkiismeret.

Elfelelte, hogy az óra mutatója már a kilenczes felé jár, hogy nem sokára indul a vonat, — mindent elfeledett, csak azt nem, hogy neki gyermeke van. Fölkapta Virocskáját, keblére szoritotta, újra és újra összecsókolta, térdeire ültette s beszélt hozzá szenvedélyes, lázas szeretettel:

— Édes gyermekem . . . a dada neked nem mondta el a mese végét . . . Mikor Bobocska visszaszaladt az erdőbe, nagyon sokat szenvedett, de még többet rossz mamája . . . A mama megbánta, hogy elhagyta Bobocskát és nagyon sokat sírt utána . . . Mindennap visszament az erdőbe, s mindenütt kereste a szegény árva leánykát, de nem tudta megtalálni . . . Végre megkönyörült rajta a jó Istenke . . . és . . . és ő megtalálta Bobocskáját . . . A kis Jézuska vezette hozzá Bobocskát . . .

— Most már mamájával él Bobocska?

— Igen édesem. A mama jó lett és többé soha el nem hagyja leánykáját . . . Vigyáz rá, gondját viseli . . . és nagyon szereti . . .

— És Bobocska most boldog? — kérdezte tovább Virocska, de már alig bírja fölnyitni le-lecsukódó álmos szemeit.

— Boldog, szép gyermekem.

— Hát a mamája?

— Boldog, nagyon, nagyon boldog.

És Vasziljevna Anna csakugyan végtelenül boldog volt most.

Alvó leánykáját maga vitte be a gyermekszobába, maga

fektette le kis ágyacskájára s aztán föléje hajolva még sokáig nézte azt a kedves, azt az ártatlan, boldog arczocskát.

Lelkében különös érzés ébredt fel, mely átjárta egész valóját.

Újjá született.

— Itt a kocsi nagysága! jelentette a belépő szobaleány.

— Megváltoztattam szándékomat, már nem utazom! Nesze, a kocsisnak borralaló! — felelte Vasziljevna Anna fölrezenve boldog mámorából, és egy rubelt adott a leánynak.

* * *

Petrovics Konstantin nem találta kilencz órakor Porosinát az indóháznál. Nem tudta felfogni, mi tarthatta vissza a fiatal asszonyt jól megbeszélt szökésök végrehajtásától. Kis kézi táskáját ott hagyta a váróteremben és sietve futott Porosinához.

Az előszobában a szobaleány fogadta s ő nagyságától egy levélkét adott át Krivdinnek. Különben pedig jelentette, hogy ő nagysága nem érzi jól magát és senkit sem fogadhat.

Krivdin fordult és kiment. De kíváncsiságát nem tudta legyőzni s még a lépcsőn fölbontotta egy lámpa mellett a levélkét.

Az illatos levélpapíroson, szép gömbölyű betűkkel ez volt írva:

Petrovics Konstantin!

Megtaláltam az oly soká keresett boldogságot, megtaláltam a kapcsolatot. És ez — az én leánykám, az én kedves, drága Virocskám.

A. V. P.

Krivdin sebes léptekkel rohant le a lépcsőn.

Oroszból

LONCZAY ELEK.

AZ ARANY-SZOBA.

Nagy-Szalonta, 1899. augusztus 27.

Művét örök útján folytatja a végzet,
Évek sora egymást kergetve rohan, —
Fénynek, hatalomnak sírt ás az enyészet:
Nem hal meg a költő, nem halt meg Arany!
Szelleme fenröptét gyönyörködve nézzük,
Borongó alakját még visszaidézzük.

Jól esik, mikor az ismerős vidékre
Messze-világból a vándor haza tér,
Borostyánnal, melyet örök-zöld füzérbe
Font neki az élet, a nyílt csatatér,
S bölcsejét is, melyben ringatta szegénység,
Megaranyozza az érdem és dicsőség.

Im! dalnok-fiát a hű magyar Szalonta
Haló porában is el nem feledé;
Im! édes anyai kebelére vonta
S hirdeti büszkén, hogy Arany az övé.
«Jöszte fiam! úgy mond, végy szállást közöttünk,
Testvéri szeretet csókjában fürösztünk.»

Neki tömjénfüst és ünnepi zaj nem kell,
Nem kell menedékül fényes palota;
Vágyai nem szálltak fent a föllegekkel,
Gyöngé hiúság nem sarkalta oda:
Szülőföldjén kívánt csak «egy fecskefalat»,
Hogy rejtve pihenjen a költő az alatt.

Most nem óhajt többé parányi telket sem,
 Ő és kis családja csend-lakta helyét, —
 Kertet se', hol maga oltson, ültetgessen,
 Hova el-elvárná múzsája kegyét:
 Egy szoba enyhébe vonúl ma nyugodtan,
 Életének számos földi tárgya ott van.

Ott minden apróság egy-egy drága emlék,
 Melyen szeme csüggött, melyhez keze ért;
 Lelkéből egy parány tán rajtok lebeg még
 És lángol örökké eszményeiért:
 A ki megérinti, vagy merengve nézi,
 Bűbájos hatalom ígézetét érzi.

Mert isteni lantján ihletetten zengve,
 Összhangba füződött a báj s az erő,
 Mélység és magasság, érzelem és eszme,
 Egyszerű fenségben éghez emelő . . .
 Honi göröngyből kelt dúsgazdag vetése,
 Nemzete szivéből minden ér-verése.

S óh! mi szép, hogy ép itt nyílik számára lak,
 Itt egy régi erőd biztos kebelén!
 Illenek hozzá az ódon tömőrfalak,
 Ős magyar-alföldünk rónamezején,
 Itt a hősök lelke mind fölkel előtte,
 Kiknek alakjait énekébe szötte.

Sőt nemcsak a hősök, régi dicső árnyak;
 Azok is, szivének édes felei,
 Kik e földön immár senkire nem várnak,
 Őket a túlvilág együtt öleli,
 Mert hiszen egymástól a sír meg nem fosztá:
 Éjjeli órákban ide gyűlnek hozzá.

S a «csonka tornyot» már hű kegyelet óvja,
 Benne oltárt is a múzsáknak emel;
 «Vércse, bagoly nem lesz örökös lakója»,
 Köve rovatékit gyom nem veri fel,

Vihar elkerüli, idő megkiméli,
Zimankós multjáért szebb napjait éli.

Örök-tüzű csillag tündöklék felette,
Mely messze lövelli sугár-özönét,
Pusztai vándor ha utját erre vette,
Lelkesedik, buzdúl, rávetve szemét;
A költőre gondol édes ámulatban,
Kinek hamva távol, de szelleme itt van.

Vagy nem! ne csupán itt, e szűk, néma lakban!
Nagyobb az a szellem, nem fér az el itt:
Fuvalljon mindenütt köztünk száz alakban
S osztogassa bőven drága kincseit;
Lantja koszorúját bár mind ide hozzák,
De lakása legyen egész Magyarország!

LÉVAY JÓZSEF.

A KOVÁCS.

(Ballada.)

Vig a kovács, pereg a kalapács,
Gyors muzsikája csitteg-csattog.
Jó a huszár: «hé friss vasalást!
Pej paripám elhagyta a patkót!»
— Hej csapodár,
Nyalka huszár,
Rossz utakon paripád hova jár?

«Rajta kovács, szaporán a gyalut!
Nyisd a patát ki szép karimásra . . . .
Látod amarra te azt a falut?
Barna leánynak ott a lakása.»
— Hej csapodár,
Nyalka huszár,
A paripád oda jár?

«Nossza, azért csak verd a szeget! . . . .
 Túl a falun ott, látod a házat?
 Barna leánykám mást hiteget,
 S nékem ad éjjel csókot százat . . . .»
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Éj idején az a lány oda vár?

«Rája mi gondod? Elő a fogót! . . . .
 Barna leány lesz barna menyecske,
 Oh, de szívéen a szívem dobogott
 S ott dobog újra ma kései este.»
 Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Így dicsekedni beh kár!

Kész a kovács, jól illik a vas,
 Pej paripának tánczos a kedve.
 Trombita híja, robog a lovas, ---
 Néz a kovács utána meredve.
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Ha úgy van: az élted végire jár!

Zord a kovács, zuhog a kalapács,
 Most muzsikája szilaj.
 Hosszu aczélra dübörg a csapás . . . .
 Ha az úgy van: jaj neki, jaj!
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Még ma szivedben aczél hegye jár!

Kész a kovács, az aczélt a hegyest
 Tűz-vízben is edzé s rejti szűrébe.
 Barna leányhoz tart egyenest,
 Mosolyogva repül az elébe.
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Czudarul hazudozni beh kár!

Így a kovács . . . . De im, az agyagon
 Kert felül a rács-ajtó-félig
 S vissza megint vezet a pata-nyom,
 S egyben a patkó tört vasa fénylik.
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár!
 S átszúrva a lány szíve már.

Bősz a kovács, keveselli a vért,
 Támasztja az ablakrésbe a testet.
 Áll a homályban ő maga őrt
 S várja lihegve a csillagos estet.
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Vágtat a kertek alatt ide már!»

A paripát ki a kertbe köti
 S bekopog hizelegve a lányra.
 Lassan az ajtót nyitja neki
 Nyitja a gyilkos éjjeli árnya.
 — Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Így jár, ki leányt csábitani jár!

Mint nyíl üt a mellén át az aczél,
 Hörgve bukik a pitar küszöbére.
 Majd ha a másnap hajnala kél
 Pirosan bámulhat a vérre.
 Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Ily nyomorultan veszni beh kár!

Kész a kovács. Ki az éjbe rohan,
 Rémm a nyomán . . . . Kap a pej paripára.
 És tova vágtat búskomoran . . . .
 Hömpölygeti másnap a mély Duna árja.
 Hej csapodár,
 Nyalka huszár,
 Csalfa leány több rád sose vár!

CYRANO DE BERGERAC.

Az 1897-ik év karácsonya egy rendkívüli siker dátuma a francia színpad történetében. «Ez igazán karácsony» — kiált föl az egyik kritikus *) — mert született egy nagy drámaíró, sőt — a mi még többet ér — egy nagy költő. Mások azt hangoztatták, hogy Hugo Victor *Hernanija* óta (1830), ilyen sikert nem látott párisi színház. Még messzebb ment a *Journal des Débats* kritikusa, Faguet Emil a párisi egyetem tanára, a ki nemcsak azt konstataálta, hogy félszázad óta ez a legszebb drámai költemény, hogy fényes diadallal nyitja meg a XX. századot, (Faguet úr előlegez három évet) hogy játszani fogják 1930-ig és tovább, hanem valósággal az apotheosisig emelkedett, apostrophálván a szerzőt ilyképen: Mon Dieu! monsieur Rostand, que je vous suis reconnaissant de ce que vous existez. Élő írónak ennél többet már alig mondhatni, sőt kérdezhetjük, vajon Shakspereről mondhatunk-e annál nagyobbat, hogy hálásak vagyunk azért, hogy élt.

Ilyenformát gondolhatott Lemaître is, a *Revue des deux Mondes* kritikusa, mikor jónak látta irótársa profétai elragadtatását (délire prophétique) egy kissé lehüteni; mind a mellett ő is elismeri, hogy a Rostand darabjához hasonló sikert még nem látott.

De van másfajta bizonyíték is e nagy sikerre. A *Cyrano de Bergerac* először előadatott Párisban a Porte-Saint-Martin színházban 1897. deczember 27-én, 1898. decz. 21-én pedig ugyanazon színház 300-dik előadását ünnepelte; vagy ugyanennyiszor adatott az első év alatt vidéken is, százszor London-

---

*) Brisson Adolf: *Les annales polit. et littér.* 1898. január 2.

ban, százszor Amerikában, könyvalakban elkelt belőle egy év alatt 150,000 példány.*)

Mielőtt magára a műre térnénk, szóljunk néhány szót a szerzőről. Rostand Edmond korán kezdte pályáját, még nem volt harmincz éves, mikor ezt a nagy sikert aratta és ezt megelőzőleg három dráma és két kötet lyrai költemény fűződött a nevéhez. *Cyranó*-t mint látjuk, hősi vigjátéknak nevezi, de a vigjáték nevet talán még annyira sem érdemli meg, mint Molière *Misanthrope*ja; a mi fogalmaink, a mi nyelvünk szerint történeti dráma, sőt tragédia inkább, mint komédia. Történeti, mert hőse, Cyrano de Bergerac egy XVII. századbéli francia költő (1619—1655.), korában ismert egyéniség, a kire azonban csakhamar ráborult a hosszú feledés. Ma az irodalomban emléket csak Molière *Ses fourberies de Scapin* című darabja őrzi, melynek két legmulatságosabb jelenetét Cyrano *Le pédant joué* című vigjátékából vette, a közmondásos que le diable allait il faire dans cette galère mondással együtt.**) Korában igen szellemes és eredeti írónak tartották, phantastikus munkáiból (*Voyage dans la Lune, Histoire comique des États du Soleil*) későbbi írók, köztük Swift és Voltaire is sokat merítettek.

Talán még ismertebb volt párbajairól, korának legfélelmesebb kardforgatója, «a bátorság ördöge» (démon de la bravoure); kiállhatatlan kötekedő, a ki összeveszett mindenkivel és egyszer állítólag megszalasztott száz embert, a kik egy Linière nevű költőt akartak megölni. Erős függetlenségi érzésű is, bár kora divatja szerint ő is választott magának egy pártfogót Arpajon herczeg személyében. Épen ennek a palotájába indult, a mikor egy gerenda esett a fejére, nem tudni, hogy véletlenül-e vagy rádobták; ez okozta halálát harminczhat éves korában.

---

*) Rostand : *Cyrano de Bergerac. Comédie héroïque en cinq actes en vers.*

***) Tóth Béla (*Szájru! szájra*) azt írja, hogy Molière ezt a jelenetet a darab megírása előtt elbeszélte barátjának, Cyranónak, a ki aztán az egészet belevette vigjátékába. E szerint tehát Cyrano lopta meg Molièret. — Itt nyilvánvaló tévedés van; Molière 1671 írta darabját, Cyrano pedig 1654. a magáét, Molière tehát nem beszélhetett barátjával, a ki akkor már tizenhat éve halott volt. Semmi kétség, hogy Molière volt a plagiátor. Így mondják a Rostand darabjában is Cyrano életében, a mi persze anachronismus, de jelentőség nélkül.

Ez Cyrano de Bergerac a történelemben és ez körülbelül Rostandnál is, a ki híven követi a történelmet; a hős rengeteg nagy orra, a mi olyan nagy szerepet játszik a darabban, szintén történeti. Fontosabb eltérés csak az, hogy függetlenségi érzését Rostand fővonássá teszi, holott egy nagy úr cliense lévén (a szónak római értelmében) teljes függetlenségről, úgy a mint ő rajzolja hősét, nem lehet szó.

Lássuk már most magát a darabot. Az első fölvonás rendkívül élénk, zajos jelenettel kezdődik. A színpad a Hôtel de Bourgognet ábrázolja, Párisnak akkori királyi színházát, a melylyel épen ez időtájban próbál sikertelenül versenyezni Molière új színháza. Színpadi ismeretre mutat, hogy miután tarka képben bemutatja szerzőnk a közönséget, mindjárt fölépteti hősét is, egyik fővonásával, a kihívó bátorsággal jellemezve. Ugyanis daczolva az egész közönséggel a színpadról elkergeti az egyik színészt, a ki az ő tilalma ellenére merészelt föllépni; azután fölpofoz egy alkalmatlankodót és párbajban megsebez egy aristocratát, a ki merészelt nem tetszésének kifejezést adni. Szerzőnk talán számol azzal, hogy ez a mód aligha a legalkalmasabb az egész közönség tetszését megnyerni, bemutat tehát mindjárt két olyan vonást, a mi közelebb hozhatja szívünkhöz a rettentetlen krakéleert, bemutatja szegénységét és reménytelen szerelmét; remélni sem meri, hogy valaki őt az ő otromba nagy orrával, annyi párbaj okozójával, szerethesse. Az első fölvonás azzal végződik, hogy Cyrano nagy kísérettel, de a kik csak nézők, elindul megvédelmezni egy költőtársát 100, mondd száz fölbérelt gyilkos ellen.

A második fölvonásban megtudjuk, hogy száz ellen az egy lett a győztes. Láttuk a történelemben, hogy Cyrano állítólag csakugyan elkövette ezt a hőstettet. Szükségtelen itt arról beszélni, hogy a költőnek joga van változtatni a történelmen; él ezzel a joggal szerzőnk is, épen itt is: ez a Bramarbas-féle hőstett nála már tiszta valóság, egész Páris beszél róla és Cyrano bajtársai, a Cadets de Gascogne ezred lármás fiatal aristocratái, tömegben jönnek őt üdvözölni. Nem igen tudjuk belátni, mi szükség egy drámai hőst emberfeletti magasságra emelni, nem még akkor sem, ha egy elismert világirodalmi remekműre hivatkoznak ellenünk; *Shakspeare Coriolanusának* épen az egyik fogyatkozása, hogy Coriolanus egyedül megy be az ellenség városába és visszajön onnan épség-

ben. Ez a hőstett itt is olyan mesei vonás, a mely kiri a drámai jellemzésből.

A második fölvonás különben szintén igen mozgalmas és érdekes. Ragueneau boltjában vagyunk, a ki pástétomsütő és költő egy személyben; ide rendelte Cyránót unokatestvére, a szép Roxane, igazi nevén Madeleine Robin. Ne feledjük ugyanis, hogy a XVII. század közepén vagyunk, a mikor a preciosité virágkorát éli, Molière pedig, a ki később gyilkos satirájával (*Les précieuses ridicules, Les femmes savantes*) örökre nevetségessé teszi, Jean Poquelin néven éppen most készül ügyvédi vizsgára.

A szép Madeleine Robin szintén précieuse és ha az ő szalon-királynőjük, marquise de Rambouillet, csinálhatott Catherine nevéből Arthénice-t, mért ne viselhetné a bájos polgárleány Nagy Sándor feleségének nevét? Cyrano tehát rendez-vous-ra jön édes sejtelmekkel, hogy hátha mégis . . . . Roxane csakugyan meg is vallja szerelmét — Christian de Neuvillette iránt. Itt indul meg a darab szerelmi története, költőnk saját inventiója, a mit a közönség olyan elragadtatással fogad, — mert hiszen ez lévén a cselekvény — a darab hatását főképen ennek köszöni. Ez a cselekvény pedig röviden a következő: Cyrano Christian nevében udvarol Roxane-nak és ennek keletkező érzelmét a legnagyobb szenvedélylyé fokozza — Christian iránt. Mondjuk ki mindjárt, hogy ez a szerelmi történet nekünk inkább visszataszító, mint rokonszenves. Megpróbáljuk indokolni véleményünket.

Ismételnünk kell, hogy a preciosité fénykorában vagyunk, annak a szellemi áramlatnak, a mely IV. Henrik nyers udvarának visszahatásaként keletkezik, föladataul tüzi ki a nyelv, irodalom és társas élet finomítását és körülbelül félszázadig csaknem kizáróan uralkodik Franciaországban. Ez a szalonok kora, a szalonok főfeladata pedig a finom és szellemes társalgás. «Az élet legnagyobb és csaknem egyetlen gyönyöre a társalgás» — mondja Scudéry kisasszony, az egyik legfőbb précieuse. Ménage azt vallja, hogy annak, a mit tud, körülbelül kilencztized részét társalgás útján tanulta, pedig Ménage (a *Tudós nők* Vadiusa) korában egyik legtanultabb fej.

Roxane tehát nem volna igazi précieuse, ha nem tartaná az elmés társalgást az élet egyik legfőbb örömének, még a szerelemben is. Csakhogy a szegény Christian meg éppen ebben

a leggyöngébb; talán nem ostoba, legalább azt mondja magáról, hogy katona-pajtásai között ő is ki tud fejteni bizonyos szellemességet, de nőekkel szemben megnémül és a mint Roxane-nal kerül szembe, egész ékesszólása ebben merül ki: szeretlek. Pedig most már csakhamar szembe kerül; kissé különös, de eddig a szerelmesek csak látták egymást, még egy szót sem váltottak.

Cyrano tehát arra határozza el magát, hogy ő lesz Christian nyelve, a szép testnek megadja a szép szellemet is. Mert ebből neki van bőven. Vajon nem azt tartanók-e természetesen, hogy a szerelmes Cyrano magának hódítsa meg Roxane-t azzal az egyetlen fegyverrel, a mivel az meghódítható, a szellemmel. Igen, de mikor ő olyan rút, — halljuk minduntalan. Jó. Csakhogy ezt a rettenthetetlen és szellemes lovagot így is érdekesnek találják a nők, Roxane is azt szereti Christianban, a mi a Cyranoé benne: a szellemet.

Lássuk csak a darabnak egyik igen szellemes részét (3. felv. 4—9. jel.) Christian becsületes lelke föllázad az ellen, hogy az ő nevében más hódítson az ő számára, visszautasítja tehát Cyranót. Ámde a saját csekély erejére utalva Roxane-t csak untatja s ez végre dühösen becsapja orra előtt az ajtót. Ekkor segítségül jön Cyrano, szellemével elárasztja, meghódítja, valósággal elkábitja a leányt, annyira, hogy föl hívja magához Christiant, nem tudva, hogy Cyranóval beszélt. A csóközön szíven találja Cyranót, de azzal vigasztalja magát, hogy a leány mégis csak őt szereti, az ő szavait csókolja Christian ajkain.

Elhiszszük mi, hogy a précieuse-ök természetellenes, affectált világában az önzetlenség ekkora foka a férfijellem eszményeként tűnt föl, de nem félünk kimondani, hogy mi az egészet inkább férfiatlannak, mint hősiesnek találjuk.

És így folytatja tovább Cyrano az önzetlenséget. Christian titokban összekel Roxane-nal, de a fiatal férjnek rögtön, még aznak indulni kell a harctérre, hogy többé vissza ne térjen. Arras ostrománál elesik. Az olvasó most megkönynyebbülten sóhajt föl, hogy végre minden jóra fordul. Christian úgyis kitalálta Cyrano szerelmét, végkívánsága tehát az, hogy vegye nőül Roxanet, a ki úgyis mindig őt szerette. De nem így történik.

Az 5. fölvonás tizenöt évvel később játszik; Roxane egy

zárdába vonult vissza, hogy holtáig gyászolja Christiant, Cyrano hetenként egyszer eljön hozzá, hogy — mint egy eleven újság, beszámoljon a hét eseményeiről; szerelméről sohasem beszélt. Így haladt el fölöttük tizenöt hosszú év. A dráma végén vagyunk; szép őszi nap, levél-hullás kezdete; Cyrano tizennégy év óta most késik el először. Van rá oka; beszámolását a hét eseményeiről azzal végzi:

Et samedi, vingt-six, une heure avant diné, Monsieur de Bergerac est mort assassiné.

Úgy, a mint a történelemben láttuk, egy súlyos gerendát a fejére dobtak, barátai ágyba fektették, de a mint a látogatás ideje elérkezett, fölkel, hogy élete árán még egyszer lássa Roxanet. Most aztán, minthogy már késő, szerelmének féltékenyen őrzött titka is kipattan, Roxane is szerelmet vall neki, persze minthogy már késő. Cyrano elmondja saját siriratát, aztán kirántja kardját, hogy elűzze azokat a gonosz szellemeket, a melyek ellen életében küzdött: Hazugság, Megalkuvás, Előítéletek, Gyávaság, Ostobaság — és ezzel mindennek vége.

Kell-e mondani, hogy ez a rövid vázlat magát a cselekvényt is csak hiányosan ismerteti meg, még kevésbé nyújthat fogalmat mindarról, a mi Rostand drámájának olyan óriási közönséget hódított meg. Mi ezzel a közönséggel és megnyilatkozásával a párisi sajtóban, nem vagyunk egészen egy véleményen. De mondjuk csak a sajtó egy részét, mert nem mindenkit ragadott el a délire prophétique. A Lemaitre bírálatát *) körülbelül mi is aláírjuk, azzal a hozzáadással, hogy nekünk főképp a hős személye ellen van kifogásunk.

Mert miféle hős, drámai hőst értve, ez a Cyrano? Komi-kus? Arról szó sem lehet, bár a czime az, hisz a befejezés egészen tragikus. Igen, de ez esetben mi a tragikuma? Mi a vétsége vagy ha jobban tetszik, hol az a tragikus helyzet, a melyből nincs szabadulás, a melyből akár jobbra, akár balra indul, buknia kell? Épen azt fejtegettük föntebb, hogy mi nem ilyenek látjuk a helyzetet. Akárhogy forgassuk a dolgot, nekünk ez a Cyrano nem más, mint Jókainak egy regényhőse: csupa fény, csupa önfeláldozás. Bukása, nem a tragikum megnyugtató és fölemelő hatását teszi ránk, hanem inkább

*) *Revue des deux Mondes*, febr. 1. 1898.

boszankodást kelt bennünk, a mi drámairóra a legkedvezőtlenebb érzés.

Egyszóval mi nem gondoljuk, hogy a Cyrano de Bergerac korszakot alkotó remekmű, egy új korszakot, «a melyre Európa irigységgel, Franciaország pedig a büszkeség gyönyörével tekint».*) Nem nyugtalanít bennünket, hogy e hangzatos szavakkal nem értünk egyet; nem itt találkozunk először Faguet nevével és a ki elolvasta, — hogy egy példát mondjunk, — a mit Voltaireről írt,**) az tisztában van vele, hogy írónk szellemességével épen nem párosul mindig az ítélet biztossága. Lemaitre szerint annyira nem jelöl új irányt Cyrano, hogy kimutatható, ki is mutatja, mely művek hatása érzik meg rajta — nem egyenes utánzásról van szó — Corneille-től egész Victor Hugoig. Voltaképen nem más, mint a XVII. század précieuce irodalmának legszebb költői hajtása; kétszázötven év múlva Cyrano szerelme tiszta précieuse fölfogás.

Hanem szóljunk már az óriási hatás okairól is. Egyik az, hogy Cyrano, habár nem jelöl is új irányt, annyiban új, hogy eltér a sok házasságtörési, socialista, feminista, szóval mindenféle tendentious darabtól, a melyek áradata néhány évtized óta előtti a francia színpadot és vele együtt egész Európát. A Rostand darabja nem pièce à thèse, nem akar bebizonyítani semmiféle tételt, a mi ugyan magában még nem érdem, de ez idő szerint némi újságszámba megy. Nem feszegetvén semmi problémát, könnyebben elkerülhet mindent, a mi kényes fület sérthet, művét tehát megnézhetik fiatal leányok is; és ez ma már érdem, mert ritkaság. Cyrano pedig talán épen nekik való leginkább, mert az a gazdag lyrai hév, a mely az egész darabon előmlik, nemcsak a költőnél van főképen az ifjúsághoz kötve, élvezni is ifjúkorunkban tudjuk legjobban. És milyen szép dalok ezek a Cyrano szerelmi vallomásai és milyen rendkívül szépek a Rostand versei!

Ez pedig nagy dolog, különösen a francziáknál, a kik a verses drámában hajlandók még ma is valami felsőbb műfajt látni, bizonyára még a nagy classicusok hatása alatt, jóllehet ezek közt is már Molière nem egyszer fölcserélte az alexandrin ünnepi köntösét a mindennapi prózával, Hugo Victor óta

*) Faguet: *Journal des Débats*. január 8. 1898.

***) Faguet: *XVIII-e siècle*.

pedig a drámairók: Dumas fils, Augier, Labiche, Sardou stb. prózában írnak. Hiába, a francia *poésie* ma is csak verset jelent, ez magyarázza meg Brisson paradox mondását (l. a bevezetésben), melyben szembeállítja a drámairót a költővel, nem gondolva arra, hogy a dráma akkor is a költészetbe tartozik, ha prózában van írva, Rostand tehát nemcsak szép alexandrinjaiért érdemli meg a költő nevét.

Mi is költőnek tartjuk, de úgy tetszik nekünk, hogy ma még inkább lyrikus, mint drámai költő. Tartjuk őt azonkívül nagyon szellemes írónak, művét pedig kifogásaink mellett is nagyon szép alkotásnak.

Cyrano czim szerepét otthon Coquelin játszása, általában azt mondják, nagyon jól. Ez a szerző véleménye is, a ki művét könyvalakban neki ajánlotta (*C'est à l'âme de Cyrano que je voulais dédier ce poème. Mais puisqu'elle a passé en vous, Coquelin, c'est à vous que je le dédie*). Coquelin egy év alatt háromszázszor játszotta Párisban, nyári szünete alatt is ezzel tett körútat vidéken és Belgiumban; neki mindenesetre része van a darab sikerében.

Cyrano előadására nálunk is készülnek, a fordítás igen nehéz munkáját egyik jeles költőnk végzi. Czeltalan volna jóslásokba bocsátkozni a siker felől, de annyit mégis megjegyezhetőnek tartunk, hogy a siker valószínűleg kisebb lesz, mint otthon. Az már a dolog természetében van, hogy francia történelmi darab első sorban francziáknak szól, sőt a Cyrano de Bergerac még szűkebbre szorítva első sorban a gasconokat érdekli, őket jobban, mint a többi francziákat. Hanem azért azt hisszük, hogy az olyan jelenet, mint Arras ostroma, a hol a gasconok, ez a verekedő, lármás hazug nép csaknem az utolsó lábbig megöletik magukat táboruk védelmében, — bárkinek is megdobogtatja a szívet. Nagyobb baj lesz minálunk a darab terjedelme. Párisban 8—12-ig játszzák, a mi egy kissé sok a mi közönségünknek. A mi színpadainkon előadott francia darabok otthon rendszeren nem töltenek ki egész estét, hanem megelőzi őket egy rövidke darab egy fölvonásban (*lever de rideau*), Cyrano ellenben egymaga tart 4 óráig. Sikerről szólva azt se feledjük el, hogy nálunk nem Coquelin fogja játszani. Mindent összevéve azonban érdeklél nézhetünk előadása elé.

SZIGETVÁRI IVÁN.

ANGOL KÖNYVTÁRAKRÓL.

Az utazót, ki Albionból hosszabb távollét után a continensre tér vissza, itt mindenekelőtt is a nyilvános könyvtárak ritkasága, vagy jobban mondva teljes hiánya lepi meg. Angliában mai nap-ság nagyon kevés város van, melynek nincs «nyilvános szabad könyvtára» (Public Free Library-ja) hova boldog, boldogtalan, minden ajánlás vagy díj nélkül beléphet s hol hírlapok, folyóiratok, könyvek, földabroszok stb. állanak szabad rendelkezésre s hol egy vagy két órát kellemesen eltölthet. A Public Free Library Act, melyet még 1850-ben szentesített az angol törvényhozó testület s mely azóta több lényeges módosításon ment át és melynek hatás-körét az idő folyamában tetemesen kibővítette a parlament, föl-hatalmazza a hatóságokat, hogy az adózó közönség beleegyezésével a kivetett községi adónak minden fontja után egy pennyt (12 o. é. forint után 5 krajczárt) szedhet be kizárólag könyvtári czélokra. Az így begyűlt összegből helyiséget bérel vagy házat épít, berendezi és felszereli azt, könyvekkel, hírlapokkal, folyóiratokkal stb. látja el, könyvtárnokot nevez ki segédekkel és szolgaszeméllyzettel, a helyi-séget tisztán tartja, világítja, télen fűteti stb. és bizonyos forma-lítások mellett a könyvállomány egy részét otthon való haszná-latra kölcsön adja. Az utolsó hivatalos parlamenti jelentés még 1890-ben jelent meg és e kimutatás szerint az 1889-diki év végeig 170 községben 408 könyvtárt nyitottak meg összesen 3,056,658 kötettel és évenként 16,350,588 kötetet kölcsönöztek ki. Könyvtári adó fejében pedig azon évben 204,972 font sterling (2,459,664 o. é. frt. bankóban) gyűlt be. Egy szakértő becslése szerint azonban 1897-ig legalább hat vagy hét száz ilyen nyilvános könyvtár nyílt meg körülbelül öt millió kötetre rúgó könyvállománnyal. Végül a *Literary Yearbook*-nak folyó évi kötete szerint az egyesült király-ságban közel 1200 könyvtár működik, ha számításba vesszük az

állam, az egyetemek és más nyilvános tanintézetek, clubok, társulatok stb. tulajdonát tevő könyvtárakat is.

E hatalmas lendületet egyes nagylelkű és bőkezűen adakozó magánegyének is hathatósan elősegítették, kik közül legelső helyen Passmore Edwards, a londoni *Echo* esti lap ezelőtti tulajdonosának nevét kell megemlítenünk, kinek számos könyvtár köszöni alapítását. Egy ily, sokkal gazdagabb s azért bővebben adakozó emberbarát a szegény skót szülőktől származott és egyszerű munkásinasból amerikai milliomossá vált Carnegie András, ki hazájában már körülbelül egy millió o. é. forintot adományozott nyilvános könyvtárakra és Pennsylvaniában, hol meggazdagodott, állítólag még többet is költött hasonló czélokra, mint maga állítja hálából, mivel inasgyerkőcz korában Colonel Anderson, munkaadója, 400 kötetből álló könyvtárát az alatta dolgozó fiúk használatára megnyitotta. A közel-múlt napokban végrendeletileg egy rendelkező 50,000 fontot (600,000 o. é. forintot) hagyott a British Muzeumnak, egy másik ugyanannyit Bristol városának könyvtári czélokra. Angliában az ilyenféle adományok összege 1889-ig mintegy 19 millió o. é. forintra rúgott, Éjszak-Amerikában pedig körülbelül hatszor annyira; tíz «jó» termésű év múlt el azóta, de még nem akadt illetékes statisztikus az azóta meggyűlt összegek megbecslésére.

A British Muzeumról és más fontosabb londoni könyvtárakról stb. bold. Simonyi Ernő még 1859-ben számolt be *Londoni Magyar Okmánytár*-ához adott bevezetésében, a British Muzeumról ismét újabban (1897-ben), sokkal bővebben — rövidebben más rokon intézetekről is — dr. Erdélyi Pál, mely dolgozatok elolvasását melegen ajánlhatom az érdeklődő olvasónak.

Csakhogy nem mindenki van abban a szerencsés helyzetben, hogy Londonban lakhatik, a British Muzeum tőszomszédságában s még azon kevés szerencsés egyén közül is csak kevésnek akad ideje és alkalma azon világhírű intézetben naponként hosszabb időt tölthetni. Nehéz vaskapú reggeli 9 órakor nyílnak meg és esti 8 órakor bezáródnak ismét; tehát épen oly időben állnak tárva, midőn a közönséges halandó mindennapi kenyerének keresetével van elfoglalva. Otthoni használatra pedig nem kölcsönöznek ki könyveket. Sajat parochiájában van ugyan nyilvános szabad könyvtár, de az ebben található irodalmi anyag persze nagyon korlátolt értékű és csakis az «omnivorous general reader» — a minden könyvet mohón fölfaló olvasó — szerény igényeihez van szabva. A legújabb regényeket, útleírásokat, emlékiratokat és más ilyen népies és népszerű

munkákat, valamely nyilvános könyvkölcsönző intézetből hozhatja meg mindenki aránylag csekély évi díjért. Ilyen intézet több van, közülök pl. Mudie és W. H. Smith and Son óriási könyvforgalmat mutatnak fel. Ez utóbb nevezett cégnek a fővárostól messze elágazó üzlete van, majdnem minden nagyobb vasúti állomáson van raktára, hol a vidéki ember a lehető legkényelmesebb módon szerezheti be kölcsön vett könyvekből és folyóiratokból készletét.

A komolyabb kutató igényeit azonban sem a Circulating Library, sem a Public Free Library nem képes kielégíteni. Ha tehát a londoni British Muzeum, vagy az oxfordi Bodleyan, vagy az edinburghi Advocates, vagy a dublini National Library könyv-kincsei nem állanak rendelkezésére, úgy saját erszényére van utalva, ha csak nincs közelében valami Subscription Library, magyarul könyvtár-egyesület. Lényegében ez intézmény egy kooperatív kölcsönkönyvtár, melyet tagjai tartanak fenn, évi tagdíjakkal, vagy egyszerűen mindenkorra lefizetett alapítványokkal. Ez intézetek rendszeren összeköttetésben állanak a már említett Mudie vagy más könyvkölcsönző céggel, különösen «a legjobb regények» és más ilynemű, csupán átmenő érdekléssel bíró munkák dolgában, melyeken ma kapva-kap mindenki és melyeket holnap már elfelejt a háládatlan világ.

A Subscription-könyvtárak közt persze *facile princeps* a Londoni Library, melynek létesülése több irodalmi kapacitás közt főleg a híres Carlyle Tamás érdeme. Életírói beszélik, hogy éppen *Cromwell Tamás*-ának megírásával vala elfoglalva, midőn először érezte szükségét, illetőleg hiányát az angol fővárosban egy nagyobb szabású kölcsönkönyvtárnak, hol a munkájához szükséges irodalmi anyagot összehalmozva találhatná s honnan — és ez a fődolog — a szükségelt munkákat otthonában való használatra kölcsönvehetné. Mint azonnal látni fogjuk, az eszme nem volt egészen új, mert a vidéken már több ily könyvtár virágozott.

A London Library épügy, mint a magyar rokon intézet, a budai könyvtár, szerény igényekkel kezdette meg pályafutását. Az 1840. év folyamában az irodalom több barátja összegyűlt és Lord Eliot elnöksége alatt tanácskozást tartott, melynek folyamánként Carlyle és egy társa, Christil, mint tiszteletbeli titkárok egy körlevélben fölhívták az érdekelt köröket, hogy könyvtár-egyesületet alkossanak. A fölhívásnak volt eredménye. A London Library megalakult és 3000 kötetel megkezdette működését. A következő évben adta ki könyveinek első nyomtatott címjegyzékét 13,000 kö-

teből, működése első évének végével pedig első évi jelentését, mely szerint összes tagjainak száma akkoron egy híján ötszáz volt és a kikölcsönzött kötetek száma 14,834. A könyvtár állománya tavaly május havának közepéig mintegy 185 ezerre nőtt, tagjainak száma pedig mintegy 2500-ra. Bevétele az elmúlt esztendőben 6573 font sterlingre (78,876 o. é. bankó forint), kiadásai 5270 font sterlingre (63,240 o. é. bankó forintra) rúgtak és a kikölcsönzött kötetek száma 112,160 volt. A társaság eleinte egy szűk helyiséget bérelt a Pall Mall-ben, de már 1845-ben mai helyiségébe költözött, melyet időközben szomszéd házak megvásárlásával tetemesen bővített. Végre a tavalyi év folyamában a St. James's Square-re néző épületét újra fölépíttette, melynek csinos kő-homlokzata ma az említett térnek egyik kiváló díszéül szolgál. Az új épület sok pénzbe került, de ünnepélyes megnyitása nagy reclam volt és búsás gyümölcsöt aratott a könyvtár számára, mert tagjainak száma azóta hirtelen fölszökött.

A társulat első elnöke Lord Clarendon volt, kit Carlyle Tamás követett, ezt pedig Lord Houghton, kinek neve mielőtt a főrendek házába jutott Richard Monkton Milnes volt, e néven szerepel Kossuth Lajos emlékirataiban, mint ennek és az ő révén a magyaroknak benső barátja és ügyük hathatós szószólója. A társaság elnöksége természetesen mindig kiváló kitüntetés volt és az mai napság is. Lord Houghton után Lord Tennyson viselte az elnöki méltóságot s ezután Leslie Stephen a *Dictionary of National Biography* monumentális vállalat szerkesztője, a mostani elnök.

A társaság volt és jelen tagjainak lajstromában a világirodalom és világtörténelem számos hatalmas oszlopának neveivel találkozunk mint pl. Gladstone, Guizot, Macaulay, Bulwer, Spedding, Edward Fitzgerald, Hallam, Grote, Mark Pattison, Huxley, Herbert Spencer, Edmund Gosse, Froude, Mrs. Green, Lecky és számtalan más jó hírnevű íróiéval. Ha nem csalódom, londoni tartózkodása alkalmával Kossuth Lajos is tagja volt.

A társaság könyvvállományát számos európai és amerikai kormány és tudós társaság gyarapította kiadványaival ajándékképen, köztük a magyar tudományos akadémia is. Jótevőinek sorában találkozunk III. Napoleon császár nevével is, ki szerencséje csillagának leáldozásával alig száz lépésnyire a könyvtártól, egy magánházban tengette mint politikai menekült sanyarú élet. Szintén tagja volt a London Librarynek.

Az akadémia és más adakozók bőkezűsége révén a könyvtár

már magyar könyvekből is szép gyűjtemény fölött rendelkezik. Jelenlegi könyvtárnoka Mr. Wright L. L. D. megtanulván nyelvünket majdnem folyékonyan olvassa azt, s miután irodalmunkból megszerette szép magyar hazánkat is, már két ízben meglátogatta azt és — a mi fő — újra kívánkozik oda.

A tagok részint alapítók, kik évkoruk szerint 15—40 font sterlinget (180—480 forintot o. é.) fizetnek egyszer-mindenkorra, részben pedig évdíjasok, kik 3 font sterlinget (36 o. é. forintot) fizetnek tagsági díjuk fejében évenként. E díjért nyíltan szabad rendelkezésükre állnak a társaság gazdag könyv-gyűjteménye és csinos olvasó és dolgozó helyiségei, melyek pazar kényelemmel vannak bebútorozva és felszerelve. A könyvek szakmák szerint vannak csoportosítva a polczokon, melyek tömkelegében a tag számos fölírás és egy nyomtatott kalauz segítségével igazodhatik el. A kiválogatott munkákból, ha londoni lakos tíz kötetet, ha vidéki tizenöt kötetet vihet haza kölcsön, akármilyen olcsó vagy drága — külön kötelezvény kiállítása mellett akár még bibliographiai ritkaságot is — legyen is az illető könyv. Az önálló munkákon kívül angol és külföldi folyóiratok gazdag gyűjteményei is rendelkezésére állanak. A napilapok közül azonban csak a Times jár a társulat helyiségébe, mely hírlapból teljes gyűjtemény áll a kutató rendelkezésére.

A társaság életrevalósága mellett bizonyít több fényes tanúság. Ezek egyike az, hogy sok oly tagja van, kiknek a fővárosban a British Múzeum, Oxfordban pedig a szintoly világhírű Bodleian Library könyvkincsei állanak rendelkezésükre. Ékesen szóló tanubizonyosság az a sok hálaadás is, mellyel egy-egy író megemlékezik a könyvtár üdvös voltáról, mint pl. Guizot, Leigh Hunt, M'Cabe és mások, kik mindannyian hálával vallják be, hogy mily nagy hasznukra volt a társaság könyvgyűjteménye.

Vidéki embernek persze, ki távol lakik a fővárostól és irodalommal foglalkozik, egy ily Subscription Library, úgyszólván nélkülözhetetlen szüksége. Így pl. Gibbon, *A római birodalom hanyatlása és bukása*-nak szerzője a múlt század végén oly korban élt, midőn közös erővel létesített könyvtárak még nem voltak sok helyen és azért keservesen panaszkodik, hogy minden munkát melyre szüksége volt, drága pénzen kellett összevásárolnia.

A vidéki rokon célú társaságok közül egy, egyike a legrégiebbeknek, Hullban működik, s múlt december havában tartotta százhuszonharmadik évi közgyűlését. Rendes tagjainak száma

mintegy ötszázra van korlátolva, mert minden egyes tagnak legalább egy részvényt kell vennie, melynek ára igaz csekély (18 o. é. frt.), de mely nem mindig kapható. Ily esetben azonban lehet «aláíró tag» (subscribing member) vagy «olvasó-jegy tartó» (reader's ticket holder). A részvényes évi tagdíja körülbelül 9 o. é. frt. és a kikölesönzött kötetek száma három vagy négy. Persze könyvállománya és az évenként forgalomba kerülő kötetek száma sokkal szerényebb a londoni társaságénál. Szűkebb körében mindazonáltal e vidéki társulat is fölötte hasznos munkát végez. Előnyei közé tartozik, hogy egy más tudományterjesztő társulattal (a Literary and Philosophical Society-val) karöltve működik, melynek csinos múzeuma van, tudományos fölolvasásokat rendez, melyekkel első rangú szakférfiakat és nőket bíz meg, persze kellő magas díjazással, kirándulásokat tart, s félig tudományos, félig társadalmi jellegű conversazionet tart évenként. Csinos háza van és körülbelül 9 vagy 10 ezer forintnyi évi jövedelme.

Egy más ilyen régi vidéki könyvtár-társaság a Birmingham Library, melyet 1779-ben alapítottak. Abban az időben könyvgyűjteménye «akár egy zsebkendőben» is elfért volna, s tagjainak száma 19 volt; mai napság a tagok száma meghaladja a két ezeret, ámbár a fölötte gazdag Public Free Libraryban veszedelmes vetélytársa támadt. Midőn 1840-ben a London Libraryt tervezték, tanácsért és útmutatásért épen magához a Birmingham Libraryhoz folyamodtak — s valószínűleg más rokon intézetekhez is — értelmi szerzői, s azért a birminghami atyafiak fölötte büszkék könyvtárakra s valóságos szeretettel csüngenek «a kedves öreg» (dear old) intézeten. Tavalý új, tágasabb helyiségbe készültek költözködni, több mint száz éves lakásukból.

Legyen szabad jelen közleményemet azon remény kifejezésében befejezmem, hogy minden hű hazafit és honleányt az angol könyvtárak példája hasonló üdvös törekvésre fog sarkalni, ha t. i. a cultura s a mi sokkal fontosabb a magyar cultura ügyét komolyan szívén viseli. Minden terebélyes fa apró csemetéből nőtt föl s e szabály alól a könyvtári intézmény sem kivétel. Ha vidéki könyvtáraink mai tengődő állapotáról az olvasó fogalmat akar magának szerezni, ám olvassa el Fraknoi püspöknek emlékiratából azt a részletet, melyet némileg átdolgozva a *Magyar könyv-szemle* idei első füzete közölt.

De nemcsak a vidéknek, hanem a fővárosnak is van szüksége

subscription-könyvtárra, a mint azt a budai könyvtár életbe lépte minden elméletnél világosabban bizonyítja. Ez üdvös hatású egyesületnek negyedik évkönyve fekszik előttem az 1897. egyesületi évről a választmány szíves figyelméből. A hivatalos jelentés szerint a könyvtár állománya u. a. év végén 10,518 darabból állt, a tagok száma kettőnek híján háromszáz volt. Az egyesület tisztikarában és választmányában megvan a kellő erély, munkakedv és lelkesülés a hazai cultura ügye irányt és azért bizalommal pillanthat jövője felé. De még sok munka vár a magyarokra. Hazánk nem volt, hanem lesz — ha minden hazafi és honleány megteszi ez irányban a maga kötelességét.

London, 1899. június havában.

KROPF LAJOS.

MUNKÁSVISZONYOK EGY AMERIKAI GYÁRBAN.

How nigh is grandeur to our dust,
How near is God to man!
When Duty whispers low: Thou must
The youth replies: I can!

Emmerson.

A gyáripar fokozatos térfoglalásával mindegyre súlyosabban kell éreznünk a vele járó bajokat, különösen azt, hogy a gyárakban foglalkozó munkás sereg, életmódja miatt, testileg elcsenevészik, szellemileg hátramarad, erkölcsében eldurvul s sorsával elégedetlenné lesz.

Nemcsak a humanismus, hanem az állam érdeke, a melynek ereje minden egyes polgára erejéből képződik s a társadalom biztonsága, a melynek szilárd alapot csak a nagy számot képviselő néprétegek megalégedettsége adhat, szóval önérdekünk is követeli, hogy keressük azt, miként lehet a gyári termelést úgy rendezni be, hogy a kiknek a nehéz munka a hivatásuk, azoknak az emberi élet örömeiben is részök legyen.

Mégis e téren igen lassú a haladás. Igen lassú különösen nálunk, a hol az állami vasgyárak és az államvasuti gépgyárak és műhelyek mintaszerű intézményeit nem tekintve, gyáraink legnagyobb részében nyoma sincs a munkások jólétének emelésére szolgáló modern törekvéseknek.

Nem lesz az másképen mindaddig, míg a társadalom érdeklődése nem fordul e kérdés felé.

Azt a világszerte irigvelt békés fejlődést, a mely Anglia munkásviszonyainak fő jellemvonása, az egész társadalom közreműködése tette lehetővé.

Az angol conservatívek legfőbb hadiszállásán, a *Primrose-*

League ünnepélyes összejövetelén*) az angol kincstár első lordja a közelebbi évek politikai sikereinek dicséretéül arra hivatkozik, hogy a lakosság s első sorban a munkásosztály jóléte emelkedett. «Bizonyítja ezt a munkabéreknek, a szükségleti és fényűzési cikkek fogyasztásának emelkedése; bizonyítja a munkásosztály lakási viszonyaira vonatkozó statistika, bizonyítja a pauperismus csökkenése.»

Ez az angol közvéleményt egészen átható fölfogás idegenszerű, sőt talán érthetetlen is azokban az országokban, a hol a liberalis voltokkal kérkedő politikusok is minden olyan törekvést, a mely a munkások anyagi helyzetének javítását, társadalmi állásuknak emelését czélozza, ellenszenvvel fogadnak s a munkásoknak e czelokra való tömörülését valósággal üldözik.

Közép Európa társadalma előtt követésre méltó példa az észak-amerikai egyesült államokban gyorsan tért hódító új gondolat-irány is: a társadalmi kötelességek tudatára való ébredés. *Social awakening*, a mint ők nevezik.

Az előkelőbb amerikai folyóiratokban nagy tért foglalnak el az ezt az irányt szolgáló közlemények; erőteljes munkát fejtenek ki az erre alakult egyesületek s nem hiányzanak a követendő jó példák.

Ilyen példával szolgál a Dayton-ban (Ohio) lévő National Cash Register Company gyára.

Az ez évben megindult *Anglo American Magazine* első számában a gyár egyik tulajdonosa J. H. Patterson, igen érdekesen írja le, hogy miként haladt a National Cash Register Company a gyár és munkások között való viszony új alapon való szervezésének útján s hogy ez a gyakorlatban miként vált be.

A gyár körülbelől 15 év előtt létesült — írja Patterson — egy oly cikk gyártására, a minek azidőben még piacza sem volt. A cash register (automatikus följegyző készülékkel felszerelt, üzleti pénztár) akkori alakjában még meglehetősen egyszerű szerkezet volt. Arra szolgált, hogy billentyűinek kezelésével följegyezze a bevett összegeket s ezeket összeadja. Ezen kívül még a pénz elhelyezésére szolgáló fiókkal volt ellátva. Az ilyen szerkezetnek pontosan készültnek és tartósnak kell lennie s ezért gyártásához nagyon ügyes és megbízható munkásokra van szükség.

---

*) 1899. április 19. (*Primrose Day*).

A gyárnak csakhamar sikerült gyártmánya számára megfelelő piacot találni, — de annál nagyobb nehézséggel járt a gyár termelő képességét a növekvő kereslettel lépést tartva fejleszteni, mert alkalmas munkásokat nem volt könnyű összeszedni.

A gyár, a mikor fölépült, egyszerű, dísztelen épület volt. Belső szervezetében is megegyezett más gyárakkal. A munkások a gyár felügyelőinek vezetése alatt dolgoztak. Az elv az volt: minél olcsóbban minél több munkát kivenni az alkalmazottakból. A munkaadó és a munkások között való szivesebb viszonyról szó sem volt.

A gyár nőtt, de a gyártmányok ellen fölmerülő panaszok azt mutatták, hogy valami változtatásra van szükség. A tulajdonosok, a kik előtt nyilvánvalóvá lett, hogy csak úgy lesznek a gyártmányok kifogástalanok, ha minden alkalmazott, az elsőtől az utolsóig, teljes odaadással végezi munkáját, elhatározták a gyár belső életének egészen ujonnan való szervezését.

Mindenekelőtt megszüntetve a felügyelői állásokat, a gyár minden osztálya élére a munkások közül állítottak egy-egy vezetőt. Ez állásra érdemei alapján bármely munkás eljuthat s ez újítás a munkások önérzetének és igyekezetének jelentékeny emelésére szolgált.

A munkások jobb kiképzése érdekében előadásokat, az általános és szakmabeli műveltség fejlesztésére szolgáló együletet — The Advance Club — szerveztek, a melynek működésében a tulajdonosok és az alkalmazottak egyaránt résztvesznek. Az összejövetelek egy része okulásra, más része mulatságra való.

A munkások érdeklődésének fokozását célozzák a gyártásra vagy a gyár üzletére vonatkozó jó tanácsokra kitűzött díjak. A gyár minden osztályában automatikus register van föllállítva, a melyen bárki följegyezheti azt, hogy minő újítást vél kívánatosnak. A register az írásról másolatot ad, a mit az illető alkalmazott magánál tart, míg az eredeti a szerkezetben elzárva marad s onnan csak az arra hivatott osztályfőnök veheti ki. Minden félévben ötven díjat osztanak ki — 5—50 dollár értékben, összesen félvévenként 615 dollárt — azok között, a kik a legjobb tanácsokat adták. Az elmúlt évben a registerekben több mint 4000 bejegyzés volt s ezek közül 1100 olyan, a mely bevált és a gyártásban vagy az üzletben alkalmazást nyert.

Egyidejűleg a gyár tulajdonosai igyekeztek a munkások jólétét emelni. Az első lépés volt a gyár munkahelyiségeinek célzerűbbé tétele. E tekintetben Patterson nem elégedett meg azzal,

hogy a munkahelyiségek ellen egészségügyi szempontból ne legyen kifogás, hanem arra törekedett, hogy azok valósággal kellemesek legyenek.

Közfelfogásunkban a gyáripar és a szépség fogalma szinte ellentétes. Megszoktuk, hogy a gyár, a benne folyó élet és minden, a mi vele összeköttetésben van dísztelen, sőt rút legyen.

Patterson abban a meggyőződésben, hogy ennek nem kell szükségképen így lennie és hogy a kellemes környezet a munkások munkakedvét emelni fogja, a jelentékeny pénzáldozattól nem riadva vissza, hozzá fogott a gyár szépítéséhez. A chicagói világtárlat díszkertjeinek tervezőjét, Olmstead bostoni kertészt, hívta meg a gyár kertjeinek berendezése céljából.

Olmstead először különösnek találta a gondolatot, hogy ő egy gyár számára készítsen terveket, de azután nagy kedvvel fogott a szokatlan föladat megoldásához. Az ő tervei alapján a gyár egész telke díszkertté alakult át. Minden talpalattnyi földre, a min épület nem áll vagy a mi közlekedő út számára nem szükséges, gyepp, virág, bokor vagy fa jött. Még a távirósdronyok oszlopait is fölfutó növények díszítik.

Megfelelő változáson mentek át a gyár épületei. Magnagyobbitották az ablakokat, csinos egyszínű festékekkel vonták be a falakat s külön személyzetet alkalmaztak a munkatermek rendben és tisztán tartására. Egyes munkahelyiségekben télen pálmafák vannak elhelyezve.

A munkások jólétének emelése és egészségöknek megőrzése érdekében a legközelebbi lépés a munkaórák csökkentése volt, — oly módon, hogy a munkabér változatlanul maradt. Ez kitűnően bevált. A rövidebb munkaórák ellenére a termelés nem szállott alább, mert a munkások több kedvvel és nagyobb erővel dolgoznak.

A testi szükségletek mellett nem maradt elhanyagolva a munkások szellemi kiképzése sem. Nagy könyvtár, előadások és mulatságok számára való termek szolgálnak erre a célra.

Vasárnaponként a gyár által létesített ismétlő iskolákban gyűlnek össze a munkások és családtagjaiknak nagyobb része s itt a bibliaolvasáson elkezdve az oktatás mellett még szórakozásról is van gondoskodva.

A vasárnapi iskolával kapcsolatban a gyár hetenként megjelenő programot ad ki, *Pleasant Sunday Afternoons at The National Cash Register Factory* címmel. Egy pillantás e pro-

grammra meglehetősen betekintést enged a gyárban uralkodó szellembe.★)

Már a nyomtatvány külső alakja meglepő.

Finom papírra, díszesen nyomtatott négy oldalra terjedő lapocskára az, amelynek mindegyik oldalán egy-két művészi kép van: a gyár helyiségeinek valamely részlete, vagy az ottan folyó életből vett jelenet.

A tartalom gondos szerkesztésre mutat. Az első oldalon egy költemény, vagy egy néhány sornyi szöveg arról a tárgyról, ami az e héten fölolvasható bibliai versekben van. A karének — részint vallásos, részint hazafias — szövege, — a múlt heti vasárnapi iskola növendékei által kikeresett alkalmi idézetek legsikerültebbjei s a gyár életére nézve nevezetesebb mozzanatokról szóló rövid értesítések töltik meg a többi lapokat.

Az egészen ez az irány vonul végig: emelni a munkások önértékét, — értésükre adva, hogy a gyárra nézve ők éppen olyan fontos személyek, mint a tulajdonosok és tisztviselők; némiképen vallásos színezettel, de felekezeten kívüli tanítás útján erkölcesekre hatni; növelni az összetartást, fejleszteni a szép iránt való érzéket.

A *National Cash Register Company* ugyanezen cél érdekében törekszik a munkások családi életének színvonalát is emelni. A munkások nejei és leányai számára berendezett főző és háztartási iskola nagyon alkalmas arra, hogy az otthon a munkások számára kellemesebbé tegye.

A munkások a gyártelepen kívül Daytonban, — jó részt saját házaikban laknak. A gyár a munkások között virágmagvakat oszt ki, versenydíjakat tűz ki a legszebb udvarokra és kertekre s ezzel elérte azt, hogy a kertészkedés valóságos szenvedélylyé lett és Daytonnak az a része, ahol a *National Cash Register Company* munkásai laknak, valóságos paradicsommertté vált.

Mindez — s még ezzel nincs is kimerítve minden, ami a gyártelep munkásai érdekében tesz — üzleti szempontból tekintve is kifizeti magát. «A termelési költségek csökkentek, írja Patterson, s gyártmányaink minősége emelkedett.» Gondosan összeállított statisztikák azt mutatják, hogy az alkalmazottak munkakedve és termelő képessége folyton emelkedik és ez a gyárra nézve jelen-

---

*) A munkáskérdések iránt érdeklődőknek a gyár igen előzékenyen megküldi a nyomtatványokat.

tékeny anyagi haszonnal jár. A munkások jólétének emelése érdekében tett intézkedések költsége hasznos befektetésnek bizonyult, — s a gyár ezen az uton tovább szándékszik haladni.

Ha ott, a hol a földet a művelődés számára alig pár évtized előtt hódította el az ős erdőtől az ember, ilyen viszonyokat lehetett teremteni, mentsége sincs annak, hogy az emberi művelődés legrégibb fészkeiben még mindig az elcsenevzésnek egyik leghatalmasabb tényezője a munka.

FARKAS JENŐ.

ÉRTESITŐ.

Jókai Mór költeményei. Révai testvérek kiadása. Budapest. 1899. Első kötet. 415 lap nagy 8-adrét. Második kötet 341 lap. A két kötet ára 4 frt.

Írni, írni, mindig csak írni. Rendszeres beosztással arra fordítani a nap legnagyobb részét. Arról gondolkodni a szórakozásnak szentelt órákban is. Azzal törődni álmatlan és nem álmatlan éjeken s reggel ismét írni, folyvást csak írni. Egy kifogyhatlan tintatartónak érezni magát, mely elnyomhatlan ösztönrel *íródni* akar, de fogyni nem. Csuda-e, ha az ekként megáldott ember fölkiált végre: csak már papírt, tollat és tintát ne teremtett volna az Isten!? Nem emlékszünk bizonyosan, Jókai maga mondotta-e ezt magáról, vagy más mondotta róla. Annyi igaz, hogy a ki figyelemmel kíséri az ő szünet nélküli nagy írói munkásságát, annak könnyen eszébe juthat ez a tréfás ötlet, sőt Goethe *Zauberlehrlingje* is: *•Immer neue Güsse Bringt er schnell herein. Ach! und hundert Flüsse Stürzen auf mich ein!*

Termékenységre nem ismerünk párját a magyar irodalomban. Kedvezett neki a gondviselés is: hosszú élettel áldotta meg. Termékenysége az élet késő estvéjén, az agg korban sem akar hanyatlani, hasonlóan egy dúsan szerelt tűzijátékhoz, mely még akkor is szórja tünékeny csillagait, mikor a nézőközönség már oszlófélben van. Fáradatlan kitartással s kedvvel szedte s szedi virágait a legkülönbözőbb mezőknek. Serdülő gyermeki hajlammal mindjárt a költészetnek hódolt; azt jegyezve el magának, bár nem kizáróan. Idők folytán pihenést nem ismerő szorgalma és becsvágya kiterjedt az irodalom számos vidékére. Beszélyeivel, regényeivel elárasztotta s részben el is bájolta egykor a magyar olvasó közönséget. Ismerjük

mint drámaköltőt, történetíró, politikust, hírlapírót és szerkesztőt, szórványosan gazdasági, kertészeti irodalommal foglalkozót s nem rég a magyar őnyelv nem épen szerencsés kutatóját.

Mily hatással és benső értékkel forgolódott e különféle mezőkön, arról szólni ezúttal nem feladatunk. Nem mondunk valótlan, ha azt állítjuk, hogy nagy terjedelmű működésében mindenütt kiütötte magát a poéta, — hogy mindig ragyogó képzelet ragadta szárnyain, de melyet nem tanított a való élet, nem szabályozott a művészi mérték és igazság, — hogy kedvessé tette könnyű lebegésű stíljének magyaros zamata és bája, de melyből gyakran hiányzott az erő és szabatosság.

Széles körü, csudálatos irodalmi tevékenysége meghozta neki azt a jutalmat is, melyet eddig nagy magyar íróinknál alig tapasztaltunk: még életében méltányolják. Szinte azt mondhatni, hogy ő ma is a divat embere, oly értelemben, hogy a modern törekvések sorában előljár, — nemzeti és kulturális mozgalmak, ünnepélyek stb. nem nélkülözik, — nevét lelkesedve hangoztatják az ifjúsági körök. Idők folytán fiatal nemzedékek nőttek fel hozzá s ő mindig le tudott azokhoz nőni. Vagy napjainkban is kinek kerülte volna el figyelmét az a rendkívüli hódolat, melylyel neki a budai színpörben tömjént gyujtogatnak? az a zajos ovatio, melyben ott az ő megjelenésekor úgy a szereplő művészek, mint a közönség ki szokott törni? az az önfelédlt felbuzdulás, mely szerint a lobbánékony fiatalság az iskolai önképzés terhét az ő kocsija rúdjának vonásával cseréli fel? Megteszik a magyar költészet atyjának, fejedelmének, királyának, csak császáranak nem tették még meg. Nem jár teherrel ez a fejedelemség. El sem kell fogadni, csak épen eltérni. Birodalma határai sem ismeretesek. Minek volna az ellen zúgolódni vagy rugódozni? Csak szárnyas ige az, semmi más. S mégis, mintha Jókai maga is sokalná. Van egy *Koldusok királya* című hosszú mesterkélts verse, melyben *a törzsökös, az igazi, a valóságos koldusok* birodalmát festi olyan formán, hogy végül *a törzsökös koldusok* neve alatt az írókat érthetni. A költemény vége, mely csak annyiban mondható versnek, hogy rövid sorokban van írva, így hangzik: «Ez a rege eszembe jut Önkénytelen, mindannyiszor, Valahányszor nagy ünnepen Díszlakomák alkalmával Az én kedves hű pajtásim, Az én kenyeres társaim Rám köszöntik a poharat Olyanforma titulussal, Mint — azé a fent címzetté.» Ebből nem egészen világos, vajon restelli-e, vagy büszke rá. Akár így van, akár úgy van nem tehet róla.

Mindazt, a mit fentebb elmondottunk, annak a két vastos könyvnek szemlélete tódította tollunk alá, mely nemrég *Jókai Mór költeményei* cím alatt került a könyvpiacra. Megható, majdnem megdöbbentő bőkezősége a muzsának. Sűrű, apró betűs nyomással 415 és 341 lap, minden lézag nélkül, versekkel tele töltve. Így hát Jókai helyet foglalt, még pedig nagy helyet, a magyar versköltők sorában. Mennyiségre és különféleségre nézve vetekedik a legelsőekkel. Azt a szertecsapongást pedig, melyet phantasiája itt is tanusít, egyik sem múlja felül. Úgy látszik, nagyrészt azon verseit halmozta most egy rakásba, melyeket hosszú és változatos írói pályáján itt-ott szétszórva már közölgetett. Gondoskodott, hogy legkisebb forgács, vagy hulladék se menjen veszendőbe, mely valaha tollából kikerült. Azt hitte, a legparányibb szellemi rongy vagy semmiség is lényünkhöz tartozik, tehát se el ne dobjuk, se ne szégyeneljük. Így aztán alig tudott a roppant tömeggel boldogulni, hogy némi rendhez jusson a beosztásban. Voltaképen egy testet alkot a két kötetes nagy gyűjtemény.

A beosztás egyik kötetből egy folytatásban megy át a másikba s mindkettőnek igen hosszúra terjedő tartalomjegyzéke a második kötet végére van vetve, a mi a könyv kényelmes használatát az olvasóra nézve megnehezíti.

A gyűjtemény beosztása római számokkal jelölve a következő: Az első kötetben: I. Szózatok. II. Hazafias költemények. III. Politikai költemények. IV. (a mi hibásan VI-tal van jelölve) Elbeszélő és leíró költemények. V. Hangulatok. VI. Alkalmi költemények. A második kötetben: VII. Satirák. VIII. Humoros költemények, furcsaságok, tréfák, ötletek. Ezeket a rendkívül sokféle, de bizonyos tekintetben mégis majdnem egyszínű darabokat alig lehetett élesen elkülönített jellemző keretekbe foglalni. A legtöbb egyik szakaszból a másikba bátran beilleszthető. Ugy látszik az író maga is érezte ezt. Számos darabbal már nem igen tudott mit csinálni. Összefogta, felölelte s a második kötet VIII. száma alá, négy címet is adva nekik, egy ráhába dobta s velők a kötetnek több mint három negyedét foglalta el. Ez a beosztás legalább arra jó, hogy a fáradt olvasó egy-egy római számhoz érve, lélegzetet vehet, s megpihenhet.

Mert senki ne vélje, hogy e dúsgazdag gyűjtemény csarnokában egyhuzamban figyelmesen végig sétálni valami könnyű és folyvást gyönyörködtető foglalkozás. Se a fagyaltot, se a forró puncsot egyszerűen nagy mennyiségben élvezni nem ajánlatos. Gyomrodát

amaz áthúti, emez megfórázza. Verses gyűjteményből időközönként keveset olvasgatni üdítő vagy élvezetes lehet: de egyszerre a sok a jóból is megárt, untat, kifáraszt. Mi azonban az erősebb gyomrúak közé számítván magunkat, neki fohászkoztunk s a költemények két vastag kötetét erős elhatározással és buzgalommal végig olvastuk. Örömünk változatos volt. Gyönyörködve szemléltük itt-ott a képzelet ragyogó szép játékát; de gyakran szemünkbe ötlöttek szerelenségei. Egyes költemények megható bensőségével váltakozott az invita Minerva hideg, ihlet nélküli kísérlete vagy léhasága, a rövid tömör, költői szép szüleménnyel, a hosszúra nyújtott száraz próza. A gyűjtemény átolvása után alig tudnók határozottan megmondani, vajon a költészet melyik faja hódította hát el a mi Jókainkat? a subjectiv lyra, az óda, a satira, a tanító, a leíró, az elbeszélő, a drámai faj? vagy melyik? Mert mindezekben, sőt ezeken kívül még másokban is gyakorolta erejét. Könyve sok mindent foglal magában, sokat olyat is, a mit nem kellene. Talán leginkább megközelítjük a helyes elnevezést, ha (nem épen Goethei értelemben) alkalmi költőnek mondjuk őt. Valóban főleg azon alkalmakat és jeleneteket ragadja meg, melyeket szeme előtt a politikai és társadalmi élet hullámozása s a nemzet törekvései időnkint felszínre hoztak. Nem sokat látszik azzal törődni, hogy művei költői érték tekintetében számot tegyenek, kül- és belszerkezetökben kerrekdedek, bevégezettek legyenek. Mintegy a folyó napi használatra énekel s mit sem ad arra, hogy egyik nap eltörli a másikkal emlékét.

A szózatok, a hazafias és a politikai költemények, sőt sok tekintetben az alkalmiak is, úgyszólván egy húron pendülnek. Nagy részt ugyanazon szellem lelkesíti: a rajongó honszeretet, a nemzet küzdelmeinek s reményeinek élénk megfigyelése és buzdítása, a nagy politikának bennünket is érdeklő változásai s helylyel-közzel egyes egyénekről szóló verses megemlékezések. Lángol a szabadságért. Azt hirdeti, azt védi, azt bálványozza számos szép költeménye. Csak arra a kis *Montenegrói dalra* utalunk, mely az első kötet 63-dik lapján olvasható. Többet ér az sok hosszúra nyújtott éneknél, minőre példát itt mindenfelé bőven találunk, gyakran csak egy kis jelentéktelen ötlet alkalmából. Tisztán politikai költeményei két csoportra oszthatók: 1867. előttiekre és utániakra, az utóbbiak, melyek Deák és pártja politikáját gúnyolják, kihívó ellentétben vannak a költő későbbi pártállásával, mely végre elfogadta a kiegyezést. De ha ilyesmit nem veszünk rossz néven komoly politikusok-

tól, mért hibáztassuk érte csak Jókait, a ki nem tartozott a komoly politikusok közé.

Nagyon szép, kerekded költemények kerültek a *Hangulatok* című szakaszba, de a mely mindössze is 12 lapot foglal el az első kötetben. Ott találunk néhány meleg dalt Petőfiről, kinek emlékét egyébiránt sokszor, különböző alakban, gyakran a legbizarabb vonásokkal újítja és ismétli a gyűjtemény. Csak azt a phantasmagoriát kell elolvasni, melyben Petőfinek, mint némelyek hite szerint, szi-bériai fogolynak helyzetét oly rikító színekkel festi. Néhány darabja meghatóan szól itt a mulandóságról. A jobbak közé sorakozik az allegoria vagy legendaszerű *Jó szív*, melylyel a szakaszt bevégezi.

Különösen elemében látszik lenni az elbeszélő és leíró költeményekben. Itt már megeresztheti, meg is ereszti szilaj phantasiája fékét. Gyönyörködünk annak rohanásában egy-egy kis ideig, de aztán nem követhetjük, mert lehetetlen régiókban kalandozik, bele ütközik józan eszünkbe, vagy a délibáb játékát űzi, mely minden tárgyat felfordítva (lábbal az égnek) tükröz vissza. Jellemek, érzelmek, szenvedélyek és cselekvények természetes hű rajzáról alig lehet nála szó. A helyes színvonalnak vagy alatta, vagy felette kalandoz legtöbbszörire. Nem szereti a gyakran igen is vékony eseménynek rövid, tömör, szabatos elbeszélését. Inkább szertelen elnyújtásában s szorosán oda nem tartozó díszítményekkel ékesítésében talál kedvet. Némely elbeszéléséről, annak sok részben naiv, kezdetleges vonásai miatt, azt vélnők, hogy ifjúkori próbálgatásaiból vette fel a gyűjteménybe, némelyikről, hogy talán a ponyvai históriák közé szánta a nép használatára.

Egymás mellett levő két elbeszélését mutatjuk be röviden. Az egyik *Puskás Kalári* (első köt. 312. lap), a másik *Oroszlánhűség* (324. lap) Csudálatos a Puskás Kalári története. Valóságos történet gyanánt akar fellépni, mert hiszen évszáma is meg van említve: 1658. A tatárpusztítás dül a székelyek közt. Miként dül, hosszan festi a vers eleje. Nemcsak a székely férfiak, a székely asszonyok is fegyverre kapnak a tatárok ellen. A nő-harcosok élén Puskás Kalári, a jó reményben levő, «Rómába készülő» menyecske halad a borzasztó viadalban. Egyik kezében «nyársat», a másikban «cséphadarót» forgat. Képzeltetlen dolgokat művel: A tatárcsorda csak pozdorja az ő kezében. Pusztít, gyilkol, öldököl ez a «fortissima Tyndaridarum». Az ellenség végre, főleg az ő csodánál csodább vitézkedése folytán tönkre veretik.

Ezerhét száznyolczvan tatár hevert ottan
Lezúzva, leszúrva, összeaprítottan.

. . . . . , ...
Mikor végeszakadt a nagy hajczihőnek,
Haza ment, a kardot ágy alá eldugta,
Kezeiről a vért jól lemosta lúgba,
Azán bedagasztott, befütött a pestbe,
Kiszakított s kilencz kenyeret vetett be.

Azután sütött főzött, azután jó vacsorát adott a cselédségnek, azután
mindent szépen felmosogatott.

Azután bement a belső szobájába,
Szépen lefeküdt a dunnás ágyába,
Egy miatyánkot elmondott hiba nélkül
És szült fiút, hármát, minden panasz nélkül.

Puskás Kalárinál még számos fokkal magasabban jár a levegőben
az *Oroszlánhűség*. «Vitéz Róbert lovag a szent földre indul, Har-
czolni törökkel, pogány szaraczénnal, Mellén a kereszttel, öklében
aczéllal.» Nagy szomorúsággal búcsúzik nejétől, a ki következőleg
vigasztalja őt, a mely vigasztalás aztán az egész költemény mozgató
erejét alkotja :

Nem maradok én el soha, sehol tőled,
Veled járom végig be a messze földet :
Mindig rám találsz ott valami alakban
S majd megtudod akkor, hogy abban én laktam,

Hogyha néma állat körül-körül repked,
Nyomodban jár távol, vissza ne rettentse ;
Gondolj reá, hátha én kísérlek ottan ?
Én édes szerelmem, örök imádoztam !

Nos, vitéz Róbert kalandos útjában megment egy oroszlánt az
óriás kígyó már-már életelő fojtogatásától. Ettől fogva ez az orosz-
lán hálából hűségesen követi őt minden lépten-nyomon. Védi,
segíti, oltalmazza a legválságosabb körülmények közt, mintha nem
is csoda-oroszlán, hanem csoda-ember volna. A táborban azzal
bizonyítja «tiszta lelkét», hogy megiszik egy veder tiszta tejet.
Azután az elszaladt lovat előkeríti. Majd gazella kecskékre vadász-
gat s haza hordja azokat gazdájának, sőt később a vitéz Róbert,
hogy el ne téveszsze «az ő édes hú bajtársát,» nyakába kötötte annak

azt a «hímzett övszalagot,» melyet hitvesétől kapott. Hazatérőben a hű oroszlán csodálatos módon a tengerbe fül.

A tenger erősebb. Ott vesz a hű állat:
A hab átcsap rajta. Lelke volt: — elszállott.

.....
Róbert mikor haza ért a kastélyába,
Szalagját hitvese nyakában találta.
Elbámult rebegve e csodatalányon:
«Te voltál, te magad az én oroszlánom».

Ime, ilyen elbeszélésekre téved az ő elkényeztetett phantasiája. S akarhatja-e, hogy komolyan vegyük ezeket s egyes részletek némi szépségén kívül az egészet élvezzük? hogy valónak, vagy csak valószínűnek is lássuk a történeti mázzal bevont mesét s valami különösebb értékűnek a csodás állatmesét? Az ő állatában alig van valami az állatból, emberében alig valami az emberből. Ha a nő lelke a kísérő oroszlánba költözött át, mi maradt akkor a nőben? Elefánt képeben jár itt a szunyog. Kiszalad az író lába alól a föld.

Az elbeszéléseknél megszívlelhetőbb s talpra esettebb darabokat találunk a satirák és humoros-féle versezetek közt, melyek a második kötetet egészen elfoglalják. Ezek egyes korszakok politikai változatos törekvéseivel, nemzetünk és más nemzetek állapotával, küzdelmeivel, reményeivel foglalkoznak, olykor egyes egyének megrovásra vagy nevetségre méltó viseletét és tulajdonait pelengérezik. Satirája és humora inkább derült jó szívű enyelgés, mint komoly erkölcsbírói szemle, inkább felszínes, mint mélyreható, gyakran bohóskodó vagy éppen bohóczkodó. Itt áradnak el a tréfák, furcsaságok, ötletek, értéktelen semmiségek, melyekhez hasonlókat már az előbbi szakaszokban is találunk elszórva. Az efféle apró forgácsokat és morzsákat, rendszeren csak az író halála után szokta összeszedni s nyilvánosságra hozni a kegyelet, ha ugyan méltóknak ítéli azokat az íróhoz, kinek már nincs módjában se belenyugvását, se tiltakozását hangoztatni. Most ez a gyűjtemény oly terjedelmes erdőhöz hasonlít, melyben néhány sudarfenyő mellett meghúzódik a sok törpe boróka, — zöld bokrok mellett a macska tövis, — apró illatos virágok mellett az útszéli füvek, renyhe lapuk és gyomok. Mire valók s mi jelentőségűek például mindjárt a humoros költemények legelején *Zewdewgh Gyewrgyh epigrammái*, melyekből elég csak a legelsőt ide jegyezni.

Áz fáz ritka vadász, ha talál tán ritka vad álltán,
Nyúlért nyúl ha ezüst, itt szalad a falat, üsd.

Nem szelidíti e «vadságot» a vers alá jegyzett magyarázat sem. Vagy tán Jókai az Irmesi Homonnai Imre ügyességét akarta volna utánozni, vagy paródiszálni?

Tagadhatlan az, hogy Jókai úgy komoly, mint humoros és satirikus költeményeinek nagy részével jó szolgálatot tett egyes korszakokban nemzeti közéletünknek. Ápolta, buzdította és terjesztette a szabadság, a jog és előhaladás eszméit; gúnyolta, megbélyegezte azoknak ellenségeit és akadályait. Tolmácsa volt igen gyakran alkalmoszerűleg a nemzet szenvedésének, keservének, reményének és örömének. Táplálgatta a hitet egy jobb kor iránt, melyért buzgó imádságunk epedezett. S ennyiben nem lehet Jókai költészetének s költészete szellemének elismeréssel nem adóznunk. Ily darabok teszik az előttünk levő gyűjteménynek is becsülésre méltó részét. Ezek mintegy apró töredékes tükördarabkái azon korszakoknak, melyekre vonatkoznak. Csak sajnálhatjuk, hogy nincs minden darabra följegyezve a keletkezés évszáma. A nélkül a költemény sokszor alig érthető, vagy alig mérlegelhető teljesen. A tartalomjegyzékben ugyan számos vers czíme után ott látjuk ezt az évszámot, de ott sem mindenik után. S olvasás közben bajos e végett minden egyes darabért a hat ívet tevő tartalomjegyzékhez folyamodni. Mindent összevéve azt mondhatni, hogy a gyűjtemény terjedelmével nincs arányban annak benső értéke s egybeállításánál nem volt kellő figyelembe tartva a szigorú önbírálat. — ó —

Life, writings and correspondence of George Borrow by William I. Knapp. With portrait and illustrations. In 2 volumes. London, 1899. — 8-rét XX. és 402, X. és 406 lap.

Borrow György életpályájának átolvasásánál csakhamar arra a meggyőződésre jutunk, hogy ámbár egyetlen egy emberrel van dolgunk, három, egymástól teljesen elütő egyéniséget különböztethetünk meg jellemében. Először is ott van a nyughatatlan utazó, jobban mondva kóborló, ki bejárta saját hazáját s azonkívül az európai szárazföldet, Ázsiát és Afrikát; elment mindenhova öszvéren, lovon, számaron vagy gyalog is — a hol kedvenceire, a sáto-

ros cigányokra remélt akadhatni; beszélte nyelvöket, ismerte szokásaikat, életmódjokat, gondolatjárásukat, még pedig sokkal jobban, mint például Sir Richard Burton, ki legjobban hasonlít hozzá. Mint ez, kitűnő nyelvész volt; nyelvtudósnak egyiköket sem nevezhetjük a legjobb akarattal sem, mert tudományosan nem foglalkoztak egyetlen nyelvvel sem, ámbár Borrow például értett valami ötven különböző nyelvet és nyelvjárást. Abban is hasonlít a két egyén egymáshoz, hogy mindkettő vallásos rajongó volt, de Borrow nem volt fanatikus mozlím, mint Burton, hanem dühös protestáns és kérlelhetetlen pápista-faló. E század elején született 1803-ban és 1881-ben halt meg.

Hogy a magyar olvasó érdeklődését fölkeltsen irányában, sietek fölemlíteni azt, hogy a mi nyelvünket is ismerte és hogy barangolásai közben hazánkon átutazott, de a nálunk, illetőleg cigányaink közt töltött időből nagyon sovány adataink vannak, hacsak az öregebb nemzedék nálunk nem tud többet róla. 1844-ben tett egy körútat, mely alkalommal Londonból elment Párison át Bécsbe; *Romano Lavo-lil* című munkájának előszavában említi, hogy a mondott évben hosszabb ideig Kolozsvárott tartózkodott és az erdélyi cigányok közt gyűjtött szó-anyagot. Az eredményt fölötte szegénynek kell mondanunk, mert a rövid szógyűjtemény megvan a British Museum kéziratárában. Összesen valami 25 nem igen sűrűen beírt negyed-rét levélre rúg, ideszámítva az erdélyi cigány miatyánkot, melynek szövege nagyon különbözik a Nagyidai Sztojka Ferencz közölte versiótól József főherczeg magyar-czigány szótárában.*) Bajos eldönteni, hogy Borrow, vagy erdélyi cigány barátai felelősek-e az eltérésekért. Ő nagyon pongyola gondolkodású ember volt. A kéziratban néhány magyar-czigány mondat is van följegyezve.

Egy más munkájában a *Romany Ry*ben említi, hogy a debreczeni pusztán is járt. Megfordult továbbá Nagy-Szebenben is, honnan a Vörös-torony szoroson át Oláhországba ment át «azon

---

*) Az említett magyar munkában közölt szöveg bekezdése így hangzik: «Ámárodád Dévlá, konszán ándo csé.i, szuntotéal tyo ánáv, téávé l tyo lume, téál tyo vójá, szárándo cséri . . .» stb. Borrow-é ellenben magyar phonetikával: «Miro gulo Dévél (én édes Istenem), szávo hál oté ándo Csérosz, téó ávé l szvuntunosz tiro náv; té ávé l kátári tiro tém; té kérén szávo szó kámész oppo puv, szár ándó csérosz.» Az egész szöveget a *Romano Lavo-Lil*ban közölte.

föltett szándékkal, hogy a (ottani) cigányokkal beszélgethessen», s Bukarest és Rusztesukon át Konstantinápolyba, honnan Velence, Róma stb. érintésével tért vissza Angliába. Sajnálattunkra Borrow nem írta meg ez útjában szerzett élményeit, s úglátszik nem is igen irogatott haza.

Kiadatlan kéziratai közt van egy Miskolczon 1818-ban megjelent magyar munkának (Gróf Tanko Juliusnak különös történetei) és két magyar dalnak angol fordítása, akárhány magyar-cigány dal, egy *A vak szobrász* című magyar darab fordítása prózában és végre *Hunyady János* életrajza. Fölötte sajnálnunk kell azt, hogy ez utolsót nem közölte Borrow nyomtatásban külön munkában, mert ebben az esetben több honfitársa tudná azt mai napság, hogy «Hunyady János» nem kizárólag egy keserű-víz forrás neve s hogy azért említésére az angol hölgyeeskéknek nincsen semmi okuk a pirulásra, az uracsoknak pedig mosolygásra. A törökverő magyar vitéz, hazai történelmünk fényes alakja, különben jobb sort érdemelt volna annál, hogy egy hashajtó szert kereszteljenek el nevérol.

Az írónak legrégebb, nyomtatásban megjelent munkái egyes rövidebb darabokból állnak és többnyire angolra való fordítások német, dán, svéd, hollandi, spanyol és más nyelvekből. Végre nagy föltűnést keltett *Targum* című munkájával (Szent-Pétervár, 1835), mely, mint alcíme hirdeti, harmincz (európai és ázsiai) nyelvből ad fordításokat, közöttük mutatványokat a héber, arabs, perzsa, török, «tibeti» (mandsu-tatár), khinai stb. nyelvekből. Ezt egy két apróság követte s végre biblia fordítások, gitano (spanyol-cigány) és bászk (Borrow szerint a magyar, tatár stb. nyelvekkel rokon) nyelvre; ez utóbbinak azonban csak kiadója volt, nem pedig fordítója. A hírnevét megalapító munkák elseje azonban csak 1841-ben jelent meg *The Zincali: An account of the Gypsies in Spain* címen, mely olasz fordításban is megjelent (Milano, 1878) és jól ismert munka a spanyolországi cigányokról. Két évre reá 1843-ban megjelent szintoly híres könyve *The Bible in Spain*, mely nagy port vert föl és csakhamar német fordításban is megjelent (*Fünf Jahre in Spanien*. Breslau, 1844), továbbá francia (Páris, 1845) és orosz nyelven is (Szent-Pétervár, 1858) a *Bibliotéka dljá Cstenijá* január-februári számaiban úglátszik tetemesen megrövidítve. Az angol eredeti három kötetben jelent meg.

Ezután Borrow csakhamar saját életrajzának megírásához fogott, de ez csak 1851-ben jelent meg *Lavengro* cím alatt szintén

három kötetben és ennek folytatása gyanánt a már idézett *Romany Rye* két kötetben.*)

Még csak egyet érdemes megemlíteni az ezután megjelent munkák közül, tudniillik *Wild Wales: Its people, language and Scenery* (London 1862). A walesi hercezség még mai napság is *terra incognita* sok angol ember előtt és mulatságos dolog megfigyelni az ujonnan megérkezett turistát, mint bámulja meg mindenfelé a welsh nyelvű föliratokat, melyekből egy árva szót sem ért és mely nyelv az ő angol fogalmai szerint majdnem kizárólag mássalhangzókból áll.**)

A már idézett *Romano Lavo-lil* (Czigány szó-könyv) 1874-ben jelent meg (azóta második kiadásban is), de többet ártott mint használt szerzője jó hírvének és a kritika fölötté hevesen támadta meg őt érte.

Térszűke miatt Borrow munkáival csak nagyon röviden kell végeznünk. *Lavengro* és folytatása, mint említettem, autobiographiának készült, de csak nagyon kevés olvasónak és kevés könyvtárnoknak van fogalma erről és azért hiába keressük a munkát az életrajzok sorozatában. Majdnem kivétel nélkül a regények közé osztják be a könyvtárakban a fiction kategoriába, öntudatlanul, de készakarva is, mert az egész könyv bizonyos titokszerű hangon van fogalmazva, ködfátyolos képek szakadatlan sorozata, tele túlzásokkal és képtelenségekkel, úgy hogy a legjobb akarattal sem fogadhatjuk el a benne elbeszélte dolgokat valóságnak. Címe *Lavengro* (helyesebben *Lav-engro*) angol-czigány szó akar lenni és «nyelv-ficzkót» vagyis «nyelvészt» jelenteni. Alcíme *the Scholar, the Gypsy, the Priest* (a tudós, a czigány, a pópap), mely nem egy és ugyanaz, hanem három különböző személyre vonatkozik — így biztosít bennünket már az előszavában maga a munka szerzője, kit lépten-nyomon előnt az epe és nagy dühösen támadja meg a pápistákat, rögtön elmondom miért.

Borrow Györgyöt egy angol (a brit. és külföldi) bibliatársulat Spanyolországba küldötte 1835 végén oly megbízással, hogy ott és

*) *Lavengroból* egy hosszabb kivonat jelent meg francia fordításban *Bohèmes et gypsies* címen (Páris, 1892) Duclos H. bevezetésével és Borrow rövid életrajzával.

**) Ilyen például «Llwyngwrl» egy falú neve; kiejtése fölötté egyszerű «Hluingurl».

Portugáliában a társulat ügyét hathatósan előmozdítsa. Czélja pedig ennek és más rokon egyesületeknek, mint tudjuk, az, hogy a szentírást a különféle népek saját nyelvére fordítva és — ezt jegyezzük meg jól — minden magyarázó jegyzet vagy kommentár nélkül, fölötte olcsó áron (ha kell, ingyen is) lehető nagy számú példányban elterjeszsze a világ minden zugában. Ne feledjük el, hogy Spanyolországban az 1868-diki forradalom előtt nem volt vallásszabadság, hogy akkor zsidót és protestánst ott egyáltalában nem türtek meg, s hogy a királyné teljesen a jezsuiták hatalmában volt és vallási kérdésekben az ő tanácsukra hallgatott. Tudjuk azt is továbbá, hogy a pápista és protestáns nézetek a biblia olvasását illetőleg homlokegyenest ellenkeznek egymással. A protestáns tan szerint minden egyes hívő kénye-kedve szerint olvashatja a bibliáját és úgy értelmezheti tartalmát, a mint ezt neki saját lelkiismerete sugallja; míg ellenben a római egyház már VII. Gergely pápa (1080) illetőleg a toulouse-i zsinat (1229) óta egyenesen megtiltja híveinek más versiót, mint a latin Vulgátát olvasni — a tarragonai zsinat (1234) még a könyvpolczon sem tür meg más versiót — és csakis 1757-ben lazították meg e tilalmat annyiban, hogy megengedik a hívőknek saját anyanyelvükön jó katolikus fordításokat olvasni a szent atyákból stb. vett magyarázó jegyzetek kíséretében, vagy IV. Pius rendelete szerint a gyóntató atya vagy lelki pásztor fölügyelete, illetőleg útmutatása mellett. Borrow valószínűleg jól tudta ezt, de mitsem törődött a tilalommal. Elment Spanyolországba, kinyomatta spanyol nyelven az új testamentomot és eladására boltot nyitott Madridban, kellő, arasznyi nagyságú fölirattal; továbbá ügynökségeket alapított a vidéken, nyilvánosan hirdette árúit a napi lapokban, hirdetések ragasztott minden utcasarokra, míg egy szép napon minden teketória nélkül nyakon csipte őt két rendőr és hűvösre tették ő kelmét. Ezt azonban inkább Graydon, angol tengerész-kapitány indiscretióinak köszönheti, ki vakbuzgóságában még tovább ment. Az angol követ persze nagy lármát csapott e törvénytelen eljárás ellen, hogy tudniillik egy külföldit saját konzuljának jelenlétében megejtett előleges törvényszéki vizsgálat, illetőleg tárgyalás mellőzésével egyenesen zsebmetszők, haramiák és gyilkosok közé zártak el; Borrowt idő közben persze szabadon bocsátották. Mindennek, úgy mint sok más kalandjának stb. leírása elég érdekes olvasmányt nyújt és minthogy zamatos, erőteljes nyelven van megírva, Borrow egy csapásra nemcsak keresztyén martyrrá, hanem angol jeles-

íróvá is lett. Különbösen összesen három ízben — egyszer korábban, egyszer később — került spanyol börtönbe, de csak az említett alkalommal járt a dolog csete-patéval. Dühösködéséből «a római batuska» ellen — muszkásan így nevezi többször a pápát — világosan azt következtethetjük, hogy a jezsuitákkal való csatározásban ő volt a vesztes fél. Pedig ő azt hitte volt, hogy a gyöngye spanyol nemzettel majd azt teheti, a mit akar. A muszkákkal sokkal finnyásabban bánt. Két angol homiliát fordított le ő maga oroszra «az egész emberi faj aljas voltáról és bűnössége miatt örök halálra való kárhoztatásáról.» Azonkívül a keresztyén tanról szóló három homiliát is lefordított mandsu-tatár nyelvre és azután az orosz kormányhoz fordult alázatosan engedelemért, hogy mindkét fordítást sajtó alá rendezhesse; de ámbár kérelmét megtagadták, nem volt semmi hűhó az elutasítás következtében. Szépen nyugodtan beletörődött egy dán barátjának, Hasfeldtnek, okos tanácsába, ki azt írta neki, hogy: «Mint Billers asszonytól értesültem, homiliáit nem lesz lehetséges Szent-Pétervárott kinyomtatni. Azt tudja ön, hogy az orosz papság sehogysem tűri meg, hogy idegenek az orthodox egyház ügyeibe avatkozzanak. Az új-testamentom fordításával is épen úgy járt volna. Bátran kinyomtathat ön akármit akár mandsu-tatár nyelven, akár az ördög tudja miféle más nyelven, a mint önnek tetszik, csak muszkául nem — mert azt azok a hosszú-szakállú bakkecskék nem szeretik.» És Lavengro nem is mérkőzött meg a bakkecskével; nem pedig azért, mivel — hogy Salisbury marquis minap elejtett kifejezésével éljek — az oroszok nem tartoznak a haldokló nemzetiségek közé.

Azt is könnyen megérthetjük, hogy az önéletrajznak szánt öt kötet miért került a költött dolgok sorába, ha elolvassuk példának okáért a *Romany Rye* II. kötetében a hatodik, hetedik és nyolcadik fejezeteket. Az író elmeséli ezekben, hogy Horncastle-ban (a lincolni grófságban) az ottani híres lóvásáron mint találkozott egy külföldi emberrel, ki nem árulja el nevét és csak annyit vall be, hogy *egy szegény magyar nemes ember* (így magyarul az angol szövegben) ámbár van elég pénze arra, hogy Borrowtól egy jó lovat vásároljon 150 font sterlingért (tehát 1800 o. é. forintért)!! Erdélyi fiú volt — így mesélte ezt ő maga — Kolozsvár környékéről, hol a «szomszédos szlávoktól» megtanult tótul annyira, hogy megérti az orosz beszédet. Kedvencz kifakadása «Cse drák!» mely szerinte oláh s azért az «ördög vigye el!» kifejezést ismerjük föl benne. Ez a magyar úri ember Borrow-val hosszúra nyújtott pár-

beszédet folytat, melyben egyéb dolgokon kívül elbeszéli neki a magyarok történetét elejétől majdnem végig, nagyobbára egy titokteljes *Florentius de Buda* ritkán található munkájának nyomán, melyről utóbb kisül, hogy nem más mint Budai Ferencz *Magyar polgári lexicon*-a, melyből könyv nélkül idéz hosszú kivonatokat angol fordításban idéző jelek közt. Emlékező tehetsége a fiatal erdélyit azonban hébe-hóba nagyon hamis útra vezet. Így például, hogy csak egy esetet említsek, a híres kendőzőszert, l'eau de la reine d' Hongrie, szerinte először Erzsébet királyné használta, «Locticus» (így!) lengyel király leánya és «Caroly» (értsd I. Károly magyar király) negyedik (?) felesége. Azonkívül megleckézi az angol kormányt, a miért «Bécsbe követekül mindig olyan tökfilkókat küld», a miben némi tekintetben igaza volt, legalább az 1857. évet közvetlenül megelőző éveket, különösen a szabadságharcz idejét illetőleg, midőn Borrow kormánya visszahívta az élesszemű és pártatlan Blackwell-t az események színhelyéről és így alkalmat nyújtott az akkori britt követnek Bécsben, Lord Ponsonby-nak, hogy a magyarországi dolgokról badarságoktól duzzadó jelentéseket küldjön haza és így a mi «szegény nemes emberünk» megrovását magára vonja. Borrow tesz megjegyzést máshol még a magyar nők megvesszőztetéséről, de ezt tanácsos le nem fordítani. K—s.

Otto Pautz, Muhammeds Lehre von der Offenbarung, quellenmässig untersucht. (Leipzig, Hinrichs, 1898.) VII. és 304. l. 8-adrét.

A legutolsó évtizedben számos irodalmi kísérletet tettek arra, hogy az iszlám theológiájának fejlődését kritikai szempontból kutassák. Régebben megelégedtek azzal, hogy az iszlámról mint befejezett rendszerről szóljanak, miközben nem ritkán előfordult, hogy a mohammedán vallás első kezdeteire fogtak rá oly tanokat, melyek csak későbbi történelmi fejlődésének, történelmi érintkezéseinek folyamában alakultak.

Az öskeresztyénség okmányainak kritikai tárgyalása, a mint a tanulmány a tübingeni iskolában érvényesült, befolyással volt az iszlám okmányainak fejlődéstörténeti bírálatára is. Azt a nagy irodalomtörténeti tömeget, melyet rendesen mohammedán traditio-irodalomnak nevezünk és melyet kritika nélkül szűkölködő dilettánsok még mai nap is egy kalap alá szoktak fogni, most fejlődéstörténeti szempontból vizsgálják a hozzáértők. Kutatják azon történelmi

és művelődési tényezőket, melyek egyes csoportjainak alakulását előidézték. A mit régebben az ősiszlám okmányainak véltek, azzal már most az iszlám II—III. századáig megyünk le. A léptenyomon nyilvánuló ellenmondásokban az iszlám fejlődése menetében előtérbe lépő közjogi és vallásos pártok harczainak nyomait látjuk.

E tanulmányok következtében mindinkább arra is törekedtek, hogy a koránnak, az iszlám alapkönyvének, theológiáját, függetlenül a későbbi fejleményektől, határozott körvonalakban kidomborítsák, különféle rétegeit megkülönböztessék, a reá hatott külső befolyásokat kimutassák. Az utolsó négy évben, nem is szólva e kérdések egyes részleteivel foglalkozó kisebb értekezésekről, három kiváló munka látott napvilágot e körben. Az egyik Grimme Hubert, a svájci Freiburg sokat emlegetett egyeteme egyik tanárának könyve a korán theológiájáról (*Mohammed II.* kötet, Münster, 1895), mely a *Darstellungen aus dem Gebiete der nicht christlichen Religionsgeschichte* című gyűjtemény során jelent meg. — A másik egy amerikai tudós, Henry Preserved Smith-nek New-Yorkban az Ely-intézmény keretében tartott előadásai, melyek ily czímen jelentek meg: *The Bible and Islam or the influence of the Old and New Testaments on the Religion of Mohammed* (London 1898). Míg Grimme könyve erős önálló tanulmányon alapszik, addig az amerikai tudós előadásai a művelt nagy közönséghez fordulnak. A czímben jelzett kérdéseket az újabbkori kritika eredményeinek tapintatos fölhasználásával oldja meg és megbízható alakban adja elő mindazt, a mit az iszlám kezdeteinek vallásos szempontjairól, a reá hatott külső befolyásokról a vallástudomány mai állása szerint tudni lehet.

E könyvek mellé méltán sorakozik Pautznak szerkesztőségünkhöz beküldött munkája is. A korán vallástanát ugyan nem teljes általánosságában öleli föl. A czim is megmondja, hogy eredeti terve szerint leginkább a kinyilatkoztatásról szóló tanra szorítkozik, de a szerző nem kerülhette el, hogy e keretet ki ne tágítsa és hogy tárgyalását az ősiszlám majdnem teljes vallástanára ki ne terjeszsze. Nagy előnyére válik e könyvnek, hogy minden egyes kérdésnél, a legkisebb részletekig, hiánytalan apparátusát nyújtja az összes koránhelyeknek, melyek a fölvetett kérdésekkel kapcsolatban állanak. Ez által P. könyve a korán theológiája gazdag repertoriumának mondható, s e szempontból nézve, valóságos hézagot pótol mindazok számára, kik a korán vallásos tanai körül

megbízható és alapos tájékozást óhajtanak. Együttal a koránmagyarázók irodalmába is betekintést enged, a mennyiben a legfontosabb helyeknél elénk tárja azon magyarázatokat is, melyekkel a mohammedán tudósok a koránnak fölhasznált helyeit ellátták. Nem ritkán van alkalmunk arról meggyőződni, mennyire állították a korán szavait a későbbi theologiai nézetek szolgálatába. Nem hiába az iszlám örökös alapkönyve a korán; nemzedékről nemzedékre minden theologiai iskola a maga bonyolult eszméit olvassa ki egyszerű nyilatkozataiból. Így egyéb régi valláskönyvek sorsában osztozik az arab próféta könyve is. P. sok helyütt nem elég élesen különböztette meg a korán szavainak eredeti értelmét a későbbi dogmatikusok magyarázataitól.

Történelmi kérdésekről is alkalom volna P. nézeteivel vitába bocsátkozni. Azon nagyon elterjedt nézetből indul ki, mely szerint az arab nép szellemi életének állapota mintegy fejlődéstörténeti szükségességgel utalt az iszlám keletkezésére. Ennek ellenében nem volna nehéz kimutatni, hogy ily fejlődéstörténeti kapcsolatról a Kr. u. IV. század arab társadalmában nem igen lehet szó. Az iszlám Mohammed egyéni alkotása. Népe szellemében nem volt reá előkészítve a talaj. Az arabság igazi képviselői makacs harczot vívtak ellene. Mindenestül ellentétben állott életfölfogásukkal és eszményeikkel.

Pautz nagy rokonszenvvvel itél az iszlám alkotójáról. Nem csatlakozik azokhoz, kik Mohammedben csak beteges rajongót vagy épen furfangos impostort látnak, kik a koránt tudatos család művének bélyegzik és az iszlámot a keleti világ moral insanity-jának nézik. Szerző, theologus létére, ritka részrehajlatlansággal méltatja Mohammed erkölcsi személyiségét; néha talán túl is lő a czélon, midőn nem eléggé veti latba azon körülményt, hogy a mekkai prófétát, különösen működése második szakaszában, politikai szempontok is vezérelték, midőn már nem lelke közvetlen ösztöneit, hanem sokszor a politikai czélszerűség igényeit követi. De Mohammed jellemének, a korán szépségeinek egy kissé túlzó méltatása nem von le semmit Pautz könyvének tárgyi értékéből. A ki az iszlám eredeti tanairól megbízható értesülést óhajt, jól cselekszik, ha e könyvet forgatja. Szerző a keleti szövegeket, a hol szükséges, hű fordításban is közli; a keleti betűket átírásban is adja. Ezért a diszesen kiállított kötetet a nem-orientalista is eredménynyel használhatja.

England als Weltmacht und Kulturstaat, von Gustaf F. Steffen. Deutsche vom Verfasser durchgesehene Ausgabe, aus dem Schwedischen von Dr. Oscar Reyher. Stuttgart. Holling und Büchle 1899.

Szerzőnek ez már harmadik könyve Angliáról. Steffen igen alaposan ismeri tárgyát és szépen ír róla: e két tulajdonsága miatt megérdemelte a német sajtó elismerését. De van okunk kételkedni a német sajtó ítéletének elfogulatlanságában. A gyarmatai miatt Angliára féltékeny német olvasó igazat fog ugyan adni a szerzőnek abban, hogy az angol népnek csodálatos ereje van a tengerentúli gyarmatok szervezésében, de azt hiszszük, nagyobb örömmel olvassa majd Steffennek ítéletét arról az angol egyoldalúságról, mely e nemzetet a Mammon vak és süket versenygépeivé s a mi még rosszabb «a snobismus bálványának oltárán tragikomikus öncsonkítókká alacsonyítja».

Természetes, hogy más nemzetek megvetik a Mammont és nem ismerik a társadalmi snobok faját. A néppszichologia veszedelmes tudomány. Kétségtelen, hogy vannak faji sajátságok, de úgy látjuk, hogy a néppszichologia művelői nagyon is hajlandók egyes nemzeteknek fölróni az általános emberi hibákat.

Steffen elfogultságának más okai is vannak. A gyári városok füstje s szurtos tömegei sértik æsthetikai érzékenységét, s rendszeres elméletekben telvén kedve, nem igen szereti az angol gyakorlatiasságot. «Az angolnak» — úgymond — «tulajdonkép semmi sincs annyira ellenére, mint a valóságtól különvált idealismus és különösen irtózik ettől a politikában és a társadalmi életben... Az ideállal Angliában úgy bánnak, mint a vádlottal a bíró széke előtt — bűnösnek tekintik mindaddig, míg ártatlanságát be nem bizonyította». Ki várta volna a kezdet után ezt a befejezést? A hagyományokhoz való ragaszkodás, bármely kicsinyességekben jelentkezik is olyankor, igen tiszteletreméltó ösztöne az angol léleknek. Ez ösztönnek, kapcsolatban a hideg megfontolással, melyet ábrándok meg nem zavarnak, sokkal több része van Anglia szerencséjében, semhogy azt a kriminalistikus hasonlatot alkalmazhatnók reá. Ha pedig a hasonlat azt jelentené, hogy az angol lélek nem képes semmi lendületre, képzelhetnénk e vakmerőbb igaztalanságot, mint az ilyen állítást? Steffen általában nem nagyon becsüli az angol-szász faj jellemének ideális tartalmát. Az angol egyház felekeze-

teiről azt írja, hogy «csupa vasárnapi vallások, épen arra jók, hogy szentesítsék a hétköznapok gazdasági s socialis durvaságait, nem pedig arra, hogy reformálják őket». Szóval az angol vallásosság csak conventio, külső tisztesség kelléke, legföljebb abból az érzésből fakad, hogy az ember félig vagy egészen titkolt bűneire nézve az isteni kegyelemmel alkudni kíván.

Ha ily mélyen kutatjuk a köznapi vallásosság forrásait, vajon találunk-e valamit az angolszász vagy nem angolszász tömegek vallásosságában, a mi reformálni képes az emberi ösztönök durvaságát? Egészben véve azonban a vallásos élet seholsem oly intensiv, mint Angliában. A közönség oly élénk érdeklődéssel tárgyalja a vallási kérdéseket, mint másutt a botrányokat. Ez a folytonos foglalkozás azzal a kérdéssel, hogy mi az, a mi istennek tetsző, az annyira látogatott istentiszteletek szertartásainak bensősége mégis csak élénk erkölcsi érzés jelei s bizonyára nem egészen hatástalanok. Találunk-e másutt annyi igazi szabadságot, a jognak oly tiszteletét s annyi humanismust, mint a képmutatással vádolt vasárnapszentelő Angliában? Igaz, hogy az éremnek itt is van másik oldala, de nem mindenütt van annyi fény a homály mellett, mint a «vasárnapi vallások» országában.

Nem azt akarjuk mondani, hogy Steffen könyve a szellemeskedő gonoszkodások gyűjteménye. Vannak benne jól átgondolt s szépen irt lapok az angol közgazdasági viszonyokról, az angol politikáról, társadalmi életről, tudományról s művészetről. De általában elfogult. A művészeket és tudósokat méltatja a legtöbb szeretettel. Könyvének e lapjai a legsikerültebbek. Azonban itt sem menekül teljesen elfogultságától. Például Watts György Frigyest azokhoz a festőkhöz sorolja, kik jobban szeretik ethikai képzeiteket, mint a festői művészetet. Néhány sorral alább azonban lelkesen dicsőíti Watts *A szerelem es a halál* című képeinek festői szépségeit. Pedig Wattsnak más compositiói is megérdemlik az ily dicséretet. És miért felejtkezik meg Steffen Wattsnak bámulatos arczképeiről?

Kétségtelen, hogy Steffen éles szemű megfigyelő és alapos író; azonban Escott könyve Angliáról, bár nincs oly szellemesen írva, egészben mégis tanulságosabb, mint a Steffené. Mert Escott tárgyilagosabb; nem érzéketlen nemzetének gyöngéi iránt, de szereti is hazáját. Megrovásait és dicséreteit a tömegek nyugodt vizsgálatára alapítja.

A Croatian Composer: Notes towards the study of Joseph Haydn.
By W. H. Hadow M. A. London 1897. Kis 8-rét 100 lap. Haydn
arczképével Dance festménye után.

Egy irodalmi csodabogárral van itt dolgunk. Még 1878 és 1881 közt — jegyezzük meg ezt jól — a horvát dr. Kuhač kiadott Zágrábban egy több kötetre terjedő délszláv népdalgyűjteményt *Južna-slovenske narodne popievke* cím alatt. Ebben, mint egy a Vienac-ban közölt cikksorozatban (melyek külön röpiratban *Josip Haydn i hrvatske narodne popievke* cím alatt is megjelentek 1880-ban), azon merész két állítás mellett kardoskodik a doktor úr, hogy Haydn horvát eredetű volt és dallamait horvát népdalokból merítette, köztük a «Gott erhalte» főbb motívumait is. (Zárjelek közt említhetjük itt meg azt, hogy, ha jól emlékszem, a hetvenes évek elején idősebb Ábrányi Kornél vagy pedig Bartay Ede a *Zenészeti Lapok*-ban azt bizonyígtatta vala, hogy az osztrák néphymnus magyar dallamokra vezethető vissza.)

Dr. Kuhač röpiratát stb. egy úri ember lefordította a jelen munka szerzője számára, ki azonkívül elzarándokolt a magyar hazába Dunántúlra, hogy fölkeresse «Eisenstadt»-ot, hol Haydn karmesterkedett, továbbá «Željez»-t, hol Schubert zeneleckéket adott Eszterházy grófnőnek és mindkét helyre reá akadt nagy csodálkozására «Kis-Marton» vasúti állomásban. Elzarándokolt Zágrábba is, hol az említettük horvát tudós még sok érdekes adattal tömte meg angolunk fogékony agyvelejét.

Az elméletet támogató bizonyító eljárás fölötte egyszerű. Haydn oly vidéken született és élt, hol a horvát elem túlnyomó vagy legalább jelentékeny arányát teszi a lakosságnak. Műveiben határozottan fölismerhetők a dél-szláv nép zengéjének nyomai. Családi nevére hasonlító nevek találhatók a dél-szlávok közt — *ergo* Haydn horvát; *quod erat demonstrandum*.

Az ilyenféle logikai bukfenczhányáshoz mi már hozzá vagyunk szokva, mert mi tőrés, mi tagadás, nem magyar honfitársainknak és közvetlen szomszédainknak a logika nem erős oldala, a mit a francia *esprit* befolyásának kell tulajdonítanunk, a miről egy tudósuk nemrég egész kötetet nyomtatott ki Párisban. De nagyon ritkán esik meg, hogy a higgadt, józan gondolkodású angol-szász népcsalád egy fia vetemedjék olyan sophistikára, mint az előttünk fekvő munkácskáé.

Azt, hogy «Pozsonyban és vidékén» — ezalatt körülbelül azt a földterületet kell értenünk, mely a római Pannonia határain belül fekszik — a szláv, a magyar Dunántúlon pedig, továbbá Alsó-Ausztria egy részében, Styriában, Karinthiában és Karniolában stb. különösen a délszláv, a horvát, illetőleg vend elem predominál vagy legalább dominál, azt senki józan észszel nem fogja tagadni. De ebből még nem következik az, a mit dr. Kuhač és utánczója, Hadow, tanítanak, hogy t. i. azon kerületen belül majdnem mindenkit horvátnak kell tartanunk vagy legalább annak gyanúsítanunk — eszem ágában sincs sértegetni e szóval — míg az ellenkezőjét valaki be nem bizonyítja. A híres Wellington herczeg szerint az ember ember, nem pedig ló, még ha istállóban született is. Szerzőink egész komolyan a következő egyéneken horvátokat gyanítanak, (probably Croatsians): nem tudjuk, miért.

Hans Neusiedler, lantos (lutenist) szül. 1563. a Fertő tava közelében.

Veit Bach, a híres Bach nagyapja, született Pozsonyban 1580 körül.

Andreas Rauch, orgonás és zeneszerző, szül. 1590. Pottendorfban.

«Ivan» Bihari (!) hegedűs és zeneszerző, szül. 1769-ben Nagy-Abonyban (!?)

és még egy más tuczat zenei kitűnőség, köztök persze Haydn József is, ki 1732-ben az alsó-ausztriai Rohrauban született, közel a magyar határhoz. Joachim József, Goldmark Károly és több más híres zenész, kik mind a mellett, hogy szintén «Pozsonyban és vidékén» születtek, nincsenek a sorozatban csillaggal megjelölve, ergo nincsenek horvátoknak gyanúsítva. Úgy látszik, szerzőink a «ha akarom horvát, ha akarom nem az» elve szerint válogatták ki délszláv muzsikusainkat. Liszt Ferencz esete *toto coelo* különbözik a többiétől — ezt szerzőink is megengedik. Ő «Raiding (Rudnik)»-ban született. Nevének legrégebb változata «Listhius», melyeknek alapján dr. Kuhač a szláv világ számára követeli őt «with Some plausibility (naše gore list)» teszi hozzá angolunk. De «már 1747-ben Liszt János kanonok» elmagyarosodott formájában írta nevét, elmagyarosodott azóta a család is teljesen és Liszt Ferencz szerzeményeiben a magyar elem «kétségkívül» túlsúlyban van s azért a világhírű maestrot akarva, nem akarva a magyarok közé kell számitania még szerzőnknek is.

Teljesen önkényes és a vakmerőség határait túllépő eljárás az

is, midőn szerzőink egy-egy zenész német nevét egyszerűen lefordítják, másnak olasz nevét pedig elcsavarják horvátra és minden ok nélkül reájok fogják azután, hogy ők is horvátok. Így pl. *Bach* állítólag *Potočić* volt azelőtt, *Hummel* vagy *Bumbarević* volt vagy *Cmeliak* («a szó különböző két jelentése szerint»), *Fuchs* volt *Lissa*, *Lisica* vagy *Lisinski*, *Zingarelli* őséhez pedig *Ciganin*, *Tartini*-nak pedig *Trtić* volt a neve és így tovább. Ennél nagyobb badarság ritkán kerül ki a sajtó alól mai napság, még talán Zágrábban sem. A történelmi apparatus absolute semmi. Egyszerűen dr. *Kuhač locutus est*.

Az osztrák Haydn nevének dr. Pohl, mint tudjuk, mintegy 14 variánsát gyűjtötte össze és mint szerzőink állítják, Hajden, Hajdin-féle változatai (továbbá Hajdenič, Hajdinović stb.) nagyon közönségesek Horvátországban. De másrészt Hadow is megengedi lehetőségét annak, hogy a *Haydn* név és a német *Haiden* (mai helyesírással gyakrabban *Heiden*) közt talán mégis lehet valami kapcsolat és ezzel — bár öntudatlanul — magára vállalta az *onus probandi*-t s a vele járó felelősséget. Legrégibb adata (Caspar Haiden összekelése Hainburgban) az 1657-dik évből való.

A mi végre a horvát elemet illeti Haydn zenéjében, az osztrák néphymnust dr. Kuhač gyűjteményének megjelenése előtt egy évszázadnál tovább játszott minden katona-banda, következésképp az sem lehetetlen, hogy a dr. Kuhač közölte variánsok népdalok ugyan, de csak a «Gott erhalte» reminiscenciái és nem megfordítva. Az sem lehetetlen, hogy miután a nagy mester körülbelül 30 évig karmesterkedett Eszterházy herczeg szolgálatában, hogy szerzeményeiből egyes motívumok elkerültek a nép dallamai közé. Meggyőző erővel a hasonlatosság csak úgy bírna, ha dr. Kuhačnak sikerülne bebizonyítania azt, hogy a népdalok megvoltak Haydn ideje előtt is. De ne legyünk oly szigorú hyperkritikusok! Fogadjuk el érvelésünk alapjául, hogy Haydn csakugyan a horvát nép dalait használta föl. Sullivan japáni motívumokat szőtt *Mikadójába* s azért ő mégsem japáni. Berlioz, Gounod és mások hasznát vették a magyar népdaloknak, de azért mégse gondol senki arra, hogy őket magyaroknak tartsa. Különböztetjük, mennyit használ föl Haydn s mennyire asszimilálta ő a kölcsönvett anyagot? Föl kell tennünk, hogy szerzőink a legmeggyőzőbb passzusokat válogatták ki a horvát, illetőleg angol közönség kapacitálására. Néha-néha két-három vagy talán több ütem is Haydn valamely symphoniájából meglepőleg hasonlít egy-egy rövidke horvát népdalhoz, más eset-

ben a hasonlatosságot sokáig kell keresnünk és nem minden egyes esetben sikerül fölfödöznünk. De menjünk egy lépéssel tovább! Tegyük föl, hogy dr. Kuhačnak sikerülend annyi horvát zenét leszűrnie Haydnnak rengeteg számú műveiből, hogy megtölthet majd vele két oly füzetet, mint a milyenek például Brahmsnak *Ungarische Tänze*-i. Brahmsból eddig nem lett magyar és azért Haydnból soha sem lesz horvát! Szerzőinknek nyilván az a jelszavuk: «De l'audace, toujours de l'audace!»

Haydn arczképét is különben csak azért közlik, hogy meggyőződjhessék belőle az olvasó, miszerint még arczvonásaiából is kirí — a szláv typus. k. l.

Új magyar könyvek.

Agrippa. Modern mysticusok. Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 88 l.) 1 frt.

Breit József. Az egyetemes hadtörténelem vázлата. A cs. és kir. katonai akadémiákon használt hadtörténelmi tansegédlet nyomán a magyar vonatkozású események bővebb feldolgozásával. I. kötet. Az ó-kor, közép-kor és új-kor hadtörténelme. Áttekintő és 28 csatavázlattal. Buda-Pest, 1899. Pallas. (8-r. 422 l.) 3 frt 28 kr.

Cherbuliez Viktor. Vörösek és feketék. Regény. I—III. köt. (Legjobb könyvek. III. évf. 7—9. köt.) Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 147, 152, 153 l.) Egy kötet 50 kr.

Czukrász Róza. Phonomimikai előgyakorlatok az olvasás és írás tanításához. Buda-Pest, 1899. Nagel O. (8-r. 65. l. és V. tábla.) 1 frt.

Damka Ferencz. Sahib. Szatmár. 1899. Lövy M. (8-r. 219 l.) 1 frt 50 kr.

Dömötör János. Zsengék. Költemények. Kecskemét, 1899. Fekete M. (8-r. 154 l.) 60. kr.

Érdúj helyi Menyhért. A közjegyzőség és a hiteles helyek története Magyarországon. Buda-Pest, 1899. (8-r. 323 l. és V. tábla.) 5 frt.

Esterházy Sándor dr. A bölcséleti jogtudomány kézikönyve. I. köt. 2-ik. füzet. Kassa, 1899. Ifj. Nauer H. (8-r. 183—462 l.) 4 kor.

Frecskay János. Mesterségek szótára. A m. tudományos akadémia megbízásából. Buda-Pest, 1899. Hornyánszky V. (8-r.) Egy füzet 10 kr. — 11. füz. Fazekasmesterség. (21 l.) 12. füz. Esztergályos mesterség. (15 l.) 13. füz. Gyertyamártós és szappanosmesterség. (22 l.)

Jancsó Benedek. A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota. II. köt. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. 800 l.) 6 frt.

Luby Sándor. Vergődés. Költemények. Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 151 l.) 1 frt.

Norris W. E. Nem házasodunk! Regény. Egyetemes regénytár. (XIV. évf. 17. köt.) Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 150 l.) 50 kr.

Oláh Gyula dr. Az ember és egészség. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. 416 l.) 3 frt 50 kr.

Patay Sándor versei. 2. kiad. Buda-Pest, 1899. Révai testv. (8-r. 176 l.) 1 frt.

Smiles. Jellem. A hazai viszonyokhoz alkalmazta könyves Tóth Kálmán. 3. jav. kiadás. Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. IX., 414 l.) 2 frt 40 kr.

Temesváry Alajos. Vasúti élet. Képek a mi életünkéből. I. könyv. Miskolcz, 1899. Lövy J. fia. (8-r. 169 l.) 1 frt.

Tinseau Léon dr. A legjobb rész. Regény. (Legjobb könyvek. III. évf. 6. köt.) Buda-Pest, 1899. Légrády Testv. (8-r. 186 l.) 50 kr.

Várady Lajos. A jégverés által okozott károk biztosítása és becslése. Gyakorlati útmutatások a jégverés által okozott károk biztosítása, felismerése és becslésénél követendő eljáráshoz. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 180 l.) 1 frt 20 kr.

Verne Gyula. Grant kapitány gyermekei. Fordította Vértesi Arnold. 3. egyedül jogosított kiadás. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 671 l.) 2 frt 80 kr.

Verne Gyula. Sándor Mátyás. Fordította Huszár Imre. 2. kiadás. Buda-Pest. 1899. (8-r. 576 l.) 2 frt 40 kr.

Wolkenberg Alajos dr. A spiritizmus. Budapesti kir. magyar tud. egyetem hittudományi karától a Horváth-féle díjjal jutalmazott pályamunka. Szatmár, 1899. Reizer J. (8-r. 296 l.) 2 frt.

Zboray Aladár. Aranyrozsda. Regény. Buda-Pest, 1899. Vass J. (8-r. 150 l.) 1 frt.

Zsilinszky Mihály dr. Kermann Dávid evangélikus püspök élete és művei. 1663—1740. Buda-Pest, 1899. Kókai L. (8-r. 116 l.) 40 kr.

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN LEVELEI HOLLÁN ERNŐHÖZ.*)

1859—60.

Az 1859 június 24-dikén vívott solferinói csata alapjában megingatta Bach kényuralmi központosító rendszerét. Már négy nappal az osztrák hadsereg veresége után, Rechberg gróf külügyminiszter Jósika Samu báróval szemben úgy nyilatkozott, hogy az absolutismussal múlhatatlanul föl kell hagyni, s Magyarországot meg kell nyugtatni. Jósika és a conservatív párt többi tagja, a kikkel Rechberg tanácskozott, a czélt biztosító egyetlen módnak azt mondták, hogy Magyarországot helyezték vissza törvényes állapotába. De nem az 1848-diki alapot értették, hanem az 1847-est. Báró Jósika Samu mellett a conservatívok legkiválóbb embere, gróf Dessewffy Emil a maga álláspontja igazolására később a következőket jegyezte föl: «Tisztán állott előtte, hogy Bécsben az 1848-diki forradalmat és mindazt, a mi vele összefügg, sokkal határozottabban gyűlölik, hogysesem a magyar alkotmányos állapotok visszaállítása körül csak megkísérteni akarni is lehessen olyas valamit, a min az 1848-diki magyar törvények által megteremtett kormányzási formáknak csak színe is rajta

---

*) Hollán Ernő, a M. Tud. Akadémia ig. és tiszt. tagja ez év tavaszán az Akadémia Széchenyi-muzeumának ajándékozta gr. Széchenyi Istvánnak 1859/60-ban hozzá intézett s eddig kiadatlan kilencz darab levelét, s a nagybecsű adomány átvevőjének, Szily Kálmán főtitkárnak kérésére meg is engedte, hogy e levelek, megfelelő bevezetés és tájékoztató jegyzetek kíséretében a *Budapesti Szemle*ben közzététessenek. A bevezetés és a jegyzetek megírására, a kiegyezés történetének egyik legalaposabb ismerőjét, Kónyi Manót kértük föl. *Szerk.*

volna. E körülménnyel tehát számolnia kellett, ha sikert, azaz az absolutismus megdöntését akarta.» Hogy mennyire erős volt a conservativoknak ez a hite, bizonyítja az, hogy még Deák Ferencznek 1861-diki két fölirata után is Zsedényi Ede 1862 február 17-dikén ezeket írta:*) «Magam maradtam régi barátaim sorából, kit ő felsége időről-időre még magához hivat. Azt tudom, hogy a külön ministerium eszméjét soha, de soha el nem fogadja.» Semmi kétség benne, hogy a conservativok szíve azért is csüggött az 1847-es alapon, s hogy visszaállításán erejük minden megfeszítésével azért is iparkodtak, mert nekik sem kellett a ministeriális kormányforma, a mint hogy idegenkedtek az 1848-ban alkotott más intézményektől is; továbbá, mert félték, hogy idők jártával azon osztrák férfiak véleménye érvényesül a császár tanácsában, a kik egy szabad- elvű birodalmi alkotmányban keresték a bomlás ellen a mentőszert.

Ezzel az iránynyal szemben Deák Ferencz elejétől fogva törhetetlenül ragaszkodott az 1848-diki törvényekhez, s ezek elismerése előtt nem tartotta lehetőnek a kiegyezést a magyar nemzet és királya között. Somssich Pál róla e sorok írójával szemben úgy nyilatkozott, hogy nem bizott ugyan a magyar nemzet erejében kizárólag és föltétlenül; féltette azt a nemzetiségektől idebent és az európai nemzetközi viszonyoktól és érdekektől odakint; de számított Ausztria gyengeségeire és vezető férfiai elbizakodottságára meg a sors változékony szélsőségeire, s ezekre támaszkodva, ragaszkodott a passivitas politikájához, ezt vélve czélszerűnek arra, hogy a bekövetkező kedvező esélyek fölhasználásában a nemzet semmi præcedens által feszélyezve, vagy éppen lekötve ne legyen. Deák jogi érzése és ehhez való ragaszkodása annyira erős és szigorú volt, hogy sem Somssich ismeretes röpiratát (*Das legitime Recht Ungarns und seines Königs. Bécs, 1850.*), sem az ő felségéhez 1857-ben intézett föliratot sohasem helyeselte. Az elsőt nem, mert nem az 1848-diki elvekből merítette érveit; az utóbbit nem, mert hijával volt minden jogi alapnak.

Hogy mennyire eltérő volt Deák Ferencznek az 1848-diki alaphoz ragaszkodó álláspontja a nemzet hangadó férfiai majd-

---

*) Lásd Beksics Gusztáv *Kemény Zsigmond* című műve II. kiadásának 280. lapját.

nem valamennyiének a fölfogásától, annak megvilágítására érdemes ideiglatni néhány pontot a szóban levő 1857-dik évi föliratból, a melyet pártszínezet nélkül 129 előkelő hazafi és országnagy irt alá, köztük a későbbi határozati párt egyik feje, Ghyczy Kálmán és egyik tagja, gróf Károlyi Ede, valamint gróf Andrássy Aladár, gróf Andrássy Manó, gróf Károlyi Sándor, Meszlényi Lajos, gróf Szapáry Gyula, báró Prónay Albert, báró Orczy Béla, gróf Zichy Nándor, báró Wenckheim Béla, Zsivora György, Láng Ignác, Manó István, Havas József, Reseta János és a következő pesti nagykereskedők: Fröhlich Frigyes, Jalics Ferencz, Liedemann Frigyes, Perger Ignác, Nádossy István, Vecsey Sándor, Fuchs Rudolf, továbbá Karczag Ferencz pesti kalapgyáros stb.

«Meghallotta az ország, meghallottuk mi is az idő szózatát, hallgattunk s hallgatunk a történet folyamában hozzánk szóló intésekre.

Az ország érzi s vele érezzük mi is, hogy az 1848/9-diki események történetünkben örökké gyásnapok maradnak.

Emlékezéseink nem homályosítják el belátásunkat. Fölfogtuk, mi lehet ez események szükségszerű következménye. Készséggel osztozkodunk Felsőged minden alattvalóival mindenben, a mit az összmonarchia biztonságának, tekintélyének s hatalmának föntartása, gyarapítása és szilárdítása követel. Felsőgednek hatalma és a monarchia ereje a mi biztonságunk, s a monarchia általános jóléte a mi gyarapodásunk.

A monarchia egysége, Felsőged úr! századoknak szerzeménye; az a monarchia természetes erői összehatásának eredménye.

Magyarország minden gondolkozó fia azon öntudatban él, hogy e közös javak jelentékeny része az ő hazáját illeti. Azon hit, hogy (e közös javakban) a legbecsesb, mit nemzeti életünkben szereztünk, kezességét, s legbiztosb oltalmot találja, vezeté őseinket a Felsőged ausztriai Ház királyi pálczája alá, s csatolá ez országot Felsőged egyéb birodalmaihoz.

Oly nép, melynek múltja van, soha sem képes elfeledni történetét. Az ország fölfogta azon nagy tanulságokat, melyek e történetben foglalvák, s Felsőged érdeke kívánja, hogy az ország e tanulságokról meg ne feledkezzék. Hazánk érzi s teljesen fölfogja a kötelezettséget, melylyel Felsőgednek s az összmonarchiának tartozni fog, midőn azon biztonságnak,

melyet e kettőben egykor keresett s talált, jövőben is fog örvendhetni.»

A 129 hazafi kérése pedig az volt, «hogy az új rendezések, tekintettel a nyert tapasztalásokra, újabb megfontolás alá vétessenek.» Az aláírók nem kételkedtek benne, «hogy e megfontolás közben ő felsége legkegyelmesebben meggyőződik, hogy lehetséges a történelmiekké vált s a nemzet életében gyökerező intézvényeket, mik iránt kegyelet és tisztelet él a népben, a kor követeléseivel, a monarchia egységének parancsával s erélyes kormánynyal összhangzásba hozni.»

Kerkapoly Károly beszélte e sorok írójának,*) hogy az ötvenes évek derekán meglátogatta Deák Ferenczet. Szó volt az ország jövődjéről és az absolutismus megszüntének eshetőségéről. Deák úgy nyilatkozott, hogy ha a provisorium, a minnek az akkori rendszert tartotta, megszűnnék és normális állapotokra akarnának áttérni, ennek kiinduló pontja csak az 1848-diki törvények jogérvényének a hatalom által való elismerése lehet, a mi nem zárja ki, hogy egyszer elismertetvén, e törvények a törvényhozó tényezők akaratóval módosulhatnak.

«Azok közt, — folytatta Kerkapoly — a kikkel akkorában érintkeztem, a bátrak legbátrabbikának sem volt eszében, hogy a 48-hoz lehessen kötni a jövőt, hanem mind úgy vélekedtek, hogy a forradalmi 48 elhagyásával az 1847-re kell visszamenni, s a mit a 48-ból elengedhetetlennek találnak, mint például a jobbágság eltörlését, azt szemelvényileg kell újra megalkotni. Szóval, akkor a közvélemény előtt az 1847 látszott lebegni. Velem szemben Deák Ferencz volt az egyetlen, a ki azon meggyőződésnek adott kifejezést, hogy kiinduló pontul, a melylyel a jövőt a multhoz lehessen kötni, nem lehet mást elfogadni, mint a legutolsó alkotmányos multat, a mi: 1848.»

Idősebb Szögyény László sok évvel ezelőtt szíves volt e sorok írójának megengedni, hogy beletekintsen naplójába. Szögyény, a kiről Deák Ferencz 1854-ben azt írta, hogy birni fogja minden jó ember becsülését, s a kinek jelleméről még korábban Széchenyi István gróf Apponyi György grófhöz intézett és eddig közzé nem tett egyik levelében áradozó el-

---

*) Erre és a további idézetekre nézve l. *Deák Ferencz beszédei* II. kötetét.

ismeréssel nyilatkozik, naplóját a nyilvánosságnak szánta, s nagyon sajnálni való, hogy attól mindez ideig megvonták. Följegyzéseinek egyik pontja így szól: «1859 július havában itt Bécsben meglátogatott Deák Ferencz, a ki Marienbadba akart menni, útközben megbetegedett, s ezért néhány napot Bécsben töltött. Ebből a hirlapok alaptalanul azt következtették, hogy a magyar dolgok iránt tanácsadásra hívták föl. Bizalmas beszélgetésünk közben megkérdeztem, vajon, ha meghívnák, följönne-e és mi uton-módon gondolná a magyar ügyeket rendezendőknek. Az elsöre határozottan és föltétlenül tagadólag felelt; a másodikra így: az 1848-diki törvények alapján egybehivandó magyar országgyűlés által véli egyedül a törvényes rendet helyreállíthatónak, a mely úton azután a Magyarország és a birodalom közötti viszonyok a változott körülményekhez képest rendezendők lennének.»

E tárgyról azonban Deák Ferencz csak magánkörben és csak bizalmas barátaival szemben szólott, és nem akadályozta meg az övétől eltérő vélemény megnyilatkozását.

Báró Eötvös József 1859-ben Lipszéban megjelent *Die Garantien der Macht und Einheit Oesterreichs* című munkája utolsó fejezetében az egy és oszthatatlan Ausztria megteremtésére czélzó 1849 márczius 4-diki birodalmi alkotmányról, a mely birodalmi ügyekben birodalmi törvényhozó testületet akart megalapítani, a következőket írta: «Bármilyen nagyok ez alkotmány egyes fogyatkozásai, minden elfogulatlannak meg kell engednie, hogy az alkotmányos szabadság minden lényeges elvét elismeri, s hogy megvan benne minden, a minek az állam végleges szervezésénél alapunkul kell szolgálnia.» «Mind arra nézve, a mivel az állam egységét fönn kell tartani és biztosítani, épen nincs híjával a megfelelő intézkedéseknek, s ezzel a márczius 4-diki alkotmány megfelel a leglényegesebb szükségek egyikének; nem tagadhatni azonban, hogy mindazok az intézmények, a melyek az egyes koronaországok önállóságát, a nemzetiségek jogkörét, a közösségek autonomiáját, s egyáltalán mindazt illetik, a mit Ausztria lakói nagy többsége — miként az 1848-diki események folyamában kitűnt — leginkább szíven hordoz, csak a jövőre nézve ígértetnek meg, sőt hogy az alkotmány több szakaszában oly rendelkezések vannak, a melyek épen azzal, a mit a népek el akartak érni, ellentétben látszanak lenni.» Eötvös

példaképen megemlíti a szerb vajdaságnak Magyarországtól való elszakítását, valamint azt, hogy a nemzetiségek egyenjogúságát illetőleg a márcziusi alkotmány Magyarországra nézve oly elvet mond ki, mely történeti jogainkkal ellentétben van. S így folytatja: «Épenséggel nem hiszem, hogy a márczius 4-diki alkotmány fogyatkozásai javíthatatlanok, sőt meg vagyok győződve, hogy, ha azt az alkotmányt életbeléptették volna, csakhamar segítettek volna rajtuk; különben is azt hiszem, hogy a rossz fogadás, a melyben ez az alkotmány részesült, a nagy izgalom mellett, a melyben a monarchia 1849-ben volt, épen az említett rendszabályoknak tulajdonítandó, s hogy alig lehetséges nagyobb tévedés, mintha az akkor tett tapasztalatokból azt a következtetést akarnák levonni, hogy az oly alkotmánynak, a mely ugyanazokon az elveken alapul, mint a márcziusi, de az említett fogyatkozásokat elkerüli, és intézményekről gondoskodik, a melyek nem csak az állam egységét, hanem a koronaország és a törvényhatóság részére a saját ügyeikben való önálló igazgatást biztosítják - hogy az ily alkotmánynak 1859-ben épen olyan fogadásban kell részesülnie, mint a milyenben részesült egy év-tizeddel ezelőtt a márczius 4-diki alkotmány.»

Gróf Andrassy Gyula, ki rövid idővel Eötvös műve megjelenése előtt, 1858 augusztusában tért haza az emigrációból, e sorok írójának a következőket beszélte: Mihelyt a könyvet elolvasta, Eötvöshöz sietett és szemrehányást tett neki munkája irányáért. Eötvös azt felelte reá, hogy könyve utolsó fejezetének kefelevonatát megküldötte Deák Ferencznek, s tőle minden megjegyzés nélkül kapta vissza, a mi arra mutat, hogy Deáknak nem volt kifogása a közzététel ellen.

Andrassy már most Deák Ferenczet kereste föl és magyarázatot kért tőle. Deák azt mondotta neki, hogy politikája homlokegyenest ellenkezik az Eötvösétől, de hogy a haza válságos állapotában nem érez magában jogot arra, hogy az övétől eltérő vélemény nyilvánítását megakadályozza.

Horvát Boldizsárhoz is fordult e sorok írója a kéréssel, közölje vele, hogy Deák Ferencz az absolutismus éveiben hitt-e a kiegyezés lehetőségében és milyennek gondolta a kibontakozás módját. Horvát, a ki minden évben nyáron egyszer meglátogatta Deákot, kezdetben Kehidán, később Pusztá-

Szent-Lászlón, észleleteit e sorok írójához intézett levelében így adja elő :

«A ház rendesen vendégekkel volt tele. Deák Ferencz ilyenkor nem politizált; a beszélgetés gazdasági dolgokról és napi eseményekről folyt, miközben az öreg úr folytonosan esztergályos művek faragásával foglalkozott. Ebben a művészet nem kis fokát érte el. Csak szűkebb, bizalmas körben, többnyire akkor, midőn a vendégek eltávoztak, s csak azok jelenlétében, kiket éjjelre is ott marasztott, szellőztette a jövő esélyeit. Kiinduló pontja mindig 1848 volt, s épen azért, mert az 1848-diki törvények restitutióját nem igen lehetett remélni, nem nagy bizalommal nézett a jövőbe. Mi, a kik az ő gondolkozása módját ismertük, még ha helyeseltük volna is az alkotmány visszaállítását az 1847-diki alapon, nem mertük volna ezt előtte szóba hozni.

Ha jól emlékezem, 1859 december havában, vagy 1860 január elején egy névtelen röpirat jelent meg, mely az 1847-diki alap mellett emelt szót. E röpiratot épen azon órában kaptam meg, a midőn Szombathelyről Budapestre voltam indulandó. Talán figyelem nélkül hagytam volna, ha a hír az anonym szerzőt egy oly kiváló egyénnel nem hozta volna kapcsolatba, a ki activ részt vett a szabadságharcban, s a kit én addig az 1848-diki alap hívének tartottam. Az érdeklődésnél fogva, melyet bennem e körülmény keltett, a röpiratot magammal vittem és az úton elolvastam. Budapestre érve, közöltem e röpirat tartalmát Deák Ferenczcel, elmondván neki azt is, hogy a hír kit tart a röpirat szerzőjének. Deák határozottan helytelennek mondotta az irányt. Néhány nap múlva, hazaindulásom előtt búcsulátogatásomat tevén az öreg úrnál, ismét szóba hozta a röpiratot s utolsó szavai is, melyekkel elbocsátott, ezek voltak: «Te csak maradj meg eddigi véleményed mellett.»

Nagyon tévednek tehát azok, kik azt vélik, mintha Deák Ferencz eszméje, hogy a jogfolytonosság az 1848-diki alap visszaállítását követeli, csak az 1861-diki országgyűlés alatt keletkezett volna; mi, a kik oly szerencsések voltunk, bizalmas nyilatkozatainak az ötvenes években tanúi lenni, bizonyíthatjuk, hogy Deák Ferencznek már akkor az volt nézete, és soha nem hallottuk egyetlen egy nyilatkozatát sem, a melyből azt lehetne következtetni, hogy az alkotmány visszaállítását az 1847-diki alapon is hajlandó lett volna törvényesnek elismerni.»

Mivel Horvát Boldizsár a 47-es alap mellett küzdött röpirat szerzőjéül Hollán Ernőt nevezte meg, ehhez fordult

még 1884-ben e sorok írója a kéréssel, mondja el neki munkája keletkezése történetét. Hollán a kérdésnek a következő levéllel felelt meg:

«A viszony, a melyben gróf Széchenyi Istvánhoz 1859-ben állottam, rég feledésbe ment. Nem igen szólottam arról senkinek. Nem mintha okom lett volna azt elhallgatni, de mert a kérdésnek még látszatát is kerülni akartam. Most azonban, midőn becses közleményeiből arról értesültem, hogy találkozott valaki, a ki arra hivatkozik, szívesen elbeszélem az esetet, mert a részletek s a keletkezés módjának ismerete nélkül a felett helyes ítéletet mondani nem lehet, és mert kötelességet vélek teljesíteni, melylyel az igazságnak s a történelemnek tartozom, ha önnek művéhez egy adalékkal járulok, a melyből kitűnik, hogy Deák Ferencz már 1859-ben a 48-diki alapot vallotta a magáénak.

A villa-francai békeelőzményekkel az olasz háborúnak vége szakadt, de nem szűntek meg a veszélyek, melyektől az állam fenyegetve volt. A laxenburgi manifestum megnyugtató hatással volt ugyan, a mennyiben abból látni lehetett, hogy a létező bajok legfelsőbb helyen többé nem ismeretlenek. De a békés kiegyenlítésnek kísérletei Magyarországon hitelre nem találtak, mert a bizalom meg volt rendítve s a bécsi kormánynak őszinte szándékában nem bízott senki. A nagy többség kibékülésről hallani sem akart, s a haza sorsának jobbra fordultát a külföldi constellatiók kedvező alakulásától, vagy, helyesebben mondva, külföldi complicatióktól várta. Még azok is, kik higgadtabb vérmérséklettel bírtak vagy a békés kiegyenlítésnek őszinte barátai voltak, nem bírták elképzelni, hogy miképen lehessen azt keresztül vinni. Hitték, hogy a közállapotok javítására célzó intézkedések tétetni fognak, de meg voltak előre győződve, hogy azok a várt eredményt meg nem hozandják, legfőlebb abban reméltek, hogy a megghiúsult kísérletek elvégre mégis a nemzet jogos aspiratióinak kielégítésére fognak vezetni.

A közvélemény általában azon jelszavak után indult, melyek elismert hazafiak nyilatkozataiból képződtek s az országban gyorsan elterjedtek.

Így például tudva volt Deák Ferenczről, hogy a békés kiegyenlítés sikerében nem bízik, de viszont a forradalmat határozottan perhorrescálja. Kehidai magányában közről és távolról számos látogatója volt. Megszokták az emberek, hogy a közállapotokat illetőleg a haza bölcsének nyilatkozataiból vigaszt merítsenek,

sőt a mindennapi életviszonyokra nézve is tőle tanácsot kérjenek. Ő mindenkit szívesen fogadott. Én is gyakran megfordultam vendégszerető házánál. Sokat beszélt a múlttól, szívesen vette a szárnyaló hírek közlését; de nem emlékezem, hogy az olasz háború előtti időben tőle hallottam volna, és nem hallottam, hogy mások előtt nyilatkozott volna a törvényes állapot mikénti visszahelyezésének lehetőségéről. Barátjai közül azokat, kik a sajtóban közreműködtek, egyre buzdította, hogy a nemzet kebelében az alkotmány iránti lelkesedést ébren tartani törekedjenek. A kiegyezés módozataira nézve azonban, minthogy annak sikerében maga sem bízott, tudtommal ez időszak alatt nem nyilatkozott.

1859. évi július 24-én — tehát az olasz háború után — egyik közel rokonom közvetítése mellett oly férfiú részéről, ki születésre magyar volt s az ország politikai administrációjában előkelő állást foglalt el, felszólítottam, közölném vele nézeteimet, mit gondolok, mi módon lehetne a nemzetnek óhajait a monarchia fennállhatásának érdekeivel összeegyeztetni? Állásomban teljesen független lévén, sem magánviszonyaim, sem más egyéb tekintetek által le nem kötve, szívesen megfeleltem a kívánságnak magánlevélben, azon nyíltsággal, melyet a becsületes szándék sugallatából merítettem. Nem vártam e levél megírásától positiv eredményt, de az illem szabályainál fogva helyesnek, a fenforgó viszonyok közt indokoltnak találtam, válaszolni a kérdésre, midőn azt látom, hogy befolyásos emberek a nemzet valódi óhajaival megismerkedni hajlandóságot mutatnak, mire nézve a fegyelem és szolgálati szabályok által korlátolt kormányközegek jelentéseiből megbízható értesülést nem nyerhettek. Megkísérlettem tehát a monarchiának általános politikai helyzetéből kiindulva, a közhangulatnak lehetőleg hű képét feltüntetni, miből azon következtetésre jutottam, hogy az állam biztonsága nem a politikai experimentációk kétes eredményében, de a nemzetnek visszanyert bizalmában keresendő, a mi pedig a százados törvények által szentesített jogállapotnak visszahelyezése nélkül el nem érhető. Ennél tovább nem mentem.

Gróf Széchenyi Pálnak irányomban tanúsított jóindulatából gyakran megfordultam Vas megyében levő apáti-i kastélyában. Bizalmas társalgás közben elbeszéltem neki a történeteket, s az ő biztatása folytán beleegyezésemmel történt, hogy levelem fogalmazványát testvéröcsésének, gróf Széchenyi Istvánnak megküldötte. Rövid idő múlva meghívást kaptam Döblingbe, hol mint az Akadémiának nem rég megválasztott tagja, nem várt szíves fogadtatásban része-

sültem. Elmondotta nekem a nagy hazafi, hogy gróf Rechberg külügyminister őt meglátogatta, s a közelebbi teendőkre nézve tanácsát kikérte. Ezen első felhívásra addig még nem tett semmit, most azonban hajlandó lenne, a válasz megadása végett, engem levelemmel együtt gróf Rechberghez küldeni, de ehhez még megkívántatik, hogy első levelemet, mely főképen a negatio terén mozog, kiegészítem egy másodikkal, melyben a teendők sorozata, positiv javaslat alakjában, kifejtetnék. Megvallom, hogy e missio és a vele járó megbízás kissé megdöbrentett. A haza s a közügy szolgálatában kész voltam megtenni mindent, a mi gyenge erőmből kitelik. Mint volt katona azonban a politikához nem sokat értettem, sem állásom és multamnál fogva annyira elbizakodott nem lehettem, sem szerény képességemnél fogva magamat arra hivatottnak nem tekinthettem, hogy önmagamtól ily fontos kérdéstről programot készítek. A váratlan esetek véletlen találkozásából történt tehát, hogy Széchenyi nézeteinek gyarló redactorává lettem, és megiratott ekképen a második levél, mely augusztus 22-dikéről volt keltezve. A benne foglalt javaslat, a pactum conventumra támaszkodva, a magyar alkotmánynak visszaállítását, a kormányhatalomnak a pragmatica sanctio értelmében gyakorlását követelte, a megyei municipális szerkezetet a magyar alkotmány sarkköve gyanánt tüntette föl, az ország integritásának helyreállítását, a magyar nyelvnek mint állami nyelvnek törvényes használatát, az idegen hivatalnokok eltávolítását, s az országgyűlésnek, melyen a koronázás véghez viendő, egybehívását sürgette. Az országgyűlés tagjainak megválasztását illetőleg, valamint a törvényhatóságok életbeléptetésére vonatkozólag, a jogegyenlőség elvénél fogva, általános census megállapítását javasolta, s a főrendiháznak időszerű reformját ajánlotta. Az imígy vázlatosan feltüntetett javaslat tehát lényegileg a reformált 47-diki alapra vezetett vissza. De a nagy szellem, mely azt sugallta, az előrehaladott kornak vívmányait számba véve, általában a modern jogállamnak jogosult követelményeit kielégíteni, a szabadelvű eszmék diadalát egészséges fejlődés útján előmozdítani kívánta.

Szeptember 8-dikán és 14-dikén vettem gróf Széchenyinek értesítéseit, hogy a leveleket gróf Rechbergnek megküldötte; csakhamar Bécsbe felidézett, tudtomra adván, hogy a minister velem beszélni kíván, s egy szeptember 14-dikéről kelt levélben az utóbbival szemben követendő eljárásomat és magamtartását illetőleg részletes utasításokat adott. Szeptember 20-dikán és 23-dikán kihallgatáson voltam, előbb a külügyérnél, később báró Hübnernél. Mind-

ketten udvariasan fogadtak, előadásomat türelmesen meghallgatták, egy és más tekintetben kérdéseket intéztek hozzám, de a meritumra nézve nem nyilatkoztak.

Darab ideig gróf Széchenyi bevárta, hogy minő eredménye lesz e lépéseknek. Minthogy azonban válasz nem érkezett, a javaslatot elejtettnek tekintvén, arra határozta el magát, hogy azt Lipcsében kinyomatja, s ez úton a közönség tudomására hozza. Néhány példány november közepén bizalmas körökben kiosztatott, a kiadás egészben a bécsi rendőrség által lefoglaltatott. Gróf Széchenyi Istvánnak a javaslat Rechberghez juttatása és kinyomatása tárgyában hozzám intézett nyolcz levele kezemnél van.

Kétségtelen, hogy gróf Széchenyi Istvánnak már október havában biztos tudomása volt arról, hogy Deák Ferencz a kiegyezés dolgában vele egyet nem ért, s én magam közvetlen tanúja voltam annak, hogy e tudat őt nagyon bántotta. Ugyancsak október havában a magyar lapok a Kazinczy-ünnepély lefolyásáról szóló híreket közölték. Nagy hatású toastokat mondott Deák Ferencz ez alkalommal a hazára s a nagy hazafira, gróf Széchenyi Istvánra. Ennek fonalán fel is szólíttatott gróf Széchenyi, írjon Deáknak és használja fel ezen incidenst a köztök fenforgó nézeteltérések kiegyenlítésére.

December havában névtelen röpirat jelent meg: *Offenes Promemoria an Seine Majestät*, melyet Széchenyi tollából eredőnek mondottak, s a melynek tartalma a Lipcsében megjelent röpirat tartalmával lényegileg megegyezett. Egy példányt belőle a gróf maga adott át nekem. Kevéssel utóbb a bécsi rendőrség korlátozó rendszabályokat alkalmazott, melyeknél fogva gróf Széchenyinek a bécsi és magyar politikai körökkel fentartott összeköttetései félbeszakíttattak.

1860 ápril 8-dikán a nagy férfiú megszűnt élni. A megrendítő hír gyászba borította az egész országot.

1860 október 20-dikán kiadatott az ezen napról elnevezett ismeretes diploma.

1860 november havában, tehát egy évre a történetek után, melyeket elbeszéltem, a *Pesti Napló*, Deák Ferencznek azon időben elismert organuma, proclamálta a 48-diki alapot s e pillanattól kezdve az egész nemzet Deák Ferencz lobogója alá sorakozott.»

Hollán Ernő levelében megemlékezik arról, hogy «a bécsi rendőrség korlátozó rendszabályokat alkalmazott, melyeknél fogva gróf Széchenyinek a bécsi és magyar politikai körökkel fentartott összeköttetései félbeszakíttattak»; de szerényen

elhallgatja, hogy Széchenyihez való viszonya őt is bajba juttatta. Mint Kecskeméthy Aurél *Gróf Széchenyi István utolsó évei és halála* című művében írja «1860 márczius 3-dikán reggel félhétkor ugyanazon órában rendőri házmotozás történt gróf Széchenyiné és dr. Görgennél Döblingben, az ifju Széchenyiek városi lakában, gróf Zichy Gézánál, Falk Miksánál, a véletlenül előtte való este ideérkezett Hollán Ernőnél és e sorok írójánál». «Mondják, 40 fiakker és kétannyi hivatalnok volt azon reggel mozgásban». Miként Falk Miksa e sorok írójának beszéli, a rendőrség már korábban kapta az utasítást a házmotozásra, de végrehajtásával vártak Hollán Ernő megérkezéséig.

Idézett művében Kecskeméthy a következőket írja Hollán röpiratáról: «Midőn báró Hübnernek belépte a miniszteriumba s Bach-Kempen elbocsáttatása 1859 augusztus 21-dikén az államrendszerben valami józan fordulatra kezdett nyitni kilátást, és hajlamot mutatott ott kezdeményezni a megoldást, hol a helyzet bonyodalmainak súlypontja volt: Magyarországnak; és midőn Hübner a magyar arisztokratia kiválóbb tagjaival némi érintkezésbe lépett: Széchenyi is célszerűnek látta az iránt, hogy mi a teendő, a kormány fölvilágosításához járulni, s azt az actio sürgető szükségéről meggyőzni. E helyt két kitűnően írott és hazafias irányú emlékirat említendő meg, melyek az ő közvetítése folytán a miniszterelnök, gróf Rechbergnek és báró Hübner rendőrministernek kézbesítették. Az első egyenesen Széchenyi befolyása alatt fogalmaztatott is, s egy, a gyakorlati téren azóta szép nevet kivívott hazánkfia-nak jeles munkája, mely később *Zur ungarischen Frage, Eine Denkschrift von einem ungarischen Patrioten, Leipzig, Steinacker 1859*, mint röpirat jelent meg, (s töredékesen a Török János kiadta Széchenyi politikai iskolája III. kötetében is olvasható). A másik tudomra kézirat maradt. E «programmok» tartalma, az azokban foglalt rendezési eszmék és kiegészítési feltételek a mai nap szempontjából elég szerénynek valának, s a nemzetet, mint az októberi diploma fogadtatása mutatja, ki nem elégítették volna. De 1859-ben és 1860 elején kormánykörökben mégis túlzottaknak, teljesíthetlenségnek tartattak. Azt mondhatnám, Sybilla könyvei, ha e hasonlat annyira elkopott nem volna. Az azokhoz kötött remények teljeseése tehát nem mutatott látható nyomokat. Sőt az egyezkedés esz-

méivel elfogulatlanul foglalkozni kezdő és reformvárankozásokat keltő báró Hübner két havi működés után hirtelen elveszti állását (mint mondják, első lévén, ki a ministeri conferenciában meggondolatlanul ejté ki e szót: birodalmi alkotmány) s helyében csakhamar báró Thierry, ő fölsége legújabb ígéreteivel egyenes ellentétben álló legvadabb reactionarius kormányirányt kezdett követni közigazgatási intézkedéseiben.»

Gróf Széchenyi Istvánnak Hollán Ernőhöz intézett levelei, a melyek közt Hübner titkárának (Hell kormánytanácsosnak) ugyancsak Hollánhoz intézett levelét közöljük, így szólanak:

I.

September 8. 1859.

Barátom! Én önt barát mnak nevezem, mert én valóban az vagyok, noha ilyen kényes ügyekben nem szoktam igen erősen szeleskedni; s mert én vagyok az, azt hiszem, Ön is őszinte barátsággal viseltetik irántam! Sympathien pflegen nicht einseitig zu sein!

Fiam Geyza *) 6-dikán 1 óra tájban személyesen átadta a «Tudni valót» Gereblyehegyi Ő kegyelmességének.***) Egy rövid levelet csatoltam hozzá. Ezt tüstént elolvasta és 1½ órai beszélgetés után Geyzát másnapra rendelte. Ez tegnap pontosan compareált 12 órakor. Az előszoba zsúfolva teli. Geyzát nem sokáig váratta.

Gereblye: Haben Sie das Memoire geschrieben, das mich ungewöhnlich interessirte, so gratulire ich Ihnen, und es freut mich Ihre nähere Bekanntschaft gemacht zu haben!

Geyza: Excellenz, ich habe diesmal nur ab- aber nichts geschrieben.

*) Zichy Géza grófról Kecskeméthy többször idézett munkájában azt írja, hogy Széchenyi «dolgot adott mindenkinek, fainak is csak tanulmány kedvéért; de különösen mostoha fiának, gr. Zichy Gézának, ki jobb keze, titkára, barátja, ápolója s szeszélyei zivatarának villámhárítója volt, kinek jó szivéről, tiszta jelleméről áradozó elismeréssel és becsüléssel szólt — távollétében, s kit viszont, ha jelen volt, élcezzel, tréfákkal, de csipős szeszélyeivel is annyira bosszantgatott, mint senki mást. A máj- és vesekóros kedélybeteg öreg úr szeszélyei könnyen magyarázhatók, de csak legbuzgóbb hívei vagy oly odaadó szerető rokona által valának tűrhetők, mint Zichy Géza vala.»

***) Rechberg gr. külügyminiszter.

Gereblye: Wer ist der Verfasser . . . könnte ich nicht in engeren, nämlich in persönlichen Contact mit ihm kommen; wo wohnt er? ist er ein Ungar? etc. etc.

Geyza: Ich weiss nit, ich kann nit, ich mag nit etc. és aztán két órai conversatio után, mely közt Geyzát Magyarország tekintetében erősen kiexaminálta, és ez kínjában, mint megcsipett egér, izzadva, a «Weiss nix»-ot ezer árnyéklatban variálta, egész udvariassággal olyformán elbocsátá, mint annak idején Fülöp király a Marquist!

Én tanítottam őt arra, hogy hallgasson. Ma várom Bélát.*) Ez is tüstént Gereblét felkeresi, de szintén hallgatni fog. Mindenesetre azonban jobban ki fogja kutatni Gereble szándékát, mint Geyza tehette volna, hogy vajon egészséges alapra akarja-e állítani reform-nézeteit, vagy csak nyomorult «foltozásokra». És akkor Önnek hatalmában lesz magát elhatározni, mily szerepet akar játszani. Eddigelé azt gyanítom, hogy Gereble igen kívánná tudni, ki írta a Tudni valót, sőt Önnel érintkezésbe jönni; csak arról nem vagyok bizonyos, ob er Ihre Ansichten ehrlich und bestimmt theilt, oder ob er Sie à peuprès als Citrone benützen will.

Ezeket sietve és erősen szédelgő fejjel! Ha valamit Budáról megtud, vagy kap, tudósítson röviden.

Igazi magyar rokonérzéssel

Sz. Ist.

II.

14. September 1859.

Lieber Hollán!

Erst gestern konnte Béla mit vieler Mühe bei S. E. R. vorkommen. Er musste zwei volle Stunden mit circa 100 Exspectanten im Vorzimmer pausiren. Im Moment, als er beinahe vor Allen zu S. E. admittirt war, entfernten sich aus dem Cabinet S. E. Fürst Paul Esterházy, Bach, Hübner etc. etc. die eben ein «Sitzungerl» glücklich(?) beendigten. Von Ihrem «Meisterwerk» — ich halte es wahrhaftig für das — — sagte er: Es sind sehr beachtenswerthe Andeutungen darin etc. Béla sagt: «Ich glaube, er hat keine Zeit gehabt es ganz und mit Aufmerksamkeit zu lesen; ist so überhäuft mit Geschäften aller Art, besonders nach Aussen, dass er, seitdem er Premier ist, gewiss um 20 Pfund geringer wurde, pedig azelőtt sem volt különös súly! Voll vom besten Willen etc. etc.

*) Széchenyi Béla gr.

R.: «Sie kommen eben aus Ungarn, waren auch bei dem Fest in Szöllös und Dáka. *) Sagen Sie mir, wie ist die Stimmung in Ungarn?

Béla: Mein Vater hat E. vor mehreren Tagen eine Denkschrift über Ungarn eingesendet, die ich mit Aufmerksamkeit gelesen habe. Ich könnte E. kein richtigeres Bild in Hinsicht Ihrer Frage entwerfen, nur dass ich viel stärker auftragen möchte etc.

R.: «Wie geht es Ihrem Vater? Ich werde ihn dieser Tage besuchen.

Die Moral hievon ist, dass es in den Complicationen meines «kranken Staates» beinahe unmöglich wird zu helfen, da die Betreffenden weder sehen, noch hören *wollen*, oder zu diesem natürlichen Geschäft oft mit dem besten Willen keine Zeit erübrigen können.

Was ist zu machen? Aufgeben und warten? Nein. Aber wo anders, auf eine andere Art etc. vielleicht stärker anklopfen. **) Sie sind in Wien so gedrängt, in solchen Schwulitäten etc., dass man begreifen kann und sie einigermaßen entschuldigen muss, dass sie ihre ganze Denkkraft und Aufmerksamkeit dem «Äussern» zuwenden. Es wäre ja nur consequent, denn seit 1848—9 wird ja gar nichts gethan, als verkleistern, übertünchen, ver- oder vielmehr: anschmieren und meist sich selber. Ob nun das «Auftragen» von rouge à la longue dem Patienten helfen wird, ist freilich eine andere Frage, wie auch, ob es nicht besser wäre: vielleicht ein Brechmittel etc. zu nehmen, ein anderes Regime beobachten etc. etc.

*) Magyarországon első miniszterelnökének, Batthyány Lajos grófnak elsőszülött leánya, Emma grófnő, 1859 szeptember 4-dikén Dákán kelt egybe Batthyány László gróf fiával, Géza gróffal. Az ünnepélyen sokan voltak jelen az ország minden vidékéről. A többek között ott voltak: Deák Ferencz, Wenckheim Béla báró, Károlyi György gróf. A vendégek egy része Szöllösön, Zichy Manó gróf házában kapott szállást, s szeptember 5-dikén ott mulatott a násznép.

**) Kecskeméthy írja: «Széchenyi a maga fokozott kedélyállapotából nem bírta fölfogni s méltányolni azon reservált szenvedőleges állást, melyből Deák Ferenczet s a hatása alatt álló párthíveit az események jó vagy rossz fordulata kimozdítani nem volt képes. Széchenyi higgadt pillanataiban a komoly actio percét szintén nem tartá elérkezettnek. De izgatott pillanataiban saját lázas ingerültségét s tettszomját szerette volna communicálni minden magyarral; úgy látszék neki ilyenkor, hogy szólni és tenni kellene már, még pedig gyorsan».

Ich glaube nicht, dass Sie sich, tiszteit Barátom, jetzt und in Bälde allhier so geltend machen könnten, wie ich es aus Überzeugung von ganzem Herzen wünschte. Allein wenn man keine Bäume fällen kann, so ist es — wie ich denke — viel besser und auf jeden Fall ehrenhafter, Zahnstocher zu schneiden, als zu faulenzeln, besonders in Beschäftigungen, die aus einem höheren Sinn inspirirt werden.

Állnék talpon, so würde ich Sie aufsuchen, mich mit Ihnen eng verbinden, und wenigstens Zahnstocher produziren; fühlen Sie à peuprès wie ich, so kommen Sie herauf. Tán majd kigondolunk valamit. *Aristipp* kniete sich zu den Füßen Dionys, um das Leben eines Verurtheilten zu retten. *Plato*: «Wie kannst du dich so erniedrigen?» *Aristipp*: «Was kann ich dafür, dass D. seine Ohren an den Knöcheln hat.» Hát tán kigondolunk valamit, mi czélra vezet.

Ich erwarte Sie demnach. Sollten Sie mir schreiben wollen, so adressiren Sie Ihr Schreiben an mich: Ober-Döbling Nr. 163, denn Geyza wird vielleicht wohin geschickt.

Ószinte hazafiúi rokonszenvvel

Széchenyi István.

III.

Kedves Ernő barátom!

Ich will Sie auf einiges aufmerksam machen. Wenn sie *R.* fragt «an wen haben Sie Ihre zu Papier geworfenen Ideen überschickt, wer hat Sie dazu aufgefordert, wie ist Gr. Stephan Széchenyi zur Kenntniss der ganzen Sache gekommen?»

Was werden Sie darauf antworten?

Cseh *) könnte leicht compromittirt werden; dann habe ich anstatt E. H.**) E. E. geschrieben.

Wie ich *von hier aus* beurtheile, sollten Sie sagen: «mein Bruder», NB. wenn sich die Sache mit der Denkschrift combiniren lässt.

---

*) Cseh Eduárd, a kinek kérésére Hollán Ernő az ország állapotát ecsetelő első emlékiratát írta, 1843-ban Szerémszék követe volt, a Bach-idő kezdetén Nagyváradon császári biztos, ezután Baranyamegye főnöke, később a budai cs. k. helytartóság tagja, s végül e testület alelnöke.

**) Ernst Hollán.

Ich sei par hasard davon informirt, weil mein Bruder Paul, der als sehr achtbarer Mensch in Wien und Ungarn allgemein geschätzt ist — es las und es quasi für seine patriotische Pflicht hielt, mir es mitzutheilen, ich es aber im 1-ten Augenblick durch meine Cousine Gräfin Esterházy, Obersthofmeisterin der Kaiserin, directe an S. M. dem Kaiser zu unterbreiten glaubte; reflexion faite jedoch es an Minister-Präsidenten G. Gereble-Hegyí überschickte, von dessen decidirtem und ehrenhaftem Charakter alle Ungarn überzeugt sind etc. etc.

Von meiner Person können Sie sagen, was man von mir in Ungarn hält, dass es schade ist, meine Zeit in dieser Spelunke, in der ich sitze, zu verleben, dass ich aber entschlossen bin, in diesem Locale zu sterben, weil ich an Schwindel leide, und mein oftmaliges Stocken des Pulses mich oft 2, 3, ja 4 Tage ganz unbrauchbar macht. Meine Geisteskräfte und Tiefe hätten indessen, wie Sie bemerkten, gar nicht nachgelassen.

Ich habe ihm neulich gesagt, dass er in Ungarn *Rechtberg* genannt wird, und das Volk sage «Ha a Feketehegyi *) sárba rántott, tán kiségt Igazhegyi». Das war eine Schmeichelei. Von *mir* ging es an. Sie sollten sich jeder Flagornerie enthalten.

Will *er sprechen*, so lassen Sie ihn reden, so lang er will.

Ist es möglich *in Kürze* ihn über Ihre Person und über Ihr politisches Gebaren zu informiren, so würde es nicht schaden. Ihre Persönlichkeit und Ihr gerades, offenes Wesen inspirirt Vertrauen.

Wenn R. fragt: Wollen Sie Dienste nehmen? so antworten Sie, wie Sie es am besten halten.

Trägt er Ihnen Cigarren an, so würde ich mir in Ihrer Stellung die kleine Lüge erlauben «ich rauche nicht». Béla sagte dasselbe, und wie ich bestimmt glaube, machte auf R. dieses Refusiren die Impression «diese Leute lassen sich durch die Mode, den allgemeinen Gebrauch etc. nicht fangen».

Isten áldja, kedves Barátom, és csak azt sajnálom, hogy nem vagyok atyja!

Hű magyar rokonérzéssel

Sept. 19. 1859. Ober-Döbling Nr. 163.

Széchenyi István.

---

*) Az 1848. november 22-dikén külügyministernek kinevezett és 1852 ápril 5-dikén elhunyt Schwarzenberg Bódog, ki azon iparkodott, hogy Magyarország történeti és államjogi állása gyökerestül megsemmisüljön, s az ország teljesen beolvadjon Ausztriába.

Hochwolgeborener Herr!

Se. Excellenz Herr Minister Freiherr v. Hübner beauftragt mich, Ew. Hochworgeborenen zu ersuchen, ihm morgen, *Freitag, den 23. d. M.* um 2 Uhr N. M. das Vergnügen Ihres Besuches zu schenken, und das in dem beifolgenden Pakete befindliche Schriftstück wieder mitzubringen. Hochachtungsvoll. Ihr ergebenster Diener

Wien, 22. Sptbr. 1859.

Hell, Regierungsrath.

IV.

2-ten 8-ten 1859. 12³. 4. Lieber Hollán. Alles zieht sich sehr unerquicklich in die Länge. Heute frühstückte Gr. Zichy Ferry bei mir (gleich nach 7!) Wir haben mit einander «Etwas Vortreffliches» gelesen.*) Er war enchantirt, ich «enchantirter», weil ich es mehrmal genossen. Und wir kamen überein:

«Dass ich Ihnen gleich schreiben werde.»

«Drága fiam, gyere hozzánk mielőbb.»

Nun, hören Sie, pressant ist es durchaus nicht, denn der Patient, den wir heilen wollen, leidet nicht geradezu an einer phlogistischen Krankheit. Es wäre aber von einem unberechenbarem Vortheil, wenn Sie sich so einrichten wollten, dass Sie wieder, wenigstens auf einige Tage, vielleicht auf längere Zeit, hieher eilten.

Sie finden mich entweder gar nicht, oder sicher stets zuhause. Isten áldja, tisztelet nejét üdvözlöm.

Széchenyi István.

(Vertatur.) Ich nannte Sie nicht, und Sie denken nicht, wie freudig Zichy aufschrie, als er hörte: Hollán Ernő! «Er hat mir immer so gefallen, ich möchte ihn küssen!» Gestern hab' ich einen solchen Schwindel bekommen, dass ich in der That glaubte, Vége van!

V.

Octob. 23. 1859.

Kedves fiam, ha nincs rá szüksége, kérem küldené meg Vogt K. munkáját Geyzának, mert közelebb lakik. Tán vehetném hasznát. A francia könyvre nincs szükségem. Zichy F.: «Hollán spricht

---

*) Kétségen kívül Hollán Ernőnek a magyar állapotokat ecsetelő első leveléről van szó.

ja recht gut französisch!» Ezen örülök. De azért kérem Önt: Egy napot se hagyjon leperegni, legalább egy órai fentszóval, sőt kiabáló olvasás nélkül, és ha lehet, oly tanu előtt, ki tökéletes franczia.

Ich bin Ihnen noch einen Fiaker schuldig; geben Sie mir Credit, bis wir uns wiedersehen.

Lelkes Anti leányomnak ¹⁾ kezeit csókolom.

Adieu cher ami, et pensez de temps à autre à votre bien devoué

Széchenyi István.

VI.

Kedves Barátom Hollán, olyan rekedt állapotban vagyok, nem egészen kedvező időjárás következtében, és e fölött meglehetősen is szédeleg a fejem, hogy nem igen merek szólni. Goldberg ²⁾ is megtiltotta. Vettem a két könyvet. Bánom, hogy V. K-t visszaküldötte, ha hasznát veheti. Gr. Falkenstein ³⁾ többször volt nálam; az utolsó nyomtatási kijavítás négy-öt nappal ezelőtt volt kezeiben, úgy hogy már-már a világ szemei előtt leend . . . Cseh Ő Excellentiájának opussa. Zichy Ferencz tegnap korán reggel keresett fel. «Hollán schrieb mir, man hat ihn unbillig behandelt; er soll sich auf mich verlassen etc. bald wird er vortrefflich placirt sein.» Én pedig ehhez ezt csatlom: «Hollán Ernő, hallja az úr, naponként, még a somlyói hegyek között, legalább egy óra franczia «kiabálás!» Valami jó könyvből! félre minden grammatikával!»

Beszélhetni — ez más valami; de jól beszélni — minden. Hány ember áll magas polczon, kinek nincs egyébje, mint «Mundstuck»-ja, és hát ha tud «valaki valamit» ???

Fiaim tegnap Esztergomba indultak.⁴⁾ Miért? Hogy ott

¹⁾ Hollán Ernőné. Széchenyi István gr. ismerte és nagyra becsülte Hollánné atyját, néhai Békássy Imrét, a vele szomszédos Vas vármegye alispánját, később pozsonyi követet, s Hollánnal szemben azt az óhajátását fejezte ki, hogy vigye el hozzá nejét. Hollán megfelelt a kívánságnak, s Széchenyi két izben látta magánál Hollánékat ebédre, a melyeknél Széchenyi gr. neje, Crescentia grófné, is jelen volt.

²⁾ Másodorvos Görgen dr. döblingi intézetben.

³⁾ Gróf Falkenstein néven Széchenyi István dr. Falk Miksát értette, a ki ez időtájt majdnem minden nap vendége volt Döblingben.

⁴⁾ Scitovszky hercegprimás ünneplésére, a melyben Albrecht főherceg, Magyarország kormányzója is részt vett.

legyenek. Félek «Albrecht», ki nagyon fel van paprikázva, elposztantja ott magát. Wer weiss, zu was es gut ist!

Apponyival többször találkoztam, persze nálam, mert én nem mozdulhatok. Minap összeroskadtam — otrombául; gondolja csak, egyszerre megszűnt vérem lüktetni. Vértzésig jól megütöttem egy asztal lábában fejemet; ámde most «szívem ismét» oly sebesen dobog, dass es a wahre Freud ist, s mintha jót várhatnánk; ki tudja! Mert: a Duna, a Tisza zavarodik etc.

Mich hat es sehr amusirt, dass Sie 20 xr. anstatt 10, auf Ihren superben, sehr schönen und nur auf eine Seite geschriebenen Brief zahlen mussten. Aber Amice! Das passt ja nur für eine Composition, eine Denkschrift, auf ein Mémoire etc. Ich erspare Z. b. durch diesen Brief, in welchem freilich nicht viel gesagt ist, 10 xr. Und das macht in einem Monat 3 fl. 10 xr. Take care of the pennies and the pounds will take care of themselves!

Egy jó hírt közölhetek, azt t. i., hogy Ő Felsége szeretett Császáruk oly egészségben és erőben van, és oly nagy energiát fejt ki, mikép sokan egy török-szakad féle politikának néznek elébe.

Itt napról-napra növekedik a közimádás, vagy inkább: a közimádság, mely a miatyánk «ostor hegyén» van.

Nóm ma jön.

Én igen sokat irkafirkálok, de annál kevesebbet eszem.

S most áldja meg az Egek Ura. Kedves Tony Leányomat csókolom — férjének engedelmével, vagy a nélkül!

Oct. 6-ika 1859.

Széchenyi István.

VII.

Novemb. 10. 1859.

Politikánk úgy mozdul mint «Rák».

A lipesei gyümölcs egy példánya minden hiba nélkül már kezeim közt!!!

Ödön, Geyza tegnap érkeztek meg Esztergomból. Csendesen folyt le az egész. Albrecht, egy magyar toastot olvasott fel a felség nevében, mely által üdvözli a primást, és hosszú életet óhajt neki!

Mikor egy 300-ra rugó magyar csapat a magyar szót hallá, egy pillanatra megdöbbsent, és mélyen hallgatott, de annál erősebben ordított aztán:

Éljen, éljen . . . a Primás.

Sietve

Széchenyi Ist.

Csókolom kis Leányomat!

A rák egy darabig tán még tartja tempóját. Úgy látszik, megbánták az illetők, hogy oly *szelesen* kezdettek haladni!

VIII.

Kedves fiam Ernő, itt küldök «két darabot». Már sok kézben van; de szabadon adva még nincs. Miért? Nem tudom. Tán azért, hogy annál kapósabb legyen!? A 24-dik oldalon a 9. sorban igen sajnos nyomtatási hiba van, melyen Falkenstein nagyon bosszankodott.

Irják, hogy Miskolczon temérdek nép gyűlt össze, számtalan katol. pap is, «készek vagyunk vérrel, étellel áldozni!» És megülték az ünnepet, s minden háborgatás nélkül!*) És mi «háladatlan szamarak» nem vagyunk parancsárainkkal megelégedve, noha oly bölcssek, miszerint, ha véletlen orrukat tán beverhetnék, tüstént azt tűzik ki lobogóikra . . . «Der G'scheidtere gibt nach!»

1848-tól szinte máig fogpiszkálókat faragtunk, tán most egy kissé jobb dolgunk is lesz valahára már.

Zsedényi periputyját (lefoglalta) a polizia. Nem találtak semmit. Zsedényi dühös, elment Thiery bácsihoz. Ez: «Ich weiss nichts»; mint mondják, elment a legfelsőbbhez: «Mir ist sehr leid!» Ma 12 órára várom. Apponyi meg Jósika haben sich auf heute Mittag angesagt, Schmerling**) ma délután hozzám jön.

---

*) Ő Felsege 1859 szeptember 1-jén nyílt parancsot bocsátott ki, a melyben elrendelte, hogy a magyarországi két protestans egyház a kormánytól függő hierarchiai szervezetté alakuljon. Mint Kun Bertalan református püspök beszéli, e patens ellen mindjárt közrebocsátása után Miskolczon az avasi református templomban tüntető értekezletet tartottak. Részt vett benne a tiszáninneni ref. egyházkerületnek csaknem valamennyi jelentékeny tagja, köztük báró Vay Miklós, Palóczy László, Kazinczy Gábor, Bernáth Zsigmond, Apostol Pál püspök, stb. és temérdek nép. Erős nyilatkozatokat lehetett hallani, s nagy volt a lelkesedés. Jegyzőkönyvet nem vezettek. A kormány részéről nem történt sem előzetes, sem utólagos intézkedés. A tiszai evang. egyházkerület ugyancsak szeptemberben Kézsmárkon tartott gyűlésén tiltakozott a protestans autonomia elkobzása ellen, s e miatt Zsedényi Edét, az egyházkerület főgondnokát bíróság elé állították.

**) A conservativok a hozzájuk közeledett Schmerlingről ez időtájt még azt tartották, hogy Magyarország történeti és államjogi állá-

«A Duna, a Tisza zavarodik», ebből «valami» lesz. Jó-e vagy rossz? Tudja!

Zang,¹⁾ ki már in effigie a 25-öt kikapta, nemsokára Lipésében erkölcsileg is *kifaszolandja*. Ki által? Nem merem mondani. Falkenstein körme is benn van.

Adieu cher Ami.

Tony Leányomat egyszer csókolom, ha szabad, ha pedig nem, 3-szor! Hiába, ez a magyar tempo.

Je suis enchanté de vous revoir bientôt.

Széchenyi István.

IX.

Február 6. 1860. Ibi ubi!!!

Önnek szíves soraira — február 2. — kedves fiam Ernő, válasszolván, igen jól esett, hogy Hölzl²⁾ még nem indíttatott útnak! Mert Ibel vagy tán Ibl Miklós, megtudván, hogy nekem 'Templom' kell, tüstént felrándult, és ezzel «tant bien que mal» már megegyeztem;

1. Mert ő is quasi családomhoz tartozik már rég óta, s tudom, hogy szeret.

2. Mert székesfehérvári fiú, also wenn auch nicht eben ein «Speck» Magyar, doch ein fideler Ungar —

3. Mert ő építé a főthi imodát, pesti lovagdát stb. és most, két olyféle templomot épít, mint nekem kell, s pedig Vásárhelyütt és Nagy-Károiban.

Ergo, s ekkép egy második bába nem szükségeltetik. Wanderer³⁾ megkapta «die 2-te Verwarnung»⁴⁾ és pedig jobbadán we-

sának barátja, gr. Dessewffy Emil 1859 szeptember 2-dikán, tehát nehány héttel gr. Széchenyi itt közölt levelének kelte előtt, a következőket írta báró Jósika Samunak: «Szécsentől hallom, hogy neki Schmerling izent és értekezni kíván vele. Vedd figyelemre és igyekezzél ezen okos és becsületes emberrel összejönni». Mint b. Sennyey Pál e sorok írójának mondotta, ő kezdettől fogva bizalmatlan volt Schmerling iránt, s ezt társai előtt nem is titkolta; de nem hallgattak reá.

¹⁾ A magyarfaló «Presse» hirhedt kiadója.

²⁾ Hölzl szombathelyi építőmester, a kit Hollán gróf Széchenyi nek ajánlott.

³⁾ Bécsben megjelent magyarbarát lap, a melynek Falk Miksa volt a főmunkatársa.

⁴⁾ A rendőrség harmadik megintése a hírlap fölfüggesztését vonta maga után.

gen den aufhetzenden Brief des G. St. Széchenyi an seine Bauern,*) über welchen der E. H. Gouverneur in einen heillosen Zorn ausbrach, und die besagte liberale Massregel veranlasste. Freylich: das Aufhetzen der Bauern gegen uns, das mochten sie sich reserviren. Servata valebunt, si non!!!

Sie sagten mir nichts Näheres über Ihre Liaison mit Lapeyrière! **) Schaut denn auch in finanzieller Hinsicht was heraus? Mert hiába, kenyér mellett még valami más is kell!

En igen el vagyok foglalva és ezért e sorokat is végezniem kell. Egészségem tűrhető.

Adieu cher Ami! Au revoir. Mais quand?

Tony Leányomat tisztelem; őszinte hazafiúi rokon érzéssel

Széchenyi Ist.

* * *

*) Széchenyi gr. 1860 január elején a Czenken saját költségén építendő új katolikus templom ügyében levelet intézett a plébánia-beli egykori jobbágysaihoz, Megemlíti benne, hogy «Czenk nyugat felé első hely, hol drága anyaföldünknek szívünk és lelkünkbe elválhatatlanul belészótt nyelvén dicsértetik a királyoknak királya, a nagy Isten, s imodánk már-már ingadozó állapotban van!» Hosszabb időre még tatarozni lehetne ugyan; «ámde czélszerű és okos volna-e, kérdem, ha bevárnók annak végpusztulását, mihez képest aztán ránk parancsolják újnak fölépítését? Tegyük a nagy Isten dicsőítésére inkább többet és halasztás nélkül, mint a mire, földileg szólva, köteleztethetnénk. Ebbeli buzgóságunk magasb ihletés által soha nem fogja velünk felejtetni, hogy magyarok vagyunk és ekkép hazai és nemzeti kötelességeinknek is tartozunk megfelelni mindenkoron».

**) Lapeyrière annak a nagy vasuti hálózatnak volt főigazgatója, a melynek létrehozására az ötvenes években Rothschild kapott építési és üzleti engedélyt. E hálózat az államtól megvásárolt bécs-triesti vonalon kívül a lombard-velencei valamennyi vasútra is kiterjedt, s ezeken kívül még hozzája csatolták a «Ferencz-József keleti vasúttársaság» czímen alakult vállalatot, a melyre több magyar főúr kapott engedélyt, nevezetesen gr. Apponyi György, gr. Festetics György, Zichy Ödön és Henrik grófok. Ezek lemondásával megvált a társulattól Hollán Ernő is, a ki a már épülőfélben volt vasútnál bizalmi állást foglalt el. Minthogy azonban gr. Széchenyi István súlyt helyezett reá, hogy Hollán, már csak a vidéki érdekeltségre való tekintettel is, az előbbi társulatnál elfoglalt állását megtartsa, Hollán gr. Zichy Ferencznek, az új társulat elnökének, közbenjárására belépett az új társulat kötelékébe, s mint a magyarországi vasútainak képviselője, állandó lakóhelyét 1861-ben Pestre tette át.

Nem egészen négy héttel e levél után, 1860 márczius 3-dikán reggel félhét órakor, gróf Széchenyi Istvánt Döblingben meglepte Felsenthal rendőri tanácsos két biztos kíséretében és házmotozást tartott nála.

Miként két ápolója később a bíróság előtt vallotta, Széchenyi «nyugalmas állapota addig tartott, míg a grófnál házmotozás történt. Ekkor azonban mintha egyszerre átváltozott volna; nagyon keveset evett és igen szomorú volt.» Goldberger dr. vallomása szerint is «márczius 3-dika volt a fordulópont a gróf lelki állapotában».

A házmotozás után néhány héttel Széchenyi gróf levelet írt Thierry báró rendőrministernek, a melyben megkérte, hogy a tőle elvitt és általa ereklyékként őrzött tárgyakat, a melyeknek a politikához semmi közök sincs, neki küldesse vissza. Thierry báró a kérést teljesítette; de válaszában egyuttal ridegen tudtára adta, hogy «a döblingi tébolyda megszűnt reá nézve menedékhely lenni».

Ápril 8-dikán — husvét vasárnapja reggelén — Széchenyi István grófot halva találták zsölleszékében, szétzúzott koponyával, ölében a pisztolylyal, a melylyel maga vetett véget életének.

KÓNYI MANÓ.

A MAGYAROK KIVÁNDORLÁSA AMERIKÁBA.

Negyedik és utolsó közlemény.*)

V.

A kivándorlás és bevándorlás joga: elmélet és gyakorlat. — A törvényhozás, közigazgatás és társadalom feladatai. — Mit tegyünk?

Az *Institut de droit international* 1897-ben Koppenhágában tartott ülészakán a kivándorlás jogával foglalkozott s annak szabályozására egy Tervezetet (Projet) és külön Kivánalmakat (Voeux) fogadott el. Ezeket a Kivánalmakat, melyek tizennégy pontba szedvék, legjobban úgy jellemezhetem, hogy azok az 1897-iki német és olasz kivándorlási törvény halaványabb másolatai, míg ellenben az a tiz szakaszból álló Tervezet valósággal a kivándorlás és bevándorlás jogát akarja formába önteni s ezért általánosabb jelentősége van. (*Annuaire de l'Institut de droit international* XVI. 1897. 242. l.— 279. l.) Az Institut neves nemzetközi jogászai úgy gondolták, hogy a kivándorlási jogot illetőleg az államok közös egyezményre lépnének, a genfi conventio mintájára, s abban fölállítanák a főbb elveket, a mint itt következnek: Úgy az egyes, mint a tömeges kivándorlásnál elismertetik a kivándorlás szabadsága s ezt a szabadságot nem is lehet megszorítani másként, hanemha valamely kormány a társadalmi és politikai rend okából szorosan kényszerítve van valamely tilalom kiadására, melyet a többi hatalmakkal közölni köteles. (Art. 1.) Megtiltandó azoknak a kivándorlása, a kiknek a befogadó állam

---

*) Lásd az előbbeni közleményeket a *Budapesti Szemle* 272., 273. és 274. füzetében.

nem engedi meg a bevándorlást. (Art. 2.) Minden állam külön hivatalt állít a kivándorlási igazgatásnak egyöntetű vezetésére, adatok és tudósítások beszerzésére s míg e bureauk arra is fölhatalmazhatók, hogy egymással közvetlenül érintkezzenek, addig a hamis hírek, hamis leírások terjesztői szigorúan megbüntettetnek. (Art. 3., 9. és Art. 4.) Az államok betiltják azokat a vállalatokat, melyek idegen állam vagy külföldi munkaadók részére kivándorlókat toboroznak, ellenben a jogosított kivándorlási ügynököket társulatukkal egyetememes felelősségre vonják hibáikért és mulasztásaikért, legyenek bár bent az országban, vagy a külföldön. (Art. 5., 6.) A kivándorló hazája saját consulát értesíti arról, hogy kivándorlók indultak az illető idegen földre, vagy kikötőbe, míg a befogadó ország saját hivatala által az érkezők védelmére és elhelyezkedésére ügyel föl. (Art. 7., 8.) Végül mindenütt szigorú büntetésekkel fogják sújtani a kivándorlási rendszabályok és intézkedések megszegőit. (Art. 10.) Miután pedig ez itt az utolsó pont, hozzá kell tennem, hogy lett volna még egy határozat, de abban nem tudtak jogászaink megegyezni, hangzott pedig ekképen: Megtilthatja az állam azoknak a bevándorlását, a kik tömegesen érkeznek határára, ha maguk föntartására minden anyagi eszközük hiányzik.

Eddig volna az általános Tervezet, a melynek inkább csak részleteit fejtik ki a hozzáragasztott Kivánalmak, míg az egésznek fölfogása megmarad, az egybegyült nemzetközi jogászok közvéleménye marad így előttünk. Ha most egy ugrással arra az álláspontra helyezkedem, hogy ez a Tervezet semmi egyéb, mint a kivándorlás és bevándorlás dolgában uralkodó jogi nézeteknek a visszatükröződése, az elméket betöltő általános fölfogás képe: akkor még sokra nem megyek, sőt megint visszaugorhatom, mert épen az a jellemzője ennek a munkálatnak, hogy kereteket ad ugyan, de azokat úgy beragasztja, hogy magokat az élő eszméket, a háttérben levő világnézetet a szem alig bírja kivenni. Pedig mi épen azt szeretnők tudni, hogy micsoda szempontból nézzük hát a kivándorlás és bevándorlás jogát.

Szerencsére segítséget hoz Olivi, a Tervezet szerzője, a ki egy külön értekezésben magyarázta meg, hogy micsoda uralkodó gondolatok, mely jogi közvélemény teremtette meg azokat a főntebbi elveket s így megtanuljuk, hogy mit is kell hát

keresnünk a szabályok háta mögött. Olivi tanulmányát, (*L'émigration au point de vue juridique international et les délibérations de l'Institut de droit international — a Revue de droit international et de législation comparée* 1898-iki 4-ik füzetében) a melyben a kivándorlás és bevándorlás jogának alapjait kifejti, így sommázzhatom: Az egyéneknek meg van a vándorlási joguk, még pedig azért, mert máskép azok az emberek, a kik otthon nem tudnak boldogulni, meg lennének fosztva attól, hogy erkölcsi földadatukat megoldhassák a földön, a föld pedig úgy is az emberek számára teremtett. Igen ám, de az egyén szabadságát társadalmi kötelek korlátozzák s innét van, hogy a család, mely nélkül az ember meg nem él, már megtilthatja, hogy a kiknek távozása a családot megrontaná, azok el ne menjenek, s a kik koronként kiválnak is, — mint a tanuló fiú — a család érdekében legyenek távol. A család után így megy ez a magosabb társadalmi szervezeteken át mind az államig.

Mi épen az államra vagyunk kíváncsiak. Olivi ketté vágja az államot s azt mondja, hogy nem is egy az, hanem kettő: Először a közrendnek jogi és politikai szervezete s ebben a szerepében akkor állíthat tilalomfát a kivándorlók elé, ha azok ellene akarnak ott kint szövetkezni (emigratio), vagy katonai erejét gyöngíteni (a katonai szolgálat szökevényei), vagy a közbékét fölrobbantani (anarchisták). De az államnak van egy másik minősége is, hiszen ő képviseli és személyesíti a hatalma alatt élő egyének és szervezetek társadalmi érdekeit is; mikor ezzel az arczával jelenik meg, akkor szintén beleszólhat a kivándorlásba, például ha kivételesen az anyagi és erkölcsi állapotokat nagyon megrongálná az. Azonban írónk maga is hozzáteszi, hogy itt nagyon kényesek a kérdések s hogy az egyének «megtámadhatlan jogát» kell összeegyeztetni az államot logikusan megillető hatalommal. Ugyanezt azt okoskodást viszi át Olivi a bevándorlás jogára is, a családtól kezdve az államig, a melynél megint csak az utolsó kapocs érdekel minket. Azt írja erről, hogy az állam a politikai szervezet minőségében a közveszélyes emberek bevándorlását tilthatja meg, abban a második szerepében pedig, a melyben a kivándorlásnál csak igen hipotetikus szolgálatokat tehet, igenis fölléphet a bevándorlásnál, mint népének és társadalmának védelmezője, fölléphet az állam az oly bevándorlók ellen, kiket

Olivi a következő bűnökben talál gyanusoknak: fölforgató eszméket terjesztenek, a nemzet erkölcsi érzékét, önérzetét, történelmi hivatásának tudatát vagy becsületezrészét megtámadják, ragályos betegséget hoznak vagy pedig a földművelés, kereskedés, művészet és tudomány terén működésükkel az ország létét és gazdasági virágzását veszélyeztetik — minden ily bevándorlónak megtilthatja az állam a betelepedést.

Ha kisebb baklövéseket nem veszünk észre, (a milyen teszem föl az is, hogy a föld az ember «erkölcsi céljaira» teremtetett) tényleg megmaradhatunk annál, hogy Olivi fölfogása, valamint az ebből kinőtt Tervezet, nemcsak az Institut de droit international tetszését nyerte meg, hanem tisztességes visszatükröztetője az uralkodó gondolkozásnak. S hogy ez így van, arra mindjárt érdekes bizonytságot kapunk, ha jellemezni akarjuk ezt a nemzetközi dolgozatot és alapnézeteit. Mert mik jellemzik? Először is föltűnő benne az a bizonytalanság, a mely mihelyst valahol összeütközést vesz észre, tétovázni kezd. Azután nevezetes, hogy jogászaink ott félnek mindenütt az összeütközéstől, a hol az állam és egyén érdeke egymáshoz ér s azért igyekeznek is ám széjjelhúzni és külön tárgyalni ezt a két szempontot. Az egyén «veleszületett» jogainak és az állami hatalomnak küzdelmét mutatja a jogi fölfogás, a mely már-már elszakadt ugyan a XVIII. század absolut egyéni szabadságaitól, de még csak formátlanul mer az állam kardjára ütni. Jellemző az is, s épen Olivinél tűnik ez ki, hogy a bevándorlókkal szemben ugyancsak határozottan meri föllátni az állam tilalomfáját, de már a kivándorlásnál egyszerűen meglazul és — sántít az elmélet. Végre pedig — nem szólva az államok érdekeinek egymástól való megkülönböztetéséről — igen fontosnak tartom, hogy mielőtt az államokkal törvényt hozatnának, a politikai szempontok mellett a gazdasági viszonyoknak adják mindig a döntő szerepet Olivi és jogásztársai. Valóban ezek mind igen jellemző dolgok, de nem csak a Tervezetben s nemcsak Olivi fejében élnek és uralkodnak ezek a gondolatok, hanem hű kifejezői a kivándorlási és bevándorlási jog mostani állapotának. Az elmélkedők saját találmányaikat látják bennök, a gyakorlat pedig azt mondja: az én eljárásom és habozásaim is innét erednek.

Ezért érdekelt minket is a Tervezet s elmélete. Ezért akarnók mi is tudni, hogy vajon ezek a jellegzetes néze-

tek mit tudnak csinálni a mi problémánkkal? Megtudják-e oldani azt az amerikai-magyar kérdést, melyről eddig egyfolytában beszéltünk: igen vagy nem?

Három dolgot tanultunk eddig s bizonyossá is lettünk felőlük. Megismertük, hogy általános formulák helyett a helyi viszonyok adják itt az igazságot s ebben is a gazdasági állapotoké a főbenjáró szerep. (IV. fejezet.) Azt is tapasztaltuk, hogy a társadalmi törekvések küzködése hirtelen új bevándorlási jogot tudott egy hatalmas birodalomra, az Egyesült-Államokra önteni. (III. fejezet.) Harmadsorban pedig kézzelfoghatólag bebizonyosodott előttünk, hogy épen ott hivatkoznak most az állam jogaira s a honi polgárok érdekeire a külfölddel szemben, a hol annak előtte legkeményebben hirdették az egyén föltétlen szabadságát — hiszen ezzel kezdődött dolgozatunk; ezzel nyitottuk meg a perspectivát, a melynek ime tulsó végére érkeztünk. Ha pedig jól megtanultuk ezt a három pontot, akkor egyszerre szembeszállhatunk a jogi elmélettel és az élő rendszabályokkal, mert bizonyosan elvisznek oda, a hol a magyar kivándorlás és bevándorlás kérdésének megoldása van.

Kezdjük a legnehezebben, mert úgy sejttem, hogy leg hamarább ezzel végezhetünk. Az egyén szabadságának és az állam jogának összeütközését értem. Ezt leplezgeti kitéréseivel a most bemutatott elmélet s ezen csap össze a két ellenséges fölfogás: egyik, mely azt mondja, hogy az egyénből veleszületett vándorlási jog sugárzik ki, másik, mely nem tekintve az egyént, föltétlen szabályozási hatalmat ad az államnak. A bizonyítékok is hullanak jobbra-balra; az első fél a francia forradalom kijelentéseivel áll elő; az utóbbi pedig hivatkozik a középkori röghözkötöttségre, a *droit d'aubaine* fölfogására s a királyok és városok rendőri tilalmára a vándorokkal szemben.

Én azt hiszem, hogy teljesen meddő az ilyen vita. Bármennyien akartak is már részt venni benne, logikai torna-mutatvány lett belőle és egyéb semmi; eredménye pedig épen nincs, a mint eddigi tapasztalataink után azt is kitalálhatjuk, hogy eredménye nem is lehet. Ugyan miért? Azért, mert az a kivándorlási tünetény, a mely minket bánt, egy teljesen modern probléma, a melynek semmi köze sincs régebbi vándorlásokhoz és régebbi jogokhoz; azért, mert az állami és egyéni jogok összeütközése csak fictio.

Hogy ez mind így van, azt könnyen átláthatjuk, sőt meg is láthatjuk, ha végignézzük dolgozatunkon. Az első fejezettől a negyedikig mindenütt szántsándékkal kiemeltem, hogy az amerikai magyar kivándorlásnak egészen modern céljai vannak, eszközei a legújabb évtizedekből valók, okai között egyetlenegy sem találtunk, melyet ne a jelen talaja adna, s eredményeitől nem is a multat, hanem a jövőt féltettem. Ennél fogva én épen oly hasznavehetetlen összekeverésnek tartom azt, mikor ezt az újkeletű nagy kérdést III. Edward statutuumaival (Wilkins) vagy a mult század vándorcsapataival (Philipovich) akarják megvilágosítani, a mint például a Kautsky iskolája hiába kezdi a socialdemokratia történetét Platonál, (*Die Geschichte des Sozialismus* I. 1895.) mert a mi mostani socialis kérdésünk épen a — mienk s nem a görögöké, sem a középkoré.

Menjünk át a jogok — az egyéni jog és az állami hatalom — összeütközésére. Ezt fictionának neveztem s megtagadtam tőle azt a valóságot, hogy csakugyan két külön szempontról lenne vagy lehetne itten szó. Ismeretes, hogy az az elmélet, mely absolut érvényűeknek tartotta a jogokat s mely a francia forradalom philosophusaitól egész az Egyesült-Államok *Függetlenségi Nyilatkozatáig* utat tört, hogy oda beiktassa «az elidegeníthetlen szabadságokat» (I. fejezet): ez az elmélet elment ősei után s immár nem él. Ezzel az összeütközésnek éle letörött s míg Wagner Adolf classikus fejtegetései (*Grundlegungjában*) nemcsak annak a kimutatására szoritkoztak, hogy minden jogi szabályozás csak relativ lehet, hanem metsző éllel vágtak bele az egyéni szabadságokba, alárendelték a gazdasági rend törvényeinek s az állam hatalmának, mely a «Zugrecht»-et szabályozza. Így hát a jogok viszonylagos volta be lenne jelentve s a relativitás jelszavában tobzódtak a kemény és puha elméletek, a mint azt Olivi bizonytalanságából kiismertük. De ezzel még nincs vége a háborúnak. Mert a régi absolutérvényű jogok helyett, most a relativ születésű szabályok csatáznak egymással és ezek a parvenu-szabadságok épen úgy heveskednek, egyik felök az államot, másik részök az egyént tartva szülőjének, mint a régi «örökös» elméletek. Én pedig azt hiszem, hogy épen itt van az a tévedés, mely elkápráztatja az embereket, összeveszíti őket, mikor ugyanegy akarnak és így kettőbe fejt azt, a mi egy, hogy

mindenki az olló két szarát nézi külön, elfelejtván, hogy az egy szerszám. Azt gondolom, hogy a mikor egyéni jogról, másik részről, állami (köz-)hatalomról beszélnek, akkor nem két dologról van szó, hanem egyről: ugyanazon társadalmi állapotnak a két oldaláról, két szempontjáról.

A lényeg, a társadalmi állapot egy s csak mi látunk kettőt, mert elszakítottunk két szempontot. Ugyanolyan kettős törése ez egy sugárnak, mint a melyet Erazmus Bartholinus talált az izlandi mészpáton. Azt mondhatom, hogy az egyén kivándorlási vagy bevándorlási joga és az államnak ezt szabályozó hatalma ugyanazt jelentik: egy társadalmi állapotot, egy társadalmi követelést. Sem az «egyén» szóból, sem az állam fogalmából nem következik semmi arra nézve, hogy be kell-e tiltani, meg kell-e engedni vagy szabályozni kell-e a ki- és bevándorlást, hanem annak kell megtörténnie, a mit a társadalom állapota megkíván s ezt a követelést azután az egyik az egyén jogának, a másik az állam parancsának fogja tartani, pedig ezek csak — a formát adják hozzá és ruhába öltöztetik. Eddig van tételem és nincs tovább.

A bizonyítás talán nem is lesz oly nehéz, mert hiszen e munkám eddigi folyása ezt a következtetést hozta le hozzánk s a mint lehántottuk a sok külső burkot, ez a tétel maradt itt magnak. Lássuk csak.

Először is az, hogy manapság már — a mint láttuk — mindenki csak viszonylagos érvényű jogokról beszél, akár az állam, akár az egyén pártján legyen is; maga ez a tény világosan a mellett szól, hogy sem az állam, sem az egyén nem föltétlen úr, hanem mindegyiknek szabadságát korlátozza, relativvá tompítja valami s ez a valami éppen a mögöttük álló társadalmi állapot. Másodszor — az uralkodó nézetek bizonytalanságán kívül — nem csak azt látjuk, hogy ez az elméleti összeütközés soha sincs meg a gyakorlatban, hanem éppen Amerika példáján mutattuk ki fokról-fokra (III. fejezet), hogy a gyakorlatban előforduló változások és küzdelmek a kivándorlási jog terén tisztán a társadalmi állapotok változásaira és a társadalmi erők (munkásosztály stb.) küzdelmeire vezethetők vissza; kizárólag ezekre és semmi másra, tehát jogforrások fictiójára sem. Harmadszor ne felejtjük el azt, hogy Wagner a jogokat gazdasági eredményeik szerint itéli meg s hogy ez tökéletesen egybehangzik az uralkodó nézetek jellemvonásával, de még teljeseb-

ben összhangzik mindazzal, a mit az Egyesült-Államok bevándorlási politikájának megindulásáról tapasztaltunk. (I. fejezet.) Negyedszer a győző érvek egész sorozatát látom az amerikai Unio egész sajtósági magatartásában, a mely — s ezt ugyancsak részletesen lerajzoltam — az egyénnek atomistikus «in-liable right»-jeiből indult ki és a nélkül, hogy újabb elméletre vagy jogeredetére csak gondolt volna is, szépen fölfordította az összes régi rendelkezéseket, új gáttakkal és támaszokkal vette körül népét, mert a társadalom épületének szüksége volt erre a változásra. Épen erről a pontról látunk végig egyenes vonalban azon az egész uton, melyet eddig fáradsággal megfutottunk s ez mutatja azt, hogy tényleg elérkeztünk dolgozatunk törvényszerű eredményéhez.

Tehát itt volnánk és tételünket alap-bizonyosságul verjük le a földbe. Ezután pedig, hogy tovább mehessünk, a társadalomnak ebbe az egységes szempontjába, mely az elméletben és közfölfogásban így ketté vált, mint Schopenhauer bölcsészetében az objekt és a subjekt — ebbe a szempontba egy újabb világosságot kell belevinnünk. Örülhetünk rajta, hogy maga a valóságos fejlődés lát el ezzel a világossággal is.

Már két ízben került szóba ebben a fejezetben, hogy az újabb fordulatot a kivándorlás ügyében az jelezte, hogy a régebbi szabadság és rendezetlenség helyett manapság az állam szabályozó hatalma erősebben lép elő, még pedig a bevándorlás ügyében erélyesebben, mint a kivándorlás akadályozásában. Amerika példája és Olivi fejtegetése teljes tökéletességgel támogatják ezt. De hogy a mi álláspontunkról se legyen semmi kétségünk ez iránt, egyebet sem kell tennünk, mint rámutatnunk az elmélet és gyakorlat meglepő találkozására. Mayo Smith, a ki ezt a kérdést épen elméleti oldalról fogta bonczkés alá és *Emigration and Immigration*jében az utolsó fejezetet az elvi döntésnek (The question of principle) tartotta fön, arra lyukad ki, hogy három fejlődési fokon ment át eddig a kivándorlás joga. Az első állapot a középkori megkötöttség volt, mely a rendőri tilalmakat, az emberek és osztályok szabad mozgásának megakadályozását és a Wildfangsrechtet szülte. Második fok: a francia forradalom fölfogása, ez minden egyént szabadjára ereszt. A harmadik korszak a legújabb fejlődése, a mely a vándorlásokat törvénnyel szabályozza, abból indulva ki, hogy egyrészt a társadalom tagjait az állam

határain kívül is védeni kell, másrészt pedig különös kötelesség a társadalom belső összetartozandóságát külső benyomulások ellen védeni. Ez az új elmélet. És a gyakorlat — egészen ugyanezt mondja. Hogy Amerikában tényleg betűről-betűre így áll a dolog, azt már alaposan megfigyeltük. De mihelyst az elmélet lajtorjáján idáig kapaszkodtunk, szétnézünk és kitarul előttünk a tényeknek, élő viszonyoknak egész mappája s az mindenütt ugyanerre az igazságra vezet.

Még Magyarországon is? Igen, még nálunk is. Az eddigi fejezetekben, a nélkül, hogy bármi néven nevezendő elméletre ügyet vetettünk volna, az apróknak, gyengéknek csúfolt kis adatokból nagy vonásokkal s még nagyobb erővel domborodott ki három főkövetelés. Úgy toppantak elénk, mintha igazán a földből pattantak volna ki. Első: a ruthén viszonyok azon tanulsága, hogy a bevándorlás elé törvényes gátakat kell vetni (IV. fejezet). Második, hogy a kivándorlók visszakergetésének politikája saját rendszerébe belebukott (III. fejezet). Utolsó: az, hogy az Amerikában levő telepeket el kell ismernünk és kiterjeszteni rájuk a magyar állam és társadalom gondoskodását (II. fejezet). Ki nem veszi észre, hogy ezek a követelések, a melyek kifejtésétől pedig oly távol volt minden elmélet, ezek úgy beilleszenek a Mayo Smith elméletének harmadik korszakába, mint Shakespeare verse szerint a tojássárgája a tojásba. Ki nem veszi észre, hogy a társadalmi fejlődés épen oly hű kottái ezek, letéve az állam és egyén fogalmának hangnemébe, mint a mily követelők és szükségesek voltak más államok hasonló törvényei.

Mert másutt is így van. Miután az északamerikai Egyesült-Államok politikáját vettük középponttul, egyebet sem kell tennünk, mint köröskörül a láthatáron megtüzdelni azokat a pontokat, a hol a kivándorlási nagy politikának ez vagy az a részlete tükrözik. Erre mindegyik állam különböző színben tűnik föl, mert a mint a különféle színek a sugárnak más-más elemét verik vissza s a többit befogadják, úgy minden ország társadalmi és gazdasági állapota másik-másik felét üti vissza vagy szívja be az új politikának. A britt birodalom egész helyzetét megértettük abból a nagyszerű mozgalomból, a mely a kivándorlás irányítását erős kezekbe ragadva segíti az «imperial policy»-t (III. fejezet), de mert bevándorlókat is kap, azért IV. Vilmos király XI-ik törvényével megparancsolta, hogy

minden jövevény idegent be kell jelenteni és beírni lajstrom-czéduláját. Mikor pedig ez az «act» rossz szítának látszott, mely a salakot is keresztül csúsztatja, megalakult a bevándorlást szabályozó liga, mely Anglia szabad jogai nevében kívánja szabad társadalmának megoltalmazását. (Wilkins: *The alien invasion 1892.*) Most már a társadalomnak ez a kettős fegyverkezése: egyik oldalról távozó fiainak védelmére, másik felől megint a «nem-kivánatos bevándorlás» megállítására (*Id. Amerikai Report*) szinte matematikai pontossággal szabályozódik a szerint, a mint a kivándorlás vagy bevándorlás veszélyezteteti jobban egyensúlyát. Még Dánia is jelentkezésre szorítja szórványos vendégeit, sőt némelyek elé egyenest tilalomfát állít 1875 május 25-ikén született törvényével, az összes angol nyelvű államok pedig erélyesen neki állanak a bevándorlók kimustrálásának, midőn egyrészt a «pauper»-eket egyáltalán nem eresztik be, mint Canada teszi (1886.), vagy biztosítékkal kötik meg az idegent, mint Victoria (1865.), Tasmania (1885-iki törvény); vagy egyenest egyes fajokat tiltanak ki, a hogy a kínai bevándorlás ellen valamennyi ausztráliai állam megmozdult, sőt Uj-Zeland (hirlapi tudósítás szerint) épen a magyar és osztrák alattvalók beköltözése ellen hozott törvényt. Hozzáteszem, hogy a kikergetés jogát az 1894: XII. a franczia kormánynak is megadja (Wilkins idézett műve 23.1.). A kérdés másik felét azok az államok oldották meg, a melyek gazdasági állapota kivándorlásra vezetett, mert hiszen a III. fejezetben kimutattam, hogy Belgium, Svájc, Olaszország s a Németbirodalom hol markoltak bele a kivándorlás áramlatába, hogy védőkarukkal irányítsák ezt. Csak természetes, hogy — akár az elmélet, akár a gyakorlat szempontjából vizsgáljuk őket — mind e törvényekben a kivándorlási jog formába öntését is megtaláljuk, a mint azt főként az 1897. június 9-iki német Auswanderungsgesetz bizonyítja.

Csak egy szót még, melylyel tovább jutunk. Ennek a fejezetnek az elején megjegyeztem, hogy a nemzetközi jogász-akadémia «Kivánalmi» a német (s az ez után készült olasz) törvénynek higabb lére eresztett mása, így helyesen cselekszünk, mikor a következőkben épen a német törvényre támaszkodunk. Még azzal sem kell indokolnom ez eljárásomat, hogy a német kivándorlási viszonyok annyi hasonlatosságot mutattak munkánk folyamán a mi bajainkkal. De mivel nem kellemes

ellentmondásokba keveredni, ki kell jelentenem, hogy még a bevándorlásra nézve is mindkettő támogatja állásfoglalásomat: Németország gyakorlata és az Institut elmélete. Hogy német földön a bevándorlókkal szemben ugyancsak poroszosan tudnak föllépni, ha akarnak, azt 1898. és az 1899-iki kiutasítások és az 1899. februári dán-vita goromba módon bizonyítják. A mi a nemzetközi jogászokat illeti, itt azt találtuk, hogy Olivi, a tervező keményen kardoskodott ugyan a bevándorlási törvény mellett, de a Tervezetbe ezt a harmadik articulust még sem tudták beiktatni. Ez hát ellenünk bizonyítana? Épen ellenkezőleg. Az Institut 1897 szeptember elsei ülésén két okból hagyták ki ezt a szakaszt; először, mert nem tudták a «tömeges bevándorlás» fogalmát megszerkeszteni, kivált azért, mivelhogy Roguin szerint a continensen (szárazföldön) nem lehet «tömeges bevándorlásról» szó, a mire azt feleljük, hogy mi igenis látunk ilyet Magyarországon (IV. fejezet); másodsor Lord Reay fejtegetése azt bizonyította, hogy itt nem jogi meghatározásról, hanem gazdasági kérdésről van szó, a mi tökéletesen meg egyezik azzal, a mit az elmélet és gyakorlat gazdasági gyökeréről mondtam följebb. (Idézett *Annuaire* 253—257. lapjain.)

Eddig hát azt tettem, hogy a vándorlások problémájáról lehúztam az «egyéni jog» és az «államhatalom» ellentétes fogalmainak leplét, melyek eltakarták az egésznek világosságát. Azután ezt a világosságot úgy hordoztam körül, hogy tapasztalataink valósága egyszerre megmutassa, mint alakul ki ez a politika Magyarország szempontjából. Most az van hátra, hogy köröskörül megvonjuk a vonalakat és kipecézjük a jelző-zászlókat mindenütt, a hol Magyarország érdekei magyar kérdéssé teszik mindazt, a mi a kivándorlás és bevándorlás nevét viseli. Ezt csak a mi valóságos viszonyaink s e munkának száraz és talán aprólékos adatai alapján végezhetjük el, mert különben üres elmélet és ártatlan «Kiváncsi» lesz az eredményünk, az pedig gyökeret nem ver. Azért más mód nem is vezethet el minket az életet érintő reformhoz, mintha, eljutván az elmélet fellegvárába, most körülrakjuk ezt azzal, a mit eddig a gyakorlattól kaptunk. Ehhez a csoportosításhoz segít minket az új német törvény megvizsgálása (Klössel: *Deutsches Auswanderungsgesetz vom 9 Juni 1897.*), a melyhez az olasz és svájci törvényhozás munkássága is csatlakozik. (Dr. H. Bokemeyer: *Das Auswanderungswesen in der*

Schweiz, in Belgien, England und Deutschland nach offiziellem Schriftenmaterial 1892.)

Az a német törvény, mely 1897 június 9-én szentesített, régi vajadások s még régibb vágyódások tisztességes eredménye, ha nem is befejezése. Miután már 1868-ban szervezték a «Reichskommissar für das Auswanderungswesen» állását, hogy a kivándorlók ne lennének gondviselő nélkül, 1878-ban Kapp egységes tervezetét tárgyalgatták, mely 1892-ben törvényjavaslattá vedlett át. Végre is ebből nőtt ki 1897-ben a törvény, a melynek tartalmát igen röviden adhatom elő, mert érdekességei közül kettő mindjárt kívül esik tartalmán. A mint rámutattam arra előbb, hogy a bevándorlókkal szemben a rendőri és közigazgatási rendeletekkel harczol Németország, addig ez új törvénynek első nevezetessége az, hogy nemcsak a kisebb német államok egymástütő törvényeivel szakít, hanem szakít azokkal a mázsányi rendelet-csomókkal is, melyek a közigazgatás ide-oda billegő és zavaros eljárására bízta a kivándorlás ügyét. A közigazgatás változékony, sokszor jogtalan, de mindig szeszélyes működéséből kivenni a kivándorlásnak nagy fontosságú jogát, azt egy egységes jogi alapon álló törvénybe önteni, ez az, a mit legelsőnek látunk meg a német Auswanderungsgesetz-nél, s ez az, a mire Magyarországot is szorítanunk kell. A másik fontos pont az, hogy a birodalmi tanács vitája folyamán rendkívüli súlyt helyeztek arra, hogy az elindulók annyi és olyan alapos leírást, tudósítást kapjanak új hazájokról, a mennyit csak akarnak, sőt talán ezen túl is, hogy annak a sok csalódásnak veszedelme elmuljék. Erre nézve most a külügyi hivatal egész apparátusát mozgósítják, de esetleg új irodát is fognak fölállítani, a mi megint csak fokozott munkára serkenthet minket magyarokat, kik annyira elhanyagoltuk eddig feleinket.

Maga az Auswanderungsgesetz igen világosan és szabatosan elmondja ötven szakaszában azt, hogy mit akar. Irányítani akarja a kivándorlókat «oda terelve őket, a hol alkalmas helyük van, és eltaszítván onnét, a hol nincs megfelelő helyük»; ránczba akarja szedni az ügynököket úgy, hogy legkisebb számadásukba is üvegtáblán át láthasson bele az állam; megakarja védeni a kivándorlók jogait, de még erkölcsét és egészségét is, s mindezek után egy kivándorlási tanácsot állít össze, hogy az egész ügy, minden megújulásával, felsőbb veze-

tést és állandó országos felügyeletet nyerjen, annyira életbevágónak tartja azt a kivándorlást, a mely nekünk csak néhány napján jut eszünkbe s akkor sem tudja fölrázni kicsinyes közönyünket.

Ha most már egy futó pillantást vetünk az eszközökre, a melyekkel a németek ezeket a célokat ki akarják vívni s ha itt nem felejtjük el, hogy míg a célok a nemzetközi «Kivándorlásokkal» egybehangzanak, addig az eszközökben Svájc és Olaszország is segítségünkre lehetnek: akkor egyszerre beleérünk a magyar kivándorlás szabályozásába s attól nem is menekülhetünk el, mert munkánknak eddig minden következtetése, minden terve ezt a szabályozást építette. A német törvény úgy akarja megoldani föladatát, hogy csak «kivándorlási vállalkozók»-nak, igen nagy társulatoknak engedi meg, hogy ügynököket tartsanak s mialatt úgy a vállalkozók, mint az ügynökök és segédek mindenféle működését kemény vizsgálat alatt tartja, addig mindegyik nagy vállalkozó csak valamely meghatározott, megvizsgált és kipróbált területre kap engedélyt, például csak La Plata államba szállíthat németeket, a kik ekkor is, ezután is érzik maguk fölött a német birodalom vaskezét. Így a kivándorlás irányítását a kormány kezébe ragadja és teljesen megóvja őket az elkallódástól. A másik fontos reform, az ágensek nagy bánatpénzén és szigorú büntetésein kívül az, hogy minden egyes kivándorló harmincz pontozatú szerződését, mely az utóbbira nézve kivándorlási engedélyül is szolgál, be kell jelenteniök a hatóságnál. Harmadszor a vándorló vagy maguk kezére dolgozó ügynökségek egyszerűen el vannak tiltva, ellenben a kivándorlási szerződés föltételei pontosan és pontonként megállapítvák s a vállalkozókat azután a külügyi hivatal mindenféle fölvilágosítással ellátja a tengerentúli országokat illetőleg. Negyedszer birodalmi közegeket és hosszú szabályzatokat állítottak föl arra, hogy a kivándorlók hajóra szállva minden jogukat élvezhessék s egészségben és erkölcsben oly kevéssé szenvedjenek hiányt, hogy a végrehajtási utasítás A) mellékletéből még a vörösbor és czi-kória mennyisége sem maradt ki. Mindezeket összefoglalva egész világosan látjuk, hogy a német birodalom nemcsak erőteljesen gondolkodik arról, hogy új területekre vezesse le meggyülemelő népét — a mire nekünk nincs szükségünk — hanem míg a bevándorlási jog terén inkább közizgatásával

működik, addig a kivándorlásnál az egészséges szabályozást, a mozgalom irányítását az egyének védelmét és szabályozását, de egyúttal összetartását proclamálja túl és innét az Océánon, erre égető szükségünk van. Eddig Németország; mit szól az elmélet ehhez?

Azok a körvonalak, a melyeket az *Institut de droit international* rajzolt ki a jogászok uralkodó nézeteiből ezzel megtölték tartalommal s formák helyett élő valósággá gömbölyödtek. A Tervezetnek csak két oldalsó részét kell még kiszíneznünk azzal, hogy azt a követelményt, mely a tengerentúli consullal mindig tudatja a kivándorló oda érkezését, sőt el is kísértet egyes csapatokat, Svájcz valósította meg (Bokemeyer: idézett műve 13. lap), annak a másíknak pedig, hogy a kivándorló és befogadó állam tilalmi összhangban legyenek, Olaszország felelt meg legtökéletesebben, midőn Amerika törvényhozásához alkalmazkodott. Ez annál is érdekesebb, mert Bodio adatai arról szólnak, hogy az olasz kivándorlás okai nagyon csúnyán hasonlítanak a magyar mozgalom indokaihoz. (Bodio: *Die Auswanderung aus Italien*, Conrad «*Handwörterbuch*»-jának I. kötet 1037. lapján.) Így azután teljessé lett a rajzolat, így kívülről, a jogok és eszközök szempontjából készült el az a forma, a melyet minden teketória nélkül rá kell borítanunk arra az állapotra, mit a magyarok amerikai kivándorlása vér- és hús szerinti valóságul mutatott. Ezzel az alkalmammal sok el fog hullani a formából, mint használhatatlan, sok része megmozdul s még több alkateleme ölt más alakot, mert hiszen egyetlen vezetőnk és reformunk igazítója az a társadalmi állapot lesz, a melyet tanulmányunk lerajzolt s a mely — szerintem — az egyén jogát és ez állam hatalmát egyszerre kifejezi.

A mi tehát ezután következik, az semmi egyéb, mint munkám gyakorlati eredménye; az elméletnek és a külföldi példának oktatásait magokba olvasztják azok a tanulságok, a miket amerikai és fölvidéki utam összehordott s a mi ekként megterem: az a reform és az új irány, mely megmásíthatlan állásfoglalásomat jelenti.

Hármas főkövetelést hajtott az amerikai kivándorlás. Ez a három nagy kívánság, a melyet elébb akkor pillantottunk meg, midőn darabos, mozaikszerű adataink közül sarjadzott föl: a bevándorlás törvényes szabályozása; a kivándorlók

visszakergetése helyett egy szabadabb gyakorlat s egy nagyobb szerkezetű politika s harmadszor az Amerikában levő magyar telepek elismertetése, állami és társadalmi gondozása. Mind a három pontot úgy állítottam föl, hogy nélkülök, nézetem szerint, lehetetlenség a magyar kivándorlás óriási bajait meggyógyítani vagy csak ki is tapogatni; mind a három tétel olyan, a melyet az elmélet föl tud biztosan építeni, s a gyakorlat még biztosabban bele tud vinni az életbe. Hogy munkám tartalmában ez a hármas megfejtés immár teljesen készen van s csak az érett gyümölcsöt kell leszakítani, azt kell most bebizonyítanom s azzal végeztem.

Csodálkozással láttuk meg az Északamerikai Egyesült-Államokban azt a negyedmilliónyi magyarságot, a melynek nagy része állandó tanyát ütött odaát, kizövekelte a térképen telepeit és szokásban, gondolkozásban, de még szavajárásában is az új viszonyok közé illeszkedett; még ennél is többet tett, megkezdte amerikai szervezkedését, melyen, — mint minden kezdetleges társadalomban — az egyházak erői uralkodnak. (L. II. fejezet.) De azt is meg kellett látnom, hogy mi ezt a mi amerikai Magyarországot teljesen magára hagytuk, nem törődünk és nem törődünk velök, kik a panslavisztól a csaló ügynökökig mindenféle veszedelemnek ki vannak téve: mert nagyszerű közönyünkben mi mindig azzal hitgettük magunkat, hogy ez csak múló állapot. De ha semmit sem bizonyított volna is be ez a dolgozat és útam, teljes bizonyosságot szereztem arra, hogy ez nincs úgy, hogy állandó amerikai magyar telepekkel van dolgunk, a melyeket már csak azért is el kell ismernünk, már csak azért is sürgősen ki kell rájuk terjeszteni — a többi országok példájára — a magyar állam és a magyar társadalom védelmét, mert elszakadó és visszatérő embereink bajai a mi veszedelmünkké fognak válni. Az egyetlen kérdés az, hogy az elmélet és a gyakorlati élet hogy felelnek meg ennek az első parancsoló követelésnek.

Az elmélet gyorsan és oly váratlan határozottsággal áll mellénk, hogy szinte jólesik. Mert elméleti fölfogásom az volt, hogy az egyéni jog és az állami hatalom nem két harczoló ellenfél, hanem csak a mögöttük álló egyazon társadalmi követelésnek két elnevezése, ha tetszik: két szempontja. És vajon ketté tudja-e választani valaki, vagy épen szembeállítani egymással az egyéni jogokat és az állami hatalomkör

fogalmát itten, a hol arról van szó, hogy Amerikában élő honfitársainkat ne veszítse el szemei elől a magyar állam, hanem tartsa fölöttük karját. Azt hiszem, hogy a mily lehetőség ez a ketté vágás, oly bizonyos itt az állam és egyén érdekének egysége, mert semmi egyéb nem történik, mint hogy kivándorlóinknak olyan nemzeti stb. vágyódásait elégítjük ki innét, a melyekre az amerikaiaktól hiába várunk segítséget s viszont államunk úgy védelmezi embereit, a mint ereje bírja. Az első az egyén jogosult kívánsága, a második az állam szervezeti működése: s a kettő egy, mert elválaszthatlanok.

A gyakorlati megoldás nehezebb lenne, ha annyit nem vesződtünk volna ez az előző fejezetekben. Részletesen kifejtettem azt a II. fejezet folyamán, hogy a tiszteletbeli consulatusokat el kell törölni, s hogy helyökbe mennél több egymással is szoros szervezetbe hozott, valóságos consulatus állítandó. Mivel tudjuk, hogy amerikai consulatusainkban a magyar elem erősen képviselve van, elfognak múlni közjogi aggodalmaink, s e körütekintő és munkás hatóságokban annál jobban meg fogunk bizni, mert csak ő általuk lehet kivinni a következőket: először azt, hogy az Amerikából jövő pénzek consulaink kezén keresztül jöjjenek haza, úgy, hogy itthon oly tervszerű szervezet vegye át ezeket a milliókat, mely a küldeményeket a kivándorlók és családtagjaik részére tőkésíti, mi alatt a vagyon-tételek fönmaradó részét a kivándorlási vidékek föllendítésére használja föl, ha kell állami segélylyel; másodsor így létesíthető Amerikában a magyar munka-közvetítés berendezése és a segítő-egyletek rendszeres kapcsolata; harmadsor consulainkat arra is föl kell használni, hogy pontos értesüléseket küldjenek az ottani állapotokról haza, míg viszont a hazai ügynökök arra lennének kötelezendők, hogy a kivándorlók elindulásáról külképviselőinket értesítsék. A kérdés azonban ezzel még kimerítve nincsen, hanem nemzetiségünk megvédelmezésére minden erővel föl kell vennünk a harczot az Oczeánon túl is. A mint elsőnek báró Bánffy Dezső miniszterelnök megkezdte az amerikai magyarság pereinek, egyházi küzdelmeinek segítését, úgy fokozottabb mértékben támogatni kell kormányának és társadalomnak az Új Világ hazafias magyar sajtóját, egyleteit, legfőként pedig egyházait, a melyekre a panslavizmus legjobban leselkedik; egy magyar katolikus püspökség föllállítását kivihetőnek és szükségesnek

tartom, míg protestans amerikai egyházaink összetartása szintén elengedhetlen föltétele első főkövetelésünknek.

Térjünk a másodikra. Megvizsgáltuk a gyakorlatot s az világosan és igen érthetően tudtunkra adta, hogy sem a kivándorlók visszakergetésével nem megyünk semmire, sem a közigazgatás szeszélyeire nem lehet bízni olyan intézkedéseket, a melyek egységes eljárást kívánnak, annyival inkább, mert még a kivándorlók irányítása is szükségessé vált. (III. fejezet.) Mit szól ehhez az elmélet? Hogy az egyéni jog és az állami hatalom kettős szempontja egygyé olvad akkor, a mikor a kivándorlók megvédéséről van szó, azt már előbb láttuk, már pedig a kivándorlók irányítása, fölvilágosítása szintén a védelemnek egyik módja s azért erről nem is kell többet tárgyalnunk. Fogasabb kérdés a visszakergetési politika bukása, vagy inkább fogasabbnak látszik, mert én épen ezt tartom elméleti fölfogásom legdöntőbb bizonyítékának. Hiszen, ha akár az állami hatalom, akár az egyéni jog föltétlen híveinek lenne igaza, ez a mai állapot elő sem állhatott volna. Ha csakugyan az állami hatalom lenne a jogi rendelkezés ősforrása, akkor keresztül lehetett volna vinni a kivándorlók visszakergetését, a mit az állam akart és — még sem tudott megcsinálni. Ha meg az egyéni jog volna az alap és a mérték, akkor a katonai, stb. kötelezettségét is odadobhatná az egyén, pedig nemcsak mi érezzük, hogy ez nem lehet, hanem még az elindulóval szemben is tudjuk — a legtöbb esetben — éreztetni. Ezek az utakon hát nem megyünk semmire. Hanem igenis révbe jutunk, mihelyst abból a társadalmi helyzetből indulunk ki, a melyet föntebb a valóságból meritettünk s ennek a követelését öltöztetjük bele abba a kettős fogalomba, mely «*egyén*» és «*állam*» neveket visel. Az a való állapot pedig a mellett szól, hogy a visszakergetést abba kell hagyni, egységes törvénnyel állapítani meg, hogy a kivándorlónak az állami kötelezettség lerovása után csak a bevándorlás államának tiltó törvényei állíthatnak gátat, míg ellenkezőleg egészen komolyan kell venni a kivándorlók útbairányítását. Vajon megfelel-e ennek az elmélet és keresztül tudja-e vinni a gyakorlat?

Az állam visszakergetési politikája önmagától szétmorzsolódott és történt ez ugyanakkor, a midőn a mozgolódó egyének azt a hirt hozták Amerikából, hogy nekik épen oly joguk van az Uj-Világba menni s ott költeni el munkaerejü-

ket, mint a fürdőző közönségnek Ostendébe vagy Karlsbadba utazni és ott költeni el a pénzét. A visszakergetés sikertelensége és az egyének kivánsága tehát egyszerre ütött be, miért? mert elméletem szerint egyéni jog és állami szempont mindig és mindenütt egyazon társadalmi folyamatnak a visszatükröződései. De a kivándorlás irányításának kivánsága is egyszerre lesz egyéni és állami érdek, mert — egyén és állam csak két tükör, melyben ugyanaz a dolog látszik más-más színben. Hogy az egységes szabályozás szintén egy oly társadalmi folyamat kivánalma, mely aztán hol az individuum, hol a közhatalom fegyverzetében harczol, azt mi sem mutatja inkább, mint az, hogy mindakét fél egyszerre kívánja azt, hogy biztonság legyen; az egyén biztonsága azt jelenti, hogy ne legyen a közigazgatás szeszélyeinek kitéve; az állam pedig azt érti biztonság alatt, hogy mindig tudja: emberei közül ki nem mehetett ki és ki távozhatott; a két óhaj összeér s egységes szabályozást kíván. (Ugyanez áll a bevándorlásra nézve is.) Ehhez az egységes szabályozáshoz tartozik az, hogy a kit be nem bocsátanak Amerikába, az ne is induljon el oda, mert a vándorra nézve az ily utazás céltalan vagyon-veszteséget, talán pusztulást jelent, az államnak pedig tönkrement embereket dobálnak így vissza s terheit növelik, — azért közösen várjuk a törvényt, mely nem engedi az Egyesült-Államokba útra kelni azokat, kikre ott tilalomfa vár. Az utolsó pont az állami kötelezettségek (katonai szolgálat, adó stb.) lerovása volna, de ezek azon legmélyebb egységre vonatkoznak, mely ismereteink szerint az ember és az állam életének összetartozandóságában van s azért itt róluk bővebben nem kell szólni.

Lássuk most a gyakorlatot. A mi először is az egységes törvényt illeti, — a melybe a bevándorlás szabályait is belefoglalnám — az 1879 : L. t.-cz. 24. §-ának határozott kiemelésén kívül, a mely a közigazgatás közegeivel szemben sanctióval lattatnék el, s így a kivándorlás jogát csakugyan biztosítaná, — ezenkívül tilossá tétetnék a kivándorlás az Egyesült-Államokba azoknak, a kiket az Unió törvényhozása oda be nem ereszt, vagy visszakerget. Miután az I. és III. fejezetben részletesen ismertettem, hogy mily szapora törvényhozás történt odaát kivándorlóinkkal szemben, mit tehetek mást, mint hogy közönyünkön csodálkozom, mely egyetlen egy, az amerikaiaknak felelő törvényt sem hozott azóta, — mintha nem is a mi

embereinket kergetnék onnét vissza! Nehezebben oldható meg a kivándorlók fölvilágosítása és irányítása; de dolgozatom két útát már is mutatott. A sajtó, fölolvadások és naptárak ismeretterjesztésén kívül ugyanis a III. fejezetben megírtam, hogy szoros és folytonos összeköttetésben consulusainkkal a statisztikai hivatal vezetése alatt egy külön álló iroda állíttatnék föl, mely egyes veszélythozó országokra vagy útirányokra az ügynökök közvetítését, jegykiadását betiltaná, népies olvasmányokban, melyeket az ügynökök minden szerződéssel kénytelenek lennének kiszolgáltatni, a magyar papok és consulok tengerentúli székhelyeit ismertetné s esetleg egyes kivándorló csapatokat — mint Svájcban teszik — a kikötőig szemmel tartana. Ez volna az egyik módszer, minthogy azonban nálunk saját érdekében senki sem kér hivatalból információt, egy másik útról is kellene gondoskodni. Ez a német törvény útja, melyet főntebb ismertettem. Mivel pedig oly nagy «kivándorlási vállalkozók» nincsenek és nem is kellene, ezért a német mintát akként alkalmaznám magunkra, hogy minden egyes ügynöknek, (kik a kivándorlókkal kötött ügyleteiket az alispánnak bemutatni kötelesek) csak egy meghatározott kikötőre, útirányra és hajótársulatra szólna az engedelme s míg a nagyobb társulatok magában az országban kizárólagos jogot élveznének az iroda-nyitásra, addig a züg-társulatok ügynökeikkel együtt kérelhetlenül üldöztetnének. Mondanom sem kell, hogy a mint a Magyarországon kiadott jegyek ellenőrzése már ügyszólván a hajótársulatok lehető egészségügyi stb. fölügyelését is magában zárja, úgy viszont a züg-ügynökök miatt a határszéli korcsmák ellenőrzése és nagy mértékű apasztása elengedhetetlen.

A harmadik pontnál vagyunk: a bevándorlás ügyénél. Egy kérdés megszületését sem vigyázhattuk meg oly részletesen, mint a hogy Amerikában a bevándorlás törvényhozását megfigyeltük az egész első és harmadik fejezetet annak szentelvén, viszont egyetlen jelenség sem toppant elénk Magyarországon oly realisan, annyira menten minden elmélettől, mint az, mely a ruthén kérdésben a kivándorlásnak a bevándorlással való szerves kapcsolatát csapta szemünk elé. A mennyire megkönnyíti ez a két tény okoskodásunkat, annyira jellemző is mindakettő. Jellemző és félreérthetetlen bizonyága annak, hogy teljesen modern problema ez — mert hiszen az

Új Világ kezdi s hogy a társadalmi állapotnak igaz, ösztön-szerű szülötte — mert hiszen először ad neki alakot az élet s csak azután mer vele foglalkozni a tudomány. A bevándorlás elmélete így voltaképen — maga a gyakorlat, másként: maga a társadalmi küzdelem, a melynek legtitkosabb zsigereit bontottuk ki Amerikában.

Akár úgy mondjam, mint Mayo Smith, hogy a jogalkotás harmadik foka érkezett el ebben, akár úgy tegyek, mint Olivi, a ki a bevándorlás ellen való védelmét a társadalomnak erősen kiemeli az állam teendői között: az eredmény egy tisztán socialis alakulás, a melyet az egyéni és állami jognak vékony hártája még alig tud eltakarni és elhomályosítani. Hiszen kétségtelenül formálhatom a bevándorlás jogi alakulatát is, ellenére annak, hogy — (mint e fejezetben már említve volt) — az úgynevezett absolut érvényű jogok, jogositványok ma már teljesen hitelüket veszítették. Mégis megszerkeszthetem úgyis a tételt, hogy az államnak alkotó elemeinek összetartása és megoltalmazása a föladata, míg vele szemben ily igényt nem támaszthatnak olyanok, kik nem az ő alkatelemei, vagy épen alkotórészeit veszélyeztetik; — ez az állami szempont. Vagy az egyén érdekéből beszélhetek s ezt úgy fejezhetem ki, hogy — miután absolut jogok persze itt sincsenek — az olyan beözönlés ellen kérhet védelmet a polgár, a melyet föltartóztatni nem bír, mely létét gyökerében támadja meg és minden valószínűség szerint több és szükségesebb életerőtől fosztja meg azt, a kire rázúdul az új áradat, mint a mily szükséges életföntartó erőt ad annak, a ki bejön. Ez mind szép elv és lehet, a ki megelégszik vele. De csak gyöngye szem nem látja meg, hogy e jogi superstructurák csak a fölszínen ugrálnak ám s nem tudják eltakarni a mély társadalmi küzdelmeket, a melyek a theorémák és «jogok» alól mindegyre előtörnek, — a míg e jogi formulázások fiatalok. Itt csakugyan letagadhatlanul, egészen a szemünk előtt bontakozik ki előttünk az eleven élet, mely megerősít abban, mit kezdettől hirdettünk, hogy a két harczó «jog» igazi háttérét egyetlen társadalmi folyamat teszi. Itt érvényesül mindaz, a mit az Egyesült-Államoktól a bevándorlás társadalmi küzdelmeiről tanultunk s a mit a ruthén kérdés ismét eszünkbe juttatott.

De ha ezt megtanultuk Amerikától, tanuljuk meg magát a bevándorlási törvényt is, kivált azért, mert a csendőrségi

próbálgatások csak nevetségessé teszik az államot, a mely szuverenitása helyett kapkodó szeszélylyel dolgozik. A mint a bevándorlás szabályozásának és az egységes törvénynek szükségességéről meggyőződünk, csak azt kérhetjük még, hogy milyen legyen ez a törvény. A *Lodge-billt* nem utánozhatjuk, mert analfabétaságért senkit sem zárhatunk ki akkor, mikor a mi megvédendő népeiségünk közül is csak kevesen tudnak írni-olvasni. A *Contract-Labour-law* behozatalát, mely a szerződéssel jövő munkást nem ereszti be, a mi szervezetlen munkásaink nem kívánják s csak a rendszabály idegenszerűségét látnánk, de se hasznát, se szükségét nem látnók. Természetesen szó sem lehet arról, hogy nemzetiségi vagy vallási kritegiumokat állítsunk föl, — ez annyira ki van zárva, a mennyire természetük, koruk vagy hajszinük után nem osztályozhatjuk a jövevényeket. Mi marad tehát hátra? Marad az az egyedül helyes alap, a melyet az 1882. augusztus 2-iki és 1891 márczius 3-iki amerikai törvények fogadtak el s a melyekről az I. fejezetben részletesen szólottam. Ezeket kellene nálunk keresztül vinni. A módját is megmondom, miként. Miután nem a bevándorlás megtiltásáról, hanem szabályozásáról van szó, az új törvény minden bevándorlótól, bárki legyen is az, oly föltételek teljesítését kívánná, a melyek biztosítják, hogy a bejövő nem lesz terhére vagy ártalmára az államnak. Ugyanígy okoskodtak a yankeek is.

Keresztül vinni ezt úgy lehet, hogy minden bevándorló köteles lesz jelentkezni annál a főbirónál, kinek kerületébe bevándorol s ott egyrészt erkölcsi bizonyítványt mutat föl előbbi hatóságától, másrészt pedig letétbe teszi azt a vagyonminimumot, háromszáz forintra számítom ezt, bár Bereg-megye tudtommal 500 forintot javasolt — a melylyel kimutatja, hogy ha vállalata sikertelen lesz is, nem fog a községbeliek eltartására szorulni. Ugyanígy kapcsolhatnák össze a bevándorlással a községi törvénynek a letelepedésre vonatkozó 15. §-a is, melynek ilyenén fölhasználásával a helyi túlnépesedéseket lehetne megszüntetni. Nem tudom, hogy az amerikai bevándorlási adó vezetne-e valami jóra, de azt tudom, hogy tervemnél igazságosabban egyszerűbben és óvatosabban a kérdést megoldani nem lehet, pedig meg kell oldani addig, míg maguk a surlódó népelemek nem mérgezik el a problémát és gyűlölködő izgatók kezébe nem adják azt.

A bevándorlás föltételei így fölállíthatnának, s míg a közigazgatás szeszélyeitől megszabadulnánk, a törvényhozás pedig megtenné kötelességét, mit többé sem a kivándorlás, sem a bevándorlás ügyében elodáznia nem lehet és nem szabad.

Ezzel tehát végére értünk volna ennek a hosszú munkának, mely egyszerre két világrészben kereste a magyarság igazait; összehordtam benne mindazt, a miről azt hiszem, hogy e nagy kérdésen emberi erőnkhez képest mi magyarok segíteni tudnánk. S ha most visszanézek a törvényhozási és közigazgatási teendők azon sorozatába, az adatok, útiképek és fáradságos helyi tapasztalatok azon tömkelegébe, a melyet egybegyűjtöttem: azt kérdezem, vajon ezek az intézkedések, tervezgetések elegendők lesznek-e annak a sok mély sebnek a meggyógyítására, beheglesztésére, a melyet utunk mutatott? Elégségesek lesznek-e a további és még nagyobb veszedelmek elhárítására, melyek népünket érhetik?

Bizonyára nem! Csak a legszükségesebb «első segély»-t tennék ki ezek a reformok, mert hiszen megtudtuk, hogy mikor elindultak már a kivándorlók vagy mikor visszahozták már falujukba pánszláv ujságaikat, akkor már későn van s legföllebb sebkötözgetést végzünk. De a mint tudjuk ezt, oly kétségbeesett világossággal tárult föl előttünk az is, hogy hol kell megragadni a bajok gyökerét, ha nem akarjuk pusztító senyvedésnek engedni véreinket. Két nagy dolog kell ehhez.

Az egyik: egy eleven, erős gazdasági politika, mely merészen belevág a Fölvidék nyomorába, ha kell áldozatok árán is fölserkenti a petyhüdt és szétszórt erőket, ha kell gáncsolásokon is köröszkül törtetve, elnyomja az igazságtalanságot és bátorsággal buzdítja azt, ki a népnek csak egy fillért is ad, vagy egy igaz jogát is istápolja.

A másik dolog még nehezebb ennél, de még sürgösebb, mert a szó legtökéletesebb értelmében önvédelem. Sok szót ejtettem a kivándorlás visszahatásáról és mindenütt ujjal mutattam arra, hogy olyan eszmék, olyan áramlatok jönnek a visszatérőkkel Amerikából, a melyek már is hangosabbak, mint innét Budapestről gondolnók, de a melyek veszedelmes kiállózókká lehetnek rövid időn. Tanulságunk összefoglalva az, hogy míg a magyar középosztály vagy éppen a fölötte állók régi közönyükbe és conservatív nyugalmukba vannak bele

öregedve, azalatt a legfrissebb ország legfrissebb eszméit hozzák haza azok, kik alattok élnek és mozgolódásukkal mutatják, hogy ők modernebbek és fiatalabbak akarnak lenni, mint a középosztály. A középosztályra nézve életveszedelmet jelent ez, s a középosztály ezt nem akarja észre venni. Veszteni való idő nincs sok s azért minden napra és minden emberre szükség van, hogy a középosztály megnyiljék a modern eszméknek és ne engedje a természet rendje ellenére megelőztetni magát. A középosztály fölrázása Magyarország legnehezebb problémája. A középosztály elsenyvedésének veszedelme, ez a kivándorlás mutatta bajok közt is a sebek sebe, és ha ez az egyetlen fölrázás sikerülne valamikor, ha ez a modern öntudat igazán betudna közénk jutni, akkor mindaz a sok háborúság, nyomorgás és esetlenség, mit a kivándorlás és bevándorlás dolgában tapasztaltunk, mindez, és még a kutatók fáradozása is ki volna békítve s meg volna jutalmazva.

HEGEDÜS LORÁNT.

QUOTA-TANULMÁNYOK.

Ötödik és utolsó közlemény.*)

Tudományban és gyakorlatban mindig nagy szerepet játszottak — nagy bajt okozva — pontatlanul körülírt és pontatlanul megfigyelt tények. Minden téren ilyenekkel találkozunk, a természet megfigyelésénél épenúgy, mint az állami élet szövevényes kérdéseiben. Hamis észleletek a physika terén rendszeren gyorsan megboszulják magukat az azokra támaszkodó emberi műveknél; az állami élet hamis megfigyelései is megboszulják magukat előbb-utóbb. Azért valamint ott a természettudósnak, emitt az államférfiúnak legfontosabb föladata pontos megfigyeléseket, pontos észleleteket tenni. A quota is az észlelet kérdése. Egy gondosan keresztülvitt és a lényegre irányzott tárgyilagos vizsgálódás nélkül célhoz nem lehet jutni még abban a mérvben sem, mint az az előbbi fejezetben előadott nehézségek mellett lehetséges. Ilyen vizsgálódáshoz fogunk a következőkben néhány adalékot szolgáltatni.

Mielőtt azonban összegyűjtött adataink ismertetésére áttérnénk, néhány szót kell ejtenünk követett eljárásunkról, módszerünkről és kitűzött föladatunk terjedelméről. Az előbbi fejezetben láttuk, hogy sem a nemzeti vagyon, sem a nemzeti jövedelem pontos becsléséről a statistika mai eszközeivel nem lehet szó. Csak két út áll rendelkezésre a nemzeti erők mérésére, még pedig az Index-Number rendszer és a repräsentativ módszer. Tanulmányaim folyamán gyűjtött adataim segítségével megkísérelhetném az első módszer alkalmazását is. Azon-

---

*) Az első, második, harmadik és negyedik közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 270., 271., 272. és 273. számaiban.

ban okom van mégis inkább a másik módszer segítségével keresni a czélt. Az Index-Number rendszerét csak úgy lehetne alkalmazni, ha minden egyes adat jelentősége, használhatósága kifejtetnék, mi magában véve terjedelmes munkát foglalhatna föl. A nélkül az ilyen összeállítások az önkényes csoportosítás és a kriterium nélkül való összehányás benyomását teszik, mit tényleg az osztrák quota-bizottság a magyar quota-bizottság által összeállított, igaz, nem épen nagyon rendszeres adatok ellen fölhozott. Azért én a következőkben inkább a repräsentatív módszer útját választom. Csak egynéhány oly jelenségnek behatóbb vizsgálatába fogunk bocsátkozni, mely tipikusnak tekinthető a gazdasági erők megítélése körül és melyet egyúttal egy kissé mélyebben fogunk bonczolgatni, mi által az adatok nyelvét jobban fogjuk megérteni. Nem sok adatra van szükségünk, hanem inkább kevésre, de olyanra, melylyel a jelenségek mélyébe bocsátkozhatunk. Egyúttal mellőzhetőeknek tartjuk azokat az adatokat, melyek már más dolgozatokból — így Horánszky *Quotakérdés* című tanulmányából — ismeretesek.

Föladatunk terjedelméről és határáról pedig a következőket kell megjegyezni. Nem vállalkozunk arra, hogy szabatos, felebezhetlen számot állapítsunk meg, melyet egyszerűen a két államnak a legközelebbi tíz évre el kellene fogadni. Számaink csak azokat a maximalis és minimalis értékeket akarják megállapítani, melyek közelében az igazságos quotakules fekszik. Csak ez lévén czélunk, nem tartottuk szükségesnek, hogy mindenütt hosszabb évekre terjedt számsorozatokot producáljunk. Ezt csak arra az esetre kellene tennünk, ha számainkból kiderülne az, hogy a quotát meg kell változtatni, különösen pedig, ha csákugyan föl kellene emelni. Ha a statistikai vizsgálódás ugyanis azt eredményezné, hogy a Magyarország terhére eső jelenlegi quota inkább magasabb, mint az, mely Magyarország gazdasági erejének megfelel, akkor fölmentettnek érezzük magunkat új kulcsot keresni, mert Magyarország közvéleménye jelenleg csak a quota fölemelése ellen tiltakozik, de nem követeli annak leszállítását, azon homályos sejtelen ellenére, hogy a jelenlegi quota inkább meghaladja Magyarország viszonylagos fizetési képességét. Tehát csak az esetben kellene azzal a föl adattal foglalkozni, mi legyen az új quota, ha azt terheinkre föl kellene emelni.

Ugyanez okokból lemondhattunk arról, hogy systematikus összehasonlításokat tegyünk az utolsó tíz év viszonyai és a megelőző tíz év viszonyai között. Erre is csak azon esetben lett volna szükség, ha azon eredményhez jutottunk volna, hogy a magyar quotát föl kell emelni. Ha ellenben vizsgálataink azt mutatják, hogy még ma is Magyarország gazdasági erejének aránya Ausztriához viszonyítva inkább a mai quota arányán alól marad, akkor feleslegessé válik annak kutatása, mily arányban haladt a gazdagodás Magyarországon az utolsó tíz év alatt. Hiszen ez esetben az a kérdés egészen irrelevans, mert ha ily haladás mellett is Magyarország gazdasági erejének aránya a quotánál kisebb, ebben csak az a szomorú tanulság rejlik, hogy harmincz éven át többet fizettünk, mint kellett volna és hogy minden haladás ellenére még ma is a quota túlbecsüli Magyarország viszonylagos gazdagságát és gazdasági erejét.

Kérdések, mint a jelenlegi, az által is complicálódnak, hogy zavaros fogalmak több értelmű, zavaros szavakkal fejeztetnek ki. A két állam viszonylagos haladásáról beszélnek, pedig lényegében nem a haladás az, mi itt tekintetbe jön, hanem a gazdagodás. A haladás pedig nem mindig gazdagodás, sőt épen nem kell annak lenni, hanem csak átalakulás az állami és társadalmi lét egy magasabb foka felé. Sok jelenség, a mely állami, társadalmi és gazdasági életünkben ilyen átalakulást kétségbevonhatlanul kifejezésre juttat, még épen-séggel nem bizonyítja eo ipso a gazdasági erő gyarapodását. Hogy az ingó vagyon képviselői között ma nagyobb számban találjuk a nagyobb vagyonok képviselőit, hogy vasutakat és négyemeletes házakat építünk, hogy a hitelt szolgáló intézetek száma szaporodik, hogy nagyobb az államháztartásunk, ez mindenesetre bizonyítja, hogy gazdasági életünk átalakult, hogy a gazdasági haladás követelte intézmények nálunk is föllállítottak, de hogy gazdagabbak lettünk, azt egyszerűen e tényekkel bizonyítani nem lehet. Sőt bizonyos átalakulások, bár a magasabb gazdasági culturfok követelményei és következményei, még káros hatásoktól sem mentesek, mint például a vagyonok nagy concentratiója és az azzal járó nagy vagyoni különbségek. Ha tehát valamit bizonyítani akarunk, nem azt kell bizonyítani, hogy Magyarország gazdasági élete is átalakult, hogy mink is birunk már a modern gazdasági élet

követelte intézményeket, hanem azt, hogy a nemzet mint egész és annak egyes tagjai átlagban anyagi javakban és aetiv vagyokban — a passivákat leszámítva — gazdagabbak, mint tiz év előtt, mikor utoljára a quota megállapított és hogy e gazdagodás aránya nálunk csakugyan nagyobb volt, mint Ausztriáé ugyanezen korszakban.

Mert azt jól és következetesen szem előtt kell tartani, hogy a kérdés nem az : gazdagodott-e Magyarország általában az utolsó tiz vagy harmincz év alatt, hanem gazdagodott-e nagyobb mérvben, mint Ausztria? Arra pedig nehéz volna igennel felelni. Egyebet sem kell szem előtt tartani, mint azt, hogy az utolsó korszak inkább használt az ipari országoknak, mint a földmivelő országoknak. Óriási lendületet találunk ott, inkább stagnálást, hanyatlást itt. Hiszen az utolsó korszak egyenesen a «gazdasági válság» korszakának nevezetik. A nagy tengerentúli verseny által okozott hanyatlása a legfontosabb termények árának egymagában megczáfolja azt az állítást, hogy a földmivelő ország nagyobbat haladt előre. A buza alacsony ára, a phylloxera által elpusztított nagy jövedelmezőségű szőlőterületek, a sertéskivitel nagy hanyatlása Magyarország legjobb jövedelmi forrásait támadta meg. Ezután senki sem kételkedhetik Széll Kálmán miniszterelnök által ez év június 22-dikén tett kijelentésnek igazságában, «hogy Magyarország gazdaságilag bizonyos visszaesésben van». A mezőgazdaság súlyos helyzete számos existenciát tett tönkre, terhelte az állami költségvetést, szaporította a hivatalkeresők számát, a mezőgazdaságban és a nemzetben nem gyökerező sok külföldi elemet hozott hozzánk, kiknek jövedelme nem az országban fogyasztatik, hanem külföldön. Közigazgatásunk hiányossága következtében nem is ismerjük a vidék állapotát, de időről-időre egy jajkiáltás föltárja előttünk a culturalis államhoz nem méltó állapotokat. Egész vidékek küzdenek a legsúlyosabb nyomorral és más vidékeken a népesség a megélhetés legsúlyosabb fokára van szorítva. Ha ezek mellett az ipar és kereskedelem némi haladást mutat is, ez korántsem állítja még helyre az egyensúlyt, még kevésbé biztosít nagyobb gazdagodást. Nagy nehezen fejlődik nálunk az ipar és attól kell tartani, mentől erősebb lesz az osztrák ipar és mentől nehezebben talál külföldi piacokat, annál jobban fog ránk nehezedni. A mellett, ha itt-ott az ipar terén föllendülés

van, másfelől nagy virágzó iparágak súlyos helyzet között vívódnak. Hogy ezzel összehasonlítva Ausztria képe sokkal kedvezőbb, az kétséget nem szenved. Ausztriában kedvezőbb az arány az egyes termelési ágak között; Ausztria már régóta élvezi az állami támogatást, míg Magyarország annak ellen-ségeskedésével találkozott; Ausztriában az ipar és kereskedelem régi és tőkéit részben már teljesen amortizálta; Ausztriának kedvez első sorban a 70-es évek közepe óta inaugurált gazdasági politika; Ausztriának szolgálnak első sorban a monarchia consularis közegei a külföldön; Ausztria saját népességében és gazdagságában talál nagy fogyasztási képességet. Nem is szólva arról, hogy Ausztriának általában az utolsó évek nagy vívmányai sokkal nagyobb szolgálatot tettek mint nekünk. Ha például egy métermázsa kőszénnel ma azt a mechanikai hatást lehet elérni, mint azelőtt kettővel, az természetesen az előrehaladtabb ipari államnak nagyobb hasznára lesz, mint az agrár államnak. Mindezekből már eleve is, a statisztikai számok segítségével nélkül, azt a benyomást nyerjük, hogy Magyarország nagyobb gazdagodása szemben Ausztriával nem valószínű, hogy ezt is nem a döntő jelenségek megfigyelése, hanem mellékes tünetek túlbecsüléséből vezették le.

Elég fontos a tárgy ez oldala, hogy egy pillanatra a kérdést közelebről is tekintsük. Végre tudjuk azt is, mik a gazdagodás forrásai és így ez oldalról is vizsgálhatjuk: vajon azon tényezők, melyektől egy nemzet gazdagodása függ, hol alakulnak kedvezőbben, Ausztriában vagy Magyarországon? Hiszen tudjuk, hogy a gazdagság és gazdagodásnak meg vannak a maga törvényei, a maga föltételei. Egy nemzet gazdagsága kétségtelenül első sorban területi és népességi viszonyoktól függ. Területi tekintetben némileg kedvezőbbek nálunk a viszonyok, de népességi tekintetben, mint még látni fogjuk, nem. De azután következnek a népesség gazdasági erényei. Alig fogja valaki állítani, hogy a magyar nép Ausztria népével szemben szorgalmasabb, avagy takarékosabb, hogy nagyobb nálunk a vállalkozói szellem, mint odaát, nagyobb az energia, a kitartás. Sőt ellenkezőleg, mindezen tulajdonságok nálunk kevésbé vannak kifejlődve, mint odaát. A gazdasági ismeretek quantuma, a routine, a tapasztalat odaát kétségtelenül nagyobb. Nálunk még mindig inkább a könnyebb foglalkozásokat, az úgynevezett «úri» pályákat keresik föl; odaát egész

családok, egész nemzedékek élnek nehéz, de jövedelmező foglalkozásokból. Végül nagyot lendíthetnek egy nemzet gazdagságán conjuncturák, főleg gazdasági, politikai conjuncturák. A gazdasági conjuncturák az utolsó korszakban Magyarországnak épenséggel nem kedveztek, inkább ártottak. Legfeljebb a politikai conjuncturák kedveztek annyiban, hogy Magyarország, visszanyervén önrendelkezési jogát, államiságát, önnön magának él, nem pedig más állam vérkeringésének szolgál. De Ausztria is megszabadult az absolutismus jármától, mi mindenesetre jótékony hatással volt. Magyarország pedig helyreállított államisága ellenére még alig vitte odáig, hogy állami önálló létét ismerjék.

Ezekből is tehát csak azt a következtetést vonhatjuk, hogy hiányoznak a tényezők is, melyek lehetővé tennék, hogy Magyarország gyorsabb rythmusban gazdagodjék, mint Ausztria.

Alig érdemes tehát azon fölszínen úszó ítéletekre reflectálni, melyek bizonyos tünetekből Magyarország rendkívüli gazdagodására akarnak következtetni. Mindezek a már említett «ungenau beobachtete Thatsachen» sorába tartoznak. Ilyen ítéleteknél még a következőt is szem előtt kell tartani. Vannak államok, melyekben a nyilvános élet hatalmasan pezseg, melyben a polgár életének talán túlnagy része a nyilvánosság előtt folyik le, és vannak, melyekben inkább az intim belső élet zárja körébe az egyéneket. Magyarország az előbbiek közé tartozik, főleg pedig annak fővárosa. Azért aránylag tündöklőbbek a nyilvános életnek számtalan intézmények és épületek: az új parlament, a klubbok, az idegeneket annyira elbűvölő egyes fényesebb társadalmi intézményeink, nyilvános, országos ünnepélyeink, nagy vendégszeretünk, stb. De ki akarná ezek után megítélni az ország gazdagságát? Ez oly hiba volna, mint ha valaki Olaszországot gazdagnak tartaná, mint Angliát, mert annyi a műkincse. Az a kevés a mit mi nyilvános épületek és berendezések által culturalis törekvéseink és a magyar állameszme kifejezésére tehetünk eddig, talán szegény dolog ahhoz képest, mit egyes osztrák főurak gyűjteményei, palotái stb., de mindenesetre azok együtt véve, továbbá a nyilvános gyűjtemények, műkincsek, remek épületek nagy száma nemcsak Bécsben, de minden nagyobb osztrák városban, értékben képviselnek, holott nálunk ez irányban általában nagyon szerény méretek uralkodnak.

Látjuk ebből, hogy csak hamis benyomások vezethettek azon fölfogáshoz, hogy nálunk az utolsó korszak a gazdagodás föltűnő arányait mutatja, olyanokat, melyek a két állam közt az erők mértékeit jelentékenyen megváltoztatták. Ezt számokkal igazolni lesz most a föladatunk. Mielőtt azonban erre áttérnénk, nem lesz fölösleges egy rövid pillantással az eddigi quota-alkudozások történetéből egynéhány jellemző körülményt emlékeztünkbe visszahívni.

Vizsgáljuk mindenekelőtt, miképen jött létre 1867-ben a mostani quota. Az első quota-bizottságok, melyek 1867-ben működtek, azon eredményhez jutottak, hogy a közös ügyek költségeinek fődözési aránya csakis a két állam fizetési képessége szerint állapítható meg, ennek kiszámítására pedig akkorigiban más alap nem kínálkozott, mint az akkor, ha nem is egészen egyenlő, de meglehetősen egyenlő elvek szerint szabályozott adóztatás. Az osztrák bizottság ez alappal szemben is még azon kifogással élt, hogy a fizetési képesség kiszámítására csak az egyenes adók választandók, melyekben az jobban tükröződik vissza, mint a közvetett adókban, mint a melyek végre is életszokásoktól függnek és melyeknél a forgalom szabadsága mellett gvakran történik, hogy a fogyasztási adó alá eső tárgy nem ott fogyasztatik, hol a megadóztatás történik. Mivel azonban elismerték, hogy az egyenes adók kizárólagos tekintetbevételével Magyarország nagyobb terhet vállalna, ezt azzal gondolták ellensúlyozhatni, hogy bizonyos fogyasztási adók, valamint a vámbevétel is, közös bevétellé tétessenek. Az osztrák bizottság azért is tett nehézségeket, mert nemcsak a közös kiadások kulcsának meghatározását akarta a bizottság föladatainak körébe bevonni, hanem azzal együtt Magyarország hozzájárulási arányát az osztrák államadóssághoz megállapítani tartotta szükségesnek. E nehézségek legyőzése után a tárgyalás a quota megállapítására szorított. A számítás alapjául egy a legfelsőbb számvevőszék által megállapított és az állami zárszámadásokon nyugvó kimutatás vétetett, mely a két államnak a központi kiadásokhoz való hozzájárulását az 1860—65-ig terjedő időszakban föltüntette. E kimutatás adatai a következők:

	Magyarország járuléka	Az örökös tartomá- nyok járuléka	Összesen
1860	43.567,263 frt.	142.858,551 frt.	186.425,834 frt.
1861	42.640,092 „	142.369,493 „	185.009,585 „
1862	67.662,836 „	153.438,085 „	221.100,921 „
1863	53.455,171 „	175.966,430 „	229.421,601 „
1864	57.981,933 „	166.462,570 „	224.444,503 „
1865	52.100,137 „	168.475,369 „	220.575,506 „
Összesen	317.407,452 frt.	949.570,498 frt.	1,266.977,950 frt.
Arány	25.052 ^o / _o	74.948 ^o / _o	100 ^o / _o

A magyar quota-bizottság késznek nyilatkozott e kimutatást alapul elfogadni, bár kétséget nem szenvedhetett, hogy azon korszakban az absolut hatalom, az ország tényleges fizetési képességével nem törődve, annak terheit a végsőig szaporította, mi az ország lassú fejlődésében, a közvetett adók bevételeinek csökkenésében, a végrehajtások nagy számában és egyéb jelenségekben visszatükröződött. A magyar quota-bizottság helyesen utalt arra is, hogy Magyarország e súlyos adószolgáltatása oly adórendszernek volt az eredménye, melyet ellenséges indulatú közegek sebtében léptettek életbe, kik Magyarország viszonyait nem ismerték és mint az ország más ellenségei is, annak kútforrásait kiapadhatlanoknak tartották. Mindamellett e táblázattal szemben az osztrák quota-bizottság bizonyos correcturákat követelt, melyeknek alkalmazása után a két állam hozzájárulási aránya következőképen alakult volna:

Magyarország	— —	27.064 ^o / _o
Ausztria	— — —	72.936 ^o / _o

Annak ellenére azonban, hogy még e correcturák után is a magyar quota csak 27%-ot tenne, az osztrák quota-bizottság még ez eredménynyel sem elégszik meg, hanem bizonyos fogyasztási adók kihagyásával a quota-arányt 31·04 : 68·96, vagyis kerek összegben 31 : 69-ben állapítja meg. Közelebb ehhez, mint a hivatalos táblázatból következő kulshoz áll a két kormány együttes javaslata, mely a 30 és 70-féle quotát ajánlja, melyet végül a magyar bizottság, csak hogy egy közös javaslat létrejöhessen, elfogad, bár, mint mondja, ezáltal az ország nagyobb terhet vállal el, mint az volt, mely az eddigi hozzájárulásból származott. Hozzátétezik továbbá, hogy a magyar quota-bizottság azt annak reményében teszi, hogy a tíz év folyama alatt, melyre a quota megállapítatik, az ország

anyagi ereje és jóléte a visszanyert önkormányzat következtében gyarapodni fog.

Ebből világosan kiderül, hogy az 1867-ben megállapított quota az akkori tényleges hozzájárulást és bátran mondhatni maximalis fizetési képességet jelentékenyen meghaladta és nem a mult eredményein nyugodott, hanem már egy jobb jövőt előlegezett, melynek esetleg tényleges bekövetkezése nem szolgáltatathatna új érvet a quota újabbi emelésére.

Hogy pedig Magyarország akkor tényleg túlterhelt volt, azt a következő adatok mutatják, melyeket Lónyay *Huzánk földterületi és adóviszonyai* című dolgozatából meritettünk. E szerint nem önkéntes befizetés útján bevétetett az egész monarchiában 53·4 millió forint, ebből esett a magyar koronához tartozó országokra 39·7 millió; tényleg erőszakos behajtás útján bejött 31·7 millió, ebből a magyar korona országaiból 20·6 millió (1859). E behajtásra az egész monarchiában alkalmaztatott 147,640 katona, ebből a magyar korona országaiban 120,473. 1858-ban az egész monarchiában adóhátralék volt 8·3 millió, ebből Magyarországra esett 4·9 millió.

Az arány, melyet 1867-ben a quota-bizottság elé terjesztett és a legfőbb állami számvevőszék által összeállított táblázatok alapján kiszámították, a mint láttuk, 25.052% volt. Nem lesz érdektelen, ha a két állam szolgáltatási arányát tovább is a multba visszafelé kíséjük, a mennyire az lehetséges. E célra rendelkezésünkre áll Weninger egy tanulmánya, mely az *Osztrák-magyar monarchia államháztartása e század első felében* czíme alatt a *Statisztikai és nemzetgazdasági közlemények* VI. és VII. kötetében megjelent. Ez érdekes és gondos tanulmány végeredményeként a következő adatokat találjuk, mely adatok közvetlenül a közös pénzügyministerium és a főszámvevőszék levéltárában levő forrásokból vannak meritve; és Weninger mondja: «nincs az adatok között szám, mely nem a kezeimben volt eredeti számadásokból vétetett volna.» Weninger szerint Magyarország hozzájárulási aránya a monarchia központi kiadásaihoz tett:

1803: 40¹/₂%

1804: 29¹/₂%

A következő évek adatai, minthogy a papirpénzgazdálkodás elharapódzása minden józan pénzügyi politikát lehetlenné tett, nem értékesíthetők.

1817:	17 ^o / _o
1818:	24 ⁴ / ₅ ^o / _o *
1827:	22 ^o / _o *
1828:	25·8 ^o / _o
1837:	26·1 ^o / _o
1846:	24·4 ^o / _o
1847:	22·8 ^o / _o

E számításokban az államadósságok is befoglalvák.

1867-ben a quota tehát magasabban állapított meg, mint azt az alapul vett állami bevételek aránya indokolta. Már ez is mutatja, hogy a másik állam képviselői nem tartották magukat tárgyilagosan azon alaphoz, melyet az arány megállapítására választottak. E törekvés, fájdalom, állandóan érvényesült és többnyire célhoz is jutott. Bizonyítják ezt a következő tények. Bizonyítja mindenekelőtt a határörvidék bekebelezése alkalmával Magyarország terhére rótt 2°/_o praecipuum megállapítása. A kormány által előterjesztett adatok szerint ugyanis tett 1872, 1873, 1874 és 1875-ben a határörvidék

egyenes adója	8.823.911 frtot,
közvetett adója	1.799,405 „
összesen	10.623,316 frtot,
az évi átlag	2.655,829 „
ehhez Magyarország egyenes és közvetett adóinak évi bevétele ugyanezen években	112.502,318 „
ehhez Ausztria egyenes és közvetett adóinak évi bevétele ugyanezen években	275.332,603 „
összesen	390.493,750 frtot.

A 390.493,760 forintnak a határörvidék bevétele csak 0·68°/_o-át teszi és így Magyarország quotáját csak ennyivel kellett volna emelni, minek következtében az 30·476°/_o-ot tenne, holott az tényleg 31·4°/_o-ra emeltetett, tehát egy százalékkal magasabbra.

De az Ausztria részéről folyton követett irányt mutatja az, hogy 1878-ban az új quota-tárgyalások alkalmával is a számbeli kimutatások szerint Magyarország quotája csak

*) Tényleg az arány, az öszmonarchiát szem előtt tartva, pláne csak 18°/_o volt; de nem tekintve a lombard-velencei királyságot, csak a német-szláv tartományok és Magyarország járulékát összehasonlítva, az arány 24⁴/₅.

29%-ot tett volna, mégis 30% állapított meg, sőt Ausztria, bár Magyarország akkor is 1%-kal többet fizetett, mint kellett, még azt a föltételt hangoztatta, hogy az adóvisszatérítés régi, Magyarországra fölötte káros módja föntartassék. Legjobb bizonyítéka annak, hogy Ausztria képviselői e kérdésben a tárgyilagos igazságossággal mennyire nem törődnek, az 1877-diki quota-tárgyalások alkalmával kifejtett álláspont, hogy a vámbevételek közössége Ausztria kárára van, mert Magyarországra a vámbevételeknek csak 12·4%-a esik, Ausztriára pedig 87·6%, pedig napnál világosabb, hogy ez a nagy különbség csak annak tulajdonítandó, hogy a forgalom legnagyobb része és főleg a vámerős cikkekben, a vámterület nyugati határára esik. Midőn Ausztria részéről oly kevés jó-hiszeműséggel találkozunk, mit újabban a népességi kulcs ajánlása, sőt a «paritásos quotára» czélzás is bizonyított, nem marad egyéb hátra, mint az ott hangoztatott követeléseket teljesen ignorálva, magunk erejéből keresni azt a kulcsot, mely Magyarország fizetési képességének megfelel.

Mert épenséggel nem kell attól tartani, hogy Magyarország ez ügyben, mint bármely másban, túlságos fukarság által vezettnék. A ki végig olvassa 1867 óta a quota-tárgyalásokat, látja, hogy itt a fukarságnak nyoma nincs, hogy itt mindig a tárgyilagos igazságosság volt a vezérszavak, és hogy Magyarország még ott is, a hol nagy sérelmet szenvedett, mint a visszatérítéseknél, nagy tartózkodással érvényesítette saját érdekeit. De különben is — talán azt kell mondani, fájdalom — Magyarország nem viszi bele az állami ügyekbe a fukarkodó kalmárszellemet sem a quotánál, sem más kérdéseknél. Mutatja ezt a katonai jutalék megállapítása, mutatja ezt a civillista, mutatja ezt a Horvátországgal kötött pénzügyi egyezség stb.

Mellözve tehát az osztrákok nem jóhiszemű előterjesztéseit, számításait, egészen önállóan eljárva, szinte ismét attól kell mindig tartani, hogy inkább azon oldal felé hajlunk, melyen annyiszor tanusított áldozatkészségünk áll, mint oda, hová a jól fölfogott, ridegen számító és krajczároskodó pénzügyi érdek vezet.

Midőn már most néhány jellemző jelenségnek statisztikai ismertetésére áttérünk, itt is azt az engedményt tesszük az osztrák fölfogásnak, hogy első sorban vizsgáljuk azt az

alapot, melyet az osztrák quota-bizottság ajánlott, tudniillik a népességet.

1. Népeség.

Böven megindokoltuk annak helyén azt a tételt, hogy a népesség — pur et simple — nem tekinthető két állam között a teljesítési képesség fokmérőjének. Ez volt az összes szakférfiaknak álláspontja az angol ankét alkalmával, ez volt számos írónak, Heckelnek, Roschernek, Schäfflenek, Scheelnek stb. a nézete. Mindamellet nem akarunk egészen kitérni a népességben rejlő erőtényező tekintetbevételére elől. Azonban számításainkat kissé szilárdabb alapokra akarjuk fektetni, következtetéseinkre helyesebb kiinduló pontot akarunk választani.

A népesség magában véve nyers kifejezője valamely nemzet gazdasági erejének. Vannak pl. államok, melyeknek népességében sokkal nagyobb arányban szerepelnek — nagy születési arányszám következtében — a gyermekkor képviselői, kik a népesség anyagi életében nem mint activum szerepelnek, hanem mint teher; vannak államok, melyekben a halandóság igen nagy és ennek következtében egy-egy élet átlagos értéke, tekintve az átlagos élettartam alacsony voltát, kisebb. A népesség betegedési viszonyai is tekintetbe jönnek; mert a hol évenként egy-egy egyénre több betegnap esik, ott az értéktermelés kisebb lesz. Fontos tényező még a műveltség is, mert a műveltebb ember munkája nagyobb értéket képvisel, mint a műveletlené. Nem folytatjuk a felsorolást; már e néhány körülmény mutatja nekünk, mekkora különbség lehet két nép között még akkor is, ha számban egyenlő.

Próbáljuk már most e szempontok egynémelyikét Ausztriára és Magyarországra alkalmazni.

Hogy a népességnek csak azon részét vegyük, mely mint értéktermelő tekintetbe jön, legcélszerűbb lesz számításunkat csak a kereső népességre, a népesség productiv részére alkalmazni. Az eredmény a következő: Az utolsó népszámlálás szerint volt kereső

Ausztriában	— —	13.569,287
Magyarországon	—	7.389,914
összesen		20.959,201

E szerint esik a kereső népességből százalékban :

Ausztriára	64.8
Magyarországra	35.2
összesen	100.0

A monarchia kereső népességéből e szerint Magyarországra csak 35.2% esik. Azonban e szám még kedvezőtlenebbül alakul, ha nézzük azt a viszonyt, mely a kereső és az eltartott népesség között a két államban fennáll. Míg ugyanis Ausztriában 1000 ember közül 568 kereső és 432 eltartott, addig Magyarországon 1000 ember közül csak 423 a kereső és 577 az eltartott. Míg tehát Ausztriában egy-egy kereső nem egészen egy egyént kénytelen még eltartani, addig Magyarországon egy kereső kénytelen 1.3 egyént tartani el. A keresőnépesség terhe e szerint Magyarországon határozottan nagyobb.

Azonban e kereső népesség aránya még nem fejezi ki a két népesség értéktermelő képességét. Mert, a mint említettük, tekintetbe jön a népesség műveltsége. Már most azt találjuk, hogy Ausztriában van 1000 lakos között 401.96 analfabeta, Magyarországon 545.60; minden 1000 lakosra van e szerint Magyarországon 143.64-el több, ki írni-olvasni nem tud. Tegyük föl, hogy a műveletlen és művelt, skilled and unskilled, között a kereset csak 20%-kal különbözik, akkor a fönti 35.2%-ot megfelelően le kell szállítani.

Szükséges volna még a betegedési aránynak viszonylagos alakulását tekintetbe venni. Erre azonban, legalább tudtommal, kimerítő, biztos adatok nem állanak rendelkezésre. Csak némi támpontot nyerhetünk a kórházi statistikában és a hadseregbe vonatkozó statistikában, a mennyiben a *Katonai Évkönyv* részletesen beszámol a hadsereg betegedési viszonyairól. A mi azonban a kórházi statistika alapján meghatározandó morbiditást illeti, ezt mellőzni kell, mert ez természetesen első sorban a kórházak számától függ, már pedig a magyar statistika csak 387 (1896) kórházat mutat ki, ellenben Ausztria 613-at. Annál tanulságosabbak a *Katonai Évkönyv* adatai. Az 1897. évkönyv szerint a megfelelő állomány arányában a betegedési esetek száma tett a hadseregben

németeknél	35·7	százalékot,
magyaroknál	39·1	«
cseheknel, morváknál, tótoknál	30·1	«
ruthéneknel	42·9	«
horvátoknál	37·3	«
románoknál	39·3	«
lengyeleknel	32·3	«

Láthatni ez adatokból, melyek egészben más évek adataival egyeznek, hogy Magyarország lakossága között általában a legmagasabb, az Ausztriát lakó nemzetiségeknel pedig a legalacsonyabb a betegedési arány. A betegség által lefoglalt idő tekintetében is a magyar népebből kikerülő katonák között szintén kedvezőtlenebb viszonyokat találunk. Így esett átlagban (1897) minden egyes betegre

németeknel	16·1	betegnap
magyaroknál	18·1	«
cseheknel, morváknál, tótoknál	16·3	«
ruthéneknel	21·4	«
horvátoknál	15·0	«
románoknál	18·8	«
lengyeleknel	19·1	«

A Magyarországból származó katonák itt is kedvezőtlenebb viszonyokat mutatnak. Csak a horvátok tesznek kivételt, de előbbi éveken itt is magasabb arányt találunk.

Kedvezőtlen tünet Magyarországon az utolsó korszak nagy kivándorlása is. Így tett az utolsó évek adatai szerint a kivándorlás:

	Magyarország- Ausztria	Ebből Magyar- ország
1890	74,002	36,002
1891	78,524	31,524
1892	74,947	35,247
1893	65,544	28,544
1894	25,566	11,266
1895	66,101	28,001

E szerint esett még Magyarországra a kivándorlók 44·2%-a, holott a gyér népebbü két állam népebbü aránya szerint is a Magyarországra eső rész csak 42·2% lehetne.

A népebbü gazdasági erejének fokozására nagy befolyást gyakorolnak a városi agglomeratiók. Mennyivel kedvezőtlenebbül áll e tekintetben Magyarország, az eléggé ismeretes. Míg

például Magyarországnak a fővároson kívül egyetlen nagy városa sincs, azaz olyan, mely a 100,000-et meghaladja, addig van Ausztriában a fővároson kívül még négy, köztük olyan nagy, mint Prága körülbelül 350,000 lakossal. Ma Brünn is már 100,000-es város. És hogy milyen nagy különbségek vannak a gazdasági erőben és culturában, azt a kisebb városok is mutatják; gondoljunk csak Innsbruckra, Salzburgra, melyeknek lakossága körülbelül olyan mint Czepléd vagy Nyiregyháza, kisebb mint Makó vagy Szentés stb.

Nem folytatjuk a népességi adatok további elemzését, mert azt hisszük, az eddigiekből is kiderül, hogy a népességi szám alapulvételénél bizonyos correcturákat kellene szükségképen alkalmazni, nehogy egyenlőtlen dolgokat hasonlítsunk össze, s hogy ily correcturák alkalmazása mellett alig éretnék el az a szám, mely a mai quotában ki van fejezve. Mert az itt közölt adatok meggyőzhetnek arról, hogy vagyont, műveltséget, egészségi állapotot szem előtt tartva, Ausztria népessége kedvezőbb viszonyokat mutat. A két állam népességének összehasonlítása tehát csak úgy történhetnék, ha e körülmények szemeltartásával a magyar népességet átszámítjuk olykép, hogy azt a kedvezőtlen tényezők arányában reducáljuk. Azonkívül még egy számítást kellene megejteni. A mint érintettük, két állam különböző arányban veheti igénybe a népességet az államháztartás viselése céljából olyképen, hogy ebből a teherviselési képesség kifejezésre nem juthat, mely csak úgy domborodik ki, ha egyforma súlylyal egyenlő elvek szerint történék mindkét államban a teherképesség igénybevétele. A nélkül a különböző adójövedelem onnét is származhatik, de származik is sok esetben, hogy az egyik állam az adózó képességet teljesen kimeríti, a másik pedig nem. Hogy tehát összehasonlítható értékeket kapjunk, szükséges volna az adatokat egyenlő mértékre reducálni. Ez pedig úgy történék, hogy előbb kiszámítjuk, mennyi fejenként az adóteher az egyik államban és mennyi a másik államban. Tegyük föl, hogy az egyik államban az adóteher fejenként 10 frt, a másikban 15 frt; akkor, ha az adószolgáltatásból akarunk a quota számításánál kiindulni, mindenekelőtt a jobban megterhelt állam adószolgáltatását a megfelelő arányban reducálni kell. Tegyük föl például, hogy egészen elvont számokkal dolgozzunk, Magyarország adószolgáltatása tenne éven-

ként 400 millió forintot, Ausztriáé 600 millió forintot, akkor Magyarország az egész adójövedelemnek 40%-át képviselné, Ausztria 60-at. De a számítás azt mutatja, hogy Magyarország erősebben lévén megterhelve, ha annak adójövedelmét a másik állam fejenkénti adóterhével egyenlőnek vesszük, a 400 millió forint reducálódik 350 millióra, úgy hogy Magyarország és Ausztria között, egyenlősítve az adóterhet, az adójövedelem aránya 35 : 75 volna. De tekintetbe véve már most a quota meghatározásánál a népesség itt ábrázolt kedvezőtlenebb viszonyait, egy további reductio szükséges, mivel csak így lehetne a teherviselési képesség arányában való fölosztásról szólni.

II. Gazdasági élet.

A gazdasági élet erőarányában rejlik kétségtelenül a kulcs a két állam fizetési, hozzájárulási képességének megállapítására. Vizsgálat alá vettük más helyen a gazdasági élet különböző tüneteit két szempontból; vizsgáltuk azt, hogy mi jelentőséggel bírnak és azt, mennyiben vagyunk képesek azokat statistikailag pontosan rögzíteni. Láttuk ott, hogy főleg a forgalomnak van olyatén szervezete, hogy adatai statistikailag pontosabban megállapíthatók és így szemlénkben, mely különben, mint megjegyeztük, csak néhány jellemző jelenségre akar reflectálni, első sorban a forgalom tényeit fogjuk vizsgálni.

A) 1. Régóta a külkereskedelem alakulását tekintik olyannak, mely valamely ország gazdasági szerepéről megfelelő fölvilágosítást nyújthat. Még a ki legtávolabb áll is merkantilistikus hajlamoktól, elismeri, hogy a külkereskelemben valamely ország termeléséről és fogyasztásáról jellemző képet nyerünk. A külkereskedelem megfigyelése azonkívül még azért is kiváló haszonnal jár, mert statisztikailag is a legmegbízhatóbb adatokat nyújtja, a mennyiben a statisztika ez ága már évszázadok óta miveltek és így a statisztika leggondosabban ápoltt ágai közé tartozik. Nézzük már most a külkereskedelem alakulását tekintettel arra, mit mond nekünk a két állam gazdasági jelentőségéről. Erre pedig különösen a következő adatok alkalmasak. Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelme következőkép alakul, az utolsó öt évet véve alapul:

1893	1476·2	millió	forint
1894	1495·4	“	“
1895	1464·3	“	“
1896	1479·7	“	“
1897	1521·5	“	“

Ennyit tett az osztrák-magyar monarchia forgalma a külfölddel. Ha már most tudni akarjuk, hogy ezen, a tulajdonképeni külfölddel folytatott kereskedelemben, mekkora rész jut Magyarországnak, akkor a következő megdöbbentő eredményhez jutunk:

1893	248·4	millió	forint
1894	259·6	“	“
1895	217·0	“	“
1896	231·3	“	“
1897	253·8	“	“

Látjuk e számcsoportok összehasonlításából, hogy a monarchiának a külfölddel folytatott kereskedelméből Magyarországra ezen öt év átlaga szerint csak

16.2%

esett.

Kevés jellemzőbb adatot nyújthat a statistika és kár, hogy a külkereskedelmi statisztika e tanulságát még eddig kellően nem szívlelték meg. Hiszen ez legjobban mutatja a másik állammal szemben gazdasági életünk nagy inferioritását. Ausztria hatalmas külkereskedelme mellett a mi kereskedelmi tevékenységünk eltörpül. Mi azon nagy gazdasági forgalomban, melynek alanyai az államok, nagyon szerény szerepet viszünk és így épen a gazdasági élet azon viszonyait nem használjuk ki, melyekben legnagyobb rendszerint a nyereség, hanem ezt átengedjük még ott is, hol saját szükségleteink kielégítéséről volna szó, az osztrákoknak. Mi pedig a kis szomszédos forgalomra szorítkozunk. Hogy mennyire meg van kötve a mi külkereskedelmünk, azt az összehasonlítás nálunknál sokkal kisebb államokkal mutatja. Vegyük például Romániát a maga 5·4 millió lakosságával. 1897-ben tett a kereskedelem

	Románia	Magyarország
Angliával	133·4 millió frankot	16·1 millió forintot
Belgiummal	90·4 “ “	2·6 “ “
Németországgal	105·5 “ “	78·5 “ “ stb.

Tehát a sokkal kisebb Románia egészben véve sokkal intenzívebb külkereskedelmet űz, mint hazánk.

De a külkereskedelmi statisztikának egyéb oldalait is vizsgálat alá kell venni, hogy hazánk sokkal kedvezőtlenebb helyzetét fölismerjük. Vizsgáljuk ugyanis a külkereskedelmi mérleg alakulását. Itt is az utolsó öt évből indulunk ki, bár ezekben a vámterület mérlege már jelentékeny hanyatlást mutat: és míg e korszakban a legmagasabb kiviteli többlet 163·3 millió, addig előbbi években a 200 milliót is megközelíti. Az osztrák-magyar vámterület külkereskedelmi mérlege az öt év alatt kivétel nélkül kiviteli többletet mutat:

1893	163·6 millió forint
1894	117·0 " "
1895	40·5 " "
1896	89·2 " "
1897	26·7 " "

Ha már most hazánk külkereskedelmi statistikájából kiszámítjuk, hogy ezen kiviteli többletben mennyivel szerepel Magyarország, az eredmény a következő:

1893	55·0 millió forint
1894	51·6 " "
1895	12·7 " "
1896	24·0 " "
1897	3·8 " "

A kiviteli többletnek Magyarországra eső része e szerint 33·6% volt. Azonban Magyarország összes külkereskedelme passiv mérleget mutat és nem hagyható figyelmen kívül, hogy ezt leginkább az Ausztriával folytatott kereskedelem okozza. Így az említett öt évben Ausztriából Magyarországra tett a beviteli többlet:

1893	44·0 millió forintot
1894	35·2 " "
1895	51·8 " "
1896	27·5 " "
1897	16·6 " "

A külkereskedelem helyzetére nézve, tekintettel a világkereskedelem óriási fejlődésére és jövőbeli irányzatára, azt a körülményt is szem előtt kell tartani a két állam megítélésénél, milyen szerepet visz a tengeri kereskedelem? És itt azt talál-

juk, hogy Magyarországra a monarchia tengeri kereskedelmi forgalmából például 1897-ben csak

26·0%

esett.

Végül a külkereskedelemre vonatkozólag még arra a körülményre kell figyelemmel lennünk, hogy egészben véve az osztrák-magyar vámterület adatainak tanúsága szerint, főleg azok a kiviteli cikkek, melyek Magyarországot érdeklik, piacot veszítenek, Ausztria kiviteli cikkei pedig piacot nyernek. Mutatják ezt a következő számok, melyeket az összehasonlítás kedvéért 1866-ig kiegészítettünk. Tett a kivitel métermázsákban évi átlagban:

	1866/70	1886/90	1891/95	1896	1897
gyapotárúk ---	11.593	33.737	29.331	34.517	35.941
sör --- ---	165.111	440.213	661.966	845.765	869.337
gyapjúárúk	37.586	50.615	42.633	46.106	46.396
czukor	289.964	2.833.457	4.466.617	5.194.822	4.798.472
gabona --- ---	8.074.764	8.011.409	7.009.211	6.630.198	5.755.918
bor és szőlő	150.193	837.718	280.047	225.016	220.617
gyapjú --- ---	135.019	105.644	72.792	81.436	79.957
liszt és őrlémé-					
nyek --- ---	1.248.360	1.593.316	458.113	114.553	108.100
szarvasmarha	139.305	122.345	125.428	111.623	106.371
sertés --- ---	252.944	224.451	304.473	6.669	2.181

Visszatekintve elemzésünk eredményeire, látjuk tehát, hogy Magyarország külkereskedelme messze elmarad a quota arányától szemben Ausztriával és hogy Ausztria külkereskedelme egyébként is sokkal kedvezőbb tüneteket mutat a kereskedelmi mérleg, a fejlődési irány, a tengeri kereskedelem, stb. szempontjából.

2. A külkereskedelem mellett, mely mintegy a gazdasági élet makrokosmusa, a hitelforgalom az, mely annak arányait jól föltüntetni képes. Azért a hitelélet néhány tünetére akarjuk figyelmünket fordítani. És itt ismét az osztrák-magyar bank az, mely legalkalmasabb tükröt nyújt a két állam hiteléletéről. Ime néhány tanulság, mit abból merithetünk.

Az 1898-diki üzleti jelentés szerint az osztrák-magyar bank összes miveletei következőképen oszoltak meg a két állam között:

Ausztria	2348·36 millió forint
Magyarország	609·96 „ „
Összesen:	<u>2958·03 millió forint</u>

vagyis:

Ausztria	79·39 ^o o
Magyarország	20·61 ^o o

Láthatni ebből, hogy Magyarország hitelélete, az osztrák-magyar bank tevékenysége után megítélve, mennyivel gyengébb, mint Ausztriáé; sokkal gyengébb, mint azt a quota aránya föltételezné, ha az igazán megfelelné Magyarország erőarányának. Azonban még e szám is a hitelélet megítélése tekintetében kedvezőbb színben tünteti föl a két állam arányát, mint az a tényeknek megfelel. A fentebbi számban ugyanis Ausztria oldalán egyik legjelentékenyebb kereskedelmi város hitelforgalma hamisan tükröződik vissza, tudniillik Trieszté. Trieszt, a nagy kereskedelmi góczpont, az osztrák-magyar bank hitelforgalmában csak olyan vagy még kisebb tétellel szerepel mint Olmütz, Csernowitz, Reichenberg stb. E jelenség magyarázatára az osztrák-magyar bank vezértitkárságához fordultam, mely szíves volt fölvilágosítást adni, azzal, hogy tényleg Trieszt az osztrák-magyar bankot hitelígyényei kielégítésére csak kis mértékben veszi igénybe, minthogy saját jelentékeny hitelintézetei vannak. Ha tehát Trieszt abban az arányban szerepelne az osztrák-magyar bank könyveiben, mint a mely kereskedelmi jelentőségének megfelel, akkor ez Magyarország arányát még jobban lenyomná.

A hitelforgalom nagy különbségeit azonban más számok világítják meg. Míg ugyanis nálunk Budapest után az osztrák-magyar bank hitelműveletei szerint az első helyen szerepel Temesvár 21·1 milliónyi műveletekkel, addig Bécs mellett szerepel még Prága 159·6 millióval, Lemberg 43·4 millióval, Brünn 42·2 millióval, Grác 36·6 millióval, Krakkó 28·1; tehát Triesztet nem tekintve, Prága és Lemberg hitelforgalma felér Magyarország egész hitelforgalmával (a fővárostól itt is, mint odaát eltekintve).

Az osztrák-magyar bank adataiból még egyéb érdekes jelenségeket figyelhetnénk meg, melyek a két állam hitelszervezetére engednek következtetést. Itt csak azt aényt akarjuk kiemelni, hogy nálunk a váltóleszámitolásnál benyújtott váltók

átlagos lejáratati ideje még mindig 16 nappal hosszabb, mint Ausztriában.

Tévedés elkerülésére még csak a következőket jegyezzük meg. Mi fentebbi számításainknál a bank összes műveleteiből indultunk ki, mert nézetünk az, hogy ez a legalkalmasabb szám a mi vizsgálódásunk szempontjából. Nem az volt ez esetben föladatunk, vizsgálni, mennyit tesz a bank Magyarországért, hanem az, hogy a gazdasági élet arányait tekintve, mekkora szolgálatot követel a hitelforgalom nálunk is, odaát is a banktól. Hiszen tudjuk, hogy Magyarország aránya a váltóleszámitolásnál, tekintve például az 1898-diki év forgalmát (nem az év végén a tárcza állapotát) 36·1% ; sőt hogy a jelzálogüzlet túlnyomó nagy része Magyarországra esik. Azonban ezzel szemben ismét vannak üzletágak, melyekben Magyarország igen csekély arányban veszi igénybe a bankot. Ha pedig a bankot általában az egész hitelélet és forgalom szempontjából vizsgáljuk, hogy fölismerjük, miképen tükröződik vissza az egész gazdasági élet a hiteléletben, csakis abból a számból lehet kiindulni, melyet fent választottunk.

Azonban az osztrák-magyar bank a két állam hitelforgalmának csak egy részét mutatja. Annak megítélésére a többi hitelintézeteket is tekintetbe kell venni. Ismeretes, hogy épen e téren, a hitelintézetek szervezése terén, Magyarország nagy haladást tett, oly arányokban, melyeket kevés más téren képes fölmutatni. Ez a szám tehát egyike azoknak, melyek leginkább alkalmasak Magyarországnak mintegy maximalis fejlődési arányát föltüntetni. A szám, mely az összehasonlításra nézve, legtanulságosabb, a hitelintézetek aktívái, minthogy ez legjobban mutatja a hitelintézetek által kielégített hitelszükséglet nagyságát. Az 1897-dik év adatai szerint a bankok és takarékpénztárak összes aktíváinak aránya:

Magyarország	... ..	30·8%
Ausztria	... ..	69·2%

A hitelszövetkezeteknél illetőleg előlegezési egyleteknél pedig következőképen alakul az aktívák aránya (1896-ban, mivel az 1897-re az osztrák adatok még nem közöltettek):

Magyarország	... ..	25·4%
Ausztria	... ..	74·6%

Még két adattal akarjuk a hitelviszonyok arányairól adott képet kiegészíteni. Mindkettőt a postatakarékpénztár cheque- és clearing forgalma nyújtja. A postatakarékpénztárnál tett a cheque- és clearing forgalomban a befizetések összege 1897-ben:

Ausztriában	—	1.897·6	millió forintot
Magyarországon		457·7	«
Összesen :		2.355·3	millió forintot

vagyis :

Ausztriában	—	—	—	—	80·9%
Magyarországon					19·1%

Még nagyobb a különbség, ha a befizetések számát nézzük. Volt ugyanazon évben befizetés

Ausztriában		13·2	millió
Magyarországon		2·9	«
Összesen :		16·1	millió

vagyis :

Ausztriában	—	—	—	82·0%
Magyarországon	—	—	—	18·0%

3. Csak kiegészítésül hozzuk föl még a következő adatokat a forgalom köréből :

	Magyarország	Ausztria
a vasutak személyforgalma (1897)	34·2%	65·8%
a vasutak árúforgalma (1897)	25·4 «	74·6 «
csomagforgalom a postán (1897)	32·3 «	67·7 «
levélpostai forgalom (1897)	27·5 «	72·5 «
kocsipostai forgalom értékben (1897)	31·0 «	69·0 «
Tengeri hajózás : érkezett hajók száma (1897)	15·1 «	84·9 «
« « tonnatartalma	13·2 «	86·8 «
elindult hajók száma	15·1 «	84·9 «
« « tonnatartalma	13·2 «	86·8 «

B) 1. A nemzeti vagyon és nemzeti jövedelem vizsgálódását sem akarjuk egészen kizárni tanulmányunk köréből. Előadtuk egy előbbi fejezetben, mennyire tökéletlenek a nemzeti vagyon megállapítására szolgáló módszerek. Azért ilyen nagyobb szigorú követelő kérdésnél, mint a melyet itt tárgyalunk, az összvagyon összehasonlítását figyelmen kívül hagyjuk, mindazon adatok és útmutatások mellett is, melyek e tekintetben Iuama-Sternegg, Foville, Coste, Mulhall, nálunk Fellner dolgozataiban rendelkezésre állanak. Azonban azért nem szükséges, hogy a nemzeti vagyon tekintetbevételéről egészen

lemondjunk. A nemzeti vagyon egyes alkatrészei is tájékoztatást nyújthatnak és bizonyos óvatossággal általános következtetések alapjául is vehetők, mert bizonyos, hogy a nemzeti vagyonnak főleg egyes részei és az egész között bizonyos határozott arányosság uralkodik.

Legtöbb fölvilágosítást nyujtana egy általános vagyonadó vagy örökösödési adó alapján tett számítás; azonban vagyonadó sem nálunk, sem Ausztriában nincs; örökösödési adó mindkét államban van, de míg Ausztria bővebb adatokat nyújt e tekintetben részletes statisztikában, addig nálunk nélkülöz-nünk kell az adatokat. Ezért itt csak az adatokat említ-jük, melyeket Schanz *Finanzarchivjében* találunk. E szerint tett az 1894/96. évek átlaga szerint az örökösödési adó

Ausztriában	20.28	millió	márkát
Magyarországon	8.93	"	"
Összesen :	29.21	millió	márkát

vagyis :

Ausztria	69.5%
Magyarország	30.5%

A két állam tőkebőségére némi következtetést vonhatunk a két állam tőkejáradékadó adataiból, bár a számítás nehézségei miatt e számokra nagyobb súlyt nem vetünk. Ausztriára vonatkozólag, minthogy az újabb adóreformmal hozatott az be, csak az 1898-diki előírás áll rendelkezésre; ezért nálunk is az 1898-diki előírást vesszük. A tőkejövedelem kiszámításánál Magyarországon abból indulunk ki, hogy a tőkejáradékadó 10%-a a jövedelemnek; az 5% kulcs oly kevés jövedelem után fizettetik, hogy azt bátran elhanyagolhatjuk;*) Ausztriára nézve az adatot maga a hivatalos forrás közli. E szerint a tőkejövedelem :

Ausztria	216.0	millió	forint
Magyarország	40.0	"	"
Összesen :	256.0	millió	forint

vagyis :

Ausztria	84.4%
Magyarország	15.6%

Ez adatnak is némi viszonylagos értéket lehet tulajdonítani, ha abszolút értéke az alap fogyatékosága és a két adó nem

*) Amúgy is életjáradékoknál tőke nem szerepel.

eltérései miatt, kisebb is. Horánszky a tőkemennyiség tekintetében a következő arányt találta: 78·41 : 21·59. Mindkét szám sejteni engedi a tőkegazdagság nagy különbségeit nálunk és Ausztriában. Távol tartván magunkat minden konjekturalis statistikától, nem is bocsátkozunk azon vizsgálódásba, milyen arányban hitelezője egyik és másik állam a másiknak. Ismeretes, mily jelentékeny azon osztrák tőkék összege, melyekkel mi Ausztriának adósai vagyunk, míg az Ausztriában elhelyezett magyar tőke elenyészőleg csekély. Csak az államhitelek terén a valuta-enquête alkalmával kibocsátott statisztikai adatok mutatják, hogy a 90-es évek elején egyedül a papírértékre szóló magyar államadósságból több mint 60% volt Ausztriában elhelyezve, szám szerint 500·7 millió forint.

Tekintetbe vehetjük még néhány külön részét a nemzeti vagyonnak. Ilyen például a takarékpénztári betétek összege, melynek aránya következőkép alakul (1897):

Ausztria	68·4%
Magyarország	31·6%

Jellemző adatnak ismerik el a statisztikusok a vasutakba befektetett tőkének nagyságát; e tekintetben a két állam között az arány (1897):

Ausztria	69·1%
Magyarország	30·9%

E számot különösen jellemzőnek kell tartani, mert a vasuti építés terén Magyarország a legnagyobb erőfeszítéseket tette, erején túl is, és mert e tőke amúgy is nagy részben még nem is aktív tőke Magyarország részéről, hanem passivum.

Az épületekben rejlő érték is a nemzeti vagyonnak jelentékeny része; Coste szerint Franciaországban a nemzeti vagyonnak 25%-a, Mulhall szerint átlagban Európában közel 20%-a. Minthogy minden konjekturalis statistikától tartózkodni akarunk, csak a két állam házadójának arányát vesszük, mely (1897) a következő:

Ausztria	73·8%
Magyarország	26·2%

Ezen a nemzeti vagyonra vonatkozó adatok talán elég tájékozást nyújtanak. Ellenben jellemzőnek tartjuk néhány a vagyon veszélyeire vonatkozó adatot is figyelmünk körébe

vonni. Nem szólok azon a nemzeti vagyont ért nagy károkról, melyeket például a phylloxera okozott. De igen tanulságos adatokat meríthetünk a tűzkárok statistikájából. A tűzkárok nagyobb mértékben pusztítják Magyarországot, mint Ausztriát; az összes tüzesetek 57·8%-a esik hazánkra, az 1892—96 évek átlaga szerint; azonban az értéknek csak 40·4%-a, a mi alig tulajdonítható másnak, mint a házak és egyéb elpusztult ingóságok csekélyebb értékének. Ausztriában átlagban a tűzkárok 60%-a van biztosítva, nálunk csak 40%-a.

2. A vagyoni helyzeten kívül nagy fontossággal bírnak a nemzeti jövedelem körül mutatkozó viszonyok. Azonban itt még nagyobb nehézségekkel küzdünk. Horánszky számításai e tekintetben a következő eredményhez vezettek. A két állam nemzeti jövedelme úgy viszonylik, mint 75·68 : 24·32. A magyar quotabizottság azonban már a következő arányt találja 69·22 : 30·78. A két számítás egyes tételei egyformák, eltérés csak azon tételeknél mutatkozik, melyek Horánszkyknál bonyolult számítások eredményei, holott a quota-bizottság egyszerűen a vagyont és keresetet érő adók alapján számítja ki a jövedelmet. Nézetem szerint az igazság közelebb áll Horánszky számításához, bár az nem is karolja föl az összes jövedelmeket, a mennyiben csak az anyagi termelés tényezői szerint állapítja meg a jövedelmet. E nézetem pedig azon alapul, hogy míg a magyar quota-bizottság Ausztria jövedelmét 882·8 millióra teszi, Horánszky 1163·2 millióra, az újonnan behozott személyes jövedelmi adó szerint Ausztriának ez adó alá vont jövedelme 1336·9 millió forint, mely szám egyes tételek tekintetbevételével még emelkednék. Bizonyos, hogy Magyarország nemzeti jövedelmének becslése is correcturákat igényel; az adóreform elkészítése alkalmából kibocsátott statistika Magyarország nemzeti jövedelmét 398·6 millióra teszi, Horánszky 373·7-re, a quota-bizottság 392·6 millió forintra. Ha e számok a megfelelő correcturák mellett okvetetlenül szintén emelkednek, a Horánszky által kiszámított arányt tartom annak, mely a corrigált eredményhez legközelebb áll. Teljes biztosságot természetesen csak egy egyenlő alapon nyugvó és egyenlően végrehajtott általános jövedelmi adó nyújthat.

Sok tájékozást nyújthatnak azon adatok, melyek a jövedelem megoszlására vonatkoznak, melyek annál fontosabbak, mert a jövedelem megoszlása részben még jobb képet nyújt a

jövedelmi helyzetről, mint a jövedelem abszolút nagysága. Azonban itt is még egyelőre ingatag alapon mozgunk. Annyit azonban érdekesnek tartok felemlíteni, hogy míg a mi statistikánk szerint 1864 egyén van, kinek 10,000 forintnál nagyobb jövedelme van, addig Ausztriában az új jövedelmi adó szerint 8385. Szomorúan illusztrálja a hazai jövedelmi viszonyokat, hogy a hivatalos adóstatistika szerint az adózók 93·4%-a 300 forintnál kisebb jövedelem után van megadóztatva.

C) Át térünk a termelési viszonyok vizsgálatára; erre nézve elég lesz csak néhány tényt figyelembe venni. Tekintettel a termelési statistikának nagy nehézségeire, itt nem rendelkezünk annyi adattal, mint a statistika más terén; a konjekturalis statistika pedig oly kényes kérdésnél, mint a quota, lehetőleg mellőzendő. Azért csak a főbb jelenségeket fogjuk itt vizsgálni. Ismeretes, hogy Magyarország még túlnyomóan agricol ország, Ausztria ipari ország. Ha már most sikerül kimutatni, hogy Ausztria nem marad el annyira Magyarország mögött a mezőgazdaság terén, mint a mennyire Magyarország vele szemben elmarad az ipar terén, akkor Magyarország sokkal gyengébb gazdasági szervezete kiviláglik. Az iparstatistika nagy akadályai és lassú fejlődése mellett még ma is általános tájékoztatást az ipar állása iránt első sorban az ipar körül elfoglalt népesség száma mutat. E szám alapján azt találjuk, hogy a két állam aránya az iparral foglalkozók száma szerint 24 : 76. Még nagyobb különbségeket nyújtanának a részletek, mert természetes, hogy a legközönségesebb iparágak, melyek a népesség kezdetleges szükségleteit elégítik ki, minden államban többé-kevésbé megvannak, még pedig a népesség arányában. Azonban így is látjuk, hogy Magyarország e foglalkozás terén a két állam erejének csak egy negyedét teszi. Még kedvezőtlenebb az arány a kereskedelem terén, tudniillik 17·1 : 82·9. A bányászat és kohászat terén is az arány, a termelt érték alapján (1897) 21·9 : 78·1.

Nézzük már most az arányokat azon termelési ágaknál, melyek a mi erőnket képezik. Az eredmény a következő :

Az 1886—95-diki évek átlaga szerint a mezőgazdaság főbb művelési ágai következő arányt mutatnak : A learatott terület tett hektárokbán

	Magyarország	Ausztria
buza	3.184.732	1.128.356
rozs és tönköly	1.216.216	1.968.768
árpa	1.056.924	1.134.107
zab	1.106.834	1.880.580
tengeri	2.215.026	360.697
burgonya	497.680	1.101.421
czukorrépa	63.394	226.763 stb.

Látni ebből, hogy a búzát és tengerit kivéve, itt is, tehát a mezőgazdaság terén, egészben véve Ausztria arányai magasabbak, mint Magyarországiéi. Ugyanazt látjuk még a következő fontos művelési ágakban :

	Magyarország	Ausztria
	h e k t á r	
erdőterület	8.978.243	9.777.414
szőlőterület	247.384	248.326

Úgy a szőlő-, mint az erdőterület tehát Ausztriában nagyobb.

Vegyük végül még az állattenyésztést. Számláltatott :

	Magyarországon	Ausztriában
	m i l l i ó	
ló	2.3	1.4
szarvasmarha	6.7	8.6
juh	8.1	3.1
sertés	7.1	3.5

A legfontosabb ágban, a szarvasmarhatenyésztésben, Ausztria erősebb mint Magyarország; a lónál az arány 62.2 : 37.8, sertésnél 66.9 : 33.1, a juhnál 72.3 : 27.7.

A két állam statistikájából még számos fontos adatot közölhetnénk, mely azok viszonylagos gazdasági erejét képes megvilágítani. Azonban feladatunkhoz képest csak a főbb jellemzőbb adatokat akartuk összeállítani, a gazdasági élet minden nagyobb köréből, hogy ekkép azok összefüggésében is bizonyos kautela legyen a föladat helyes megoldása iránt. Azért mellőztünk számos oly adatot, mely a bizonyítandó tényeket csak újból megerősítené, mint jelentékeny iparágak hanyatlása, a visszaesés Budapest fogyasztásában, a sertéskereskedelem hanyatlása stb. Szorítkozhattunk a jellemzőbb repräsentatív jelenségekre. Ilyen repräsentatív adatokat épen úgy találunk Horánszky dolgozatában, mint a magyar quota-bizottság egyik

üzenetében. A quota-bizottság csak abban hibázott, hogy nem elég rendszeresen választotta ki az adatokat, melyek között különben is különböző értékű és jelentőségű tünetek vannak. Ez által a legjobb irány ellenére is nemcsak saját adatait, hanem az egész módszert kedvezőtlen bírálatnak tette ki az ellenfél részéről, ki azt természetesen fegyverül használta föl. Ha már most az általunk közölt adatok alapján a mérleget fölállítjuk és annak tanulságát levezetjük, azt abban foglalhatjuk össze, hogy Magyarország vagyoni- és jövedelmi viszonyai a mai quotánál kedvezőtlenebbül alakulnak és hogy a mai quotát épen csak azzal lehet indokolni, hogy Magyarország a mezőgazdaság egyes ágáiban a quotánál kedvezőbb arányokat mutat.

Foglaljuk már most össze tanulmányunk eredményeit. A quota ügye tulajdonképp két részből áll. Az egyik a számítási alap kérdése. Kétségtelen, hogy ez a kérdés legfontosabb része. Oda kell törekedni, hogy olyan alapot nyerjünk, melynek helyessége nem kifogásoltatik minden tíz évben, mi folytonos súrlódások forrása. Azonban ezt a nehézséget nem lehet akkép kiküszöbölni, hogy olyan alapot választunk, melynek szilárdsága épen úgy kétségbevonható, mint a mai alapé és mely talán még rövidebb idő alatt válik hasznavehetetlenné, mint a jelenlegi. Csak olyan alappal lehetne az elvi nehézségeket eltávolítani, melynek elvi erejét mindenki elismeri. Ezt pedig még leginkább az ugyan még nem létező, de a jövőben létesíthető jövedelmi adó nyújtaná. Ha olyan alapot választunk, mely ellen szintén sok okból kifogást lehet tenni, akkor előbb-utóbb ismét új viszályok előtt fogunk állani. A kérdés e részét e szerint, bár legfontosabbnak tartjuk, ma aligha lehet eldönteni. Csak nagy és gondos tanulmányok után fogunk talán a jövőben odajuthatni, hogy olyan alapot biztosítsunk, mely relative véve és tekintve a viszonyok bonyolultságát, a legtöbb megnyugvást nyújtja, hiszen matematikai pontosságot elérni úgy sem lehet. Azonban erre nélkülözhetlen lesz mindazon jelenségeknek vagy legalább azon reprezentatív jelenségeknek megfigyelése, melyek legmegbízhatóbb képét nyújtják a nemzetek fizetési képességének. Mindez azonban a jövő föladata; ma ez a kérdés teljes megnyugvásra és a szükséges alapossággal meg nem oldható, de megoldása nem is sürgős.

Másképen áll a kérdés a legközelebb tíz évre megállapítandó quota tekintetében. Szemlét tartottunk azon gazdasági tünetények fölött, melyekben legprágnansabban jutnak a nemzetek jóléti viszonyai, gazdasági ereje, termelési és fogyasztási képessége kifejezésre. A statisztikai értékek, melyeket nyertünk, majdnem mind azon szám körül forognak, mely az adóbevételek alapján megállapított quotának megfelel. Nyertünk más értékeket is, melyek szerint Magyarország gazdasági életének egyes tünetei a quota arányától messze elmaradnak, de csak igen kevés tünetet találtunk, melyek Magyarország erejét a quotánál erősebbnek tüntetik föl; olyant pedig egyetlenegy sem találtunk, melyben Magyarország oly mértékben túlhaladja Ausztriát, a milyenben ez a legtöbb viszonyban hazánkat fölülmúlja. Megjegyeztem, hogy nem teszem föladatommá a quota szám szerinti megállapítását: ily vállalkozásnak olyan föltételei vannak, melyek munkámnál nem forogtak fönn. Vettem a föbb gazdasági tünetek legfontosabbjait, a hogy azok az utolsó időben fejlődtek. Lehet, hogy itt-ott egy Ausztriára nézve kedvezőtlen jelenséget nem vettem figyelembe, egy kedvezőtlenebb adatot nem vettem számba. De épen ezért valószínű, hogy Magyarországra nézve is még kedvezőtlenebb jelenségeket és kedvezőtlenebb adatokat találhattam volna. De munkámtól távol állott minden önkényes csoportosítása az adatoknak. Annál nagyobb megnyugvással mondhatom, hogy az elért eredményekben igazolást talál a quotának eddigi aránya, mely úgy sem fog soha a pythagorasi tantétel szigorával birni. A gazdasági jelenségek kapcsolatából, kölcsönösségből, főleg pedig a gazdasági testnek és functióinak arányosságából következik, hogy ha a jelenségek egész sorozatában ismételve találkozunk az összehasonlítás ugyanazon eredményével, ezt olyannak fogadhatjuk el, mely az igazsághoz olyan közel jár, mint az ilyen kérdésekben egyáltalában lehetséges.

Vizsgálódásaink tanúsága szerint a quota fölemelésének törekvése indokolatlan. Ennyi az, mi iránt első sorban tájékozást akartunk keresni. A másik az, hogy a két állam fizetési képességének más mértékét keressük, mint a ma alkalmazásban állót. E tekintetben utaltunk olyan módszerekre, melyek kétségkívül helyesebb képet nyújtanak a nemzetek gazdasági erejéről. De ezen újabb módszerek alkalmazása olyan elő-

készületi munkálatoktól függ, melyeket e pillanatban keresztülvinni nem lehet. Hiszen a jövőben az egész hozzájárulási arány kérdése változhatik. Lehet esetleg Magyarország hozzájárulási arányát emelni bizonyos recompensatiók mellett; tudjuk, bár ezeknek tekintetbevételét e tanulmányban kerültük, hogy van Magyarországnak még sok sérelme, mely anyagilag is káros országunkra nézve. Lehetne végre egyáltalában más alapra fektetni a kiegyezés pénzügyi részét. Mindez a possibilitások körébe esik. De ma, a politikai helyzet ingatag volta mellett, ily nehéz kérdések elkerülendők, elhalasztandók. Midőn tehát minden radicalis változtatás óriási zavaroknak, viharoknak lehetne okozója, midőn a jelenlegi rendszer és alap mellett a quota fölemelésének jogosultsága nem bizonyítható, egyéb eredményhez nem juthatunk, mint-hogy a legközelebbi tíz évre a quotát változatlanul kell elfogadni, és hogy a quota-viszályt mielőbb meg kell szüntetni. Történeti adataink mutatták, hogy más államkapcsolatokban is a quota kérdése matematikai pontossággal nem volt megoldható és ez még sem dülta föl oly mértékben a békét, mint nálunk. Könnyen lehetséges, hogy ebben maholnap annak bizonyítékát fogják látni, hogy a két állam között legyőzhetetlen antagonismus van, mely a viszálynak, a súrlódásnak igen sok, az együttműködésnek, a kölcsönös megértésnek, a szövetkezésnek igen kevés anyagot szolgáltat. Ez pedig nem is igaz, és ha igaz volna, nem volna időszerű, abból a következményeket levonni. A quota-harcznak politikai háttere is van: ezt túl a Lajthán nem szabad elfelejteni, mi úgy is mindig ennek teljes tudatában nyúltunk e kérdéshez.

FÖLDES BÉLA.

OROSZORSZÁG A SZIBÉRIAI VASUTAK BEFEJEZÉSE UTÁN.

A szibériai vasutak befejezésének következményeire vonatkozó vita meg van érve már a döntésre, úgy, hogy bátran fontolóra vehetjük azt a kérdést, vajon Oroszország tényleg oly óriási hasznot húz-e vállalatából s vajon igazán annyit ért-e szomszédainak és versenytársainak, mint az orosz és oroszbarát újságok szeretnék velünk elhitetni? Megengedve azt, hogy Oroszország tökéletes diplomatiái sikert aratott a távoli keleten, vizsgálni akarjuk a gyorsított közlekedés várható eredményeit gyarmati, kereskedelmi és politikai szempontokból. Tekintve a czár birodalma e távolesó részének gyarmatosítását, nem tagadhatjuk, hogy biztos lesz a haszon, mert a népesség Szibériában, hol 13·4 milliónyi felületen csak 7·1 millió lélek lakik s a hol a földnek rendkívüli gazdagsága ásványokban, fában és szántóföldben még nincs kiaknázva, bizonyára még erősebb mértékben fog gyarapodni. A legújabb statisztikai adatok szerint, melyeket Schön József, osztrák-magyar vezérkari kapitány igen érdekes röpiratából merítünk, a művelésre alkalmas földnek Szibéria hat kerületében következő a kiterjedése :

Nyugoti Szibéria Altájjal együtt	352,000	} Km ²
Keleti Szibéria	280,000	
Transbajkália	225,000	
Az Amur-vidék	110,000	
Az Ussuriy-vidék	195,000	
A Kirgiz-pusztá	25,000	
	1.187,000	

Ha nem bizunk is meg teljesen az orosz hivatalos adatokban, föltehetjük mégis, hogy mivel az orosz kormány folyvást gondoskodik a gyarmatosítás terjesztéséről, a kiválóan földműveléssel foglalkozó orosz valószínűen hasznára fogja fordítani a kedvező alkalmat és hogy az eddig puszta területen a népesség jelentékenyen fog gyarapodni.

Azt vethetné valaki ez ellen, hogy Oroszország Európa leggyérebb népességű állama, bajosan szolgáltathatja majd a fölösleget az ujonnan megnyílt terület számára, de tekintetbe kell vennünk az orosz parasztnak általánosan ismert vándor természetét. És vegyük még hozzá, hogy a jobbágyok 1861-iki fölszabadítása óta, a földműves proletariatus állandóan gyarapodván — az évi gyarapodást 800,000 emberre teszik — majdnem bizonyos, hogy könnyű lesz azt keleti és délkeleti irányba terelni, gyarapítva ily módon a népesség összegét. Ennyiben egyetértünk az orosz statisztikusokkal, de nem hihetünk jóslataiknak a gyarapodás gyorsaságára és rendkívüli nagyságára nézve.

Az a számítás, hogy a következő száz év alatt a fönt említett 1.187,000 km² területnek hatvan vagy nyolczvan millió lakosa lesz, bizonyára nagyított és semmi esetre sem felel meg annak a gyarapodásnak, mely a kedvezőbb helyzetű és régóta hozzá férhető nyugoti Oroszország középpontjában észlelhető. A délnyugoti Oroszország legtermékenyebb kerületében a lakosság sűrűsége messze elmaradt más európai országoktól; mert míg Franciaországban egy kilométerre 71·5, Németországban 91·5, Olaszországban 106·5, Angliában 122 és Belgiumban 210 lakos esik — déli Oroszországban csak 48·4 lakos.

Azután számba kell vennünk azt, hogy belső Oroszország romlott közigazgatása nem nagyon fejleszti a szabad mozgást, sőt ellenkezőleg a romlott hivatalnokok vásárolhatósága és romlottsága mindenféle akadályt gördít a földműves telepítvényesek útjába. Továbbá a szabad költözködés joga ismeretlen volt 1861-ig s így a parasztság csak lassan fog élni az új alkalmal. A Szibériába és az Amur vidékére kivándorlókról szóló statisztikai adatok szerint a telepítvényesek száma 25,137 és 63,000 közt ingadozott, a központi kormány minden lehető támogatása és bátorítása ellenére. A közlekedés könnyítése bizonyára változtat majd e viszonyokon, de nem osztozhatunk

egy orosz újság vérmes reményében,*) mely az 1898. évben 300,000 bevándorlóra számít. Mindent összevéve, tiszta képtelenség az a föltevés, hogy a szibériai vasut megnyitása, mely körülbelül négyszáz millió rubelbe kerül, okvetlenül forradalmat fog előidézni Oroszország népességének növekedésében s hogy a mostani 130 milliónyi létszám harmincz évvel később 200 millióra fog emelkedni.

Ha származik rendkívüli haszon a gyarmatosításnak keleti és délkeleti Ázsiába most várható terjeszkedéséből, azt a következő tényekben kell keresnünk: 1. Hogy az orosz gyarmatok szakadatlan kapcsolatban lévén az anyaállammal, nem oly szétdaraboltak, mint az angol és más európai gyarmatok. 2. Hogy Szibéria kereskedelme az orosz birodalom európai területével jelentékenyen fog emelkedni. Az utolsó tíz év alatt s különösen az urali vasutak megnyitása óta, az árúk szállítása 550%-al emelkedett: kivitelre főleg a földművelés s a bányák gazdag termékei, bevitelre pedig kiválóan az orosz ipar cikkei szolgáltatnak árúkat. Tekintve az aratás egyenlőtlenségét az ily óriási birodalom különböző részeiben, ily módon az éhínség veszedelme enyhülni fog, a gabonaárak nagy hullámozása csökken vagy elenyészik, mert az egyik kerület fölöslegét a másik könnyebben használja föl.

Megengedvén tehát, hogy a szibériai vasút fejleszteni fogja Oroszország belső kereskedelmét, bajos volna ugyanezt az eredményt jósolni a nagy nemzetközi kereskedelemre nézve. Határozottabban szólva, mindenesetre korai volna azt állítanunk, hogy az új vonal az egész keletázsiai kereskedelmet orosz csatornába fogja vezetni, a mostani déli tengeri utat éjszaki szárazföldi úttá változtatván. Ily óriási terv megvalósításának különböző akadályai vannak. Oroszországnak először is le kellene mondania a védvámokról, a mit most bajos volna megtennie iparának alsóbbrendű minősége s fejletlen állapota miatt s bizonyára még sok idő fog eltelni, a míg mérközhetik európai és amerikai haladottabb versenytársaival. Ehhez járul a tengeri szállítás olcsósága a szárazföldi szállítás árához képest.

Bloch tanácsosnak, a háborúról írt híres munka szerző-

---

*) A *Sibirskaja Zsizn* (Szibériai élet) czímű lap idézve Schön kapitánytól.

jének, számítása szerint egy pud (16·38 kgrm.) fuvar théa Khinából Odesszáig a tengeren hat rubelbe kerül, ellenben a szárazföldön Szibérián át Nizsni-Novgorodig 18·6 rubelbe. Némikép hasonló tapasztalást szereztek a német kereskedelemre nézve Hamburg és Vladivostok közt és noha a vasuti szállítás sokkal gyorsabb, a tengeri útnak nagyobb olcsósága fog dönteni a távoli kelet és Európa árúforgalmában. Csupán a személyszállítás üzletében lesz a szibériai vasutnak nagy fontossága, mivel a távolság Szt.-Pétervártól Vladivostokig 14 napnyi lesz, ellenben a megfelelő utazás most hat vagy nyolcz heti időt kíván. Arra a kérdésre nézve, vajon az orosz ipar árthat-e a britt kereskedelemnek Khinában, merem állítani, hogy a fenyegető versenytől való félelem a kellelénél magasabb fokra szállt Angliában, mert megengedve, hogy az orosz gyáros nagyobb ügyességgel elégíti ki a keletiek ízlését, mint az angol, bizonyára sok idő fog eltelni, a míg az orosz kézműves versenyezhet a jó minőségű angol árúval s azzal a vállalkozó szellemmel, mely jellemzi a szabad és régi műveltségű állam polgárát. Az angolra nézve bizonyára bosszantó, hogy versenytársra akad Khinában, a hol Anglia volt a kereskedelem úttörője és a hol angol bátorság és állhatatosság egyengette a mostani versenytárs útját. De az úttörőnek mindig számolnia kell azzal, hogy nyomában vannak a követők és a míg el nem hagyja magát, nem kell tartania attól, hogy elveszíti a vezérszerepet; különösen ha törekszik haladni a korrallal, a mi hogy úgy is van, fényesen bizonyítja Angliának mostani iparkodása a technikai oktatás terén.

Az új vonalnak Oroszország azért tulajdonít tehát oly nagy fontosságot, mert így megszerezte a régóta óhajtott összekötő utat a déli tengerrel és kedvezőbb helyzetet biztosított magának a Nagy-Britannia felsőbbbsége ellen vívott harcban. Hiábavaló föltevés volna az, hogy Oroszország hozzáfogván a szibériai vasut építéséhez 1891-ben, ne gondolt volna már Mandzsúria elfoglalására és egy alkalmas khinai kikötő birtokba vételére.

E tervről az orosz sajtó évek óta szabadon beszélt. Khinát folyvást becézte az orosz és még a Tsungli-Yamen-nel való hivatalos levelezésben is a császár Bogdo-Khannak volt nevezve, mint a mongol alattvalók czimezik s nem azzal a czimmal nevezték, melyet mi használunk Európában.

Nagyon természetes, hogy az orosz barátságnak e kitörése a mennynek fia iránt különösen erősbödött, midőn Khina bajban volt a japáni győzelem után. Franciaország egyesült szövetségesével Khina támogatásában, Németország is társul szegődött e munkához jutalom reményében, melyet meg is kapott, midőn Kiau-Csaot átengedték neki; de érthetetlen, hogy Angolország mért nem vallott szint Japánnak, nyílt támogatásával a háború kezdetén. Az angolok hibájának következménye volt Port-Arthurnak és Talievannak orosz occupatiója, és mihelyt az orosz udvar megvetette lábát a déli tenger mellett, igen természetes volt, hogy keresnie kellett az összeköttetést új tengeri állomása és régibb birtokai közt és hogy a khinai Mandzsu tartomány kapujának meg kellett nyílnia az orosz nagyravágyó tervek előtt.

Mandzsuria teljes elfoglalása és birtokba vétele csak az idő kérdése és nem fog nagy nehézséget okozni Oroszországnak. Az egész tartomány, melynek felülete 750,000 km. tizenkét milliónyi lakosságával, ismeretes termékenysége miatt, különösen a közép Szungari völgy, melyet Mandzsuria magtárának neveznek. A lakosságban a khinai elem van többségben, az egész lakosságnak körülbelül 60%-a khinai, józan és kemény munkához szokott nép, mely alázatos természete miatt hamar megnyugszik majd a változásban, elcseserelve a szabályozott orosz zsarnokság jármával a kapzsi khinai hivatalnokok nyomását. A mandzsuk, kik már régóta levetköztek harczias természetüket, nem fognak nagy zavart okozni és talán néhány évtized elég lesz arra, hogy megszilárdítsa az orosz uralmat e távol eső vidéken, úgy hogy Oroszországnak módjában lesz mostani védelmi és békeszerető(?) politikáját támadó és harczias politikává változtatni. Ezt majd megérti Japán és közvetve Anglia; mert bajos elképzelnünk, hogy Oroszország óvakodó és mérsékelt lesz tervei végrehajtásában, midőn az új vonal képessé teszi arra, hogy embert és anyagot szállítson otthonról a keleti határ felé is, midőn Mandzsuria «place d'armes»-á alakul át olyformán, mint Kaukázus és Turkestan.

Erre a célra törekedett Oroszország a simonoszekii béke óta és különösen az utolsó két évben, a mit bizonyít katonai erejének gyorsítása a távol keleten, a hol ilyen volt a katonai létszám változása :

	gyalog zászlóalja	lovas század	tábori tüzérek	mérnök-kari századok	vártüzérek
1895	33	49	116	9	4
1898	54	64	142	13	13

A szibériai vasutak befejezése még inkább fogja könnyíteni a jövőendő eshetőségekre szükséges csapatok tömörítését és mi bizonyára nem akarunk riasztó lármát csapni, midőn azt állítjuk, hogy Oroszország a távoli keleten nemsokára éppen annyira talpig fegyverben fog állani elkészülve a támadás ellen, mint mai napság készen áll a Törökországgal, Perziával és Indiával szomszédos határvonalakon.

Ezt az épen nem megvetendő eredményt a világ közepe virágos királyságával való kaczerkodásának köszönheti, mert mellőzve a közvetlen anyagi hasznot, nagyban növelte erkölcsi tekintélyét és tiszteletet parancsoló befolyását Ázsiában; az ottani népek ugyanis Oroszországot tekintik az erő és hatalom megszemélyesítésének. És a mi Oroszország új sikerének politikai jelentőségét illeti, nem nagy éleselműség kell annak észreveszésére, hogy e mostani csapással Oroszország befejezte utolsó gyűrűjét a láncznak, melylyel Ázsia másik felét uradalmihoz akarja csatolni.

Senki sem mondhatja meg előre, hogy mi lesz a vállalat sikere, de egy dolog bizonyos s ez a következő: ha a legtöbb nyugoti hatalom rászedve az alattomos csselfogásoktól, talán megnyugszik Oroszországnak a régi világban szerzett felsőbbségében s meg is hajlik előtte, Anglia ezt nem teheti s nem is fogja tenni. Mai napság, midőn divatossá lett dicsőíteni és bálványozni mind azt, a mi orosz s midőn az emberek minden áron azon vannak, hogy a zsarnoki önkény borzasztó posványában az emberiség világát és a gondolat nemességének «non plus ultrá»-ját fedezzék föl — mai napság a közvélemény nem igen törődik az orosz túlkapasokkal a távol keleten. De attól tartok, hogy az utókor szégyelni fogja, hogy elaltatott bennünket az orosz békeszeretet siréndala. Még jönni fog a nap, a hol világossá lesz, hogy mily szerencsétlen, mennyire gyászos dolog volt elnézni, sőt elősegíteni a fél ázsiai autokrácia diadalát a hamisítatlan nyugoti világosság és szabadság terjesztője fölött.

De hadd reméljük, hogy Anglia még nem késett el, Anglia, mely oly hősieesen védelmezte magát végére hajló

századunk kezdetén és melynek lesz elég ereje, hogy szembe szálljon a kitörő félben lévő viharral a következő században. Időközben Oroszország törekvései a távoli keleten alkalmas és hatásos intés lesz azokra nézve, kik oly makacsul hisznek e mondásban: «Ázsia elég nagy Anglia és Oroszország számára» és a kik elfelejtik, hogy a persa költő e mondása: «Tíz dervis elfér egy szőnyegen, de nem két király egy királyságban» nagyobb méltatást érdemel azok részéről, kik Anglia jólétével törődnek.

VÁMBÉRY ÁRMIN.

A CSODASZARVAS.

— RÉSZLET A KALEVALÁBÓL. *) —

Első közlemény.

XI. Runo.

Énekeljük immár Ahtit,
Danoljuk a dévaj úrfit.
Szárbeli fi Ahti gyerek,
Léha fia Lemmikkinek.
Nevelődött neves házban,
Édes anyja oltalmában,
Széles öböl legvégiben,
Kaukoniemi szögletiben.
Hal módjára Kauko zsendült,
Sügérmódra Ahti serdült,
Ember lett a legjavából,
Olyan piros, majd kicsattan,

*) A *Kalevala* már megvan nyelvünkön, Barna Ferdinand fordításában. E fordítás 30 évvel ezelőtt készült s 1871-ben jelent meg a Tud. Akadémia költségén. Azóta a finn eposznak egész irodalma keletkezett. A nyelvészet, régiségbúvárlat és néprajz sok részletet világított meg, a mely előbb homályban volt. Ezen és más okok miatt Barna fordítása ma már elavultnak tekinthető. Irodalmunk így ez idő szerint híjával van a kor színvonalán álló magyar *Kalevalának*. E hiányon akar segíteni Vikár, midőn az eposzt újra lefordítja nyelvünkre. Munkája főleg abban különbözik a Barna-félettől, hogy az eredetinek népies hangját és versalakját lehetőleg visszatükrözi. Vikár fordításából, mely nemsokára megjelenik, ezuttal másod ízben közlünk mutatványt. Az itt következő részlet az eposznak önálló epizódját foglalja magában, melynek cselekvénye kiválóan a pokolbeli szarvas megüzése körül forog. Ezért illesztettük a *Csodaszarvas* czímet az epizód élére.

Szerk.

Tekintetes a személye,
 Mindenkép nyomós a latban ;
 Csak egy kis baj történt véle,
 Erkölcseinek egy bibéje :
 Asszonyokkal mulat váltig,
 Minden éjjel éjtszakázik,
 A leányokkal cziczázik.
 Fürtösfejűekkel játszik.

Küllői szárbeli leányka,
 Szári lányka, Szár virága,
 Nevelődött neves házban,
 Fejledezett nagy pompában,
 Ülve atyja szállásain,
 Felsőpadka hajlásain.
 Szépen felnő, elhíresül,
 Kérők jönnek nagymessziről
 A leány híres lakába,
 Világ szépe udvarába.

Fíanak a Nap megkérte,
 Biz ő nem megy Napföldre,
 Hogy a nappal sütvé járjon
 Munkájára minden nyáron.

Fíanak a Hold is kérte,
 Biz ő nem megy Holdfödjére,
 Hogy a holddal fényeskedjen,
 Ég tájékin ténferegjen.

Fíanak a Csillag kérte,
 Biz ő nem megy Csillag-rétre,
 Hogy éjente pislákoljon
 Tél időtt az égi bolton.

Jött vőlegény Észtországból,
 Mások ismét Ingriából,
 Egyikhez se mén a lányka,
 Maga velük ily szót váltta :
 «Kár az aranyt fogyasztani,
 Az ezüstöt apasztani !
 Nem megyek én ész hazába,
 Nem megyek, nem én, hiába
 Evezgetni ész vizeken,
 Csáklyázgatni ész szigeten,

Élni Észtország halával,
Enni észt levest kalánnal.»

«És nem megyek Ingriába,
Partos-martos tartományba,
Hol az éhség közös éhség,
Fa éhe, sziaácsnak *) éhe,
Víz éhe, kalácsnak éhe,
Rozskenyérnek közös éhe.»

Az a léha Lemminkäjnen,
A szépséges Messzivágyó
Mefogadta : maga mégyen
És megkéri Szár virágát,
Ezt a ritka-szép menyasszonyt,
A világszép fürtösfejűt.

Édes anyja tiltja tőle,
Óvja-inti agg szülője :
«Ne ügyekezz én fiacskám
Különbekhez te magadnál,
Nem fogadnak téged abba,
Hires-neves szári hadba !»

Szóla léha Lemminkäjnen,
Mondja a szép Messzivágyó :
«Házam hogyyha nem jelesebb,
Hadam nem tekintetesebb,
Termetem majd választ nékem,
Hódit más minéműségem.»

Egyre tiltja édes anyja
Messzivágyót a menéstül
Hires-neves szári hadba,
Nemes-nemzetes csapatba :
«Ott a lányok kigunyolnak,
Menyecskék is megcsúfolnak.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
Maga szóval így szólal :
«Legyűröm **) nőcskék nevetését,
Lánykák loppal röhögését,

*) Sziács = forgács, fahulladék, mely faragás közben támad.

**) A *) gal jegyzett helyen — a Kalevala versalakjának megfelelő módon — a trochaeus helyett dactylus v. 4 rövid szótag áll.

Kicsinyt küldök kebelükbe,
Karonfűlöt az ölükbe,
Ügyes gúnyért ez lesz a bér,
Szemen szedett szidalomér'».

Anyja szóval így szólal :
«Oh jaj én szegény fejemnek !
Szár asszonyit hogyha bántod,
Szent szüzeit bajba rántod,
Visszavonás léssen abbul,
Háboruság nagy megindul,
Szárnak minden völegénye,
Szablyás ember száz is jőne,
Mindannyian rajtad ütnek,
Egymagadat bekerítnek.»

De mit bánja Lemminkäjnen
Édes anyja intelmeit,
Mégyen s fogja legjobb ménjét,
Legeslegcsinosb csikáját,
Indul ahajt, robogva hajt
Hires-neves Szárfalvába,
Meggérnie Szár virágát,
Azt a ritka-szép menyasszonyt.

Nők nevetik Lemminkäjnent,
Véle szüzek tréfát üznek,
Hogy csudamód a karámnak
Hajt furán az udvarházba,
Szánját földre zökkentette,
Kertkapunak szökkentette.

Ott a léha Lemminkäjnen
Száját rágja, fejit rázza,
Rágja fekete szakállát,
Szóra így emeli száját :
«Ily szégyent még nem vallottam,
Nem is láttam, nem hallottam,
Nők hogy rajtam nevensenek,
Lányok csúfot tehessenek.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
Szónak ered, mondja fennen :
«Volna-é hely itten Száron,
Föld a szárbeli határon,

Hol vígan ficzánkolhassak,
 Szérü, a hol tánczolhassak,
 Szári szűzekkel cziczázva,
 Fürtösfejűekkel játszva?»

Szári szűzek válaszolnak,
 Szögleti leányok szólnak:
 «Van bizony hely itten Száron,
 Föld a szárbeli határon,
 Hol vígan ficzánkolhassál,
 Szérü a hol tánczolhassál,
 Pásztorképp az irtásföldön,
 Bojtárképp a megpörköltön ;
 *Szárbeli lányok ösztövérek,
 Csikók egy szálíg kövérek.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
 Bojtárnak beállta menten,
 Nappal bojtár, estig ott jár,
 Este lányokkal cziczázik,
 Szűzecskékkel éjtszakázik,
 Fürtösfejűekkel játszik.

Biz a léha Lemminkäjnen,
 Maga a szép Meszivágyó,
 *Nők nevetésit már elűzte,
 Szűzek gúnyját eltörülte ;
 Nem volt ottan lányka olyan,
 Sem szűzecske még oly szent se,
 Hogy ő hozzájuk ne érjen,
 Hogy mellettük ne henyéljen.

Egy hajadon volt csak ottan
 Ama híres szári hadban,
 A ki megvet minden kérőt,
 Férfit sem szível sok-érőt,
 Kevély Küllikki nevére,
 Szár virága, világ szépe.

Az a léha Lemminkäjnen,
 Maga e szép Messzivágyó,
 Száz pár csizmát elkoptatott,
 Száz evezőt szétszaggatott,
 A szüzet hogy megszeresse,
 Küllikkit hogy elszeresse.

Küllí a kevély kisasszony
 Szóra szót ejt ilyen módon :
 «Mit kerülgetsz te mihaszna,
 Üldözöl egyre, ebugatta,
 Lányra itten mit leselkedsz,
 Czinövesre mit esenkedsz ?
 Nincs én nékem útam innen,
 Port a kőbül míg nem örlök,
 A töröt tövig lenyúzva,
 Mozsarat morzsává zúzva.
 Nincs is gondom lézengőkre,
 Lézengőkre, léhütőkre,
 Tetszős termetet kívánok
 Magam tetszős termetéhez,
 Formát délcezetet kívánok
 Magam délczeg formájához,
 Ráadásul ékesb orczát
 Magam ékes orczájához.»

Telt az idő egy darabig,
 Tán valami félhónapig,
 Hát bizony csak egynémely nap,
 Idején egy alkonyatnak
 A kisasszonykák mulatnak,
 Szépségesek játszadoznak
 Fás félsziget földes felén,
 Gyönyörű szép gyöpös helyén ;
 Küllí másoknál különben,
 Szár virága leghíresben.

Jön a dévaj nagyvérmessen,
 Hajt a léha Lemminkäjnen,
 Ülve önnön paripáján,
 Legcsinosb csikója hátán,
 Közibe a táncz helyének,
 Hol a szüzek szökdellének ;
 Kapja Küllit szán farába,
 Rántja szüzét kosarába,
 Tészi őt a bundájára,
 Igazítja szán aljába.

Lovát ostorhegygyel inti,
 A szalagossal legyinti,

Avval indul nagy-sebesen,
 Távozóban szól emígyen :
 «Soha én rám gyöngyalakok
 Mig a világ ne valljatok,
 Hogy valaha voltam itten,
 Leányt közzületek vittem !»
 «Szómra ti ha ti nem hajoltok,

Jajkeservesen lakoltok :
 Vőlegénytek dallom harcza,
 Ifjaitok hányom kardra,
 Hogy ne hallja senki lánya,
 Világ végéig se lássa
 Karámok közt jární őket,
 Benyargalni a mezőket.»

Küllikki ugyan kesergett,
 Szár virága csak pityergett :
 «Engedj engem már szabadon,
 Ereszd el a kis hajadont,
 Menjen vissza hajlékába,
 Édes anyja sir utána !»

«Ha nem engedsz hittel engem
 Hajlékomba visszamennem,
 Testvérim még öten vannak,
 Hét fiai nagybácsimnak,
 Nyúlfi nyomát megösmérik,
 Lányka lelkit számon kéri.»

Hogy hiába, nem ereszti,
 Nosza sirni, kezd könyezni,
 Szónak ered, igyen ejti :
 «Én szegényke mért születtem,
 Mért születtem, mért is lettem,
 Mért is éltem a világba,
 Most lettem egy mákvirágra,
 Semmit érő emberkére,
 Kezére a hadüzőnek,
 Mindig vad verekedőnek.»

Szolt a léha Lemminkäjnen,
 Mondja e szép Messzivágyó :
 «Küllí kincsem, gyöngyvirágom,
 Én bogycskám, boldogságom,

Ne törődjél semmivel se,
 Nem léssz nálam rossz helyen te :
 Ölemben, hol ebédelek,
 Karomon, hol járok-kelek,
 Oldalomon, a hol állok,
 És mellettem, hol én hálok !»

«De minek is bánkódásod,
 Aggódva sopánkodásod,
 Azon ugye bánkódásod,
 Aggódva sopánkodásod :
 Tehén híján, kenyér híján,
 Más marhának szűke mián ?»

«Ne törődjél semmivel se,
 Tehénkéim többen vannak,
 Tejet nékem bőven adnak,
 Ott a Bimbó fás szigetkén,
 Domboldalba Eper-falka,
 Irtásföldön Áfonyácska,
 Nem etetjük, mégis épek,
 Nem gondozzuk, mégis szépek,
 Bekötözni sem köll este,
 Oldozni se reggelente,
 Nyaláb szénát sem vétsz nékik,
 Sót, takarmányt föl nem élük.»

«Vagy azon-e bánkódásod,
 Aggódva sopánkodásod,
 Nemzetem hogy nem nemesebb,
 Házam nem tekintetesebb ?»

«Nemzetem ha nem nemesb is,
 Házam nem tekintetesb is,
 Azér' tartom tüzes kardom,
 Villogó vasamnak élet,
 Vagyon annak főfő hadja,
 Nemes nemzetes csapatja,
 Kit Hiziék köszörültek,
 Javas népek fényesgettek,
 Avval én hadam nevelem,
 Nemesbítem en nemzetem,
 Tüzes élű karddal jóval,
 Vasammal a villogóval.»

Sóhajtozik a szegény szűz,
 Maga szóval így szólal :
 « Oh jaj Ahti, Lempi vére,
 Vágyol fajtámbeli nőre,
 Holtig való hitvesedül,
 Ölbe való kedvesedül, —
 Esküdjél nagy esküvéssel,
 Hadat üzni sohse' mégy el,
 Sem aranyra óhajtozva,
 Sem ezüstre sóhajtozva ! »

Ott a léha Lemminkäjnen,
 Maga szóval így szólal :
 « Esküszöm nagy esküvéssel,
 Hadat üzni sohse' mék el,
 Sem aranyra óhajtozva,
 Sem ezüstre sóhajtozva !
 Te meg esküdj esküvéssel,
 Falut üzni sohse mégy el,
 Vig bálra is óhajtozva,
 Soros tánczra sóhajtozva ! »

Esküt avval esküvének,
 Örök fogadást tevének
 Isten előtt nyilvánosat,
 Teremtőnek képe alatt,
 Ahti nem fog hadat üzni,
 Sem faluzni nem fog Külli.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Vesszővel a fűrgét vágja,
 Fék szárával húz lovára,
 Szónak ered, szava ilyen :
 « Isten áldjon szári tájék,
 Fagyökerek, szurtos tőkék,
 Hol én nyáron nyargalásztam,
 Télen annyit áztam-fáztam,
 Fölhös éjjel rejtőzködve,
 Futva szélbe', förgetegbe',
 Hogy elfogjam fajdocskámat,
 Haza hajtsam kis kacsámat ! »

Nagy-sebesen tova vágat,
 Meg is látni már a házat,

A kisasszony szóvá teszi,
 Mondókáját így intézi :
 «Ott valami ház világlik,
 Éhinség tanyája látszik ;
 Vajh' ki fia házikója,
 Mely nyomorúlt ember óla ?»

Ott a léha Lemminkäjnen
 Szónak ered, szava ilyen :
 «Házak miatt te ne bánkódj,
 Szobák miatt se sopánkodj !
 Házat újat építtessünk,
 Különb fajtát készíttessünk,
 Rettenetes nagy szálfákból,
 Legislegjobb gerendákból.»

Már a léha Lemminkäjnen
 Haza ére hamarjába
 Édes anyja oltalmába,
 Agg szüleje otthonába.

Édes anyja mondja néki,
 Ő szavát im így intézi :
 «Jót időztél édes eggyem,
 Jót időztél idegenben.»

Mond a léha Lemminkäjnen,
 Szónak ered, szava ilyen :
 «Le kellett a nőket tenni,
 Szent szüzeket ránczba szedni
 Csúfondáros bő beszédért,
 En magam letételéért ;
 Ezt a legkülönbet szánra,
 Föltevém a bundácskámra,
 Szán aljába igazítám,
 Takaróm alá taszítám,
 Nők nevetése fejébe,
 Lányok vígsága helyébe.»

«Oh én lelkem szülőanyám,
 Édes fölnevelő dajkám,
 Amért mentem, el is értem,
 A kit kértem, meg is nyértem ;
 Nosza vedd meg jól az ágyat,
 Derékaljat hozz de lágyat,

Hadd pihenjek itthon egyet
 Fiatal leánykám mellett!»

Válaszoló ő szüléje,
 Maga szóla, így beszéle :
 «Istenem, tiéd a hála,
 Én teremtöm, légy te áldva,
 Hogy én nékem menyet adtál,
 Tűzgerjesztőt jót fogadtál,
 Derék vászonszövögetőt,
 Fonogatót nem kivetőt,
 Deli szennyes-öblögetőt,
 Fejérruha fejerítőt!»

«Te is jó szerencsét áldjal,
 Jót szereztél, jót találtál,
 Jót igére jó teremtőd,
 Jót is juttatott kegyelme ;
 *Tiszta a sármány hó tetején,
 Tisztább vagy on oldaladon ;
 Fehér a hab tenger színén,
 Fehérebb van birtokodban ;
 Szép a kácsa tenger vizén,
 Százszor szép van oltalmadban ;
 Fényes a csillag fenn az égen,
 Fényesebb van jegyben véled!»

«Szerezz immár széles pallót,
 Ablakot rakj ne oly aprót,
 Új falakat építs egyben,
 Egész házad alkossd szebben,
 Küszöböt a ház elejbe,
 Ajtót újat a küszöbre,
 Hogy ily ifjú lányra leltél,
 Ilyen szépségest szemeltél,
 Sokkal jobbat tenmagadnál,
 Előbbkelőt tenhadadnál!»

XII. Runo.

Avval Lemminkäjnen Ahti,
 Maga e szép Messzivágyó
 Éldegele a hogy tellett
 Fiatall leányka mellett,
 Sohasem megyen hadüzni,
 Sem faluzni nem jár Külli.

Hát bizony csak egynémely nap,
 Idején egy virradatnak,
 Maga Lemminkäjnen Ahti
 Im halívó helyre hajt ki,
 Estelig nem érkezett meg,
 Másnap éjjelre se' jött meg,
 Már faluzni jára Külli,
 Lyányok játékait üzni.

Ki visz vajen hírt hozzája,
 Kinek jár el majd a szája?
 Anni, Ahti húgoeskája
 Az viszi a hírt hozzája,
 Annak jár el im a szája:
 «Édes kedves Ahti bátyám!
 Külli már faluzni jár ám,
 Idegenek házatáján
 Falu lyányival cziczázik,
 Fürtösfejűekkel játszik.»

Ahti úrfi, jeles úrfi,
 Bezzeg búsúl, bezzeg dúl-fúl,
 Bezzeg hosszú a haragja,
 Ő szavát im így szabja:
 «Oh anyám, öreg szülém te,
 Ingeimet immár mossad
 Fekete kigyó köpébe,
 Szaporán is szárogassad,
 Megyek én már a csatába,
 Észak ifjai tüzébe,
 Lapp legények harcshelyére,

Külli mert faluzni jár ám,
 Idegenek házatáján
 Falu lányival cziczázik,
 Fürtösfejűekkel játszik.»

Válaszol viszontag Külli,
 A menyecske fölfeleli :
 «Oh jaj édes Ahti lelkem,
 El ne indulj a csatába !
 Álmodtál míg aludtam,
 Mélységesen míg nyugodtam :
 Tűz terjed mint kohóban,
 Láng csapongva lobogósan,
 Egészen az ablakfaig,
 Felső fal hajlatásáig,
 Onnét zúdul a szobába,
 Zúgóképen hág továbbra,
 Pallórol a padmalyiglan
 És ablaktól ablakiglan.

Mond a léha Lemminkäjnen,
 Szónak ered, szava ilyen :
 «Nem hiszem álmaid a nőknek,
 Esküvésit asszony népnek.
 Oh én anyám, édes dajkám
 Vedd elő a hadi gúnyám,
 Hozd a harci köntösömet !
 Magas kedvem kerekedett,
 Harcznak sörét innom ismét,
 Izlelnem a harcznak mézét.»

Anyja szóval így szólal :
 «Oh jaj Ahti én fiacskám,
 El ne indulj a csatába !
 Itthon sincs hiány a sörben
 Ott az égerfa-csöbörben,
 Tölgyfa-csapja bőven adja,
 Hozok néked, hogyha tetszik,
 Iddogálhatsz itt napestig.»

Mond a léha Lemminkäjnen :
 «Nem törődöm házi sörrel,
 Jobb : vizet folyóbul innom
 Kátrányos lapát hegyéről,

Abbul innom kisebb kinom
 Mint akármi házi léből ;
 Vedd elő a hadi gúnyám,
 Hozd a harezi köntösömet !
 Megyek Észak udvarába,
 Lapp legények harczhelyére,
 Kincsaranyat kémlelgetni,
 Ezüstöt előszedetni.»

Mondja Lemminkäjnen anyja :
 «Oh jaj Ahti, én fiacskám !
 Arany is van itthon bőven,
 Ezüst is van ott a csűrben ;
 Éppenséggel csakis tegnap,
 Pitymallatkor, a hogy pirkadt,
 Kigyós földet szánta egy rab,
 Csúszómászós telket forgat,
 Szekrény hátát ér ekéje,
 Pénzt vete föl hátsó része,
 Száz meg száz van abba rejtve,
 Ezernyi ezer betömve,
 Szekrényt csűrbe szállítottam,
 Csűr hajának végin hagytam.»

Szólt a léha Lemminkäjnen :
 «Nem törődöm házi szerrel !
 Ha egy márkát szerzek hadban,
 Megbecsülöm én azt jobban,
 Mint akármi házi kincset,
 Ekétől emelt ezüstöt ;
 Vedd elő a hadi gúnyám,
 Hozd a harezi köntösömet,
 Megyek északi csatára,
 Lapp legényekkel tusára.»

«Magas kedvem kerekedik,
 Gondolatom gerjedezik,
 Hogy meghalljam enfülemmel,
 Lássam mind a két szememmel,
 Volna-e szűz ott Északhonban,
 Homálylakban lányka olyan,
 A ki megvet minden kérőt,
 Férfit nem szível sokérőt.»

Mondja Lemminkäjnen anyja :

«Oh jaj Ahti én fiacskám,
Van tenéked nőcskéd Külli,
Házi hölgyed főbbrendbéli ;
Kelletlenség, hogy két asszony
Ágyat egy emberrel osszson.»

Mond a léha Lemminkäjnen :

«Külli már a falut járja,
Csak hadd fusson minden bálba,
Háljon mindig más tanyákon,
*Falusi szűzekkel cziczázzon,
Fürtösfejűekkel játszszon.»

Anyja tiltani akarja,
Óvja tőle agg szülője :
«Semmi áron én fiacskám
Ne menj Észak udvarába,
Táltosságban míg tudósabb,
Javasságban nem vagy jósabb,
Észak ifjai tűzéhez,
Lapp legények harcshelyéhez !
Ott a lappok ledalolnak,
Turjabeliek benyomnak
Szájjal szénbe, fejjel sárba,
Pernyébe kezéd szárával,
Körmöddel parázs homokba,
Forrómeleg kőlapokba.»

Igyen szólal Lemminkäjnen :

«Ért már engem bűvös bája,
Bűvös bája, kigyók átka,
Megkísértett lappfi három
Egyetlenegy éjjel nyáron,
Alacsony kövön mezetlen',
Övezetlen, öltözetlen,
Fonalvéggel kötözetlen ;
No de sokra mentek vélem,
Kaptak is a rongyok tőlem,
Mit szekercze kaphat kőből,
Nagy furó a sziklatóból,
Tuskó jége síkosságból,
A halál üres szobákból.»

«Másképen ijeszgetének,
 Más a vége a mesének,
 Eltökélték tenni engem,
 Ijesztettek : kell sülyednem
 Lápra talpaló bürünek,
 Pocsétára hídlásmünek,
 Iszamóba tenni állam,
 Gonosz helyre a szakállam ;
 Én azonban, talpig ember,
 E miatt még nem szorongtam,
 Fogtam magam, dalba fogtam,
 Igézésbe kezdtem ottan,
 Dallám a büvöst nyilával,
 A lövöldözöt ijával,
 Varázslót a késvasával,
 Táltost egyben aczélával
 Tuoni szörnyű zúgójába,
 Borzadalmas buzgójába,
 Legmagasabb csorgó alá,
 Leggonoszabb forgó alá :
 Ott pihenjen a büvölő,
 Ott nyugodjon a gyülölő,
 A míg néki fü nem nő ki
 A fején át, süvegén át,
 Vállain át a büvösnek,
 Háta húsán végesvégig
 Én pihenő büvölömnek,
 Én nyugvó gyülölködömnek.»

Tartóztatja még szülője
 Lemminkäjnent a menéstől,
 Fiát félti nevelője,
 Nő a férfit tartóztatja :
 «El ne indulj oh te árva
 Innen oly fagyos világba,
 Sötétséges Pohjolába !
 Romlás ér utól azalatt,
 Romlás én szegény fiamat.
 Vész a léha Lemminkäjnent ;
 Száz szájjal is szólj bár nékem,
 Nem hihetem semmiképen,

Nem való vagy te dalosnak
 Éjszak ifjai közébe,
 Turja *) nyelvéhez se tudnál,
 Lapp beszéddel bajba jutnál.»

Ott a léha Lemminkäjnen,
 Maga e szép Messzivágyó
 Fejit fésülgeti épen,
 A haját keféli szépen,
 Fésűjét a falhoz csapja,
 Kefét kályhafához dobja,
 Maga szóval így szólal:

* «Vész bizony léha Lemminkäjnent,
 Romlás ér szegény fiadat,
 Majd ha fésűm vérrel csapzik,
 Kefém ha pirosat habzik.»

Megy a léha Lemminkäjnen
 Sötétséges Pohjolába
 Anyja szava ellenére,
 Agg szüléje intésinek.

Készülődik, kászolódik,
 Vas ümöggel vértéződik,
 Éles övbe öltöződik,
 Maga szóval így szólal:
 «Biztosabb ám, vért ha védi,
 Vas ümögben több a férfi,
 Tehetős ám éles övbe
 Varázslók közé kerülve,
 A hitványán hogy kifogjon,
 A javától se szorongjon.»

Szablyáját kezébe kapja,
 Tüzes élüt megragadja,
 Kit köszörült Hízek népe,
 Javus körme fent ki szépre,
 Köti azt a csipejére,
 Helyhezteti hüvelyébe.

Hol fog a hős gondoskodni,
 Szilaj ember óvakodni?

*) Turja = lapp.

Már kicsinyég gondoskodik,
 Ott a szilaj óvakodik :
 Pózna alatt ajtószádán,
 Kunyhaja kijáró táján,
 Udvaron az út elein,
 Künn a külső kertkapuban.

Ott a férfi gondoskodik
 Asszonynép ereje ellen ;
 Ily szerben még nincs erősség,
 Nincs oltalom biztos ebben,
 Gondoskodni kell tehát még
 Férfi nép ereje ellen
 Útnak ketté váltta helyén,
 Kékes kőlapnak tetején,
 Ingó-bingó kis ereknél,
 Csörgedező csermelyeknél,
 Zúgók szörnyű csorgójánál,
 Viznek vészes forgójánál.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Maga szóval igyen szólal :
 «Föl a földből szablys népek,
 Ti világkorács *) vitézek,
 Kardos emberek kutakból,
 Ijas emberek patakból !
 Ébredj erdő emberiddel,
 Rengeteg összes rendjeiddel,
 Hegy öregje hadsergeddel,
 Viz ördöge rémségiddel,
 Vizanya erőddel egybe,
 Hatalmaddal víz öregje,
 Lánykák minden lép öléből,
 Szépszegélyük minden érből,
 Dicső férfi védelmére,
 Híres fattyú oltalmára,
 *Büvösök ija hogy ne érje,
 Táltos töre ne találja,
 Se boszorkány késpengéje,
 Lövő ember vasa éle !»

---

*) Világkorács = világgal egyidős.

«Hogyha ennyi nem lesz elég,
 Más módra is emlékszem még,
 Magasabbra esdek mostan,
 *Föl amaz égi Ukkóiglan,
 Fellegeket a ki forgat,
 Fiafelhőket igazgat.»

«Oh Ukko, te felső isten,
 Öregapó fenn a mennyben,
 Fellegek közül felelő,
 Égen átal szót emelő!
 Tüzes kardot küldjél nékem,
 Hüvelye is tűzláng légyen,
 Kivel aggságot eloszszak,
 Kivel rontást fölbogozzak,
 Földi gyülölöm legyőzzem,
 Víz boszorkányit elűzzem
 Elöttem való egemből,
 Megettem való helyemből,
 Fejem fölől, magam mellől,
 Oldalomról mindkétfelől,
 Győzzek bűvösön nyilával,
 Boszorkányon késvasával,
 Táltosfajtán törhegyével,
 Rossz férfiún fegyverével!»

Ott a léha Lemminkäjnen,
 Maga e szép Messzivágyó
 Lovát füttyenté sűrüből,
 Aranyszőrüt avarfüből,
 Legott ő lovát befogja,
 Tulipirost közre fogja,
 Maga üle szán farába,
 Fölkap ime kosarába,
 Vesszővel a Fürgét inti,
 Csörgős végüvel legyinti;
 Paripa fut, messzire jut,
 Halad a szán, apad az út,
 Ezüst homok csendül-pendül,
 Arany mező meg-megzendül.
 Egy nap mégyen, másnap mégyen,
 Harmadik nap újra mégyen,

Harmadik nap újra menve
Im falu jó véle szembe.

Ott a léha Lemminkäjnen
Dérrel-dúrral nagyfelvágva
Hajt a szélső út mentiben
A szélső ház udvarába,
Küszöbön át kérdi szóval,
Ereszláb mögül beszólal :

«Van-e itt a házba lélek
Szügyelóm leszedőjének,
Rúdam lejjebbitőjének,
Jármom félretévőjének ?»

Padlórul egy gyermek mondja,
Lépcső mellől egy porontyka :
«Nincsen itt a házba lélek
Szügyelőd leszedőjének,
Rúdad lejjebbitőjének,
Jármod félretévőjének.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
Vesszővel a Fürgét vágja,
Gyöngysorossal csördít rája,
Hajt sebesen dérral-dúrral
A középső út mentiben
Középső ház udvarába,
Küszöbön át kérdi szóval,
Szárnyfödél mögül beszólal :

«Van-e itt a házba' lélek
Kantárszár kormányosának,
Szügyelő leöltőjének,
Járomszijat szétfejtőnek ?»

Banya cseflet fönn a góczon,
Nyelves ördög kályhapóczon :
«Hogyne kapnál itt a házban
Kantárszárad kormányosát,
Szügyelőd leöltőzójét,
Rúdad lejjebb eresztőjét ;
Tizesével itt a házban,
Lesznek hogyha tetszik százan,
Kedvedért kik befogatnak,
Alád jó lovat is adnak,

Hogy haza menj gizgaz fattya,
 Országodba fuss ebadta,
 Gazdádnek ülő helyére,
 Háziasszonyod elébe,
 Öcséd kertje ajtójáig,
 Húgod hidja utójáig,
 Mielőtt még este lenne,
 Mielőtt a nap lemenne.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
 Szónak ered, szava ilyen :
 «Le kéne a vént ijazni,
 A vasórrút vaknyilazni. *)

Fürgéjét futásra inti,
 Hajt szaporán, mormol a szán,
 A legelső út mentébe,
 A legfelső házba tére.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Közeledtében a házhoz
 Szóla egy szót ilyen módra,
 Mondókáját így mondja : **)
 «Hiz, csahosnak csukd be száját,
 Lempo, ebnek állkapczáját,
 Tégy a szája ellen zárat,
 Köss fogai közzé gátat,
 Ne hallasson hang a nyelvén,
 Mellette míg ember elmén !»

Az udvarba hogy becsörtet,
 Ostorral veré a földet,
 *Köd kele ostora nyomában,
 Kis ember a ködhomályban,
 Szügyellőt az levetette,
 Rúdat az lejjebbitette.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Ő fülével figyel fönnen,

---

*) Vaknyilazni = vaknyíllal meglőni. Vaknyíl = tompa végű nyíl, mely arra való volt, hogy a vadat elejtsék a nélkül, hogy a bundáját megsértenék. Itt félig tréfásan alkalmazva.

**) *Kutyabűvölő igék.* Ez igék czélja volt, hogy a kutyaugatástól megóván, lehetővé tegyék az ellenfélnek észrevétlen megközelítését; a két fél közül az, a ki előbb látta meg a másikat, előnyre tett szert a varázslásban.

Senkitől nem is gyanítva,
 Egy lélektől sem alítva ;
 Verseket im halla kívül,
 Szókat a mohon keresztül,
 Falon által játszodókat,
 Deszkán át dalolatókat.

A szobába néze ottan,
 Bekukucska alattomban,
 Szoba telve táltosokkal,
 Lóczák telve dallosokkal,
 Falak oldalt játszodókkal,
 Ajtószáda javasokkal,
 Fölsőpad tele tudókkal,
 Gócz melléke réültekkal ;
 Lappok dallait dudolják,
 Hízi versét czinczogatják.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Nem fél bújni más bőrébe,
 Át mer változni egyébre,
 *Szögleten át megy a szobába,
 Zugolyon tör útat lába,
 Maga szóval igyen szólal :
 «Jó a dal, ha jókor vége,
 Rövidség a nóta éke ;
 Jobb az ész, ha megmaradott,
 Mint ha kétfelé szakadott.»

Maga Észak úrasszonya
 Híderesztéken csoszoga,
 Középpallón jár-kele vala,
 Szónak ered, így szólala :
 «Volt nekünk ebünk idáig,
 Vasderes kutyanak volt máig,
 Hús-befaló, csontharapó,
 Melegiben vért leszopó ;
 Milyen emberfia már az,
 Milyen hősök közzül származ,
 A ki úgy jön a szobába :
 Zugolyon tör útat lába.
 Hogy kutya se hallja, látja,
 A csaholó bébocsátja !»

Szólt a léha Lemminkäjnen :
 «Nem is jöttem hiján annak,
 Bűvösségnek, tudalomnak,
 Hatalomnak, értelemnek,
 Apai tüzes hevemnek,
 *Szerei hiján szüleimnek,
 Hogy kutyáid fölfaljanak,
 Csaholóid szabdaljanak.»
 Megmosott az anyám engem,
 Megmosott már zsendültömben,
 Nyári éjjel három izben,
 Kilencz izben őszi éjjel,
 Minden út ellen bűvösnek,
 Minden országban erősnek,
 Szülőföldemen dalosnak,
 Bárhol jártomban javasnak.»

Ott a léha Lemminkäjnen,
 Maga e szép Messzivágyó,
 Fogja magát, kezd bűvölni,
 Indul immár énekelni ;
 Szikrát szór a bunda széle,
 Csakúgy árad szemefénye
 Míg dalolgat Lemminkäjnen,
 Míg dalolgat, varázsolgat.

Legjobb dallost így dalol most
 Legis-legrosszabb dalossá,
 Lök szájukba szirtet éllel,
 Rak követ lapos felével
 Legis-legjobb dallosokra,
 Legtudósabb táltosokra.

Így dalol le ilyen népet,
 Egyet erre, mást odébb vet :
 Sarjatlan kopár mezőre,
 Fölszántatlan puszta földre,
 Tengersizembe haltalanba,
 Teljesen lazacztalanba,
 Rutja *) szörnyű zúgójába,

---

*) A *Rutja* név rendszerint Éjszak-Norvégiát jelenti; a Kalevalában jelentése homályos.

Tüzzel égő buzgójába,
 Folyóvízbe tajtékfőnek,
 Zúgók közepébe kőnek,
 Tűznek lánggal lobogónak,
 Szíporkának ropogónak.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Dalol szablys embereket,
 Hősöket és fegyveröket,
 Dalol ifjat, dalol aggot,
 Közbülsöket is ledallott :
 Dalolatlan egyet hágy csak,
 Hitvány őrzőjét a nyájnak,
 Egy vén aggot félig vakot.

Nedvessipkás, nyáj őrzője,
 Az meg szóval így beszéle :

«Oh te léha Lempi vére,
 Dalolsz ifjat, dalolsz aggot,
 Közbülsöket is ledallod,
 Miért nem dallasz engem még le?»

Szólt a léha Lemminkäjnen :

«Hozzád érni kedvem sincsen,
 Mert undok vagy, már ha nézlek,
 Nyomorúlt, bár nem igézlek ;
 Már fiatalabb korodban,
 Silány bojtári sorodban
 Anyádszültén ejtél csúfot,
 Meggyaláztad tennen húgod,
 Lápok hátán, föld siványán,
 Iszapos víz ingoványán.»

Nedvessipkás, nyáj őrzője,
 Nosza dül-fül és felindül,
 Ajtón által el-kiméne,
 Udvaron át a mezőre,
 Vágtat Alvilág vizéhez
 Szent folyónak örvényéhez,
 Ott kémli a Messzivágyót
 Lesi, várja Lemminkäjnent
 Észak felől érkezőben,
 Hazájába térte közben.

XIII. Runo.

Most a léha Lemminkäjnen

Mondja Észak asszonyához :

«Add oh asszony nőcseléid,
Hamar hozd a hölgyecskéid,
Nősereged legszebb gyöngyét,
Lánycapatod legkülönbjét!»

Arra Észak úrasszonya

Szónak ered, így szólala :

*Nem adom néked nőcselédem,
Lányom hozzád nem tökélem,
Sem a gyöngyét, sem csunyáját,
Sem különbjét, sem silányát :
Van már néked elvett nőcskéd,
Van már meghozott menyecskéd.»

Szolt a léha Lemminkäjnen :

«Kötöm Küllit falujához,
Faluban küszöb fokához,
Idegenek háztájához,
Jobb menyecskét szerzek innét ;
Hozd elő hát a leánykád,
Szüzek serge százszorszépjét,
Fürtös fejek fényességét!»

Mondja Észak úrasszonya :

«Nem adom a lányom férjhez
Egy mihaszna emberkéhez,
Tűzrevaló völegényhez ;
Lányoknál te akkor aggass,
Fürtösfejűeket faggass,
Hiz szarvassát ha megüzöd
Hiz földjei véghatárin.»

Most a léha Lemminkäjnen

Lándsáit szereli sebtén,
Íjait azonnal ajzza,
Ó nyilait helyre hozza,
Maga szóval így szólal :
«Im a kopja felvasalva,

Minden nyilam készen volna,
 Íjam rendesen fölajzva ;
 Nincs fenyőtalp szöktetésre,
 Lábtó sarkkal döfködésre.»

Ott a léha Lemminkäjnen
 Eltünődik, tépelődik,
 Hol szerezzon hókorcsolyát,
 Lábi szánkót bármicsodást.

Kauppi udvarába lép be,
 Megy Lülikki műhelyébe :
 «Oh bölcs ember Vuoja-táji,
 Kedves Kauppi lappországi,
 Szerkessz nékem lábi szánkót,
 Vájj ki alkalmas lábtót,
 Hiz szarvassát hogy megüzsem
 Hiz földjei véghatárin!»

Lülikki lám szóval mondja,
 Nyelvén Kauppi ezt forgatja :
 «Kár te néked Lemminkäjnen
 Hiz szarvassát üzni menned :
 Kapsz egy korhadt fadarabot,
 Azt is ügyyel-bajjal kapod.»

De mit bánja Lemminkäjnen,
 Szóra szót ad ilyenképen :
 «Fenyőtalpat, szöktetni jót,
 Készíts lábtót, lökni valót!
 Bizony rajtok szarvast hajtok
 Hiz földjei véghatárin.»

Lülikki a talpak ácsa,
 Kauppi lábtók kalapácsa
 *Öszön a talpakat csinálja,
 Télen át a lábtót vájja,
 Egy napot farieskál botján.
 Gyűrűjének egy napot szán.

Kész a talpacs szöktetni jó,
 Lábtó sarkkal verni való,
 Botja is már elkészülve,
 Nyélbe ütve a gyűrűje,
 Vidra volt a botnak bére,
 A gyűrűé róka bőre.

Lábszánkóját zsírral keni,
 Rénfaggyúval dörzsölgeti,
 Gondolkozik, ez a gondja!
 Ő szavával így mondja:
 «Van-e már az ifjú népben,
 Növekedő nemzedékben
 Talpam szöktetni tudója,
 Lábtóm sarkkal rugtatója?»

Hátára tegezt csatola,
 Íjat újat vállaira,
 Póznáját kezébe kapja,
 Meglöki a lábi szánkót,
 Sarkával veri a lábtót,
 Maga szóval így szólal:
 «Merre isten napja halad,
 E világnak ege alatt
 Hol lehetne az az erdőn
 Négy lábon futó teremtés,
 Kit én ezzel nem előzök,
 Gyönyörűen meg nem győzök,
 Kalevfia lábtójával,
 Lemminkäjnen járójával?»

Hivatlan ezt Hizek hallják,
 Megneszelik Júdásfajták,
 Hizek szarvast építenek,
 Rént Júdások készítenek,
 Fejit tesznek redves fából,
 Szarvát kecskefűz-villából,
 Lábát parti suhogókból,
 Lápról lábszarít karókból,
 Hátát font sövény falából,
 Inát száraz fűnyalábból,
 Szemeit nimfa tányérjából,
 Fülét nimfa leveléből,
 Bőrit kéregből fenyőből,
 Más húsát rohadt fatőből.

Szarvassát Hiz megtanítja,
 Rénjét szóval így szólítja:
 «Szaladj immár Hiz szarvasa,
 Nemes állat ügess tova,

Rének kölykező helyére,
 Lapp fiúk vívó terére,
 Hajtó ember hadd lihegjen,
 Legkiváltkép Lemminkäjnen!»

Szalad immár Híz szarvasa,
 Rénállata benyargala
 Észak csürjei közébe,
 Lapp fiúk vívó terére,
 Fölrüg csöbröt kisházbelit,
 Tüzön feldönti a katlant,
 Húst hamuval elelegyít,
 Levest tűz fölibe loccsant.

Derekas zshivaj kele im
 Lapp fiúk vívó helyein,
 Lapp kutyák nosza csaholni,
 Lapp fiúk belé rivallni,
 Lapp menyecskék mind kaczagni,
 Más egyéb hadak morogni.

Maga léha Lemminkäjnen
 Űzi ám a szarvast szörnyen,
 Űzi lápon, Űzi sikon,
 Űzi puszta parlagokon,
 Tűz röpköd a lábszánkóbul,
 Füst a póznavégről tódul,
 De a szarvast nem láthatja,
 Nem láthatja, nem hallhatja.

Csúszik halmon, csúszik völgyön,
 Csúszik tengermögi földön,
 Híz erdein Űzi váltig,
 Halál minden tisztásáig,
 Űzi Sírnak szájaiglan,
 Halál udvarházaiglan,
 Sír a száját ime nyitja
 Halál im fejét konyitja,
 Hős férfiat elfognia,
 Lenyelnie Lemminkäjnent,
 Nem találja, elvétette,
 Semmiképen nem sérthette.

*Egy csipet van még csuszkálatlan,
 Erdő zúga vizsgálatlan

Észak hosszú véghatárán,
Lappország teres lapályán ;
Azt is mégyen csuszkálgatni,
Erdő zúgát vizsgálgatni.

Hát a hogy közelgett arra,
Derekas zsvajt im halla
Észak hosszú véghatárán,
Lapp fiúk vivó terein,
Hallja, hogy kutyák esaholnak,
Lapp fiúk belérivallnak,
Lapp menyecskék mind kaczagnak,
Többi lappok mind morognak.

Ott a léha Lemminkäjnen
Az irányban üz im menten
Kutyák szükölő helyére,
Lapp fiúk vivó terére.
Mondja most megérkezttével,
Tudakolja megjöttével :
«Itt e nőcskék mit kaczagnak,
Nők kaczagnak, rínak ifjak,
Az öreg nép mit abajgat,
Czirmos ebek kit esaholnak?»

«Nőcskék itt azért kaczagnak,
Nők kaczagnak, rínak ifjak,
Öreg nép azért abajgat,
Czirmosok azért esaholnak :
Hiz szarvasa itt szalada,
Sima körmű itt vágata,
Fölrüg csöbröt kisházbélit,
Tüzön feldönti a katlant,
Ételt összevissza forgat,
Pempöt tűz fölibe loccsant.»

Erre im a dévaj kópé,
Az a léha Lemminkäjnen,
Löki lábtóját a hóba,
Mint egy férget füben csúsztó,
Szökkenti szömörkefáját
Mint eleven kigyót kúszót,
Maga mondja elrohogva,
Szól, keze a póznát fogva :

«Lappországbán férfi mennyi,
 Mind a szarvast fogja vinni,
 Lappországbán mennyi asszony,
 Mind egy szálíg katlant mosson,
 Lappországbán mennyi gyermek,
 Mind forgácsot fogjon szedni,
 Lappországbán mennyi katlan,
 Mind a szarvast főzzék abban!»

Acsarkodik, buzgólkodik,
 Rugaszkodik, nyujtózkodik,
 Első ízben rugaszkodik
 Szemnek láthatatlan messze,
 Másod ízben csak legyinte
 Fülnek hallhatatlan messze,
 Harmad ízben im találta
 Híz szarvasa tomporára.

Fog egy jávorfa-czöveket,
 Nyirfa-nyügöt fog kezébe,
 Híz szarvasát nyügzi véle
 Tölgyfakertnek közepére :
 «Itt álldogálj Híz állata,
 Itt száguldozz rénszarvasa!»

Nosza simogatja hátát,
 Veregeti bundácskáját :
 «Jó is lenne itten élnem,
 Illenék is itt henyélnem
 Fiatal leányt ölelve,
 Serdülő kis tyúkkal egybe.»

Haraguvék Híz szarvasa,
 Rugaszkodék rénállata,
 Maga szólal így szóval :
 «Majd az ördög megy te hozzád,
 Hogy fiatal lányt ölelgesz,
 Hajadonokkal hevergesz.»

Nyujtózkodik, buzgólkodik,
 Széttépi a nyirfa-nyügjét,
 Zúzza jávorfa czövekjét,
 Tönkre teszi tölgyfa kertjét,
 Avval indul iramodva,
 Megy a szarvas nagy-robogva

Lápon által, földön által,
 Cserjés halmon, völgyön által,
 Szemnek láthatatlan messze,
 Fülnek hallhatatlan messze.

Már akkor a dévaj kópé
 Bezzeg búsul, bezzeg dúl-fúl,
 Űzi ám a szarvast rútul;
 Egyszer rugaszkodva egyet;
 Újj iránt a talp im enged,
 Lábhelyén törék a lábszán,
 *Csúszkafa zúzék sarka táján,
 Nyélkötés körül a lánlsa,
 Gyűrűalj iránt a pózna;
 Híz szarvasa száguldozva
 Fut, hogy többet szem ne lássa.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Fejlesütve, rossz a kedve,
 Holmiját csak nézi, nézi,
 Ő szavát im így intézi:
 «Soha senki emberfia
 El ne menjen vakmerően
 Erdők ellen hajtania
 Híz szarvasát üldözőben,
 Mint én mentem boldogtalan,
 Kedves korcsolyám oda van,
 Vesztettem egy póznát szépet,
 Lánlsamat a legfürgébbet!»

Finnből

VIKÁR BÉLA.

SZAIDZSA.

Elbeszélés.

Szaidzsa atyjának egy bivalya volt, a melylyel kis földcskéjét szokta fölszántani.

Ezt az egyetlen bivalyát erőszakkal elvette tőle a parangkudzsangi kerületi főnök.

Elképzelhető a szegény ember elkeseredése. Napokon keresztül egy árva szót sem ejtett, de kínos aggodalommal gondolt a jövőre. A szántás ideje közel volt és ha földcskéjét a kellő időben meg nem művelheti, ez idei aratása oda vész.

Már látta közeledni a nyomor rémes árnyait, látta feleségét, Szaidzsa fiát és többi gyermekeit az éhségtől kinezva, magát pedig, ha adóját le nem fizetheti, a legkegyetlenebb botbüntetéssel sújtva.

Ekkor egy mentő gondolata támadt. Volt egy tőre, mely atyjától maradt reá. Nem volt valami diszes munka, de a markolatára köröskörül ezüst gyűrűk voltak aggatva.

Szaidzsa atyja fogta ezt a tört, elvitte a kerület székhelyére, ott eladta egy kinainak huszonöt forintért és e pénzen egy másik bivalyt vásárolt.

Szaidzsa, a ki ekkor körülbelül hét éves volt, benső barátságot kötött az állattal. Ha benső barátságot mondok, nem nagyon tuloztam, mert csakugyan megható nézni, hogy a jávai bivaly mennyire ragaszkodik a gyermekhez, a ki őrzí és gondozza. A nagy és erős állat lehajtja nehéz fejét, jobbra-balra forgatja, pusztá érintésére a gyermeknek, a kit ismer, a kit megért és a kivel együtt nevedett.

A kis Szaidzsa rövid idő alatt ilyen barátságot tudott

kelteti családok új vendégében; a gyermek becézgető hangja mintha megkészserezte volna a bivaly hatalmas czombjainak erejét; e hizelgő hang hallatára az állat mélyebb barázdát hasított a kemény agyagos földben.

Mikor a mező végére értek, a bivaly ügyesen megfordult és ki nem hagyva egy talpalatnyi földet sem, megvonta szabályosan a párhuzamos barázdát, úgy hogy a megművelt terület végre olyan volt, mint egy nagy veteményes kert, melyet egy óriás gereblyézett meg.

Mellette terült el Adenda atyjának a földje. Adendának hívták azt a vidám kis leánykát, a ki a két család közös akaratára szerint Szaidzsának volt feleségül szánva.

És ezért Adenda kis testvérbátyjai, valahányszor a két mezőt elválasztó határvonalhoz értek, mindig át szoktak kiáltani Szaidzsának, a ki a tulsó oldalon ekéje mögött ballagott. Szaidzsa visszakiáltott nekik és akkor aztán elkezdtek kiki a maga bivalyának erejét és ügyességét földicsérni.

A Szaidzsái alighanem jobb volt. Hiszen fiatal gazdája annyira becézgette édes szavaival. És a bivalyok époly fogékonyak a hizelgés iránt, mint az emberek.

Egy napon Szaidzsa hiába unszolta bivalyát, hogy tovább vontassa az ekét. Az állat nem mozdult. E szokatlan makacságon fölingerülve a fiú kemény szitkokra fakadt. Hiába. A bivaly nem akart tovább menni. Megrázta a fejét, mintha le akarta volna vetni a jármot nyakáról és minden tagjában reszketve kinosan nyögött. A rémület elhomályosította nagy kék szemét és vastag ajka hevesen rángatózott.

— Fuss, Szaidzsa, menekülj! — kiáltották Adenda testvérei — tigris! tigris!

És leszedve a jármokat a bivalyok nyakáról, mindnyájan fölkapaszkodtak azoknak széles hátára és vágatva elmenekültek.

A rizsföldeken, erdön, árkon-bökron keresztül végre lélekszakadva Badurba értek.

De Szaidzsa nem volt közöttük. Egy széles árkon átugratva elvesztette az egyensúlyt és lebukott a bivalyról.

A tigris két lépésnyire volt tőle . . .

A bivaly futásának sebességétől tovaragadtatva még néhány ugrást tett azon a helyen túl, ahol fiatal gazdája a szörnyű halált várta.

De hirtelen ugrással visszafordult és testével takarva a gyermeket, előrenyújtott fejjel várta a tigris támadását.

A vadállat egyet ugrott és egyenesen belérohant a bivaly szarvaiba, melyek hatalmas döféssel keresztül szúrták beleit.

Nyomban összerogyott, fölhasított testtel, holtan. Szaidzsa bátor életmentője csak a nyakán sebesült meg.

Szaidzsa anyja gyöngéd kézzel gyógyította a hű állat sebéit, melyet az a szeretett fiú életének mentése közben kapott. Csak Isten a megmondhatója, mennyit sírt a szegény asszony, mikor Adenda testvérei azzal a hírrel futottak elébe, hogy fiát elragadta a tigris!

Miközben a bivaly sebéit kötözgette, borzadva gondolta el, mennyire szétmarcangolta volna fiának gyöngé testét a fenevad hatalmas karma, mely oly mélyen keresztülhatolt a bivaly kemény bőrén!

És ezért, valahányszor friss füvet rakott a hű állat sebére, gyöngéden megezirógatta és hizelgő szavakat intézett hozzá, hogy megértesse vele anyai háladatosságát.

De nemsokára ezt a bivalyt is elvitték a kerületi főnök emberei Parang-Kudzsangba, a hol a főnök asztala számára levágták . . . Szaidzsa atyja tehetetlen dühvel nézte, mint fosztják meg utolsó támaszától.

Teljesen tönkre volt téve és képtelen volt más bivalyt szerezni. Rokonságától sem várhatott segítséget.

Megpróbálta ugyan bérelt marhákkal dolgozni, de ez nagyon háladatlan munka volt és fájdalmasan esett a saját bivalyához szokott gazdának.

Szaidzsa anyja nemsokára meghalt bánatában, atyja pedig adóját le nem fizethetvén a súlyos büntetés elől a buitenzorgi kerületbe szökött.

Mínthogy nem volt útlevele, a csendőrök csakhamar visszahozták Badurba, ahol kemény botbüntetéssel sujtották.

Végre tébolyházba zárták, mint veszedelmes örültet.

Örült! Elhiszem, hogy az volt . . . Hiszen annyit szenvedett, hogy könnyen beleőrülhetett! De alighanem attól tartottak, hogy kétségbeesésében lázadásra vetemedhetik.

Különben nem sokáig maradt börtönében. A halál csakhamar megszabadította . . .

Hogy mi történt Szaidzsa apró testvéreivel, nem tudom.

A házikó, melyben azelőtt éltek, lakatlan maradt. Egy napon összeomlott.

Bambuszból lévén építve és vízi levelekkel, nagyobbára vízi liliommal földve, nem tarthatott soká.

Eltűnt.

Nemsokára sár és szemét földte a talajt, melyet annyi könny áztatott.

Sok ilyen hely van a lebaki tartományban!

Szaidzsa tizenöt éves volt (Adenda tizenkettő), mikor atyja Buitenzorgba menekült. Nem kísérte el, mert egészen más terve voltak.

Megtudta, hogy Bataviában sok gazdag család groomot tart a kocsizáshoz és hogy ezeket a fiatal bennszülöttek közül szeretik választani.

Azt mondták neki, hogy ilyen állásban sok pénzt kereshet; ha jól viselkedik, három évi szolgálat után esetleg két bivalyt is vásárolhat megtakarított béréen.

Ez a kilátás nagyon csábította.

Mint a ki valami nagy dolgot forgat eszében, büszkén elment Adendához és közölte vele tervét.

— Nézd csak, kedves Adendám — mondá neki — mikorára visszatérek, abban a korban leszünk, hogy megházasodhatunk és akkor aztán két bivalyunk lesz a gazdaságunkban.

— Jól van, Szaidzsa, örömet megyek hozzád feleségül, mikor hazatérsz. Addig is szövögetni fogok ruhákat, öveket, aztán földiszitem, tarkára festem; valahogyan majd csak eltöltöm az időt reggeltől estig.

— Hiszek neked, Adenda; de hátha férjhez találnak adni addig?

— Szaidzsa, jól tudod, sohasem megyek máshoz feleségül, mint hozzád. Hiszen atyáink eljegyezték bennünket egymással.

— És te?

— Én, feleséged leszek . . . bizonyos lehetsz benne.

— Mikor visszajövök, szólítani foglak . . . messziről . . .

— De hogy fogom meghallani, ha épen rizsörléssel leszünk elfoglalva, a faluban?

— Igaz . . . de nézd csak, van egy jobb eszmém . . . Adenda, várj reám a tölgyfaerdő mellett, annál a fánál, mely alatt azt a jázmin szálát adtad.

— De Szaidzsa, hogyan tudjam a napot, mikor várnom kell reád a fa alatt?

Szaidzsa egy pillanatig gondolkodott, aztán így szólt:

— Csak a holdakat kell számitanod. Háromszor tizenkét holdat fogok távol tölteni . . . ezt a mostanit nem számítva. Figyelj reám jól, Adenda; minden újholdkor egy rovást csinálj a rizsörlő mozsaradba. Mikorára háromszor tizenkét rovást csináltál, ott leszek a fánál . . . de csak az újholdra következő reggelen! . . . megígéred, hogy ott léssz?

— Ott leszek, Szaidzsa. Mikor hazatérsz ott fogsz találni a fa alatt, a tölgysfaerdő mellett.

Szaidzsa leszakított egy darabot a kék szalagból, melyet fején viselt és odaadta Adendának a megemlékezés és szerelem zálogául; aztán elbucszott tőle és elhagyta Badurt.

Napokon át vándorolt, elhagyva Rangkasz-Betungot, majd Varungot, a hol az alprefektus székelt.

Majd Szerangba érkezett, a hol száj tátva bámulta a nagy város fényes palotáit, különösen pedig a téglafalakat és vörös cseréppel fődött tetőket.

Szaidzsa még sohasem látott ilyet.

A fáradtság egy egész napon át Szerangban marasztotta, de alkonyattájban újra útnak indult. Mihelyt egészen besötétedett és bizonyosnak vélte, hogy senki sem látja, megállt és elővette kebléből a jázminszálat, melyet Adendától kapott a nagy fa alatt, s miután csókjaival elhalmozta, sirva fakadt arra a gondolatra, hogy oly hosszú időn át nem fogja láthatni kedvesét.

Az első napokban alig gondolt elhagyatottságára, annyira el volt telve a jövő reményeivel és azzal a gondolattal, hogy annyi pénzt fog szerezni, a mennyin két bivalyt vásárolhat . . . Hiszen még az atyjának sem volt soha egynél többje . . . Szüntelen csak Adendára gondolt és a viszontlátás boldog pillanataira; így nem is érezte nagyon a bucsuzás szomorúságát.

A remény csaknem önkívületi állapotba hozta, és abban a pillanatban, mikor kedvesétől bucsúzott, már ott látta magát hazatérve a nagy fa alatt, a mint újongva kiáltja: itt vagyok! én vagyok!

Szívében oly közel volt ez a visszatérés, hogy mikor a falut elhagyva a találkozásra kijelölt fa mellett elhaladt, oly vidámnak és diadalittasnak érezte magát, mintha már véget

ért volna az a harminczhat hosszú hónap, melyet még oly keservesen kellett eltöltenie.

Úgy tetszett neki, mintha csak vissza kellene fordulnia, hogy utazása be legyen fejezve és hogy viszontlássza Adendát, a ki a fa tövében vár reá.

De minél távolabbra jutott Badurtól, annál jobban érezte minden egyes napnak rémes hosszúságát. Oh! mily szomorúnak és gyötrelmesnek látta már előre azt a harminczhat hónapot, mely szemei előtt a végtelenségbe olvadt. E gondolatra önkéntelenül meglassította lépteit. Egy pillanatig této-vázott . . . Kevés hija, hogy vissza nem fordult . . . De mit szólna Adenda az ily bátortalansághoz?

Újra útnak indult, de sokkal lassabban, mint az első napon. A jázminszálat kezében tartotta és olykor-olykor szívéhez szoritotta.

Csodálkozva kérdezte magától, hogy tudott azelőtt oly nyugodt maradni, holott Adenda közelében élt, naponkint láthatta, naponkint beszélhetett vele.

Ah! ha most itt megjelenne előtte, mily izgatottság fogná el egész valóját! . . . Úgy érzi, hogy meghalna a boldogságtól!

Azt sem bírta fölfogni, hogy mikor utolsó bucsuszavát intézte kedveséhez, mért nem tért vissza hozzá, hogy még egyszer láthassa.

Eszébe jutott utolsó összeszólalkozásuk is.

Néhány héttel elindulása előtt történt. Szaidza papír-sárkányt készített Adenda kis öcsikéinek; Adenda föleresztette a gyermekek nagy ujjongása között; de alighogy fölrepült a sárkány, darabokra szakadva visszahullt a földre.

Ő, Szaidza, haragra lobbanva korholta a leány ügyetlenségét.

Most visszagondolva e jelenetre, nem tudta fölfogni, miképen haragudhatott meg Adendára ily hitvány ok miatt.

Hiszen még ha csakugyan Adenda lett volna is a hibás és nem az a hunczut kis Dzsamién, a ki a kerítés mögül nagy üvegdarabot hajított a sárkány felé, szabad lett volna-e azért így megbántania és ily kemény szavakkal illetnie? . . .

— Istenem! Ha meg találnék halni Bataviában, a nélkül, hogy bocsánatot kértem volna keménységemért! . . .

Milyen gonosz ember vagyok, hogy képes voltam így megbántani egy leányt! Bizony, ha majd meghallják Badur-

ban, hogy idegen földön haltam meg, mindnyájan azt fogják mondani: «Úgy kellett neki, minek bántotta meg Adendát!» ...

Így folytak gondolatai, belesodorva egy egészen más áramlatba, mint az első reményteljes napokon és ez a kedély-állapota először rövid sóhajszerű szavakban talált kifejezést, majd pedig bánatos dalra fakasztotta ajkát.

És ezt dalolta halkán, szomorúan:

Nem tudom, hol fogok meghalni.

Láttam a végtelen tengert, ott messze, dél felé, a hol atyámmal jártam sót szerezni.

Ha a tengeren halok meg és testemet bevetik a hűvös hullámok közé, a czápák odasietnek.

És tetemem körül uszkálva kérdik egymástól: Melyikünk falja fel e testet, mely amott a víz mélyére száll?

Én nem fogom hallani ...

Nem tudom, hol fogok meghalni.

Láttam égni a Panszu házát. Ő maga gyújtotta fel, a főnök erőszakoskodásán elkeseredve.

Ha égő házban halok meg, a lángba borult gerendák összeomlanak tetemem fölött.

És odakünn a kíváncsiak tömege: tüzet! tüzet! kiáltva teli vedrekkel oltja a lángokat.

Én nem fogom hallani . . .

Nem tudom, hol fogok meghalni.

Láttam leesni egy kókuszdiófa tetejéről a kis Sziunát, a ki kókuszdiót akart szedni anyjának.

Ha leesem egy kókuszdiófáról, ott találhatnak a fa tövében, szétzúzott tagokkal, holtan, mint Sziunát.

Anyám nem fog sírni, ő már meghalt; de mások fel fognak kiáltani: Ez Szaidzsa! Szaidzsa!

Én nem fogom hallani . . .

Nem tudom, hol fogok meghalni.

Láttam a Paliszu holttestét, aki nagyon öregen halt meg, egészen fehér hajjal.

Ha nagyon öregen halok meg, egészen fehér hajjal, a sirató asszonyok körülveszik tetememet.

És megtöltik a levegőt hangos jajveszéklésükkel; és a kis gyermekek is sírni fognak keservesen.

Én nem fogom hallani . . .

Nem tudom, hol fogok meghalni.

Láttam sok halottat Badurban. Fehér szemfődelet borítottak rájuk és úgy temették el.

Ha Badurban halok meg, majd eltemetnek a falun kívül, kelet felé, a domb mellett, a hol a fű nagyon sűrű és nagyon magas. Adenda el fog jönni sirhalmomhoz és ruhájának szegélye lassan végig suhog a zöld pázsiton . . .

Ezt meg fogom hallani.

Szaidzsa végre megérkezett Bataviába.

Beszegődött egy gazdag emberhez groomnak és e szolgálatában kifogástalanul viselkedett.

Mindig a két bivalyra gondolt, a melyet vásárolni akart és arra a boldog pillanatra, mikor Adendáját viszontláthatja.

Megnőtt és megerősödött. Naponkint rendszeren étkezett, a mihez Badurban nem volt hozzászokva.

Az istállóban megkedvelték és bizonyára nem utasították volna el, ha a lovászmester leányának a kezét kérte volna meg.

Gazdája is annyira meg volt elégedve vele, hogy nem-sokára komornyiknak tette meg.

Fizetését fölemelték és elhalmozták ajándékokkal, annyira meg voltak elégedve szolgálatával . . .

Három évi szolgálat után Szaidzsa kikérte a bérét s a bizonyítványát és könnyű szívvel indult hazafelé.

Útlevelét és dicsérő bizonyítványát egy bambusztokban tartotta. Egy másik tok bőrszíjra akasztva csüngött a vállán; ez a tok nehéznek látszott; de Szaidzsa nem panaszkodott a súlya miatt, sőt úgy látszott, mintha öröme telnék benne, ha hébe-korba hozzá nyúlhatott . . . Képzeljék csak, harmincz arany piasztér volt benne, nyolczvanöt forint, oly összeg, melyen három bivalyt is vásárolhatott!

Mit fog Adenda hozzá szólni!

De ez még nem volt minden. Az övében egy ezüstös nyelű fényes tör csillogott, belül pedig egy czifra övet rejtett, melynek ezüst lánczocskáit arany csatt fűzte össze.

Ez az öv nagyon kurta volt, az igaz, de hiszen Adendának oly vékony dereka volt! . . .

A keblén pedig egy selyemzacskóban őrizte azt a jázminszálat, melyet a nagy fa tövében Adendától kapott.

Ez a jázminszál el volt száradva, el volt hervadva, de Szaidzsa oda nem adta volna a világ minden kincseért.

Az egész úton csak a találkozás boldog pillanatára gondolt. Alig felelt a fiatal leányoknak, a kik e vidék szokása szerint megállították útjában és barátságosan kérdezték, honnan

jön, hová megyen? Alig hallotta, a mit hozzá szóltak, csak arra gondolt, hogy Adenda miképen fogja megszólítani a viszontlátás perczében és már szinte hallotta az ő édes hangjának csengését:

— Isten hozott, Szaidzsa! Mindig te reád gondoltam, fonás közben, szövés közben, és mikor rizst öröltem a mozsaramon, melybe háromszor tizenkét rovást csináltam. Itt vagyok, a fa alatt, az ujhoid első reggelén. Isten hozott, Szaidzsa! most már feleséged lehetek.

Ez volt az a zene, mely Szaidzsa füleiben csengett és melynek bűvös szavától nem hallotta a köszöntéseket, melyekkel útközben fogadták.

Végre egy éjtszaka megpillantotta a fát! . . . Azaz először csak egy nagy sűrű feketeséget látott, mely eltakarta előle a csillagokat.

Ez a baduri tölgyfaerdő!

Amott kell lenni a fának, mely alatt Adendát viszontláthatja, mihelyt a hajnal első pirja fakad.

Csakhamar odaért és a sötétben végig tapogatva egy-néhány fa törzsét, egy mély hasadásról fölismerte az ő fáját, az Adenda fáját, mely alatt a jázminszálat kapta tőle.

Leült a fa tövében és a csillagos eget nézve elmerenggett . . .

Vajon mit csinál most Adenda? Alszik-e? Megcsinálta-e pontosan a rovasokat fa mozsarába? . . .

Istenem! Ha elfelejtett volna egyet! . . .

És vajon hogyan töltötte ezt a harminczhat hónapot? Szótt-e magának sok szép ruhát? És szövés közben gondolt-e sokat ő reá? . . .

Majd eszébe jutott ifjusága, édes anyja, aztán az a rettenetes pillanat, mikor a bivaly megmentette a tigris karmaitól, s elgondolta, mi lett volna Adendából, ha az az állat nem lett volna oly hű és oly bátor . . .

A csillagok egymás után tűntek le a nyugati égről. Szaidzsa le nem vette róluk a szemét . . . Minden csillagnál, mely a láthatáron eltűnt, arra gondolt, hogy a nap ismét közelebb jött a keleti oldalon, s közelebb érezte magát a boldog pillanathoz, mely majd Adendájával egyesíti.

— Bizonyosan itt lesz, mihelyt a hajnal hasad . . . igen . . . már pitymallatkor itt lesz! . . . De miért is nincs itt már este óta?

Rosszul esett neki, hogy Adenda nem igyekezett megelőzni a boldog pillanatot, mely ő neki, három éven át, minden gondolatát eltöltötte . . .

De aztán belátta, hogy igazságtalanul panaszkodik! . . . Hiszen a nap még nem kelt föl! . . .

A csillagok elhalaványodtak odafönn, a nap fényétől, mely a láthatár mögött emelkedett.

Itt-ott, a kelet felől elvonuló felhőkön keresztül, csillogó fénysugarak — mint arany nyilak — röpültek végig a láthatáron; de ezek a nyilak, mintegy pillanatnyi meteórok, eltűntek ugyanabban a pillanatban, a melyben keletkeztek és úgy látszott, mintha visszahulltak volna a rejtelmes függöny mögé, mely a napvilágot elrejtette Szaidzsa szemei elől.

De lassanként világosodni kezdett, és már láthatta a tájat, tisztán kivehette a kókuszdiófák koronáit, melyek Badurt jelezték, a hol Adenda aludt . . . Mit is mondok? a hol nem aludt . . . a hol már nem aludhatott! Hogyan is aludhatott volna? Hát nem tudta, hogy Szaidzsa vár reá dobogó szívvvel!

Bizonyára nem tudott aludni egész éjjel. És a falu éjjeli őrei alighanem többször kopogtattak ajtaján, hogy megkérdezzék, mért van még világosság a szobájában! És Adenda kedves mosolyával bizonyára azt felelte, hogy egy fogadalma tartja ébren, hogy egy ruhát sző, melynek okvetlen el kell készülnie az újhold első napjára . . .

Vagy talán sötétben töltötte az éjszakát és mozsarát elővéve, az örömtől és izgatottságtól reszkető kézzel végigtapogatta és számlálgatta rajta a rovásokat?

Ki tudja? Talán gyermekes bohósággal egynéhányszor megcsalta örömtől repeső szívét . . . és egygyel kevesebbet számlált . . . és akkor aztán újra megolvasta és újjongva győződött meg róla, hogy csakugyan háromszor tizenkét hold telt el azóta, hogy Szaidzsát utoljára látta.

Most hogy már virradni kezd, bizonyára Adenda is türelmetlenül lesi, hogy mikor kél már a nap, az a lusta nap, mely úgy késik, egyre késik!

De ime egy kék-vörös vonal tűnik föl a láthatár peremén; odaér a felhőkhöz, melyeknek körvonalai mintha meggyuladnának; megint aranynyilak röpülnek végig az égen, de most már nem hullnak vissza, hanem behatolnak az égbolt szürkésébe; fényes sugaraik egyre nagyobb körökben szó-

ródnak szanaszéjjel; ide-oda röpködnek, majd találkoznak, keresztezik egymást, majd kigyózva ide-oda czikáznak, végre csillogó kévékbe egyesülve aranyos fényükkel elárasztják az azurkék eget . . . Mily káprázatos vegyülete a tarka színeknek! . . . Piros, kék, sárga, ezüst bibor, azur . . .

Egek ura, ez a hajnal!

A találkozás órája!

Most fogják egymást viszontlátni!

Szaidzsa nem tudott semmiféle imát. Kár is lett volna tudnia, mert nincs az az emberi nyelv, melyen valaha szentebb és buzgóbb imát rebegtek volna az ő néma elragadtatásánál.

A világért sem ment volna el Badurba.

Ott fölkeresni Adendát nem látszott előtte oly gyönyörteljesnek, mint közeli megérkezésének bizonyossága.

Ott ült a fa tövében és szeme elkalandozott az erdősvölgyes tájon, mely mosolyogva üdvözölte régi ismerősét és melynek minden bokra egy-egy gyermekkori emléket elevenített föl lelkében . . .

De gondolata és tekintete végre mindig csak odafordult az ösvény felé, mely Badurtól a fához vezetett. Minden, a mit látott, a mit hallott, a mire gondolt, csak azt kiáltotta benne: Adenda! . . .

Balra, ott, hol a föld olyan sárga, egy napon egy fiatal bivaly beleesett a mély árokba. A parasztok összecsedültek, hogy megmentsek az állatot . . . Végre erős kötelekkel fölhúzták. Adenda atyja segített a legserényebben.

És Adenda hogy örült neki, hogy tapsolt!

Amott pedig, a tulsó oldalon, azon a dombon, melynek kókuszdiófái eltakarják a falu kunyhóit, ott esett le a kis Sziuna egy fa tetejéről és szörnyet halt. Az anyja sirt keservesen, hiszen olyan kicsiny, olyan gyöngé fuceska volt!

Sokkal kisebb, sokkal gyöngébb volt Adendánál . . .

És még mindig nem jön senki az ösvényen, mely Badurból a fához vezet!

Most mindjárt . . . most fog jönni . . .

Hisz még alig kelt föl a nap . . .

Szaidzsa megpillantott egy evetkét, mely fűrgén ugrándozott egy kókuszdiófa törzsén. A kedves kis állat ide-oda futkosott a fa koronáján, majd lesurrant a csupaszfűrgén, majd meg újra fölkúszott, bele nem fáradva bohó játékába.

Szaidzsa el-elnézte a fűrgé állat kecses mozdulatait; jól

esett ez a pihenés fáradt agyának, mely virradat óta lázas izgatottsággal dolgozott.

Így csalta meg a várakozást, mely szörnyen gyötörte.

Gondolatai és érzelmei lassanként rhythmicus szavakban kerestek kifejezést és akkor eldalolta azt, a mi lelkében végbe ment.

Leírjam ezt a dalt ?

Igen.

Jobb szerettem volna maláj nyelven közölni . . . a keletnek ez az olasz nyelve.

Nézzétek az evetkét, mint keresi táplálékát a kókuszdíófán !
 Felkapaszkodik, lesurran és pajkosan játszadozva ide-oda ugrik ;
 Végig fut a fa törzsén, felkuszik, lebukik, újra felkuszik s újra lebukik . . .
 Nincsenek szárnyai s mégis oly fürge, mint a madár. —
 Üdvözlégy, evetkém, boldog sikert kívánok !
 Te bizonyára meg fogod találni a táplálékot, a mit keressz ;
 De én, itt ülök egyedül az erdő szélén
 És egyre várom lelkem táplálékát . . .
 Már régen lecsillapította éhét a fürge evetke,
 Már régen pihenni tért piczi fészkebe ;
 De az én lelkemet, de az én szívemet
 Még mindig setét bánat borítja . . . Adenda !

És még mindig nem jő senki az ösvényen, mely Badurból a fához vezet ! . . .

Szaidzsa szeme egy tarka pillangót követett, mely vidáman röpködött a nap első sugaraitól átmelegedett levegőben.

És dalolni kezdett :

Nézzétek amott mint röpköd a gyönyörű pillangó !
 Mint tarka virágok, úgy csillognak piczi szárnyai.
 Szivecskáját szerelemre gyullasztotta a mandulafa virága,
 És most bizonyára azt keresi, édes illatu kedvesét. —
 Üdvözlégy, pillangócskám, boldog sikert kívánok !
 Te bizonyára meg fogod találni, a mit keressz ;
 De én, itt ülök egyedül az erdő szélén
 S nem találok, amit szívem áhít . . .
 Már régen megcsókolta a tarka pillangó
 Az illatos virágot, melyet annyira szeret !
 De az én lelkemet, de az én szívemet
 Még mindig setét bánat borítja . . . Adenda !

És még mindig nem jön senki az ösvényen, mely Badurból a fához vezet ! . . .

Már a nap magasabbra emelkedett az azurkék égen és
sugara bearanyozták a halmokat.

Szaidzsa tovább dalolt:

Nézzétek mint ragyog a nap odafönn a dombok fölött!
Saját tüzének hevétől gyötörve úgy szeretne leszállni,
Szeretne megpihenni a tenger hűvös hullámiban,
Mint a hitves ölelő karjaiban. —
Üdvözlégy, fényes nap, boldog sikert kívánok!
Te bizonyára meg fogod találni, a mit keressz;
De én, itt ülök egyedül az erdő szélén,
S nincs hol megpihentetnem sajtó szívemet . . .
Már régen ott lesz a nap a hegyek mögött,
Már régen pihenni fog a tenger hűvös hullámiban;
De az én lelkemet, de az én szívemet
Még mindig setét bánat fogja borítani . . . Adenda!

És még mindig nem jött senki az ösvényen, mely Badur-
ból a fához vezetett! . . .

Szaidzsa ugyanazon panaszos hangon folytatta dalát:

Mikor már nem fognak röpködni a tarka pillangók,
Mikor a csillagok már eloltják tűzüket
És a jázmin már nem árasztja édes illatát;
Mikor a fenevadak már elbujnak az erdő mélyében,
Mikor a nap újra elindul fényes pályáján
És a hold a hegyek mögé rejti halavány arczát —
Akkor, ha Adenda addig el nem jön,
Egy fehérszárnyu angyal fog leszállni a földre
Hogy felkeresse, a mi itt maradt . . .
Tetemem itt lesz elterülve a fa tövében . . .
Szegény lelkemet, szegény szívemet
Setét bánat borítja . . . Adenda!

Semmi! Semmi! Senkit sem látni az ösvényen, mely
Badurból a fához vezet! . . .

És az angyal majd megpillantja tetememet,
És ujjal mutatja fehérszárnyu testvéreinek:
Nini, egy halott, a kit itt felejtettek . . .
Fagyos ajkai egy hervadt virágot csókolnak;
Jertek, vigyük fel magunkkal az égbe
Ot, a ki Adendát várta szíve utolsó dobbanásáig.
Ügy-e, nem maradhat itten elhagyatva
Ő, kinek a szíve oly erősen tudott szeretni!
És akkor fagyos ajkaim el fogják rebegni
Még egyszer, utoljára Adenda édes nevét,
S még egyszer utoljára megcsókolják a jázminszálat,
A mit ő adott . . . Adenda! . . . Adenda!

És még mindig nem lehetett látni senkit az ösvényen, mely Badurból a fához vezetett! . . .

Oh! bizonyára hajnal felé elnyomta az álom és a fáradtság, mert átvirrasztotta az egész éjszakát és talán az utolsó éjszakákat mind. Talán már hetek óta nem aludt . . . mert mindig Szaidzsa hazatérésére gondolt . . . Igen, így lesz!

Elmenjen-e most Badurba?

Nem, azt nem teheti, ez azt jelentené, hogy kételkedik benne.

Kérdőzködjek-e annál az embernél, a ki amott vezeti ki bivalyát a mezőre?

Nem, az az ember nagyon messze van, s különben is, Szaidzsa nem akar Adendáról beszélni . . . Nem is akarja nevét kiejteni . . . Nem akar találkozni senkivel, míg őt nem látja, őt egyedül. Csak türelem! El fog jönni! Itt lesz mindjárt!

Várni fog!

Várni fog!

De hátha betegen fekszik . . . hátha meghalt!

Mint sebzett szarvas, úgy szökik föl helyéről és neki iramodik az ösvénynek, mely a fától a faluba vezet.

Nem lát, nem hall semmit . . . és pedig hallhatta volna, a mint a falu lakói feléje kiáltoztak:

Szaidzsa! Szaidzsa!

De mit jelentsen ez? . . . Hol van az Adendáék háza? . . . Nem látja sehol! . . . Nem, nem, az nem lehet! Bizonyára túlment rajta gyors futásában!

Már a falu tulsó végire ért és még mindig nem látott semmit!

Visszafordul . . . végig rohan a falun, dühvel eltelve önönmaga ellen, hogy el tudott menni az Adenda háza mellett, a nélkül hogy észrevette volna.

Újra ott van a falu bejáratánál.

Istenem! Álom ez, vagy való?

Megint nem látott semmit, nem talált semmit.

Harmadszor is végig akart rohanni a falun, de már nem volt elég ereje hozzá; megállt, két tenyerébe hajtotta fejét, azt a fejet, melyből ki akarta űzni az örületet, mely már-már elfogta, és hangosan fölkiáltott:

«Részeg! Részeg! Részeg vagyok!»

És a baduri asszonyok előjöttek házikóikból és szána-

kozva nézték a szegény ifjút, a ki ott állt kétségbeesett arczczal. Jól tudták, hogy az Adendáék házát keresi, de azt is tudták, hogy az Adendáék háza is sok más baduri ház sorsára jutott . . . eltűnt . . .

Egy napon a parang-Kudzangi kerületi főnök Adenda atyjának is elvette erőszakkal mind a két bivalyát és a szegény tönkretett ember, hogy az adófizetés elmulasztásáért reászbott büntetést elkerülje, elszökött e vidékről fiaival és Adendával. De okulva Szaidzsa atyjának szomorú sorsán, a kit Buitenzorgban kemény botbüntetéssel sújtottak, mert útlevél nélkül hagyta el Badurt — ő nem Buitenzorg felé menekült, nem is Kravangba, sem pedig Batavia környékére, hanem Csilang-Kahan felé, a tengerparti vidékre.

Ott az erdőekben, a hegyek között, már voltak többen, a kiket ugyanaz a sors űzött el atyáik házából. Mikor elég nagy számban voltak, egy éjjel kézre kerítettek egy halászbárkát és elvitorláztak nyugat felé, a keizersbaai (Császár öble) irányában, a lampongi hegy felé.

Ez volt az az út, melyet halkán suttogva adtak szájrúl-szájra a lebaki tartományban, valahányszor elrabolt bivalyokról és adófizetés elmulasztásáért kiszabott büntetésekről volt szó.

De Szaidzsa semmit sem értett abból, a mit neki elmondtak. Olyan zúgást érzett a füleiben, mintha kalapáccsal verték volna a homlokát.

Halántékai kidüledtek és a vére, hevesen forrva, csaknem szétrepesztette ereit.

Egy árva szó sem fakadt ajkáról; szeme merően nézett mindenfelé, de nem látott, nem vett észre semmit.

Hirtelen rémes kaczagásba tört ki . . .

Egy öreg asszony elvezette a kunyhójába és gondját viselte a szerencsétlen ifjúnak.

Lassankint szelidebb lett a nevetése, de szavát nem lehetett hallani, csak éjtszaka verte föl álmukból a ház lakóit egy panaszos mormogás:

«Nem tudom, hol fogok meghalni!» . . .

Másnap azt kérdezte az öreg asszonytól, hogy kinél található meg az Adenda mozsarát.

A jó asszony megörült, hogy végre megszólalt a szegény Szaidzsa; hamar elszaladt a faluba a mozsarat megkeresni.

Nemsokára visszatért és megmondta a mozsár új tulajdonosának a nevét; Szaidzsa oda ment vele, az egész úton egy szót sem szólt.

Ott megmutatták neki a mozsarat, rögtön megismerte és megolvasta rajta a rovásokat.

Harminczkettő volt! . . .

Akkor aztán egy csomó pénzt nyomott a vén asszony kezébe és elment Badurból . . . a többiek után.

Néhány nap múlva megérkezett Lampongba, ahol a felkelők már nyílt lázadásban voltak a kormány ellen. Belépett egy bantami csapatba, nem annyira azért, hogy az elnyomók ellen harcoljon, mint inkább, hogy alkalma legyen Adendával találkozni.

Nagyon szelid természet volt, nagyobb hajlandósággal a buskomorságra, mint a gyűlöletre és boszúra . . .

Egy nap, mikor a felkelők újra vereséget szenvedtek, Szaidzsa ott bolyongott egy faluban, melyet a hollandus sereg elfoglalt és mely ennél fogva a lángok martaléka lett.

Szaidzsa tudta, hogy a szétvert csapat nagyjából bantamvidéki felkelőkből állt.

Bolygó kísértethez hasonlóan bejárta a házakat, melyek még nem borúltak egészen lángba.

E házak egyikében rábukkant Adenda atyjának holttestére. Melle egy szurony hegyétől volt keresztül szúrva.

Mellette aludták halálos álmukat Adenda bátyjai, három fiatal legény, csaknem gyermekek, megölve, fölkonczolva.

Valamivel tovább megtalálta Adenda véres tetemét!

Egy kis kék szalag volt bemélyedve a tátongó sebbe, mely mellét szétszaggatta; ez a rettenetes seb kétségbeesett küzdelemlről tanúskodott . . .

Ekkor Szaidzsa kirohant a házból . . . nekiment a katonáknak, a kik épen azon mulattak, hogy visszalökték a lángok közé azt a két-három életben maradt felkelőt, a ki menekülni akart ebből a máglyává változott faluból; rájuk rohant kinyújtott karokkal és a kezükből kiragadt szuronyokkal jobbra-balra osztotta a sebeket.

A katonák összefutottak, reávetették magukat és szuronyaik pengéi egymásba ütköztek a szegény Szaidzsa szívében . . .

Kevéssel ezután nagy ünnepélyt adtak Bataviában, az

új győzelem alkalmából, mely új babérokat szerzett a holland seregnek.

A főkormányzó megtette a jelentést, hogy Lampongbán helyreállt a rend és Hollandia királya, ministereinek előterjesztésére, a kitüntetések egész záporát hullatta az ország hősiesség védelmezőire.

És vasárnap, mikor a hívők szíve buzgó imára fakad, hálaénekeket zengtek száz meg száz templomban annak az örömére, hogy a háború istene megint hollandus zászló alatt harczolt.

De ezen a napon
Halálhörgés volt az ének,
Vérszaga volt a tömjénnek . . .
És Isten nem fogadta el!

MULTATULI (DEKKER HOWES EDUÁRD) után, *hollandból*

GÁBOR IGNÁCZ.

DAL A KÖNYVEKRŐL.

A kis fiunk immár könyvekre vágyik,
S legörömebb játszik iskolásdit.
Újjong az édes anyja szíve rajta,
Hogy lám-e, már a betűt rajzolgatja!

Ez úttal én egy árva szót se' mondok;
Magamban mélyen, hosszan elborongok . . .
Rágondolok az egész életemre,
S szomorún nézek a játszó gyerekre.

. . . A hajótörött nézhet így, fiára,
Mikor az, játszván, a hajót csinálja,
Abból a roncsból, — melyben bizakodva
Szállt ő is egykor az álnok habokra! ! . . .

SZABOLCSKA MIHÁLY.

ÁTKOS TAVASZ.

Láthattam őt telente folyvást,
Mert szemben épen ablaka.
Szerettük ismeretlen egymást.
S csókunk keresztben szállhata.
Dicső idők: köztünk a fákat,
Hogy lássunk, megtarlá az ősz . . .
Rájok napod új lombruhát ad,
Átkos tavasz, te mindig visszajősz?

Az árnyas lomb elfogja tőlem
 Az édes angyalt, a ki ott
 Kis madaraknak tél-időben
 Morzsát szórt, ablakot nyitott.
 S ha kicsalák a verebecskék,
 Úgy érzem: szűm szerelme győz.
 Bárcsak a hó örökkön esnék! . . .
 Átkos tavasz, te mindig visszajössz?

Ha nem jössz: látnám üde testit
 Ma is még minden reggelen,
 Mikor — a hogy Aurórárt festik —
 Függöny-felhúzni megjelen.
 S este — ha lámpáját kifújva
 Lepihenésben megelőz —
 Hunyt csillag, jó éjt! — szólnék újra . . .
 Átkos tavasz, te mindig visszajössz?

A tél nekem a kedves évszak,
 Szeretem a zord hideget,
 Fújja be jégvirággal éjszak
 Lehellete az üveget!
 Langy szellőn új illat gomolyg már
 S felettünk hosszabb nap időz,
 De rám ő többet nem mosolyg már . . .
 Átkos tavasz, te mindig visszajössz?

BERANGER után, francziából

KOZMA ANDOR.

ÉRTESITŐ.

Megvirrad még valaha. Regény három kötetben. Athenaeum 1897.

Kendi Imre házassága. Regény két kötetben. Athenaeum. 1898.

Mindkettőt írta Werner Gyula.

Érdekes két könyv. Kis rajzok, megszokott s kissé megúnt tárczanovellák helyett hosszabb lélekzetű művek, melyekben az író a magyar társadalmat is akarja rajzolni, annak multját a forradalom idején és jelen fejlődését is. Van bennök szerelem sok, a második regényben egy kis képviselőházi politika is, a magyar földbirtokos-osztály dicsőítése; nemzetiségi kérdések érintése, egy családi dráma. Politikai szereplő férfiak könnyed silhouette-jét és még a siementhali teheneket is megtaláljuk e könyvben. A regények fő színtere Erdély, egy költőileg még ki nem aknázott ország, — s néhol az odavaló havasok szellője leng át az elbeszélésen. Az író e mellett friss ember, fiatalos meleg érzésű, ki nemcsak szerelmessé teszi nőalakjait, hanem maga is szerelmes beléjük. Nem fitogtatja az egykedvőséget, nem rejtegeti temperamentumát; csupa vidám optimizmus, melynek világánál a legkomolyabb dolog pusztán kalanddá válik s a bajnak, rossznak nincs nagyobb jelentősége, mint egy rózsán kúsó bogárnak: elfricskázunk onnan s elrepült. Mint elbeszélő is jó. Könnyed, friss, eleven, csakhogy e természeti tulajdonságok még jóval nagyobbak, mint művészetete. De íze mindig van annak a mit mond s minden helyzetből, ha másként nem, huszárosan kivágja magát. Regényeinek megvan a tisztán kigondolt s alapján egyszerű cselekménye; ha a részletekben nem szellemes is, ha mélyebb pszichológiai árnyalásra nem törekszik is s nem is törekedhetik, mert alakjai jobbra kristálytisztá, vagy nagyon átlátszó lelkűek: az elbeszélés fonalát ügyesen szövö s változatos

episódok szálaival tarkítja. Így aztán regényhősökké válnak alakjai, nem annyira belső életök rajza s elemzése útján, mint inkább külső sorsuk alakulása által. Ifjúból férfi lesz, leányból asszony, de a regény végén lelkében még ugyanaz mindegyik, a ki már a kezdetén volt. Csak egy nőalakja van, melyben az író kissé bonyolultabb psychológiával a lélek forradalmát is föl akarja tárni: egy bojár nő. Ghika Lóna; de nem gondoljuk, hogy ez az alak eleve-nebb érdeklődést keltene föl. Nevető leányarczok; hú, szerető asszonyok; komoly, egyszerű, magyaros érzésű férfiak, vidám fiúk rajza jobban sikerül neki. Szereti ezeket beléhelyezni a szabad természetbe, az erdélyi vidék keretébe. Az író nem városi költő; jól esik neki, ha hőseivel patakok mellett, erdőben, magas hegyeken bolyonghat. A salonok szőnyegei s előkelő homálya helyett a mezők pázsitját, a nyitott falusi verandát s a napsugarat kedveli.

A két regény annyiban tartozik össze, hogy tulajdonkép egy családnak történetét beszéli el. A Kendieknek Nagy-Enyed mellett van ősi fészkek; három vármegyében terül el uradalmuk s mikor a szerző az első regényben elmondja sorsukat, ügyesen szövi be a forradalom eseményeit, a nemzetiségek lázadását, az oláhok kegyetlenkedéseit, Nagy-Enyed pusztulását s rajzolja azt az átalakulást, melyen az ősi család gondolkozása át megy. Van tagjai közt bécsi diplomata, conservativ; olyan, kit a forradalom heve magával ragad, de egytől-egyig jó hazafi mind. A család lelke a nagyasszony, százados büszkeség és szívjóság typusa. Csak egy kellemetlen alak él köztök, egy papagály, melynek nagyon széles szereplést enged a szerző. Kiállhatatlan állat, a ki mindent megért s mindent tud beszélni s mindig à propos beszél. Izetlen multság az olvasónak s kitömve sokkal jobb hatással lett volna. A mesében különben az előtérben a fiatalok szerelmi története áll; különösen a Kendirokon Ágnesé, kinek férjét Aradon agyonlövik s ki a regény egyik protagonistája lesz. E pathetikus történetet a szép Zsuzsika, Margit, Szőlősi kadet s Kendi Miklós huszártiszt boldogabb szerelme fonja körül. Mindez vegyítve van a forradalom epizódjaival s így elég változatos és érdeklő olvasmányt nyújt. S e mellett megnyugtató is; mert a szerző vidám lelke meg nem engedi, hogy az ő kedves fiataljai közül csak egy is szerencsétlenül járjon. Mindegyik megleli párját, még a fájdalmas Ágnes is remélhet új boldogságot, ha Kendi Imre Amerikából visszatér. Szép ez a világ, élvezni kell!

Ez a Kendi Imre, a frankfurti német parlamentben Magyarországnak — mint szerző mondja — «nagykövete» lesz. Egyik

episódja a regénynek e frankfurti tartózkodás. A parlament elnöke Krüger úr, egy papirkereskedő, ki folyton sört iszik s a magyarokról azt hiszi, hogy erjedt lótej az italuk. Szegény Imre ily operettkörülmények közt nem tehet egyebet, minthogy egy szőke Lottéval ártatlan szerelmi kalandot játszik el s a szerző ügyességének alkalmat ad egy új variation amoureuse megírására. Jó alak a Gerenday alakja. Egy gazdag grófnál jószágigazgató volt. Nagy pecsovics, Kossuthellenség, de szive gyökeréig magyar ember. Később megyefőnökséget vállal, az önkény szolgájának látszik, de csak azért, hogy titokban a sebeket hegeszthesse s megyéjében minden megdölgő gondolatlan lépésnek útját vágja. Ő lesz a nehéz időkben a Kendiek jó szelleme. Némileg Jókai hatása is szól az alakból.

A második regény *Kendi Imre házassága* más hangból indul. Nem csoda; a heroikus idő lejárt a magát, a fiatalokból öregek lettek. Az apák, anyák helyett most már gyermekeik a szereplők. Az első regény Kendi Imréje a másodikban házásnak induló excellentiás úr, nagy pénztekingentély lesz, ki meglehetősen nagy úri phlegmával intézi vállalatait s tarokkozik Tisza Kálmánnal. Ennek unokaöccse, hasonlókép Imre, most a regény fő- és címhőse. Az idők változása meglátszik azon is, hogy a színtér szélesül. Imre, önkéntesi évét Bécsben tölti, majd Boszniában katonáskodik s ott talál egy bosnyák szépséget, mint annak idején nagybátyja Frankfurtban egy Gretchent; a fiatal szerelmesek Olaszországban utaznak, Nápolyt, a Vezuvot nézik. Az első regényben rózsamálit, csombordit isznak, most már — a mint a szedő mindannyiszor átkalodottan hamisan szedi: Muhmot, Chabli-t, Rüdersheimit és Scherri-t. Ezenkívül előfordul az amerikai junker-kocsi, meg a Marchal Nil rózsza is. Az új idők jele az a carrière is, melyet Kendi Imre megfut. Alig hogy szakálla pelyhedzik, lesz szolgabíró, aztán a főispán mellé kerül, majd képviselőnek választják s kegyelmes nagybátyja szárnyai alatt — nyitva volna előtte az út, ha felesége szerelme haza nem vonná birtokára, hogy az ősi vagyont növeszesse s a magyarság ügyét így mozdítsa elé, mert «a kié a föld, azé a hatalom, a jövő». Ez egyik sarkelve a Kendiek gondolkozásának s úgy látszik, a szerző politikai belátásának is. Egy józan, tanulékony képviselőházi földesúr-politikus szempontja uralkodik a regény azon részén, hol közügyek, nemzetiségi kérdések kerülnek szóba. Az új Magyarország képe, melyet a szerző regényének hátterén fölmutat, különben egy kissé csonka. Csak a vagyonos birtokos nemesség s széles politikai összeköttetései s társadalmi kiváltságai szerepelnek benne.

S így csak következetes a szerző, ha a parlamenti életből sem vesz be művébe mást, mint a képviselőház folyósoját, a pártklubbot és a tarokkozó «generálist».

A fődolog a regényben különben Kendi Imre szerelme a szép bojár leánynyal, Murezsán Aureliával, ki őt, miután felesége lesz, a politikai életből, azaz kártyázó semmittevésből kiszabadítja. A Praterben, vadászaton, Olaszországban, egy kissé, sőt talán nagyon is naivul megírt vesuv-i kiránduláson találkoznak egymással s szerelmök egyre nő s megadja nekik halálokig az élet boldogságát. Egész más sorsa van Ghika Lónának, Aurelia, mostoha anyjának. Férjhez ment szerelem nélkül; mást szeretett. Most harmincz éves; csupa vágy, kielégíthetetlen sóvárgás élet, boldogság után. Végre megtalálja ifjúkori eszményét egy nagy-enyedi oláh ügyvéd személyében. Egy hétre övé lesz, de kiábrándul s megöli magát. Nagyon árt e történet érdekének, hogy meztelenül hitványnak mutatja a regény az ügyvédet. Szép fekete szakálla van, tüzes szeme, különben népbolondító, közönséges nőcsábító és sikkasztó. Nyárvégi vihart akar rajzolni a szerző Lóna lelkében, de a vihar támasztójában egy érdekes pszichologiai vonást sem tud fölmutatni s Lóna úgy jár, mint valami szegény szakácsné, ki hitvány csalónak utolsó pénzét odaadta.

De annál melegebb s élénkebb a boldog szerelmesek rajza. Elég élénken beszéli el a szerző a regény sok epizód-jelenetét is, de ezekben nem egyszer párosul bizonyos írói naivitás az ízlés némi hiányával. Ez érezhetőbb itt, mint az első regényben, mely tárgyát tekintve is, gazdagabb s érdekesebb. A második szelleme-sebb pszichologiai elemzést kívánt volna meg, a mi szerzőnknek nem a legerősebb oldala.

n.

Nemes családok Pestvármegyében. Írta Kőszeghi Sándor, Pestvármegye főlevéltárnoka. Hungaria-könyvnyomda, Budapest, 1899.

Ez a szépen kiállított s a Beniczky-család címérével diszített kötet nem a pestvármegyei nemesi családok történetét vagy leszármazását adja. Szerző más, inkább gyakorlati czélokat tartott szem előtt. Alfabetikus sorrendben közli mindazon nemesi családok nevét, melyeknek Pestvármegye levéltárában, illetve az ott levő iratokban bármi tekintetben nyomuk van. A mely család az összeírásokban vagy peres iratokban említetik; a mely család a vármegye nemesi

sorába fölvétetett, a mely családnak akár csak czímerpecsétje fordul elő, azt Kőszeghi fölvette művébe s megmondta, hogy az illető adat a levéltár mely gyűjteményében található. Sok esetben a könyv nem is mond többet, csak annyit, hol van az illető család czímerpecsétje. Ha azonban a levéltár valamely családról egyebet is tartalmaz, például leszármazási táblákat, vagy azt, kik szerezték a vármegyében kihirdetett nemeslevelet, mikor hirdették ki stb., nem mulasztja el az ilyeneket is említeni. Kivételesen egyes családokról vannak másnemű történeti adatok, sőt szerző buzgalma annyira megy, hogy a régi időkben, a mohácsi vész előtt a vármegyében szereplő nemes családokat is megemlíti, habár rólok a levéltárban nincs adat s az anyagot kinyomtatott munkák tartalmazzák. Így sok, öt-hatezer különböző nemesi családról emlékezik meg, melyek, mint maga mondja, az egész országból valók s nem szorosán pestvármegyeiek, hanem részben csak valamely pör útján, tehát közvetve jutottak érintkezésbe a vármegyével, melynek régi nemességéből ma már, mint szerző mondja, legfőlebb 25--30 család maradt fenn. Ha szerző azt hiszi, hogy azt egyedül a török pusztítás okozta, úgy nem ismeri azon igazságokat, melyeket a tudomány pontos statisztikai számítások s megbízható összehasonlítások alapján a társadalom vezető rétegeinek aránylag gyors kihalásáról megállapított. Külföldön sokféle számítás tétellett ez irányban s kitűnt, hogy nemcsak a tulajdonképeni nemesség, hanem a békés városi patriciatus körében is a halál szörnyű rombolásokat szokott végezni s száz év alatt kivész a családok legnagyobb része, vagyis azon nemzetségekből, melyek három-négy emberöltővel azelőtt vezették a város ügyeit, száz év lefolyása alatt 70--80 százaléknak magva szakad s így csak igen kevesen képesek az idők viharos járásával dacolni. A török világ nélkül is erősen megdézsmálta volna tehát a századok vihara Pestmegye régi családait, ámbár kétségkívül a török vész is hozzájárult a romboláshoz. Az ország fölszabeditása természetesen Pestvármegyében is, mely addig közvetlen török uralom alatt állt, új korszakot nyitott a birtokos osztály, a nemesség történetében. Új nevek, új családok léptek előtérbe, még pedig tömegesen. Minél inkább kiheverte a vármegye a multak csapásait, minél inkább emelkedett gazdasági, politikai és socialis jelentősége mint központé, az ország fővárosát, Budát, s Pest emelkedésével gazdasági és közművelődési góczát magában foglaló vármegyéé, annál sűrűbb, annál bensőbb érintkezésbe jutott vele, úgyszólván az egész ország nemessége. A legkülönbözőbb családok tagjai költöztek át

területére vagy Pest városába s vétették föl magukat Pestvármegye nemesei közé. Viszont Pest és Buda polgárai, a vármegye területén lakó ráczok s más ily elemek tömegesen szereztek nemeslevelet s hirdették ki a vármegyében. Ehhez járultak mindenféle perek, hivatalos iratok, melyekben különböző s az ország minden részében élő nemesi családok szerepeltek. Kőszeghi évek fárasztó munkájában, buzgalommal és avatottan böngészte össze a régi akták halmozából az összes ott előforduló nemesi családok nevét s a mi egyéb lényegeset bennök talált. Első sorban gyakorlati szempontok vezették s műve annak az élénken nyilatkozó szükséglet kielégítésének van szentelve, mely a nemesség és családi címér igazolása körül nyilvánul. Töméntelen nemesi családban szakadt meg az 1848-iki átalakulások óta a multtal való kapcsolat s csak a legutóbbi évtizedben merült föl szélesebb körökben a vágy, hogy e kapcsolatot ismét helyreállítsák. Sokan ismét igazolni próbálják nemességöket, a mi gyakran nagy nehézséggel jár, mert nem tudják, hol keressék a bizonyítékokat. Az országos levéltárban igen sok ugyan az anyag, de a sok ezernyi nemesi családnak mégis csak csekély töredékeire vonatkozik. Kőszeghi tehát azoknak, kik nemességök igazolására adatokat keresnek, Pestvármegye levéltárának gazdag anyagát könnyen és áttekinthető alakban bocsátotta rendelkezésére. A ki családjára nézve valami tájékozást óhajt, ha a családról a vármegye iratai egyáltalán megemlékeznek, ha címérének lenyomata valamelyik okiraton megmaradt, azt Kőszeghinél az alphabetikus sorozatban egy pillanat alatt megtalálhatja s az ott nyert adatok alapján magában a levéltárban könnyen fölhasználhatja a szükséges adatokat. E tekintetben a nemesség-igazoláshoz kívánt adatokat keresők Kőszeghi művének nagy hasznát fogják vehetni. Szerző gondosan, szakavatottan dolgozott s a gyakorlati cél mellett a magyar nemesség nagy történelmi szereplése iránti lelkesedés vezette, mely nyolcz oldalra terjedő előszavában kegyeletes kifejezést is nyer. Csakhogy a tulbuzgalom néha túlzásra viszi. Így például, midőn azt mondja: «Csak alig van ötven esztendeje még, hogy hazánkban minden hatalom a kiváltságos nemes osztály kezében összpontosult: de a haza védelme is az ő kötelessége volt egyedül.» Egyedül? Itt szerző elfelejti, hogy 1715 óta Magyarországnak állandó hadserege volt, mely minden háborújában vitézkedett s mely a jobbságból egészített ki, míg a nemesi fölkelés azóta csak kivételesen, 1809—1848 közt sohasem hivatott zászló alá. De e tévedés is azt bizonyítja, hogy szerző a nemesség fényes multja

iránti tisztelettel végezte nehéz és fárasztó munkáját, mely első sorban a nemesi családok azon gyakorlati szükségletét tartja szem előtt, hogy a nemességök és czimerök igazolásához megkiváncsolt bizonyítékok megszerzésében segélyökre szolgáljon. Milyen gondosan járt el szerző az anyag összeállításában, kitünik azon tényből, hogy műve 64 Nagy nevű családról, 34 Horváthról (az egyik Bártfára költözvén ott Horvatovszky-vá lett), 32 Szabóról, 30 Kovácsról és Kováchról, 29 Kissről, 26 Tóthról, 17 Mészárosról, 17 Molnárról, melyek mindegyike más-más család, adja az iratokban levő anyagnak jelzését.

De habár a munkának főcélja gyakorlati, multunk és nemzeti polgárosodásunk ismeretéhez szintén sok tanuságos jellemvonást tartalmaz. Első sorban föltünik, hogy a sok ezernyi családnév közt aránylag minő roppant nagy az idegen nevéek száma. Van itt mindenféle nem-magyar név, de különösen sok a német és a szláv, főleg a rác. Mindez Pestvármegye sajátos viszonyaiban, a területén vagy a királyi városokban élő német és rác lakosság nagy számában nyeri magyarázatát, mely aránylag tömegesen szerzett nemeslevelet, részint azért, hogy a kiváltságosak sorába emelkedjék, részint azért is, hogy fekvő jószágot szerezhessen. A legtöbb esetben az armalis megszerzése személyi összeköttetés vagy pénz útján történhetett, mert semmi nyoma nincs, hogy a nemesítés-szerző akár az ország, akár csak Pest vagy Buda városa körül érdemet szerzett, vagy a közéletben némi szerepet játszott volna. Egyszerűen gazdag ember volt s armalist vásárolt. De azért az egyéni érdem, főleg a tanügy és az irodalom terén szerzett érdemek sem maradtak elismerés nélkül, hanem nemesség adományozásával jutalmaztattak. A mult század s a jelen század első felének több egyetemi tanára és írója, így Kármán József és Kovachich Márton György, több kiváló orvos kapott nemeslevelet s jutott a polgári osztályból a nemesibe. Sok köztük a hivatalnok és a katonatiszt is. Általában megtartották régi idegen nevöket, de egy csekély rész a nemesítéskor vagy később mégis megmagyarosította nevét. Így lett Adelsbergből Nemeshegyi (1838) Bera-ból Bérey (1790 az évszám, a nemesítés vagy névváltoztatás éve), Constantinovicsból Belgrády (1791), Dambergerből Huszty (1837), Eichholtzból Tölgyessy (1838) Holcziusból Fa (1792), Grembergerből Geréby (1840) Gregoryból Görgey (de nem a görgői és toporczi, mely ősrégi, hanem egy más család), Hadermannból Hadáry (1840), Heusellből Házy (1812), Heinpucherből Bikkesy, Schweitzerből Helvey (1847),

Hirhagerből Eörhalmy, Hoffmannból Reményi (1833), Holczinannból Zirty, Kardetterből Algyai, Knoblauchból Irányosy (1752), Kochból Kemény, Kromholczból Galgóczy, Krammerből Kalmár vagy Kalmárfy (1792), Krammerlaufból Kalmárfy (1790), Klymből Kendelényi, Kronerből Koronay (1795), Obereignerből Sembery (1675), Ochsól Jármay, Popovicsból Mocsonyi (1783), Pflanzeltből Pánczély, Pronstreiterből Ujfalussy, Remoldból Remekházy, Stroh-mayerből Szalmássy (1791), Spiegelből Tüköry (1831), Tretterből Járy (1837), Wernerből Verney (1844), Wohlmannból Jámorfy; Wurmból Almay (1834). De történtek a nemesítés alkalmából más névváltozások is. Így lett például Czinegéből Daruváry de eadem (1839), Vargából Ilkey vagy Tröscherből Tresinszky (1824). Kőszeghi munkája a gyakorlati cél mellett, melyet szem elől tart, mindenestre sok érdekes adalékkal járul a magyar uralkodó osztály, a nemesség erős fölszívó képességének s általában utolsó két századbeli alakulásának ismeretéhez.

Acásdy Ignác.

Mi a művészet? Írta gróf Tolsztoi Leó. — Fordította Hegedüs Pál szegedi főreáliskolai tanár. — Ára három korona. . . Szeged. Gönczi I. József könyvkiadása. 1899.

A fordító rövid előszavát ezzel a kissé vásári ízű kínálgatással végzi be :

«Ha ezeken kívül» (hogy tudniillik «alig létezik mű, mely a művészet lényegét, szerepét és fontosságát egyszerűbben, érthetőbben és világosabban fejtegetné») figyelembe vesszük, hogy e mű írója maga is nagy művész, a mai regényírók fejedelme, és művében tizenöt évi tanulmányainak és gondolkodásának eredményeit foglalja össze, úgy a mű becsével, melyet az is fokoz, hogy szerzője semmiféle irodalmi vagy művészeti iskolának sem tagja, eleve is tisztában lehet mindenki.»

(A ritkított betűkkel nyomott előszóban a «tizenöt év» még a többinél is vastagabb betűkkel van kinyomva.)

Ugyan a fordító lelkesedése meglehetősen hidegen hagyott, mégis érdeklődéssel vettük kezünkbe a vallási socialismus vakbuzgó prófétájának könyvét, mert — bár előre tisztában voltunk azzal, hogy e mű tudományos igazságot nem fog nyújtani (ezt a Tolsztoi Leó életpályája lehetetlenné teszi) — azt reméltük, hogy ez egy-

oldalúságában is nagyszellemű és nemeslelkű ember munkája az igazság valamely foszlányát tartalmazni fogja vagy pedig a contrario tanulságos következtetésekre fog vezetni.

Egyik feltevésünkben sem csalatkoztunk.

E kérdés minden bűvására nézve hasznos lesz, ha a Tolsztoi könyvét elolvassa, mert megtanulhatja belőle, hogy vizsgálódásai-ban minő utat nem szabad követnie, hogy minő præmissák azok, melyekből kiindulva talán szellemesnek látszó reflexiókhoz juthat, de semmiesetre sem tudományos eredményekhez.

A másik reményünk is bekövetkezett. Azt hisszük, hogy a nagy szellemek intuitio képessége jelen esetben is bevált. A hamis elmélekedések tömkelegében az igazság egy atomja csillámlik felénk, bár eltorzított alakban, mint az alábbiakban látni fogjuk.

Hogy szempontunkat tisztába hozzuk, hogy az olvasó fejtegetéseinket ellenőrizhesse, előre kell bocsátanunk, hogy a sociologiai világnézet alapján állunk.

Véleményünk szerint ez az egyedüli, melyből a socialis élet jelenségei — tehát a művészetéi is — az igazság megközelítésének reményével tárgyalhatók.

Azok az eredmények, melyekkel a metaphysikusok századokon át megajándékozták az emberiséget, mindennél jobban igazolják álláspontunkat.

És Tolsztoi szerencsésen mutatja ki, hogy milyen ez elméletek tudományos értéke a művészetek terén is, midőn minden író önkényesen választott alapelvéből kiindulva a legellentétebb, legellenőrizhetetlenebb és — ne habozunk kimondani — a legértelmetlenebb eredményekre jut.

Ezen elrettentő példákön okulva Tolsztoi rokonszenvezni látszik az angol gondolkodók: Darwin, Spencer Herbert, Allen Grant kutatásaival. De a helyett, hogy ezek módszerét követve a lélektan, az élettan, az ethnographia, a történelem adatai tanulmányozásával, a sociologia többi eszközeinek segítségülvérese mellett igyekeznék e gondolkozók elméleteit megvizsgálni, lerontani vagy továbbfejlesztteni, -- letér a tudomány útjáról és kedvenc eszméibe vetett szenvedélyes hitétől elragadtatva, a társadalmat reformálni akaró vágyától sodortatva: maga részéről is csak szaporítja a metaphysikus alkotások számát.

Jóformán a bizonyítás megkísérlése nélkül hamisnak jelenti ki az eddigi eredményeket s minden levezetés nélkül abból az elvből indul ki, hogy a művészet a nyelv mellett az emberek egymás-

sal való érintkezésének eszköze», mert az emberiség tagjait közös érzelmekben egymással és — legmagasabb fokán — az egész emberiséget az istenséggel egyesíti.

És mik ezek az egyesítő érzelmek? A kor vallási meggyőződésének megfelelők, vagy legalább az egész emberiség közös érzelmei.

A művész az, ki ilyen érzelmet magában érezve mindazokban fölbresztteni képes, kik művét látják vagy hallják.

A civilisatio régi ellensége a szenvedő milliók meleg és érzékenyszívű barátja, a természethez való visszatérés apostola, a tiszta, eredeti keresztyén hit elfogult harczosa ezzel a mérleggel kezében száguld végig az emberi művészetek birodalmán s nem csoda, hogy irgalmatlanul tapossa le az emberiség legdrágább geniusait, alig hagyva meg közöttök egy pár ismert nevet.

Nem művészet! rossz művészet! hamis művészet! . . . kiáltja mindenfelé.

A mióta a társadalom magasabb osztályai hitöket az egyház tanaiban elvesztették, tehát körülbelül a XIII. és a XIV. századtól kezdve, a művészet megszűnik a vallási érzelmek kifejezője lenni s az élvezet, a gyönyörködtetés szolgálatába szegődik, az «előkelők» kitartottja lesz.

Ez a művészet nem művészet többé. A művészetnek semmi köze sincs a széphez s az élvezethez! Nem érzelmeket fejez ki többé, hanem csak utánoz, másolja azokat a jelenségeket, melyek az «előkelők» tulfinomodott idegeit izgatják, unalmokat elűzik.

Így lesz, hogy az emberiség nagy többségére nézve a művészet élvezhetetlenné válik, hogy az emberek milliói művészet nélkül élnek. Bezzeg a Bibliát, a nagy nemzeti eposziákat, a népköltészetet minden ember tudja élvezni. Ezekhez nem kell sem kommentár, sem művészeti kritika! Minek folytatnám tovább? Az «érzelmek közvetítése», mint a művészetek egyedüli föladata és ennek fokmérője a mindenkori vallási érzelmek annyira tudományellenes kiindulási pontok s az ezekből levont következtetéseknek úgy a multra, mint a jelenre és a jövőre nézve annyira ellentmond a sociologiai tudomány minden lapja, hogy azok megdöntése teljesen fölösleges.

Nem áll, hogy a művészet valaha pusztá érzelmkövetítés volt, nem áll, hogy a jó és rossz fogalmait kizárólag vagy legtöbbször a mindenkori vallási eszmék adják vissza; nem áll, hogy a művészetek differentiólódása — melynél fogva bizonyos fajai többé

nem az egész emberiségéi — egy természetellenes fejlődés eredménye; nem áll, hogy a jövő művészetének iránya az írónk által megjelölt uton fog haladni. De minden kétségen kívül igaz, hogy az élvezeti hatás a művészet sociologiai funkciójának egyik eleme, hogy a művészet soha sem állott a vallás vagy egyéb más társadalmi productum teljes és öntudatos szolgálatában (bár úgy a vallás, mint minden más társadalmi productum hatott a művészetre és ez meg visszahatott amazokra), hogy a művészet fogalmát a kezdetleges művészeti termékekre korlátozni nem lehet, hanem igenis a modern dráma, regény, zene, képzőművészetek stb. a primitív ember művészetéből az evolutio általános, mindent át fogó törvénye alatt fejlődtek ki jelenlegi formájukig.

Szóval az emberi társas együttlét csaknem minden tényezőjének, azok kölcsön hatásának és e kölcsönhatás eredményeinek merőben önkényes és tudomány ellenes tartalmat és jelentőséget tulajdonít szerzőnk.

Mi az tehát, fogja kérdezni az olvasó, a miben mi az igazság egy csillámát véltük fölfedezni?

Véleményünk szerint a művészet hasznosság nélkül való élvezeti elemének kizárólagos hangsúlyozása a tudományban nem volt a teljes igazság, hanem annak csak egy része. A sociologia művészeti elemeinek szemlélete minket arról győzött meg, hogy az a functio, melyet a művészetek a társadalom fejlődésében betöltenek, nem merül ki az élvezet-nyújtás szerepében, hogy e mellett a hasznosság elemei éppen ily nagy vagy tán még nagyobb részt követelnek magoknak.

Az evolutionista tudomány eddig ilyen elemeket nem fedezett föl, pedig úgy hisszük ezek kifejtése nélkül igen távol állunk a teljes igazságtól.

A Tolsztoi könyvében főszerep jut az emberek érzelmekben való egyesítése gondolatának, mint a művészetek föladatának a társadalomban. Mondom, teljesen megbizhatatlan elemekből leszűrve, teljesen félreismert jelentőséggel, az emberiség fejlődéstörvényeinek teljes figyelmen kívül hagyásával: de szerintünk az igazságnak sejtése van e gondolatban. Egy ismertetés kerete nem engedi meg, hogy itt kifejtteni megkísértsük azt a szerepet, a melyet mi e szempontból a művészeteknek tulajdonítunk. Különbösen is egyszerű kifejtése nem érne sokat. Hogy azt az igazság magaslatára emelhessek, be kellene illeszteni a sociologiai tudomány egész rendszerébe.

Csak jelezni kívántuk azt a véleményünket, hogy a Tolsztoi könyve az igazság szerencsés sejtését nyújtja abban a tekintetben, hogy a művészetek sociologiai szerepének egyik ere a társadalomra közvetlen hasznossággal bír.

És ezt az ért a tudomány megvilágosításába helyezve többit nyernénk pusztá elméleti igazságnál.

Tudományos alapot nyernénk arra, hogy a művészet termékeit osztályozhassuk érték szerint. •

Nem ugyan úgy, mint Tolsztoi teszi, hogy a művészet bizonyos alkotásait száműznők a művészet birodalmából. Mert ez épen oly kevésbé volna tudományos álláspont, mint a csalánt kirekeszteni a növények országából azért, mert csíp. Hanem abban az értelemben, hogy megállapítanánk: mely művészeti termékek leghasznosabbak az emberiségre, melyek kevésbbé hasznosak s melyek végül károsak?

És ez alapon talán tudományos erővel fog lehetni kimondani a halálos ítéletet a század végének némely pervers alkotására, melyektől a moralista utálatával fordul el Tolsztoi Leó.

Talán egy socialis művészeti politika alapját nyújtaná ez az igazság. — Végül egy pár szót legyen szabad a magyar fordításról szólani.

Az többnyire világos, gördülékeny és kifejező. Helytelen azonban, hogy a fordító nem jelölte meg a kiadást, mely után fordított s azt sem, hogy orosz eredetiből vagy pedig másod kézből fordított-e.

Már pedig ezzel a fordító tartozik, hogy ellenőrizhető legyen.

Igen szokatlan dolog, hogy a fordító fordítását a közoktatásügyi miniszternek ajánlotta.

Nézetünk szerint az ajánlás fordított munkánál csak egy esetben lehetne indokolt: ha valaki olyan időben fordítaná le a kultura valamely oszlopos termékét, midőn a hazai közvéleménynek arra irányítása különösen indokolt. Szóval, ha az illető mű korszakalkotó jelenség s ha bizonyos honi viszonyoknál fogva szinte nemzeti érdek az ország figyelmének arra terelése.

Ezek a szempontok a jelen esetben nem forogtak fönn. Azért izléstelenség ez az ajánlás. Ez a közélet terén terjedő bizantinismus egy kis hulláma.

Jászi Oszkár.

Jules Payot: L'Éducation de la Volonté. Paris, F. Alcan, 1898.

A francia nevelés csődöt mondott — hangzik sok felől. Az a tökéletes nevelési rendszer, melyet a köztársaság büszkén vallott legértékesebb alkotásának, gépezetnek bizonyult, melyből évenként százával, ezrivel kerülnek ki a formába öntött automaták; de jellemeket nem termel, akarni tudó, tettere kész egyéneket fejleszteni nem tud. A politikai életben a közepszerűségek uralkodnak; az igazi tehetség nem bír fölvergődni. A grande nation a szabadság harmadik évtizedének végén eljutott a Panamához s a Dreyfus-pör revisiójához. S a nemzet jobbjai aggódva jajdulnak föl, hogy a francia, középosztályból kiveszett az egyéni kezdemény, hogy a vezető osztály az elzülles útján van s a következményektől nemzetök jövőjét féltik. Van okuk rá. Franciaország népessége az utóbbi harmincz év alatt nem gyarapodott, sőt csökkent; a művelt rétegeknél a születések apadása megdőbbsé; az elválások száma pedig évről-évre nő. A gondolkozó elmék aggódva fürkészik ennek okát és azt a középosztálybeli ifjúság elhibázott neveltetési rendszerében, elpuhultságában találják.

A kérdéssel az utóbbi években sokat foglalkoztak. Az eredmény mindenütt ugyanaz: a nevelési rendszeren változtatni kell; a merő tudás helyett a súlyt a jellemképzésre, az akaraterő fejlesztésére kell vetni, ha azt akarják, hogy a nemzet régi helyét visszafoglalja; mert a gondolkozó hazafiak megdőbbsenve ismerik be, hogy Franciaország, mely három évszázadon keresztül vezérszerepet játszott, ma ezt a szerepet elvesztette; hátrább szorult; a vezetés kiesett kezéből s azt a két ősellenség: az angol s a német vette át.

Franciaországban ma a legelőkelőbb elmék ezt sürgetik országszerte és ennek kapcsán nem restellnek rámutatni a főnnálló nevelési rendszer tévedésére: hogy az a vallást a nevelési tényezők közül kihagyta; ma a Sorbonneban arról vitatkoznak, mikor kell a vallásoktatást megkezdeni, hogy a vallás a lélekben erős gyökeret verjen; az, hogy nem a dogmatikai, felekezetes hitoktatást, hanem a tiszta vallásos érzés fölébbsztését kívánják, a dolog lényegén nem változtat, abban mindnyájan megegyeznek, hogy a vallásos érzés fejlesztését nem lehet eléggé korán kezdeni és egy szép napon megérhetjük, hogy a száműzött vallásoktatás diadalmasan vonul be a francia nevelési rendszerbe; mert a mit hivatalosan ennek helyébe állítottak: az erkölcsstani oktatás — mint azt ma magok a

moralista fölfogás legbuzgóbb hívei is beismerik, nem termette meg a várt gyümölcsöt.

Az akaratérő fejlesztését sürgeti két előkelő író is: Payot, a nevelő-philosophus és Desmolins, a sociologus; mindegyik a maga terén, a maga eszközével dolgozva, ugyanarra a végső következtetésre jut. Mind a kettő gyakorlati elme; a fönnálló nevelési rendszertől nem várva semmi jót, egyik az ifjaknak ad gyakorlati útmutatást, hogyan fejleszszék ki az akaratérőt saját-magokban; másik a társadalomtól várja a megváltást: a szülőkhöz fordul, tőlök kívánja, hogy a szomszéd angol példáján okulva, önállóságra neveljék fiaikat. Desmolins művét a *Szemle* olvasói már ismerik; *) ezúttal csak Payot munkájával foglalkozunk.

A dolog bennünket is érdekel. Társadalmi válság előtt állunk mi is, sőt részben már benne is vagyunk; történelmileg kifejlődött középosztályunk fönmaradásához a nemzet fönmaradása van kötve; ennek neveltetése pedig épen az alkotmány visszaszerzése óta aggasztó irányban halad, mert a tudományos színvonal emelkedése nem vakíthat el senkit az erkölcsi színvonal sülyedésével szemben. Kérdés, mai, tökéletesebb iskoláink fognak-e teremni oly szívós, hajthatatlan jellemeket, a minők a nemzetet a nagy rázkódások idején föntartották s a minőkre ma, a bizonytalan jövő küszöbén, kétszeresen szükség van? Az analogia a francia viszonyok s a mieink közt sok szempontból megdöbbenő. Ezért okulhatunk az ő példájokon mi is és itt az ideje, hogy a belátóbbak, a gondolkozók, a messzebbrelátók figyelmeket nálunk is a nemzeti fejlődés, a társadalmi élet s a nevelési rendszer között levő kapcsolatra irányozzák. Ha van baj, a min segítni kell, most még talán nem késő.

Ezzel áttérhetünk írónk művének ismertetésére; a magyar olvasó tájékoztatására legyen szabad azonban előrebocsátnunk annyit, hogy a francia középoktatásban az internátusi rendszer dívik. 6—800 tanulóra berendezett óriási kaszárnyák ezek, hol a tanulók csekély számú benlakó tanár fölügyelete mellett katonai fegyelem alatt élnek. Középiskoláik végeztével pedig az internátus vas fegyelme alól egyszerre kerülnek az egyetemi élet korlátatlan szabadságába. Az eredmény világos, szabadságukkal élni nem tudnak, visszaélnek vele; eltékozzolják testi-lelki erejüket. A többit maga írónk mondja el.

* * *

---

*) Lásd a *Budapesti Szemle* 1897. 248-ik számát.

Fölfogását s könyve czélját annak következő bevezető sorai fejezik ki :

«A XVII. században s a XVIII. egy részében a vallás föltétlenül uralkodott az elmék fölött; az akarat nevelésének kérdése nem vetődhetett föl egész egyetemességében; az az erő, melylyel a katolikus egyház — a jellemnek e hasonlíthatatlan nevelője — rendelkezett, a hívek általános életirányának megadására elegendő volt.

«Ma ez az irányítás a gondolkozó elmék nagy részénél hiányzik. Azt nem helyettesíti semmi. S valóban lapok, szemlék, könyvek, még a regények is versenyt hajdulnak föl az akaratnak mai alacsony színvonalán.

«A kik a bajt orvosolni akarják, az uralkodó lélektani nézetek alapján azt hiszik, hogy az akarásban az értelemnek is nagy része van; holott az akarat érzékeny hatalom, s ha az eszme hatni akar rá, a szenvedély színét kell magára öltenie.

«A metaphysikai elméletek csekély jelentőségűek; holott nincs érzés, mely a lélektannyyújtotta segédeszközök okos fölhasználásával egész életünknek irányt ne adhatna. Nem is sejtjük, hányféle eszközzel kínál a lélektan, hogy azzá lehessünk, a mik lenni akarunk.

«Eddig két elmélet uralkodott: egyik szerint a jellem velünk születik s azon változtatni nincs módunkban; ez gyermekes fölfogás. Másik a szabad akarat elmélete, mely látszólag kedvez az akarat nevelésének; tényleg azonban ártalmára van, minthogy az erkölcsi fölszabadulást könnyűnek, természetesnek tekint, holott az hosszadalmas, sok gondot s pontos lélektani tudást igénylő munka». Ezért ajánlja könyvét Ribotnak, ki először üzte ki a metaphysikát a lélektanból.

Tovább így folytatja:

«Az akarat gyöngeségének egyetlen orvossága az érzések okos nevelése.

«Sok ifjú panaszkodik, hogy nincs módszer, mely önmagán uralkodni megtanítaná». Payot könyve ezt nyújtja a szellemi téren munkálkodó ifjúnak. Az akarat nevelését nem elvontan tárgyalja; tanulókhöz szól; arra az akaratra szorítkozik, melyet a kitarító, hosszas szellemi munka kíván. «A tanulók nagy része dilettáns és enervált. E két betegség gyógyításával meg kell próbálkozni.»

Hogy fején találta a szöveget, kitűnik abból, hogy könyvének

első kiadása néhány hét alatt elfogyott s abból öt év alatt, 1898-ig, hét kiadás jelent meg.

Az első fejezet megkapó igazsággal rajzolja az akarat gyöngeségét a tanulóban s a szellemi munkásban. Alapokát az emberi természet veleszületett tétlenségében keresi, mely főkép a tartós erőfeszítéstől irtózik. Az utazók mindenfelé azt tapasztalták, hogy civilisálatlan ember a kitartó törekvésre képtelen.*) A szenvedély, természeténél fogva, múló s így nem lehet igazi gátja az erőfeszítésnek; az igazi gát állandó: maga restségünk. Restek vagyunk gondolkozni; restek vagyunk valamit kigondolni; restek vagyunk ellentállni; szeretjük a kész helyzeteket és a járt utat, szívesen úszunk az árral s készek vagyunk elfogadni a mások véleményét. Nincs kezünk ügyében tárgy, melyet csekély erőfeszítéssel észszerűbbé ne alakíthatnánk; ezt azonban nem teszszük; inkább tűrjük a megszokott kényelmetlenséget, mintsem a javítás fáradságára vállalkoznánk. Ezért keresi ma annyi ember a hivatalt, hol — szemben a nyomorult fizetéssel s a gépies, lelket ölő munkával, — melyben a lélek nemesebb tehetségei lassankint elsorvadnak, föltalálja ideálját, mely abban áll, hogy sem gondolkozni, sem akarni, sem cselekedni ne legyen kénytelen. Ezzel azonban nemcsak a hivatalnok van így. Nincs pálya, melyen az ember idővel géppé ne válnék; az ügyvéd, a bíró, a tanár is kész tőkéjéből él, melyet csak alig gyarapít; az önálló gondolkozás helyét elfoglalja a rutin; évről-évre ritkul az alkalom, hogy nemesebb értelmi tehetségei munkát leljenek; gyakorlat hiján az ész lassankint eltompul.

Így él a mai ifjú is szórakozott, felületes, izgatott, üres, léha életet. Sokfelé kapkod, de kitartó, komoly munkára képtelen. Ezt megsínyli kedélye is, mert a fárasztó erőfeszítéstől elszokott lélek nem élvezi a pihenés örömét, de az igazi öröme is képtelen. Teste-lelke elpetyhüdik.

•Ez a bennünk rejlő restség azonban nem zárja ki az akarat pillanatnyi fölbuzdulásait; erre a civilisálatlan ember is képes; ám az ily fölbuzdulás nem mehet komoly akarás-számba. Az arabok nagy birodalmat hódítottak; megtartani azonban nem bírták, mert hiányzott belőlük a kitartás, mely ily birodalom szervezéséhez és kormányzásához szükséges. Így a rossz tanuló is képes éjszakázni,

---

*) Erre élő példa nálunk a cigányság. (G. S.)

mikor a körmére ég a vizsga : magol, tanul, egyszerre sokat bevág ; ez azonban a komoly, állandó erőfeszítéstől messze van.

«Az ily munkát rest munkának lehet nevezni. Van azután szétforgácsolt munka is, mikor az ifjú szünetlen tesz-vesz, de erejét nem összpontosítja egy irányban. Holott az igazi munka épen minden erőnek egy irányba való összpontosítását jelenti. Még inkább áll ez a teremő munkára. Mert más a mások kész munkáját az emlékezetbe beraktározni ; más a kigondolás, az eredeti művek alkotása. A mai tanulók jobban szeretnek tanulni, mint kutatni ; szorgalmasak, de nem gondolkoznak ; emlékezetöket készek agyonterhelni, de önálló ítéletet alkotni nem hajlandók. Ez a restség nyomon követhető minden fokon, egész a tudósokig : sokan gyűjtik hangyaszorgalommal a kész anyagot, de azt önállóan, kritikával földolgozni kevesen hajlandók, mert ez erőfeszítést kíván és felelősséggel jár.

«A mai oktatási rendszer — Payot csak Franciaországra érti, de azt hiszem, bátran alkalmazhatjuk a magunkéra is — mintegy arra törekszik, hogy a tanuló erejét szétforgácsolja. Kényszeríti, hogy mindent érintsen, de semminek sem engedi mélyére hatni. Meg akarna állani? — Tovább ! tovább ! — De még nem értem jól. — Tovább ! tovább ! Így hajszolják át a szegény modern Bolygó Zsidót a chémián, a physikán, a botanikán, a mennyiség-tanon, a földrajzon, az élő és holt nyelveken, a lélektanon, a történelmen, a bölcsészeten — végig a középszerűség felé ; középiskolájában tanul meg felszínesen látni, látszat után ítélni, s az egyetemen ez az eszeveszett hajsza nem lassúdik.

«Ehhez a modern életviszonyok : a könnyű közlekedés, a gyakori felületes utazás, az ujságolvasás ; a belső élet úgyszólván megszűnik, az értelem szinte tönkre forgácsolódik ; zaklatott, üres életet élünk. Ily viszonyok közt mi óvja meg az akaratot a szét-szóródástól, holott abban az ellentállást nem fejtette ki senki ? Nem erősítik azt, csupán izgatják, hol megfélemlítéssel, hol dicsérettel. Pedig az embert az akaraterő teszi. A nélkül a legragyogóbb tehetség is hiábavaló.

«Akarni is meg lehet tanulni».

Miképen ? Azt a további fejezetek mondják meg.

* * *

«Mi a munka ? Figyelés. A szellemi munka nem egyéb, mint összes figyelmünknek, összes erélyünknek egy pontra való irányí-

tása. Newton szünetlen a nehézkedésre gondolt; Darwin szünetlen az élő lényeket figyelte. Ez volt titka fölfedezéseiknek. Nem elég, ha olykor gondolunk valamire; az eszmének bennünk kell élnie, velünk kell járnia — miként Goethe hordozta magával *Faust*ja eszméjét harmincz évig; az eszmetársulás útján csakis így válhatik termékenynyé; azután egy elejtett szó is elég lehet, hogy életre hívja. De az alkalom csak azt az eszmét pattanthatja ki, a melyet sokáig hordoztunk lelkünkben. Erre kell az ifjút szoktatni. Tanítsuk meg figyelmét, érdeklődését, akaratát egyetlen tárgyra összpontosítani s e főczélnak minden egyebet alája rendelni.

«Lehet erre valakit megtanítani? Az a kérdés.

«A velünk született jellem vitatói — Kant és Schopenhauer — ezt tagadják; Spencer is csak annyit enged meg, hogy az emberi természet évszázadok lassú munkája alatt változhatik át. Holott a jellem számtalan tényező eredménye; a tapasztalat pedig arról győz meg minden elfogulatlan megfigyelőt, hogy az emberek jellege a körülmények változása szerint a legnagyobb változásokra is képes.*)

«Schopenhauer szerint, a ki egyszer rosszat követett el, örökre elveszti bizalmunkat, a mi nyilván mutatja, hogy a jellem változatlanságában mindannyian hiszünk. Pedig ez csak annyit bizonyít, hogy az emberek óriási tömege sohasem próbálta saját jellemét átalakítani; legtöbbször vakon követi a közfölgóást, a divatot, úszik az árral; tetteiről önmagának számot nem ad; impulzusait kívülről nyeri; báb, a melyet környezete rángat, előítéletei, conventiói fonalán. Ez is ősi restségünk mellett bizonyít.

«Hasonló tévedésbe esett Taine az ő milieu-elméletével, holott ugyanaz a milieu termette koronkint a hősokeket és gazembereket.

«Lényegileg gátlólag áll útjába az akarat nevelésének a szabad akarat elmélete is; mert nagy fönnen elhitesi az emberrel, hogy egy *fiat*-tal minden megmegy; holott az akarat nevelése fáradságos, hosszas, kitartó munkát kíván; a ki apródonkint nem próbálja, egyszerre el nem érheti. Az erkölcsi szabadság nem önkényes szabadság, hanem önuralom, magunk alávetése az erkölcs és a természet törvényeinek. Nincs e világon igazi szabadság, melyet ne

---

*) Szt. Pál, Szt. Ágoston megtérése; a fegyházakból kikerült sok gonosztevő megjavulása; viszont a tisztességes emberek elzüllése — mindez meghazudtolja Schopenhauert. (G. S.)

kemény harc árán kellene kivívni, melyet ne kellene szünetlen védelmezni. A szabadság jutalom, de csak az nyeri el, a ki méltó rá, a ki megküzdött érte. Úrrá lenni önmagunk fölött nehéz; egy fiat alhoz nem elég; állati ösztöneinket csak fokról-fokra győzhetjük le; de legyőzhetjük. A lélektani törvények ismerete nélkül menni neki e küzdelemnek oktalanság és kész vereség. Az emberi természetnek csak úgy parancsolhatunk, ha törvényeit tiszteletben tartjuk. Szabadság nincs számunkra, csupán a determinismus korlátai közt.

«Úgy, de — mondják ellenfeleink — ha a szabad akaratot tagadjátok, föl kell tennetek a vágyat. S a mely tanuló nem vágyik dolgozni, nem is fog dolgozni soha.

«Igaz. Csakhogy az emberi természetben benne van a jobb utáni vágy. A fiatal lélek a Socrateseken, a Pasteurökön, a paulai Szt. Vinczéken lelkesül, nem pedig a gézengúz naplopókon, s inkább azokhoz óhajt hasonlítani; ezt a vágyat megerősíteni, a jónak e kisedet csiráját ápolni, nagyra növeszteni a nevelő gondja. Hogy akad romlott ifjú, ki a gazokat dicsóíti, az a dolgon nem változtat; mint a hogy a gondolkodás törvényein nem változtat az, ha vagy egy örült azok ellen cselekszik.

«A szabadságról való ez a fölfogás talán nem oly csábító, mint a szabad akarat elmélete; de azzal szemben megvan az az előnye, hogy igazi lelki és erkölcsi természetünknek megfelel».

* * *

Könyve II. részében Payot mélyreható lélektani elemzés és számos meggyőző példa alapján fejti ki, hogy az akarat létrehozásában maguknak az eszméknek csekély szerep jut. «Az érzelmekkel való harcban az eszme mindig a rövidebbet húzza; még a kényszereszmének ereje is onnan ered, hogy valami érzelmi elemet tartalmaz. Vannak eszmék, melyek érzelmeink, vágyaink, gyűlölségünk kifejezői, melyekkel azok összeforrvák; ezek már bezzeg bírnak hatni akaratunkra; sőt ezek fősugalmazóink s főtámaszaink minden tartós, egy irányban való tevékenységünkben. Minő például hazafi lelkében a szabadság eszméje. De ható erejüket ezeknek is a bennök rejlő érzelmi elem, a velök egybeolvadt szenvedély adja meg. Tetre bármely eszme csak akkor ösztönöz, ha már érezzük is. A kávéházi socialista nem mondana le kávéjáról a szegényekért; Tolsztoj ellenben elveti gazdagságát s úgy él, mint az orosz paraszt. Tolsztoj érzi a szegény nép nyomorát; az a kávéházi újságolvasó csak tud

felőle. — Eszméinknek teljesen uraivá válhatunk, de hajh! az érzékiségünkkel való nehéz küzdelemben azok segítsége alig érdemel szót.

«Annál hatalmasabb ösztönzői akaratunknak érzéseink. Nagy tettekre csak nagy szenvedélyű emberek képesek. Az érzelmek alapja a hajlam. Hajlamaink mintegy akaraterőnk főirányai, melyek egyes izomszövetek működésében érvényesülnek. A gyűlölet, a harag egykép nyilvánkozik nemzedékről-nemzedékre, megérti annak nyilvánulásait a gyermek is; az egyén kevés vonást változtat rajta. Az érzés minden lelki működésre hatással van; megzavarja az észrevételt is, a valóság helyébe a látomást teszi; nemcsak a félelem állít elénk rémképeket, a gyűlölet is el tudja torzítani a tárgyakat s a szerelem nem a legnagyobb bűbajos-e? Épen így hat az erős érzés a gyöngébb érzésre is. A hiúság nagy suggeráló; hányszor sugalmaz részvétet, örömet, bánatot, megbotránkozást, ha azt épen éreznünk illik, holott nála nélkül dehogya is éreznők; a conventionális érzések mind-ebből a forrásból fakadnak. — Még inkább kényérem bánt az érzés emlékeinkkel, önkényesen színezi, letörli, összezsereberéli őket.

«S mégis azt hiszszük, szabadon választjuk útunkat; pedig el volt döntve előre, nem általunk, de bennünk. Értelmünk királynak hiszi magát; de törvényt nem maga szab, hanem hajlamaink. Mill szerint «a legszenvedélyesebb természetek voltak legállhatatosabbak a kötelesség teljesítésében, ha szenvedélyök ebbe az irányba volt terelve». Érzéketlen gyermekkel a nevelő nem megy semmire. Nem megy semmire a politikus sem, ha csupán eszmével dolgozik és nem tud hatni a népek érzelmeire.

«A baj csak az, hogy, míg az érzelem lelki életünkben ily döntő szerepet játszik, hatalmunk felette nagyon csekély, minthogy a fölindulással járó physiologiai zavar akaratunktól független.

«Van azonban egy tényező, mely az értelem pártjára áll és annak lassankint mégis megszerzi a hatalmat az érzelem fölött: az idő. A fölindulás pillanatában csak külső csillapító szerekhez lehet folyamodni, melyek a szívverést lassítják, az idegeket elbágyasztják. Továbbá lehet uralkodni az izmokon is: mosolyra kényszeríteni a vonagló ajkat, nyugalomra az öklöbe szoruló kezét; de csak akkor, ha valamely más érzés áll sorompóba: a botránnyal való félelem, vagy az egyéni méltóság érzete. Idővel azonban urává válhatunk fölindulásainknak; idővel fölszabadulhatunk érzelmeink zsarnoksága alól.

«Lássuk, miképen?

«Az önuralom megszerzéséhez legfontosabb föltétel az állandó szokások megszerzése. Csakhogy ehhez az értelem működése nem elég; érzelmek is kellenek, melyek az embert cselekvésre ösztönözzék. A gyermeket az önuralomra először a félelem, vagy hiúság vagy szeretet ösztönzi.

«A saját akaratunk nevelése lényegileg azon fordul meg, képesek vagyunk-e a kelletlen eszméket vagy munkát kellemes érzelmekkel összekapcsolni? Önző és magasztos érzelmeink egyesülhetnek — pl. valamely jó könyv megírásakor — restségünk, állhatatlanságunk legyőzésére. Iparkodjunk munkánkat kellemesnek találni s azzá fog az válni; iparkodjunk örömmel teljesíteni s végre örömről fog benne telni. Csak a kezdet nehéz; a megszokás könnyűvé tesz mindent.

«Csak rajtunk áll kedvező oldaláról fogni fel teendőnket; elképzelni mind azt a jót, a mit általa elérünk, mind azt a rosszat, a mit általa elkerülünk. A jobb érzések nagyobb része minden normális emberben megvan; bár olykor csak szunnyad és előbb fel kell ébreszteni. De azután megerősödik és elhatározó tényezőjévé válhatik akaratának. Érzelmeinkre közvetlenül kevésbé hathatunk, de hatalmunkat nagyra növesztheti a képzettársítás törvényének okos alkalmazása; a tanuló szüleire gondol, kiknek szorgalmával örömet szerezhet; pajtásaira, kik becsülik érte.

«Van az eszmének még egy értékes tulajdonsága, mely az érzelemmel szemben fölényt biztosít számára: állandósága; mert az érzés változó, heves kitöréseit fáradtság követi; ezt a szünetet használhatja fel az eszme a maga előnyére, mert ilyenkor ő uralkodik.

«Az érzés azonban lehet kedvező az önuralomra vagy kedvezőtlen. A kedvező hangulatot föl kell használni, munkához fogni; a kedvezőtlent igyekezni kell elűzni, más, vidítóbb képzetek felidézésével; vagy elképzelésével mindazon rossznak, a mi szenvedélyünkben származhatik. A szenvedély a valóságot másképp színezi; annak figyelmes vizsgálata megmutatja a tévedést s kigyógyít belőle. Olykor azonban szenvedélyeink legyőzésére szükséges magunkkal valamit elhítenünk. A mi nagyon is lehetséges. Az ember kitörülheti emlékéből azt, a mire nem akar gondolni és végre valószínűnek találja azt, a mit gyakran elképzel. De ugyanazt a körülményt láthatja fontosnak is, csekélynek is — ifjú a leány homályos származását, a kit szeret, míg el akarja venni, számba se

veszi, ha a szakításra keres ürügyet, főbenjáró dolgot lát benne. Erősíthetjük magunkban a jó, gyöngíthetjük a rossz hajlamot olvasmányunk, barátaink, életmódunk okos megválasztásával is.

«Ha valami észrevétlenül nagyra nőtt szenvedély vérünket felkorbácsolja, iparkodjunk figyelmünket másfelé terelni; világért se engedjük át magunkat annak, hanem kerüljük a magányt s keressük a derék, nyugodt emberek társaságát, végezzünk fárasztó testi munkát, menjünk a szabadba. S ha mindez nem mindjárt használ, ne csüggedjünk, hanem kezdjük újra a küzdelmet; lassankint mégis csak úrrá leszünk magunkon. Még az időleges vereség is javunkra válhatik, mert utána beáll a csömör és azután jobban megbecsüljük a munkát s az abból fakadó nyugodt örömet.»

★

Könyve harmadik részében a szerző kimerítőn fejtegeti a szemlélődő *megfontolás* jelentőségét és hatását az akarat megszilárdítására. Felsorolja mindazokat a tényezőket, melyek e lelki működést elősegíthetik, vagy gátolhatják; mindazon fontosabb szempontokat, melyeknek megfontolása az önuralomra való vágyat erősítheti; kifejti a környezet kényszerítő hatását s a józan megfontolás szükségét annak káros sugalmazásaival és előítéleteivel szemben; az ily nyugodt megfontolásnak rendkívüli fontosságot tulajdonít. «Megerősíti az a jó érzéseket, elhatározássá érleli az akarhatnékot, ellensúlyozza a szenvedélyt, megmutatja a jövőt s rámutat a leselkedő veszedelemre. Általa alkotjuk meg tapasztalatainkból *életelveinket*; a mi azért fontos, mert azok jelölik ki útunkat biztosan, egyenesen; pedig az életben mindig az ura a helyzetnek, a ki nem haboz, hanem elszántan megy előre; a tömeg követni fogja bizonynyal. S végre általa fejlődik ki öntudatunk, önbecsülésünk, mely hatalmas támasz a szenvedélyek viharaiban.

«A megfontolás azonban nem elég: szükséges a *tett* is; mert a sokszor ismétlődő tettekből fejlődik ki a megszokás. De a tett mintegy nyilvános vallástétel elveink mellett s így kötelező ereje van, mely kötelezettséget más alkalommal is be kell váltanunk; tehát mintegy erkölcsi kényszer a jóra. Ehhez járul a cselekvésből fakadó öröm — a szervezet frissesége, megerősödése, a vidámság. Mindez kiválóan fontos az ifjúra nézve, ki testi fejlődése s azzal járó erkölcsi válságai legkényesebb korában van kidobva vezető, támasz nélkül a nagyvárosi élet forgatagába; mert szabadságával élni még nem tud; idejét még nem tudja okosan beosztani; okos munka-

beosztásra, komoly szellemi erőfeszítésre internátusában, *) a hol mindent parancsszóra tett, nem tanították meg. De az értelmes ifjú, komoly megfontolás után megszabhatja saját életrendjét, melyben kellő idő juthat a munkának (ide értve a magasabb fokú önképzést is műgyűjtemények stb. látogatása által), a szórakozásnak, a test edzésének s a pihenésnek is.» Itt aztán szerzőnk egy csomó gyakorlati tanácsot ad az idő kellő, okos felhasználására, s azzal végzi, hogy «szoktassa rá magát az ember, minden teendőjét halogatás nélkül akkor végezni, a mikor kell és mindig elégedett lesz.»

«A mint az ifjúban állandó megszokássá vált a gyors elhatározás, az izgatottság nélkül való cselekvés, a nyugodt, kitartó munka, akkor mindenre vállalkozhatik. Lesz türelme eszméjét évekig magával hordozni, érlelni, szünetlen megfigyeléssel bővíteni, tartalmát gazdagítani, az esetleges tévedést felismerni és helyreigazítani; és meg fogja valósítani eszméjét, ki fogja fejteni igazságát előbb-utóbb s a siker övé lesz. És akkor — a szellem arisztokratái közé emelkedvén — értelmi felsőségét — mely magában véve másokra nézve sokszor ép oly sértő, mint a pénzgőg — erkölcsi felsőséggel is párosíthatja, melynek aztán önkényt és szívesen hódol meg mindenki. Az illet a sors bármily életkörbe helyezi, jóltevője, erkölcsi fölemelője lesz környezetének.»

A következő fejezetben Payot hasznos utasításokat ad az egészség fentartására, ugyancsak az akarat nevelése szempontjából, kifejtve a szoros kapcsolatot a testi egészség s a lélek épisége közt.

Végre könyve negyedik részében gyakorlati útmutatást nyújt az akarat-erő kifejlődését gátló physiologiai és lélektani jelenségek felismerésére és azok megszüntetésére. Itt az orvos szava egyesül a nevelőével. Bámulatos éleslátással mutat rá főképen az érzékiség tüneteire s azok orvoslására. (Tudtunkkal a kérdésnek ezzel az oldalával ily kimerítően még nem foglalkozott senki. A könyv e részét nem ajánlhatjuk eléggé az okos apák s a serdülő ifjak nevelőinek figyelmébe.) Azután sorra veszi a pajtások, a rokonok s az egész környezet befolyását. Majd a restség egyes eseteit sorolja föl, szembe állítván ezzel a jól beosztott, jól végzett munka örömét. Azután a közvélemény, a tanárok, szóval a társadalom befolyására

---

*) Tartok tőle, hogy e tekintetben a mi, nem internátusban nevelt ifjaink helyzete sem kedvezőbb; a főváros kávéházi élete és zálogházai legalább ezt sejtetik.

tér át; végre megemlíti a nagyok befolyását a jellem fejlődésére, illetőleg az akarat megszilárdítására.

Munkáját a következő kijelentéssel zárja be: «Századunk minden erejét a külső világ megismerésére fordította. E közben feladata lényegesebb részéről: az akarat neveléséről megfeledkezett; pedig a társadalmi viszonyok fejlődése immár sürgősen követeli nevelési rendszerünk gyökeres megváltoztatását az akarat nevelése, vagyis a jellem fejlesztése érdekében.»

Ehhez nincs mit hozzá tennünk. A viszonyok analogiája Payot kijelentését ránk nézve is fontossá teszi. Csak azt óhajtanók, vajha középiskoláink és egyetemünk tanárai tudatára ébrednének annak a nemes feladatnak, mely e munka teljesítésében reájuk vár s figyelmüket e tárgyra fordítva, pædagogiai irodalmunkat a saját tapasztalatuk alapján gazdagítnák ily irányú művekkel. G. S.

Új magyar könyvek.

Bartha József. A Toldi-monda. Irodalomtörténeti tanulmány. Buda-Pest, 1899. Szt. Istv. társ. (8-r. 80 l.) 70 kr.

Beiwinkler Vilmos. Fajbaromfitenyésztés. Buda-Pest, 1899. Eggenberger. (4-r. 114 l.) 5 frt.

Bekszics Gusztáv. A magyar politika új alapjai, kapcsolatban a magyar faj terjeszkedő képességével és a földbirtokviszonyokkal. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. VII, 175 l.) 1 frt 60 kr.

Beöthy Zsolt. Széchenyi és a magyar költészet. Bevezette és jegyzetekkel ellátta Tóth Rezső. Buda-Pest, 1898. Athenæum. (8-r. XIII, 96 l.) 60 kr.

Bodrogközi. A kiegyezés válsága. Buda-Pest. 1899. Bud. Hirl. váll. (8-r. 35 l.) 50 kr.

Bogdánffy Ödön. A földműves-szocializmus és az Alföld ontözése. Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 39 l.) 50 kr.

Busbach Péter. Egy viharos emberöltő. II. köt. Buda-Pest, 1899. Kilián Fr. (8-r. IV, 358 l.) 2 frt.

Duka Tivadar. Emlékbeszéd Spenczer Wellis külső tag fölött. (A m. t. akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédok X. k.) Buda-Pest, 1899. Akadémia. (8-r. 18 l.) 15 kr.

Fejér Ignác. A Fehér név eredete és erkölcsi jelentősége. Eger, 1899. Szolcsányi Gy. (8-r. 63 l.) 50 kr.

Filarszky Nándor dr. Adatok a Pieninek moszatvegetációjá-

hoz. (Mathem. és természettud. Közlemények XXXVII. 4.) Buda-Pest, 1899. Akademia. (8-r. 80 l.) 80 kr.

Gonda Béla. A magyar hajózás. Buda-Pest, 1899. Grill. (8-r. 248 l.) 2 frt 50 kr.

Hajnik Imre. A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és vegyesházi királyok alatt. Buda-Pest, 1899. Akademia. (8-r. VII, 454 l.) 4 frt 50 kr.

Homéros Iliása. Az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. VIII, 231 l.) 1 frt 40 kr.

Homéros Odysseiája. Az eredeti versmértékben. Fordította Kempf József. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. XXXII, 271 l.) 1 frt 60 kr.

Jobbágy Miklósné. A kenyér. Regény. Buda-Pest, 1899. Deutsch. (8-r. 112. l.) 50 kr.

Jókai Mór. Öreg ember nem vén ember. Képzelt regény négy részben. Buda-Pest, 1900. Révai testv. (8-r. 245 l.) 1 frt 60 kr.

Kipling Rudyard. Történetek az őserdőből. (Jungee Book). Fordította Békési Gyula. Bevezetéssel ellátta Pallagi Gyula. Mühlbeck Károly képeivel. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. VII, 186 l.) 2 frt.

Knorr Alajos. Házassági perek és eljárás a házassági perekben. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. VIII, 252 l.) 1 frt.

Konek Sándor dr. Egyházjogtan kézikönyve. Különös tekintettel a magyar állam egyházi viszonyaira. Javította és a III. kiadást sajtó alá rendezte Antal Gyula dr. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. XVI, 630 l.) 5 frt.

Kúnos Ignác dr. Naszreddin Hodsa tréfái. Török (kisázsiai) szövegét gyűjtve fordítással és jegyzetekkel ellátva. (Értekezések a nyelv- és széptud. köréből. XVIII. köt. 2. sz.) Buda-Pest, 1899. Akademia. (8-r. 96 l.) 1 frt 50 kr.

Kúnos Ignác. Naszreddin Hodsa tréfái. Török adomák. Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 68 l.) 60 kr.

Lekky István. A mezőgazdaságról és mezőrendőrségről szóló 1894. évi XII. törvénycikkre vonatkozó elvi jelentőségű határozatok, döntvények és magyarázó rendeletek gyűjteménye. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. VII, 395 l.) 2 frt 50 kr.

Léclerer Ábrahám. A népiskolai közoktatás törvénye. 1868 — 1898. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. 12 l.) 20 kr.

Luby Sándor. Vergődés. Költemények. Buda-Pest 1899. Eggenberger. (8-r. 150 l.) 1 frt 20 kr.

Mandelló Gyula. Érték és ár. Buda-Pest, 1899. Szerző. (8-r. 36 l.) 50 kr.

Margalits Ede dr. Horvát-magyar és magyar-horvát zsebszótár, tekintettel a két nyelv szólásaira. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (16-r. XI. 188 l.) 1 frt.

Mariska Vilmos dr. Az államgazdaságtan kézikönyve 4. átdolgozott kiadás. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. XII, 637 l.) 5 frt 50 kr.

Márki Sándor. Erzsébet, Magyarország királynéja. (1867—1898.) Buda-Pest, 1899. Franklin t. (4-r. 139 l.) 5 frt.

Marschner Ede. Fegyvertan. Tankönyv a m. kir. honvéd Ludovika Akadémia számára. Ford. Müller Hugó. II. kötet. Buda-Pest, 1899. Pallas. (8-r. 403 l.) 2 frt 25 kr.

Pásztor József. A boldogság meséiről. Szentgyörgyi Béla rajzaival. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. 140 l.) 1 frt.

Pólya Jenő Sándor. A mellső csarnok zugának állapota glaucomás esetekben. Buda-Pest, 1899. Szerző. (8-r. 109. l. és 8 tábla.) 1 frt 20 kr.

Soós Antal. Pædagogiai kalauz. Útmutatás az osztatlan hatosztályú elemi iskola tananyagának a miniszteri tantervben kijelölt keretben, módszeres félórai tanmenetekben való felosztására és gyakorlati utasítások és példák annak módszeres kidolgozására. Kecskemét, Fekete M. 1899. (8-r. 76 l.) 80 kr.

Szathmáry Zoltán. Dolorosa és egyéb elbeszélések. Buda-Pest, 1899. Deutsch. (8-r. 145. l.) 1 frt 20 kr.

Szentessy Gyula. Gyári lányok és egyéb versek. Buda-Pest, 1899. Deutsch. (8-r. 76 l.) 1 frt.

Tóth Sámuel. Egyházi törvények az evangelium szerint reformált magyarországi keresztyén egyházban. A budapesti 1891—1893. évi országos zsinat megbízásából. Hivatalos kiadás. Buda-Pest, 1899. Hornyánszky V. (8-r. 152. l.) 1 frt.

Turzó Ferencz. Robinzon és a mi Robinzon-irodalmunk. Nyitra, 1899. (8-r. 81 l.)

Útmutatás a szőlőművelésre, különös tekintettel a phylloxera által elpusztított szőlők felújításának előmozdításáról szóló 1896 : V. t. cz. végrehajtására. 2. kiadás. Budapest, 1899. Nagel O. (8-r. V, 314 l.) 50 kr.

Vidonyi József. Boros emberek. (Iglófüredi emlék.) Ungvár, 1899. Lévai M. (8-r. 167 l.) 1 frt.

A VAN DYCK-TÁRLAT ANTWERPENBEN.

Antwerpen városa fényes ünnepélyekkel tiszteli meg híres fiának, Van Dyck Antalnak háromszáz éves emlékét. E megünneplésre nagyon helyesen a művész születésének, nem halálának évfordulója szolgáltatott alkalmat. A sokféle dicsőítés között egy sem tűnteti föl oly hathatósan a mester nagy tehetségét, egy sem kelt oly mély és méltó hódolatot geniusa iránt, mint egész munkásságának, oeuvrejének együttes bemutatása. A tárlat több mint száz olajfestményt, sok rajzot és metszetet s a hiányzó képek kitűnő reproductióit foglalja magában. A nagy nyilvános képtárak ugyan — kivéve természetesen a németalföldieket — csak gyéren vettek részt a mester megünneplésében, mindamellett kitűnően van képviselve vallásos és arczképfestése egyaránt. Kivált a németalföldi templomokból és az angol magángyűjteményekből került gyönyörű képek ragadnak el bennünket. Egészében ez a munkásság valóban bámulatos s elfelejteti velünk a művész kora halálát. E termékenység közös tulajdonsága a régi nagy mestereknek; ők sokkal intenzívebben éltek művészetöknek, mint ez talán mai nap lehetséges.

A műbarátot, a ki ritka élvezet reményében siet föl a pompás új muzeum első emeletére, nagy, harmonikus világitású termek fogadják, a melyeknek sötétzöld bársonnyal burkolt falain egymástól kellő távolságban vannak elhelyezve Van Dyck festményei. A műbarát, a kinek már volt alkalmá a nagy mester egyes műveiben gyönyörködni, s a ki talán még többet hallott és olvasott Van Dyck előkelő fölfogásáról és sajátos nyugodt színezéséről, meg van lepve mindjárt az első kép lát-

tára. Krisztus elárultatása van azon ábrázolva.*) A tolongó katonák zsúfolt tömegében áll a Megváltó s nyugodt megadás-sal várja az áruló csókját. Műbarátunk minden habozás nélkül Rubensnek tulajdonítaná e képet. E mozgalmas compositio, ezek az izmos, bárdolatlan alakok, e tüzes színezés csakis Rubenst vallják mesteröknek; sőt ime ott rikit Krisztus palástján az ismeretes vörös szín is, a melyet Rubens oly pazarul szórt el képein.

Művészettörténeti érzékében kissé megingatva fordul műbarátunk a következő kép **) felé, s mint bűvös vessző csapására egészen más világba van ragadtatva. Előtte kimondhatatlanul szép Madonna tekint édes merengéssel kis fiára, s e mennyei boldogságot tükrözteti vissza a mögöttök álló Szent József ihletett arcza is. A Madonna olasz, azaz velencei nő, s műbarátunk a sok nagyfejű németalföldi Madonna után valóságos lelki üdüléssel pihenteti meg szemét e finom metszésű búbajos arczon. És e tiszta, mély ragyogású színek mily szokatlanok itt a ködös északon. Igen, első pillanatra elárulják rokonságukat a tengerfényben ragyogó Velencének és festőinek tüzes, határozott s mégis kimondhatatlanul édes harmoniába olvadó színeivel. Műbarátunk nyilván megfeledkezett Van Dyckről s a németalföldi festészetről. Hogyan, hitelt adjon-e a katalógusnak, a mely nyugodtan egy és ugyanazon művésznek tulajdonítja ezt a velencei Madonnát és azt a szenvedélyes jelenetet, a melyen mintha Rubens még túlozta volna jellemző sajátságait? Ily csalódások után műbarátunk kíváncsian tekint a szomszéd képre, ***) előre is lemondva minden önálló ítéletről. A finom barna háttérből három bájós gyermek emelkedik ki. A két idősebb testvér közbül fogta a kisebbiket, s jobbról is balról is egy-egy kis kutya zárja be a compositiót. Nem a pompás ruha mutatja első pillantásra, hogy e gyermekek magas születésűek, hanem természetes bájok és naiv előkelőségök. A színek összhangja pedig e képen már egymaga is valóságos csodája a művészetnek. E gyöngéd színeket finom levegő burkolja, melyben a

*) Lord Methuen birtokából.

**) Rodolphe Kann küldötte Párisból.

***) I. Károly angol király három idősebb gyermeke. Az angol királyné tulajdona.

fény majd itt az arczon, majd amott a selyem redőn csillan föl bűvös játékaival s áraszt életet még a tér legsötétebb pontjaira is. A festőnek csakis a gyermekek iránti gyöngéd szeretetéből fakadhattak ez elbájoló színek.

Melyik már most e három művészi egyéniség közül a valódi Van Dyck? Nem ritka látvány-e, hogy kiváló művész ily gyökeresen változtatja forma- és színérzékét? Hogy fejlődött ki Van Dyck önálló stílje? — mert a nélkül nagy művész még nem volt. A tárlat rendezője semmiben sem járult hozzá e kérdések megoldásához. A különböző képek során csak nehezen találjuk meg a fejlődés fonalát, minthogy azok sem történeti sorrendben, sem más szempontból nincsenek rendezve, hanem nagyság szerint vannak a falakon tetszetősen elosztva. Egy haszna azonban mégis van e rendezetlenségnek: léptenyomon figyelmezteti a szemlélőt Van Dycknak lágy, külső hatásokat könnyen befogadó természetére. De ne téveszsze össze senki e stílváltoztatásokat a középszerű tehetség jellemtelenségével, a ki önálló alkotó erő hiányában mástól kéri kölcsön az éltető szikrát s mindig csak holt vázat kap helyében. Van Dyck elhibázott kezdetből indult ki. Már maga az, hogy németalföldinek született, oly iróniája volt a sorsnak, mint hogy például Heine Németországon jött napvilágra. Van Dycknak azonfelül el kellett felejtene mindazt, a mit Rubens iskolájában tanult, hogy művészi egyéniségét kifejleszsze. És erre az olasz művészet segítette, a melylyel rokon volt egész valója. Csoda-e, ha volt idő, midőn teljesen alája vetette magát az imádott Tizian befolyásának? De a velencei mester hatása nem keltett benne élettelen utánzást, mint Rubens befolyása, hanem átment vérebe s meggazdagította tehetségét. Hogy Van Dyck ezenkívül munkássága nagy részében teljesen önálló, abban senki sem kételkedik. Megkiséreljük-e mégis e néhány észrevételt magokról a képekről leolvasni? A feladat oly könnyű és csábító; íme csodaképen itt függnek egymás mellett e megható Pieták, ez előkelő férfiak és bájos nők arczépei, a melyek különben távol egymástól, szerény németalföldi templomoknak vagy büszke angol főuri kastélyoknak legfőbb díszai. Siessünk, őrizzünk meg valamit abból a boldogságból, a melyet e művek árasztanak, mert röpke perczek, s ők eltűntek örökre ittasult szemünk elől.

* * *

Van Dyck, az előkelő szép formák és a finoman hangolt színezés mestere, Rubens nyersebb modorának szolgálai utánzásával kezdette meg festő pályáját. Minthogy a formák és színek korlátlan ereje, a melylyel Rubens megigézte kortársait, nem keltett visszhangot a tanítvány lelkében, hanem csak keze ügyességét ösztökélte, e szájalmas törekvésnek izléstelen túlzás lett az eredménye. Elrettentő példája ez eltévedésnek az amsterdami *Bűnbánó Magdolna*; oly borzasztóan elhízott nő, a milyennek megfestésére Rubens még utolsó korszakában sem vállalkozott volna. De csodálatos, hogy Van Dyck már ily fiatal korban — alig volt húsz éves — ura a festő technikának; ecsetje csaknem ép oly biztos és széles, mint a Rubensé. Ily munkásság közepett saját egyéniségének csak lassan ébred tudatára s nehezen bontakozik ki a nagy mester föltétlen uralma alól. A saventhemi *Szent Márton* képén, a melyet olasz utazása (1623.) előtt festett,* a drámai compositio és a két izmos koldus még Rubens világából valók, de az ifjú szent előkelő tartásában, a mint ketté szeli vörös köpenyét, valamint figyelmes kísérőjében is, már önálló fölfogás mutatkozik. Ez okból érdekesek a müncheni *Szent Sebestyén* képei is. A nyers katonák izgalmas jelenete, a melynek oly kevés köze volt Van Dyck kedélyéhez, önkénytelenül is rubensi formákban és színekben alakult meg lelki szeme előtt; de a szép ifjú, a ki védtelenül ki van szolgáltatva ez irgalmatlan hóhéroknak, mély részvétre indítja lágy, nőies lelkét, ily hangulatot akar másokban is kelteni a művész s ime ez igaz érzelemnek megtalálta önálló kifejezését is. Valóban meglepő, hogy míg e képeken mindaz, a mi Rubenstől származott, egyszersmind az ő formáiban és színeiben jelenik meg, az önálló részletek ellenben, az előbbiek tőszomszédságában, sajátos forma- és színérzék, sőt eltérő ecsetvonást is mutatnak. Elterjedt vélemény, hogy Van Dyck vallásos képeiben mindvégig Rubens hatása alatt állott. Igaz, Rubens drámaisága néha tévutra vezeti festőnket még önálló korszakában is, de ezek ritka, idegenszerű kivételek; Rubensétől annyira eltérő egyénisége teljesen más, sőt

---

*) Nem lehet Max Rooses flamandi művészettörténetíró példáját követnünk, a ki a képet az olasz utazás utáni időbe helyezi. Rubens utánzása itt még oly erős, a milyenre Van Dyck olasz útja után már nem volt képes.

ellentétes czélok felé törekszik. Rubens cselekvéssel fejezi ki gondolatait és érzelmeit; a drámaiság az éltető eleme művészetének. A *Golgotha* jelenete mint a keresztfa föltámasztása vagy mint a halott levétele alakul meg képzeletében.*) Az előbbin a viharos mozgás elnyom minden csendesebb érzelmet, a melyeket a Megváltó szenvedése kelthetne bennünk. A *Keresztről levételen* szintén a külső cselekvény van hangsúlyozva, noha tárgya kiválóan alkalmas mély szánalom keltésére, mert elviharzott már a fölfeszítés borzalmas jelenete, megcsendesült a Golgotha és a holt Megváltót csak szerető hívei veszik körül. Mindamellet Rubens egyedül a levétel cselekvényét festette meg: az alakok figyelme oly kizárólagosan a holttest leeresztésére és tartására irányul, hogy mintegy elfelejtették vagy félbe szakították keservöket. Még hogy ha a fölfeszített Megváltó siralmas állapotát választja is tárgyául, Rubens hatása akkor is cselekvényből indul ki. A *Coup de lance* elnevezésen ismeretes képe **) előtt a néző figyelme első sorban Longinusra fordul, a ki lándzsájával átdöfi Krisztus oldalát.

Van Dyck gyöngéd kedélye idegenkedik minden erőszakos mozgástól. A léleknek nem annyira kifelé törő, mint inkább elmélyedő érzelmeit ábrázolja. A mily mélyen érezte a lelki fájdalmat, épen oly meghatóan tudta azt kifejezni. Finomabb lelkületű embereknél az ilyen érzelmek nem nyilvánulnak külső cselekvényben, s ennyiben nélkülözhetette Van Dyck a drámaiságot, a mely különben sem volt hatalmában. De annál erősebb belső drámaisága, a melylyel megindít bennünket. Csoda-e, ha ily művésznek a *Kálvária* jelenete volt a legkedvesebb tárgya? De Rubenstől mily eltérően fogta föl azt. Nem annyira a Megváltó szenvedését ábrázolja, mint inkább híveinek keservét. Krisztus többnyire már kiszenvedett, cselekvény már alig van, csak Máriának és még néhány hívőnek siralma hangzik föl az elhagyott komor helyen. Atyja emlékére festett képén ***) Van Dyck nem a bibliai személyeket csoportosította a keresztfa alá, hanem Szent Domokost és sienai Szent Katalint. Ez utóbbinak szép arcán megható a mély bánat, de még inkább leköti figyelmünket testtartása, a mint

*) Mindkét kép az antwerpeni székesegyházban.

***) Az antwerpeni muzeumban.

****) Az antwerpeni muzeumból.

a keresztfa felé hajlik és átöleli azt, ebben oly finom női gyöngédség van kifejezve, a milyent még csak Correggio *Alexandriai Katalin*jában ¹⁾ találunk, a ki teljesen ugyanezzel a mozdulattal simul a kis Jézushoz. Lehetséges, hogy Van Dyck Correggiót utánozta ez alkalommal, de e föltevés nem szükséges, mert mindkét művésznek egyenlően finom érzéke volt a női báj iránt. Néha Van Dyck némi külső cselekvényt is visz kálváriás jeleneteibe, de az oly szelíd, hogy nem zavarja a mély fájdalom hangulatát. A genti Szent Mihály-templomból való képen az egyik katona az eczetes szivacsot nyújtja föl a szenvedő Megváltónak. Ime itt a cselekvény szánalomból ered, míg Rubensnél ²⁾ irgalmatlan erőszakból.

Ha már a megfeszített Krisztus képein is Van Dyck főképp a komor elhagyottságot és a vigasztalhatatlan fájdalmat ábrázolta, még inkább ily hangulatba mélyed Pietáiban. A szent történetnek az az alakja, a kit legkegyetlenebbül sújtott le Krisztus kinszenvedése, Mária, a fia tetemén kétségbeeső anya hatotta meg legmélyebben Van Dyck gyöngéd lelkét. E képekből mindig a meg nem érdemlett szenvedés sóhaja hangzik föl. Márián kívül még egy-két alak, néha angyalok siratják ³⁾ a halottat, de fájdalmok csak gyöngé visszhangja a szent anya, keservének. Könnyes szeme föltekint az égre, nem mint vádló, de végtelenül szomorúan, kétségbeesetten. Ily érzelmek belső emésztő tüzként égnek Van Dyck alakjaiban, a kik külsőleg oly keveset cselekednek. Bármily heves is Rubens képein a szenvedély, bármily viharos a mozgás, a mester mindig föltétlenül uralkodik érzelmein; lelkének alaphangulata a derült nyugalom. A *Keresztfáról levételen* ⁴⁾ az egyik Mária mosolyogva tekint majdnem kifelé. Szent Livinus borzalmas vértanúsága ⁵⁾ alatt a közelben kedves ifjú játszik kutyájával. Van Dyck ellenben annyira meg van indítva alakjainak szenvedésétől, hogy már nem ura érzelmeinek; innen az a belső nyugtalanság ily tárgyú képein, a mely néha extasissá fokozódik. A termondei Mária-templomból való *Megfeszített Krisztus*

1) A párizsi képtárban.

2) A *Coup de lance* című képen.

3) *Siratás*, az antwerpeni muzeumból.

4) Az antwerpeni székesegyházban.

5) A brüsseli képtárban.

képén az átdöfött Megváltó, a kit már halottnak vélték szere-
tettei, egyszerre isteni erővel kinyitja szemét és fájdalmasan
tekint anyjára. Mária, Magdolna és assisi Szent Ferencz ennek
láttára rémulten följajdulnak. Az érzelem itt oly lázas, hogy
még egy lépés és őrzöngésbe csap át. Nem közelfekvő-e Raffael
példája, a kinek utolsó képeiben szintén ily lázas élet lüktet?
A két művész abban is találkozik, hogy szertelen érzések és a
mértéktelen alkotástól túlfeszült szellemök törte szét időnek
előtte finom szervezetöket.

Van Dyck *Keresztrefeszítései* és *Pietái* titokzatos ho-
mályba vannak burkolva, a melyben a levegös színek szelid,
szürkés összhangba olvadnak. Pompás, hiú színeknek nincs
helyök ott, a hol minden gyászol. De e tompa színezés egyhangú
volna, ha az alkonyatfény abban álomszerű életet nem ébresz-
tene mindenfelé. A szelid fényvel telt levegőben oly lágyak
és harmatosak e színek. Van Dyck színezésben is ellentéte
Rubensnek, a ki tragikus képein sem igen mond le a tündöklő
színpompáról és a ragyogó világitásról.

Van Dyckot rendszeren csak mint arczképfestőt szokás
nagyra becsülni, pedig vallásos képeiben fejezte ki egyéniségét
a legmelegebb érzéssel s talán legtöbb önállósággal is. Mivel
Rubens szerkesztő modora szólal meg egy-két festményén,*)
Rubenstől származtatták egész vallásos festészetét; mivel
nem ura a szenvedélyes compositióknak,**) kétségbevonták
szerkesztő képességét általában. E vádak ellenében könnyű
megmutatni, hogy Van Dyck a legalkalmasabb formában, a
leginkább megfelelő szerkezettel és színezéssel fejezte ki a
passiv érzelmeket, a melyekhez annyira vonzódott egyénisége.
Idealismusa veleszületett tulajdonsága volt, a mely talán a
németalföldi művészet közepett is kifejlődött volna. De az
olasz festészet hatása nélkül fejlődése nem lett volna oly gyors
és szerencsés. Van Dyck is azok közül való, a kikben az olasz

---

*) Nem szólunk itt ifjúkori műveiről, a melyekben Rubens
ntánozta. Azok csak kézi gyakorlatok. Érett korából való a mehelén
Keresztrefeszítés, a mely Rubens *Le coup de lance* című képének
hatását mutatja. Meglehet, hogy Rubens is átvette e sajátzerű compo-
sitiót, a melyben a három kereszt ferdén rövidülésben látszik, még
pedig Paolo Veronesetől. (*Keresztrefeszítés* a Louvrebán.)

***) A *Fölfeszítés* Courtraiból ily szerencsétlen kísérlet.

föld s olasz művészet érlelte meg legnemesebb és legértékesebb tulajdonságaikat.

Régi németalföldi művészhagyományt követett Van Dyck, a midőn 1623-ban Olaszországba utazott, hogy forrásánál tanulmányozhassa az olasz művészetet. Már a XVI. század elején elterjedt Németalföldön a fénykorát élő olasz renaissance ismerete és hatása új mederbe terelte a németalföldi festészetet, a mely csak lassan bontakozott ki a XV. század hagyományaiából. Az olasz művészet fönsége és költőisége, gyönyörű formalismusa és csodás természetire valló színezése annál inkább megigézték a németalföldi közönséget és művészeket, minél nagyobb volt eltérésök a hazai, azaz németalföldi művészettől. Ekkor vette kezdetét Nyugot-Európában az a zarándoklás a művészet szent földjére, a mely azóta napjainkig tart s majd rohamosabb volt, majd csendesebb, de sohasem apadt el egészen. Mint hajdan a népvándorlás viharaiiban a napsugártól és kincseitől ragyogó Itália bűvös képe lebegett legfőbb hadi zsákmány gyanánt a zord északról betörő germánok szeme előtt, úgy vonzotta varázs erővel az olasz renaissance fénye is a németalföldi festőket ködös honukból a ragyogó színpompa és a szép formák hazájába. Mignon vágyódása nemcsak a múlt századnak, hanem korábbi s későbbi időknek is hangulata. A számtalan németalföldi művész közül, a kik a XVI. és XVII. század folyamán Olaszországban akarták elsajátítani a valódi művészetet, voltaképp csak azokra volt jótékony e közvetlen olasz hatás, a kik oly önálló erővel bírták azt földolgozni, mint Rubens, vagy a kiket oly benső rokonság fűzött az olasz művészethez, mint Van Dyckot. De közvetve, kivált Rubensen át, az olasz művészet megtermékenyítette a flamandi festészetet.

Van Dyck tanulmányútja alatt Genuában tartózkodott leghosszabb ideig s működésének is ott maradt legtöbb emléke. A régi palotákból álló Via Nuova *) és Via Balbi alig változtak azóta, hogy Van Dyck ott élt az előkelő genuai nemeselek társaságában, a kiket ecsete megörökített. Így fejlődött ki veleszületett előkelő fölfogása. E palotáknak szinte mindenikét tágas lépcsőház és szép udvar díszítik, gazdag termeikben pedig az olasz festmények között Van Dyck képei lepnek meg bennün-

---

*) Most Via Garibaldi.

ket. Noha selyem függönyök mérséklék a nap ragyogó fényét, mégis föltűnik azonnal ez arczképek németalföldi színezése; ily homályos tört színek nincsenek olasz földön. Pedig Van Dyck nagy szorgalommal tanulmányozta a velencei mestereket, főkép Tiziant, mint ezt vázlatkönyvei is mutatják. Nem érdektelen, hogy Olaszországban készült festményein sokkal kevesebb az olasz hatás, mint későbbi korból való arcz- és Madonna-képein. Ez is bizonyítéka annak, hogy nem külső körülmény vezette az olasz művészethez, hanem benső rokonság. Tizian arany szintónusát Van Dyck épen londoni korszakában érte el egyes festményein. Az antwerpeni tárlat fényes példáit mutatja ez irányának; kiválóan szépek ezek közt Lord Wharton ¹⁾ és Lord Falkland ²⁾ arczképei. Tizian hatására vezethető vissza Van Dyck hajlama az allegorikus arczkép iránt is. Az angol királyi udvar hölgyeit gyakran festette mythologiai környezetben. Egyik képén ³⁾ neje, Ruthven Mária, vértesen a kis Amor kíséretében van. Élete végén Van Dyck néha egészen elmerült velencei emlékeibe; ily hangulatból keletkezett egyik legutolsó s legszebb arczképe: a festő maga a napraforgóval.⁴⁾

Tiziánnak, mint arczképfestőnek benső tulajdonságai: az előkelő nyugalom párosítva az arcz étellel teljes kifejezésével, szintén hatottak Van Dyckra, a ki e téren még gazdagabban volt megáldva, mint mestere. Arczképfestő munkásságát, bármennyire változott is az különböző korszakaiban, állandóan jellemzi az a ritka tulajdonsága, a mely Van Dyckot kitünteti minden más arczképfestő közt, az az előkelő szeretetreméltóság, a melyet gyakran sajátjából ruházott át személyeire. És tehetségének titka épen abban rejlik, hogy nem a hűség rovására nemesítette meg az embereket. Ezért nem válik egyhangúvá Van Dyck hatása, bármennyi arczképét látjuk is egymás mellett; mindenikben az ő szelleme él ugyan — és ez a szellem nagyon rokonszenves — de mindenikből egyszersmind ugyanannyi egyéniség szól hozzánk, nemesebben és intenzívebben, mint a közönséges életben. Ez arczképek előtt az a kellemes

¹⁾ Az Eremitageból.

²⁾ A devonshirei herczeg tulajdona.

³⁾ J. C. Harford küldötte.

⁴⁾ A westminsteri herczeg tulajdona.

érzelem támad bennünk, mintha az emberiség színe-virágának társaságában volnánk. Nyilván való, hogy Van Dyck az előkelő társadalom tagjait festette legtöbb tehetséggel. A tárlat sok képe mutatja, mily finom érzéke volt a női lélek iránt s mily gyöngéd szeretettel festette a gyermekeket. Mennyivel inkább meggyőző, mert finomabb s előkelőbb a Van Dyck festette *Medici Mária*, mint a Rubensé. *)

Van Dyck nemcsak a születésöknél fogva, hanem a tehetségökkel kiváló személyeket, művésztársait is csodálatos ecsettel örököltette meg. Művész arczképein érte el talán a legélénkebb kifejezést. Ez Antwerpenben készült műveit állítják munkássága élére a belga művészettörténetírók, **) a kik nem tudják Van Dycknak megbocsátani, hogy elhagyta hazáját. Az angol királyi udvarban megtalálta a festő a művészetének alkalmas légkört, csak a gyors munka volt kárára egyes műveinek. Ily arczképein — tanítványainak is nagy a részök azokban — meg van ugyan az előkelő fölfogás, de bágyadt az élet s nem annyira az arczból sugárzik ki, hanem inkább testmozgással, pose-zal van elérve. E képek kidolgozása elsietett, színezésök tompa. De Van Dyck tehetsége utolsó éveiben sem fogyatkozott meg, lángja időnként épen oly erővel lobogott, mint java korában. Ennek hiteléül csak oly gyönyörű képeire kell hivatkoznunk, a milyen Arthur Goodwin arczképe ***) 1639-ből, vagy a festőnek saját arczképe a napraforgóval. Nem lohadt le a tűz oly művészen, a ki elhagyja az angol királyi udvart, a melynek dédelgetett kedvencze volt, mivel ott nem nyílt alkalma monumentális történeti képek festésére, s a ki elköltözik idegenbe, Párisba, hogy megvalósítsa égő vágyát nagy alkotásokra. De hasztalan, végzete ily szenvedélyes törekvések közepett ejtette el Van Dyckot és csak még abban a kegyben részesítette, hogy otthon Angliában halhatott meg. (1641.) Néhány nappal azelőtt született egy lánya, házasságának egyetlen gyermeke.

*) Antwerpenben a Decker lovag példánya van kiállítva.

**) Jellemző, hogy a Van Dyck-tárlat alkalmából megjelent belga újságcikkek és tanulmányok, mintegy megbeszélésre, főkép Van Dyck flamandi természetét és művészetének flamandi jellemét iparkodtak bebizonyítani. Minek annyi erőlködés, ha oly nyilván való volna a dolog, a mint ők állítják?

***) A devonshirei herczeg kastélyából.

Mily szomorúan végződött e fényes életpálya! Kiváló művészi tehetséggel, testi szépséggel s földi javakkal megáldva lépett Van Dyck az életbe. Fiatalkori arcképeiből *) a szép ifjú boldogan s talán kissé kaczerán mosolyog felénk. Kinek is lehetett több reménye földi boldogságra, mint épen Van Dycknak? Fényes udvar fogadta körébe, megnyerte a nők kegyét is, fejedelmi módon élt, de megnyugvást nem talált. Önarczépei mind mélyebb lelki fájdalomról tesznek tanúságot, s e hosszú sorozatnak valóban tragikus befejezője már említett arcképe a napraforgóval. Mint művész- és önarczépei általában, úgy ez is mellkép. A festő kedvelt helyzetében, fejét kifelé fordítva szomorúan tekint reánk és az előtte álló napraforgóra mutat. Ime a mulandóság képe. A szomorú szem és a szenvedő vonás az ajak körül meghatnak bennünket. Ez az eredménye annak az életnek, a mely oly kivételes s oly kedvező viszonyokból szövődött? A nagy művészek kettős életet élnek; földi létök eltűnik az utókor elől s mi vigasztalódhatunk annak szomorúságán, mert megmarad képzeletbeli életök. Van Dyck az elsőben elbukott, de művészi alkotása az emberi szellem egyik legszebb és legfönségesebb győzelme.

WOLLANKA JÓZSEF.

*) Antwerpenben a graftoni herczeg példánya van kiállítva, a mely nagyon hasonlít a münchenihez.

A CSODASZARVAS.

— RÉSZLET A KALEVALÁBÓL. —

Második és utolsó közlemény.*)

XIV. Runo.

Most a léha Lemminkäjnen
Eltünődik, tanakodik,
Mely ösvényen mendegéljen,
Milyen talpalatra térjen :
Ott hagyja-e Hiz szarvasát,
Haza induljon magába,
Vagy hogy újra megkiséرتse,
Úzze lassacskán továbbra,
Erdő asszonyának tetszön,
Liget lányaihoz illön.
Megereszti mondókáját,
Így emeli szóra száját:
«Oh Ukko, te felső isten,
Avagy agg apó a mennyben,
Adj most nékem lábi szánkót,
Rendes lábtót, könnyen szállót,
Úznöm rajta szép módjával
Lápon által, földön által,
Úznöm Hiz határkövéig,
Észak tisztásain végig,
Hiz szarvasa járóira,
Rénállata gázlóira.»

---

*) Lásd az előbbi közleményt a *Budapesti Szemle* 275. füzetében.

*«Megyek im ember erdőt nézlő,

Külső dolgokban vitézlő,

Tapiola útja mentén,

Tapio lakási rendjén ;

Üdvözöllek, halmok, szirtek,

Üdvözöllek, hangos fenyvek,

Üdvözöllek, szürke nyárjas,

Üdvöz légyen üdvözlőtök !»

«Engedj erdő, szívelj szálfás,

Térülj, egyetlen Tapio!

Cserjésbe vezesd az embert,

Ama sűrűségbe rendeld,

Hol zsákmánya jut kezére,

Cserkészői munka bére.»

«Nürikki, Tapio vére,

Piros sapkás, tiszta férfi,

Rójj a földeken jegyeket,

Bélyegezd meg a hegyeket,

Hogy én, bamba, menni tudjak,

Ily járatlan, leljek útat,

Zsákmány nyomdokát ügyelve,

Erdő adtát esdekelve.»

«Mielikki, te erdők anyja,

Tiszta asszony, ékes forma!

Indítsad meg azt a kedvest,

A gyönyörűt nosza kergesd

Úzó embernek elébe,

Az esengőnek kezébe !»

«Fogd aranyos kulcsaidat

Czombodról a karikáról,

Tapio csürét kinyissad,

Erdő várát megmozdítsad

Én napomra, vadüzömre,

Zsákmányüldöző időmre !»

«Ha magadnak nincsen kedved,

Akkor szolgálóid engedd,

Béreseid nosza lódítsd,

Szófogadóidat szólítsd!

Urasszony te hogy lehetnél,

Szolgálód ha nincs több egynél,

Szolgálód ha száz nem volna,
Ezrivel is szófogadód,
Minden nyájra gondviselők,
Minden élésre ügyelők.»

«Erdő tündére, piczinyke,
*Tapio mézes szájú szüze!
Édes hangú sip, ha csengnél,
Méz-sip, vajha csicseregnél
Kegyesszonyod fülibe,
Erdő jámbor asszonyának,
Hogy meghallja egyszeribe,
Feküvésit félbehagyja;
Mert reám sehogy se hallgat,
Föl nem érez órák hosszát,
Noha gyöngyön esdekelek,
Arany nyelven nyögdécselek.»

Ott a léha Lemminkäjnen,
Zsákmány nélkül mind szünetlen
Űz lópokon, űz tereken,
Űz kietlen rengetegen,
Istennek tüzes tetőin,
Hízinek szenes mezőin.

Űz im egy nap, űz im másnap,
Hát bizony csak harmadik nap
Igen nagy halomra ére,
Emelkedék egy nagy köre,
Szemét nyugatnak szegezé,
Lópokon át észak felé;
Látja Tapio lakásit,
Arany ajtók villogásit
Lópokon túl, észak táján,
Haraszt közül hegy lankáján.

Az a léha Lemminkäjnen
Az iránt megindul menten,
Közelébbre mindjárt lépe,
*Tapio ablaki elébe;
Le is hajlik, hogy benézzen
A hatodik ablakrésen,
Adakozók ottan élnek,
Vadas vének elfekvének

Hétköznapi köntösökben,
Szennyes ringy-rongy öltözetben.

Szólt a léha Lemminkäjnen :

«Erdők asszonya, mi végre
Bujtál hétköznapi bőrbe,
Fekszel sárba, mélé mezben,
Fekete a képed szörnyen,
Tekinteted kellemetlen,
Csecseid felette csúfak,
Termeted is tetszik rútnak?»

«Azelőtt, hogy erdön jártam,

*Várat az erdön hármat láttam,
Egyet fábúl, egyet csontból,
Egy kővárat harmadikúl.

*Aranyos ablak hat volt épen
Minden várnak szögletében;
Betekinték mindeniken,
A hogy állék fal töviben :
Tapióék gazdaura,
Tapióék gazdasszonya,
Tellervo, Tapio szüze,
Mind aranyban egymást üzte,
Csetlett-botlott új ezüstbe ;
Maga erdő asszonyának,
Erdő kegyes asszonyának
Két kezén arany perecze,
Újjain arany gyűrűi,
Fején színarany szalagok,
Arany fürtök a hajában,
Arany függők a fülében,
Drága gyöngyök a nyakában».

«Oh erdőnek jó asszonya,
Vadaskerti kedves banya !
Vesd le szénán nyűtt saruid,
Rázd le irtásjáró tutyid,
Hányd el csunya cséplő csuhád,
Tedd le hétköznapi üngöd,
Végy reád szerencseruhát,
Ölts ajándékosztó üngöt,

Én napomra, cserkészőmre,
 Én vadüldöző időmre !
 Unalom fog rajtam győzni,
 Unalomnak kell ám jöni
 Ettől a nagy nincsenségtől,
 Mind szünetlen zsákmány nélkül,
 Hogy helylyel-közzel se juttatsz,
 De még gyérecskén se futtatsz ;
 Unt az este, ha nem vidám,
 Hosszú a nap zsákmány hiján.»

«Deres bajszú erdővéne,
 Tügalysipkás, mohabundás !
 Vond be az erdőt tiszta gyolcsal,
 Posztóval borítsd a berket,
 Mind a nyírfákat nemezzel,
 Égerfákat ékes mezzel,
 Takard fenyveid ezüsttel,
 Lúczfáid aranynyal lepd el,
 Rézövekkel agg fenyőket,
 Szömörkét ezüst övekkel,
 Arany csengőkkel fatőket ;
 Cselekedjél úgy, mint hajdan,
 Te boldogabb napjaidban,
 Holdkép fénylett fenyvek ága,
 Lúczfatető nap módjára,
 Erdőd mézzel illatozék,
 Édes márczczal berked, a kék,
 Tér meződ malátalével,
 Tér lápod csepegő vajjal.»

«Erdő tündére, szíves szűz,
 Túlikki, Tapio lánya !
 Hajtsd az élest lankásidra,
 Legtágasabb tisztásidra ;
 Futni hogy tán berzenkedne,
 Vagy vágdatni rest lehetne,
 Vegyél vesszőt a berekből,
 Nyírfát erdő nyílásából,
 Avval horpaszát csikoljad,
 És vakard meg hóna alját ;

Hadd szaladjon szép sebesen,
 Hamarosan hadd siessen
 Űző embernek elébe,
 Folyton járónak helyébe.»

«Ösvényre ha ér az élés,
 Tereld azt a hōshōz szépen,
 Tedd elé a két tenyered
 Kétfelől kerítésképen,
 Hogy az élés el ne szökjön,
 Útmellékre hogy ne szegjen.
 Ha netán az élés szökne,
 Útmellékre hogyha szegne,
 Fogd fülön s emeld az útra,
 Hozd ösvényre szarván fogva!»

*«Tőke van útjain keresztbe,
 Szén van olykor ottan oldalt,
 Fa sokszor a földön fekvé,
 Azokat meg kettévagdald!»

«Kerítés jön szembe véle,
 Fektesd a kerítést félre,
 Vesszőköznél minden ötnél,
 Egyszer minden hét ezölőpnél!»

«Folyó fordulhat elejbe,
 Forrás, útjain keresztbe,
 Hídképen rá selymet rikkants,
 Piros posztót bürüképen,
 Szállítsd át öbölcsoroson,
 Vizen át vezérelj váltig,
 Pohjola folyóján által,
 Zúgókat zajlásin keresztül!»

«Tapiónak házaura,
 *Tapió háza úrasszonya,
 Deres bajszú erdővénye,
 Erdők aranyos királya,
 Erdők asszonya, Mimerkki,
 *Erdei kedves osztónéne,
 Kék kabátos agg nő, berki,
 Piros kapczás lép-asszonya!
 Jöszte im aranycserélni,
 Ezüstváltogatni jöszte ;

*Aranyam holdnál nem ujdonabb,
 Üstöm oly vén, akár a nap,
 Harczmezőn erővel szedve,
 Fenyegette ütközetbe,
 Erszény alján hervadoznak,
 Zacskó alján sorvadoznak,
 Hogy ime aranycsereelő,
 Ezüstváltogató nem jó.»

Így a léha Lemminkäjnen
 Űz egy hétig szép szeliden,
 Berek végén versit fújja,
 Hármát rengeteg szögében,
 Erdő asszonyát mulatja,
 Erdő gazdurát is épen,
 Minden szüzét megbüvöli,

*Tapio lányit engeszteli.

Siettetik, fölkergetik
 Híz szarvasát rejtekéből,
 Tapio hegye mögéből,
 Híz vára közelletéből,
 Űző embernek elébe,
 Igésnek keze ügyébe.

Maga léha Lemminkäjnen
 Veti pányváját legitten
 Híz szarvasa válla közzé,
 A csodacsikó nyakába,
 Hogy nem igen rúgkapála,
 Míg a hátát megfésülé.

Ott a léha Lemminkäjnen
 Maga szóval így szólal :
 «Berkek nagyja, föld gazdája,
 Tisztás élő ékessége,

*Mielikki, erdők úrasszonya,

*Erdei kedves osztónéne !

Aranyat jövel fogadni,
 Ezüstöt kiválogatni,
 Borits földre gyolcslepedőt,
 Terits kedvedtöltő vásznat,
 Én aranyat fényest arra,
 Teszek tündöklő ezüstöt,

Hogy egy csepp se hulljon félre,
Szétszóródva szenny ne érje!»

Avval indul Északhonba,
Odaérkeztevel mondja:
«Hiz szarvasát im megüztem
Hiz földjei véghatárán,
Add, öreg, hát a leánykád,
Menyasszonyúl ifjú szüzem.»

Louhi, Észak úrasszonya,
Szóval igyen válaszola:
«Akkor szánom néked lányom,
Ifjú szüzem mint menyasszonyt,
Ha hozod a nagy heréltet,
Hiz lovát, a sárgát, féken,
Hiz habos fejü csikóját,
Hiz földjei véghatárán».

Legott léha Lemminkäjnen
*Aranyos fékit fogja menten,
Új ezüstös kantárszárát,
Legott lódul lókeresni,
Az arany sörényüt lesni
Hiz földjei véghatárán.

Ellépdégél, perdül-fordul,
Nagy könnyedén íme indul
Legelőre, zöldelőre,
Szent mezőnek mesgyéjére,
A lovat hogy ott keresse,
Az arany sörényüt lesse,
Övén egy-éves ló féke,
Vállára csikóhám téve.

Keres egy nap, más nap újra,
Hát im harmadnapra kelve
Nagy magas halomra hága,
Fölkuszék egy kő hátára,
Szemét szegzi napkeltének,
Fejét fordítja le délnek,
Egy lovat lát a homokon,
Sűrűben avarsörényest,
Annak szőre szikrát szóra,
Sörénye a füstöt fújja.

Ígyen szólal Lemminkäjnen :

«Oh Ukko, te fölsőisten,
Ukko, felhő-fékentartó,
Fiafelleg-kormányozó!
Nyisd meg az eget szabaddá,
Mind a mennyet ablakokká,
Essél essőt, vashullajtót,
Hozzál hűtő jégzimankót
Szőrére a jó csikónak,

*Csipejére hízi hókalónak!»

Ukkó, az a főteremtő,
Felhők felett élő isten,
Vág az égen rácsos ajtót,
Menny födelét osztja kettő,
Esett szajjal, esett jéggel,
Esett essőt, vashullajtót,
Nem akkorát, mint egy lófej,
Mint emberfej, nem oly aprót
Szőrére a jó csikónak,

*Csipejére hízi hókalónak.

Legott léha Lemminkäjnen
Ezt közelről látni mégyen,
Szemlélgetni szemtől szembe,
Maga szóval mondja fennen :
«Hiznek jófutó fakója,
Habos állú kis csikója,
Hozd a finom orrod már most,
Hajtsd fejed, a drágalátost
Én aranyos csüngőimbe,
Új ezüstös csengőimbe.
Nem tartalak téged durván,
Nem hajtalak nagyon csúnyán,
Hajtalak rövid kis útra,
Egy csekély darabot futva,
Oda Észak udvaráig,
Szigorú napam lakáig ;
A mit ostorral csapintok,
Vagy a vesszővel suhintok,
Azt selyemmel megcsapintom,
Posztó szélével suhintom.»

Híz sárgája, paripája,
 Habos álló Híz-csikája
 Dugja im a kedves orrát,
 Hajtja im fejét, a drágát,
 Az aranyos csüngők közzé,
 Új ezüstös csengők közzé.

Így a léha Lemminkäjnen
 *Fékre a nagy heréltet hozza,
 *Fékit a kedves szájba dugja,
 Drágalátos fejbe kantárt,
 Szökken hátára a jónak,
 *Csipejére hizi hókalónak.

Vesszővel a fűrgét vágja,
 Megcsapintja fűzfaággal,
 Hajta egy csekély darabot,
 Tundrákon át elkoczogott
 Észak ellen egy halomig,
 Havas hegységi oromig,
 Észak udvarába ére,
 Udvarról szobába tére,
 Oda megjöttével mondja,
 Érkeztével Északhonba :
 «Féken lám a nagy heréltet,
 Hozom hámban Híz csikáját,
 Legelőrül zöldelőrül,
 Szent mezőnek mesgyéjéről,
 Híz szarvasát is megüztem,
 Híz földjei véghatárán ;
 Add öreg hát a leánykát,
 Menyasszonyúl ifjú szüzem !»

Louhi, Észak úrasszonya
 Szóra szót im így ejte :
 «Akkor szánom néked lányom,
 Ifjú szüzem mint menyasszonyt,
 *Hattyút a vizen ha elejted,
 A folyón a gyöngy madarat,
 Tuoni vízén, a feketén
 Szent folyónak örvényletén,
 Egyetlenegy próbatétellel,
 Egyetlenegy nyillövéllel.»

Ott a léha Lemminkäjnen,
 A szépséges Messzivágyó,
 Hattyúszóra el-kiméne,
 Hosszúnyakú nézésére
 Tuoni vizén, a feketén,
 Manalának mély fenekén.

Ellépdégél nagy virgonczan,
 Szép könnyedén ime russzan
 Tuoni vize környékéhez,
 Szent folyónak örvényéhez,
 Nemes kézij volt a vállán,
 Teli tegez nyil a hátán.

Nedvessipkás, nyáj őrzője,
 Vaksi véne Pohjolának,
 Vár vizénél Tuonelának.
 Szent folyónak örvényinél
 Nézelődve, forgolódva
 Lesi Lemminkäjnen jöttét.

Hát bizony csak egynémely nap
 Látja léha Lemminkäjnent
 Kelőben, közelgetőben
 Tuoni vize környékéhez,
 Dühös zúgó mellékéhez,
 Szent folyónak örvényéhez.
 Vesz a vízből vizi kígyót,
 Csukott-csévést a habokbul,
 Vetí embere szivéig,
 Lemminkäjnen máján végig,
 Balfelől a hónaljába,
 Jobb vállán keresztül-által.»

Már a léha Lemminkäjnen
 Érzi ám sebet sajogni,
 Szót im ejte, ighen kezdi :
 «Legrosszab volt, a mit tettem,
 Megkérdezni elfeledtem
 Viselőmet, én szülémet,
 Legfőlebb ha két szó végett,
 Mert bajjal van három olyan :
 Mit tegyek, miképen éljek,
 Ily gonosz napok ha érnek,

Nem tom vizi féreg vétkit,
 Csukott-csévésnek csipésit».*)
 «Oh anyácskám, én viselöm,
 Bajjal búval fölnevelöm!
 Tudnád csak te, éreznéd csak
 Holvoltage szegény fiadnak,
 Mily rohanvást jönnél menten,
 Segédül sietnél sebtén,
 Fiadat szegényt kiváltó
 Ím ez útról a haláltól,
 Ilyen ifjan elhunyástól,
 Vérmesen alábukástól.»

Ott a vaksi pohjolai
 Nedvessipkás, nyájörzöje,
 *Löki a léha Lemminkäjnent,
 A Kalevfiat veszíti
 Tuoni fekete vizébe,
 Leggonoszabb örvényébe;
 Megy a léha Lemminkäjnen,
 Megy a zúgóban zörögve,
 Víznek sodrában csörögve
 Tuoni háza tájékára.

Fia Tuoninak, a véres,
 Karddal sujta emberére,
 Szablyával rá egyet mére,
 A hogy villan s vág a szablya,
 Ötfelé az embert szabja,
 Lemminkäjnent nyolcz darabra,
 Alvilág vizébe dobja,
 Manalai mély folyóba:
 «Ott heverészs mindétiglen,
 Ijaddal, nyiladdal egyben,
 Lőjj a vizen hattyút már most,
 Part lejtőjén vizi szárnyast!»

---

*) Csukott-csévés = a kigyó, mert mikor önnön farkat harapja egy csukott, bezárt csévéhez (csőhöz) hasonló; t. A hős azért kerül bajba, mert nem jutnak eszébe hirtelen a kigyócsipésről való igék, nem tudja a kigyónak eredeti vétjét, melyet fejére olvasván, elűzhetné a bajt.

Így lón Lemminkäjnen veszte,
A jó kérő így végezte,
Tuoni vizén, a feketén,
Manalának mély fenekén.

XV. Runo.

Léha Lemminkäjnen anyja
Oda haza mind ezt hajtja:
*Hol lehet az a Lemminkäjnen,
Merre tűnt el Kaukóm eggyem,
Hogy hirül se hallik jötte
Útjairól messzi földre?»

Nem tudja szegény szülője,
Ő nyomorult viselője,
Húsa mely felé mozoghat,
Önnön vére hol foroghat,
Bolyong tüleveles halmon,
Hangafüves földön vajjon,
Avvagy jár tán tenger hátán,
Tarajos habok tetején,
Vagy vészes viadalomban,
Rettentő riadalomban
Lába szárát vérbe mossa,
Térdig érőbe, pirosba.

Küllikki kevély menyecske
Nézelődik, forgolódik
Léha Lempifi lakában,
Messzivágyó udvarában.
*Nézi a fésűt minden este,
A kefejét reggelente,
Hát bizony csak egynémely nap,
Idején egy virradatnak
Már a fésű vért virágzik,
A kefe pirossat játszik.

Küllikki kevély menyecske
Szónak ered, szót im ejte:
*«Oda van már az én kis férjem,
Veszendőben Kauko szépem

Úttalan utakra kelve,
 Ösmeretlen ösvényekre,
 *Fésűje immár vért virágzik,
 Keféje pirosat játszik!»

Akkor Lemminkäjnen anyja
 Maga nézi már a fésűt,
 Maga így fakad el sirva :
 «Oh jaj én szegény fejemnek,
 Én inséges életemnek,
 *Oda im árvának fiacskám,
 Meggyötörtnek magzatocskám,
 Ért ime gonosz napokat,
 Romlást én remek szülöttem,
 Vészt a léha Lemminkäjnen,
 Már keféje vért virágzik,
 Fésűje pirosat játszik!»

Fölfogja ruhája szélit,
 Kézzele köntöse szegélyit,
 Megyen futva messzi útra,
 Mindig futva, messzébb jutva,
 *Mentin a dombok megdöndülnek,
 Sikok kelnek, ormok dülnek,
 Felső földek lelapúlnak,
 Alsó földek domborúlnak.

Elér Észak udvaráig,
 Fiát tudakolja váltig,
 Tudakolja, megszóllala :
 «Oh te Észak úrasszonya,
 Hova tetted Lemminkäjnent,
 Mit műveltél magzatommal?»

Louhi Észak úrasszonya
 Ez meg így válaszola :
 «Nem tudom, fiad mi lelte,
 Merre járt és hol lön veszte ;
 Szánba ültetém lovasba,
 Tüzes mén után a kasba,
 Tán valami lékbe rogyott,
 Tengeren a jégbe fagyott,
 Vagy toportyánféreg torkán,
 Szörnyü medve száján ment le.

Mondja Lemminkäjnen anyja :

«Így beszél az, a ki füllent!
 *Fiamat farkas föl nem falja,
 Medve nem győz Lemminkäjnent,
 Farkasokat megbír újja,
 *Keze a maczkót földre sújtja;
 Hogyha meg nem mondd menten,
 Hova tetted Lemminkäjnent,
 Rontom-bontom új csürajtód,
 Sarkából kivetem szampód.»*)

Mondja Észak úraszonya :

«Én az embert jól lakattam,
 Italt emberemnek adtam,
 Töltözém, míg bírta lába,
 Ültetém ladik farába,
 El sem is tudom találni,
 Hova tűnt a szegény árva,
 Zúgóba-e hullámozóba,
 Vagy folyóba csillámlóba.»

Mondja Lemminkäjnen anyja :

«Így beszél az, a ki füllent!
 Csak való igazat szólj hát,
 Hazugságidnak utolját,
 Hova tetted Lemminkäjnent,
 Veszejtetted a Kalevfit,
 Avvagy eljön szörnyü véged,
 Halálod utolér téged.»

Mondja Észak úraszonya :

«Immár a valót kimondom :
 Küldtem ötet szarvasúzni,
 Rendeltem a rént legyőzni,
 *Fékre a nagy heréltet hozni,
 Csikót szépen szerszámozni,
 Hívtam hattyút hajtania,
 Szent madarat megfognia ;

---

*) A Szampo az a csodamalom-féle, melyet Ilmarinen, az ég kovácsa, épített Észak számára s mely körül a Kalevala fő eseményei forognak. A Szampo minden bőség forrása, ennél fogva Lemminkäjnen anyjának ez a fenyegetése igen nagy dolgot érint, Észak legféltettebb kincsét.

Mostan el se gondolhatom,
 Milyen romlás érte vajon,
 Mely akadály áll előtte,
 Hogy hírül se hallik jötte,
 Mint menyasszonykérő vőnek,
 Leányért esenkedőnek.»

Keresi a bolygót anyja,
 Elveszettjét síratozza,
 Fut mint farkas hegyvölgyeken,
 Jár mint maczkó rengetegen,
 Vizeken mint vidra átkel,
 Halmokon mint hangya jár-ke,
 Mint a sün szigetek szélén,
 Mint a nyúl tavak szegélyin ;
 Félrelódit nagy köveket,
 Visszafordít fatöveket,
 Rőzsét eltol útmellékre,
 Tuskókat bürüvé lép le.

Csak keresi a bolyongót,
 Csak keresi, nem találja ;
 Fiát kérdi minden fától,
 Elveszettjét sírdogálja ;
 Szól a fa, fenyő sohajtoz,
 Bölesen a tölgy fölfeleli :
 «Van magammal gondom böven,
 Még fiaddal is vesződjem,
 Fogtak úgyis bajra sokra,
 Szántak oly nehéz napokra,
 Ölfának hogy összetörjek,
 Hasábnak szeletelődjek,
 Csürfának csenevészüljek,
 Irtásfának földre düljek.»

Csak keresi a bolyongót,
 Csak keresi, nem találja ;
 Útacska elejbe áll,
 Lehajol az útacskára :
 «Oh utacska isten adta,
 Nem láttad-e magzatomat,
 Én aranyos almácskám,
 Ezüstből való botomat ?»

Bölcsen az út fölfeleli,
 Ő szavát im így emeli :
 «Van magammal gondom bőven,
 Még fiaddal is vesződjem,
 Fogtak úgyis bajra sokra,
 Szántak oly nehéz napokra,
 Minden kutya rajtam futkos,
 Minden lovas rajtam rugdos,
 Kemény patkó rajtam dobog,
 Sarkaival rajtam robog.»

Csak keresi a bolyongót,
 Csak keresi, nem találja ;
 Holdacska elejbe álla,
 Lehajol a holdacskára :
 «Szép holdacska isten adta,
 Nem láttad-e magzatomat,
 Én aranyos almácskám,
 Ezüstből való botomat?»

Az a hold az Isten adta
 Ő szavát im bölcsen szabja :
 «Van magamért gondom bőven,
 Még fiaddal is vesződjem,
 Fogtak úgyis bajra sokra,
 Szántak oly nehéz napokra,
 Jární éjente magamban,
 Sütkérezni, hogyha fagy van,
 Telet végigvirrasztani,
 Nyár idejét mulasztani.»

Csak keresi a bolyongót,
 Csak keresi, nem találja,
 Napocska elejbe álla,
 Lehajol a napocskára :
 «Oh napocska Isten adta,
 Nem láttad-e magzatomat,
 Én aranyos almácskám,
 Ezüstből való botomat?»

Tud valamit ám az égi,
 A napocska íme véli :
 «Már szegénynek szíved gyöngyét
 Elvesztették, beleölték

Tuoni-jóba,*) feketébe,
 Manala örök vizébe,
 Ment a zúgóban zörögve,
 Folyó sodrában csörögve,
 Oda Tuoni térségire,
 Manalának mélységire.»

Akkor Lemminkäinen anyja
 Maga elfakada sirva,
 Megy kovácsok műhelyébe :
 «Oh vasverő Ilmarinen,
 Minap verted, tegnap verted,
 Verd ma is még egy kicsinnyég,
 Réz gerebent alkoss legitt,
 Vas fogakba foglald nyelit,
 Szabd fogait száz ölesre,
 Nyelit nyujtsad ötszörösre!»

A vasverő Ilmarinen,
 Főfő kovács mindétiglen
 Réz gereblyét alkot legitt,
 Vas fogakba fogja nyelit,
 *Fogait szabja százölesre,
 Nyelit nyujtja ötszörösre.

Maga Lemminkäinen anyja
 Im a vasgereblyét fogja,
 Repül Tuoni vizeiglen,
 Esdekel a naphoz ígyen :
 «Oh napocska Isten adta,
 Világunk, teremtő adta !
 Süss egy perczig rekkenően,
 Tűzz le még egy perczig hően,
 Harmad izben teljes tűzzel,
 A szilaj hadat nyugoszd el,
 Bággyaszd el Manala népit,
 Tikkassz minden Tuoni-bélit!»

A napocska Isten adta,
 Teremtő szülötte napja,
 Száll egy nyirfa hajlatára,
 Libben görbe égerfára,

---

*) Itt a jó régi nyelvhasználat szerint = folyó.

Süt egy perczig rekkenően,
 Még egy perczig tűz le hően,
 Harmad ízben teljes tüzzel,
 A szilaj hadat nyugosztja,
 Bágyasztja Manala népét,
 Hajtja botvégre a vénjét,
 Középkorút lándsanyélre,
 Avval ernyedetten szálla
 Föl az égi rónaságra,
 Előbbi ülő helyére,
 Régi szállására tére.

Akkor Lemminkäjnen anyja
 Fölveszi a vasgereblyét,
 Gereblyéli ő szülöttjét
 Habbal zajló zuhogóban,
 A sebtén futó folyóban,
 Gereblyeli, nem találja.

Akkor elvonul alábbra,
 Megy a tengerbe magába,
 Kapczakötésig a lébe,
 Övedzőig víz ölébe.

Gereblyéli ő szülöttjét
 Tuoni vizén végesvéig,
 Ár ellen is húzigálja,
 Húzza egyszer, húzza ismét,
 Meglelé fiának üngét,
 Üngét önnön fájdalmára ;
 Húzza újfönn másod szerre,
 Kapczát lel, kalapot erre,
 Kapczát búra búbánatra,
 Kalapot keserves jajra.

Lépdel annál is lejebbre,
 Manalai mély helyekre,
 Vonja egyszer vízmentiben,
 Másod ízben át a vizen,
 Harmadszor haránt a vizen,
 Hát bizony csak harmadjára
 Gabonára egy nyalábra
 Vas gereblye rátalála.

Nem volt biz az gabna-nyaláb,
 Léha Lemminkäjnen inkább,
 Maga e szép Messzivágyó,
 Fennakadt gereblyefogba'
 Újjával a névtelennel,
 Bal hüvelykújjánál fogva.

Kél a léha Lemminkäjnen,
 Kerül immár a Kalevfi
 Rézgereblyétől emelten
 Ama téres víz fölibe;
 Csakhogy volt egy kis hibája,
 Fél a keze, fél a feje,
 Sok másféle porczikája,
 Hozzá lelke nincs nekie.

Anyja erre fontolgatja,
 Maga sirva mondogatja:
 «Lesz-e vajjon ebből ember,
 *Éled-e új hős még ez egyszer!»

Hivatlan egy holló hallja,
 Válaszát im így adja:
 «Sohse ember, a ki az volt,
 Soha többet, a ki megholt,
 *Szemeit szemling már kiszedte,
 Vállait csuka leette;
 Hadd a tengernek te imezt,
 Tuonela vizébe sülyeszd,
 Hátha dorzsgadócczá vedlik,
 Avvagy czethallá növekszik.»

Az a Lemminkäjnen anyja
 Nem sülyeszi ő szülöttjét,
 Inkább még egy izben vonja
 Réz veretű gerebenjét
 Alvilági vizen végig,
 Vizen végig, át is rajta,
 Lel kezire, lel fejire,
 Lel lapoczkája felire,
 Mindenféle porczikára;
 Fiat ő belőlük épít,
 Léha Lemminkäjnent készít.

Húst a húshoz helyhezteti,
 *Csontot a csonthoz illegeti,
 Ínt az inhoz, vért a vérhez,
 Ért az értörés helyéhez.

Az ereket ő kötözi,

Erek végit üzi-füzi,
 Ráolvas az érszalagra,
 Fakad ime ily szavakra :
 «Erek ékes úrasszonya,
 Erek anyja ékes asszony,
 Te szépséges, a ki ékes
 Faguzsalylyal fonsz ereket
 Amaz orsóval a rézzel,
 A vasból való kerékkal,
 Jövel hozzám én nagy jómra,
 Hajolj hozzám hívó szómra,
 Érgombolyag te öledben,
 Hártyagöngyöleg kezedben
 Az ereket bekötözni,
 Erek végit üzni-füzni
 Tátongó törések között,
 Repedező rések között!»

«Ennyi hogyha nem lesz elég,
 Ott az ég fölött a szüz még
 Csónakján a rézből valón,
 A pirosfenekű hajón ;
 Jövel oh szüz túl az égről,
 Kisasszony a mennyközépről,
 Indítsd érrel dús ladikod,
 Hajtsd az innal dúsgazdagot,
 Evezz által csontréseken,
 Által inrepedéseken !»

«Az ereket helyre hozzad,
 *Őket a régi rendbe osszad,
 Nagy ereket szájjal szembe,
 Fő-ereket átellenbe,
 Finom ért a finom érre,
 Kis eret kis ér fejére !»

«Azzal fogd parányi tüdet,
 Tü fokán selyem fonalat,

A parányi tüvel tűzzed,
 A czintüvel varrogassad,
 Erek végit üzzed-fűzzed,
 Selyem szálakkal kötözzed!»

«Ennyi hogyha nem lesz elég,
 Magad mennyégbeli felség
 Szerszámozd föl jó csikóid,
 Nosza fogd be jó futóid,
 Hajts iratos szép szánkáddal
 Csonton át, izeken átal,
 Hibbant húsrészeken átal,
 Ernyedő ereken átal,
 A csontot a csonthoz toljad,
 Ért az érvéghez csatoljad,
 Csontrésekre önts ezüstöt,
 Értörésbe tölts aranyat!»

«A hol hártya meghasada,
 Nevelj hártját épen oda,
 A hol érnek lön törése,
 Új eret kötözz helyére,
 A hol vére buggyanék ki,
 Oda új vért futtass néki,
 A hol csontja szét van zúzva,
 Oda csontot rikkants újra,
 A hol húsa kimarjúla,
 Oda húsrészt illeszsz újra,
 Áldásoddal helyre hozzad,
 *Őket a régi rendbe oszszad,
 Csont a csonthoz, hús a húshoz,
 Ér az érhez, vér a vérhez!»

Avval Lemminkäjnen anyja

*Nemzi a férfit, hősét szabja
 Régi élte formájára,
 Ő korábbi képmására.

Olvasott im az erekre,
 Erek végit bekötözte,
 Ám az embert szóra mégse,
 Fiát nem birja beszédre.

Akkor ő szavát im teszi,
 Maga mondja, így intézi:

*Hol veszek mostan irt javasnak,
 Színmézet már hogy hozassak,
 Megkennem a holtra váltat,
 Gyógyítnom a rosszúl jártat,
 Emberem hogy nyissa száját,
 Megeressze mondókáját?»

«Kis méhecske, szép madárka,
 Ligetek virágkirálya,
 Nosza indulj mézkeresni,
 Fűszerszámízet szerezeni,
 Ama nyájas Mézhazából,
 Ügyelő Tapiolából,
 Számtalan virág himéből,
 Számtalan füvek hegyéről
 Kór tagra kenőcsnek jónak,
 Sebhelyekre gyógyítónak!»

Kis méhecske, gyors madárka
 Tova száll, röpti szárnya
 Ama nyájas Erdővárba,
 Ügyelő Tapiolába.
 Rét virágít sorra szedi,

*Mézet a nyelvin főzögeti,
 Hat virágnak tetejéből,
 Száz füvecskének hegyéről ;
 Akkor zümmög hazafele,
 Karikázva útra kele,
 Szárnya végig fűszerszámíz,
 Tolla csupa merő színméz.

Maga Lemminkäjnen anyja
 Legitt a kenőcsöt fogja,
 Megkeni a holtra váltat,
 Gyógyítja a rosszúl jártat ;
 Segedelem abban sem volt,
 Szóra mégse jött a megholt.

Erre szót im ilyen ejte :
 «Kis méhecske, szép madárka,
 Menj máshova messze tájra,
 Kilencz tengert átrepülve,
 Tengerháti félszigetre,
 Mézzel folyó szárazföldre,

Tuuri új lakóhelyéig,
 Palvonen tetétlenéig,*)
 Dandárja van ott a méznek,
 Ott a jó kenőcs temérdek,
 Minden érre alkalmas,
 Minden izre kívánatos;
 Hát kenőcsöt onnan hozzá,
 Orvosságot olyant hordjál
 Kór tagokra kötözgetnem,
 Hibbant helyre öntözgetnem!»

Kis méhecske fürgencz ember
 Libben, szárnyal még ez egyszer,
 Kilencz tengert átrepülvén,
 Kilenczedfél tenger tükrén,
 Szárnyal egy nap, másnap szárnyal,
 Szárnyal harmad napon által,
 Egy fűszálon meg nem szállva,
 Egy levélen meg nem állva,
 Tengerháti félszigetre,
 Mézzel folyó szárazföldre,
 Tüzes zúgónak tövéig,
 Szent folyónak örvényéig.

Ottan főzik a sok mézet,
 Kotyvasztják a zsirféléket
 Apró-cseprő fazekakban,
 Iezi-piczi katlanokban,
 Hüvelykujjra férhetőkbén,
 Ujj hegyével mérhetőkbén.

Kis méhecske fürgencz ember
 Hát kenőcsöt onnan rendel;
 Múlt az idő kis darabig,
 Egy piczinyke pillanatig,
 Hát im surrog visszafele,
 Iparkodva jődögele,

---

*) *Tuuri*, az észteknél *Turi* v. *Taara*, a skandináv *Thor*-ral egy és szintúgy, mint *Palvonen* a napot jelenti; ez a két sor tehát körülbelül azt teszi, hogy: a napnak tetétlen (be nem tetőzött) új lakóhelyéig, vagyis: az ég mezejéig.

Hat csészike az ölében,
 Háta mögött hét van éppen,
 Tele mind javas irokkal,
 Tele jóféle zsirokkal.

Maga Lemminkäjnen anyja,
 Kenőcsivel keni sorra,
 Kenőcsök kilencz nemével,
 Kantáirral nyolczfélével ;
 Segedelmet csak nem lelhet,
 Bizony nem talál semillyet.

Akkor ő szavát im teszi,
 Mondókáját így intézi :
 «Kis méhecske, menny madara,
 Menj amoda harmadszorra
 Föl a felső ég ölébe,
 Kilenczedik ég fölébe,
 Ott van ám csak fűszerszámíz,
 Nagy bőséggel ott a színméz,
 Kit hajdan kent Isten újja,
 Teremtő, a tiszta, fúja,
 Fiaira kent az Isten
 Rosszak rontásai ellen ;
 Mártsd fűszerszámízbe szárnyad,
 Tollad merő mézbe mártsad,
 Hozz szárnyadon balzsamízet,
 Mentéden is hordd a mézet
 Kenőcsül a kór helyekre,
 Öntésül im ily sebekre !»

Kis méhecske, gyöngy madárka,
 Ez meg ennyit mondott rája :
 «Hogy érek odáig én el,
 Én kis ember kis erőmmel !»

«Jó szerin odáig érhetsz,
 Szép módjával mendegélhetsz,
 Hold fölött, a nap alatt el,
 Ég csillagi közt haladsz el ;
 Szállasz egy nap szél módjára
 Kaszáscsillag homlokára,
 Oszt' még egy nap szelelsz tova
 Gönczölcscsillag vállaira,

Harmadik nap fölhágsz lassan
 A hetevény hátaiglan,
 Oda már csekély utacska,
 Iezi-piczi kis darabka
 Szent Istennek orcájáig,
 Boldog Isten portájáig.»

Méhecske a földrül mozdul,
 Mézes szárnyú a hoporesrül,
 El is szárnyal szél módjára,
 Tovaszelel kicsi szárnya,
 Száll a hold határi mentén,
 A nap parkányin ügetvén,
 Gönczölesillag válla között,
 A hetevény háta mögött,
 Száll a Isten pinczéibe,
 Teremtőnek fülkéibe ;
 Ott készülnek kantaírok,
 Kotyvasztódnak kenőzsírok
 Ezüst fazekakban ottan,
 Fölnek arany katlanokban,
 Méz forr a középső téren,
 Merő vaj a szélső részen,
 Csupa fűszerszámiz délen,
 Zsíradékok éjszaktélen.

Kis méhecske, menny madara,
 Fűszerizre most akada,
 Mézre mennyit ép akara ;
 Nem sok idő telik bele,
 Hát im surrog visszafele,
 Lelkendezve jődögele,
 Az ölében száz szelencze,
 Ezer más egyéb bődönke,
 Méz van ebben, víz van abban,
 Legjobb fajta ír amabban.

Legott Lemminkäjnen anyja
 Ö szájába vészi sorra,
 Teszi nyelve próbájára,
 Ízről izre megvizsgálja :
 *« Ilyenek im az írok főbbi,
 Mindenhatónak kenőcsi,

Kikkel a teremtő ken-fen,
Sérveket megönt az Isten.»

Keni hát a holtra váltat,
Gyógyítja a rosszúl jártat,
Keni csontközökön végig,
Ízeinek minden résit,
Alul kente, felül kente,
Középütt is kapja rendre,
Akkor ő szavát im teszi,
Maga mondja s így intézi:
«Kelj föl immár fekvésedből
Alvásodból emelkedj föl,
Menekülj e rossz helyekről,
Balszerencse ágya mellől.»

Fektéből az ember fölkél,
Alvásából íme eszmél,
Elő tudja már beszélni,
Megeredt a nyelve néki:
«Én silány soká nyugodtam,
Naplopó nagyot aludtam,
Édes álmodt álmodoztam,
Mélységeset szunnyadoztam.»

Mondja Lemminkäjnen anyja,
Ő szavát im ígyen szabja:
«Még tovább is szenderegénél,
Hosszasabban is hevernél
Gyászos fölnevelőd nélkül,
Szegény gondviselőd nélkül.»

«Mondsza most fiam te árva,
Szólj fülemnek hallatára,
Mi hozott manók közébe,
Lökött Tuonela vizébe?»

Mondja léha Lemminkäjnen,
Anyjának felelt im ígyen:
«Nedvessapkás, nyáj őrzője,
Untamónak vaksi vénje
Az hozott manók közébe,
Lökött Tuonela vizébe;
Vett a vízből vízi kigyót,
A habokból csipicsúszót

Én szegény fejem bajára,
 Azt se tudtam hamarjába,
 Nem tudám sikosnak vétkit,
 Csukott-csévének csipésit. *)»

Mondja Lemminkäjnen anyja :

«Oh emberek oktalanja,
 Hogy' kérkedtél, bűvöst bájolsz,

*Lappokat énekkel varázsolsz,
 Nem tudod sikosnak vétkit,
 Csukott-csévének csipésit *) :

Vizből volt a sikos véve,
 Habokból a csukott-cséve,
 Jegesrucza jó agyából,

*Tengeri fecskefej javából,
 Szüőjätär a vizre pökte,
 Litty-lottyot habokra lökte,
 Viz nyujtotta hosszúkásra,
 Sütötte a nap puhára,
 Azután a szél pólyálta,
 Viznek lelke meglóbálta,
 Viz hullámja partra üzte,
 Tengerzaj terelte földre.»

Akkor Lemminkäjnen anyja

Szerelmesét pólyálgatja
 Ő korábbi képmására,
 Előbbeni formájára,
 Még egy szikrányival szebbre,
 A korábbinál különbre ;
 Azután beszél fiával,
 Minek volna még hijával.

Szólt a léha Lemminkäjnen :

«Soknak is vagyok hijával,
 Ott feküszik az én szívem,
 Ott a vágyódásom híven
 Észak fehérnepeinél,
 Fürtösfejü szépeinél ;
 Penészesfülü banyája
 Ő leányát nem bocsátja,

---

*) E két sor magyarázatát l. a XIV. Runo végén.

Mig a réczét el nem ejtem,
 A hattyút le nem teritem
 Onnan Alvilág vizéből,
 Szent folyónak örvényéből.»

Mondja Lemminkäjnen anyja,
 Ő szavát im ígyen szabja :
 «Hadd a hitvány hattyúidat,
 Récze-ruca hadd lakjanak
 Tuoni fekete vizében,
 Buzgó-forró örvényében ;
 Te pedig hazádba ergye,
 Te szegény szülőddel egybe,
 Sőt aldd jó szerencséd már most,
 Istened a nyilvánágost,
 Hogy adott igaz segédet,
 Új életre hívott téged
 Tuoni ösmert ösvényéről,
 Manószállás legvégéről ;
 Tőlem semmisem telik ki,
 Egymagamtól épen semmi,
 Ha nincs alkotóm kegyelme,
 Igaz Isten engedelme!»

Ott a léha Lemminkäjnen
 Már honába indul menten,
 Édes anyja egyetemben,
 Agg szülője nemkülönben.

*Elhagyom Kaukót immár innend,
 Legitt léha Lemminkäjnent
 Vetem versemben amarrébb,
 Hajtom versemet hamarébb,
 A dalt másfelé taszítom,
 Újabb útra igazítom.

Finnből.

VIKÁR BÉLA.

AZ ISZÁKOSSÁG ÉS A BÜNTETTEK.

A sociolog remegő kézzel fog tollat, a midőn a népjólét legnagyobb veszedelmével, az iszákossággal foglalkozik, rámutatva arra az útra, melyen a munkásosztályok nehezen szerzett keresményének nagy része eltűnik. Minthogy azonban e helyütt az iszákossággal, mint a közerkölcs ellenségével kell foglalkoznom, csupán utalok arra, mily szomorú következményeket von maga után az ivásra szánt óriás pénzösszeg. Tudjuk ugyanis, hogy az ivás adója nem marad egyedül, mert maga után vonja a tömeges nyomor, a betegségek, a büntettek, a balesetek, az időelőtti elhalálozások, a munkavesztés, a csavargás és koldulás rengeteg adóját. A mai társadalom sokkal többet költ szeszes italokra, mint kenyérre, vajra, tejre és posztóra. És itt az oka az erkölcsi eldurvulásnak és a physiologiai elkorcsosodásnak. Nem csoda tehát, hogy az iszákosságra nagy figyelmet fordítottak a népek a legrégebb időtől kezdve, s korunkban az összes nemzetek speciális törvényeket hoztak az iszákosok ellen. A középkorban a visszaeső iszákosok testök megcsonkításával (fülek levágása stb) lakoltak. Azonban a humanismus mai korában más, részint erkölcsi, majd kényszerítő eszközökhöz folyamodnak, melyekről alább fogok szólni.

I.

STATISZTIKAI TÁJÉKOZÁS.

A magyar birodalom népessége 1890-ben 17.614,308 lelet tett ki. Társadalmunk átlag évenként 175.000,000 forintot költ el szeszes italokra, s az összes szeszes italokból 1894-ben

átlag egy fejre 52 liter jutott, még pedig bor 24 liter, sör 14 liter és pálinka 14 liter. Ehhez még hozzáadandó a nagy mennyiségű különböző gyümölcspálinka, melyet ellenőrzés nélkül készítenek a háziasszonyok. A társadalom e fogyasztásával szemben az állam kiadásainak teljes összege 1897-ben 475.269,870 frt, ebből a vallás és közoktatásügyi ministerium budgetje 12.146,322 frt, mely összegből elemi népoktatásra az állam 2.273,036 frtot fordított; nem csoda tehát, ha a korcsmáros meggazdagodik, a néptanító családja pedig éhezik.

Még harmincz év előtt népünk lényegileg borfogyasztó nép volt, a pálinkafogyasztás csak a nem bortermelő vidékekre szorítkozott. Ma azonban a pálinkabűz rothasztja a tiszta magyar vidékek légkörét is, mert a phylloxera elpusztítván a szőlőtőkét, a bor drágasága helyet csinált a burgonyapálinkának. E veszedelmes ital ma már az egész hazában pusztít, s ha mielőbb vissza nem hódítjuk régi szőlőterületeinket, népünk degenerációja ellenállhatatlanul fog előre menni.

Az erkölcsi degenerációt mutatják egyébként a következő adatok. Csupán büntettek és vétségek miatt a magyar birodalomban elítéltek száma: 1891-ben 81,195— és 1897-ben 95,660, ezek közt testi sértések 1891-ben 22,053—, 1897-ben 25,880. A kihágások miatt Horvát-Szlavonország kivételével elítéltek száma 1891-ben 262,207, — 1897-ben 348,841; ezek közül ismét csupán a közrend és közszemérem ellen, vagyis záróra megsértése, verekedés az utcán, prostitutió, részegség és állatkinzás miatt elítéltek száma 1891-ben 29,205 és 1897-ben 40,366. Ha még figyelembe vesszük, hogy nálunk a részeg egyének, különösen a vidéken, csak ritkán kerülnek a bíróságok elébe, az erkölcsi eldurvulás sötét képe tisztán áll előttünk. Ehhez járul még Horvát-Szlavonország, hol 1897-ben a királyi járásbíróságok kihágás miatt 36,353 egyént ítéltek el, holott ez országok népessége 2.112,431 lélek.

E nagymérvű büntetteknek egyébként nem egy, hanem sok oka van. Figyelemreméltó némely esetben a büntett keletkezése az egyén szervezetének hiányossága, értelmi és physiologiai anomáliája következtében. Továbbá újabban nálunk föltűnő veszélyes alakot öltött a büntettek ragályos utánzása, melynek gyöke a napi sajtó közleményeiben keresendő, a midőn az egyes cselekmények elkövetésének összes eszközei, a cselek-

mény előzményei és maga a tett részletesen, sőt tulzott szinezéssel vázoltatik, s e közlemények a legolvasottabbak épen a kevésbé művelt osztályoknál. A nagy városok munkásosztályainak elerkölcstelenedését rendkívül előmozdította a külföldről behozott közveszélyes ponyvairódalom is, a mohón olvasott olcsó, hitvány rémregények, melyeket úgy kellene határainkon megállítani, mint a pestist.

Nézzük továbbá az alkohol pusztítását. A ki gonddal megfigyeli az elítélteket, jól tudja, hogy a büntetéseknél legalább egy harmad része részeg állapotban követte el a cselekményt, ha azonban az egyes bűncselekményeket nézzük, azt látjuk, hogy a hatóságok elleni erőszak 1574 eset közül (tudniillik 1897-ben) elítéltek két harmadrésze, és a súlyos testi sértések 13,564 esetének fele, az emberölés, rablás legnagyobb része, részeg állapotban követtetett el. Az utcai verekedések rengeteg eseteiből háromnegyed részeg állapotban követtetik el, pedig ezek száma évenként 25,000-et tesz ki, de legalább még egyszer akkora a száma a meg nem torolt eseteknek! Mily nagy veszteséget vonnak magok után az e cselekményért kiszabott rövid tartamu büntetések a morál és a közgazdaság szempontjából! Az ivás fölizgatja a szenvedélyeket és úgy szüli a büntetteket, melyek különösen szombat este és az ünnepnapokon tömegesen követtetnek el. Ekkor megtelnek a bűzhödt, poros, füstös, félig kivilágított csapszékek, melyek állandóan nyitva lévén, a nap bármely szakában leihatják magokat munkásaink. És mily vendégeket látunk különösen Budapest csapszékeiben! Toprongyos, piszkos férfiak ott ölelkeznek félig meztelen nőkkel, a kik egymás után öntik magokba a bódító pálinkát, minek következménye első stádiumban erkölcstelen ének és illemsértő táncz, azután következik a verekedés. Az uzsorások nagymestere, a korcsmáros, gyönyörrel nézi kedvelt vendégeit, a kik addig isznak, míg vadállatokká lesznek, aztán mint hitvány rongyokat, kidobja őket az utcára, hol ha még ordítanak és ablakokat zuznak, következik az ádáz harc a rendőrrel, kit népünk halálos ellenségének tart. De még undokabb a kép akkor, ha hazakerül a részeg. A nőkel és gyermekekkel szemben elkövetett durva bántalmazások ezreit képesek vagyunk följegyezni. A ki a magyar birodalom 71 vármegyéjében megjelenő helyi lapokban közölt részeg állapotban személy ellen elkövetett bűncselekmé-

nyeknek csak egy havi kimutatását összeállítja, megborzad a szomorú eredményen. Pedig csak úgy vagyunk képesek az alkohollal való visszaélés erkölcsi eredményét alaposan megítélni, ha különösen ez eszöközhöz folyamodunk. Az egész hazában följegyzett sötét esetekből azt tapasztaljuk, hogy a fejszének, botnak és késnek legnagyobb szerepe a nagy ivási napokon és ivási idényben van (képviselőválasztások, vásárok, farsang, lakodalmak, tánczok idejében). Mint büntető bíró és hazám népével személyesen érintkező szemlélő azt tapasztaltam, hogy az állam és egyház nemes törekvése ellenére a szeszes italokkal való visszaélés folyton terjed és hogy a köz-erkölcsökre eldurvító hatást gyakorol. Részint az ivás befolyása a bűnösre meg az áldozatra és az áldozat állapota ingerli a gonosztevéőt a bűncselekményre. A tapasztalat mutatja, hogy az emberölések és gyilkosságok nagyobb részében az ivásnak jutott főszerep a cselekmény elkövetésénél. És sajátságos az, hogy a népjólét emelkedése eddig nem eredményezett békét és józanságot, hanem a büntettek fekete kalendariuma mindig elijesztőbb. Ennek egyik további oka az, hogy nálunk már hat éves gyermekek előtt is nyitva van a csapszék ajtaja. A korcsmáros pedig örömmel ereszti be a nemzet kicsinyeit, a kik hazavisznek onnét szeszes italokat, sőt még csalogatja is őket, hogy több legyen a haszon. A pohárral, üveggel és korsóval hazatérő gyermekek itt hallják a legocsmányabb szitkozódást, látnak durva tréfákat, hallanak erkölcstelen énekeket, de ők már otthonosak a bűn ez ocsmány fészében, s mire ifjakká lesznek, egyszersmind érett iszákosok, prostituáltak és tolvajok. A korcsmáros által a gyermekeknek kortyonként nyújtott pálinka nagy méreg, ámde e mérgezés nálunk nem érdekli sem a tanítót, sem a papot, sem a szülőt! A nyári hosszú szünidőben a szegénysorsuak gyermekei félmeztelenül ácsorognak a sivar, kietlen utcákon, ámde a gazdag nagybirto-
kosok szívtelenül otthagyják őket ez erkölcsi sivatagon, pedig mily könnyen találnának nekik helyet. Az utca e szerencsétlen gyermekeiből fognak fölőni majd azok, kik a társadalmi rend legnagyobb ellenségei.

Angolországban is a reformerek aggasztó képét adják az iszákosság okozta erkölcsi pusztításnak. És habár a vagyon ellen elkövetett büntettek e népnél újabban apadtak, de nem a szenvedély által okozott bűncselekmények. A közművelődés

hatalmas haladása nem volt tehát jótékony befolyással a nép erkölcsére, mert épen a személy ellen elkövetett bűncselekményeknek kellett volna apadniok, ámde az erkölcsök eldurvulása állandó. Mutatja az öngyilkosok számának nagy emelkedése, a mennyiben 1861-ben 967; 1896-ban már 1918 fordult elő; 1860-ban személyek ellen elkövetett támadások száma 86,444; 1879-ben 99,093; vagyis a népességnek 22% emelkedésével szemben e merényletek emelkedése 41%-ot mutat. Részeség miatt elítélt férfiak legnagyobb számban 21—30; nők közt 30—40 évek közt fordulnak elő. Az angol nők közt nagy az iszákossági arány, mert öt iszákos férfira jut egy iszákos nő. Az ismert szokásos iszákosok közt 17,308 férfi, 6015 nő fordul elő. Ebből látjuk, hogy sem a szabadság, sem a börtön nem alkalmas eszköz e veszély elhárítására. Angolországban az orvosok számítása szerint évenként 40,000 egyén halálát az ivás okozza. Azok, a kik 11—20 izben büntettek miatt elfogattak, $\frac{3}{4}$ részben iszákosok voltak. Látjuk ebből, hogy a javíthatatlanok lényegileg az iszákosokból kerülnek ki. Az angol nép elköltött szeszes italokra 1860-ban 84.222,172 font sterlinget, 1883-ban 125.477,275 fontot, s ime 1860-ban részeségért elítéltek 88,361; 1880-ban 178,429; 1896-ban 187,258 egyént. Ennek megfelelően 1860-ban közönséges büntettekért elítéltek száma: 255,803; 1880-ban 506,281, vagyis a szeszes italok fogyasztása 75%-kal növekedett, részeségért való letartóztatásé 132%-kal. De menjünk tovább. 1860-ban 38,058; 1880-ban 71,191 elmebajossal volt dolguk; a proletárok száma pedig 851,020 és 1880-ban 837,940.

Ime a nyomornak és a bűnnek ily rettenetes hadseregét teremtette meg az alkohollal való visszaélés. Az iszákost agya veszedelmesebbé teszi a vadállatnál, mert megszűnt ember lenni. Franciaországban is nagy az alkohol iránti szenvedély. A francziák 1788-ban csak 200,000 hectoliter alkoholt fogyasztottak el; 1840-ben e szám 1.000,000 és 1863-ban már 3.000,000-ra emelkedett. Ma tragikus az állapot, mert a mai francia elfogyaszt átlag évenként 22 liter pálinkát, 25 liter sört, 79 liter bort és 18 liter almabort, mindez megfelel az év végén 18 liter tiszta alkoholnak. Némely megyében 15 nagykorúra jut egy korcsma, a Seine-Inférieureben egy korcsma jut 22 egyénre. Párisban ma 33,000 korcsmáros boldogul, vagyis egynél több jut három házra. A francia elkölt szeszes italokra

egy milliárd 600 millió frankot, melynek nagyobb része a mun-
kás osztályokra esik. Es országban nemcsak a férfiak, de az
asszonyok is nagy ivók, a kávé pálinkával vegyíti a család
és e méregből a gyermekek is részesülnek.

Habár a jury elé tartozó büntettek száma apad, nem így
a többi cselekmények. A gonosztevők száma 1825—1869 közt
háromszorosan emelkedett, míg 1825-től—29-ig a vádlottak
száma 65,040; 1865—1869-ig 155,508-ra emelkedett. De e
szám csak a büntettekre és vétségekre vonatkozik. Egyébként
megállapította a francia igazságügyminister 1897-ben, hogy
a gyilkosok 53%-a, tüzvész okozók 57% és a testi sértést oko-
zók 90%-a ismert iszákosok közül került ki.

II.

A RÉSZEG EMBER BÜNTETŐJOGI FELELŐSSÉGE.

A kriminológ a milyen érdekes, épen oly nehéz kérdés
előtt áll, a midőn a részeg állapotban büntettet elkövető egyén
physikai és értelmi állapotát elemzi, pedig csak gondos és
alapos analysis segítségével tud igazságosan itélni.

A büntettekről és vétségekről szóló magyar büntető tör-
vénykönyv 76. §-a szerint nem számítható be a cselekmény
annak, a ki öntudatlan állapotban követte el, vagy a kinek
elme-tehetsége meg volt zavarva és e miatt akaratának szabad
elhatározási képességével nem birt. Az öntudatlan állapot alá
vonja a magyar törvényhozó, bár nem kifejezetten, a részegség
azon fokát, mely az egyént öntudatától teljesen megfosztja,
ámde az alkoholikus elmebaj még látkörén kívül esett, az
alkoholikus gonosztevők specialis elbánásával egyáltalán nem
gondolt. Ily általános elvi megoldás kényelmes a törvényho-
zóra nézve, de mint a tapasztalat mutatja, a joggyakorlatban
gyakran végzetes következményeket von maga után. Azért
rendkívül fontos föladat a részegség physikai és psychikai
hatásának szerves elemzése.

Az alkoholikusok javítóházi intézménye nálunk még csak
a távol jövő reformja lesz és a mai gyakorlat nem sokat törö-
dik azzal, vajon iszákos emberrel van-e dolga, vagy pedig

olyannal, a ki alkalmilag leitta magát. Pedig óriás köztök a különbség, mert vannak iszákos emberek, a kik nem okai annak, hogy ellenőrzési képességek hiányos, a mennyiben már világra jöttökkor magokkal hozták az iszákosság iránt való praedispositiót és a mely pillanatban e szerencsétlenek alkoholt izlelnek meg, egész organismusuk lángot fog, akaratok ellenére könnyen mintegy benső tűzvésznek áldozatai.

Sajnosan kell megállapítanunk, hogy a mai büntető bíró — az angol kivételével — mindenütt a continensen csak az eredményt nézi, a részegség lényeges körülményeit és magát az individuumot figyelembe se veszi, alkalmazva egyszerűen a közönséges büntetést, gyakran követve a régi görögöknek azt az elvét, hogy a részegség súlyosabbá teszi a cselekményt. Az igazság nagy érdeke tehát azt parancsolja, hogy a büntető jogász káröltve az orvosszakértővel, kutassa az iszákosság okait, a periodikus és a szokásos iszákosok pathologiai állapotát. Ez uton gyakran oda fognak jutni, hogy valóságos narkomániával van dolguk, a melyen eddig gondtalanul túltették magokat.

Az ember egy ideig az alkohol hatása alatt testileg és szellemileg erősebbnek érzi magát és az az érzés uralkodik rajta, hogy a mindennapi akadályok és kötelmek alul föl van mentve, gyorsan és habozás nélkül határozza el magát valamely irányban, olyannak tűnik föl, a milyen valóban, elárulja titkait, elfelejti gondjait és boldognak érzi magát. Azonban még ekkor az alkohol nem fosztotta meg önuralmától, a morál és a jog iránt való kötelezettsége élénken lebeg előtte, de mégis benyomásai oly parancsolók, hogy bizonyos fokig meg van nehezítve ellenállási képessége.

A költők fennen dicsőítették ezt a számos esetben kellemes mámort. Ha azonban akár bor vagy pálinka alakjában intensivebb az alkohol fogyasztása, bekövetkeznek a physiologiai és psychikai elváltozások. Gyors elpirulás, elsápadás, dadogás és tántorgás mellett beáll az agy rendellenes működése. Azonban tudjuk a tapasztalatból, hogy physikai és értelmi zavarok gyakran elválasztva maradnak, mert annak a részeg embernek, a ki már nem tud egyenesen állani, még mindig lehet elég értelmi ereje. Ez a mozzanat pedig nagyfontosságú az ítélő bíróra nézve, mert mindaddig, míg a részeg egyén lelkében az értelem fénysugara él, nem egészen képtelen

győzedelmeskedni a gonosz csábítással szemben. Ha azonban a részeg teljesen elvesztette emlékező tehetségét, ha a körülötte lévő tárgyak elmosódnak szeme előtt, benyomásai egészen sötétek, beállott a teljes részegség.

Miután minden részeg ember és a részegség minden esete egyénileg vizsgálendő, igen lényeges a gyakorlatban megállapítani az elfogyasztott alkohol mennyiségét, minőségét, a fogyasztás idejét és a fogyasztás módját. Mindenki tudja, hogy más a hatása az alkoholnak, ha azt egyszerre nagy mennyiségben veszszük be, és más, ha ugyanazt a mennyiséget kis adagokban fogyasztottuk el; az éhes ember ellenállási képessége gyengébb mint a jóllakotté, ugyanaz az egyén többet bír el hidegben, sokkal kevesebbet a gyengélkedő vagy ha nyugtalan, a megszokott iszákos bizonyos korig többet bír el, mint a megtartózkodó, de megjön az idő, mikor a korhely ellenállási képessége sokkal gyöngébb, mint a mértékletes fogyasztóé.

A részeg egyén különösen akkor nagyobb mértékben veszedelmes mások élete és egészségére nézve, mikor az alkohol hatása mellé egyszerre járul a harag és a bosszúállás, melyek ellenállhatatlanul kergetik az örvénybe. A büntető bírónak kiváló föladata tehát a részegség minden esetének előzményei, mellékkörülményei szerint való egyénítése, de ez az eljárási forma nem zárja ki bizonyos egyetemes érvényű elvek megállapítását, melyeket a kriminologia tényleg ismer.

Igaz ugyanis, hogy az alkoholnak physiologiai és psychikai hatása olyan, hogy az első stádiumban csupán fölzígat, később már zavarokat okoz és végül narkotizál, a mikor már megszűnik a tudatos cselekvés.

Ámde az izgatottságnak és megzavarásnak ismét szigorúan megfigyelendő fokait ismerjük. Mindaddig tehát, míg a részeg ember csak a második fokig jutott el, míg tudja, mivel tartozik saját és mások becsületének, míg a jog és erkölcs szabályainak fontosságát ismeri, fönnáll felelőssége; ha ellenben az említett szabályokat már érvényesíteni nem képes — felelőssége megszűnik.

Ma egyébként már világtörvény, hogy az egyszerű alkoholikus fölindulásban elkövetett bűncselekményeknél a közönséges büntetés alkalmazandó. Ha azonban az az eset állott be, hogy a szellemi erők az alkohol hatása miatt rende-

sen nem működnek, a szellem elhomályosodik, de még nem gyengült meg annyira az értelem, hogy a részeg a jót a rossztól nem bírná megkülönböztetni, a rendes büntetés nem alkalmazható többé, hanem a részegség e foka enyhítő körülménynek veendő.

Sajnálattal kell megemlékeznünk továbbá azokról, a kik születésöknél fogva már magokkal hozzák az iszákossághoz való *prædispositiót*, a kiknél az ideg és az értelem organismusa hiányos, csekély a morális ellenállási képességek. Ezek egészen más beszámítás alá eső lények, mint a normális szervezetűek. Ha az előbbieket egész életükön át tartózkodók voltak, kerülték is a szesz italok élvezetét, mégis e szerencsétlenséget, kik martryri erőt fejtettek ki az erény diadalaért, halálukig gyötörte az iszákosság diathesise. Ez egyéneknél egy korty szesz tönkre teheti az önuralmat. Szép, fenséges és háládatos föladat az alkoholikusok magzataival foglalkozni.

A mai joggyakorlat azonban végzetes eredményhez vezet, mert a beteg iszákosokat, ha büntetteket követtek el, kérlelhetetlenül beküldi a börtönbe, mert időleges józan értelmet vett nálok észre. Elegendő az eredmény, a részeg állapot, hogy férfi vagy nő börtönbe jusson, holott ha komoly szakértői vizsgálat előzte volna meg a főtárgyalást, nem a tanácssterembe, hanem a betegek házába jutott volna az áldozat, a kit hosszantartó alkoholikus szenvedélye alkoholikus beteggé tett. Ha tehát a bíró és orvos megfigyelése még befejezett elmebajt nem állapított meg, a szokásos iszákos, ha részeg állapotban követett el büntettet, évekre terjedőleg börtön helyett az iszákosok javító házában helyezendő el, hol szigorú étrendi szabályoknak és fegyelemnek vetik alá és megfelelő munkát teljesít.

Az elbírálásnak fontos tárgya továbbá az az eset, midőn valaki oly szándékkal iszsa le magát, hogy a célba vett büntettet ebben az állapotban kövesse el. Ez esetben is elemzéshez kell folyamodnunk, de a gyakorlatban igen nehéz az egyszerű alkoholikus fölindulás és a már zavart okozott állapot között lévő határ fölismerése. Tisztán fog állani a szándék megbírálása akkor, ha a már erősen izgatott egyén még tovább iszik. Valahányszor a bűnös eredményre irányuló szándék még józan állapotban keletkezett, a lerészegedés pedig csak eszközül szolgált, akár a célba vett személy vagy egy másik

ellen követtetett el a merénylet, a felelősség teljes, mert a bekövetkezett eredményre irányuló szándék még a felelősség állapotában megvolt és végre is hajtatott. Ha ellenben az öntudatát veszített részeg egyén már nem hajthatta végre bűnös szándékát, kísérlet esete áll fön, mert a végrehajtás szerintem az ivás kezdetével veendő megkezdettnek. A lélektani ok a szándékos lerészegedésnél a testi erő időleges növelése és az erősebb ellenfélle szemben érzett félelem leküzdése. Mentől aljasabb ok vezette az alkoholhoz nyúló gonosztevőt, annál szigorúbb büntetés érje, vagyis a részegség e válfaja súlyosító körülmény.

Végül megoldandó még az a kérdés, vajon a bűncselekményt el nem követő részeg ember felelősségre vonandó-e ?

A kihágásokról szóló magyar büntető törvénykönyv kérdésünk megoldásánál egyáltalában nem áll az eszme magaslátán, mert 84. §-a oly országban, melyben a végzetes burgonya-pálinka harmincz év óta népitallá lett, a hol az alkoholizmus veszedelmesen terjed : csak a nyilvános helyen botrányt okozó részegyet vonja felelősségre, 25 frtig terjedő pénzbüntetést állapítván meg és a visszaeső iszákosokkal már nem is foglalkozik. E törvény tehát a csendes, kedélyes részegyet oltalmába veszi, de helytelenül, mert ez épen úgy, mint a vadállattá lett részeg nemcsak a morál, hanem a közjogrend szempontjából is felelősségre vonandó, mint olyan, a ki ideiglenesen képtelenné tette magát polgári kötelességeinek teljesítésére és mert mindkettő közveszélyes. E törvény tehát akképen módosítandó, hogy a pénzbüntetés 50 frtban és a szabadságvesztés 15 napig menő elzárásban állapítandó meg, mely büntetések visszaesőknél mégegyszer annyit tegyenek ki. Kicsapongó munkakerülők legbecsesebb intézménye lenne a dologház kéréhetlen szigora, ha ismernénk ily intézményt!

A pálinka-pestis hazánk egyik legveszedelmesebb ellenége, mely ellen valahára államnak és társadalomnak irtó háborút kellene folytatnia.

III.

ISZÁKOS EGYÉNEK JAVITÓHÁZA.

A megelőző részben megállapítván a részeg egyén büntetőjogi felelősségét, most már, miután ismerjük az iszákos emberek pathologiai állapotát, könnyebb annak megoldása, mily elbánásban részesüljenek a szokásos iszákosok, ha egyzersmind gonosztevők is. Hogy a szokásos iszákosok megfelelő étrend, fegyelem, vallásos és erkölcsi életre szoktatás és kényszerített munka segélyével megjavíttassanak: iszákosok javító házai alapítandók, mely intézetek homlokzatára nem «büntetés» hanem «javítás» vésendő, mert alapgondolatuk a testi és lelki regenerálás.

Ily intézetek alapítása első sorban az állam föladata, mert közveszélyes egyének ellen meg kell védenie polgárait, de e mellett a társadalom is, saját érdekében és a humanismus szellemének hódolva, fogion az alapításhoz. A specialis cél, melynek az intézetek szolgálni fognak, s figyelembe véve azt is, hogy a jogszolgáltatás által bűncselekmény miatt elítélt egyének is jutnak ide, szükséges, hogy az engedélyezett javítóházak szabályzatát, mely az egész ügykör szakszerű kezelését foglalja magában, az államnak kell megállapítania, s hogy a végrehajtás megfelelő legyen a szabályzatnak, az államnak közvetlen felügyeletet kell gyakorolni felettök. Minthogy pedig magánosok vagy testületek által alapított ily intézetek az állam által oda utalt egyéneket saját költségükön eltartani nem kötelesek, az államnak a költségekhez való hozzájárulása külön szerződéssel állapítandó meg.

Ez intézetekbe jutnak mindenekelőtt azon alkoholikus gonosztevők, kik bekövetkezett elmebajuk miatt a büntető bírótól már nem voltak elítélhetők, de még nem közönséges elmebetegek. Aztán következnek a szokásos iszákosok, kik a büntetőtörvény valamely rendelkezését sértették meg, de felelőségek nem lévén kizárva, a rájuk kimért büntetés kiállása után még 1—3 évig maradnak az intézet lakói. Végül nagy számban azok fordulnak elő, a kik részeg állapotban kihágásokat követnek el, s ezek közt különösen megfigyelendő alakok,

részezes kocsisok és gözmozdonyvezetők, továbbá a kik nyilvános helyen tehetetlen állapotban találtak. Ha ezen és más ily egyének egy év alatt több ízben kerültek büntető bíró elébe és szokásos iszákosok, az iszákosok javítóházába való utalásra érettek.

Ezek után következik ily intézetek szervezetének, az eljárás szellemének és a nagy cél elérésére szükséges eszközöknek megállapítása.

1. Az intézet terjedelmét illetőleg előtérbe lép a gazdasági és a morális érdek. Mentől több ily egyén jut az intézetbe, annál olcsóbb az eltartási költség, de ismét nehezebb az ellenőrzés. Mindenesetre az alaptőke nagysága dönt a terjedelemre nézve, ámde a javítás magas érdeke szempontjából 200-nál több egyént egy intézetbe be nem utalnék.

2. Vezetés. Az intézet élére, mint felügyelő, kitünő orvos állítandó, a ki az iszákosokkal céltudatosan tud bánni. E tisztviselőn fordul meg az intézet sorsa. A felügyelő állandóan a javítóházban tartózkodjék, mert gondoskodnia kell az összes szabályzatok pontos megtartásáról, ellenőrzi tisztársainak működését, végrehajtja a benlakók foglalkozására vonatkozó rendelkezéseket. Köteles naponként az egész intézetet meg szemlélni és sűrűn érintkezni a javítandókkal, hogy meggyőződjék arról, ismerik-e a magatartás szabályait stb. Ha az intézet orvosa azt véleményezi, hogy valamely egyén letartóztatási ideje előtt meghal, vagy olyan a betegsége, mely őt a javítóházi fegyelemre állandóan képtelenné teszi, vagy elméje megháborodott, eltávolítása végett a kormánynál tegyen jelentést. A ragályos betegségben szenvedő és elmebeteg egyén a többiektől nyomban elkülönítendő. A felügyelő a benlakók összes személyi és vagyoni viszonyairól tudomást szerez, levelezéseket ellenőrzi, szóval védi őket minden veszedelem ellen. Mennyi szakismeret, erély és odaadás szükséges e nehéz föladat betöltéséhez!

Az intézet orvosa naponként meglátogatja az intézetet és gondozza a közegészséget, hetenkint kétszer vizsgáljon meg minden benlakót, tapasztalata eredményéről tegyen jelentést a fölügyelőnek. A betegeket, úgy azokat is, a kik büntetést szenvednek, naponként kell meglátogatnia. Az intézet összes helyiségeinek tisztasága, a ruházat és élelmezés kiváló gondozásának tárgya.

Az intézet összes tisztviselői szesz italoktól teljesen megtartózkodók legyenek, mert első sorban nekik kell jó példát mutatniok.

Magától értetődik, hogy a női osztályban csak nők alkalmazhatók. A tisztviselők humánus gyöngédséggel bánjanak a benlakókkal, kiknek panaszait türelmesen hallgassák meg, de ha kell, a házi rend érdekében teljes erélyvel járjanak el. A tisztviselők gonddal ellenőrizték a benlakók minden mozgalmát, szivesség és tapintat a helyes fegyverek, melyek a jellem megjavításánál többet érnek, mint a kényszer; erőszakot csak önvédelem esetében szabad alkalmazniok.

3. A javítás alaptörvénye. Habár megengedem, hogy az összes benlakókkal egyöntetűen kell bánni, mégis az osztályozásnak is helyét látom. Mindenekelőtt más ellenőrzés alá esnek a gyógyíthatatlanok, ezek együtt a javíthatókkal nem maradhatnak, mert veszélyes befolyást gyakorolnának rájuk. Egyébként a «gyógyíthatatlanokkal» szemben sem kell egészen elveszteni a reményt, mert kis részök, ha nem gyógyítható is, de megjavítható. Ez egyének letartóztatását családjuk és a társadalom biztonsága követeli. A szokásos iszákos sohasem kezelhető az elmebeteggel, mert az iszákos csakhamar magához tér, visszanyeri szellemi rugékonyságát és e gyógyulóra veszedelmesen lehangoló és izgató hatással lenne az elmebeteg jelenléte. Az iszákos telve van reménnyel, hogy képes lesz, ha szabadul, ellentállani a kísértésnek. Ez a legkényesebb stádium annál, a kit esetleg éveken át kell még védelmezni.

Továbbá a magasabb műveltségű iszákosok, ha jól viselik magokat, az alsóbb osztályokhoz tartozóktól elválasztandók. A kezelés alap gondolata nem a bűnhődés, hanem a megjavítás elvének szolgálni. Az intézeti élet ne legyen kietlen, megfélemlítő és visszataszító, hanem lehetőleg kellemes. Jól érezzék itt magokat azok, kiknek testileg erősödniök kell, kiknél az agy megtisztulása és önbizalmuk megizmosodása a főadat.

E magas czélnak szolgáljon itt az étkezés, foglalkozás, a szórakozások módja és minden. Ha az orvos valamely egyének az intézetbe jutásakor azt tapasztalja, hogy krónikus tehetetlennel van dolga, a ki munkaképtelen, ragályos beteg vagy magas fokban organikus betegségben szenved és állandóan gyógykezelést igényel, ily egyén az intézetbe föl nem vehető.

4. Foglalkozás. Minden benlakó oly munkára szorítandó, mely készültségének és képességének megfelel. Munkájok eredménye értékesítettvén, a jövedelem $\frac{2}{3}$ része intézeti eltartásukra fordítandó, a többit az intézet elhagyásával magokkal viszik. A munka emeli az önbecsérzetet és hasznot hajt nekik magoknak, a családoknak, s az államnak. A kertészet, állattenyésztés és földművelés első sorban ajánlható. A nők foglalkozása mentől változatosabb legyen, leglényegesebb a rendes házi munkán kívül a ruhamosás, varrás, kötés, kosárfonás, művirágkészítés stb. A kormány állapítja meg a fölkelés, étkezés, munkálkodás, szórakozás és lefekvés idejét. A férfiak társalgó termeiben kártyák, sakkjátékok, napilapok stb. álljanak rendelkezésre. Fölolvasások, hangversenyek, nyáron torna, kellemes és hasznos szórakozást nyújtanak. A felügyelő által alkalmasoknak ítelt könyveket és folyóiratokat rokonok és ügybarátok is küldhetnek. A dohányzás csakis a pihenés óráiban és megfelelő helyen engedhető meg.

5. Őrizet. Minthogy sok makacs, nehezen megzabolázható és nyugtalan egyén kerül ide, arra nézve, hogy engedély nélkül el ne hagyassák az intézetet, nem elegendő az erkölcsi befolyás. Az intézetet tehát erős és magas fallal kell bekeríteni és a főbejárót éjjel-nappal gonddal őrizni. Minden látogatás egyik tisztviselő jelenlétében történjék, ez azonban megfelelő távolságban tartsa magát. Ha a látogató meg nem engedett tárgyakat hoz az intézetbe, vagy nem gyakorol kedvező befolyást az illetőre, további személyes megjelenéstől eltiltandó. Magától értetődik, hogy a benlakók jogtanácsosukkal vagy valamely hivatali személylyel bármikor érintkezhetnek. Az anya csecsemőjét magánál tarthatja, ha az intézet körülményei megengedik. Ez intézetben föl kell függeszteni a levéltitkot, mihez képest a felügyelő minden levelet előzetesen elolvas, kivételt tehetnek a kormányhoz intézett levelezések, melyek zárva továbbítandók.

6. Étkezés. Minthogy ide testileg degenerált egyének kerülnek, nem elég csupán föntartani fizikai erejüket, hanem bőséges és változatos élelmi anyaggal (hüvelyesek, burgonya, hús, tésztaok stb.) gyarapítani kell erejüket. A szesz italok egészen kizárandók az intézetből, csak betegség esetében az orvos specialis rendelkezése tehet kivételt.

7. Rendszerint fölösleges az egyenruha alkalmazása, s

különösen a módosabb egyének használják saját megszokott ruhájukat. A bűncselekményekért ide utalt és szegénysorsú egyének egyenruhát viseljenek. Minden belakó köteles saját holmiját tisztogatni, de a módosabbaknak, ha jól viselik magokat, megengedhető, hogy más belakóval vagy szolgálával végeztessék azon munkát, melyet szabad állapotukban nem végeztek.

8. Naponként reggeli és esteli imához, ünnep- és vasárnapokon isteni tisztelethez jöjjenek össze a javítandó egyének, hogy a lélekmeztisztító vallásgyakorlat áldását élvezhessék, melylyel eddig egyáltalán nem gondoltak.

9. A fegyelmi kihágások és büntetések. Fegyelmileg büntetendő az engedetlenség, tiszteletlenség és munkakerülés. A szitkozódás, durva kifejezések használata, lármázás, intézeti tárgyak megrongálása, meg nem engedett tárgyak tartása hasonlólag büntetendők. E kisebb beszámítású kihágások ételek és megengedett előnyök megvonásával sújthatók. Ámde a testi bántalmazás, veszélyes fenyegetés, megszökés, szeszes italok oehozatala, koresma látogatás és a fegyelem durva megsértése rendes bíró előtt szigorú szabadságvesztéssel büntetendő. Az ételek megvonása csak az orvos hozzájárulásával és restség miatt csak akkor engedhető meg, ha az orvos az illetőt munkaképesnek véleményezi. Mechanikai kényszer egyedüli eszköze a kényszerzubony, mely azért alkalmazható, hogy a dühöngő önmagát vagy másokat meg ne sérthessen.

10. Elbocsátás. Az intézetbe kerülő egyének degenerált állapota legalább egy évi kezelést igényel. Ez egyébként a megkérdezett európai és amerikai szakértők véleménye is, mondván, hogy a regenerációhoz ennyi idő szükséges. Egy év lefolytával a veszély nélkül elbocsáthatók jegyzéke a kormánynál bemutatandó. Ha valamely egyén három évi kezelés után sem javulna meg, a vele szemben tehetetlen intézetből eltávolítandó, mert végzél mégis az, hogy oly egyének kerülhessenek oda, kiknek lelkére az intézet szelleme áldásos befolyást képes gyakorolni. Ámde a javultan elbocsátott egyén még ezután is gondozandó, mert ha előbbi viszonyai közé jut, újból el fog zülleni.

Mínthogy azonban a részegség megbüntetése és a javítóházi kezelés repressiv rendszabályok, a sokkal becsesebb megelőzés eszközét is fogom röviden tárgyalni.

IV.

A MEGELŐZÉS ESZKÖZEI.

1. A clerus mozgalma. Clerusunk teljes közönyösséggel viseltetik az iszákossággal szemben, pedig a munkás osztályok megvédése kiváló föladata. Vagy talán nem lát veszedelmet abban, ha hívei sokkal többet költenek pálinkára, mint valódi életszükségletekre, s látja a vallásosság és a közmorál hanyatlását? Vagy ha közönyösségének az az oka, mert nem ismeri a pálinka pestis pusztításait, látogassa meg a kanonoki és püspöki kar a szegény munkás családok tűzhelyeit és meglátja az erkölcsi posványt, mely az ifju nemzedékre is kiterjed. Addig (1888), míg a magas clerus a korcsmáltatási kiváltságból nagy hasznot húzott, saját anyagi érdeke intette hallgatásra, de ma ez ok elesett és mégis némán hallgat. Nagy politikai beszédei értéktelenek a munkás osztályok erkölcsi és anyagi jólétére nézve. Ha Krisztus szolgálói nem harcolnak a pálinka-pestis ellen, a sátán szolgálói fogják kormányozni a közvéleményt. Oktassa tehát papságunk a gazdagokat felelősökre, nevelje a népet, melyet annyira elhanyagolt, prédikáljon addig, míg föl nem ébred a nemzet öntudata!

2. Korcsmák zárva tartása vasárnap és ünnepnapokon. E kérdés nálunk még az alvók közé tartozik, azzal senkisésem gondol, vajon vasárnapokon korcsmába vagy templomba megy-e a nép. A korcsma egyidőben van nyitva a templommal, a korcsmárosnak nincs e hazában holt idénye, a nap bármely szakában leihatja magát bárki. A vallásos élet nagy ellensége a korcsma, mely mindig nyitva lévén, százezrek megfosztatnak a templom látogatásától. A vasárnapi korcsmazárás kérdése nagy munkás kérdés, mely munkásaink érdekében oldandó meg.

3. A gyermekek védelme. A tizenhat évet be nem töltött gyermekek korcsma látogatása népszokás nálunk. A szülő vagy magával viszi oda a gyermekeket, vagy küldi őket szesz italok hazahozatala végett. A gyermekek jövője és a társadalom érdekében e szokást ki kell irtani. Speciális törvény hozatalát ajánlom, mely a szülőknek és a korcsmárosnak szí-

gorú megbüntetését rendelje el, ha a szülők e korbelleket korcsmába viszik vagy küldik és ha a korcsmáros nekik szeszes italt szolgáltat ki. A hatóság pedig szigorúan ellenőrizze ily korú gyermekek korcsma-látogatását.

4. Hitelbe eladás tilalma. Nálunk a szeszes italok hitelbe való eladása némileg úgy korlátoltatik, hogy a bírónak nyolcz forintnál magasabb összegre terjedő követelést el kell utasítania. Ha azonban valamely municipium 2—8 frt közt bármily összeget állapít meg maximum gyanánt, ez összeget meghaladólag a hitelezőnek perelhetési joga nincs. Ámde e törvény egészen czélját tévesztette, mert az uzsora rettenetesen pusztít, a hitelbe vétel más szerződéssel beburkoltatik és szegény munkás népünk csakis a korcsmáros és az adóvégrehajtónak dolgozik. Leghelyesebb elv tehát az, melynél fogva szeszes italok hitelbe való eladása végleg betiltatik. Ha mégis a hitelező korcsmáros a bírónál beburkolt címeken keres menhelyet, az adósnak legmesszebb menő bizonyítási mód biztosítandó és a bíró, a ki vidéke uzsorásait jól ismeri, tiszta meggyőződése szerint mint esküdt határozzon.

5. Kevés korcsma és megbízható korcsmáros osztály. Magyarországon századok óta a sok-korcsma-rendszer volt honos, minek következménye az volt, hogy sok kis községben 5—15 korcsmáros fosztogatta a népet. Ujabb törvényhozásunk némileg segített ugyan e bajon, de még mindig sok a fölösleges korcsma, pedig a korcsmák számának szaporodásával egyenes arányban terjed az iszákosság, a bűn és a nyomor. Mégis Oroszország rendszerét, melynél fogva most már a korcsmanyitási tilalom hozatott be, nem ajánlhatom, mert ez üzleti ágnek is van értéke, ha megbízható elemekből kerül ki a korcsmáros osztály. De a korcsmáros személyi biztosítékára nagy súlyt kell fektetni, mert ez uton sok visszaélés megakadályozható. Különösen pedig meg kell állítani határainkon az Oroszországból menekülő zsidó korcsmárosokat, kik nálunk a mily fölöslegesek, épen oly veszélyes egyének.

6. Szoros kapcsolatban áll kérdésünkkel a munkások lakás-ügye is. Budapest sokat szenved a piszkos, egészségtelen, zsufolt munkás lakásoktól. Hol a népesség bizonyos pontokon nagyon sűrű, a lakosság erkölcsi és physikai egészsége tönkre megy. A nagy városok szegénysorsú lakossága rettenetes viszonyok közt él. Kis helyiségben két család is

lakik, s a hol a csavargó és tolvaj együtt hál a családdal, hogy lehet ott a leány erényét megoltalmazni? A társadalomnak és az államnak kötelessége megmenteni a munkásokat a zsufolt lakások veszedelmétől, mely egyuttal a társadalmi erkölcs és biztonság veszedelme is. A kietlen, sötét és büzhödt lakás nem vonzza a munka által túlterhelt családfőt, a kit nyomora és lehangoltsága ellenállhatatlanul kerget a korcsmába.

Végszavam : az iszákosság összes okainak megszüntetése és így a veszélyes szenvedély keletkezésének megelőzése nagy társadalmi érdek parancsolta föladat.

NAGYIVÁNYI FEKETE GYULA.

ZAH FELICIÁN PÖRE.★)

Kritikai tanulmány.

Valamely oklevél autentikus volta még nem biztosítja tartalmának, a benne elsorolt tényeknek, hitelességét. Bővelkedhetik az oklevél a külső és belső hitelességnek minden kelékével, de azért minden egyes állításának igazságát meg kell vizsgálnia a történeti kritikának.

Annyira egyszerű és természetes ez az állításunk, hogy szinte fölösleges volna súlyt helyezni rá, ha a történetírók annyiszor nem vétenének ellene, hitelt adva annak, a mi «diplomatikus». Pedig éppen történeti anyagunkban nem ritka az olyan oklevél, melynek tartalma egyenesen kihívja a kritika tűzpróbáját.

Hogy csak a legjobban szembeszököt említsük, ott van V. László királynak a Hunyadiak ellen 1457 márczius 21-én kiadott ítélőlevele. Megvan eredetiben országos levéltárunkban a király aláírásával, az országnagyok felsorolásával; a kétségnek még árnyéka sem fér authenticitásához. Ebben azt olvassuk, hogy Hunyadi János súlyos károkat okozott az országnak, mi több, többször maga is bevezette a törököt Rácországba, «*inductis Turcis regnum nostrum Rasciæ fere totum per eosdem depopulari, deprædari et comburri illustremque principem Georgum — captivari fecit.*» Kelt pedig ez a királyi aláírással szentesített írás alig egy félévvel Nándorfehérvár védelme és a nagy hősnek halála után. Hová jutottunk volna, ha nem marad más anyagunk Hunyadi történeti szereplésének megítélésére, mint a melyet ez a hiteles oklevél nyújt!

---

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia III. osztályának novemberi ülésében.

Ennek a méltán nevezetes oklevélnek méltó párját látom azon ítéletben, melyet Magyarország egész nemességének egyeteme állított ki Visegrádon 1330 május 15-én, nem egészen egy hónappal a büntett elkövetése után Zah Felicián és szerencsétlen nemzetsége ellen.

Igaz, a hitelesség külső kellékei ez esetben nincsenek meg oly mértékben, mint az 1457-i kiadványnál. Nincs meg eredetiben, csak későbbi, XVI. századi másolatban. De maga a másoló, kinek iratai közt találjuk, Istvánffy Miklós, fontos tanú hitelességére nézve. Még fontosabb és egyedül döntő tartalma. Nemcsak a végén elsorolt országnagyok sora helyes és más egykorú emlékekkel megegyező, hanem az egész irat iránya, gondolatmenete, phraseológiája olyan, hogy csak az alkalommal, akkor születhetett meg, máskor soha.

V. László oklevelének egy már megtörtént politikai gyilkosság utólagos igazolása a célja. Ezért kellett az eseményeket úgy csoportosítani, hogy belőlök a Hunyadi-ház hűtlensége a király iránt világosan kitűnjék.

Az 1330. oklevélnél más az eset. Ott a bünt nem kellett koholni, nyilvánvaló volt az ország-világ előtt. Nem képzelhető el kor és nemzet, mely a Zah Feliciánéhoz hasonló merényletet erkölcsihez mért kegyetlenséggel ne torolt volna meg. A tendentianak itt a tett indokolásában kellett nyilvánulnia, annál is inkább, mert hisz a bűnös nyomban tettének elkövetése után elvette borzasztó büntetését. Míg amott a szándékos megtévesztés a tényekre vonatkozik, itt a lélekállapotra, a bűnös pszichológiájára szorítkozik.

Nézzük mikép jár el ebben «a pannoniai birodalom egész nemességének községe, a bárók, előkelők és főemberek egyetemének megegyezése, azoknak a felségsértés gyalázatos és hallatlan bűne fölött örök időkre ítélendő gyülekezete». Lemondunk arról, hogy az ítéletet itt egészében közöljük, bár a kézirat összehasonlítása a kiadásokkal több jelentékenyebb eltérést is mutat. De ez fölösleges is, mert célunkra nézve teljesen elegendő az ítéleten átvonuló szellem megismerése. Különbösen is hű fordítása szinte lehetetlen. Nincs modern nyelv, mely csak megközelítőleg vissza tudná adni azon classikus reminiscenciákkal vegyes barbár latinságnak a gonoszság, elvetemedettség, alávalóság és veszettség megjelölésére használt synonymáinak szörnyű gazdagságát és változatosságát.

Mint a pör tárgya, úgy rendkívüli annak külső apparatusa is. A visegrádi nagy palotában, az ország helyreállított békéjének és fényének symbolumában, mely már külföldi uralkodókat is látott falai között, hű országnagyai körében, mint vádló megjelenik maga Róbert Károly, a magyarok koronás királya. A bírák előtt bünjelekül ott vannak: a királyné levágott ujjai, az egész királyi családnak királyi vérrrel elárasztott ruhái. Lehet-e képzelní környezetet és eszközt, mely alkalmasabb volna a különben is izgatott bírakat egészen a fölkent vádló hatása alá vonni és őket abban megtartani?

Talán még fontosabb a közvetlen hatásnál az a közvetett, melyet a királyság egész politikai helyzete gyakorol. Nem is a bünösön kezdí az oklevél, hanem annak elbeszélésén, hogy az igaz kormányzó nélkül való Magyarország már-már prédájául esik a tyrannusoknak, ha Károly király meg nem védi és meg nem oltalmazza hatalma pajzsával. Most pedig alatta és általa mintegy királynője lett a nemzeteknek, örvendvén a szép, termékeny békének és a rég óhajtott nyugalom jó állapotának.

Es íme ezt a békét szegi meg «Felicián, Zah fia, a Zah nemzetségből, kinek már neve is fájdalmat jelent, az alávalóságna kiaradó gyujtogatója, az ország lakosságának hitetlen szemete, a köznépek köpödelme, a mennyország meggyalázása, az erény útjának gyászos kardja, a világ szégyenfeltja, mintegy a pokol mélységéből előtörve; a ki kezdő éveitől egész vénsége fokáig utálatos gondolkodással sok rokonának és honfitársának megölésében és behálózásában, az isteni név gyalázataa az ország lakosainak veszedelmére és vészes botrányára nem szünt meg szaporítani napjait. Az ő fertőző becselenségének elvetemedett lázadása az ő telhetetlen vágyának örülségét a szent vér kiontásával akarta kielégíteni, midőn a királyi fölség udvarában a husvét után való hét keddjén kísérte a királyt, kegyelmes urnőnkkel Erzsébettel, Ulászló úr felséges lengyel király leányával és gyermekeivel, Lajos és Endre hercegekkel.»

Felicián tehát ez előadás szerint már merénylete előtt megrögzött gonosztevő, gyilkos. De a király őt, bár előbb Csák Mátét szolgálta, mégis udvarába fogadja, elhalmozza kegyeivel, mint az oklevél továbbá elmondja. De mennél inkább kinttette őt a királyi kegy, annál inkább nőtt kegyetlensége és gonoszsága, annál jobban örvendett az ártatlanok vére ontása-

nak és meggyilkolásának. Végre a király az ő szelidségében meg sokallta az ő bűneit, de őt, bár százszoros halált érdemelt volna, csak méltóságának elvesztésével lakoltatta. «Megfeledezve minden jótéteményről, csak méltóságának elvételére gondolva, róka csalfaságának ravaszságával lépett be a király házába és botor vakmerőséggel, mint egy veszett kutya gyors harapással, kivont kardot suhogtatva, természetes urának és a királynőnek vérével feckendezte be magát.» «Urunk királyunk — így folytatja az ítélet — e veszett kutya csapásától súlyos sebet vett, királyasszony pedig, fájdalom, jobb kezének elvesztét siratja. De Felicián örjögése, midőn a királyi sarjadékot egészen ki akarta irtani, még az ég lakosai előtt is gyűlöletessé válván, az isteni gondviselés őt azonnal halállal büntette. Őt fiával, a kit gonosz oktatásával nevelt, szörnyen kivégezték és kutyák, melyeknek veszettsége átszarmazott reá, falták fel őt.

És ime az a királyi kegyesség és hatalom, a mely előtt a szomszéd birodalmak királyai és fejedelmei térdet hajtanak és a mely az uralkodás jogánál fogva föl van jogosítva arra, hogy nemcsak a saját maga, hanem a mások ellen elkövetett bűnöket is a megtorlás kardjával megboszulja, nem vett elégtételt e dühös és szemtelen kutya nemzetségén, rokonságán és atyafiságán, hanem a bíróság előtt, fölmutatva sebesült jobb-ját és a többi bűnjelet, kér elégtételt a felségsértés bűneért. Ezt az elégtételt a jog szabálya szabja meg.

Mivel pedig az említett Felicián emberfölötti kegyetlenséggel mindig újabb és nagyobb gonosztetteket halmozott az előbbiekre fölé és annyi embertársának vérént ontotta, de az eretnokség mételyével is megfertőzve még a királyi vért is ontotta, melyet egész Magyarország megsirat, mi Magyarország nemesei a bárókkal és előkelőkkel együtt pecsétjeink fölfüggesztésével ezt az ítéletet hoztuk.»

Eddig a tényálladék meghatározása és a merénylet lélektan okainak előadása. Az előbbihez nem fér kétség, csak a tett e hivatalos magyarázatával kell foglalkoznunk. El kell ismerni az összeállítás ügyességét és következetességét. Felicián egész életében gonosztevő volt, szinte természetesnek látszik, hogy midőn a király részéről látja magát sértve, a legborzasztóbb szándék végrehajtásától sem riad vissza. És e sérelem, a tettnek közvetlen előidéző oka, megvan és kimondható: a király megfosztotta őt méltóságától. Igaz, hogy e

dignitas felől ép oly kevéssé van egyéb adatunk, mint a megfosztás felől, de valami köztudomású ténynek mégis kellett alapul szolgálni ott, hol más alap épen nincs. — A vétkes tett sötétségét még förtelmesebbé teszi, hogy épen az uralkodó ellen irányul, ki annyi elnézéssel, szelidséggel, kegygyel viseltetett a tettes iránt. Ugyanaz ez uralkodó az, a ki a megosztott, pártviszályoktól tépett országot egyesítette, hatalmassá, virágzóvá tette. Életéhez, dynastiájához van fűzve a nemzet jóléte, jövője. Hogy ne indulna meg nemcsak a biróság, hanem minden magyar szív ennyi elvetemedettségen? Hogy ne helyeselné a legiszonytatóbb, legmesszebbmenő büntetést is?

De a király az ő nagy kegyességében itt is meghajlik a törvény, a nemzet joga előtt. E legszemélyesebb ügyében is a nemzet biráitól várja a megsértett jogrend bölcs orvoslását.

És ha mégis volna valami érthetetlen Felicián eljárásában és ha mégis akadna valami kétkedő, a ki nem látna kellő arányt Felicián sérelme és merénylete között és tán egyebütt is keresné szentségtörő skepsissel az ősz ember ádáz indulatának forrását: gondoskodva van ennek teljes meggyőzéséről is. Felicián nemcsak gyilkos és veszedelmes párttű, hanem eretnek is. Mire nem tartotta képeseknek ezeket az uralkodó egyház által folytonosan ellenök tüzelt népies phantásia! A nyílt, Isten és a világ előtt ismeretes tett szörnyűségéhez az arra ösztönző lélek borzadalmas titokzatossága is járult. Arra már természetesen nem kerülhetett sor, hogy megállapítsák, az eretnekség ezernyi változatai közül melyikben fetrengett voltakép a vétkes. Megvalljuk, magunk sem birjuk elgondolni. A boszniai patarenusok sectája szinte nemzeti volt, nem terjedt kifelé és semmi okunk hinni, hogy a nem délszláv Zah családhoz hogyan férközött volna annak tana. Épen oly kevéssé gondolhatunk arra, hogy az épen akkor Ausztria némely városában terjedő tévtanok, melyeknek követőiről az egykorú annalisták annyi szörnyűséget írnak, avatták volna hívökké Csák Máté volt udvari emberét. Az eretnekség szorosabb meghatározásáról le kell tehát mondanunk, úgy a mint lemondott róla a törvényszék is. Föltűnő lehet ugyan, hogy azon időben, a midőn oly részletesen szokták elsorolni és megbélyegezni az Isten és emberek ellen elkövetett vétkeket, az ítélet ezen a folton, valamint Zahnak előbbi tettein oly könnyedén, egy pár szóval, átsiklik. Az eretnekség, úgy mint a folytonos vérontás, nem birói-

lag megállapított tény, hanem jelszó. És ki ne tudná, hogy a tömegeknek — és az izgatottság perczeiben ezek gondolkodása és érzülete áthat az intéző körökre is, — egy jelszó többet mond a legpontosabban bebizonyított és okadatolt tényeknél.

Ha nem csalódunk, a hæresis jelszavának e helyen még más jelentősége is van. A bíróság bárminő tekintélyes és hatalmas, az uralkodó osztálynak csak egyik részét foglalja magában. Minthogy kezdettől fogva nem lehetett kétség abban, hogy a rémtett a már kiontotton fölül még követel vért, az egyház férfiai nem szerepelhettek a bírák sorában. Már pedig a papság nemcsak az első rend, hanem azon kor első és egyetlen szellemi hatalma is, a közvéleménynek hivatott és fáradhatatlan előkészítője és sugallója. Ha valahol megvolt akkor az önálló gondolkodásnak és ítéletnek képessége, azt az egyháziak, különösen a szerzetesek közt kell keresnünk. De ki merne kutatni tovább, ha elhangzott az eretnekségnek minden kétkedést előlő, minden gonosztságot magában foglaló jelszava.

A bírák nem ismertek kétséget. A nádoron kezdve a barsi ispánig huszonnégyen szavukkal, pecsétjükkel hitelesítették a büntettnak és okainak elbeszélését s adtak erkölcsi erőt az ezekből következő rémes sententiának.

Kik voltak e bírák? A nádoron, Drugeth Jánoson kívül, a ki egyuttal nemcsak a kunok bírása, hanem Somogy, Tolna, Bács, Fehér, Zemplén és Ung megyék ispánja, még egy olaszt találunk köztök. A többi azon új aristocratiának tagja, mely Róbert Károlynak, kit kezdettől fogva támogatott, köszönte emelkedését, méltóságát, birtokainak nagy részét. Az egész status a király és hívei közös fáradozásának sikerén alapult. Minden veszély, mely a királyt és családját éri, megrendíti az egész közállapotot, új tényezőket emelhet a régiek helyébe. És azok, kik a csatatéren vérök hullásával bizonyították hűségüket az új uralkodó iránt, most azon, talán súlyosabb föladat előtt állottak, hogy gondolatuknak, becsületöknek föláldozásával tegyék meg azt, a mitől a király trónjának megerősítését, többet: családjá jó hírének megóvását várja.

Ily előzmények között, ily viszonyok nyomása alatt készül az az ítélet, melyről magok hozói kijelentik, hogy az alkalmas lesz mindörökre rettentő például szolgálni. Az ítéletnek, mint mondják, olyannak kell lenni, hogy megszüntesse

azt a becstelenséget, a melyet az ország Infelicianusnak tette által szenvedett és lehetetlenné tegye, hogy valaha ismét valaki természetes és a szentelt olajjal fölként ura ellen emelje föl szentségtörő kezét.

Nem a király jelenlétében, tekintélyének és a szörnyű bünjeleknek minden megfontolást csirában megölő hatása alatt hozák a sententiát, hanem több napi érett megfontolás után egyhangulag, egy értelemmel. Mint mindig, mennél erősebb kifogás alá eshetik a lényeg, annál szolgáltaibb módon tartják meg a formát.

Öt, fiait, leányait, nemzetségét, unokáit és minden vérokonát adáz bünének gyökeres kitépésére és megsemmisítésére a következő proscriptióval — ez az ítélet kifejezése — sújtják. Először minden nemzetségéhez tartozó ember a harmadik izzig bezárólag épen úgy halál fia, mint a tettes maga. Felicián nőtestvéreinek fiai és leányai, valamint az ő leányainak ivadékaik ugyanazon büntetést szenvedik. Felicián leányainak férjei, testvérei és közel rokonai birtokukban békén és büntetlenül maradhatnak ugyan, de soha semmi szín alatt ne léphessenek a királyi udvarba és ne csatlakozhassanak a királyhoz és báróihoz. Ha pedig ezek közül valamelyikre rábizonyítják, hogy tudott valamit a gonosztett felől, fejét és jószágait vesztí a királyi felség akarata szerint. A Zah nemzetség azon tagjai, kik a harmadik izznál távolabbi rokonságban állanak Feliciánnal, örökös szolgálásra vettetnek, s mint természetes, valamennyi elítéltnék vagyona a királyi kézre száll.

E rémes ítélet, mely egy egész tribus kiirtását szentesíti, csak egy pontban tesz kivételt, mutat kiméletet: «Azt akarjuk, hogy nőtestvéreinek nőunokái mentek maradjanak a főtmondott elítélés szeplőjétől, mivel e gonosz nemzetséghez tartozó említett urasszonyok sok más nemzetséggel vannak törvényes házassággal összekötve. Nehogy ez az egész statust megrendítse, az illető úrnőket, férjeiket, gyermekeiket és örököseiket semmiképen sem foglaljuk az elítéltek közé.» Megtanuljuk ezekből, hogy a birói széket ülő országnagyokat családi kapocs füzte az elátkozott nemzetséghez. A családok solidaritását tekintve vagy azt kell hinnünk, hogy az ítélő birák a merénylet előtt nem törődtek azon nemzetség fejének most annyira kárhozottatott gyilkos gonoszságával és eretnekségével, vagy azt, hogy arról addig nem is tudtak.

A halálos büntetésnek harmadiziglen való kiterjesztése talán a bibliai bosszúállás mértékéből ered, de mindenesetre kellett, hogy megfeleljen a nemzetség tényleges viszonyainak és azon kötelekek erejének, melyek az egyes tagokat a családfőhöz fűzték. A fiuk lakoltatása az apák bűneért azon korban épen nem egyedülálló jelenség. Sőt az a nevezetes, hogy a Gentilis bibornok elnöklete alatt 1308-ban Budán hozott határozatok Róbert Károly érdekében szintén követik ezt az elvet. A király személyének sérthetetlenségéről szólva excommunicatióra kárhoztatnak mindenkit, ki valaha pártjok királyára kezet emelne: «És hogy az ily nagy bűnnek megtorlása ne csak a bűn elkövetőit, hanem az elítéltek ivadékát is sújtsa, minthogy méltó, hogy a gonosztett mértékéhez képest növekedjék a bosszú is és mivel az ilyen bűnnek szörnyősége a büntetés mértékét is fölülhaladja, hozzáteszszük határozatunkhoz azt, hogy az ilyenek fiainak soha se álljon nyitva bárminő egyházi tisztség vagy méltóság ajtaja, sőt azok mindenkorra képtelenné nyilvánítatnak bárminő egyházi szolgálatra és javadalomra.» A vértelen egyházi törvény így mintegy megszabja útját a vérrel írott világinak.

Nem kerülheti el figyelmünket az a mondat sem, mely a család távolabbi tagjairól fölteszi, hogy részesei lehettek Felicián szörnyű tervének. Ez által még inkább szembetűnővé válik, hogy a vérboszu ádáz törvénye választja el őket a királyi háztól és a Zah névnek el kell pusztulnia, hogy az Anjou-család megmaradhasson.

De még ennyi vér sem elég. Az országnagyok, sőt maga a király is igen jól tudhatták, kik a sújtandó vérrokonok és hol kell őket keresni. De az ítélet mégis kötelességévé teszi az ispánoknak, hogy minden megyében egy külön e célra rendelt gyűlésen irassák össze, keressék meg s fogassák el a büntetendőket, küldjék őket a királyi udvarba és foglalják le javaikat. Épen úgy összeirandók azon távolabbi rokonok is, a kik a nemesek és bárók ítélete szerint a király örökös szolgaságába jutnak.

«Továbbá bárminő rangú, rendű, nemű, állapotú és kiváltságú segítőt, tanácsolót, előmozdítóit és bármi módon részeseit az említett bűnnek, ha ez rájuk bizonyodik, fej- és jószágvesztésre ítéljük.» Az említett tanácsolók és segítők finomabb kikutatásában (subtilior investigatio) közre fognak

működni a királyi felség és bárói. A részesek neveit összeírják, őket magokat a király elé vezetik, hogy ugyanazon módon lakoljanak. Az ilyen gonosztevők fölადói az elhallgatás fátyla alatt maradnak.

Nem egy ember, nem is egy nemzetség büntetéséről van szó, hanem egy összeesküvés minden szálának kikutatásáról és minden lehető részesének szörnyű felelősségre vonásáról. Oly összeesküvésről, melyről maga az ítélet első része, midőn a büntettet elbeszéli, nem tud semmit. Az elriasztásnak az az általános eszköze, hogy mindenütt büntársakat keres, itt az egész országot fölzavaró és mozgásba hozó módon nyilvánul. Valóban ennek az intézkedésnek alig lehetett más célja, mint a szabad szónak elfojtása, az ítéletre vonatkozó megjegyzéseknek elhallgattatása. Bűnrészes, segédkező alig lehetett. Összeesküvő nem rohan oly fejtellenül vesztébe, mint a hogy ezt Felicián tette fiával. Annál több lehetett ellenben az olyan, a ki ha [nem tartotta is igazságtalannak az ítéletet, nem igaznak tudta annak indokolását. Zah családját ki kellett irtani, hogy ne legyen senki, kit vére bűnös tetre készít a dynastia ellen, de egyuttal rendőri fölügyelet, rémuralom alá helyezik az országot, hogy szóval se merje sérteni senki az uralkodót és nejét.

És hogy valóban rémuralomról, minden szabad és igaz nyilatkozat meggátlásáról van szó, kitűnik abból, hogy még a feladóknak (relator), a római delatorok méltó utódainak, adott büntetlenség sem hiányzik. Az olasz dynastia az olasz városi tyrannisok legutálatosabb eszközét készül átplántálni hazánkba és Magyarország bárói s főurai mindezt birói tekintélyökkel szentesítik. Az Árpádok alatt, mint egy nagy, egykorú történetíró följegyezte, a magyarok még suttogva sem merték gyalázni királyukat. Nem is volt rá okuk és ha volt, föllázadtak ellene. Most azonban olyannak kellett történni, a mi általánossá teszi a suttogást és a dynastia érdekében szükségessé nemcsak a szónak, hanem az érzelmeknek is megfékezését.

A birák megfékeztek indulatukat, «érett megfontolással» meghozták a sacrificium intellectust. És ezért jutalmul büszke önéرزettel állítják szembe magokat a bűnösökkel és a netán velök érzőkkel. «Hogy ezentúl», így végződik az oklevél, «ilyen hihetetlen sérelem ne történhessék a királyi felség diadémáján és a birodalom statusán, és hogy ez a szent korona az által

meg ne rendülhessen, tanácsolva azt ajánljuk, hogy a gonosztevő, nyilvános bectelenséggel bélyegzett személyeket, a kik uraik iránt nyilván hűtlenek, a gyilkosokat, a kegyetlenség biztosságával embertelenül gonosz vétkek elkövetőit, azokat, kik az egyházakba betörnek, azokat fölgyújtják, a nyilvános fosztogatokat, az ártatlan vér ontóit zárják ki a királyi felség udvarából és adják át méltó büntetésüknek. És csak azok szolgáljanak a királyi igazgatásban és tartózkodjanak az udvarban, kiket a tiszta hitnek és őszinte hűségnek állhatatossága, a komor és szerény erkölcsnek becsületessége ajánl.» Így választatnak el a bakok az ártatlan bárányoktól; így üli diadalát a király iránti hűségnek és az állami érdeknek örve alatt a hypokrisis az igazság fölött. És mindez kelt Visegrádon, Szent György vértanú napja után való 22-ik napon, az Úr 1330-ik, a király uralkodásának harminczadik évében.

Ez a Zah esetének hivatalos előadása. Ezzel találkozunk szinte szószerint való megegyezésben a krónikában, ezzel azon számos oklevélben, melyekben a király a Zách birtok egyes foszlányai felől rendelkezik azok javára, kik őt és családját Felicián kardjától megvédték. Oly erős nyomás alatt hogy is irhattak volna mást, mikor mást beszélni is már halálos bűn számba ment.

És mégis a minő régi az ítéletben foglalt hazugság, olyan régi annak kritikája is. Először Olaszországban nyilatkozik, a hol természetesen a kíváncsi, rossz nyelvű nápolyi udvari körök előtt nagyon föltűnt az 1343-ban odautazó Erzsébet királynénak csonka keze. A valamivel később írott *Historia Romana**) lényegében helyesen, bár némi regényes fölciczomázással beszéli el Zah leányának szomorú esetét. Ugyanezt mondja el a Nagy Lajos korában élő, németül író Muglen Henrik az ő krónikájában. Bővebben tárgyalja a csábító hazájában, Lengyelországban, író későbbi Dlugoss. Maga Istvánffy az oklevélhez ezt a megjegyzést fűzi: «Itt is, az évkönyvekben is elhallgatják az okot, a mely Feliciánt e királygyilkosság kísérletére birta. Pedig általános az a hír és a cziterások is azt éneklék, hogy a királyné cselszövénynyel kerítette meg Klárát, Felicián leányát, az ő testvérenek Kázmérnak. Advent idején ugyanis hazaküldte a leányt, ki komornája volt, a

*) Kiadva Muratori, Ant. medii ævi. III. k. 636.

templomból, otthon felejtett olvasójáért és Kázmér úgy ejtette meg. És midőn új év napján Klára ezt sirva elbeszélte atyjának, ezt a vett sérelem birta szörnyű bosszúra.»

Mondhatnák, hogy bárminő általános a nép hite, annak, mint a hivatalos és hiteles kútfőkkel ellenkezőnek, történeti alapja nincs. De itt magukból azon forrásokból, a melyek Klára esetét nem is említik, teljesen bebizonyíthatjuk, hogy a szerencsétlen leánynak igen fontos része volt az egész tragédiában.

Az ítélet Felicián gyermekeinek vérét követeli. Qualificált halálos büntetésről, a minőkben annyira leleményes volt azon kor szelleme, abban a vérengző sententiában szó sincs. El is mondja a krónika, hogy Felicián férjnél levő leányát, Sebét, lefejezték. Nem csodálatos-e, hogy történetíróink, s épen a legmodernebbek, nem akarják észre venni a két nővér kivégzése módjának különböző voltában rejlő történeti tanulságot? Ha a pör hivatalos indokolása igaz, vajon miért kellett akkor Felicián gyönyörű hajadon leányának, kinek sorsán még a krónikás szerzetesnek is megesik a szive, levágott ajkakkal és ujjakkal, lófarkon végighurczoltatnia a városok terein és utczáin? Ujjait megtorlásul vesztette el a királynő ujjaiért, ajkait, mint az olasz kútfő mondja, a maga nyelvéért, beszédéért. Nyelve, mely a rajta ejtett gyalázatot nem birta elhallgatni, volt tehát az egész katastrophának előidéző oka. És ha valaki ezentúl még a hivatalos fölfogást akarná elfogadni a népies ellenében, előbb magyarázza meg a két nővér büntetése közti eltérést!

Ezzel eljutottam értekezésem czéljához. A tényekben rejlő igazságot kell felkutatnunk és azok ellenében nem szabad emlegetni a hivatalos ítélet tekintélyét, még kevésbbé hivatkozni a királyné elismert jámborságára és jótékonyságára az egyház és szolgálai irányában.

Még csak egy észrevételt.

Kázmér galáns kalandja a középkorban nem áll egyedül. A földi istenek akkor is szívesen leszállottak a halandók leányaihoz. Nagy Lajos házassága, melyet, mint a pápához írt levelében mondja, igen fontos okokból kellett siettetni, legalább is valószínűvé teszi, hogy anyja, Erzsébet királyné, kinek udvarában élt Kotromanovics Erzsébet is, nem vigyázott túlságosan palotahölgyeinek erkölcsére. Furcsa kalandja volt

Zsigmond királynak is Innsbruckban, bár abba, mint életirója, Eberhard von Windeck, állítja, ártatlanul keverték a magyar királyt. Ott elég volt 400 magyar forint fizetése a megsértett női becsület kárpótlására.

Zah Felicián leányát nem lehetett volna ily könnyen lekenyerezni. A mi másutt operetté fajul, nálunk véres szomorújáttékká fejlődik. Felicián tettének volt erkölcsi motivuma. Minden nép története bizonyítja, hogy a zsarnokság beáll ott, hol a női becsület nem talál oltalmat, hol «le sang des rois ne souille pas» az elfogadott erkölcsi mérték. Zah Felicián és Bánk bán véres árnyainak része van abban, hogy ez a rút fölfogás soha sem nyert honosságot hazánkban.*)

MARZALI HENRIK.

*) Az oklevelekben mindenütt Zah-nak van írva ez a név. Ettől tehát nem térhetünk el, bár elismerjük, hogy Zách az elfogadott név és talán megfelel a régi kiejtésnek is.

A MUNKA MEGADÓZTATÁSA.

(A KERESETI ADÓK REFORMJÁHOZ.)

I.

Minden nemzet adórendszerének megalkotása hosszú történeti processus műve, melynek a nemzetgazdaság fejlődése szab irányt. A nemzetgazdaság állapota mutat mindenkor azon gazdasági tényezőkre, melyek a nemzeti jövedelem alakításában részt vesznek, s ezáltal a közszolgáltatások terheiben részt venni hivatvák. S miután a gazdasági tényezők az egyes gazdaságokban bizonyos sorrendben jutnak nyilvánulásra, a nekik megfelelő adónemek is a gazdasági fejlődés rendjét követik. Így történt, hogy a földadó megelőzte a házbéradót s hogy a házadó régebbi a tőkekamatadónál. S ez az oka, hogy a munkára vetett adó csak korunkban vált önálló, specialis adó-nemmé, midőn a munka mint önálló gazdasági tényező vegyült a gazdasági erők küzdelmébe.

A munkás kezdetben még személyének sem volt ura, csak szerszám volt a termelés szolgálatában. A szolgaság ez állapotában ura fizet érte adót, ép úgy, mint barmaiért, vagyontárgyaiért. A jobbágyok korában már személyisége van, de nem ura még munkájának, más tőkéjén dolgozik, e tőkéhez van kötve örök életére, s nem viheti munkáját bárhová. Munkája nem az övé, ez után tehát nem fizet adót; e kor adórendszere a *fejadó*, melyet kiki existenciájáért tartozik leróni. A szabadság és egyenlőség kora adja meg a munkásnak a munkája fölötti rendelkezés jogát. Először a munka még a tőkével kapcsolatban lép fel: az ipari munkásság alakjában, a czéhekben

mindig akár anyagi, akár szellemi tőkével kell társulnia, s csak később lesz önálló gazdasági tényezővé s mozog szabadon a forgalom útjain. Ennek megfelelőleg sorakozik a hozadéki adókhöz az iparadó, majd a munkabéradó.

A hozadéki adók lényege az adóalany és adótárgy elválasztásában rejlik. Ezért nevezzük a hozadéki adókat tárgyi adóztatásnak. Ez elválasztásnak meg vannak a maga előnyei és hátrányai.

Technikai előnye az, hogy a külföldre menő jövedelmek nem kerülhetik ki a megrovást. Nagy előnye továbbá, hogy az adókiivetés munkáját megkönnyíti, mert az adóközegnek csak az előtte álló tárgy értékét kell megbecsülnie, tekintet nélkül arra, hogy az megmunkálójának tényleg mily hasznot hajt. Ez előnyökre a munkabéradónak semmi szüksége sincs. Ritka az a munkajövedelem, a mely külföldre származik ki, s ha igen, úgy az inkább a magasabb, u. n. liberális foglalkozások fizetése vagy tiszteletdíja. A másik előny szintén érték nélküli a munkabérre: mint pusztá hozadék s mint a munkás vagyonába átmenő jövedelmi összeg, nem mutat különbséget.

Osztozik azonban a munkabéradó a hozadéki adók hiányaiban. Nem vehetik ezek tekintetbe első sorban azt, hogy a hozadékból mi válik tényleg a gazdálkodó egyén gazdaságának részévé. A többi hozadéki adó különféle mesterséges úton, így az adósságok leszámításával iparkodik e hiányon segíteni: ez a szóban forgó adónemnél lehetetlen. A hozadék helyes megállapítása katasztroket tesz szükségessé, az iparadónál még lehetséges, de a munkabéradónál kivihetetlen. S a kataszter hátrányai is inkább lennének érezhetők a folyton változó munkajövedelmeknél, mint a nagyobb állandóságot mutató föld és házbéreknél.

Legfőbb hiánya a munkabéradónak a hozadéki adórendszerbe való bevitelében az, hogy a munka eredményének hozadékként történt felfogásának elméleti alapja nincs. Az ipar hozadéka mutat hasonlóságokat a föld avagy a ház hozadékai-val, s azért nem követünk el hibát, ha a fundált jövedelmekhez közel állónak mondjuk, mert a munka a tőkével együtt működik létrehozásán. A munka bérénel azonban a hozadék fogalmával egybefüggő distinctiók észszerűen meg nem tehetők. A munka bérét termelő erő a munkás, az emberi egyén. A mi

a más hozadéki adóknál a föld, a ház, az ipari berendezés avagy a sorsjegyszelvény, az itt a még meg nem fejtett ismeretlen: az emberi erő. Melyek ennek fentartási és érték-törlesztési költségei, melyeket p. o. a házbéradónál honi törvényeink is levonandóknak rendelnek? Amannak nyilván a munkás létfentartási költségei, emennek pedig azon kiadásai felelnek meg, melyeket előkészületeire s tanideje alatti ellátására költött. Ha ezeket le akarnók vonni, úgy azon Ricardo-Rau-féle elméletre jutunk, a mely a tiszta jövedelem s a szabad jövedelem fogalmát veszi egyértelműnek s a melyet Schmoller «unethische Ertragsüberschussbesteuerung» névvel illeteti. A munkás e tan szerint termelő eszköz, élleme s ellátása termelési költség. A munkát a piaci árú s a munkást a termelés-eszközök működésének törvényei szerint magyarázták. Ez elméletnek felelt meg a munkabéradónak a hozadéki adók közé történt felvétele.

A mai kor látta be, hogy a munka nem tekinthető a munkástól elválaszthatónak, a munka sorsa a személy sorsával van összekötve, nem szerepelhet külön piaci árúként, ha csak a személyt is árúvá nem tesszük. A munka feltételeinek megállapításánál a személyi élet követelményei veendő tekintetbe. Ennek megfelelően az adóztatás terén is nem a munkának az egyéni körülmények figyelembe vétele nélkül megállapított hozadéka, hanem a munkás személyes jövedelme veendő czélba. A munkabéradó képviselte a modern hozadéki adórendszerben a személyi elemet; ha az adóreformok végcélja az összes hozadéki adóknak legalább részleges átvitele az általános jövedelmi adó rendszerébe, úgy ez mindenekelőtt a munkabéradóval teendő meg.

II.

E történeti fejlődést szem előtt tartva, ítélni lehetjük meg immár kellőleg azon adóztatási módokat, melyekkel az egyes államok törvényhozása a munkabéradót adórendszereikbe illeszté.

A fejadót Franciaországban találjuk meg az 1832. ápr. 21-iki törvényvel alkotott impôt personel et mobilier részeképen. E törvény eredetileg három osztályba sorolá a népesség-

get. *) Az első osztályt a munkabér, a másodikat a lakás, a harmadikat a magasabb fényezéshez tartozó ismérvek alapján állította egybe, s róttta meg. Utóbb a két utolsó osztály egygyé vált s így a munkásnép bére, a népesség többi eleme pedig lakása szerint becsültetett meg. Az adó a repartitio elvén alapul. A törvény megállapítja az egyes departement által beszolgáltatandó contingentst. A departementi tanács rója ki e contingentst olyaténkép, hogy a három napi bérértéket szorozza az egyes arrondissementok területén lakók számával, s ez azon összeg, melyet az illető arrondissement munkásai beszolgáltatni kötelesek. A fenmaradó összeg a lakbér arányában osztatik el a többi lakosság terhére. Leroy-Beaulieu igazságtalanságát említi e rendszernek, miután elébb a munkabéradó rovatik ki s csak a maradék oszlik meg a nem munkásosztályhoz tartozók között, az adó a szerint, a mint a departementi tanács egyik vagy másik osztály felé hajlik, egyik vagy a másik osztályra fog nehezedni.

A hozadéki adónak az olasz ingó vagyona-ra eső adó a mintaképe. Ez megkülönbözteti az adóztatás tárgyául szolgáló hozadékokat a szerint, a mint csak a tőke, vagy a tőke és a munka, vagy pedig a munka magában munkál közre azok létrehozásában. E hozadékoknak adózás alá csak bizonyos része esik: a munka és tőke hozadékainak $\frac{7}{8}$ -a, a munkabéreknek pedig $\frac{5}{8}$ -a, míg a tőke jövedelmei egészőkben esnek a 12% -os megterhelés alá. Az összes jövedelmeknek 400 lírát meg nem haladó része adómentes azon adózóknál, a kiknek adója lajstromok útján és nem közvetlen levonással szedetik be, vagyis a kik nem húznak közfizetést. Az olasz törvény tehát a munkát adóztatja meg, s azon egyenlőtlenséget, mely a nem fundált jövedelmek bizonytalanabb teherviselési képességéből származik, úgy iparkodik elenyésztetni, hogy az egyedül működő munka hozadékát más úton állapítja meg, mint azét, a mely a tőkével együtt vesz részt a termelésben.

A német adótörvények — beleértve a poroszt, száaszt, bajort és az osztrákot is — fejlődést mutatnak az általános jövedelmi adó felé. Karöltve jár ezzel a törekvés, a minél nagyobb, a viszonyokhoz alkalmazkodó létminimum felé.

---

*) L. Lukács Béla: *Államháztartás és adózás Franciaországban*. Buda-Pest, 1884.

Leghívebben látni e fejlődést a porosz jövedelmi adónál. A napoleoni háborúk alatt az állam nagyobb pénzügyi igényei általános fejadó kivetését tették szükségessé.*) E fejadónak felsőbb fokai már eleve a jövedelmi adó egyes jellemvonásait viselték magukon, mint p. o. a bevallás, míg a nép alsó osztályai a *capite censi* módjára adóztattak. 1851-ben már e fejadó két részre osztatott: 1000 tallérig osztályadó volt, attól fogva jövedelmi adóvá vált. De ekkor még az osztályadó a szó szoros értelmében osztályadó volt, a mennyiben annak osztályai általános ismertetőjelek s nem becslés útján soroltattak fel. Így az alsó osztályba tartoztak «a közönséges bér munkások, a kézműipari segédek, a közönséges cselédek s a napszámosok.» E mód a legnagyobb mértékben méltánytalannak bizonyult, mert ugyanannak a foglalkozási nemnek más és más ország részben, más és más időben változó jövedelme volt.

A kormány így arra a meggyőződésre jutott, hogy az osztályadónál is a jövedelem megbecslése vezet helyesen a személyes teljesítési képesség megbirálásához. Ez eljárást tartalmazza az 1873-iki pénzügyi reform.***) Történeti oka van tehát annak, hogy a porosz jövedelmi adó első 12 osztálya az osztályadó nevét s ennek egyes hagyományos vonásait viseli magán. E 12 osztályba tartoznak a munkások, a mennyiben jövedelmök a 3000 *M*-n alul marad, mert ez összegtől kezdődnek a tulajdonképeni jövedelmi adó fokai.

Az 1891 jun. 24-iki törvény ez adón még azt a változtatást tette, hogy a létminimumot, mely 1873-ban 420 *M* volt, 900 *M*-ra emelé. Sőt a kormány célja volt csak 1200 *M*-nál kezdetni meg az adóztatást, de e reform igazgatási nehézségek miatt nem volt keresztülvihető. Az 1893 jul. 14-iki törvény a jövedelmi adó mellé egy kiegészítő jövedelmi adót statuált, de mivelhogy ez 6000 *M*-n vette kezdetét s így a fundált jövedelmeket van hivatva megróni, a szoros értelemben vett munkabért nem érinti.

A szász jövedelmi adó egy és általános szabály szerint adóztat meg minden jövedelmet. A munkás, mint polgár, adó-

*) Dr. Otto Warschauer: *Zur Reform der directen Steuern in Preussen*. Leipzig. Duncker et Humblot. 1889.

** Soetbeer: *Umfang und Vertheilung des Volkeinkommens in Preussen*. Leipzig, 1879.

zik személyes jövedelme után, minden tekintet nélkül gazdasági állására.

A bajor jövedelmi adótörvény első osztálya a kisebb jövedelmeket vonja adóztatási körébe, a mennyiben ezek munkabérekéből erednek, s ez osztály a béradó nevét is viseli. A második osztály ugyancsak a kisebb jövedelmeket foglalja magában, de a mennyiben egyéb gazdasági forrásokból erednek. Úgy, hogy Bajorországban van külön munkabéradó, de már sem a fejadó, sem a hozadéki adó elvein nem alapúl.

Testvérállamunk, Ausztria, az absolut korszak bonyolult adórendszerét hozta át a mai korba. Kereseti adó alá esnek első sorban a haszonhajtó foglalkozások, de ez alól a napszámosok és segéd munkások mentesek. Mellette van a jövedelemadó, melynek II. osztályába tartoznak a hivatal szolgák. Végül a személyes jövedelmi adó, mely 600 frttól kezdve minden jövedelmet ér. A munkás osztály tehát e legutolsó adónem fokozataiba tartozik. A fejlődés itt már elérte úgy a jövedelmi adó korszakát, mint a létminimum adómentességének elvét.

Hazánkba az absolutismus hozta a modern adóztatás elveit. Az 1850. nov. 20-iki helytartósági rendelet személyes kereseti adót állított fel; első osztályába tartoztak a munkások, még pedig három alosztályban: a) zsellérek és napszámosok, b) legények és segéd munkások, c) cselédek, 20 krtól 1 frtig emelkedő fokozatos adótételekkel. Az 1850. ápr. 25-iki törvény által felállított jövedelemadó hazánkra is kiterjedt, de ez alól a kereseti adó első osztályának adózói mentesek voltak, míg viszont az állami hivatal szolgák ide tartoztak.

Az 1868. XXIV. t. cz. átvette a személyes kereseti adót a maga egészében, az 1868. XXVI. cikk némiképp módosítá az 1850-iki jövedelemadót, a mennyiben a munkás, ha állandó alkalmazásban volt, a jövedelemadó II-ik osztályában is megrovatott.

Rendet hozni volt hivatva a magyar adórendszerbe az 1875-iki nagy adóreform. Ez a kereseti adó első osztályába sorolta a munkásokat, az állandó alkalmazásban levőket pedig a kereseti adó IV. osztályába a tisztviselőkkel együtt.*) Lét-

*) Kereseti adó I. osztálya: 1875: XXIX. t. cz. 2. §.

a) mezőgazdaságban és a gyárakban, kereskedelmi s iparüzletekben és vállalatokban cselédként alkalmazott egyének;

minimumot törvényeink nem ismernek; de a munkások egy nagy osztályát: a napszamosokat az 1883: X. t. cikk kivette az I. osztály b) alosztályából s e ma már $2\frac{1}{2}$ milliónyi népet adója alól mentesíté. Nyilván nem humanitási szempontból, hanem azon rendkívüli nehézségek miatt, melyek a napszamosok keresetadójának kezelése körül a gyakorlatban felmerültek. Jelesül: a munkásnép folytonos vándorlása. Mert ha más adóügyi szempontokat tartunk szem előtt, úgy számos oly munkás tartozik a kereseti adó I. osztályába, a kinek a bére több, mint a napszamosé; kifejezte ezt a törvény maga is, midőn a napszamosokat a második alosztályba sorolá.

A magyar kereseti adó adóügyi természete az eldöntetlen kérdések közé tartozik. Első osztálya azonban kétségtelenül a fejadó sajátosságait viseli magán: gazdasági állás, lakóhely, nem és családi állapot szerint classificálja a népet; s adóigazgatásunk e nézetet igazolja, mivel fejadóként alkalmazza a kereseti adó első osztályát. Nem érdektelen arra figyelni, hogy így adótörvényeink 1875-ben vették be, részben az absolutismus idejéből fenmaradt szabályokkal azt a rendszert a munka megadóztatásában, melyet a porosz törvényhozás 1873-ban, mint hasznavehetetlent elvetett. Az állandó alkalmazásban levő, s magasabb bérű munka azonban már nálunk is progressiv, jövedelmi adó alá esik, a kereseti adó IV. osztályába s így a mi adófejlődésünk is érinté immár a modern kor adóját: az általános jövedelmi adót.

Anglia századunk első felében hozta létre az income tax-ról szóló törvényét. A munka bérét e törvény egyáltalában nem érinti. Angliában vált először közhitté az, hogy a fogyasztási adók vannak hivatva a munkásosztály megrovására s hogy ez adók már magokban oly terhesek, hogy miatok nem lehet a munkásosztályt még egy külön béradóval

b) házi cselédek és napszamosok;

c) gyárakban stb. alkalmazott segédek és segédmunkások, ha 40 frtnál több havi díjt nem húznak, vagy ha darabszámra dolgoznak;

d) napidíjasok, állandó fizetést nem húzó írkokok stb. s olyanok, a kik sem a felsoroltak közé, sem a többi osztályok melyikébe nem tartoznak.

IV. osztály (ugyanazon törvény 2. §-a): állandó alkalmazásban levő . . . s általában . . . 40 frtnál több havidíjt húzó segédek és segédmunkások.

megróni. E mellett Anglia sajátos viszonyaiból folyik e mentesség lehetősége. Ez óriás gazdagsági állam már 1868-ban 12^{1/2} millió embert hagyott adózatlanul, s négy ezer millió forintot érintetlenül, s 1882-ben 100 £ adómentes minimum mellett 10·9 millió £, ma pedig 150 £ adómentes minimum mellett 16 millió £ bevétele van ez income taxból! Az államháztartásnak egész más aránya áll ott fenn, mint p. o. nálunk, mások ott az állam feladatai, mások az önkormányzatái. Azért követendő például bajos lenne Angliát tartani szemünk előtt nekünk, a kik a nép utolsóinak a garasaira is utalva vagyunk!

III.

A munka gazdasági természetének helyes felfogása a munka megadóztatásának vizsgálatánál egy oly szempontot szab elénkbe, melyet más adónemek tárgyalásánál nem kell szem előtt tartanunk. A föld vagy ház adózási képességének megítélésében a föld mezőgazdasági körülményei, helyzete s termőereje, a ház lakályossága, fekvése s építési és berendezési módja lesznek a támpontok. S a tőkekamatadónál is objectiv szempontok fognak vezetni s nem érdekelnek a tőke mindenkori birtokosának életviszonyai. Nem így a munkánál. A munka elválaszthatlan az emberi egyéntől, egyik egyén munkaereje nem válhatik a más erejévé. Azon gazdasági elmélkedők, kik ez elválasztást megtették, a legridegebb s legigazságtalanabb eszmék létrehozóivá lettek. A munka megadóztatásának jogsága el nem dönthető a munkásosztály helyzetének, egyéni életének beható ismerete nélkül.

E helyütt a munkásosztály adóügyi életét kíséreljük meg megvilágítani, s különösen hazánkban. Hazánkban a következő terhek érik a munkájából élő néposztályt:

- a) fogyasztási adók
- b) hadmentességi díj
- c) illetékek és a díjak
- d) iskolaadó
- e) községi és egyházi terhek.

Első helyen állnak a fogyasztási adók. Ezek régtől fogva az alsóbb néposztály megterhelésére szolgáltak, fordított

progressiv adónak szokás őket nevezni, mert a nagyobb fogyasztásban látják a nagyobb jövedelmet s nagyobb adózóképességet, holott a fogyasztás aránylag ott nagyobb s ott emésztí el a jövedelem nagyobb részét, a hol a jövedelem s így az adózási képesség is kisebb. Azon összeállítások, melyek a munkásnép háztartásával kívánnak megismertetni, arról tanuskodnak, hogy a munkásnép átlag jövedelme $\frac{2}{3}$ -át költi el a mindennapi, okvetlen szükséges fogyasztásra.*) E föltétlenül szükséges fogyasztás cikkei közül hazánk adó alá veti a szeszt, bort, sört, húst, czukrot, ásványolajat, a dohány és só pedig egyedárúság tárgya. A fogyasztási adók terhét a fejenkinti átlag szerint szokás megítélni; de helyes képet csak úgy nyerhetünk e teherről, ha tekintetbe vesszük egyfelől a fejenkinti fogyasztást, másfelől pedig azt, hogy az illető cikkre mennyit ad ki rendszeren egy munkáscsalád. Ez utóbbi tekintetben adataink tökéletlenek, mert a német viszonyokból merítvük; holott itt jelentékenyek a különbségek, vegyük csak például azt, hogy nálunk több szesz s kevesebb sör fogy, mint a német népnel.

Fővárosunkban

Cikkek	fogyasztás fejenkénti	fogyasztási adó átlaga
Szesz — —	101·40 liter	11 frt 24 kr.
Bor és ürmös	0·50 „	2 „ 38 „
Sör — — —	56·00 „	7 „ 24 „
Vágó marha	0·17 drb	1 „ 31 „
Sertés — —	0·36 „	— „ 70 „
Czukor —	?	1 „ 11 „
Tűzifa — —	0·70 méter	— „ 07 „
Ásványolaj	?	2 „ 38 „

összesen tehát 26 frt 43 kr. az állami és községi fogyasztási adók fejenkinti átlaga oly cikkek után, melyeket a legszerényebb viszonyok közt élő háztartás sem nélkülözhet.**)

*) May: *Zehn Arbeiter-Budgets* című összeállításában az arányszámok 70%, 66%, 63%, 61%, 63%, 63%, 61%, 61·9%, 73%, 69%.

A frankfurti *Freie deutsche Hochstift* munkás-budgeteiben pedig 52%, 54%.

**) Elég lesz talán csak azt megemlítenünk, hogy a tűzifa rosszabb minőségű neme után 10 krt szed méterenkint fővárosunk; vegyük ehhez tekintetbe azt, hogy számításaink szerint a munkás család jövedelmének körülbelül 6%-át költi tüzelőanyagokra.

A vidéki — vagyis oly helyek fogyasztási adó átlagai, a hol a nyílt helyeken divó módon adóznak, a fönnemlített czikkek a következők: (1895)

	Fogy. adó átlaga	Összes bevétel
Szesz	1 frt 58 kr.	22.910,990 frt
Bor	— „ 19 „	2.825,227 „
Sörtermelés — „ 09 „	} 0 ²⁶	1.296,773 „
Sörfogyasztás — „ 17 „		2.570,515 „
Hús... ..	— „ 16 „	2.446,761 „
Czukor	— „ 36 „	5.307,779 „
Ásványolaj	— „ 27 „	4.031,044 „
Összesen	2 frt 82 kr.	41.389,089 frt

A fogyasztási adók országos átlaga pedig 3 frt 66 kr. volt 1896-ban.

Ez utóbbi számok természetesen csak az állami adók adatai.

Érdekesek e számok, ha a külföld egynéhány adatával vetjük egybe. Az ausztriai adatok a következők a nyílt helyekre nézve

	Fogy. adó átlaga	Összes bevétel
Szesz	1·30	28.269,582 frt
Bor	0·02	46,491 „
Sör	1·25	27.305,967 „
Hús	0·02	54,859 „
Czukor	1·49	32.533,321 „
Ásványolaj	0·24	5.298,122 „
Összesen	4·32 frt.	

Néhány külföldi adat pedig a következő:

	Fejenkénti átlagok
Anglia	0·67 £
Franciaország	18·36 frcs
Német f. adó és vám	12·60 márka
Olaszország	11·06 lira
Belgium	7·07 frcs
Dánia	14·04 kronor
Svédország szeszdója	3·01 kronor
Görögország	12·02 drachma
Törökország	1·05 £
Canada	1·06 dollars
India	0·03 £ *)

*) Ez adatok a *Statesmans Yearbook* 1897-iki évfolyama alapján számítottak ki.

Ez adatok természetesen igen nagy óvatossággal használandók. A kis átlagszám számos esetben nem jele a kis adótehernek, hanem a csekély fogyasztás következménye, a csekély fogyasztásnak pedig sok esetben épen a nagy adó az oka. Mindenesetre így van ez söradónknál; mert Ausztriának közel ötször oly nagy fejenkinti átlag mellett ötször oly bevétele van belőle, mint nekünk; a pesti ember pedig átlag 50 liter sört iszik egy évben, a bécsi 183-at. Szeszadónk is kétségtelen nagy teher a népre: óriási a bevételünk, nagy a fejenkinti átlag; ennek e cikk nélkülözhetlensége az oka, hogy olyfokú megadóztatás ellenére is annyira fogyasztatik. De érdekes, hogy Ausztria nyílt helyeinek kisebb fejenkinti átlag mellett nagyobb belőle a bevétele. Szarvasmarhából a bécsi emberre egy évben körülbelül egy egész jut, a magyar csak egy hatodot fogyaszt el, s a bécsi állami adó fejenkinti átlaga 2-2 frt, a budapestié majdnem 3 frt.

A hadmentességi díj igen nagy szociális igazságtalanságot rejt magában. Fizetni kötelesek első sorban, a kik testi tulajdonságaik miatt nem válhattak katonákká. Érdekes lenne erre vonatkozólag, ha statisztikai adataink lennének arra nézve, hogy a testi fogyatkozások mikép alakulnak társadalmi osztályonkint. Másodszor megrovatnak e szolgáltatással azok, a kik azért mentesek a katonaság alól, mert egyedüli családfőtartók. Erre már biztosan állíthatjuk, hogy ez különösen az alsóbb néposztályt érinti.

De legnagyobb igazságtalanság rejlik a hadmentességi díj mérvében. Az I. osztályú kereseti adó alá tartozók három és négy forintos tételekkel rovatnak meg, tehát számos esetben 100%-jével, némely esetben ennél is nagyobb százalékkal kereseti adójuknak. Ellenben a III. osztályú kereseti adó alá tartozók oly tarifa szerint fizetik e díjat, a mely folyton kisebbedő százalékszámokat mutat; így a ki 1000 frt állami egyenes adót fizet, annak 60 frt a hadmentességi díja, tehát az állami adó 6%-je. Holott az alsóbb osztálynál nincs oly nagy anyagi áldozatban való különbség a katonáskodók s a mentesek között, mint az egyéves önkénteseknél!

A hadmentességi díj még ma is a fejadó jellegét hordja magán. S így magán viseli a fordított progressiv adó természetét. Württembergben 1868-ban még egy, husz frtos tétele

volt. De hogy kisebb összegekkel is meg lehet elégedni, azt Ausztria példája mutatja, a mely 1 frton kezd meg.*)

Az illetékek és díjak alól a legtöbb állam s így hazánk is, mindenféle mentességeket ad «szegénység» czimén. E mentességek épen nem felelnek meg a dolgok természetének, mindenesetre sokkal kevésbbé, mint az adómentességnek e czimen való kiterjesztése, melynek oly sok ellenzője akadt. Az illetékek a szolgáltatás és ellenszolgáltatás elvén alapulnak, az illetékmentesség tehát ingyenszolgáltatás, a mely a szolgáltató kegyétől függ. Nem így az adó; ennek alapja az állam erkölcsi létében gyökerezik, a mely segít és föntart akkor is, ha nem fizetik meg érte. Anglia nagy eljárási díjakat szed úgy igazságszolgáltatásában, mint közigazgatásában, de viszont tetemes adómentességet ad a létminimum czimén!

Iskolaadóink átlaga az ország kilenczszáz községében 5%. A községi adók átlaga a községekben 30%, rendezett tanácsú városokban 25%, a törvényhatósági városokban 38%, a megyei pótadó átlaga 4·7%, az útdadóé 8·2%, mely átlagok közel felével szökkennek föl az állami egyenes adókat. De hány községünk van, a mely 70—80, sőt 100% pótadót szed.**)

IV.

«Olyan népet nem találtam még sehol a világon, a melynek szenvedélye volna az adófizetés», mondá Helfy Ignác egy beszédében.

A gazdasági életben az adót mindenki a gazdaságára nehezető tehernek tekinti s igyekszik tőle a legkülönbözőbb módon szabadulni. Így keletkezik a megadóztatott magán-gazdaságok küzdelme az adóztatás ellen.

*) S a hadmentességi díj évi eredménye tanúskodik is tételei súlyosságáról:

1891. évi előírás	— — — — —	2.248,073 frt
1891. « leírás behajthatl. czímen	—	128,534 «
1890. « hátralék	— — — — —	2.395,535 «
Helyesbített tartozás	— — — — —	4.515,074 «
Lerovás 1891-ben	— — — — —	2.172,772 «
Hátralék 1891 végén	— — — — —	2.342,302 «

**) 1896. évi p. ü. m. enquete naplója 32. l.

E küzdelemnek többféle alakja van. Sajátos neme az adóáthárítás, a mely az egyéb adómentesítési törekvéstől abban különbözik, hogy jogügyletek útján történik. Az adóáthárítás két szempontból érdekelheti a munkásosztályt: egyfelől, hogy mint hat reá a mások által reáhárított adó, másfelől pedig, hogy mennyiben képes ő a rá rótt adót másokra hárítani.

Kétségtelen, hogy a vagyontalan osztály mind a két irányban ugyanazokkal a gyenge fegyverekkel küzd, mint a gazdasági élet bármely terén. A munkás első sorban, mint fogyasztó szerepel a gazdasági életben. A fogyasztót pedig már maga a törvény is adóviselővé kívánja tenni. De ezenfölül oly adókat is, melyeknél az adófizetőnek s adóviselőnek egy személyben kell a gazdasági élet rendes menetében egyesülnie, a megrótt osztályok a többi osztályokra iparkodnak hárítani. S ha azok fölfogását követjük, a kik az adót a termelési áldozatokhoz számítják s ezekkel együtt kívánják a javak árában maguknak visszatéríttetni, akkor kinek-kinek az adója számos részből fog állani, melyek eredetileg másra voltak kiróva. E részek legváltozatosabbak leendenek a munkásnépnél: reá a házbirtokos, a földmivelő, a gyáros iparkodik adóját hárítani, ezzel szemben ő csak a munkabérre vetett adó áthárításával küzd. Egyenlőtlen fél e küzdelemben, mert egyéni léte az anyag s az eszköz, a mivel munkálkodik. S ha az adó áthárítása nem sikerül, sőt ha jövedelmét, a létminimumot is megtámadja az adóteher, küzdenie kell, a termelőeszközt nem vonhatja ki a termelésből, mint a tőkét a tőkés, mert azzal önmagát kellene megsemmisítenie.

Kaizl *) az adóáthárításon kívül következő nemeit említi az adóellenes küzdelemnek.

Először, a melyet bizonyos osztályok vagy egyesek fejtenek ki, a törvényhozásra gyakorolt befolyás útján. Ennek hazai törvényhozásunk nem egy példáját mutatja. Így a katonaság mentesítette magát minden adó alól, a házbirtokosok újonnan építendő házaikat iparkodtak adómentessé tenni, új gyárak az adókedvezmények árán ígértek föllendíteni hazai iparunkat. A munka népének kevés kedvezmény jutott. Meg-

---

*) *Die Lehre von der Überwälzung der Steuern* von Dr. Josef Kaizl. Leipzig. Duncker & Humblot. 1882.

szabadult az adó alól a napszámos, de nem elvi szempontból, hanem mert a kezelési költség fölülmulta a jövedelmét ez adónak. A munkás még azt se tudta kivívni, hogy csak a lét-minimum érintetlen maradjon; kivívta azonban a tőkés: a 315 frtnyi tőke jövedelme nem esik tőkekamatadó alá.

Más módja az adótól való szabadulásnak az, a melyet az adóalap hamis bevallásának vagy adóeltitkolásnak nevezünk. Ez már nem a méltánytalanságnak, de egyenesen a jogtalanságnak a bélyegét viseli magán. Büntető intézkedéseink nem fogják föl kellő súlyát e cselekménynek, holott az számos sikkasztással fölér. A munka jövedelménél kevés szerepe lehet e manipulációknak, de hihetetlen összegekre megy a magasabb, különösen a bizonyos kockázattal járó jövedelmeknél. Ez egyik fogas akadálya a jövedelmi adó behozatalának. Csekély azonban ez akadály a munkabéradónak a jövedelmi adó elvein való megvalósításánál: ott a bevallás nem térhet el nagy arányokban a valóságtól.

Végül elkerülhető az adó oly módon, hogy a gazdálkodó egyén fokozott munkássággal nagyobb nyereséget ér el vállalkozásában, mint a mennyit a törvény reá vonatkozólag vélelmezett. Lehet, hogy a munkásnak ez némely esetben sikerül. De ha Kaizl ezt a módot a technikai haladás jutalmának nevezi, úgy ez különösen csak az ipari vállalkozás terén fordulhat elő.

A munkás mindebből folyólag teljes összegében viseli a reá rótt adót. Nagy vigyázatra inti e tény a törvényhozót s azzal kell számot vetnie, hogy a munkást fogja az terhelni névleg és tényleg is. A munkabérré vetett adónak alig lehet más hatása, mint hogy a munkás jövedelmét megrövidíti, a többi gazdasági tényezők kevésse fogják érezni, a munka szervezésének mai állapotában, annak gazdasági befolyását.

V.

Esztelennek és károsnak nevezi Smith Ádám a munkabéradót. S hazája törvényhozása követte is szavait, csak a magasabb szellemi munkát vonta be az adóztatás köreibé, a közönséges bér munkát adózatlanul hagyta. A többi államok ellenben nemcsak hogy megadóztatták a munkást, hanem ház-

tartásuk mai berendezése mellett könnyen nem is mondhatnának le róla.

A munkabéradó kérdését complicálja a létminimum adómentességének a kérdése.*) A létminimum adómentessége igazi mivoltában az összes jövedelmek bizonyos minimális összegére kiterjed. Így ki kell terjedni a kisebb munkabérekre is. A való életben így a munkabérek nagy része adómentes leend, de nem mert munkabér, hanem mert az összege csekély. A létminimum adómentessége az adózás elveiből folyik, a munkabér adómentességét ellenben csak azon gazdasági körülmény alapján vitathatjuk, hogy a munka a többi termelési tényezőktől teljesen eltérő sajátosságokat mutat; különösen pedig azon körülmény alapján: hogy a munka az egyéni léttel van elválhatlan kapcsolatban. A munka-erő kifejtés, az erő-kifejtés pedig az egyéni léttel egyértelmű.

Megfelel tehát azon állam adóztatása a gazdasági elveknek, a mely a munkát adózatlanul hagyja. Azok az adórendszerek azonban, a melyek a munkabért fölvtették a hozadéki adók körébe, megrázkódtatás nélkül nem küszöbölhetik azt ki onnan. Tout vieil impôt est bon, tout nouvel impôt est mal, mondja Canard híres elve. E rendszereknek a történelmi fejlődés mutat utat: a munkabért a mennyiben az a létminimumot fölülmúlja az általános jövedelmi adó keretében megadóztatni.

Az adó mérvénél természetesen első sorban figyelembe veendők a fogyasztási adók. Ezekkel, bármennyire belátja is már ma a közvélemény méltánytalanságukat: minden állam törvényhozásának meg kell alkudnia. S különösen a szerint szabandók meg a munkás-osztályokat terhelő egyéb szolgáltatások. A fogyasztási adók s vámok megelőzték a történelmi fejlődésben az egyenes adókat, s különösen az ipar és munkabéradót: sőt egy ideig ezeket helyettesítették. A munka megadóztatásáról tehát a való életben csak a fogyasztási adókon fölül lehet szó: a mennyiben ezek még engednek helyet egyéb megterheléseknek.

Hazai törvényeink nem igen látszanak számolni e kényszerűséggel. Az 1875: XXIX. törvénycikk intézkedései már

---

*) L. erről: Hermann Schmidt: *Die Steuerfreiheit des Existensminimums*. Leipzig. Duncker & Humblot. 1877.

a külföldi adótételeknél nagyobbakkal terhelték meg a munkás keresetét. *) A fogyasztási adók pedig csak ez idők óta vettek fejlődést s váltak mind nyomasztóbb teherré, az egyenes adók pedig megmaradtak a magas tételeken, a létminimum adómentessége pedig az enquete-i véleményezéseknél nem emelkedett följebb.

S mutatkozik ez az I. osztályú kereseti adó sajnálatos eredményén is. A fővárosi adófelügyelőség kimutatása szerint 1889—1891-ig azon adókötelezettek adójából, a kik szavatosság hiányában magok fizetik adójukat, átlag befolyt 233,999 frt 0·1 kr. előírásból 33,334 frt 45 kr. a hátralék több kétszázézer frtnál. Behajtották az előírás 80%-át ott, a hol a munkaadó szavatolt. S az utóbbi a voltaképi munkabéradó! Ha tehát a kisiparos ily silány mérvben fizeti az adót, mikép tenné azt a munkás, szavatosság nélkül! A szavatosság pedig az adózás politikai-pædagogiai elvét nélkülözi s az indirect adó niveaujára súlyoszi a munkás adóját, melyről az adózó polgár azt sem tudja, fizeti-e, nem-e?

A létminimum adómentessége s a munkásoknak az adó alól való fölszabadítása ellen rendesen politikai indokokat szokás fölhozni. Mindenki járuljon az állam föntartásához, s mindenki az állam polgárának érezze magát, kötelességeivel s jogaival.

*) Álljon itt egy pár adat ennek illusztrálásául.

A porosz 1873-iki jövedelmi adó menete: 420 M-ig adómentes; 420—660 M-ig — 3 M tehát ca 0·55%; 660—900 M-ig 6 M, ca 0·77%; 1883 óta 900-ig adómentes, 900—1050-ig 6 M, ca 0·6%; 1050—1200 M-ig 9 M, 0·8%, s csak 1425 M-nál éri el az 1·12%-et.

A szász jövedelmi adó: 300—400 M-ig $\frac{1}{2}$ M, ca 0·14%, 400—500 M-ig 1 M ca 0·22%, 500—600 M-ig 2 M, azaz ca 0·36%, 600—700 M-ig 3 M, ca 0·46% s csak 950—1000 M-nál 8 M, ca 0·78%.

Bajor jövedelmi adó: első osztálya, a munkabéradó, négy fokkal bir: 60 \$, 90 \$, 120 \$ és 180 \$-es tételekkel.

Az 1875. XXIX. czikk tételei:

I. oszt. ker. adó: a jövedelmet 500 frtnak véve a c) alosztályban: 0·6%, 0·8%, 0·9%, 1%, az adózó lakhelye szerint; az a) alosztályban pedig, a hol a jövedelem mérve nincs említve, s annak egy rendesen természetbeli, 200 frt jövedelmet véve fel: 1%, 300 frttól 0·6% az adó.

A IV. oszt. ker. adónál 100—500 frtig 1%, 600 frtnál 1·16%, 700 frtnál 1·28%, 800 frtnál 1·37%, 900 frtnál 1·44, 1000 frtnál 15 frt azaz 1·5%.

Adómentes létminimum nincs. Az 1896-iki pénzügyminiszteri enquete 300 frtot hozott javaslatba.

Miben látja a nép polgári jogainak gyakorlását s miben látja azt különösen a magyar? A választói jog gyakorlásában, a köz ügyeiben való részvételben. Az angol chartism mozgalma is mutatja, mily nagy fontosságot tulajdonított annak az angol nép is.

Hazai törvényeink pedig e tekintetben igen mostohán bánnak az adózó polgárral. Az elvek csorbaságát szeretjük emlegetni ott, a hol a létminimum adómentessége ellen érvelünk, de nem érezzük annyira az elvek csorbaságát, ha 17¹/₂ millió ember sorsába csak 800 ezernek engedünk beleszólást. Pedig itt is, ott is az emberi gyarlóságok ejtik a csorbát. Ott az anyagi javak hiánya, itt a szellemi színvonal alacsonyága az, a mi az elvből engedni kényszerít.*) De míg az anyagi hiány alapján nem ad mentességet jogunk az adózási köteletség alól, addig a szellemi hiány alapján nem adja meg a szavazat jogát. Választási törvényünk, mintha már a munkásmozgalmak szele érintette volna, egyenesen a munkást zárja ki az adó alapján megállapított censusból. A föld, a ház, a tőke, az ipar, ha 105 frt jövedelem után adózik, képesít a választói jogra. A munka, a tőke nélküli munka 700 frt határhoz van kötve, vagyis oly határhoz, a hol a munka jövedelmét nem is munkabérnek hívjuk, hanem fizetésnek. S kétszeresen hátrányos a munkásra, hogy szellemi színvonalát anyagi helyzete alapján ítéli meg a törvény. Így keresete, bére csak adózásra képesíti, de az ország dolgaihoz hozzászólni joga nincs!

Sőt a község dolgaihoz is alig. Az activ községi választásnál csak azoknak van joguk a szavazatra, a kik a kereseti adó I. osztályában adóznak, de csak a mennyiben nem állnak gazdai hatalom alatt. Községi képviselők azonban nem lehetnek, mert ehhez az országos választói jogosultság szükséges. Holott a község ügyei intézésének megfelelhet a kisebb képzettségű s kevesebb tapasztalatú munkásember is. Nálunk a munkászubbony még a községházából is ki van zárva.

KÁRMÁN ELEMÉR.

---

*) Nincs nevetségesebb, mint ha azt mondjuk: ha pár krajczárral is, de az utolsó polgár is áldozzon a haza oltárán. Ennek se haszna, se kára. Hasonmása annak, mikor a büntető bíró egy napra zárja le a delinquent, hogy épen üljön.

FORGÁCSOK.

I.

HANGVERSENYEN.

Épen akkor léptem be, mikor a lelkesedés az ifjú énekesnő iránt tetőpontra hágott. Fehér ruhában, kezében virágcsokor, kecsesen állott az emelvényen, mint egy menyasszony. Kissé előre támaszkodott, kísérője pedig a zongora fölé hajolt, s az énekesnő ajakáról, meg a zongorából csengve-bongva szálltak nőttön-növő édes dallamok. A műsor első része vége felé járt egyre növekvő erővel.

Hosszú, csengő, ragyogó trilla az énekesnő keble mélyéből, hatalmas akkord a zongorából — és a zsufozásig tele hangversenyterem reng a tapsvihartól.

Az énekesnő fürgén leszáll és mint a csik siklik át a közönségen, mely az emelvényt körülözönlötte. Senkire sem nézve, szeme s ajka szögletét kissé összehúzva surran el melletttem az előtte nyíló résen át, a virágcsokrot fejével egyszínt tartva. Nyomában kísérője, komoly, sápadt ifjú, méla s kissé komor arcuzal.

Alighogy eljutottak a váróterembe, már újra elészólítják az énekesnőt a zajos tapsok s éljenzések, s kétszer jön s megy vissza. De a tetszésvihár csak nem szűnik, s harmadszor megint együtt jönnek mind a ketten. Abban a szempillantásban elhangzik a taps és a közönség néma csöndben várja a ráadásul adandó éneket.

A hölgy ság valamit a zongora mellett ülő társának, s ez felel rá valamit, félig az énekesnő felé fordítva fejét. A kísérő egy perczig lapozgat a kóták között, aztán úgy látszik, hogy

megtalálta, a mit akart és mihelyest megérintette a billentyűket, már a közönség ráismer a dalra.

Halk mozgás rezgi át a sorokat. A fejek egymáshoz hajolnak, hogy valamit sűgjanak.

— Ez az, ez az, — hallom a hátam mögött.

Mert úgy látszik, nyílt titok, hogy ez a két ifjú épen olyan nagyon szereti egymást, mint a művészetét. Mindig együtt látták őket, együtt végezték tanulmányaikat, s tavasz óta egyre nagyobb siker koronázta fellépésüket. Ez az utolsó hangversenyök, mert holnap egybekelnek — azt tartja a hír.

Belekapva a kíséretbe, énekelni kezd, s emlékembe véssődnek e szavak:

«Olyan nagyon, nagyon szeretlek,
Hogy nem tudom kimondani,
És mégis ajkam mindörökké
Csak azt akarja dallani.
Minden szó ébren s álmaimban
A te neved, én kedvesem,
Légy bár közel vagy messze tőlem,
Te érted ver, eseng szívem.»

Mukkanás sem hallszik a nagy teremben. Léleket-fojtva csüng a közönség az éneken. Az arcokon jóakaró részvét tükröződik, másokon meg örvendező ámulat.

Nem tudom miért, de magam is egészen megilletődöm, s édes borzongás fut át testemen. Vagy miért ne tudnám? A szíve teljéből énekel ő, dagadó kebléből lelkének egész gyöngéd sóvárgása kél szárnyra, dalába önti egész valóját, nem szégyenli hirdetni a világnak, a mit mások rendszerint eltitkolnak, s teszi azt jóformán szántsándékos büszkeséggel. «Szeretem őt, ott van, ott látjátok őt, nézzétek ti mások is: ő az enyém!»

«És mégis ajkam mindörökké
Csak azt akarja dallani.»

Tudva, vagy öntudatlanul cselekszi-e? De gyöngéd, majd-nem beczező mozdulattal, mintha sajátját akarná kebelére vonni, fordul egyszerre kísérője felé, a kinek mindkét keze a billentyűkhöz tapad, s tovább fordít neki a kótás-könyvben. A keze aztán habozni látszik, hogy mit tegyen, merre menjen. Talán a vállára akart ereszkedni, mert:

«Légy bár közel vagy messze tőlem,
Te érted ver, eseng szívem» —

De aztán a szék támlájára nehezedik s ott marad az egész idő alatt, a míg a dalt megismételi.

Nem színészfogás az. Egy ifjú, szerető leányka érzelmének közvetlen, ártatlan nyilatkozása.

Olyan ritkán, olyan nagyon ritkán engedik az igazi érzelmeket elétörni. Szégyenkezünk miattok, elzárjuk őket a mások szeme elől. De ha néha széttépik köteléköket, elejökbe futunk mi is, a kik magunk mindig kötözgetjük őket, elejökbe futunk örvendezve, mint a kiszabadult rabok.

Ezért nem akar a közönség lelkesedése véget érni, szeretné azt a két ifjút kebelére zárni, s tenyerén hordozni. Hiszen az öregek emlékeit még egyszer megrezdítették és az ifjak reményeinek új szárnyakat adtak. És mikor újra leszállnak az emelvényről s elsietnek, a tapsokban mintha a menyegző szerencse-kívánatai hangzanának. És szerencsekívánatok nem csupán művészetőknek, hanem talán még inkább szerelmőknek.

II.

A SAJÁT SZERENCSEJÉNEK KOVÁCSA.

A nemzetnek sejtelve sem volt róla, hogy bizonyos hiánya, fogyatkozása van. Meglehetősen nyugodtan elégedt abban a hitben, hogy megvan minden intézete és hivatala, a mely boldogulása és előhaladása czéljából szükséges, hogy az intézetek és hivatalok vezetői tőlök kitelhetőképpen elvégzik teendőiket, s hogy új hivatalok fölállítása fölösleges volna — sőt inkább még tán a régieket is egy kicsit kevesbiteni kellene.

Élt azonban a nemzet kebelében egy bölcs férfiú, a kinek agyában már régóta motoszkált egy új eszme. Hogy mi volt az az eszme, azzal voltaképen maga sem volt tisztában hosszú ideig. De kereste mégis lankadatlanul; sok esztendő telt el ebben a kereső állapotban. Hiszen régi eszme akadt volna mindenféle fajta az országban, csak félig megvalósítva, ezeknek szolgálatára szentelhetette volna ő is életét. De neki nem akaródzott szolgának lenni, mert ő vezető akart lenni. Hanem

mikor a vezetőknek se szeri, se száma, hát a verseny köztök erős, s azért nem egy könnyű vezetői állást kaparintani . . . hacsak be nem várod, míg a régiek kidülnek, — de ő kelmének nem volt sem ideje, sem kedve arra várakozni. Annak okából ki kellett találni egy saját eszmét, keresni egy friss-sütetű hatáskört, egy saját külön ügyet.

Hát kereste, és végre meg is találta. Megtalálta pedig külföldön, a mint minálunk jóformán minden új eszmét külföldön találnak és onnan hoznak ide, mert saját eszmékben aránylag szegények vagyunk. Hanem abban gazdagok vagyunk, hogy viszonyainkhoz bőségesen lehet alkalmazni az idegen országok eszméit.

Megtalálván eszméjét — hogy Amerikában vagy Angliában vagy e föld régi anyaországában akadt-e rá, egyre megy — hozzálátott, hogy azt iziben ismeretessé tegye. Először írt a dolgról az újságokba egy czikk-sorozatot, mely alatt becses neve ékeskedett. Ebben a czikk-sorozatban ki vala fejtve, hogy miképen valósították meg azt az eszmét ott az idegen országban, miféle jót eredményezett ottan — ez ki volt mutatva számokban is — és hogy milyen szükséges volna, hogy azt nálunk is gyakorlatba hozzák, a hol az állapotok, természeti viszonyok, a nemzet jelleme stb. olyan sok tekintetben ugyanazok, mint ottan. «Kis nemzet vagyunk, és szegény nemzet vagyunk, úgy mondják», írta ő, «nem áll hát módunkban, hogy ilyen újításokra áldozzunk. De ez, legyen szabad kimondani, fölületes beszéd. Való igaz, hogy szegények vagyunk, de épen azért nincs is módunkban, hogy időnket tétlenségben vesztegessük. Egyenesen nemzeti veszteség volna, ha az illetékesek lehető hamar föl nem karolnák az ügyet» stb.

Az illetékesek, a kik általában ügyet sem vetnek arra, a mit az újságokban az ő teendőikről hajtogatnak, természetesen a fülöket sem mozdították erre az új indítványra. Olyanok ők, mint valami büszke istenségek, a kik az egyesek tömjén-áldozatán nem nagyon lelkesednek, hanem a közvélemény nagy hecatombe-füstjét követelik, mielőtt trónjukból kimozdulnának, hogy e világ fogyatkozásait megjavítsák.

Jól tudta ő ezt s gondja volt rá, hogy az a füst meg ne szűnjék gomolyogni s hatoljon be orron-szájon.

Tagja volt minden társaságnak és egyesületnek, és nálunk van mindenféle társulat és egyesület, melyeknek munka-

körébe tartoznak a legkülönfélébb eszmék és ügyek. Ha az egyik társaság elvesztette az eszméjét, fölkarolta egy másik, s ha egyik sem karolta volna föl, alapított volna ő egy saját külön társaságot, a mi nálunk nagyon járja.

Mikor az újságok és egyesületek az ügyet mindenfelől meghányták-vetették, s mikor az ekként azon ügyek sorába került, a melyeket «napi kérdéseknek» hívnak, magától érthetőleg az országgyűlésen is szóba kellett kerülnie. Mikor az effajta ügyek az országgyűlésen szóba kerülnek, minden osztálynál egyszerre kerülnek napirendre. Két osztályban ugyan elverték rajta a port, de a másodikból a választmány elé jutott. Ő maga személyesen ott sürgött-forgott a lakomákon és sugdosott szempontokat azon szónokoknak, a kik pártolták az ügyét. Minthogy az ügy azon ritka ügyek közé tartozott, a melyek nem párt-ügyek, a választmányban a többiek előtt kerítettek rá sort, s idejekorán elkészült a vélemény is róla. A mellőzött párt-szempont az ügyet a választmányban olyaténképen döntötte el, hogy a választmány elvben ugyan teljes elismerést szavazott neki, de mivel az ügy a választmány szerint a közigazgatásba vág, elutasította, «bízva abban, hogy a kormány annak idején, ha szükségét látja, gondoskodik róla, hogy» stb. A rendek jóváhagyták a választmány véleményét.

De neki semmi reménye sem volt hozzá, s a sikernek annyira megörült, hogy kis ebédeket rendezett azoknak, a kik az ő ügyét pártolták.

Az ő ügyét . . . az lassankint az ő ügyévé változott, és ezt sokszor már nyilvánosan is mondogatták. Egyben az a föl-fogás vert gyökeret róla, hogy ő lelkes, buzgó férfiú, a ki egy hajszálnyit sem tágít attól, a mibe egyszer belefogott. Az ügy ellenlábasai is ebben a nézetben voltak és ezt érdemül rótták föl neki. Azért senki sem ütődött meg rajta, mikor egy szép napon az újságokban azt a hirt olvasták, hogy ez és ez ilyen és ilyen indítványt terjesztett erről és erről a Tanács elé.

A közvélemény hecatombe-füstje behatolt hát az illetékesek orrán-száján, s a Tanács elhatározta — nem ugyan tüstént, hanem egy-két év múlva, — hogy egy bizottságot állít föl szakértő férfiakból, a kik az ügyet annak rendje szerint megvizsgálják, megvilágítsák és dülőre juttassák. A bizottság elnöke természetesen az ügy kezdeményezője lett, s nem sok idő telt belé, hogy a bizottság indítványát elkészítették és

kinyomatták. A bizottság indítványa így szólt: «A bizottság elővette stb. . . . és mivel a bizottság stb. . . . és minthogy az ügy, mely stb. . . . olyannemű, hogy megvalósítása abban az irányban, a melyben indítványozták, korszükségnek látszik, s tekintve, hogy az országrendek is stb., a bizottság alattvalói hódolattal ajánlhatja Ő Felségének, hogy Ő Felsege jóváhagyni méltóztassék» stb. — szóval a bizottság indítványozta, hogy állítsanak föl egy új hivatalt, s hogy a hivatal vezetőjének szabjanak ki külön fizetést és külön lakbért.

A Tanács fölállította a hivatalt és kiszabta külön-külön a fizetést és lakbért.

De ki legyen a hivatal vezetője ?

Természetesen az ügy kezdeményezője, az eszme bemutatója és lelkes hirdetője.

A nélkül, hogy alávetették volna a vizsgálatoknak, melyeket a jövő folyamadók számára megállapítottak, már magától jogosítottnak tartották arra, hogy kovács legyen abban a műhelyben, melynek falait ő rakta, üllejét ő verte be a földbe és fújtatóiba ő fújta a levegőt.

A kinevezést tetszéssel fogadták minden körben, sőt szerencsének mondogatták, hogy egy ilyen erőt megmentettek a hazának.

Akkoriban, mikor a hivatalt fölállították, még csak ideiglenes hivatal volt. Néhány év múlva vezetője kérelmezte, hogy emeljék a rendes hivatalok közé, s hogy egyszersmind részesüljön a megillető nyugdíjban is. A kérelmet helybenhagyták. Helybenhagyták a következőket is: fizetés-emelést a hivatal főnöke számára, segédet az egyre gyarapodó teendők-höz, nyomtatási segélyt a hivatal évi kiadványai számára stb. És apró mellékkörülményképen jegyezzük meg, hogy a hivatal fejének kötelessége ünnepélyes alkalmakkor gombos díszköpenyben és háromszögű fövegben megjelenni, oldalán kard és lovagi jelvények, melyeket, ha már meg nem adtak neki, bizonyára mihamar megadnak.

* * *

De hát mi az az eszme és az az ügy, melyről az ország és nemzet elébb nem tudott, de a mely most olyan jó módba jutott?

Azt hiszem, édes-keveset nyom a latban, hogy mi az

az eszme és ügy. A földolog, hogy az a valami létezik és hogy van az országban most hivatal, mely annak a valaminek gondját viseli, és hogy van férfiú, a ki azt a hivatalt vezeti, és a ki annak következtében fizetését húzza.

III.

A ZORD RENGETEG SZIVÉBE.

(Természet-festések Orosz-Karéliából.)

A házak gyérülve gyérülnek, az út közöttük egyre jobban elnyulik, a tájék egyre zordonul, s egy lakatlan viskó nagy erdei zuhatag partján az utolsó ember-tanya a finn oldalon. Letelepszünk oda egy perczre pihenni, hogy aztán neki eredjünk a pár mérföldnyi hosszú kietlen útnak, mely az első karéliai faluhoz vezet túl a határon.

A zuhatag bal partja meredek erdős hegyoldal, mely sűrű tülevelü és lombos erdővel van benöve egészen a víz színéig. A jobb part alantabb fekszik és ott búslakodik az az elhagyott viskó.

A gyepfödelü házikó már-már földre roskad. Ablakai eredetileg fatáblák voltak. Végre mégis apró üveg-táblákat alkalmaztak, ámbár most már nagy része összetörött. A tető is bedült a tűzhely módjára rakott kályha felől. A palló olyan rozzant és redves, hogy ezer rése között kisarjadt a gyim-gyom, a mely kiverte a falakat és padokat is. Olyan dúsan tenyészik itten, hogy a keskeny csővirics szárai az ablakon át az udvarra nyújtogatják virágos fejüket.

A házikó közelibe ácsorog a gőzfürdő.*) Olyan kicsiny,

---

*) A «sauna», vagyis gőzfürdő nélkül finn parasztház el nem lehet. Képzeljünk magunknak egy kis faházat; egyik sarkában nagy téglakemence áll, ennek tetejében pedig hatalmas kövek vannak felhalmozva. A kemenczét addig fűtik, míg a kövek jól átmelegszenek, s akkor vizet öntenek rájuk, s így megtelik az egész házikó gőzzel. A kemenczével szemben egy széles polcz van, s erre kuporodnak föl az emberek. Ott nyirfaágakból csinált köteget vesznek kezükbe, azt hideg vagy meleg vízbe mártják s addig veregetik vele magukat, míg a verejték nagy csöppekben gyöngyözik le átforrósodott testükről. (L. Szinnyi J. *Az Ezer tó országa*).

hogy holmi törpék épületének hinnéd. Pedig hajdanában lakóházul is szolgált, mikor a távoli falvak lakói építettek maguknak, hogy halász-útjaikon az eső elől behuzódjanak. Épen olyan arányu az akol is, a füstös konyhó tövében az udvar felé. Mindkettő alig látszik ki a fű közül, mely az udvaron és az ugaron maradt tenyérnyi szántóföldön ember-magasságra nőtt. Ámbár az a buján tenyésző fű gazdátlanul, sövény nélkül nyúlik be az erdőségbe, azért barmok nem taposták. Mert idáig a mocsarak és lápok mögé nem vetődtek el. Nem látszik és nem hallszik itt egyéb, mint azon nagy vadon zuhatagja, mely számos malmot, gyárat hajthatna erejével, de most csupán néma környezete öröme és a saját gyönyörűségére zúg-zajog, s háborítatlanul nyaldossa köves martját, mint a vadmacska a talpát.

* * *

Kerekedjünk föl hát, minthogy egy kicsinyég elüldögtünk, jóformán mitsem szólva, a bugyborékoló, feketeszínű mély víz szélén.

És ha néhány lépést teszünk, már a határon vagyunk.

Az út, legalább az innenső részről, még nem dugult be. Inkább még csak most nyílik meg, széles, mint egy földcsapás és hosszúnak is látszik, úgy hogy csupa öröm nézni.

Lépünk csak át rajta s Finnországból orosz földre jutottunk. Idáig széles út vezérelt, a mélyedéseken keresztül-fektetett hatalmas szálfákkal és a patakokon vert hidakkal. Innét keskeny marha-csapás veszi kezdetét, a mely jóformán láthatatlanul lopózik a sűrű zsöngé fenyvesbe, s a melyre csak vezető segítségével akadunk rá. És hogyha az első láphoz érünk, csak két keskeny s vékony deszka visz át rajta, melyek mélyen belesüppednek a vöröses-barna agyagos iszapba.

De a mocsár közepén kis sziget emelkedik ki, s egy perczre megvetjük lábunkat a kissé keményebb talajon.

Erről a helyről még hamarjában átvergődünk rajta. Keskeny tengersizorósként nyúlik tova ottan két fővenyhát között. De amott messze nagy mocsarakká tágul, melyekben csak távolról kéklik a túlsó part. Hol kiszélesedve, hol megkeskenyedve s a láthatár hosszában vonulva húzódik így tova, a meddig csak húzódhatik — a Jegestenger partjaig. S lehet, hogy egy hajdani tenger feneke, a mely időtlen idők

múltán apródonkint kimerült, elaludt és megszűnt hullámozni. És alvás közben aztán mohos takaró nőtt szemére, mely még most is egyre vastagodva vastagodik, s a mely alatt élete egyre mélyebb álomba merül.

Talán azért érzik olyan titokzatosnak ez a tájék? És ugyan ki tudta megmérni fölbugyogó vizeinek mélységét és ki próbálta ki a fenekét? Ki tudja, mi rejlik azon mozdulatlan fölszín alatt és minő kincseket rejteget ez a «holt tenger»? Mert mihelyt a beléje gyökerezett fenyves fává készül növekedni, megingatja gyökerében, földönti és magába nyeli, a szürke moh alatt elterülő vöröses-barna vízbe. De a mohtól, hangától, hinártól és szomorú-fűz gyökerétől tömötté és keménynyé lesz és a tenyészetnek alapját veti meg. És ki mondhatja meg, hogy im e kis szigeten keresztül nem viszem majd évezredek múltán széles országút, melynek mindkét felén kalászos rónát ringat a szellő, s hogy amonnét a rengeteg felől nem csillan elé egy takaros házacskó, s a házacskóból nem üt meg ember hangok a vándor fülét.

De most nem hallszik még onnét egy mukkanás sem, ámbár úgy rémlik, mintha minden perczen medve-ordítást várhatnánk. Semmi más hang, mint az a nagyon halk zörej, melyet lépteink okoznak a mocsár-vízben gázoltunkban... És semmi más életjel, mint az a finom mocsár-illat, mely így csöndes, langyos estéken szétomlik a levegőbe a mocsári növények virágaiból, s álomba ringatva s fejünket megnehezítve húz magához s elbódítja szellemünket.

* * *

A mocsártól az út fölkapaszkodik a fővény-hátra. Az erdő, mely az imént még csak nyomorúságos apró fenyves volt, most egyszerre ős-fenyvessé változott. És csak most tudom én, hogy milyen az ős-fenyves!

Ha volt az erdőnek hajdanában nemtőjük, akkor legalább is itt volt az ő temploma, itt az ő szentelt oszlopcsarnoka. Tiszta, szabályos fenyves az, szálas törzsű, szilárd gyökerű, sima kérgű, s a meddig a szemed ellát, majdnem azon vastag. Fejszecsapás nem ért még egyet sem közülök, sem karó-vágó vagy kátrány-égető nem merészelt még idáig nyomulni. Próbáld átölelni egyikét ez óriásoknak: nem éri a karod által. Tekints a csücsára: olyan magasra nyúlik, mint

a templom kupoláján a kereszt. Ide lent szellő sem lengedez, de fönt folyvást zúg-búg egy kicsit, mint a magas templom zig-zuga között.

A talaj síma és egyenletes. Fehér rénszarvas-színű mohos takaró födi fölszínét, mint az őszi dér. Itt-ott a fák között hatalmas kő meredezik, mint valami áldozati oltár, s a kő derekán virágzó zelnice vagy berkenye, a mely mintegy ékességül kapaszkodott belé. Messze, messze nyúlik tova ez az egyenletes rónaság, ez az egyenlő koronájú fenyves-boltozat. Csak ballagunk egyik fa törzsétől a másikig ezen a jó, száraz úton, melyen a lábunk könnyedén emelkedik, és a föld kérge közbe-közbe csengő visszhangot ad alatta.

Egyik-másik helyen egy-egy fenyű keresztbe dült az úton. Letelepszünk a hátára megpihenni. Az erdő egy kis gyanta-illatot terjeszt. Az esti szúnyogok tánczolnak, rajzanak a nap felé, melynek sugarai itt-ott áttörnek a fák lomb-sátorán s derüs zöldet lopnak a törzsek komor vörhenyes-zöldje közé. Egy-egy kis madárka fölröppen és csicsereg röptiben. Úgy tetszik, mintha az idő elvesztette volna mértékét, az út e róna hosszában véghetetlen hosszúnak látszik, ámbár még egy teljes óráig sem tartott. S úgy rémlik, mintha már réges-régóta pihennénk itten, pedig még öt percz sem telt el, mióta letelepedtünk. Ha valóban meg voltak Kaleva rónái: úgy érezzük, hogy innét kellett kezdődniök. És ha valóban élt Tapiola népe: nem lehetett rég az ideje, hogy innét vonult keletibb világtájakra.

Nem tudjuk magunkat rászáni az indulásra. De a nap fénye a fák gyökeréről a derekára költözött, s a szürkület kezd a földre szállni. Indulunk hát, hiszen az is csak ugyanaz, a merre onnét járunk, a természet itt mindenfelé ugyanolyan. Ha a róna véget ér, kicsiny völgy kezdődik, s ha a völgyön átballagtunk, előttünk áll a róna megint és a rónán egy új ős-fenyves terül el.

* * *

De apródonkint mégis kezd a tájék változni. A természet megszabálytalanodik, a mocsarak kis öblöket alkotnak, s az erdős part föld-nyelveket tol beléjük. A partok helylyel-közzel kövesek és meredek, kopasz szirtekké nyúlnak föl. Két halom közt apró patak csörgedezik, s a patakocska

melléke vegyes erdőt növel. A talaj itt megnedvesedett és a lúcz-fenyő versenytársra talált a jegenye-fenyőben. Minél magasabbra tör az egyik, annál magasabbra nyújtja a másik is a csúcsát. A jegenye-fenyő büszkén nyúlik föl, törzse és vállalai egyforma izmosak. A lúcz-fenyő karcsún mered föl, nyaka hosszú, feje vékony, gyökere sorvata. Végre nem bírja tovább, arczra vágódik keresztül az éren. A jegenye-fenyő is már-már vele rántódik, a föld megporhanyúl alatta és gyökerei föl pattannak. De az ő körmei kemények és a lelke szívós, így hát megszabadul a kidőléstől, ámbár maga is rézsút hajlik és a nyaka ferdére nő. De a lúcz-fenyő sem enged mindig. Akkor aztán addig viaskodnak, míg végtére kimerülnek és vértelen, kéregtelen szürke árnyakként meredeznek egymással szemközt. Nem rothadnak, nem korhadnak, csak állnak, mint a kőszobrok a romok között. Néha aztán egy fekete vihar-felleg vonul át dörögve és bömbölve a rengeteg hosszában, észreveszi ezeket a nyakas vén apókat, eldönti vitájukat és az ellenfeleket az egymás ölébe dönti. Ott aztán nagy rés támad az erdőben. De a rést mihamar új ferdő növi be. Ártatlan fehér nyírfá, szemérmes kecskefűz, gyöngéd nyárfá és gyermekded fenyő-hajtás simítják el barátságos társalással őseiknek százados vizsályát.

* * *

Az út majd hogy el nem dugúlt. Majd egy égeresbe rejtezik, majd egy pázsitba vész, s helyenkint az ér csakhogy végkép el nem nyeli. Hanem folyvást emelkedik. S emelkedés közben szélesbül, elágazódik és az erdő gyérül. Csakhamar tisztás áll előttünk az erdőben s a tisztáson irtás.

Csak az imént vágták, a forgácsok még frissek és a lombok még zöldek. Az ős rengeteg lúcz-fenyőit, jegenyéit s évszázados odvas nyírfáit döntötték ott le. A tókék meredeznek, mint valami óriás kovács-műhely üllői, s az egybe vágódott koronák szörnyen egymásba csavarodtak.

Így hát erdő-irtó volt e zord rengeteg, e fa-szörnyetegek lakója is? Akárki volt, úgy rémlik már, hogy közönséges emberfia nem lehetett. Óriásnak kellett annak lennie, hogy im ez örök pusztaság manó-csapatát lemerészelte dönteni. Majdnem kedvünk volna hinni, hogy maga a «komoly öreg Väinämöinen» volt, a ki

Szert tett éles szekerczére,
 Jó nagy irtást döntött véle,
 Roppant földet irtogatott,
 Minden szál-fát kivagdosott,

és a ki ekközben

Csak egy nyír-fát hagyott épen
 Madaraknak nyugovóul,
 Kakkuknak kakukkolóul.

Minő recsegés, ropogás, minő ordítás, bömbölés lehetett ottan! Iszonyat még csak elgondolni is és egyben szánalom is fog el az ártatlan áldozatok iránt.

De bizony

Nem kél Osmo árpája ki,
 Kalev zabja nem zöldül ki,
 Ha az irtást ki nem döntik
 És azt porrá nem égetik.

Az irtás mögött rozs-kalász ring-leng, szép zöld oázis a komor erdő közepett. És a rozs-föld kebeléből a kék búza-virág barátságos szeme kandikál ki.

Elragadtatás fogja el keblünket, ha a tenyészetnek ezt az első győzelmi földjét szemlélgetjük. Egyszerre olyan biztonságban érezzük magunkat, mintha szülőföldünk mesgyéjén alánánk, nem pedig messze az emberek világaitól a lakatlan pusztaságban. És keblünkből eltűnik az az aggodalom és szorongás, a mely már-már erőt vett rajta azokban a kietlen mocsarakban és azon zord rengetegek csöndjében.

* * *

— Messze van még ide a falu? kérdezi a vezetőtől egyikünk.

— A zuhatagtól idáig épen fele útja.

Már tíz az óra és a nap leáldozott. Éjtszaka is látni az utat, de mégsem érnénk célhoz ébrenlét-idején.

— Volna amott egy kicsit föntebb egy házikó, tán ott is meghálhatnánk.

Oda megyünk, hogy megnézzük. Ott van az az erdős hegy oldalán, egy sudár, tömött lombu jegenye tövében, kis alacsony házikó, melyet nemrégiben ütöttek össze, a födele gyöp, szögletei girbék-görbék, s nincsen egyéb nyílás rajta, mint az ajtó és a füst-lyuk. Az erdő-irtók rakták azt maguk-

nak lakásul arra az időre, mikor itt mérföldekre szülő-falujoktól vágnak, szántanak, vetnek, aratnak és a lombok közt tanyáznak. Most is csak az imént kerekedhetek föl innét, mert rözse szárad a falon és a tűzhely kövein még érzik a meleg.

Eltökéljük, hogy itt maradunk éjtszakára és szalmából ágyat vetünk. Megvacsorálunk és üldögélünk egy kicsinyég az ajtó előtt «a fenyűre hallgatózva, melynek tövén a lakásunk». Meg se mukkan, hang se hallszik sötét belsejében. A rengeteg sem szól semmit amott. A napon alúl körvonalai egészen elenyésztek és egybeolvadtak a levegővel. De a leáldozó nap pirjában fölcillan az ég határa, mint az egyik halom a másik mögött és itt közelébb néhány épen maradt fenyű ácsorog meredező ágaival.

De mikor leheveredünk az alacsony viskó zizegő szalmájára, és a kormos fekete tető olyan alatt jár, hogy egész hosszában elérjük kezünkkel, úgy érezzük, mintha ezt a kis tanyát mi bárdoltuk volna össze és mintha magunk volnánk e pusztaság őslakói . . . és mintha a saját ős-apáink volnánk, a kik lakóhelyet s termőföldet sokáig hasztalan kerestükben véletlenül ráakadtak erre a buja tenyészetü erdős hegyre, ide telepedtek, itt vágtak irtást, irtványukat megművelték és most békén pihenve várják a saját termésök megérését.

AHO JÁNOS után *finnből*:

POPINI ALBERT.

Czipruslombok címe alatt kiadott bánatos költeményeit szentelte. Ezután a csapás után egy ideig azt hiszi, hogy csak szőke leány kárpótolhatja őt Etelke elvesztéseért, s többször is lobbót vet szerelme, mert — mint maga mondja egyszer vidáman :

«Szívem még ép virág, a melynek
Féreg nem bántja gyökerit,
Elhervad minden ősszel, ámde
Minden tavasszal kivirít.»

A nagy, életre szóló fordulat 1846 szeptemberében áll be; Nagy-Károlyban a megyegyűlés és bál alkalmával két nap alatt ismerkedik meg a költő azzal az emberrel, a ki utóbb legáldozatkészebb barátjává, s azzal a leánynyal, a ki utóbb hitvesévé lett. Gróf Teleki Sándor volt az egyik, Szendrey Julia a másik.

Egyszerre azt érzi, hogy

«Költői ábránd volt, mit eddig érzék,
Költői ábránd és nem szerelem.»

«Csak most lett igazán szerelmes :

«Egy barna kis leány
Hófehér lelkibe !»

Ennek a barna kis leánynak mondja az «Ereszkedik le a felhő» kezdetű dalában :

«Barna kis lány, ha nem alszol,
Hallgasd mit e madár dalol,
E madár az én szerelmem,
Az én elsóhajtott lelkem . . .»

és máskor megint :

«Te vagy, te vagy barna kis lány
Szemem, lelkem fénye . . .»

«És szerelmem, . . . és szerelmem . . .
Óh ez véghetetlen !»

Valóban, a szerelemnek egy új világa nyílik meg Petőfi előtt; ilyen lángoló szenvedély még nem szállotta meg szívét, ilyen mohó epedéssel még nem vágyott soha bírni szerelme tárgyát. És szerelme viszonzásra talál, de azért mindkettejüknek a keservek egész pok-

lán kell keresztülmenniök, míg végre egy évvel később bírhatják egymást. A szülők ellenzése, barátok és barátnők besúgása, Petőfi indulatossága, Julia érzékenysége ezerszer eltávolították őket egymástól, úgy hogy a költő alig néhány héttel a nagy-károlyi és erdődi szép napok után Debreczenben Prielle Corneliát akarja nőül venni s őt — csupa daczból Julia iránt — egy ideig menyasszonyának nevezi. Végre le van küzdve minden akadály és ő elmondhatja, hogy :

«Elértem a mit ember érhet el:
Boldogsággal csordultig a kebel!»

Nem mondható ugyan minden borútól mentnek az olyan házasságnak az ege, a melyet úgy kötöttek meg, hogy a leánynak választani kellett férje és atyja között, s hogy ez utóbbi búcsúzáskor egy szóra sem méltatta vejét. De azért a költői kastélyban hat gondtalan boldog hetet élt át a szerelmes fiatal házaspár és csak abban a remek kis költeményében, a melynek «Szeptember végén» a czíme, árulja el Petőfi, hogy az a megtagadhatatlan jóserő, ott keble mélyében, megint egy árnyékot vetett örömei és ábrándjai világára. Rövid, alig két éves házasság alatt a költő megérte azt az örömet is, hogy fia született.

«Iparkodni fogsz túltenni rajtam,
Vagy betöltöd legalább helyem?»

Ilyen kérdésekkel öleli keblére a csecsemőt, a kinek bölcsőjétől csakhamar elszólijtja őt a háború zaja . . . .

Mert az ő életének legnagyobb hatalmassága, a mely végre is mindig győzedelmeskedett minden más felett: haza- és szabadságszeretete volt.

A Petőfi honszeretete nem annak a büszke szerelemnek a fájából való volt, a melylyel szépségtől sugárzó kedvesére néz a boldog, az irigyelt szerelmes; az ilyen szerelembe mindig vegyül valami önhietség és valami önzés. Az ő rajongása a hazáért ahhoz a szeretethez volt hasonló, a melylyel az anya öleli keblére szenvedő, vagy a természet mostohaságától sújtott gyermekét, a kit e forró szeretetével akar kárpótolni mindenért, a mit a sors megvont tőle.

Ő dicsőnek, hatalmasnak kívánná látni hazáját, a milyen egykor volt, de ha vágya teljesülne, nem szerethetné jobban, mint most, mikor «szégyenleni kell, hogy magyar» :

«Mert szeretem, hön szeretem, imádom
Gyalázatában is nemzetemet.»

Házassága mézes heteiben, a mikor «oly boldog, hogy reménye sincs», elgondolja:

«Mi volna könnyebb mint lemondanom
Mostan te rólad honfi aggalom . . .
De el nem hagylak, hazám tégedet! . . .
Veled sóhajtok, hazám, mint elébb . . .
Veled sírok, ha fájnak sebeid . . .
S érted teszek majd, hogyha tenni kell!»

A Petőfi hazafiúi reményei és aggodalmai az 1844-ik évvel kezdenek nyilvánulni, de csak 1848-ban lesz az ő költészetében is a haza ügye teljesen uralkodóvá s avatja őt, a szerelem költőjét, egészen a szabadság s végül a harcok dalnokává. És szabadság-szeretetének is van egy igazán az ő nagy lelkére valló vonása: ő nem csak a magyarnak a szabadságáért rajong, ő nem akarja csak a maga nemzetét emelni nagygyá a szabadság által; forró fajszeretete mellett is ő a szabadságért mint az emberiség legmagasztosabb eszméjeért akar küzdeni és az «emberiség javáért», a «szent világszabadságért» akar meghalni.

Ezekben az években költeményei nemcsak az ő saját, hanem a nemzet életének is valódi krónikájává lesznek. Már 1846-ban hirdeti, hogy «a csalogányt, az alkony madarát,» fel kell váltania a pacsirtának, mert «a hajnal közeleg.» Érti a nagy korszak közeledését:

«A század viselő,
Születni fognak nagyszerű napok,
Élet-halálnak vészes napjai.»

«Véres napokról» álmodik, «mik a világot romba döntik» és «az új világot megteremtik»; úgy érzi, mintha lelke már egyszer, más korban és más alakban, átélt volna ily napokat:

«Rómában Cassius valék,
Helvétiában Tell Vilmos,
Párisban Desmoulins Kamill, . . .
Itt is leszek tán valami.»

Ez a vonatkozás Desmoulins Camillera különösen jelentősnek látszik, ha későbbi, márcziusi szereplésére gondolunk.

De a hajnal késik és ő felrázni igyekszik a nemzetet tétlenségéből, keserű szemrehányással, ostorozó korholással :

«Csak a magyar büszkeséget,
Csak azt ne emlegessétek!»

És másutt: «Meddig alszol még hazám?» Ki is mondja nyíltan :

«Addig ostorozlak, nemzetem, míg végre
Feldobog szíved, vagy szívem megszakad.»

Korholja a nem eléggé lelkes ifjúságot és kérdezi :

«Lesz-e gyümölcs a fán, melynek nincs virága?»

Majd jogot követel a népnek, mert «Haza csak ott van, hol jog is van,» és inti a törvényhozókat, hogy «még kér a nép: most adjatok neki!»

1848 elején már így énekel :

«Drága ártú a szabadság,
Nem ingyen, de pénzen adják,
Drága pénzen, piros véren,
Varrd meg azt a zászlót, feleségem!»

Szereplése a márcziusi napokban eléggé ismeretes, de különösen jellemző az a vallomása, melyet márczius 15-ike után írt le :

«Egy ilyen nap vezérsége,
S díjazva van az élet . . .
Napoleon dicsősége,
Te veled sem cserélek!»

Ebben egy pszichológiai momentum van, mely világot vet életének legközelebbi fejleményeire. Ő tényleg — és talán némi joggal — vezérszerepre számított a nemzet további mozgalmaiban, de a márcziusi törvények meghozván mindazt, a mit nemzeti és szabadelvűségű szempontból kívánni lehetett, rövid időre a hazai közügyek menete ismét a mérséklet, az elért eredmények megőrzése és a viszonyokkal való higgadt számolás útjára tért. Ezen a téren a költőnek nem jutott szerep és mikor szolgálatait a törvényhozás termében is föl akarta ajánlani a hazának, az ő kedves Kúnységában egy jelentéktelen ellenjelölttel szemben megbukott. Ehhez járult a személyes sérelem, melyet Kossuthtól elszenvadni

vélt és a kedvezőtlen megítélés, melylyel barátja és jótevője, Vörösmarty ellen, ennek az újonctörvény megszavazásakor követett képviselői magatartása ügyében intézett támadása részesült, a mely miatt még kebelbarátja, Jókai is meghasonlott vele, úgy hogy Petőfi mindinkább háttérbe szorítottnak és elszigeteltnek érezte magát, s ezzel való elégedetlensége költeményeiben is kifejezést nyert.

De az események, fájdalom, csakhamar igazat adtak a költő jóslatának, hogy :

«Gyász és vér lesz a magyar nemzet sorsa.»

És ő maga sem tudott ellenállani annak az önszemre-hányásnak, hogy :

Egész világ a harczmezőn,
Csak én nem vagyok ottan.»

Egy párszor úgy látszott, mintha mégis sikerülne elkerülnie végzetét. A katonai fegyelemmel megbarátkozni sehogy sem tudó természete egymásután két hadügyminiszterrel hozta összeütközésbe és kétszer indította lemondásra tiszti rangjáról. Bem, a kiért rajongott, a kinek győzelmében vakon hitt és a ki őt fiaként szerette, ismételve, mindenféle gyöngéd ürügygel igyekezett őt eltávolítani a veszélytől. De ő, mintegy ígézettől vonva, feltartóztatlanul ment — egyenesen a halálba . . . .

Van valami megindító abban a hitben, a melylyel a magyar nép várta, sokáig várta, hogy az ő dalnoka még egyszer visszatér . . .

A költő pályatársa és barátja, Jókai, így szólott hozzánk, mikor a Petőfi szobrát avattuk fel: «Ne várjátok őt vissza, — csillag az már régen!»

Az a csillag, a melylyé Petőfi változott át, a magyar nemzet egén nem csak akkor tündöklött, a mikor éj borult reánk, de tisztán, világosan, talán még világosabban, látjuk ragyogni, mióta ismét felderült a hajnal, a melyet ő emberi alakjában már meg nem láthatott.

A nemzeteket boldogító és nemesítő nagy eszmék győzelméhez mindig súlyos áldozatok fűződnek; nekünk a nemzeti újjászületésnek annyi nemes lelkesedéssel megkezdett, de szerencsétlen események által vérbe borított korszakában mindazon áldozatokon felül, a melyeket a balvégzet követelt tőlünk, még legnagyobb lyrai

költőnket is el kellett veszítenünk. Akkor jelent meg, mikor legnagyobb szükség volt szavára, de nem érthette meg többé azoknak az eszméknek végleges diadalát, a melyekért korának legjobbjai vele együtt lelkesedtek ; sivatagban vezérlő tűoszlop volt, mely fényével megmutatta útunkat a szabadság ígéretföldjére s azután letűnt. Ő elesett halhatatlan eszmék szolgálatában s most ezeknek sírja fölött viruló élete példázza az ő halhatatlanságát is.

BERZEVICZY ALBERT.

ÉRTESITŐ.

Luby Sándor: Vergődés. Költemények. A szerző kiadása. Budapest. Légrády testvérek könyvnyomdája. Évszám? Ára?

Ez a száznegyvenhat lapra terjedő füzetecske, akár külsejét, akár beltartalmát tekintjük, minden különösebb igény nélkül jelent meg a folyó évi könyvpiaczon. Tartalom és külalak fölötté egyszerű. Nem botránkoztatja szemünket és szívünket, de nem is nagyon gyönyörködteti. A címlap valami csudálatos madárfélét ábrázol, mely sötétkékre mázolt felhők vagy habok közt kiterjesztett szárnyal repül, talán «vergődik», s ez jelképezi vagy magyarázza a verses füzetecske *Vergődés* címét. Ez bizonyosan a *Viharmadár* lesz, melyről az első költemény énekel, példázván abban a «költőtársak» sorsát, életét és természetét. De a példa nem találó, vagy legalább nagyon erőltetett. Már miért hasonlítna a költő ahhoz a madárhoz, «mely ha vihar támad s zeng az ég s a föld reng, vijjongva sikoltoz kéjes gyönyörében?» Nem! Luby Sándor «költő társai» bizony nem vihartararak.

Azonban a füzetecske iránt különösen felköltötte figyelmünket egy körülmény. Egyik politikai napilap savanyú kedélyű tárcza-philosophusa (Tóth Béla) csaknem az elragadtatás hangján emlékezett meg róla. Nagyon csekélybe, vagy éppen semmibe véve az Arany óta zengő lantosokat, örvend, hogy végre gyönyörrel pihenhet meg a lelke egy új jelenségen, egy Isten kegyelméből dalló költő eredeti költeményein, a Luby Sándoréin. Ezt olvasva, magunk is neki lelkesedtünk s ragadtott bennünket a kíváncsiság: hátha csakugyan föltűnt a magyar lyra égboltján az az eredeti új meteor, melynek föltűnését Beöthy Zsolt és Vadnay Károly néhány évvel ezelőtt Szabolcska megjelenésében sejtegették.

Bizalmunkat azonban kissé habozóvá tette annak meggondolása, hogy az említett philosophus nemrég Eötvös Károlyt hirdette Pázmány óta a legjobb, legtöbbszörökerebb magyar stilsztának. Ha ízlése és ítélete Luby Sándor költészetéről is ilyen alapos, nincs miért igen fölfokozni kíváncsiságunkat. És valóban nem találtuk meg a gyűjteményben a meteort. Nem találtunk semmi oly irányt, szellemet, hangot, formát, nyelvet, melyet mai lyrai költészetünk megszokott széles országútjától eltérőnek s új ösvényen haladónak hirdethetnénk. Ám tekintsünk közelebről a kis gyűjtemény részleteibe.

Felötlik előttünk mindjárt a *Vergődés* címnek nem eléggé indokolt s mit sem jellemző használása. Mert azt a néhány szerelmes költeményt, melyben kedvese után eped a költő, az egész gyűjteményt átlengő és arra illő vergődésnek csakugyan nem mondhatni, annyival kevésbbé, mert a boldogító cél elérésének mindjárt örvend:

. . . . .
 Elvettelek téged,
 Odaadtam szabadságom,
 Kis galambom érted.
 De ha Isten égbe szálló
 Szárnyat adna nékem,
 Nem hagynálak el én téged
 S az én kicsi fészkeim!

(*Szabadság és fészek.* 62. 1.)

Majd néhány lappal odább mintegy ismételve ugyanezt a képet:

Nem csábít már a magasság
 Távolba se nézek,
 A mióta tulajdonom
 Lett egy kicsi fészke,
 S van benne egy kis madaram,
 Kinek csókja mézét
 Nem adnám a nagy világnak
 Összes gyümölcséért. (*Hajdan és most.* 70. 1.)

De ne sokat bajlódjunk a cím helyes, vagy helytelen voltával, ha fölnyitván a könyvecskét, abban magokért helytálló, jóra való költői műveket találunk. Valóban gyönyörködtet is ott bennünket néhány kedves apróság. Meleg barátja költőnk a természetnek.

Mindjárt a kötet elején megesik a szíve a vasút mellett magánosan álldogáló fán, mely sivár helyéről csendes völgy ölébe, vagy szikla-bérczek közé vágyakozik. Majd az erdő nyári csöndjében ábrándozik szerelmi kesergésével, hogy «íme ő is néma lett, mint nyáron a rengeteg, mint a madár, mely fölötte társtalanul kesereg.» Fölkeresi «a vadon sűrű rengeteget, az erdőt» akkor is, midőn ábrándja már megvalósult, fölkeresi, de csak azért, hogy kedvesének kedveskedhessék. Azonban sem festői színezése, sem érzelmének a természet képeibe olvasztása nem oly élénk, hogy különösebb bájjal vagy erővel kapna meg bennünket: de jól esik igénytelen egyszerűsége, mely nem akar többnek látszani, mint a mi.

E versek némelyikében értésünkre ad az író egyetmást nemcsak benső világáról, hanem élete külső körülményeiről is. Megtudjuk (11. lap), hogy ő «újságíró poéta», kinek «se éjjele, se nap-pala s csupán napközben alhatik, éjjel pedig — ollóztat», így aztán nem gyönyörködhetik, mint azelőtt, hajdan, a napkeltében, a reggeli természet üde szépségében, mert éjjel kell dolgoznia s nappal fáradt teste ágyba vonja őt, «a hajnal bármi szép». Ez a szelid panasz csinos dalba van öntve, de nem méltó arra, hogy ez alkalomból — mint nemrég egyik hirlapban olvastuk, keserűn jajduljunk föl a szegény magyar poéta sorsa miatt, kinek, hogy megélhessen, a versíráson kívül még más egyébbel is kell foglalkoznia. Önmagában a lyra a miénknél dúsabb és virágzóbb irodalmakban sem biztosít kényelmes, vagy épen fényes sorsot az írónak. Se a szegénység, se a külső jóllét nem föltétlen nyűge, vagy ösztönzője a múzsa röptének. Amaz még gyakrabban hevíti, mint emez. Itt és ott el kell várni az ihlet perczeit, mert sem itt, sem ott «non semper arcum tendit Apollo».

Költőnk azonban nemcsak «újságíró poéta», hanem «szoba-úr» is, a ki kedélyesen énekli meg (*A szoba-úr dalaiból* 36. l.) bérleti szobája képeit s a szobában levő ágyat, mely szintén nem az ő tulajdona, de benne azért kényelmesen nyugszik s csak kacagná annak párnájáról, ha foglalni jőne az ügyvéd s az executor. Ez a kedélyes igénytelenség kiterjed költői mivoltának önmaga által rajzolt becslésére is. A *veréb tolakodása* című versében (15. l.) elmondja, hogy az ő dalai nem rózsák, csak «szerény, egyszerű, fakó kis virágok», — hogy «költészetének lángja halvány kis csillag», — hogy ő «a fülmilék és egyéb zengő népek közé csak mint csipogó veréb akar oda állani». Ugy gondoljuk, hogy minden szerénysége mellett is, talán más madarat kellett volna fognia hasonlatul a

veréb helyett. Ez a madár a «zengő népek» kórusában igen «számfeletti», kivált ha még «tolakodó» is.

Számos darabjában a népies hang és dal-forma jól eső zendülése üti meg fülünket. Az *Ipolyparti nótákból* (17. l.) közölt dalok vidéki vonatkozásaik mellett is kedves ajándékai a műzsának. Van rhythmus-érzéke, bár nem terjed annyira, hogy a rimeket is kellő figyelemre méltassa. Nem igen szereti az üres czifra szólamokat és képeket. Kifejezései világosak és egyszerűek, de nyelvében, stíljében kevés a költői emelkedés, sőt itt-ott szinte bántó a prózai laposság. Képzetele szűk körben mozog. Érzelme tiszta, őszinte, bár kevés a lángja, hiányzik mélysége, s szenvedélylyé sehol sem magasodik. Ha új képekkel s új eszmékkal nem találkozunk is lyrájában, elismerést érdemel az a keresetlen egyszerűség, mely egész költői magatartásában nyilvánul. Muzsája ezekben az apróbb subjectiv dalokban sehol sem lesz hűtelen a tiszta világos stílhoz, habár magasabbra nem emelkedik is. Ezeket mondhatni a füzetecske értékesebb felének. A mint ezektől eltávolodik a költő, mind gyarlóbb és zavartabb hangot ad kezében a lant.

Ezek után néhány elbeszélőféle verse következik, Ezek: *A lavina, Egy darab kenyér, Egy könyecsepp ereje, Dal a nőkről, Magyar dicsőség Cuba szigetén*. Mind lelemény, mind szerkezet, mind kidolgozás tekintetében gyarló részei a kis gyűjteménynek. Egyikben egy rövid ötlet van terjengősen elnyujtva, másikban a fejét két ifjú törí prózai elmélkedésben azon, vajon «megfejtethő-e a női szív rejtelme?» a mi már magában kérdésnek is különös és határozatlan. Kidomborított alak, jellemzetesség, szabatosság sehol sem található. Az elbeszélés formája pedig sokszor száraz prózára csábította a költő stíljét.

Szabad folyást enged aztán hazafias érzéseinek is, még pedig bőven és gyakori ismétlésekkel. Nem hevíti lelkesedés tüze; efféle dalai inkább szelid borongás hazánk jelen állapota miatt, melyet sötét szemüvegen át szemlél s nagyon is ifjú életkorra valló elfogultsággal ítél meg. Szót sem érdemelne ez a megjegyzés, ha a verseket, a bennök nyilatkozó honszereteten kívül, még a költői becs is ajánlatosakká tenné előttünk. Különös komor, vagy zilált képet nyerünk a mi szegény hazánk sorsáról, ha annak vonásait Luby Sándor verseiből, csak úgy, a mint egymás után következnek, összeállítjuk.

Az 1848—1898 ötven évét ünnepelve elismeri, hogy «bár gyümölcsöse nőtt a mag, Őseink vetése. S nem hiába hullott rája

Annyi drága vérnek árja, Gyors lett a növése» . . . «Mert a magyar újra rab, Lánczra nincs bár verve, De a büszke magyar vállon A görnyesztő osztrák járom Láncznál kedvesebb-e?» (97. lap.) (Hogy ilyet még kérdezni is lehet mai nap!)

A márcziusi tavaszodó időjárás jeleiből arra inti a magyar népet, hogy vegyen példát azokból: «Régóta borít a szolgaság jégkérge, Törjed szét, megértél a függetlenségre». (101. l.)

De már *A szabadságharcz jubilaemán* (102. l.) kissé megjuhászodik s elismeri, hogy a nemzet «bár letiporták, ám újra föl-éledt S zászlói lobognak fönn szabadon, Volt haszna a drága hős mártyni vérnek, Bízhat az jövőben, jó magyarom!»

Azonban nem sokáig tart lelkesedése a tisztább légkörben, mert az érkező fecskéknek mindjárt azt panaszolja, hogy «mi itt a rabság örökös telében kuczorogva élünk S szégyenkezve látjuk, hogy a föld porába mennyire sülyedtünk». (105. l.) Sőt *A vén honvédek a honvédsírokon*, a kiknek «kezében a mankó karddá válva, az útszéli füveket mind lekaszálja», azt vallják, hogy «hiában omlott vérök záporként (!) a bős csatákban, Nem hozta meg a gyümölcsét mindekkorig e hazában». (113. l.)

E sötét kedélyhangulatban aztán tovább haladva, minden reményt eldob magától s kétségbe esve hirdeti országnak-világnak hogy «Oda van a szabadságunk, Szabadulást ne is várjunk, Bilincsekbe van már verve Örökre a kezünk, lábunk! S ha csak kezünk, lábunk volna Lánczok közé lakatolva! De a láncz már lelkünket is Lenyűgözte, átkarolta». (121. l.)

Idézhetnénk még néhány ilyes példát a hátralevő darabokból, melyekben a költő hazafias érzelve hol elborul, hol derülni látszik. De a példa eddig is elég, talán sok is volt, hacsak még azzal meg nem toldjuk, hogy *A hadi pályáról* énekelvén, legyalázza a közös hadsereget, melyben «osztrák színű» zászlók alatt idegen tiszték gyötrik a szép magyar legénységet . . . «Szolgálni ily hadseregben, Nem dicsőség, ámde szégyen(!) S nem is teszi ezt a magyar, Csak szomorú kényszerképen!» (136. l.) A magyar *Bandériumot* pedig oly elragadtatással dicsőíti, mintha abban rejlenék az igazi nemzet-föntartó erő; ott viszik a pallost, melylyel «ha a király négyet suhint, Kelet, nyugat, dél és éjszak Porba hullnak egyre mind(!) Mert e fényben, ragyogásban Erő van és hatalom. A míg így tudsz te ragyogni, Nem kell félned. magyarom!» (130. l.)

Az illetén neki szökellések igazságát, ha jól megfontolja, maga az író sem hiszi, valamint azt sem, hogy az ily dalok a múzsa

valódi ihletéből fakadtak. A műzsának rendesen lelketlen vezére szokott lenni a sivár politika. Még csak azt említjük meg, teljesség kedvéért, hogy a füzetecske ajánlva van: benedekfalvi dr. Luby Gyula úrnak és művelt lelkű nejének, Oláh Blanka úrnőnek, rokoni tisztelettel és szeretettel.

—α—

Mesterségek Szótára. A Magyar Tud. Akadémia megbízásából írta Frecskay János. Hornyánszky Viktor kiadása. (Egy-egy füzet tíz krajczár.)

A magyar nyelvújítás eredetileg három irányban indult: új szókat alkotott, régieket elevenített föl és tájzókat általánosított s leginkább a költői nyelv és szép próza megújítása lebegett szemei előtt. De később, midőn győzelemre jutott, s a tudomány, mesterségek és a közélet minden ágára kiterjedt, az újítók mind a régi, mind a nép ajkán élő szók összegyűjtésével nem igen foglalkoztak, pedig nem egy új szó vált volna fölöslegessé s pótolható a régi vagy a népnyelvből.

Frecskay János a *Mesterségek Szótára*-ban ez elhanyagolt módszert követi. Nagy utánjárással és tudományos pontossággal gyűjtötte össze mind a mesterségek műszavait. E nagy szóanyagban találunk régi kifejezéseket is, melyeket Frecskay helyes tapintattal kiemel a feledés homályából. Találunk kevésbé ismert szavakat, melyek ezentúl ép a Frecskay műve révén remélhetőleg közkeletűekké válnak; találunk új szavakat is, melyeknél Frecskay a magyar nyelv külső és belső szóalkotó törvényeit iparkodik követni: a külsőket, melyek bizonyos képzőt vagy ragot csak bizonyos nyelvtani kategoriába tartozó szóhoz engednek csatolni; a belsőket, a melyek a magyar metaphora kincset, a magyar nép eszejárását a szószerezésben megfigyelik.

Új alkotásokra már csak azért is szükség volt, mert a magyar mesterszavak jó része német. Sőt — a mi meglepetés számba mehet — még a legmagyarabb mesterségek műszavai is, a kovácséi, a lakatoséi nagyobbrészt szintén németek.

A *Mesterségek Szótára*-nak módszere igen czélszerű. A szoros értelemben vett szótári részt mindig egy tárgyi leíró rész előzi meg, a melyben Frecskay a mesterembert műhelyében mutatja be, a mint elkészíti azokat a tárgyakat, melyek neveit aztán a szótár is betürendben felsorolja. A szó tehát a maga valódi keretében tűnik

elénk és mintegy *in actu* megelevenedik előttünk. Frecskay ilyenképen a Lessing ajánlta módszert követi, mely úgy ír le valamely tárgyat, hogy keletkezését látjuk magunk előtt lefolyni.

Ne felejtjük, hogy hazánkban 250,000 iparos és iparossegéd dolgozik. Hogy ezek munkájuknál minden dologra nézve magyarul fejezhessék ki magukat, az egyik főczélja e gyűjteménynek. Óhajtandó, hogy a Frecskay-gyűjteménynek szavai minél előbb az iskolába, a tankönyvekbe is behatoljanak, a honnan kétségtelenül átveszi majd az irodalom is. —s.

Önnevelés értelmi, testi és erkölcsi téren. Útmutató fiatal emberek és tanulók számára. Blackie Stuart János angol eredetije után a szerző életrajzával, fordította Csiky Lajos debreczeni ev. ref. theol. akadémiai tanár. Budapest, 1898.

Blackie híres *Self-culture*jét most veszszük először magyar fordításban. Moralista könyvek iránt, bár nekünk is voltak mindig a XVII. század óta többé-kevésbé jelentékeny moralista íróink, nálunk nem nagy az érdeklődés. Ma talán csekélyebb, mint valaha. S azért nem merünk a kitünő kis könyvnek, melyet nemcsak szűkebb hazájában, Skót-, hanem egész Angolországban is nagyon olvasnak, nagy magyar olvasóközönséget jósolni. Pedig a könyvecske megérdemli, hogy nálunk is szélesebb körökben terjedjen. Nem szellemeskedő, nem elmésséget hajhászó ugyan, paradoxonokat vagy brillans ötleteket hiába keresünk benne, de minden során oly nyugodt, komoly bölcsesség ömlik el, melyen meglátszik, hogy mély, nemes léleknek és hosszú tapasztalatnak szülötte. «Vademecum for young men and students», vagy mint a fordító nevezi «útmutató fiatal emberek és tanulók számára», e szerény mellékczimet adta könyvecskéjének a híres skót hellenista, de azért, azt hiszem, bármely felnőtt is szentelhet egy órát elolvasásának. Azaz minden felnőtt, a ki szeret és tud önmagáról, élete tartalmáról és céljáról elmélkedni, s ez elmélkedés eredményeinek megfelelőleg saját egyéniségét idomítani és vezetni, azaz szereti, a mire a könyv útmutatást akar adni, önmagát nevelni. E könyv komoly elolvasása már maga is egy kis önnevelés.

Nem lehet itt szándékom egy régi, több mint húszéves könyvet részletesen ismertetni, csak föl akartam hívni rá e helyen is a figyelmet. A magyar fordítás is egészben véve eléggé jó és.

folyékony. Egy pár apró hibára mégis szeretném a fordítót figyelmeztetni, — hiszen meglehet, hogy könyve megéri a második kiadást, s akkor könnyen kijavíthatja ezeket.

Mindenekelőtt nem tudom, hogy a fordító miért hagyta el az *Erkölcsei nevelés* című rész 15. pontjából a Burnsre vonatkozó, igaz, hogy a nagy skót költőnek nem igen hizelgő sorokat. Blackie jól ismeri Burns életét, maga megírta életrajzát, s ezért bizonyára joga volt a kemény szavakhoz, melyeket mond; az egész könyvön sokkal enyhébb, sokkal türelmesebb hang vonul végig, mintsem hogy ilyen jellemző szigorúbb helyet el lehetne hagyni a szerző egyéniségéről nyerendő kép meghamisítása nélkül.

Egy pár föltűnő botlást mutat a fordítás a görög irodalom és nyelv ismeretének szempontjából egyes idézetek reproductiójában. Így például az *Erkölcsei nevelés* című rész 13. pontjában azt mondja a fordítás: . . . Plato az ő emelkedett gondolkodásu politikájának legbölcsebb fejezeteiben . . . A «politika» szónak az angolban «polity» felel meg, a mi nem egyéb, mint a *Πολιτεία* fordítása, vagyis Plato híres munkájának címe, melyet közönségesen vagy *Respublica* vagy *Állam* címmel idézünk. (Polity angolul *államalkotmányt* jelöl, míg «politika» angolul policy).

Kellemetlen félreértésen alapul az Alexandriai Clemensből vett idézetnek a 62. lapon olvasható fordítása. Ez idézet azt akarja megmutatni, hogy Alexandriai Clemens az ő *Paedagogusában* is ajánlotta már a főnhangon való nyelvtanulást vagy olvasást. Az idézet a következő: *Πολλοῖς δὲ εἰσὶ ὅτε καὶ τὸ γεγωνὸν τῆς ἀναγνώσεως γυμνάσιόν ἐστιν* (Fordításunk szövegében helytelenül *εἶπω*). Ezt Csiky a következőképen fordítja: Sokakra nézve a mi van is, az ismeretnek gyakorlótere. E magyar szavaknak az én igénytelen interpretáló tehetségem szerint alig van értelmök, de ha volna is valamelyes értelmök, ez semmiesetre sem lehet kapcsolatban a hangos olvasással, melyet a szöveg szerint az egyházatya e sorokban ajánl. A fordító — úglátszik nem ügyelve az ω-ra — félremagyarázta a *γεγωνόν* szót, mely annyit jelent, mint a «hangos, fenhangon való». A szóban levő mondat egyszerű értelme ez: «Sokaknak a hangos olvasás is jó testgyakorlat».

Görög szövegnek nem értésére mutat a harmadik rész platói mottójának fordítása is. E motto: *Μέγας γὰρ ὁ ἀγὼν, μέγας, οὐχ ὀσος δοκεῖ, τὸ χρηστόν ἢ κακὸν γενέσθαι*. Ezt Csiky így fordítja: Mert nagy a küzdő, még annál is nagyobb, mint a milyennek látszik arra nézve, hogy igen derék vagy rossz legyen. Bevallom,

hogy ezt a magyar szöveget sem értem, még kevésbé tartom a görög textus egyértékesének, mely nekem ezt mondja : Mert nagy küzdelem az, nagyobb, mint a milyennek látszik, hogy jók leszünk-e vagy rosszak. *Άγων* nem küzdő, hanem küzdőtér vagy küzdelem.

A fordító könnyen vádolhat pedanteriával azért, hogy görög helyek rossz fordítását vetem a szemére. Igaz, hogy az ő feladata tulajdonképen csak az angolból való fordítás volt és ezt elég jól végezte. Erre nézve csak egyet akarok megemlíteni. Az első fejezet 2. pontjában az *Observation of Facts* kifejezést így fordítja : *a tények szemlélete* és mindjárt utána a *How to observe?* könyvczimet így : *Hogyan kell észrevenni?* Az *észrevenni* szó itt épenséggel nincs helyén és ha már az *observation* = *szemlélet*, a *how to observe?* kérdést így kellett volna fordítani : *hogyan kell szemlélni?* Legjobb lett volna ugyan az említett kifejezéseknek ilyen fordítása : *observation of facts* = *tények megfigyelése* — és *how to observe?* = *hogyan kell megfigyelni?*

A fölhozott hibák azonban csak keveset vonhatnak le a fordító érdeméből, ki jó könyvet jól fordított le, s a fordítás elé megírta a szerző életrajzát is.

Hadd említsem meg végül még azt az érdekes tényt is, hogy a könyvecskének eredetije nagy elterjedtsége mellett is körülbelül háromszor annyiba kerül, német fordítása pedig kétszer annyiba, mint magyar fordítása. Ennek ára csak 1 korona. w. j.

Hygienische Schulreform. Ein Wort an die Gebildeten aller Stände von Prof. Dr. med. und philos. H. Griesbach. Hamburg und Leipzig. 1899.

A nm. vall. és közokt. minister úrnak a tanulók vasárnapi munkáját könnyíteni, sőt egészen megszüntetni óhajtó rendelete, az új tantervnek az iskolai egészségügy javítását célzó iránya, a torna-versenyek s ezekre vonatkozó némely tapasztalatom vezettek arra a gondolatra, hogy a föntebbi cím alatt megjelent művef ismertessem. Nem értek ugyan minden tételével egyet; de szerzője annyi jóakarattal és lelkesedéssel védi a német ifjúság lelki és testi egészségének ügyét, e közben annyi — a mi viszonyainkra is alkalmazható — érdekes dolgot mond, hogy valóban méltó hosszabban foglalkozni vele, mint egy 35 lapra terjedő más közönséges füzettel.

A szerző egy barátjának, Besser szolg. kiv. elme-orvosnak ajánlja művét s ez ajánlásból megtudjuk, hogy mind a ketten sokat gondolkoztak és gondolkoznak az iskolaügy javításáról az ideg-betegségek szempontjából is, — továbbá hogy éppen a szerző befolyása következtében került a német természetvizsgálók és orvosok düsseldorfi gyűlése elé (1898) négy iskolai egészségügyi tárgy, — említi Hartwich Emilt, a ki *Woran wir leiden* című művében tizenhét évvel ezelőtt szintén Düsseldorfból intézett szótatot «az uralkodó lélekölő rendszer» ellen, — szól II. Vilmos császárhoz, a ki 1890-ben az értekezletet azzal a kijelentéssel nyitotta meg, hogy többé nem az uralkodó hibás nézetek szerint járnak el — s kéri érdeklődését és jóakarátát e tárgyalások iránt.

Az iskola reformját — mondja szerzőnk — egynéhány éles látású egyén mondta ki; de most mindazok emlegetik, a kik a felsőbb oktatás céljait és eszközeit megfigyelik s úgy tapasztalják, «hogy az iskola, mely a nemzet legfőbb java tartoznék lenni, e nemzet számára lassú veszedelem csiráját hordja magában, a mely állandó továbbfejlődés esetében egy egész nemzet testi és lelki erőt ássa alá és meríti ki». Ez a baj az ideggyengeség, a neurasthenia, melyet már az ifjúi években sok tényező idéz elő, de leginkább a felsőbb tanintézetek és a családi kör egészségügyi intézményeinek hiányos volta. A családot nem lehet ellenőrizni; de valamennyire lehet az iskolát.

Az ideges állapotokat kétségtelenül az agy túlságos megterhelése idézi elő első sorban; erre kell tehát főképen figyelmet fordítani. A tudósoknak két csoportja foglalkozott eddig az iskolák egészségügyével: az egyik philosophusokból, psychologokból és philologusokból, — a másik természetvizsgálókból és orvosokból áll. Utóbbiak inkább élet- és kórtani meg egészségügyi szempontból tárgyalják a kérdéseket, bár — fájdalom — még most is vannak tanférfiak, «a kik az iskolai egészségügyi viszonyok megítélése szempontjából a tanulókon végzett élettani és kórtani vizsgálatokat a tudomány nagyképszerűsítésének nyilvánítják. Ilyen nyilatkozathoz természetesen magas foka szükséges az iskolamesteri vas-kalaposságnak. Ilyen embereknek egyáltalában nem jut eszébe, hogy ezekről a dolgokról komolyan gondolkozzanak s az ide vonatkozó irodalommal megismerkedjenek. Úgy látszik azt várják, hogy az agy túlságos megterhelését daganatokról, vagy a koponya-csontok elferdüléseiről lehessen észrevenni. Pedig a vizsgálatok — kivált az utóbbi időkben — megmutatták, hogy sok tanuló szenved nagy-

fokú idegességben, s hogy ezek az állapotok gyakran szoros kapcsolatban vannak a tartós szellemi kimerültséggel, vagyis a túlságos elfáradással s az iskola más egészségügyi fogyatkozásaival.

A szerző maga is sok felsőbb tanintézetbeli növendék egészségét vizsgálta meg. Schmid-Monnard hallei gyermekorvos is sokat tanulmányozott ebben az irányban. A betegségek jelenségeit még orvosok sem ismerik eléggé, hatásukat kicsinylik s az iskolai élethez való viszonyukat elhanyagolják. De az idegbetegségek gyógyításának s az iskolai hygienének az a kötelessége, hogy ezekre nagy figyelmet fordítson, mert «terjedések és romlások veszélyezteteti a jelen és jövő nemzedék épségét».

Fölsorolja azután a neurasthenia jelenségeit. Majd az idegbajról szóló egyik művel szemben azt állítja, hogy a felső osztályok növendékeinek blazirtsága, szórakozások után kapkodása, nem a tanulók összes életviszonyaiból származnak, hanem következményei «az iskola követelményeitől túlságosan fölizgatott ideg-életnek, s az által létrejött szellemi elernyedésnek, erélytelenségnek». Ez magyarázza meg azt az örömet, a melylyel a tanulók iskolai könyveiket elégetik s testületeik ivásaiban részt vesznek.

Az elfáradásról s a szellemi elfáradásról szólva említi a szerző, hogy ha pihenés nem következik utána, akkor nagyobb-nagyobb mértékben áll elő az idegek erélyének s az agyvelő izgatóságának fogyása, vagyis a szellemi megterhelés. Ilyen állapotban aztán hiába igyekszik kötelességét teljesíteni a tanuló: sem gondolkozó, sem emlékező tehetsége nem alkalmas a föladatok megoldására.

A maga emlékezéseiből hoz föl két példát arra, hogy mennyire nem törődtek a tanulók szellemi elfáradásával. Latin és francia órák után tartottak fejbeli számolást, — máskor Észak-Amerika és Ausztrália fokainak egymás után hiba nélkül való elmondását követelték.

A szellemi elfáradás lényege nem ismeretes; épen úgy nem lehet meghatározni, hogy a munkának milyen fokán áll elő futólagos, vagy tartós elfáradása az agynak; de hogy a túlságos megterhelés a felsőbb iskolák növendékei közül soknál évről évre gyarapszik: oka a lecke-órák nagy száma s a házi föladatok nagy tömege.

A humán intézetek a modern kor követelményeinek is megakarnak felelni, a reál-intézetek több-többféle jogosultságot igyekeznek szerezni növendékeiknek, a felsőbb leányiskolák mellett

leány-gymnasiumok is állanak elő; így a követelmények mindig emelkednek.

Közli egy író véleményét, a ki már 1877-ben 36-ra teszi a gymn. és reálisk. növendékeinek heti iskolai és 24-re házi foglalkozásaik órája számát. És ez is — mondja tovább — csak a legtehetségesebbeknek elég arra, hogy elérjenek egy olyan célra, a melyet philologusok állapítottak meg philologusok képzése végett. Legtöbbet épen a testi fejlődés korában követelnek a gyermektől, úgy hogy ezt a legtöbb megsínyli.

Az 1890-diki berlini isk. tanácskozmány leszállította a lecke-órák számát a felsőbb tanintézetekben. De már 1892-ben új tantervet készítettek a porosz iskolai hatóságok, mely az összes osztályokra hetenként három torna és két ének-órát szab, ezenkívül a felső osztályokra az angol vagy héber nyelv fakultatív tanulását. Így tehát a heti órák száma az alsó osztályokban 30—32, a középsőkben 33—35, a felsőkben szintén 33—35. A házi dolgozatokat illetőleg úgy értesült, hogy ezekre naponként az alsó osztályokban kettő, középsőkben három, felsőkben négy órát fordítanak. Tehetőséges tanulók kevesebbel megérik, gyengébbeknek több kell. Némely tanintézetben kevesebb latin és görög órát adnak; így Boroszlóban s a berlini Wilhelm-gymnasiumban a három felső osztálynak csak heti hat órája van a latinból.

De más intézetben több is van. Így a heilbronni Karl-gymnasiumban, 1897/8-diki értesítője szerint, jóval nagyobb heti óraszámmal tanítják a latint és görögöt. Aztán hozzá teszi: «Nincsenek Heilbronnbán orvosok, emberszerető lelkek, a kik a szegény gymn. tanulók lelki és testi egészsége érdekében harcra kelnének?»

Szászország gymnasiumaiban is nagyobb az óraszám, mint a porosz tanterv kívánja. Említi az év végén tartott szóbeli vizsgálatot, valamint azt a szokást is, hogy a tanulók az elbocsátás előtt német, francia, sőt latin és görög beszédeket tartanak. Elkeheredve teszi aztán hozzá: «Milyen «Isten hozzád» lehet ez a tanulók részéről, kiket az iskola kilencz évig tartott fogságban! Latin és görög beszédek, — de a modern kor-szellemről s kint az életben történő dolgokról semmi sejtetem! Nem lehet csudálkozni, ha ezek az ifjak, mikor már kellő belátással bírnak, megátkozzák az iskolát és tanáraikat» stb.

Nem igen kedvező állapotokat talál szerzőnk a szászországi realgymnasiumokban s az elszász-lotharingiai tanintézetekben sem.

Ellenben a bajorországi 1891-diki tanterveket iskolaegészségügyi tekintetben a legkedvezőbbeknek találja. A heti órák száma jóval kevesebb, mint más államokban, épen ezért a bajor középiskolák növendékei erősek, egészségesek s a mellett jól készültek.

Azután az iskolázás egyöntetűségének fontosságát említve, azt a tényt hozza föl, hogy Boroszló előljárósága (ezt a várost mint az iskolai egészségügy igazi hazáját tünteti föl) a sziléziai orvosi kamarától, a heti órák számát illető kérdésére, azt a feleletet nyerte, hogy azok számának 24-re leszállítása kívánatos. Ezt pedig szerzőnk szerint vagy a felsőbb osztályok kétfelé osztásával, vagy a görög nyelvnek teljes kihagyásával lehetne elérni.

A holt és élő nyelvek tanítása, a matematika folytonos előbb haladása idézik elő a gymn. tanulók túlságos megterhelését; kivált a holt nyelvek, melyek a kellő változatosságot akadályozzák. Ezért nem is tartja szerzőnk a mai szerkezetű gymnasiumot a XX. századba valónak s «gyökeres műtétet» sürget, ennek a «ballast»-nak tulajdonítván az ifjúság testi és lelki meggyengítését s a tanulók közt évről évre szaporodó öngyilkosságokat. «A régi nyelvek tanítása — mondja tovább — semmit sem tett az orvosi tudományok, természetvizsgálás, technika és világforgalom érdekében. A mit az ember szellemi tulajdonának mond, a reális kapcsolatok útján nyerte s azok megértésére modern képzésre van szükség». «A német iskola németeket neveljen, ne görögöket és rómaiakat, — testileg és lelkileg egészséges embereket, ne testi-lelki nyomorékokat, egyéniség nélküli gyengécskeket». «A népet a jelen megértésére kell képessé tennie, ezt pedig csak akkor teheti, ha az oktatást modern alapon építi föl».

Áttér ezután az iskolai egészségügyi szempontból igen fontos vizsgálatok tárgyalására. Először is az érettségi vizsgálatról szól, melyre nézve azt a szokást említi, hogy a mely növendék Poroszországban minden tárgyból elégséges osztályzatot nyer évközben és az írásbeli vizsgálaton: fölmentik a szóbeli vizsgálat alól. Ilyen intézkedés van Bajorországban is. De a fölmentést az írásbeli dolgozatok megkészítése, illetőleg eredményének megállapítása után kellene kihirdetni, nem pedig csak a szóbeli vizsgálat előtt; így sok szellemi fáradságtól szabadulnának meg a növendékek. Az érettségi vizsgálatokról még megjegyzi, hogy eredményekre nézve fontosabbnak kellene tartani az értelmességet és szellemi érettséget, mint az emlékező tehetség mutatványait és a positiv ismereteket.

Említi --- és az egészség tekintetéből kárhoztatja szerző az Untersecundában szokásos Abschlussexament, hivatkozva számos kutatásaira, melyek ennek ártalmas voltát mutatják. Említi az egyéves önkénytelenségre jogosult, de betegességek miatt visszavetett egyének nagy számát s helyesen mondja: «egyfelől panaszkodnak az egészségi állapotok gyarlóságáról, másfelől rendszeres gyarapítása tapasztalható a betegességnek». Az említett düsseldorfi gyűlés e záró vizsgálat ellen foglal állást; szerző is beszél ellene; egy főorvos pedig azt nyilatkoztatja ki, hogy általában az idegbajosok száma «ijesztő mértékben» szaporodik az egyéves önkénytelenségek közt.

A tanítás idejét illetőleg Schmied-Monnardnak azt a nyilatkozatát közli, hogy «a délutáni leckeóra a betegeskedéseket egy harmadrészszel neveli».

A torna-tanításról szólva nem helyesli torna-óráknak tudományos leckeórák közé tételét, mert a testi fáradtság a szellemi után nagyon ártalmas. Nem kellene minden osztálynak külön-külön tornázni, hanem az alsóbb osztályoknak külön s a felsőbbeknek ismét külön; két-három torna-tanító vezetheti őket.

Haszon nélkülieknek, sőt sok esetben a tüdőre és gégére károsaknak tartja az ének-órákat, kivált ha tanteremben tartatnak.

Szól aztán a tanárok egészségügyéről is, nemcsak érdekes nyilatkozatokat, hanem számadatokat is közölvén. Így például, hogy Posenben 219 tanár közt csak kettő van 65 éven fölül, — hogy Berlinben kilencszáz közül csak egy érte meg szolgálatban a hetven esztendőt, — hogy Brandenburg 1300 tanára közül alig negyven éri meg a 60-dik életévet, — hogy egy előtte ismert s huszonöt tagból álló tanártestületben nyolcz egyén szenved neurastheniában. És ezt az eredményt nemcsak a kötelezett heti 24 óra, hanem az írásbeli dolgozatok javítása idézi elő, «tanáraink szörnyű keresztje». A tanárok egészségét rontó tényezők közé sorozza ezeknek kedvezőbb előléptetés, vagy más tudományos hivatalban levőkkel egy színvonalra állíttatás utáni törekvését. Fölhívja a szülőket, hogy gyermekeiket ne engedjék a tanári pályára lépni, melyen rózsza helyett csak töviset, örömök helyett boszúságot, . . . egészség helyett betegséget találnak. Fölhozza a tanárok czímeit, hivatalos elnevezését. Előbbiekben legfeljebb egyetemi tanároknak van része; utóbbira nézve pedig összetéveszthetni az akadémiai képzettségű *Lehrereket* a semináriumi képzettségűekkel.

Gond, mellőztetés, elkeseredés, sértett becsületézés olyan

lehangoló érzelmek, a melyeknek nagy befolyások van a tanárok ideges bajai terjedésére, korai elpusztulásukra.

Látjuk tehát, hogy szerzőnk minden gondolatát a nemzete ifjúsága iránti jóakarattal vezeti. Ezért kívánja a középiskolák reformját, ezért ad tanácsokat e reform keresztülvitelére. De gondolatom szerint fogvatkozása a műnek, hogy csak az idegbetegségek szempontjából sürgeti a reformot, a többi iskolai betegséget nem említi. Nem egészen helyes az sem, hogy a túlságos megterhelést csak a régi nyelvek tanításában látja s ezek ellen általában nagyon elfogult.

Kár, hogy többször említett kutatásai eredményét egy kis táblás kimutatásban nem állítja össze a szerző, vagy legalább olyan kis sorozatban, mint a tanárookra vonatkozólag teszi. Így könnyebben meggyőzne bennünket a baj nagyságáról.

A tanárokról szóló részben, azt hiszem, az írásbeli dolgozatok javítását kellett volna fő bajnak föltüntetni, nem a rangsorban feljebb, vagy különböző méltóságokba nem jutást. Amaz bizonyosan több embert tesz idegessé, mint emez.

Vége kár az is, hogy nem fejt ki: milyennek kellene lenni annak a modern oktatásnak, a melyet említ, — és hogy részletes utasítást nem ad arra nézve, hogy mit kell tennünk tanítványainknak az idegbetegségektől megóvása végett?

Hogy az idegesség a mi tanítványaink közt is megvan, bizonyítja Schuschny Henriknek *Beiträge zur Nervosität der Schuljugend* című, Jenában 1895-ben megjelent értekezése, melyet különben csak a *Zeitschrift für Schulgesundheitspflege* 1895. évi folyamában (505—507. l.) levő ismertetés után ismerem. Schuschny a budapesti V. ker. állami főreáliskola növendékei közt átlag 51·7%-nál talál határozott ideges jelenségeket. E jelenségek okaiul az egy osztályba járó tanulók nagy számát, a szabad levegőnjárás csekély voltát, a szaktanítás rendszerét tartja; e fontos rész bővebb tartalma azonban az ismertetésből nem tűnik ki. A baj orvoslására nézve a szerző először is az észszerű nevelést és táplálkozást kívánja; továbbá azt, hogy a szülék, mikor gyermekeiket iskolába adják, kimerítő tájékoztatást kapjanak kezökbe, — hogy a tanárjelöltek vizsgálatot tegyenek az iskolai egészségtanból, — a tanulók ugyane tárgyban oktatást nyerjenek; kívánja továbbá a szakrendszer korlátozását, az alsó osztályokban lehetőleg megszüntetését, a házi munka lényeges kevesbítését, a testgyakorlatok kiterjesztését, az óra-közöknek tizenöt, illetőleg husz perczre kibővítését.

Más iskola növendékeiről, tudtommal, nincsenek adatok

közzétéve ; pedig nagyon érdekes volna látni, hogy középiskoláink, a mellett hogy a tudományokban elébb viszik növendékeiket, nem okoznak-e vagy mennyiben okoznak nekik olyan betegségeket, mint az idegesség?

Imre Lajos.

The history of Yiddish literature in the nineteenth century ; by Leo Wiener, instructor in the Slavic languages at Harvard University (Cambridge, Massachussets). London, 1899. 8. rét. XVI+402 lap. Ára 9 shilling net.

Egy angol mondás azt tartja, hogy a világ egyik fele nem tudja, hogy a másik fele mint él, mint tengődik. Ez különösen illik London jobb-módú «West-End-jére, melynek lakosaival sűrűn találkozhatik az ember a föld kerekiségének minden legkisebb zúgában — talán egynek, a londoni East Endnek kivételével. S ha hébe-hóba egy-egy vállalkozó szellem elbarangol kelet felé a Cityn túl fekvő városrészbe, egészen új világ tárul föl szemei előtt. Ha véletlenül eljut Whitechapelba, Shoreditchba vagy Houndsditch «tégla-és vakolat» rengetegébe, a londoni ghattoba, az ujság-árusok kirakataiban zsidó-betűs hirdetményeken akad meg szeme, melyeknek értelmét hasztalanul igyekszik lefordítani az egyetemen tanult héber nyelvtudományával. Hasztalanul pedig azért, mivel ámbár zsidó betűkkel van nyomtatva, a nyelv maga nem héber, hanem Yiddish (ejtsd ki: jiddis) azaz jüdisch, judes-germán, a héber és zsidózó német nyelvek keveréke. E jargonnak megvan a maga írott és nyomtatott bőséges irodalma, de kevésbé ismeri a világ mint a cigány, maláji vagy az éjszak-amerikai rézbőrű indiánok irodalmait.

A yiddis literatura XIX. századbeli történetét legújabbán megírta Wiener Leó, az amerikai Cambridgeben a szláv nyelvek «oktatója». Bibliographiáját szerzőnk a könyv végén adja 26 lapon ; melyből egyéb dolgokon kívül megtudjuk azt is, hogy a yiddis irodalmi termékek zöme gácsországi, oroszthoni és különösen orosz-lengyelországi nyomdákából került a könyvpiacra, ámbár London, Boston, Chicago és New-York is tetemes számú munkákkal vannak képviselve. Így pl. a folsorolt énekes könyvek kivétel nélkül a new-yorki nyomdákából kerültek ki. Persze Bukovina, Rumánia, Németország és hazánk is hozzá járultak kisebb-nagyobb quotájukkal.

Így pl. Mármaros-Szigeten 1896-ban Gottlieb szerkesztésében egy havi folyóirat indult meg, de csak két füzet jelent meg belőle.

Szemelvényeket is ad Wiener egy körülbelül száz lapra terjedő chrestomathiában, az egyik oldalon az eredeti szövegben, a másik oldalon pedig angol fordításban. Vannak közöttök mutatványok a vallásos irodalomból, világi költészetből és szépirodalmi prózából mint pl. bibliai fordítások, rövid elbeszélések, részletek népies színművekből stb. és a bibliographia útmutatást ad arra nézve, hogy hol találhatunk többet. Szerzőnk szerint a yiddis szépirodalom sikerrel állja ki a versenyt például a bolgár nemzetével.

Az irodalmi termékek nagyobb része eredeti, de akadunk fordításokra is, milyen pl. a színművek közt Ibsen *Nora*-ja, továbbá átdolgozott versiókra, mint pl. Victor Hugó *Ruy Blas* és *Hernani*-ja, Lessing *Bölcs Náthán*-ja, Schiller *Ármány és szerelem*-je, Grillparzer *Medea*-ja, Gogol *Revisor*-ja, Ostrovski két vígjátékának utánzatai és azonkívül *Stuart Mária*, *Don Carlos* és természetesen *Trilby* együgyű eltorzításai.

Még sok más dolgot rejtegetnek Szent-Pétervárott az ázsiai múzeumban és a császári könyvtárban, de szerzőnk nyáron járt az orosz fővárosban, midőn a múzeum be volt zárva, a könyvtárban pedig annyira bolondos rendszabálylyal nehezítették meg munkáját, hogy az ottani gazdag anyagnak egy tizedrészét sem tanulmányozhatta át.

Érdekes az, a mit amerikai tanárunk ír a yiddis nyelv jövőjéről, a mit szerinte bajos megjósolni. Annyi azonban bizonyos, hogy Amerikában előbb-utóbb ki kell halnia. Európában élni fog szerinte még egyideig, élni mindaddig, míg a zsidó-heccz tart és «Isten választott népe» az üldözések elől ghekkba, külön bekerített zsidó-negyedekbe kénytelen menekülni és ott összezsúfolódni. Erre azonban azt válaszolhatjuk, hogy itt Angliában senki sem üldözi a zsidókat; hanem teljes egyenjogúságot élveznek, mint akármelyik britt bennszülött, vagy angol-szász vagy norman régi jövevény s azért mégis van ghekkjuk Londonban. Ott élnek ők, míg a nyomorúság ott tartja őket, de a mint jobbra fordul sorsuk, elszállingóznak a jobb-módú Highburyba vagy az ál-aristokratikus Bayswaterbe. A kik pedig a szerencse kerekének forgásával elérik a vagyoniasság tetőpontját, azok Park Lane-ben vagy Belgráviában bérelnek, vesznek vagy építenek palotát.

The ecclesiastical history of Evagrius with the scholia. Edited with introduction, critical notes and indices by J. Bidez and L. Parmentier, : London 1898. — 8-rét. XX+286. lap. Ára 10¹/₂ shil. net. The history of Psellus. Edited with critical notes and indices by Constantine Sathas. London 1899. — 8-rét. 10+384 lap. Ára 15 shilling net.

Hazai philologusainkat és történetiróinkat érdekelni fogja a hír, hogy Londonban a Methuen-féle könyvkiadó cég *Methuen's Byzantine Texts* czímen és dr. Bury szerkesztésében a byzantin történetirók újabb szövegkiadására vállalkozott. Eddig 12 régi író új szövegkiadása van megállapítva és kettő közülök, tudniillik Evagrius és Psellus, már meg is jelent. Az új kiadásért a szerkesztői felelősséget különböző angol és continentális szakférfiak vállalták magukra, így például Konstantinos Porphyrogenetos szövegéért maga dr. Bury s miután ő ért magyarul és ismeri hazai irodalmunkat, lehet remélnünk, hogy hazai tudósaink munkássága és a magyar akadémia áldozatkészsége nem fognak kárba veszni.

A vállalat zömét görög szövegek fogják ugyan tenni, de föl lesznek véve a sorozatba oly keleti szövegek angol fordításai is, melyek a byzancezi történetírásnak fontos kútforrásai, a milyen lesz például az ethiopiai *John of Nikiu* R. H. Charles fordításában.

Minden kötet a legjobb kéziratok szövegeinek nyomán jelenik meg, rövid magyarázó jegyzetekkel kísérvé s név- és tárgymutatókkal ellátva. Lesz azonfölül még szintén minden kötet végén egy *Index graecitatis*, melyek a jövő *Lexicon totius graecitatis*nak fognak alapul szolgálni.

A mi az előttünk fekvő két kötet értékét illeti, a szövegbeli javítások Evagriusban talán nem olyan jelentékenyek, mint a mi-lyeneknek reméltük, de azért a kötet használhatósága határozottan jobb mint akármely régibb kiadásáé, ámbár például a Migne-féle kiadásnak az eredeti szöveget kísérő latin fordítása kétségen kívül nagy előnyöket nyújt. A sajtóhibák száma fölötte csekély mindkét új kötetben.

A történetkutatók hálával fogják venni az Evagrius könyvéhez csatolt chronologiai táblázatot, de még háladosabbaknak érezték volna magukat, ha a kiadók a dátumokat mindenütt a

lapok homlokára is odatették volna, mint azt Sathas tette *Psel-lusában*, mely dátumok fölötté megkönnyítik a tájékozást s megkímélik a kutatót a hosszas keresgéléstől.

Psellusnak, mint történetírónak, jelentőségét illetőleg a vélemények elágaznak. Sathas, a jelen kiadó persze nagyrabecsüli, míg ellenben Gelzer szemében csak egy «widerlicher Schwatz-philosoph und Redekünstler». Elfogulatlanul csak C. Neuman nyilatkozott róla. (*Weltstellung des byzantinischen Reiches* pp. 81. et sequ.) Krónikája, mely egyetlenegy kéziratban maradt reánk, a teremtéstől VII. Mihály idejéig (1077-ig) terjed és már előbb megjelent (1874-ben) ugyanazon kiadótól a *Bibliotheca graeca medii aevi* negyedik kötete gyanánt.

Kár, hogy Sathas nem vett egy pár leczkét s nem tanulta még meg a modern nyelv- és történetkutatás kánonjait. Egy *fin-de-siècle* tudományos munkában furcsaságnak válnak be az olyanféle jegyzetek mint például ez: «Nomen Blachorum non ex gothico, seo græco brákhos, Brachi id est Monticolæ». Vagy pedig ez: «Alii auctores dicunt istos populos (Mysón leian) Pacinacas; nomen istorum (pax, pacis) consonat ad antiquos fœderatos (fœdus = pax) transfugos in Imperium Romanum». Az ilyenféle «etymológiát» már Voltaire is kinevette.

M. von Munkácsy. Von F. Walther Ilges. Mit 121 Abbildungen nach Gemälden und Zeichnungen. Bielefeld und Leipzig 1899. Nagy 8-rét IV+132 lap.

Jelen munkácska a Knackfuss-féle *Künstler-Monographien* (Liebhaber-Ausgaben) sorozatban jelent meg (No XL). Nem oly részletes ugyan, s nem oly díszes kiállítású, mint Malonyay Dezsőnek nálunk tavaly megjelent munkája, de azért a szerzőnek mégis sikerült sok érdekes dolgot zsúfolnia a kilencz nyomtatott ívbe, s a füzet meglehetősen jó ízléssel van kiállítva.

Rövid bevezetésében Ilges panaszkodik, hogy a magyar mester életének megírásánál nagyon kevés adat állt rendelkezésére és nyomtatott dolgokból egy csomó, nem igen hasznavehető, hírlap-cikkben kívül csak a mesternek három év előtt Párisban megjelent *Souvenirs*-jeit használhatta föl, mely mint tudjuk, csak a gyermek-éveket (l'enfance) öleli föl. Könyvecskéjének megírásánál azonkívül Munkácsy Cécile úrnő, a mester neje, s négy tanár segítették őt,

t. i. Jacobus Leisten Düsseldorfban, Ludwig Knaus Berlinben és J. von Brandt és F. von Uhde Münchenben.

Nagy hazánkfíáról és művészetéről mindenhol a legrokonszenvesebb hangon és lehetőleg pártatlanul ír, a mit egyrészt annak kell betudnunk, hogy a mestert «teljes elmagyarosodása» mellett is a német nemzet számára követeli vissza.

Egy-két dolgot tisztáz szerzőnk, így pl. a kiadók, Braun és Schneider, révén azt, hogy Munkácsy a *Fliegende Blätter*-ben egyetlen egy rajzot sem közölt, ámbár egy torzképet rendesen neki tulajdonított a világ. Ez egy fiatal, tősgyökeres német festőt ábrázol munkája közben egy szalmás szekér képe előtt, ki kétségbeesésében így sóhajt föl: «Das Stroh bring' ich halt nicht hin, wie ich's im Kopf hab'!» Hogy e rajz miért «wahrscheinlich eine Karikatur Munkácsys», azt bajos elképzelni. Szerzőnk állítása szerint maga a magyar mester beszélte el egy ízben, hogy ez az élcz tőle származik (ein Witz von ihm), a mi mindenesetre igaz, de a rajz maga az elhalt Barth Frigyes tanár munkája, ki monogramját oda jegyezte a kép alá, az arcvonások egy cseppet sem hasonlítanak Munkácsyhoz.

Shakespeare's Pericles and Apollonius of Tyre. A study in comparative literature. By Albert H. Smyth. — Philadelphia 1898. Különnyomat az American Philosophical society Proceedings-eiből. 8-rét. 112 lap. 2 fametszettel.

Az Apollonius mondát, melyből Shakespeare *Perikles* című színművének tárgyát merítette, Európának majdnem minden irodalma ismeri, s egy évezrednél tovább tartotta főn népszerűségét. Eredeti ó-görög szövegét nem ismerjük ugyan, de különféle középkori latin versiói főnmaradtak mintegy száz kéziratban, melyekből lefordították a mesét olasz, magyar, cseh, orosz, norvég, izlandi stb. nyelvekre; megvan azonfölül egy dán balladában és egy hollandi drámában is, s provençal költők énekbe foglalták. Túl a pyrenei hegyeken a Cid dicsőítésére használták föl; Kréta szigetén a XVI. század folyamában lefordították új-görög nyelvre; Franciaországban a Charlemagne-féle mesekörbe vették föl; az angol-szász irodalomban az egyedüli románcz. A mythikus Apollonius királyfi, ki egy mesének megfejtéseért elbujdosván, a Földközi-tenger partjainak mentében ismeretlen tengereken hany-

kolódott, valóságos történelmi hősalakká fejlődött a németeknél, francziáknál és olaszoknál a XI., XII. és XIII. századok folyamán . . .

Körülbelül ily szavakkal vezeti be tárgyát szerzőnk, a philadelphiai Central High School tanára. Mint mondja, hosszú tíz évig tanulmányozta tárgyát széles Európa könyvtáraiban, Kopenhágától Konstantinápolyig. Ez utóbbi hely azonban úglátszik csak az alliteratio révén került a könyvbe.

Smyth mindenekelőtt elbeszéli röviden a mesét (a könyv végén ki is nyomatja annak latin szövegét a *Gesta Romanorum*-ból); azután értekezik annak eredetéről, melyet mint bevezető szavaiból már láttuk, az ó-görög világban keres. Ezt a fejezetet egy másik követi, mely a mesét megőrzött kéziratok korát tárgyalja (egyikük szerinte Budapesten van meg) és röviden ismerteti az idevágó tudományos irodalmat. További két lap a mese «persistentiá»-jának van szentelve.

Ezután következik a különféle nyelvű verziók ismertetése, közöttük a magyaré is. Szerző több magyar verzióról (Hungarian versions) beszél ugyan, de miután saját vallomása szerint annyit ért a magyarból, a mennyit De Quincey értett a maláji nyelvből, azaz jóformán semmit, bizonyos óvatossággal kell fogadnunk doctrináit. Így például egész komolyan azt állítja, hogy a British Múzeumban a mesének egy XVI. századbeli magyar fordítását őrizik, melyet Budán nyomtattak ki Landererné Katalin betűivel — ámbar a könyvtár katalógusában helyesen a jelen század elejére teszik e kiadást. Ismerteti a kolozsvári 1591-iki kiadást is (RMK. I. 241) és teljes szabotossággal azt állítja erről (Szabó Károly munkája nyomán), hogy nincsen bebizonyítva, vajon szerzője Bogáti Fazekas Miklós-é, s csak annyit tudunk, hogy ez írónak egy munkájával együtt jelent meg.

E kettőn kívül még három magyar kiadást ismer az 1722., 1741. és 1751-diki évekből, e legutóbbit Esler Márton nyomdájából.

A dolog természeténél fogva leghosszasabban persze az angol fordításokkal foglalkozik szerzőnk és egy külön, hosszú fejezetet szentel a mese azon variánsának, a mely Shakespeare említett színművében van földolgozva.

Végre egy-egy fejezetben az Apollonius mese «állandóságá»-ról és a vele rokon mesékről értekezik.

Magának a dolgozatnak tudományos értékéről és szerzőnek készségéről s lelkiismeretességéről a legnagyobb elismeréssel

kell nyilatkoznunk, ámbár, mint már láttuk egy példából, a legnagyobb óvatossággal kell használnunk adatait.

Nálunk az Apollonius mondáról szóló irodalom terén eddig leginkább Ring Mihály tüntette ki magát, ki 1887-ben egy párisi codex latin szövegét adta ki kritikai commentár kíséretében.

Kropf Lajos.

Új magyar könyvek.

Áldor Imre. Arany furulya. A forradalom költészete az 1848/49-iki szabadságharcz idejéből. 2. kiadás. (Kis Nemzeti Múzeum 9—10. sz.) Buda-Pest, 1899. (16-r. 375 l.) 1 frt.

Alsó-Fehér vármegye monografiája. Kiadja Alsó-Fehér vármegye közönsége. I. köt. 2. rész. Alsó-Fehér vármegye néprajza. Nagy-Enyed, 1899. (N. 8-r. 466—1048 l.)

Baksay Sándor. Dáma. Történeti korkép, Kimnach László rajzaival. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 300 l.) 1 frt 60 kr.

Baranyai Gyula. A polgári iskolák reformjához. A reform sikerei s tanszervezés. II. rész. Szeged, 1899. Várnay L. (8-r. 35 l.) 30 kr.

Benedek Elek. Csöndes órák. Elmélkedés, hangulat. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. 236 l.) 1 frt 20 kr.

Bereczki Máté. Gyümölcsészeti vázlatok. 2. kiadás. 1—4. köt. Buda-Pest, 1899. Kilián utóda. (8-r. IV, 508, 717, 549, 551+14 l.) 1 frt.

Bólyai Farkas és Gauts Frigyes Károly levelezése. A magyar tud. akadémia megbízásából szerkesztették, jegyzetekkel és életrajzzal ellátták Schmidt Ferencz és Stäckel Pál. Buda-Pest, 1899. Akadémia. (4-r. XII, 207 l.) 8 frt.

Bródy Sándor. Egy férfi vallomásai és életképek. Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner (8-r. 232 l.) 1 frt 50 kr.

Brunner Mór. Vezérfonal a tábori erődítés oktatásához. Fordította Nagy Győző. Buda-Pest, 1899. Pallas (8-r. 352 l.) 1 frt 47 kr.

Byron Lord. Don Juan. Verses regény. Ford. Ábrányi Emil. 2. jav. kiadás. két kötet. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. XV, 352, VII, 396 l.) 4 frt.

Cseti Ottó. Általános földméréstan. Tankönyv vasúti, kataszteri, tagosító, bánya- és erdőmérnökök számára. Selmezbánya, 1900. Joerges A. özv. és fia (8-r. X, 468 l.) 4 frt 50 kr.

Cseti Ottó. Erdészeti földméréstan. Az országos erdészeti egyesület által 100 arany pályadíjjal jutalmazott munka. 2. jav. kiadás. Selmezbánya, 1900. U. o. (8-r. X, 468 l.) 4 frt 50 kr.

Czobor Béla dr. Magyarország történeti emlékei az ezredéves országos kiállításon. 9 füzet. Buda-Pest, 1899. Gerlach és Schenk. (4-r. 161—184 l.) 2 frt 10 kr.

Döntvénytár. A felső bíróságok elvi jelentőségű határozatai. Jegyzetekkel ellátva kiadja a «Jogtudományi Közlöny.» III. foly. 14. köt. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. XXXII, 367 l.) 2 frt.

Ejury Jenő dr. A római senatus. Pozsony, 1899. Stampfel K. (8-r. 170 l.) 1 frt 50 kr.

Fináczy Ernő dr. A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. I. köt. 1740—1773. Buda-Pest, 1899. Akadémia. (8-r. VIII, 449 l.) 4 frt.

Finkey Ferencz dr. A szándék fogalma és ismérvei a bűntetőjogban, különös tekintettel «a szándék hiánya miatt» történő felmentésekre. Buda-Pest, 1899. Politzer Zs. (8-r. 164 l.) 1 frt.

Flammarion Camille. A világ vége. Fordította Kenedi Géza. 6. kiad. Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 224 l.) 1 frt.

Hankó Vilmos és Gáspár János. A magyar búza chemiai összetétele. A magyar tud. akadémia 1897. évi Lévay-jutalmát nyert pályamunka kivonata. Buda-Pest, 1899. Akadémia (8-r. 49 l.) 45 kr.

Istvánfi Gyula dr. A magyar ehető és mérges gombák könyve. A legközönségesebb ehető s mérges fajok megismertetése. 42 színes nyomtatású és 150 cinkografált képpel. Buda-Pest, 1899. Ranschburg G. (8-r. XX, 361 l.) 4 frt.

Jókai Mór. Csataképek a magyar szabadságharczról. Kimnach László rajzai után készült fametszetekkel. 6. illusztrált kiadás. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 495 l.) 3 frt.

— Kárpáthy Zoltán. Regény. 8. kiadás. 3 kötet. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 193, 218, 239 l.) 3 frt.

— Török világ Magyarországon. Történeti regény. 7. kiadás. Két kötet. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 248, 276 l.) 2 frt.

Karazin Nikolajevics Nikolaj. A kétlábú farkas. Regény. Orosz eredetiből fordította Ambrozovics Dezső. Buda-Pest, 1900. Franklin t. (8-r. 231 l.) 1 frt 20 kr.

Károly Rezső. Rét- és legelő-mívelés. Gyakorló és tanuló gazdák részére. A földmívelésügyi m. kir. miniszter megbízásából. Buda-Pest, 1899. Nagel O. (8-r. VIII, 201 l.) 50 kr.

Kéry Gyula. A magyar szabadságharcz története napi-krónikákban. Buda-Pest, 1899 Franklin t. (8-r.) 4 frt.

Kossuth Lajos Iratai. VII. kötet. Történelmi tanulmányok. I. rész: Levelek, jelentések és utasítások. II. rész: Napló (1866.) III. rész: Értekezések. Sajtó alá rendezte Kossuth Ferencz. Buda-Pest, 1900. Athenæum. (8-r. VIII, 441 l.) 5 frt.

Kukuljevič József. Vezérfonál a húsvizsgálathoz. Buda-Pest, 1899. Dobrowsky és Franke. (8-r. 110 l.) 1 frt.

Lengyel Laura. Álma. Tárczalevelek. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. 168 l.) 1 frt.

Madarász Gyula. Magyarország madarai. A hazai madárvilág megismerésének vezérfonala. I. füzet. Varjú-, sárgarigó-, se-regély és pinty-félék. Buda-Pest, 1890. Hornyánszky V. (4-r. 1—44 l.) 1 frt 50 kr.

Mátyás Flórián. Chronologiai megállapodások hazánk XI. és XII. századi történetéhez. (Értekezések a történelmi tudományok köréből. XIII, 5.) Buda-Pest, 1899. Akademia. (8-r. 41 l.) 45 kr.

Mihók-féle «Magyar Compass.» 1899—1900. XXVII-ik évfolyam. Pénzügyi és kereskedelmi évkönyv. I. rész. Bankok és takarékpénztárak a monarchiában. Szerk. Nagy Sándor. Buda-Pest, 1899. ifj. Nagel O. (8-r. XVIII, 834 l.) 6 frt.

Milhoffer Sándor. A régi Egyiptom mezőgazdasága. A mezőgazdaság őstörténelmének ismertetése. Kassa, 1899. Vitéz A. (8-r. 134 l.) 1 frt 30 kr.

Nagy Sándor. Büntető-hatáskör és illetékesség. A legújabb törvények nyomán. Buda-Pest, 1900. Franklin t. (8-r. 104 l.) 50 kr.

Ohnet György. Az örvény fenekén. Regény. Fordította özv. Csepreghy Ferenczné. I. köt. (Egyetemes regénytár. XV. 1.) Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 151 l.) 50 kr.

Ohnet György. Az örvény fenekén. Regény. Ford. özv. Csepreghy Ferenczné. II. III. köt. (Egyetemes regénytár. XV. évf. 2. köt.) Buda-Pest, 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 176 és 160 l.) kötetje 50 kr.

Olcso könyvtár. Szerkeszti Gyulai Pál. Buda-Pest, 1900. Franklin t. (16-r.) 1126—29. szám. *Wertheimer Ede*. Az 1811—12-iki magyar országgyűlés. Kiadatlan okiratok nyomán. (208 l.) 40 kr.

1130. szám. *Tinódi Sebestyén*. Budai Ali basa históriája. Jegyzetekkel kísérte Szilády Áron. (36 l.) 10 kr.

1131—32. szám. *Sophokles*. A trachisi nők. Ford. Csiky Gergely 2. kiad. (71 l.) 20 kr.

1133—35. szám. *Tompa Mihály* népregéi. 1844—1860. (195 l.) 30 kr.

1136—37. szám. *Berczik Árpád*. Postás Klári. Víg színmű dalokkal, 3 felv. (98 l.) 20 kr.

1138. szám. *Vörösmarty Mihály*. Cserhalom. Egy énekben. 1825. (33 l.) 10 kr.

1139—41. szám. *Tompa Mihály* regéi. 1845—1860. (188 l.) 30 kr.

1142—43. *Berzeviczy Albert*. A parlamentekről. Két népszerű előadás. (73 l.) 20 kr.

1144—46. *Sudermann Hermann*. Keresztelő János. Tragédia 5 felv. előjátékkal. Németből ford. Várad Antal. (122 l.) 30 kr.

Piszter Imre. Szent Bernát clairvauxi apát élete és művei. A ciszterci rend alapítása nyolczszázados ünnepének emlékére közzéteszi a magyarországi ciszterci rend nevében Vajda Ödön. Két köt. Buda-Pest, 1899. Pfeifer F. (8-r. 599, 708 l.) 6 frt.

Poradovoska Marguerite. Grandsire házassága. Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 290 l.) 1 frt 80 kr.

Queux Villiam. A titok. Angol regény. II. köt. (Legjobb könyvek. III. évf. 12. köt.) Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 175 l.) 50 kr.

Rosny I. H. Kerülő úton. Buda-Pest, 1899. Légrády testv. (8-r. 386 l.) 1 frt 80 kr.

Salgó Jakab dr. Az elmekórtan tankönyve, orvosnövendékek és jogászok számára. 2. javított és bővített kiadás. Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 424 l.) 2 frt 80 kr.

Salgó Jenő. Vallomások. Buda-Pest, 1899. Deutsch Zs. és Tsa. (16-r. 104 l.) 1 frt.

Schmall Lajos. Adalékok Budapest székes főváros történetéhez. I. kötet. Buda-Pest, 1899. Nagel O. (8-r. 379 l.) 5 frt.

Schvarcz Gyula. Görög történelem. Különös tekintettel az athenei történelemre és ennek forrásaira. I. rész. Buda-Pest, 1900. Athenæum. (8-r. VIII. 329 l.) A teljes mű ára 7 frt.

Schvarcz Gusztáv dr. Institutiók és pandekták. (Előkészítő a római jogra.) Előadásai alapján összeállította Besnyő Béla. Buda-Pest, 1890. Politzer Zsigmond. (8-r. X, 622 l.) 5 frt 60 kr.

Sobo Jenő. Középités tan. Az erdészeti építés tan első része. Az országos erdészeti egyesület által 100 arany pályadíjjal jutalmazott munka. 2 kötetben. II. kötet. Selmeczbánya. 1900. Joerges A. özv. és fia. (8-r. XII, 800 l.) 8 frt.

Sobo Jenő. Ut-, vasút- és hídépítés tan. Az erdészeti építés tan II. része. Az orsz. erdészeti egyesület által 50 arany pályadíjjal jutalmazott munka. Selmeczbánya. 1900. U. o. (8-r. XV, 971 l.) 8 frt.

Somogyi Gyula. Petőfi költészete. (Tanulmány.) Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. 83 l.) 60 kr.

Suták József dr. A differenciál- és integrál-számítás elmélete. Buda-Pest, 1900. Hampel R. (8-r. XII, 388, VI l.) 4 frt.

Szinnyei József. Magyar tájszótár. A m. t. akadémia megbízásából szerkesztette —. II. köt. 5 füz. Találmány. Tövískés. Buda-Pest, 1899. Hornyánszky V. (4-r. 641—800 hasáb.) 1 frt.

Szöllösi Zsigmond. Az Ollenburg-dynastia és egyéb elbeszélések. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. 160 l.) 1 frt.

Tábori Róbert. Megfagyott pezsgő. Regény. Buda-Pest. 1899. Singer és Wolfner. (8-r. 152 l.) 1 frt 20 kr.

Tagányi Károly. Megyei önkormányzatunk keletkezése. (Értekezések a történeti tudományok köréből. XIII, 6.) Buda-Pest, 1899. Akadémia. (8-r. 19 l.) 20 kr.

Tellyesniczky Kálmán dr. Művészeti bonczolástan. Az emberi test formáinak ismertetése, művészek és művészet iránt érdeklődők számára. I. füz. Buda-Pest, 1900. Eggenberger. (8-r. 34 l.) 1 frt.

Tolstoi Leó gr. Mi a művészet? Ford. Hegedűs Pál. Buda-Pest, 1899. Eggenberger. (16-r. 216 l.) 1 frt 50 kr.

Tóth Béla. Magyar ritkaságok. (Curiosa Hungarica). Képekkel és hasonmásokkal. Buda-Pest, 1899. Athenæum. (8-r. X, 329 l.) 3 frt.

Vaday József. Az erkölcsi nevelés gyakorlati vezérkönyve. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. VI, 155 l.) 50 kr.

Vaday József. Hibás beszédűek gyakorlókönyve. Módszeres beszéd-gyakorlókönyv, a hebegők, selypek stb. számára. Buda-Pest, 1899. Lampel R. (8-r. 268 l.) 1 frt 50 kr.

Verne Gyula. A bundák hazája. Regény 2 kötetben. Egyedül jogositott magyar képes kiadás. Ford. Gaál Mózes. Buda-Pest, 1899 Franklin t. (8-r. 384 l.) 1 frt 60 kr.

Verne Gyula. Sándor Mátyás. Fordította Huszár Imre. 2. kiad. Buda-Pest, 1899. (8-r. 574 l.) 2 frt 60 kr.

Vértesi Arnold. Kadocsa Ákos. Regény. Neogrády Antal eredeti rajzaival. Buda-Pest, 1900. Franklin t. (8-r. 150 l.) 1 frt.

Werner Rezső dr. A bölcséleti jogtudomány történelme. 4. kiadás, Buda-Pest, 1899. Franklin t. (8-r. 198 l.) 1 frt 50 kr.

Wetzel Gyula dr. A találmányi szabadalmakról szóló 1895 : XXXVII. törvénycikk, valamint az ennek életbeléptetésére vonatkozó rendeletek magyarázata és találmányi szabadalmakra vonatkozó összes törvények és rendeletek egybeállítása. Buda-Pest, 1899. Pallas. (8-r. VIII, 332 l.) 2 frt 50 kr.

Zsindely István. Magyar alkotmány az Anjouk és Zsigmond alatt. Buda-Pest, 1899. Grill. (8-r. 312 l.) 2 frt 50 kr.

A BUDAPESTI SZEMLE

(77—100-ik kötet)

1894—1899-IKI HAT ÉVFOLYAMÁNAK

TARTALOMMUTATÓJA.

«Az 1873—1882. évfolyamának tartalommutatóját lásd a 33-ik kötetben; az 1883—1893. évfolyamét a 76-ik kötetben).

I.

ÍRÓK NÉVSORA

dolgozataikra való utalással.

(A római számok a kötet, az arab számok a lap számát mutatják.)

A.

Acsády Ignác: LXXXIV, 311. — LXXXV, 484. — LXXXVI, 252. — LXXXVIII, 435. — XCVII, 1, 180. — XCVIII, 317. — C, 298.

Áldásy Antal: LXXXIX, 30.

Alexander Bernát: LXXXIX, 177.

Alexis György: XCIII, 143.

Angyal Dávid: LXXXIV, 161. — XCI, 196, 405.

Berzeviczy Albert: XC, 331. — XCIII, 15, 356. — XCIV, 203. — XCV, 213. — XCVI, 55, 366. XCIX, 1. — C, 423.

Berzeviczy Egyed: XCIX, 395.

Bleuer Samu: XCV, 382.

Bócsai A.: XCVI, 415.

Bogdánfy Lajos: C, 420.

Bognár Teofil: XCVIII, 141.

Borbás Vincze: LXXXI, 298.

Brassai Sámuel: LXXIX, 190. — LXXXIII, 214. — XCI, 314.

Brózik Károly: LXXVIII, 480.

B.

Baksay Sándor: LXXXVI, 111. — C, 78.

Bán Aladár: LXXXIII, 128.

Bárczay Oszkár: LXXXII, 1.

Békassy Helén: LXXIX, 124.

Beóthy Zsolt: LXXVIII, 65. — LXXXVII, 140. — XC, 1. — XCII, 337. —

Berczik Árpád: LXXXIX, 433. — XCIII, 90.

Bertha Sándor: LXXXVII, 129. — LXXXVIII, 74, 458.

Béry Gyula: LXXVII, 148. — LXXX, 425.

C.

Concha Győző: LXXIX, 321. — LXXXII, 347. — LXXXV, 23, 204.

Császár Elemér: XCVII, 147.

Csengeri János: LXXVII, 406. — LXXXI, 114. — LXXXII, 149. — XCVII, 458.

Cserny Károly: LXXXV, 310.

Csiky Gergely: LXXXVI, 266.

Csorba Ferencz: LXXXIV, 487. — LXXXV, 249. — LXXXIX, 46.

Czeczkó Antal: LXXIX, 124.

D.

Deák Ferencz: LXXXVII, 321.
Déchy Mór: LXXXIII, 130. — LXXXV, 137.
Dömötör Pál: XCVI, 416.
Duka Tivadar: XCVI, 427.

E.

Éber László: XCIV, 22. — XCV, 106.
Elemér Oszkár: XCII, 319.
Endrődi Sándor: LXXXVI, 433. — LXXXIX, 477. — XCII, 533.
Erdélyi Károly: XC, 306.
Érdy Lajos: LXXXVI, 161. — LXXXVII, 450. — LXXXVIII, 463.

F.

Farkas Jenő: XCI, 114. — XCIII, 204. — XCVI, 348. — C, 132.
Fejes István: LXXXIII, 125.
Fekete Gyula (Nagyiványi): LXXXIII, 65. — LXXXVII, 215. — XCIV, 383. — C, 361.
Fenyvessy József: LXXXI, 55.
Ferdinandy Géza: LXXIX, 254.
Fiók Károly: LXXIX, 161.
Földes Béla: LXXXVII, 445. — XCVIII, 429. — XCIX, 108, 274, 375. — C, 208.
Forster Gyula: LXXXVIII, 1, 195, 339. — XCI, 161, 350. — XCII, 26, 170, 350.

G.

Gaal Jenő: LXXXVIII, 321.
Gábor Ignác: XCIX, 141. — C, 276.
Góbi Imre: LXXVIII, 327. — XCI, 479.
Goldziher Ignác: LXXVIII, 1. — LXXX, 45. — LXXXII, 132. LXXXV, 69. — LXXXVIII, 161. — XCVI, 161.
Gombocz Zoltán: XCIX, 460.
Grósz Emil: LXXXI, 473. — LXXXII, 135. — LXXXVI, 368. — LXXXVII, 39. — XC, 128. — XCIV, 122. — XCV, 246. — XCVIII, 55.
Gruber Lajos: XCII, 66.
Gyalui Farkas: XCVI, 134.
György Lajos: XCIX, 284.
Gyulai Pál: LXXVII, 1, 171, 459. — LXXXI, 250. — LXXX, 276. — LXXXI, 458. — LXXXII, 108. — LXXXIV, 128. LXXXV, 463. — LXXXVI, 454. — LXXXIX, 479. — XCIII, 443. — XCVI, 278. — XCVII, 107, 121, 456.

H.

Hankó Vilmos: LXXXV, 329.
Harasztí Gyula: LXXVII, 67. — LXXIX, 127. — LXXXI, 364. — LXXXV, 295. — LXXXVII, 196. — LXXXIX, 209. — XCIII, 292. — XCVIII, 475. — XCIX, 312.
Havass Rezső: LXXX, 137.
Hegedűs István: LXXX, 321. LXXXVI, 129.
Hegedűs Loránt: LXXXVII, 76. — XCVIII, 149. — XCIX, 161, 333. — C, 10, 185.
Hegedűs Pál: LXXXVII, 241, 383. — LXXXVIII, 104, 239, 405.
Hegyesi Márton: XCIII, 460. — XCVII, 110.
Heim Péter: XC, 217. — C, 29.
Heinrich Gusztáv: LXXXIII, 446. — LXXXIV, 494. — LXXXV, 319. — LXXXVI, 1. — XCIII, 148, 470.
Heller Ágost: LXXXV, 171. — LXXXVI, 346, 472. — XCVIII, 1. — C, 1.
Herczeg Ferencz: LXXVII, 439. — LXXXVII, 115. — XCIII, 400.
Herman Ottó: LXXXIX, 412. — XCI, 491. — XCIII, 123, 449. — XCIV, 135. — XCVII, 159.
Horváth Cyrill: LXXXII, 426.
Huszár Vilmos: XCVI, 396.

I.

Ilosvay Lajos: XC, 139.
Imre Lajos: C, 443.
Imre Sándor: LXXIX, 274, 354. — LXXX, 81, 221, 439. — LXXXIII, 161, 365.

J.

Jánosi Béla: XCIV, 321.
Jászi Oszkár: XCIX, 42. — C, 302.
Joób Lajos: LXXVII, 157. — LXXXVIII, 134. — LXXXIV, 1, 224, 358. — LXXXVI, 238. — LXXXVII, 51. — LXXXVIII, 278. — XC, 444. — XCI, 372. — XCIV, 308, 469. — XCVIII, 161, 346.

K.

Kalmár Elek: LXXXIV, 507.
Kármán Elemér: C, 390.
Kármán Mór: LXXXII, 161.
Károlyi Árpád: LXXX, 1. — XC, 351. — XCIII, 321. — XCVI, 48. — Kautz Gyula: LXXXIII, 1.

- Kégl Sándor*: LXXXI, 117. — LXXXIX, 314. — XCIV, 459.
Kereszty István: XCIX, 470.
Klug Nándor: XCVI, 215.
Kondor Alfréd: XCIII, 251.
König Gyula: LXXXII, 448.
Kónyi József: XCVII, 299.
Kónyi Manó: LXXXV, 337. — LXXXVI, 18. — C, 161.
Kont Ignác: XCIX, 406.
Körösi József: LXXXVI, 394.
Kovács János: XCV, 443.
Kovalik János: LXXXIII, 415.
Kováts S. János: LXXXII, 78, 247, 382. — LXXXIII, 97, 245. — LXXXVI, 419.
Kozma Andor: LXXXVII, 452. — LXXXVIII, 457. — LXXXI, 286. — LXXXII, 271. — LXXXIII, 442. — LXXXV, 459. — LXXXVII, 419. — LXXXVIII, 276, 312. — XC, 285. — XCI, 298, 477. — XCIII, 121. — XCV, 99. — XCVI, 278. — XCVII, 296. — XCVIII, 286. — C, 114, 293.
Krosmárik János: LXXXIX, 161. — XCII, 161, 448. — XCIII, 77, 190. — XCVII, 44, 236, 388.
Krenner Viktor: XCIV, 134.
Kropf Lajos: LXXXVI, 152. — XC, 311, 475. — XCIV, 147, 152. — XCVI, 308. — XCVII, 330, 489. — XCVIII, 146, 315. — XCIX, 155, 303, 472. — C, 125, 450—454.
Kubinyi Viktor: XCV, 359. — XCVI, 297.
Kúncs Ignác: LXXXVII, 177, 369. — XCVIII, 220.
- L.
- Lampérth Géza*: XCIX, 107.
Láng Lajos: LXXXIV, 337.
Lechner Károly: XCI, 337.
Lengyel Béla: LXXXI, 448.
Leopold Samu: XC, 34, 172.
Lévay József: LXXXVII, 146. — LXXXI, 113, 439. — LXXXIII, 276. — LXXXIV, 485. — LXXXV, 292. — LXXXVI, 280. — LXXXVII, 275. — LXXXVIII, 131, 430. — LXXXIX, 115, 474. — XC, 126, 442. — XCI, 110, 476. — XCII, 295. — XCIII, 1, 118. — XCV, 120. — XCV, 294. — XCVI, 129. — XCVIII, 110. — XCIX, 283. — C, 112.
Lonczay Elek: C, 98.
Lőrincz Béla: LXXXVIII, 379. — XCVI, 312.
Lyka Károly: LXXXVII, 468.
- M.
- Mahler Ede*: XCIV, 287. — XCVIII, 298.
- Mandello Gyula*: LXXXVIII, 395. — XCVIII, 469.
Marczali Henrik: LXXIX, 82. — LXXX, 161. — LXXXI, 476. — LXXXV, 46, 481. — LXXXIX, 119. — XCII, 1. — XCVI, 281. — C, 379.
Margalits Ede: LXXXV, 429. — XCIII, 97. — XCVIII, 70, 397. — XCIX, 258, 421.
Márki Sándor: XCIV, 306. — XCV, 321.
Márkus Dezső: XCVIII, 151.
Méhely Lajos: XCII, 328.
Meller Simon: XCVII, 461. — XCVIII, 454.
Milkó Izidor: LXXXIX, 387.
Mitrovics Gyula, ifj.: XCI, 300.
Molnár Géza: XCVIII, 126, 442.
Morvay Győző: XCI, 487.
Munkácsy Bernát: LXXXVII, 161, 329.
- N.
- Návay Lajos, ifj.*: LXXXIV, 36. — LXXXVI, 194. — LXXXVIII, 39. — XC, 372. — XCI, 27. — XCIV, 1, 178. — XCV, 130. — XCVI, 25.
Némethy Géza: LXXXVIII, 112.
- O.
- Orlai Antal*: XCVIII, 248.
Ottlik István: LXXXVIII, 21, 234, 398.
- P.
- Pallagi Gyula*: LXXXIV, 472. — LXXXVI, 434. — XCIII, 56.
Pálmai Kálmán: LXXIX, 434.
Pap Dávid: LXXXIX, 337.
Pap Ferencz: XCV, 298.
Pasteiner Gyula: LXXXVII, 302. — LXXXIII, 140. — LXXXIV, 501. — LXXXV, 158. — LXXXVII, 152.
Pauler Gyula: LXXXVI, 153, 473.
Petelei István: LXXXV, 277. — LXXXIX, 69.
Péterfy Jenő: XCVI, 1, 191, 321. — XCVIII, 321.
Petz Gedeon: XCIII, 154.
Pólya Jakab: LXXXVII, 306.
Popini Albert: C, 407.
- R.
- Rác Lajos*: XCVI, 22. — XCIX, 124.
Radó Antal: LXXX, 426. — LXXXII, 273, 302. — LXXXIII, 48, 194. — LXXXIV, 130, 294. — LXXXV, 293. — LXXXVI, 282. — LXXXVII, 423. — LXXXVIII, 133. — XCII, 534. —

Reményi Ede, ifj: XCI, 131.
Réthy László: XC, 161.
Richter Aladár: LXXVIII, 467. — LXXXI, 291. — LXXXVII, 360. — XCIX, 321.
Riedl Frigyes: LXXIX, 463. — LXXXI, 316.
Rohonyi Gyula: LXXXV, 232.
Román Sándor: LXXIX, 47.

S.

Salgó Ernő: LXXXVII, 291. — XC, 17. — XCV, 121.
Schächter Miksa: XCIII, 161. — XCVII, 214, 491.
Schmidt Sándor: XCI, 491. — XCII, 52.
Sebestyén Károly: LXXXVIII, 223.
Simay Gergely: LXXVII, 300. — LXXXV, 461.
Simonyi Jenő: LXXVIII, 259, 484.
Simonyi Zsigmond: LXXXI, 135. — LXXXIII, 290. — LXXXIV, 327.
Solyomssy Sándor: LXXXI, 440.
Spöner Andor: XCIII, 249.
Stein M. Aurél: XCI, 210.

Sz.

Szabó Jenő: LXXVIII, 160, 351. — LXXIX, 18, 448. — LXXX, 279. — LXXXII, 364. — LXXXVI, 327. — XC, 296.
Szabolcska Mihály: XCIX, 456. — C, 293.
Szādeczky Lajos: XCI, 51.
Szaniszló Albert: XCV, 394.
Szántó Menyhert: LXXXI, 237.
Szász Béla: LXXVIII, 464. — LXXIX, 117.
Szász Béla, ifj: XC, 443.
Szász Károly: LXXVII, 299. — LXXVIII, 116, 305. — LXXXV, 134. — LXXXVII, 125. — XC, 125. — XCII, 294. — XCIII, 248. — XCIV, 119, 443. — XCV, 442. — XCIX, 107. — C, 420.
Szász Károly, legifj: XCVII, 77, 277, 422.
Szigetváry Iván: LXXVIII, 127. — XCIII, 303. — XCVI, 149. — C, 117.
Szilasy Mór: LXXX, 349. — XCI, 1, 235.
Szily Kálmán: XCIV, 476.
Szontagh Pál: LXXXVIII, 277.

T.

Téglás Gábor: LXXX, 478. — LXXXVII, 463. — LXXXVIII, 448. — XC, 467. — XCII, 313.
Thallóczy Lajos: XCV, 161. — C, 238.

Than Károly: LXXVII, 153.
Thim József: LXXX, 61, 198, 375. — LXXXI, 388. — LXXXII, 49, 227. — LXXXVI, 132. — XCII, 305. — XCVII, 132.
Thirring Gusztáv: XCIII, 41.
Tisza István: LXXIX, 300. — LXXX, 130. — LXXXIX, 1.
Tompa Mihály: LXXXV, 136.
Török Aurél: LXXXVIII, 88.

V.

Váczy János: LXXXIX, 87, 265, 449. — XC, 90, 236, 394. — XCI, 72, 254, 429. — XCII, 74, 223, 458.
Vadnai Károly: LXXVII, 109, 424. — LXXXI, 73, 247, 400. — LXXXII, 34. — LXXXIV, 299. — XC, 199. — XCIII, 388. — XCIV, 355. — XCVII, 161. — XCVII, 472.
Vámbéry Armin: LXXXI, 161, 349. — LXXXII, 321. — LXXXVI, 285. — XC, 321. — XCIV, 161. — C, 238.
Vámgel Jenő: LXXXVI, 147. — XCV, 151.
Varga Ottó: LXXXV, 494.
Vargha Gyula: LXXVII, 449. — LXXVIII, 306. — LXXIX, 251, 433. — LXXX, 277. — LXXXI, 288. — LXXXII, 109, 424. — LXXXIII, 277, 443. — LXXXIV, 485. — LXXXVI, 131, 321. — LXXXVII, 420. — LXXXVIII, 429. — LXXXIX, 313. — XC, 51, 286. — XCI, 112, 299. — XCII, 136. — XCIII, 440. — XCIV, 441. — XCV, 296, 400. — XCVII, 107, 297. — XCIX, 457.
Vári Rezső: XCII, 140.
Váró Ferencz: XCVIII, 111.
Vay Aladár B: XCII, 136.
Vértesi Arnold: LXXVII, 293.
Vértessy Jenő: XCIV, 273.
Vikár Béla: LXXXVI, 466. — C, 245, 332.
Volf György: LXXVII, 316. — LXXXV, 177, 363. — LXXXVI, 50. — LXXXIX, 309. — LXXXVI, 473.

W.

Waldapfel János: LXXXIII, 396. — LXXXIV, 69. — LXXXVII, 475. — LXXXVIII, 151. — LXXXIX, 235, 388. — XCII, 536.
Wertheimer Ede: LXXVII, 91, 201. — LXXXV, 1. — XCV, 1. — XCVII, 337, XCVIII, 35, 179, 371.
Wollanka József: XCI, 153. — XCIII, 305. — XCIV, 76. — XCVI, 302. — C, 321.

Z.

Zalár József: LXXXVIII, 131.

Zempléni Árpád: LXXXVII, 276.

Zichy Antal: LXXVII, 45, 251. —

LXXVIII, 117. — LXXXI, 1.

Zichy Géza, gr: LXXXII, 423. —

LXXXIV, 293. — LXXXIX, 116. —
XCIII, 119.

Zichy Jenő, gr: XCIII, 312, 477. —
XCIX, 201, 354.

Zolnai Gyula: LXXXIII, 302.

Zsatkovics Kálmán: LXXXII, 111, 274.

Zsilinszky Mihály: LXXXI, 321. —

LXXXII, 13, 186.

II.

REGÉNYEK, BESZÉLYEK, RAJZOK.

- A botrány.* Regény. Alarcon Péter után, spanyol eredetiből. T. I. LXXVIII, 76, 280, 416. LXXIX, 92, 205, 408. LXXX, 104, 256, 392.
- A férfiak forradalma.* Regény. Besant Walter után, angolból. Hegedűs Páltól. LXXXVII, 241, 383. LXXXVIII, 104, 239, 405.
- A humanisták.* Beszély. Kurcz Isolde után, németből, B. K. LXXXIV, 107, 271.
- A jutalom.* Beszély. Jacinto Octavio Picón után, spanyolból, Huszár Vilmostól. XCVI, 396.
- A ki király akar lenni.* Elbeszélés. Rudyard Kipling után, angolból, B. P. XCVIII, 76.
- A külvárosi gyógyszerész.* Elbeszélés. Vedmoore Frigyes után, angolból, Pallagi Gyulától. LXXXIV, 472.
- A mese vége.* Oroszból, Lonczay Elektől. C, 99.
- A miniszterjelölt.* Humoreszk. Berczik Árpádtól. LXXXIX, 433.
- A nagyasszony.* Ugó Fleres után, olaszból, O. L. LXXVII, 277.
- A névmagyarosítás.* Rajz. Berczik Árpádtól. XCIII, 90.
- A rózsafa bútor.* Beszély. France Anatole után, francziából, R. J. LXXXV, 407. LXXXVI, 87.
- A ruzsinkai póstásnő.* Elbeszélés. Vadnai Károlytól. LXXXVII, 109.
- A vérszerződés.* Elbeszélés. Herczeg Ferencztől. XCIII, 400.
- A vízi malom.* Regény. Elliot György után, angolból. Váczy Jánostól. LXXXIX, 87, 265, 449. XC, 90, 236, 394. XCI, 72, 254, 429. XCII, 74, 223, 458.
- Az alibi.* Beszély. Csiky Gergelytől. LXXXVI, 266.
- Átok és áldás.* Beszély. Nikolics Vladimír után, horvátból, Margalits Edétől. XCIII, 97.
- Balogh hadnagy története.* Elbeszélés. Legifj. Szász Károlytól. XCVII, 77, 277, 422.
- Claire de Saulnis.* Beszély. Schultz Johanna után, francziából, H. G. LXXXV, 114.
- Egy flandriai kutya.* Elbeszélés. Ouida után, angolból, Orlai Antaltól. XCVIII, 248.
- Felhők.* Beszély. Petelei Istvántól. LXXXV, 277.
- Forgácsok.* Aho János után, finnől Popini Alberttől. C, 407.
- Immakulata grófné.* Regény. Vadnay Károlytól. LXXXI, 73, 247, 400.
- Izlandi halász.* Regény. Loti P. után, francziából, Kováts S. Jánostól. LXXXII, 78, 247, 382. LXXXIII, 97, 245.
- Két ember.* Herczeg Ferencztől. LXXVII, 439.
- Margitka az intézetben.* Rajz. Vértesi Arnoldtól. LXXVII, 293.
- Maroise úr karácsonya.* Beszély. Theuriet A. után, francziából, Kováts S. Jánostól. LXXXVI, 419.
- Márta.* Rajz. Herczeg Ferencztől. LXXXVII, 115.
- Menekvés.* Beszély. Petelei Istvántól. LXXXIX, 69.
- Othon, a szülőföldön.* Hardy Tamás után, angolból, B. P. XCIII, 219, 411. XCIV, 82, 235, 396. XCV, 59, 260, 405. XCVI, 88, 232.
- Roskadozó kastélyok.* Beszély. Leskovár Jánkó után, horvátból, Margalits Edétől. XCVIII, 70, 397. XCIX, 258. 421.
- Szaidzsa.* Elbeszélés. Multatuli után, hollandból, Gábor Ignácztól. C. 276.
- Szibériai vázlatok.* Elbeszélés. Korolenko Vladimir után, oroszából, Kovalik Jánostól. LXXXIII, 415.

III.

LYRAI ÉS DRÁMAI KÖLTEMÉNYEK.

- A bor meg a czégér.* Kozma Andortól. XCV, 99.
- A «borszéki képek»-ből.* (I—II.) Szász Károlytól, LXXVII, 299.
- A bosszúló kard.* Regényes dalmű 5 felvonásban. Vargha Gyulától. XC. 51.
- A csodaszarvas.* (Részlet a Kalevalából.) (I, II.) Finnból, Vikár Bélától. C, 245, 332.
- A Dunaparton.* Vargha Gyulától. LXXVII, 449.
- A farkas halála.* De Vigny Alfréd után, francziából, Zempléni Árpádtól. LXXXVII, 276.
- A forrás.* Gautier Theophil után, francziából, Vargha Gyulától. LXXXVI, 131.
- Ággódás.* Sully Prudhomme után, francziából, Radó Antaltól. XCII, 534.
- A gönczölszékér.* Sully Prudhomme után, francziából, Vargha Gyulától. XCI, 299.
- A gyermek.* Vargha Gyulától. XCV, 440.
- A hegytetőn.* Lévy Józseftől. XCIX, 283.
- A hőforrásoknál.* (I—VI.) Lévy Józseftől. XCVI, 129.
- A holdhoz.* Goethe után, németből, Kozma Andortól. XCI, 477.
- A kerékpáros.* Kozma Andortól. XCVII, 296.
- A két öreg.* Lévy Józseftől. LXXXIX, 474.
- A király menyasszonya.* Angol népballada. Angolból, Lévy Józseftől. LXXXVIII, 430.
- A kovács.* (Ballada.) Kozma Andortól. C, 114.
- A Kyklops.* Theokritos után, görögből, György Lajostól. XCIX, 284.
- Áldás.* Lévy Józseftől. LXXXVII, 275.
- A menny arái.* Heine után, németből, Vargha Gyulától. LXXXIII, 443.
- A mi nem múlik el.* Sully Prudhomme után, francziából. Ifj. Szász Bélától. XC, 443.
- A nagymama emléke.* Lévy Józseftől. LXXVII, 146.
- Anyám csókja.* Szabolcska Mihálytól. XCIX, 456.
- A padlás-szoba.* Béranger után, francziából, Lampérth Gézától. XCIX, 107.
- A paraszt.* Béranger után, francziából, Kozma Andortól. XCIII, 121.
- A régi seb.* Szász Károlytól. LXXVIII, 305.
- Árnyak.* (I—IV) Lévy Józseftől. LXXXIII, 276.
- Artemis és a nymphák.* Heredia után, francziából, Vargha Gyulától. LXXX, 277.
- A Sahnáméből.* Firduszi után, perzsából, Radó Antaltól. LXXX, 426.
- A Sápadt...* Heine után, németből, Vargha Gyulától. XCI, 112.
- A szerelem iskolája.* Némethy Gézától. LXXVIII, 112.
- Átkos tavasz.* Béranger után, francziából, Kozma Andortól. C, 293.
- A választotthoz.* Goethe után, németből, Lévy Józseftől. XCII, 295.
- A veranda.* Leconte de Lisle után, francziából, Vargha Gyulától. XCVII, 297.
- A völgyben maradtam.* Lévy Józseftől. LXXXIX, 115.
- Az Arany-szoba.* Lévy Józseftől. C, 112.
- Az elnémult lant.* Saházizján után, örményből Simay Gergelytől. LXXVII, 300.
- Az első elhagyatottság.* Sully Prudhomme után, francziából, Vargha Gyulától. LXXXII, 109.
- Az est.* Sully Prudhomme után, francziából, Vargha Gyulától. XCV, 296.
- Az év végén.* Gyulai Páltól. XCVII, 456.
- Az ibolya románcza.* Szász Károlytól. LXXXVII, 125.
- Az Ócsay-fi.* Kozma Andortól. LXXVIII, 457.
- Az országháza.* Vargha Gyulától. XCIII, 440.
- Az utolsó illúzió.* Leconte de Lisle után, francziából, Vargha Gyulától. XCIX, 457.
- Babár és szőlő-tő.* Zanella Jakab után, olaszból, Szász Károlytól. LXXXVIII, 116.
- Bajza József.* Zalár Józseftől. LXXXVIII, 131.
- Bölcső felett.* Kozma Andortól. LXXXIX, 312.
- Bréma pinczejében.* Endrődi Sándortól. XCII, 533.
- Búcsú a vidéktől.* Lévy Józseftől. LXXXV, 292.
- Calliope intése.* Proppertius után, latinból, Csengeri Jánostól. LXXXI, 114.
- Catullusból.* (I—V). Csengeri Jánostól. XCVII, 458.
- Csak itthon.* Lévy Józseftől. LXXXI, 439

- Csengics Szmail Aga halála.* Költői elbeszélés. Mazuranics Iván után, horvátból, Margalits Edétől. LXXXV, 429.
- Csinált világ.* Szatira. Kozma Andortól. LXXVII, 452.
- Csüggedés.* Vargha Gyulától. LXXXVIII, 429.
- Dal a könyvekről.* Szabolcska Mihálytól. C, 293.
- Dalok.* (I—III). Heine után, németből, Vargha Gyulától. LXXIX, 251.
- Édes anyám.* Vargha Gyulától. LXXIX, 433.
- Egy anya emlékkönyvébe.* Gyulai Páltól. XCVII, 107.
- Éji dal.* Kozma Andortól. LXXXVIII, 276.
- Élég.* Ambrosius Johanna után, németből, Spóner Andortól. XCIII, 249.
- Élet-halál . . .* Szász Károlytól. XCII, 294.
- Emléklapok.* (I—III). Léway Józseftől. XCI, 110.
- Emléklapok.* (I—II). Tompa Mihálytól. LXXXV, 136.
- Emléksorok.* (I—III). Szász Károlytól. XCIX, 107.
- Emlékül.* (I—III). Léway Józseftől. XCVIII, 110.
- Erdei csend.* Szász Károlytól. XCIII, 248.
- Erdőben.* Békássy Heléntől. LXXIX, 124.
- Ezékiel.* Fejes Istvántól. LXXXIII, 125.
- Ézer év.* Vargha Gyulától. LXXXVI, 321.
- Ezred évi szöveget a gyermekekhez.* Léway Józseftől. LXXXVI, 280.
- Félix úr.* Kozma Andortól. LXXXII, 271.
- Fenyvesben.* Szász Károlytól. XCIV, 119.
- Fiatallányoknak.* Szász Károlytól. C, 420.
- Folyj, gyors folyam . . .* Lecky után, angolból. Szász Károlytól. XCV, 442.
- Gautier Theofil költeményeiből.* Franciaából, Vargha Gyulától. XC, 286.
- Gyászdalok.* (I—III). Gróf Zichy Gézától. LXXXII, 423.
- Hálátlanság.* Szász Károlytól. XC, 125.
- Ha rád tekintek . . .* B. Vay Aladártól. XCII, 136.
- Hát újra látlak . . .* Ada Negri után, olaszból, Radó Antaltól. LXXXIV, 130.
- Henrik és Katalin.* Népballada. Angolból, Léway Józseftől. XCIV, 120.
- Heredia szonetteiből.* (I—V). Franciaából, Vargha Gyulától. XCII, 136.
- Hinta-dal.* Léway Józseftől. XCIII, 118.
- Homér Illiászának negyedik éneke.* Baksay Sándortól. LXXXIII, 111.
- Idegen zászló.* Suonio (Krohn Gyula) után finnől, Bán Aladártól. LXXXIII, 128.
- Illász — az — hetedik éneke.* Baksay Sándortól. C, 78.
- Jézus a vendég.* Kozma Andortól. LXXXI, 286.
- Jó napot, inség!* Ada Negri után, olaszból, Radó Antaltól. LXXXV, 293.
- Kandallómnál.* Gyulai Páltól. LXXXII, 108.
- Késő bánat.* Gyulai Páltól. LXXIX, 250.
- Két holló.* Népballada. Angolból, Léway Józseftől. XC, 126.
- Kölcsönös babér.* Kozma Andortól. LXXXIII, 442.
- Köszönet.* Léway Józseftől. XCI, 476.
- Leányomnak.* Hegedűs Istvántól. LXXXVI, 129.
- Már a fecskék gyülekeznek.* Gr. Zichy Gézától. LXXXIV, 293.
- Megvénülünk.* Szász Károlytól. LXXXV, 134.
- Mickiewicz Ádám krími sonetteiből.* (I—VIII). Lengyelből, Béry Gyulától. LXXVII, 148.
- Mindhalálíg.* Ada Negri után, olaszból, Radó Antaltól. LXXXVI, 282.
- Művészetemhez.* Gr. Zichy Gézától. XCIII, 119.
- Nansen.* Endrődi Gézától. LXXXIX, 477.
- Napfelkölte.* Sully Prudhomme után, francziából, Vargha Gyulától. LXXXII, 424.
- Negri Ada költeményeiből.* (I—VI). Olaszból, Radó Antaltól. LXXXIV, 294. — (I—II.) LXXXVIII, 133.
- Nyári dél falun.* Sully Prudhomme után, francziából, Vargha Gyulától. LXXXIII, 277.
- Őszi bokréta.* Léway Józseftől. LXXXVIII, 131.
- Őszi válás.* Hamerling után, németből, Pálmai Kálmántól. LXXIX, 434.
- Ötven év után.* Léway Józseftől. XCV, 294.
- Pusztai hang.* Bócsai Á.-tól. XCVI, 415.
- Régi történet.* Léway Józseftől. LXXXI, 113.
- Rossz termés.* Gyulai Páltól. XCVI, 278.
- Sandalphon.* Longfellow után, angolból, Szász Bélától. LXXVIII, 464.
- Sápadt esti csillag.* Musset Alfréd után, francziából. Vargha Gyulától. LXXXIX, 313.
- Szabadságharcunk német dalnoka.* Hartmann után, németből, Kozma Andortól. XCVIII, 286.
- Szenkoviits Iván és a ribniki aga.* Szerb népköltemény. Szerb eredetiből, Dömötör Páltól. XCVI, 416.
- Szent Ferencz prédikációja.* Longfellow után, angolból, Szász Bélától. LXXXIX, 117.
- Szilágyi Sándor hálalakor.* B. A. XCVII, 298.
- Szonettek.* (I—III). Heredia után, francziából, Vargha Gyulától. (I—VI.) LXXXVIII, 306. — LXXXI, 288. — (I—IV.) LXXXVII, 420.
- Talló.* Kozma Andortól. LXXXVII, 419.
- Tarnócziné.* Költői elbeszélés. Vértesy Jenőtől. XCIV, 273.

- Tavaszi szellő.* Kozma Andortól. XC, 285.
Téli vers. Lévy Józseftől. LXXXIV, 485.
Tersato. Vargha Gyulától. XCVII, 107.
Tetetlen. Gróf Zichy Gézától. LXXXIX, 116.
Tinódi halála. Vargha Gyulától. XCIV, 441.
Tó és patak. Endrődi Sándortól. LXXXVI, 433.
Tót népdalok. Fordította Czeczko Antal. LXXIX, 124.
Utozai suhancz. Ada Negri után, olasz-
ból. Radó Antaltól. LXXXII, 273.
Utczán. Gyulai Páltól. LXXX, 276.
Utolsó vágy. Gautier Theophil után,
franciából, Vargha Gyulától. LXXXIV,
485.
Változás. Heine után, németből. Szon-
tagh Páltól. LXXXVIII, 277.
Vándor a szellőhöz. Bieds után, örmény-
ből, Simay Gergelytől. LXXXV, 461.
Veled. Lecky után, angolból, Szász
Károlytól. XCIV, 443.
Velencei emlékek. (I—II). Béry Gyulá-
tól. LXXX, 425.
Verekedés. Manuel Eugen után, francziá-
ból Bogdánfy Lajostól. C, 420.
Verlaine Pál költeményeiből. Francziá-
ból, Kozma Andortól. XCVI, 278.
Vigasztaló. Gyulai Páltól. LXXXIV, 128.
Virágének. Kozma Andortól. LXXXV, 459.
Visszatérés. Kozma Andortól. XCI, 298.
Zászlónkert. Coppée Ferencz után, fran-
cziából, Váro Ferencztől. XCVIII, 111.
Zászlóartó Milics. Bosnyák népies hős-
dal. Fordította Solymosy Sándor.
LXXXI, 40.
Zöld hegy oldalán. Lévy Józseftől. XC,
442.

IV.

V E G Y E S E K.

(Értekezések, tanulmányok.)

- Ada Negri.* Radó Antaltól. LXXXII, 302.
Alföldi — az — munkáskérdés, különös
tekintettel a csanádmegyei munkás-
viszonyokra. Ifj. Návay Lajostól.
LXXXIV, 36.
Alföldi — az — munkáskérdés. Csanád-
megye telepesei. Ifj. Návay Lajostól.
LXXXVI, 194.
Alföldi — az — munkáskérdés. (Tallian
Béla cselédtörvény javaslata.) Ifj.
Návay Lajostól. LXXXVIII, 39.
Alföldi — az — munkáskérdés. Az 1897.
év és az új munkástörvény. Ifj. Ná-
vay Lajostól. XCIV, 1, 178.
Alföldi — az — munkáskérdésről. Ifj. Ná-
vay Lajostól. XCV, 130. XCVI, 25.
Alkohol — az — és a mezőgazdasági
népesség. Nagyiványi Fekete Gyulától.
LXXXIII, 65.
Áltóbbőség (Az). Bertha Sándortól.
LXXXVIII, 74.
Amaru. Gábor Ignácztól. XCIX, 141.
Ambrosius Johanna. Grimm Hermann
után, németből, Simonyi Zsigmond-
tól. LXXXIII, 290.
Ambrózy — Báró — Lajos kiadatlan
emlékirataiból. Wertheimer Edétől.
XC, 1.
Anakreon szerelmei. Ifj. Reményi Edétől.
XCI, 131.
Angol — az — egyetem és a nemzeti
közművelődés. Kármán Mórtól. LXXXII,
161.
Angol könyvtárakról. Kropf Lajostól. C,
125.
Anthropometriai — az — mérések. Gru-
ber Lajostól. XCII, 66.
Arab műemlékek. Goldziher Ignácztól.
LXXXIV, 132.
Arany László. Gyulai Páltól. XCVII, 121.
Arany tetemre hívása németül. r — t.
LXXXIII, 279.
*Arch József és az angol földmives moz-
galom.* Farkas Jenőtől. XCVI, 348.
Aristophanes. Péterfy Jenőtől. XCVIII,
321.
Ásványforrások és fürdőhelyek az északi
Kaukázusban. Déchy Mórtól. LXXXIII,
130.
A XVIII. század francia irodalma. Fa-
guet Emil után, francziából Haraszti
Gyulától. LXXXVII, 196.
Az 1811/12-iki magyar országgyűlés. Wer-
theimer Edétől. XCVII, 337. XCVIII,
35, 179, 371.
Az 1843—44-iki országgyűlésről. Zichy
Antaltól. LXXXVIII, 117.
Az 1848—49. szerb fölkelésről. Thim
Józseftől. LXXX, 61, 198, 375.
Babyloni és héber hagyományok. rz. XCII,
297.
*Bánk bán egy ismeretlen francia föl-
dolozása.* Gombocz Zoltántól. XCIX,
460.
Baross Gábor rendszere és művei. Szabó
Jenőtől. LXXXVIII, 160, 351. LXXXIX, 18.

- Baross Gábor és rendszere.* Néhány szó Szabó Jenő ily című cikkére. Tisza Istvántól. LXXIX, 300.
- Baross művei.* Válaszul Tisza István úrnak, Szabó Jenőtől. LXXIX, 448.
- Barras emlékiratai.* Tisza Istvántól. LXXXIX, 1.
- Becsi — a — színházi censura a mult században.* h. g. XCV, 461.
- Beöthy László emléke.* Vadnai Károlytól. LXXXIV, 299.
- Bernhardi emlékiratai.* V. LXXXVII, 279.
- Bethlen Gábor első támadása.* Angyal Dávidtól. XCI, 196, 405.
- Bezerédj István.* Leopold Samutól. XC, 34, 172.
- Bismarck és Andrassy.* Kónyi Józseftől. XCVII, 299.
- Blagai-család — A gróf —.* Károlyi Arpádtól. XC, 351.
- Bolygó — a — hollandi.* Heinrich Gusztávtól. LXXXVI, 1.
- Bosnyák vasúti politika.* Sz. J. LXXXII, 442.
- Brunettiére székfoglalója a francia akadémiában.* K. A. LXXVIII, 337.
- Buda-Pest jelene és jövője közigazgatási szempontból.* Havass Rezsőtől. LXXX, 137.
- Budapesti — a — egyetem orvosi karának multja és jelene.* Grósz Emiltől. XC, 128.
- Budapesti — a — lakásnyomor.* Fenyvessy Józseftől. LXXXI, 55.
- Budapesti — a — tudományegyetem története 1896—1897-ben.* Waldapfel János-tól. XCII, 536.
- Buddhismus (A).* — Kégl Sándortól. LXXXIX, 314.
- Budenz József emlékezete.* Munkácsi Bernáttól. LXXVII, 161, 329.
- Buonaparte Letizia.* Kubinyi Viktortól. XCV, 359.
- Chemiai — a — affinitásról.* Than Károlytól. LXXVII, 153.
- Codexeink Mária-költészetéhez.* Horváth Cyrilltől. LXXXII, 426.
- Comte Agoston élete és philosophiája.* Rácz Lajostól. XCVI, 22.
- Congrua — a — tíz évi története.* Joób Lajostól. LXXXVII, 51.
- Constant Benjamin.* Salgó Ernőtől. XC, 17.
- Csavargó — a — és koldus gyermekek neveléséről.* Nagyiványi Fekete Gyulától. LXXXVII, 215.
- Csiky Gergely emlékezete.* Vadnai Károlytól. LXXVII, 424.
- Cyrano de Bergerac.* Szigetváry Ivántól. C, 117.
- D'Annunzio Gábor regényei francia fordításban.* Góbi Imrétől. XCI, 479.
- Deák Ferencz levele gyámleányához.* LXXXVII, 321.
- Deák Ferencz mint criminalista.* Bleuer Samutól. XCV, 382.
- Degré Alajos.* Vadnai Károlytól. XC, 119.
- Determinismus és beszámítás.* Brassai Sámuel-től. LXXXIII, 214.
- Domeniko Ghirlandajónak újabban fölfedezett falkepe Florenczben.* Wollanka Józseftől. XCIV, 76.
- Duse Eleonora.* Haraszi Gyulától. LXXVII, 67.
- Egészségügyünk jelen viszonyai és a reform.* Dr. Thim Józseftől. LXXXI, 383. LXXXII, 49, 227.
- Egy angol Magyarországról. 1843—1851.* P. J. LXXXI, 204.
- Egy angol miniszter a keresztény hitről.* Concha Győzöttől. LXXXV, 23, 204.
- Egyetemek — az — és a társadalom.* Lechner Károlytól. XCI, 337.
- Egyetemeink és az autonomia.* Schächter Miksától. XCVII, 491.
- Egy francia könyv a magyar irodalomról.* m. p. LXXXIX, 129.
- Egy francia Magyarországról.* s. LXXXVII, 156.
- Egy kritikus visszaemlékezései.* S. E. LXXXVIII, 135.
- Egy német tudós a socialis kérdésről.* Ifj. Návay Lajostól. XC, 372. XCI, 27.
- Egy új angol regény.* Jászi Oszkártól. XCIX, 42.
- Egy új magyar történeli kép.* Beöthy Zsoltól. LXXXVII, 140.
- Első — az — császárság száműzöttjei osztrák földön.* Károlyi Arpádtól. XCIII, 321.
- Első — az — játéktanfolyam hazánkban.* Szigetváry Ivántól. LXXVIII, 127.
- Első keresztény terítőink, nyelvünk, írásunk és történetünk tanubizonyosága szerint.* Volf Györgytől. LXXXV, 177, 363. LXXXVI, 50.
- Ember — az — hangja és a beszéd.* Klug Nándortól. XCVI, 215.
- Emberi — az — eszme mint szabadság.* Concha Győzöttől. LXXIX, 321.
- Emerson.* — e. LXXXII, 455.
- Erdélyi János műbölcsélete.* Beöthy Zsoltól. XC, 1.
- Erdélyi — az — unio-bizottság.* Márki Sándortól. XCV, 321.
- Fehér — a — hunok és rokon törzsek szereplése.* Stein M. Auréltól. XCI, 210.
- Felvideki — a — kivándorlás hatása népességünkre.* Thirring Gusztávtól. XCIII, 41.
- Finn — a — nép s hazája.* Szilasi Móricztól. XCI, 1, 235.
- Főkapitányság — a — könyve.* Joób Lajostól. LXXXVI, 238.
- Fraknói püspök műve a magyar királyi kegyúri jogról.* Forster Gyulától. LXXXVIII, 1, 195, 339.

- Franciaia* — a — *romanticismus szinfalai mögöl.* Salgó Ernőtől. XCV, 121.
- Gazdasági tankönyvirodalmunk.* Szaniszló Alberttől. XCV, 394.
- Görög* — a — *gondolkodás kezdetei.* Sebestény Károlytól. LXXXVIII, 223.
- Grenier emlékiratai.* S. E. LXXX, 297.
- Gyermekügy (A).* Nagyiványi Fekete Gyulától. XCIV, 383.
- Harmadik* — a — *egyetem.* Grósz Emil-től. LXXXII, 135.
- Három* — a — *görög tragikus.* Péterfy Jenőtől. XCVI, 1, 191, 321.
- Három monographia.* c—r. XCIV, 444.
- Három új dalmű.* Molnár Gézától, XCVIII, 442.
- Helmholtz Hermann.* Sch. E. LXXX, 467.
- Helmholtz.* Pallagi Gyulától. XCIII, 56.
- Helmholtz és a jelenkori német tudományosság.* König Gyulától. LXXXII, 448.
- Herceg Windisch-Grätz.* P. XCVII, 376.
- Holt* — a — *a kézről szóló törvények a kir. Curian.* Z. LXXXVII, 1.
- Homeros poetikája.* Csengeri Jánostól. LXXVII, 406.
- Hompesch* — *Báró* — és *II. József.* Wertheimer Edétől. LXXXV, 1.
- Horvát* — a — *pénzügyi kiegyezés.* Pap Dávidtól. LXXXIX, 337.
- Irodalom* — az — és *hírlapjaink.* Gyulai Páltól. LXXXI, 458.
- Iskola* — az — *belső élete.* Alexander Bernáttól. LXXXIX, 177.
- Ismeretterjesztés* — az — *eszközei az iskolán kívül.* Berzeviczy Alberttől. XC, 331.
- István Nádor levelei.* Gyalui Farkastól. XCVI, 134.
- Izákosság* — az — és *a büntettek.* Dr. Nagyiványi Fekete Gyulától. C, 361.
- Itália.* Úti rajzok s tanulmányok. Berzeviczy Alberttől. XCIII, 15, 356. XCIV, 203. XCV, 213. XCVI, 55, 366.
- Janus Pannonius.* Hegedűs Istvántól. LXXX, 321.
- Jogi oktatásunk javításáról.* Csorba Ferencztől. LXXXV, 249.
- Katholikusok* — a — *autonomiájáról.* Forster Gyulától. XCI, 161, 350. XCII, 26, 170, 350.
- Kazinczy Ferencz iskolai inspektorsága.* Imre Sándortól. LXXXIII, 161, 365.
- Keleti benyomások.* Kreszmárik Jánostól. XCII, 161, 448. XCIII, 77, 190.
- Kemény Zsigmond* — *Báró* — *emlékezete.* Gyulai Páltól. LXXXV, 463.
- Képzőművészeti* — a — *társulat téli tárlata.* Pasteiner Gyulától. LXXVII, 302.
- Képzőművészeti* — a — *társulat tavaszi tárlata.* Pasteiner Gyulától, LXXXIII, 140.
- Képzőművészeti* — a — *társulat téli tárlata.* Ifj. Mitrovics Gyulától. XCI, 300.
- Képzőművészeti* — a — *társulat tavaszi tárlata.* Éber Lászlótól. XCV, 106.
- Képzőművészeti újabb elméletek.* Éber Lászlótól. XCIV, 22.
- Kereskedelmi* — a — és *vámszövetség megújításához.* Cserny Károlytól. LXXXV, 310.
- Kerkápoly Károly emlékezete.* Kautz Gyulától. LXXXIII, 1.
- Két olasz eposz magyarul.* sz—ly. LXXXI, 34, 184.
- Két* — a — *Goncourt.* Salgó Ernőtől. LXXXVII, 291.
- Kétezeréves* — a — *Cicero.* W. J. XCII, 195.
- Khina és Japán a modern műveltség terén.* Vámbéry Armintól. LXXXI, 161, 349.
- Királyszobrok (A).* Beöthy Zsolttól. XCII, 337.
- Kisázsiai* — a — *vasutak mentén.* Kúnos Ignácztól. LXXVII, 177, 369.
- Költői nyelvünk és szépprózánk.* Gyulai Páltól. LXXXIX, 479.
- Komárom fölmentése 1849. ápril 26-án.* R. H. LXXIX, 436.
- Konstanci* — a — *zsinat előzményei új világitásban.* Aldásy Antaltól. LXXXIX, 30.
- Kőrösi Csoma Sándor.* Duka Tivadartól. XCVI, 427.
- Kossuth Lajos Amerikában.* b. m. LXXXV, 470.
- Kossuth Lajos iratai.* Hegyesi Mártontól. XCVII, 110.
- Kovács József.* Schächter Miksától. XCIII, 161.
- Kovalevszky Szónya.* Heller Ágosttól. XCVIII, 1.
- Közegészségügyi viszonyainkról.* Thim Józseftől. LXXXVI, 132.
- Közepoktatásunk gyökeres javításáról.* Csorba Ferencztől. LXXXIX, 46.
- Közlekedési ügyünk a második évezred küszöbén.* Szabó Jenőtől. LXXXVI, 327.
- Közoktatásunk szervezetének reformja.* Megjegyzések Csorba Ferencz két cikkéről. Waldapfel Jánostól. LXXXIX, 235, 388.
- Kritikai* — a — *módszerek.* Haraszty Gyulától. LXXXV, 295.
- Külföldi egyetemek.* Grósz Emiltől. LXXXVI, 368. LXXXVII, 39.
- Külügyek* — a — *vezetése Svéd-Norvégországban s nálunk.* Thallóczy Lajostól. XCV, 161.
- Látogatás egy Phalanstereben.* Farkas Jenőtől. XCIII, 204.
- Legfőbb* — a — *kegyúri jogról.* A. G. LXXXIII, 321. LXXXIV, 81, 180, 40

- Levéltitok (A)*. Heim Pétertől. C, 29.
- Londoni — a — egyetem reformjáról*. Csorba Ferencztől. LXXXIV, 487.
- Londoni — a — nemzetközi földrajzi congressus*. Déchy Mórtól. LXXXV, 137.
- Lónyay Menyhértnek 1847—8-diki naplója*. Kónyi Manótól. LXXX, 337. LXXXVI, 18.
- Lorelei*. Heinrich Gusztávtól. LXXXIII, 446.
- Lukács Mór*icz. Gyulai Páltól. LXXVII, 1.
- Magyar László amerikai úti terve*. Bárczay Oszkártól. LXXXII, 1.
- Magyar birtokviszonyok 1711—1740*. Marczali Henriktől. XCII, 1.
- Magyar — a — egyenes adók reformja*. Hegedűs Lórántól. LXXXVII, 76.
- Magyar emigránsok levelei Chassin Károly Lajoshoz*. Kont Ignácztól. XCIX, 406.
- Magyar — a — helyesírásról*. Brassai Sámuelről. XCI, 314.
- Magyar Jogi Lexicon*. B. S. XCVII, 480.
- Magyar Jogi Lexicon*. Válasz B. S. bírálatára. Dr. Márkus Dezsőtől. — A bíráló válasza. XCVIII, 151.
- Magyar — a — munkás láplálkozása*. Farkas Jenőtől. XCI, 114.
- Magyar — a — nemzet átalakulása a X. században s a fejedelemség megalapítása*. Marczali Henriktől. LXXX, 161.
- Magyar — a — nemzet ethnikai meghatározása*. Rohonyi Gyulától. LXXXV, 232.
- Magyar — a — nyelv szerepe a mult idők országyűlésein*. Ferdinandy Gézáttól. LXXXIX, 254.
- Magyar — A — Nyelvőrnek*. Gyulai Páltól. LXXVII, 171.
- Magyar — a — Shakspeare-kiadás pártfogójáról*. Emlékezés Tomorira. Vadnai Károlytól. LXXXII, 34.
- Magyar — a — zenéről*. Erdy Lajostól. LXXXVI, 161.
- Magyar — a — zenéről*. (Meggjegyzések Erdy Lajos úr hason című tanulmányára). Bertha Sándortól. LXXXVII, 129.
- Magyar — a — zenéről*. (Végválasz Erdy László úrnak). Bertha Sándortól. — Jegyzet Erdy Lajostól. LXXXVIII, 458.
- Magyarok — a — kivándorlása Amerikába*. Hegedűs Lórántól. XCIX, 161. 333. C, 10, 185.
- Magyarország küzdelméi az ozmánokkal*. Acsády Ignácztól. LXXXIV, 311.
- Magyarosodás és eltöredés Nyitramegyében*. Körösi Józseftől. LXXXVI, 394.
- Mahdi — a — országából*. Goldziher Ignácztól. LXXXVIII, 161.
- Mai — a — német lyra*. Heinrich Gusztávtól. LXXXIV, 494.
- Margó Tivadar*. Sz. A. LXXXVIII, 299.
- Mátyás király mint levéltörő*. Acsády Ignácztól. LXXXVI, 252.
- Még egy pár szó Baross vasúti politikájáról*. Tisza Istvántól. LXXX, 130.
- Még egy szó a «Magyarország keletkezéséről»*. (Válasz Marczali Henrik úrnak). Vámbéry Ármintól. LXXXVI, 285.
- Még néhány szó a magyar zenéről*. (Bertha Sándor úr meggjegyzései alkalmából). Erdy Lajostól. LXXXVII, 450.
- Metastasio és Parini*. Radó Antaltól. LXXXVII, 423.
- Mezőgazdasági szakoktatásunk*. — t. XCIII, 286.
- Mikolt, Arany Csaba-töredékében*. Beöthy Zsoltól. LXXXVIII, 65.
- Molière életrajzának irodalma*. Haraszi Gyulától. LXXXIX, 127.
- Molière gyermek- és ifjúkora 1622—1642*. Haraszi Gyulától. LXXXI, 364.
- Muhammedán propaganda Amerikában*. Goldziher Ignácztól. LXXX, 45.
- Müller Miksa és a Rígvéda*. Fiók Károlytól. LXXXIX, 161.
- Munka — a — megadóztatása*. A kereseti adók reformjához.) Kármán Elemértől. C, 390.
- Munkásviszonyok egy amerikai gyárban*. Farkas Jenőtől. C, 132.
- Musset és Sand szerelme*. Haraszi Gyulától. LXXXIX, 209.
- Nagy képes világtörténet*. Mahler Edétől. XCVIII, 298.
- I. Napoleon hagyatéka*. K. Á. LXXVII, 337.
- Napoleon szerelmei*. P. O. LXXXVII, 227.
- Naszreddin hodsá tréfái*. Kúnos Ignácztól. XCVIII, 220.
- Naszreddin Sah úti naplója 1889-ből*. Kégl Sándortól. LXXXI, 117.
- Néhány szó a keleti kérdéshez*. Kresmárik Jánostól. LXXXIX, 161.
- Néhány történeti észrevétel Hasdeu tanulmányára*. Marczali Henriktől. LXXXIX, 82.
- Nemzeti — a — elem gymnasiumaink tervében és utasításaiban*. Waldapfel Jánostól. LXXXIII, 396. LXXXIV, 69.
- Nemzetiségek — a — aránya Ausztriában*. Láng Lajostól. LXXXIV, 337.
- Nép — a — legfelsőbbsege*. Constant B. után. Brassai Sámuelről. LXXXIX, 190.
- Néprajzi mozzanatok a keleti kérdésben*. Vámbéry Ármintól. XC, 321.
- Növényvizsgálat — a — és a rendszerezés elvei Linnéig*. Richter Aladártól. LXXXVIII, 467.
- Nyelvtisztaságról (A)*. n. n. XCV, 47.
- Nyugoti yetéltársak keleti Ázsiában*. Vámbéry Ármintól. XCIV, 161.
- O'áhok — az — itáliai eredete*. Réthy Lászlótól. XC, 161.

- Örmény — az — kérdésről.** Vámbéry Armintól. LXXXII, 321.
- Oroszország a szibériai vasutak befejezése után.** Vámbéry Armintól. C, 238.
- Oroszországi és keletázsiai expedícióm 1897—1898.** Gr. Zichy Jenőtől. XCIX, 201, 354.
- Országgyűlési — az — pártok 1606 tavaszán, Kassán.** Károlyi Arpádtól. XCIV, 48.
- Orthologia és phonetikus írás.** Nyílt levél Szarvas Gáborhoz. Volf Györgytől. LXXVII, 316.
- Orvosi — az — gyakorlatról.** Thim Józseftől. XCII, 305.
- Orvosi — az — kar reformja Franciaországban.** Grósz Emiltől. LXXXI, 473.
- Orvosok — az — felelőssége.** Grósz Emiltől. XCIV, 122.
- Orvosok — az — képzése.** Grósz Emiltől. XCV, 246.
- Orvos-szakértőkhöz — az — intézendő kérdésekről.** Schächter Miksától. XCVII, 214.
- Ösfoglalkozások — az — kérdése.** Herman Ottótól. LXXXIX, 412.
- Osztrák — az — örökösödési háború története.** Marczali Henrikől. LXXXIX, 119.
- Osztrák vélemények a valuta-reform folytatásáról.** Joób Lajostól. XC, 444.
- Pálffy Albert emlékezete.** Vadnay Károlytól. XCIV, 355.
- Parlamentekről (A).** Berzeviczy Alberttől. XCIX, 1.
- Paskievics Magyarországon.** K. J. XCIX, 217.
- Pasztortűzek.** Zs. XC, 288.
- Perosi és az egyházi zene.** Molnár Gézától. XCVIII, 126.
- Petőfi emlékezete.** Berzeviczy Alberttől. C, 423.
- Petőfi és némely külföldi költők.** Imre Sándortól. LXXXIX, 274, 354. LXXX, 81, 221, 439.
- Philologiai — a — szövegkritika fogalma, módszere és feladatai.** Vári Rezsőtől. XCI, 140.
- Phonetismus — a — kérdéséhez.** H. Gy. LXXVII, 394.
- Pillantások a jövő századba.** Joób Lajostól. XCVIII, 161, 346.
- Polgári — a — iskola kérdése.** Kovács Janostól. XCV, 443.
- Pósta-takarékpénztár — a — és a pósta közreműködése a közadók beszedése körül.** Heim Péterrel. XC, 217.
- Quóta-tanulmányok.** Földes Bélától. XCVIII, 429. XCIX, 108, 274, 375. C, 208.
- Rainer főherceg Magyarországi utazása, 1810-ben.** Kiadatlan napló alapján. Wertheimer Edétől. LXXVII, 91, 201.
- Rainer főherceg Papyrus-gyűjteménye.** Goldziher Ignácztól. LXXXVIII, 1.
- Ranke Leopold.** Marczali Henrikől. LXXXV, 46.
- Rechberg (Gr.) Deáknak 1861. fölliratáról.** K. M. XCVIII, 115.
- Refectiókról (A).** Szabó Jenőtől. LXXXII, 364.
- Régi magyar családélet.** Acsády Ignácztól. LXXXVIII, 435.
- Régi — a — népek naptáiról.** Mahler Edétől. XCIV, 287.
- Renaissancekori — a — művészet fő jellemvonásai.** Jánosi Bélától. XCIV, 321.
- Renan és Berthelot levelezése.** Goldziher Ignácztól. XCVI, 161.
- Roma Capitale.** Milkó Izidortól. LXXIX, 387.
- Rotschild és Waterloo.** Kubinyi Viktortól. XCVI, 297.
- Say a socialismus ellen.** Joób Lajostól. LXXXVIII, 278.
- Shakspeare mint tragikus.** Ten Brink után, németből, Pallagi Gyulától. LXXXVI, 434.
- Szicíliai — a — agrár forradalom.** Lyka Károlytól. LXXVII, 468.
- Socialismus — a — mostani állása.** Joób Lajostól. XCI, 372.
- Sociologia és természettudomány.** Mandello Gyulától. LXXXVIII, 395.
- Stratum és substratum.** A Balkán félsziget genealógiája. Hasdeu-Petriceicu B. után, románból, Román Sándortól. LXXIX, 47.
- Svédországról.** Kondor Alfrédrel. XCIII, 251.
- Széchenyi — Gróf — István ifjúkori levelezése (1809—1819.)** Zichy Antaltól. LXXXI, 1.
- Széchenyi István — Gróf — levelei Hollán Ernőhöz. 1859—60.** Kónyi Manótól. C, 161.
- Széchenyi gondolatai a nagy lélekről.** Pap Ferencztől. XCV, 298.
- Szem — a — szerkezete és működése.** Grósz Emiltől. XCVIII, 55.
- Szepesi — a — 13 város reoccupatiója.** 1769. Berzeviczy Egyedtől. XCIX, 395.
- Szígilyeli arcképe előtt.** Vadnay Károlytól. XCIII, 388.
- Színházi szemle.** (A falu rossza. Opera Hubay Jenőtől.) E. L. LXXXVI, 459.
- Szövetkezetekről (A).** Szántó Menyhértől. LXXXI, 237.
- Taine Hippolyte.** Sorel után, francziából, — e. LXXXII, 207.
- Tájszótár (Az uj).** Zolnai Gyulától. LXXXIII, 302.
- Tarozaelbeszélésekről (A).** Gyulai Páltól. XCIII, 443.
- Társadalomról (A).** Concha Győzőtől. LXXXII, 347.
- Tasso.** Radó Antaltól. LXXXIII, 48, 194.

- Tavaszi* — a — *tárlat.* Meller Simontól. XCVIII, 454.
- Teleki Sándor* — *Gróf* —, *Liszt Ferencz és az oroszok.* 1843., 1849., 1850. Szádeczky Lajostól. XCI, 51.
- Természetkutatásról (A).* Schmidt Sándortól. XCII, 52.
- Természetrajzi* — a — *kirándulások.* Richter Aladártól. LXXXI, 291.
- Természettudományi állapotaink és a külföld.* Richter Aladártól. XCIX, 321.
- Természettudományi élet a nyugoteurópai főiskolákon.* Richter Aladártól. LXXXVII, 360.
- Than Károly chemiája.* Hosvay Lajostól. XC, 139.
- Tinódi Sebestyén.* Acsády Ignácztól. XCVII, 1, 180.
- Tisza István agrár politikája.* Szabó Jenőtől. XC, 296.
- Tiszti* — a — *orvosi kiképzés reformja.* Dr. Thim Józseftől. XCVII, 132.
- Toll* — a — *és a könyv.* Heller Agosttól. C, 1.
- Török eredetű-e a magyar nemzet.* Marczali Henrik-től. LXXXI, 476.
- Török* — a — *jogrendszer s igazságszolgáltatás.* Kresmarik Jánostól. XCVII, 44, 236, 388.
- Történelmi* — a — *elem a költészetben.* Gyulai Páltól. LXXVII, 459.
- Történetírás* — a — *az arab irodalomban.* Goldziher Ignácztól. LXXXV, 69.
- Törvényjavaslat a házassági jogról.* Joób Lajostól. LXXVIII, 134.
- Tudomány* — a — *csődje emberbúvárlati szempontból.* Török Auréltól. LXXXVIII, 88.
- Új* — az — *Gesta Dei per Francos.* Lőrincz Bélától. LXXXVIII, 379.
- Új* — az — *művészi ipar.* Meller Simontól. XCVII, 461.
- Újabb* — az — *angol irodalom története.* Kégl Sándortól. XCIV, 459.
- Újabb nyelvtudományi módszerek.* Setälä Emil után, finn-ből Szilasi Móricztól. LXXX, 349.
- Újabb tanulmányok André Chénier-ről.* rf. LXXXI, 152.
- Újabb térképeink és a földrajzi nevek.* Simonyi Jenőtől, LXXVIII, 259.
- «*University* — a — *extension*» *hazánkban.* Gaal Jenőtől. LXXVIII, 321.
- Utazás az akademia körül.* S. E. LXXVIII, 212.
- Úti levelek Amerikából.* Ottlik Ivántól. LXXVIII, 21, 234, 398.
- Vajda János.* V. Z. LXXXVII, 15.
- Vallási és politikai küzdelmek II. Mátyás korában (1609—1612).* Angyal Dávidtól. LXXXIV, 161.
- Vallás-szabadság* — a — *ügye a koronai gyűlésen 1605.* Károlyi Árpádtól. LXXX, 1.
- Vallástörténeti congressus.* rz. XCIX, 287.
- Van Dyck-tárlat* — a — *Antwerpenben.* Wollanka Józseftől. C, 321.
- Vaskapu-szabályozás* — a — *őskori előmenyei.* Téglás Gábertól. LXXXVIII, 448.
- Vay Miklós báró.* (Ot hét a pesti Újépületben). Közli Léva József. XCIII, 1.
- Vay Miklósról (Báró).* Vadnai Károlytól. XCVII, 472.
- Vázlatok a magyarországi oroszok életéből.* Zsatkovics Kálmántól. LXXXII, 111, 274.
- Végszó a zónadijszabás ügyében.* Szabó Jenőtől. LXXX, 279.
- Veres Pálné emlékezete.* Gyulai Páltól. LXXXVI, 454.
- Verescsagin Napoleon cyclusáról.* Krenner Viktortól. XCIV, 134.
- Világtörténelemről (A).* Marczali Henrik-től. XCVI, 281.
- Visszaemlékezések Roscher Vilmosra.* Földes Bélától. LXXXVII, 445.
- Visszahatások a materialismus ellen a természettudományokban.* Heller Agosttól, LXXXVI, 346.
- Visszapillantás az 1832—36-iki országgyűlésre.* Zichy Antaltól. LXXVII, 45, 251.
- Voltaire a vádlottak padján.* Rác Lajostól. XCIX, 124.
- Washington.* Joób Lajostól. LXXXIV, 1, 224, 358.
- Wesselényi* — báró — *Miklós és a nemzetiség kérdés.* Zsilinszky Mihálytól. LXXXI, 321. LXXXII, 13, 186.
- Zách Felicián bűnpöre.* Kritikai tanulmány. Marczali Henrik-től. C, 379.
- Zichy Antal emlékezete.* Vadnay Károlytól. XCVII, 161.
- Zichy Jenő* — gróf — *utazása Kaukázusban.* Herman Ottótól. XCIII, 123.
- Zimmermann István.* Kalmár Elektől. LXXXIV, 507.

V.

É R T E S Í T Ő.

(Könyvismertetések, bírálatok, nyílt levelek.)

- Abrányi Emil: *újabb költeményei.* a—s. LXXVIII, 310.
- Acsády Ignác: *Két pénzügy- történelmi tanulmány.* fg. LXXIX, 473.
- Acsády Ignác: *A jobbbágy-adózás 1577—97-ben.* d. XCI, 329.
- Adácsi: *Aquarellek és Croquik.* n. LXXVII, 488.
- Aischylos: *Orestie. Griechisch und deutsch v. Ü. v. Willamovitz-Moellendorf.* — e. XCI, 149.
- Alexander Bernát: *A művészet.* cs. a. XCIII, 310.
- Almássy Comtesse: *Hongrois et Roumains.* g. LXXX, 150.
- Amadei, Anna Gr.: *Gedichte.* Ismerteti Vikár Béla. LXXXVI, 466.
- Ambrozovics Béla: *A tudomány érdekében.* Ismerteti Waldapfel János. LXXXVIII, 151.
- Andrássy Gyula gr.: *Az 1867-iki kiegyezésről.* v. LXXXVIII, 464.
- Antapodosis. *Egy másik nyílt levél a szerkesztőhöz.* Volf Györgytől. LXXXVI, 309.
- Apáthy, Stephan: *Die Mykrotechnik der thierischen Morphologie.* Ismerteti Vängel Jenő. XCV, 151.
- Arany János: *balladái, Zichy Mihály rajzaival.* Ismerteti Pasteiner Gyula. LXXXIV, 501.
- Arany János: *Katona Bánk bánja.* sz. XCV, 318.
- Archiv für Religionswissenschaft. zr. XCVII, 152.
- B. J.: *Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története.* a. XCV, 138.
- Bálint Imre: *Gazdasági politikánk múltja és jövője.* Ismerteti Mandello Gyula. XCVIII, 469.
- Balló M.: *Uzia.* l. s. XCIII, 476.
- Bartels, Adolf: *Die deutsche Dichtung der Gegenwart.* Ismerteti Wollanka József. XCI, 153.
- Baumgart, Herm.: *Goethe's «Geheimnisse» und seine «Indische Legenden.»* Ismerteti Heinrich Gusztáv. LXXXV, 319.
- Bayer József: *A magyar drámairodalom története.* Ismerteti Császár Elemér. XCVII, 147.
- Becker, Ph. A.: *Der südfranzösische Sa-genkreis. — Der Quellenwert der Storie Nerbonesi.* t. XCVI, 155.
- Bédier, Joseph.: *Les fabliaur.* t. LXXXI¹ 313.
- Békefi Remig.: *A zirczi, pilisi, pásztói és szent-gotthardi ciszterci apátságok története.* III. l. XCV, 144.
- Beksics Gusztáv: *A román kérdés és a fajok harca Európában és Magyarországon.* ly. LXXXIV, 321.
- Benedek Elek: *Huszár Anna.* i. LXXX, 317.
- Benedek Elek: *Magyar Mese- és Mondavilág.* I. r. LXXX, 473.
- Benedek Elek: *Testamentum és hat levél. — A szív könyve.* i. LXXXVII, 470.
- Benkó Imre: *Arany János tanársága Nagy-Körösön.* r. XCIV, 144.
- Beöthy Zsolt: *Az egyetemi tanárképzés kérdéséhez.* Ismerteti Riedl Frigyes. LXXXI, 316.
- Bernstein Béla: *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc és a zsidók.* a—i. XCVIII, 471.
- Blackie Stuart János, *Önnevelés értelmi, testi és erkölcsi téren.* Ford. Csiky Lajos. w. j. C, 441.
- Bock, Franz: *Die ungarische Königskrone.* aba. LXXXIX, 153.
- Brandes, Georg: *William Shakspeare.* L. I. XCII, 325.
- Burckhardt Jakob: *A renaissancekori műveltség Olaszországban.* Ford. Bánóczy J. L—s. LXXXIX, 489.
- Burckhardt, Jakob: *Beiträge zur Kunstgeschichte von Italien.* L—s. XCVI, 471.
- Chélar, Raoul: *La Hongrie millénaire.* k. cz. LXXXV, 489.
- Cherbuliez Viktor: *Művészet és természet.* Ford. Geőcze Sarolta. l. m. LXXXVIII, 142.
- Chermel István: *Utazás Norvégia végvidékére.* L. B. LXXXI, 139.
- Chroust, Anton: *Abraham von Dolna.* d. XC, 316.
- Comenius Amos János: *Nagy oktatás-tana.* Ford. Dezső Lajos. L—s. LXXXVIII, 476.
- Conze, Al.: *Ueber den Ursprung der bildenden Kunst.* e. XCII, 546.
- Császár Imre: *A művészetről.* l. h. LXXXVII, 333.
- Csengeri János és Pasteiner Gyula: *Görög földön.* av. LXXXIII, 472.
- Cserhalmi H. Irene: *Ungarischer Dichtewald.* Ismerteti Erdélyi Károly: XC, 306.

- Dante Alighieri: *A pokol. Ford. Gárdonyi Géza.* i. t. LXXXVII, 155.
- De Candolle Alfred: *Termesztett növényeink eredete. Ford. Pavlicsek Sándor.* Ismerteti Borbás Vincze. LXXXI, 298.
- Dedek Cr. Lajos: *Kolostorból kolostorba.* a. s. XC, 302.
- Dékány Mihály: *A mezőgazdasági munkáskérdés.* n. LXXXII, 474.
- Demolins, Edmond: *A quoi tiènt la supériorité les Anglo-Saroxnes* ls. XCI, 320.
- Dézsi Lajos: *Szenczi Molnár Albert naplója.* d. XCVII, 325.
- Diaconovich C.: *Enciclopedia románă.* Ismerteti Réthly László. XCI, 145.
- Dowden: *Introduction to Shakesperc.* sz. LXXVIII, 144.
- Dumas, Alexandre fils.: *Ilka.* k. cz. LXXXV, 489.
- Duret, Théodor: *Histoire de France de 1870. à. 1873.* L. LXXVIII, 151.
- Egy kis polemia.* i. XCIX, 306.
- Egy külföldi hang Petőfőről.* lg. LXXXIII, 153.
- Ekkehard: *Walterdal. Ford. Körös Endre.* h. g. XCVI, 305.
- Elizabeth, Empress of Austria. Ismerteti Kropf Lajos. XCVIII, 315.
- Elsberg, R. A. v.: *Die Blutgräfin.* d. LXXXV, 491.
- Emlékkönyv, melyet Magyarország ezeréves fennállásának ünnepén közrebocsát a hazai cisztercezi rend.* d. LXXXVI, 295.
- Endrődi Sándor: *A magyar költészet kincsesháza.* p. LXXXIII, 473.
- Endrődi Sándor: *Kurucz nóták.* —ó. LXXXIX, 139.
- Erdélyi Zoltán: *Vesztett boldogság.* n. k. XCV, 147.
- Érdújehelyi Menyhért: *Újvidék története.* Dr. LXXXI, 477.
- Erődi Béla: *Utazásom Sicilia és Malta szigetén.* s. LXXXV, 169.
- Erődi Béla: *A fáraók országában.* rf. XCIII, 309.
- Evagrius: *The ecclesiastical history of Ed. by J. Bider and L. Parmentier.* Ismerteti Kropf Lajos. C, 452.
- Fagniez, Gustave: *Le Père Joseph et Richelieu.* I—l. LXXVIII, 324.
- Fagniez, Gustave: *L'économie sociale de la France sous Henri IV.* Ismerteti Lőrincz Béla. XCIV, 312.
- Faguet, Emile: *Voltaire.* a. LXXXVIII, 467.
- Falk Zsigmond: *Amerikai úti jegyzetek.* a. LXXXII, 308.
- Falk Zsigmond: *Oroszország.* mg. XCI, 550.
- F. Ferenczy Ferencz: *A tündöklő csúc.* g. l. LXXVII, 170.
- Ferenczi Zoltán: *Petőfi életrajza.* g. LXXXVIII, 306.
- Fináczy Ernő: *A magyarországi középiskolák multja és jelene.* r. LXXXVIII, 143.
- Finn ugor — a — társaság évkönyve. s. m. LXXXII, 313.
- Fischer, Kuno: *Shakespeare und die Bacon-Mythen.* h. g. LXXXIV, 143.
- Fischer, Kuno: *Goethes Sonettenkranz.* Ismerteti Heinrich Gusztáv. LXXXV, 319.
- Földrajzi — a — nevek helyesírásáról. Brózik Károlytól és Simonyi Jenőtől. LXXVIII, 480, 484.
- France, Anatole: *Histoire contemporaine.* P. R—s. XCIX, 149.
- Freeskay János: *Mesterségek szótára.* —s. C, 400.
- Friedrich Tivadar dr.: *A sör megadóztatása.* Ismerteti Hegedűs Lóránt. XCVIII, 149.
- Gaal Jenő dr.: *A socialis kérdés megoldása.* Ismerteti Joób Lajos. XCIV, 469.
- Gárdonyi Géza: *Igazság a földön.* i. XCI, 330.
- Gaup, Ottó: *Herbert Spencer.* S—s. XCV, 155.
- Gauthier, F. E.: *Les grands poètes hongrois.* Ismerteti Szigetvári Iván. XCVI, 149.
- Gibbon, Edward: *The history of the decline and fall of the Roman Empire.* Ismerteti Kropf Lajos. XCVII, 330.
- Goethe-gyűjtemény — a — és a Magyar Hírlap.* S. K. LXXXIII, 154.
- Goldziher Ignác: *Renan mint orientalista.* Ismerteti Riedl Frigyes. LXXIX, 463.
- Gracza György: *Az 1848—49-iki magyar szabadságharc története.* Ismerteti Hegyesi Márton. XCI, 460.
- Griesbach, H.: *Hygienische Schulreform.* Ismerteti Imre Lajos. C, 443.
- Gubernatis, Conte Angelo de: *La Roumanie et les Roumains.* Ismerteti Kropf Lajos. XCVIII, 146.
- Guyau, I. M.: *Pages chovistes des Grands Evénains.* av. LXXXIV, 325.
- Györkönyi Károly: *Novellák.* cs. b. LXXXV, 173.
- Hadow, w. H.: *A croatian composer.* k. l. C, 156.
- Hampel József: *A régibb középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban.* Ismerteti Téglás Gábor. LXXX, 478.
- Hampel József: *A hazai réz-kor viszonya az újabb európai kutatások eredményéhez.* Ismerteti Téglás Gábor. LXXXII, 463.
- Hampel József: *A bronzkor emlékei Magyarhonban. III.* Ismerteti Téglás Gábor. XCI, 313.

- Hamsun, Knut: *Neue Erde*. — Pan. i. y. LXXXVIII, 314.
- Hankó Vilmos: *A székeljöld*. Ismerteti Téglás Gábor. XC, 467.
- Haraszti Gyula: *Molière élete és művei*. g. XCI, 143.
- Harnack, Ottó: *Deutsches Kunstleben in Rom im Zeitalter der Klassik*. Ismerteti Wollanka József. XCIII, 305.
- Harnack, Ottó: *Schiller*. Ismerteti Wollanka József. XCVI, 302.
- Havass Rezső: *Magyar földrajzi könyvtár*. S. LXXXVIII, 334.
- Hegyesi Márton: *Az 1848—49-iki harmadik zászlóalj története*. Ismerteti Márki Sándor. XCIV, 306.
- Hegyfokj Kabos: *Folyóink vizállása és a csapadék*. XCVII, 156.
- Herczeg Ferencz: *Simon Zsuzsa*. i. LXXX, 153.
- Herczeg Ferencz: *A Gyurkovits fiúk*. sz. LXXXIV, 138.
- Herczeg Ferencz: *Napnyugati mesék*. sz. i. LXXXV, 317.
- Herczeg Ferencz: *Szabolcs házassága*. m. XCIII, 140.
- Herman Ottó: *Aquila*. Im. LXXXIX, 157.
- Herold, Theod.: *Friedrich A. Cl. Werthes und die deutschen Zrinyi-Dramen*. Ismerteti Heinrich Gusztáv. XCIII, 470.
- Hinsenkamp Bernát: *Népszerűmechanika*. Ismerteti Heller Agost. LXXXVI, 472.
- Hoffmann, Paul: *M. Vörösmarty's ausgewählte Gedichte*. rd—ár. LXXXI, 146.
- Högyes Endre: *Hazai orvosi oktatásügyünk és a budapesti egyetem orvosi kara*. G. E. LXXXVII, 314.
- Hörmann, Konstantin: *Nada*. ly. LXXXII, 156.
- Horrát — a — *irodalom 189—1895. évi fejlődésének áttekintése*. K. E. LXXXIX, 157.
- Huber Alfonz: *Geschichte Österreichs*. d. LXXXIX, 151.
- Hüppe Siegfried: *A lengyel alkotmány története*. Ford. Szathmáry György. f. LXXX, 470.
- Huxley, T. H.: *Collected essays*. I. S. E. LXXXIX, 316.
- Ignotus: *Vallomások*. 6+5. LXXXII, 152.
- Ilges, F. W.: *M. von Munkácsy*. Ismerteti Kropf Lajos. C, 453.
- Ilász — az — első hat éneke*. Ford. Bak-say Sándor. n. XC, 144.
- Ilosvay Lajos: *A trójai «Büdös barlang» levegőjének kémiai és fizikai vizsgálata*. Ismerteti Hankó Vilmos. LXXXV, 329.
- Imre Sándor: *Irodalmi tanulmányok*. n. XCI, 322.
- Jablonowski József: *A szőlő betegségei és ellenségei*. Ismerteti Vángel Jenő. LXXXVI, 147.
- Jancsó Benedek: *Román politikai és történelmi tanulmányok*. S. LXXXII, 471.
- Jókai, Maurus: *The Lion of Janina*. Translated by R. Nisbet Bain. Ismerteti Kropf Lajos. XCIV, 147.
- Jókai, Bródy, Rákosi: *Ezernyolczszázelegyvennyolcz*. H. XCV, 149.
- Jókai Mór: *Költemények*. —ó— C, 138.
- Jókai a magyar nyelv eredetéről*. x. XCVI, 472.
- Kabos Ede: *Tárczák, drámai formák*. v. LXXXIV, 149.
- Kant-Studi-n*. Ismerteti Waldapfel János. LXXXVII, 475.
- Károlyi Árpád: *A korponai országgyűlés 1605-bn*. Ismerteti Acsády Ignác. LXXXV, 484.
- Károlyi Árpád: *Magyar országgyűlési emlékek*. h. XCIX, 147.
- Katona Mór: *A magyar családai hitbizomány*. Ismerteti Joób Lajos. LXXVII, 157.
- Keller Konrád: *A tenger élete*. Ford. Csopey László. p. gy. XCVI, 141.
- Key — the — of fruth*. Ismerteti Kropf Lajos. XCVII, 489.
- Klug Nándor: *Az érzékszervek élettana*. p. gy. XCII, 543.
- Knapp: *Life, writings and Correspondance of George Borrow*. K—s. C, 145.
- Köhler, Reinhold: *Kleinere Schriften*. Ismerteti Bognár Teofil. XCVIII, 141.
- Kohn Dávid: *Az olasz valuta története*. P. B. LXXX, 308.
- Kont, I.: *La Hongrie littéraire et scientifique*. k. f. LXXXVI, 308.
- Kőrösi Albin: *A spanyol költészet gyöngyci*. ly. LXXXII, 309.
- Koschwitz, Eduard: *Les parlers parisiens*. a. LXXXIX, 327.
- Köszeghy Sándor: *Nemes családok Pestvármegyében*. Ismerteti Acsády Ignác. C. 298.
- Kozma Andor: *Szatirák*. ó. XCVII, 141.
- Kraus, Franz: *Essays*. B. XC, 148.
- Kriza János: *Költeményei*. l. a. LXXVIII, 149.
- Kupa Árpád: *A napszamosok*. xy. LXXXIII, 150.
- Kupelwieser, L.: *Die Kämpfe Oesterreichs mit den Osmanen vom Jahre 1526 bis 1537*. Ismerteti Acsády Ignác. XCVIII, 317.
- Kuun, Géza, Comes: *Relationum Hungarorum cum Oriente gentibusque orientalis originis historia*. zr. LXXXIII, 147.
- Lampérth Géza: *Első könyvem*. i. XCI, 148.
- Lanciani Rudolf: *A régi Róma*. Ford. Lubóczi Zs. m. n. LXXIX, 152.
- Landor, W. S. *Letters and other unpublished writings*. Ismerteti Kropf Lajos. XCIV, 152.

- Láng Menyhért: *Korzika*. B—N. LXXX. 157.
- Lehmann, Rudolf: *Erinnerungen eines Künstlers*. k. cz. LXXXV, 489.
- Lenau's *Briefe an Emilie und Georg von Reinbeich*. Herausg. v. A. Schlossar. h. LXXXVIII, 470.
- XIII. Leo pápa: *Költevényei*. Ford. Csicsáky Imre. sz—ly. LXXXI, 311.
- Lévay József: *Újabb Költevényei* p. g. XCVIII, 311.
- Levél a szerkesztőhöz*. Herman Ottótól. XCVII, 159.
- Liesse, André: *La question sociale*. L. B. LXXXIII, 311.
- Litzmann, Berthold: *Das deutsche Drama in den literar. Bewegungen der Gegenwart*. f. LXXXIV, 151.
- Loew, William N.: *Magyar Poetry: selections from Hungarians Poets*. m. k. XCIX, 154.
- Lorenz, Ottokar: *Lehrbuch der gesamten wissensch. Genealogie*. d. XCVI, 468.
- Loti, Pierre: *Pêcheur d'Islande*. Ismerteti Göbi Imre. LXXVIII, 327.
- Luby Sándor: *Vergődés*. — a —. C. 435.
- Madách, Emerich: *La tragédie de l'Homme*. Traduit par Ch. de Bigault de Casanove. Ismerteti Morvay Győző. XCI, 487.
- Madarász Gyula: *Ceyloni gyűjtésem madártani eredménye*. Ismerteti Herman Ottó. XCV, 135.
- Magyar chemiai folyóirat*. nk. LXXXII, 315.
- Magyar gazdaságtörténelmi szemle*. I—III. B. A. LXXIX, 319.
- Magyar műkincsek*. Ismerteti Pasteiner Gyula. LXXXVII, 152.
- Magyar Protestans egyháztörténeti monographiák*. d. XCVI, 299.
- *Magyarország* — a — igazságszeretete. Szily Kálmántól, XCIV, 476.
- Makai Emil: *Zsidó költők*. — Énekek éneke. — Margit. k. LXXXVIII, 311.
- Marczali Henrik: *Magyarország története*. f. LXXX, 315.
- Matlekovits Sándor: *Magyarország államháztartásának története*. A. B. LXXXII. 462.
- Meier, Wilhelm: *Compositions- u. Successionsverhandlungen unter Kaiser Mathias*. d. LXXXVII, 317.
- Meyer, Edward: *Machiavelli and the Elisabethan*. Ismerteti Kropf Lajos. XC, 311.
- Mikszáth Kálmán: *Az eladó birtok*. — Páva a varjúval. I. LXXIX, 314.
- Milkó Izidor: *Római mozaik*. Ismerteti Csengeri János. LXXXII, 149.
- Moldován Gergely dr.: *Magyarok, románok*. m. LXXIX, 309.
- Molière, Dandin. *A Fősvény*. Fordította *Hevesi Sándor*. Ismerteti Haraszi Gyula. XCVIII, 475.
- Monier, Camille: *A positivizmus népszerű előadásban*. L—s. XCIV, 473.
- Muntz, Eugène: *La bibliothèque de Mathias Corvinus*. r. XCIX, 302.
- Muth, Rich.: *Deutsche Dichtung in Oest rreich von den Ausklängen der Romantik bis zum Durchdringen des Realismus*. h. LXXXVIII, 147.
- Muther, R.: *Geschichte der Malerei im XIX. Jahrhundert*. f. LXXXIII, 447.
- Nagy és Havlin: *Pósta és távírda kéztarifája*. XCVIII, 312.
- Nassen, I.: *Heinrich Heine's Familienleben*. h. XC, 469.
- Naschér, Dr. S.: *Auswahl von Gedichten des Dichters Reviczky Gyula*. rdr. LXXXIX, 492.
- Navratil Akos: *Smith Ádám rendszere*. I. XCVIII, 137.
- Nemzeti* — a — színház és Szigligeti. LXXXIII, 157.
- Nyilatkozat*. Wodianer F. fától és a szerkesztő felelete. XCIV, 154.
- Nyílt levél a szerkesztőhöz*. Haraszi Gyulától. XCIX, 312.
- Nyílt levél a szerkesztőhöz*. Pauler Gyulától. LXXXVI, 153.
- Nyílt levél a szerkesztőhöz*. Varga Ottótól. LXXXV, 494.
- Nyílt levél a szerkesztőhöz*. Gróf Zichy Jenőtől. XCIII, 477.
- Nyílt levelek a szerkesztőhöz*. I. Pauler Gyulától. II. Volf Györgygtől. LXXXVI, 473.
- Nyílt levelek a Nemzeti Múzeum folyóirata ügyében*. Dr. Smidt Sándortól és Herman Ottótól. XCI, 491.
- 1896-iki országos kiállítás. A történeti főcsoport hivatalos katalogusa*. rdL. LXXXVII, 301.
- Óváry, Leopoldo: *La Quistione Daco-Romana*. g. LXXX, 150.
- Pálffy Albert: *A régi Magyarország utolsó éveiben*. I. I. LXXVIII, 478.
- Palóczy Lipót: *Buda-Pest és környéke*. zs. LXXXVII, 461.
- Patzner István: *Id. Ormós Zsigmond emlékezete*. iy. LXXXVIII, 313.
- Pautz, Otto: *Mohammeds Lehre von der Offenbarung*. r. C, 151.
- Payot, J.: *L'éducation de la volonté*. G. S. C, 307.
- Pázmány Péter: *összes munkái*. d. LXXXIX, 324.
- Pekár Gyula: *Délen és éjszokon*. fg. XCIII, 301.
- Petit de Julleville: *Histoire de la langue et de la littérature française*. a. LXXXVIII, 152.
- Petőfi: *Apostolul*. Traduceri de St. O. Josif. Ismerteti Alexios György. XCIII, 143.

- Pingaud, G'once: *Notice sur M. Édouard Sayous*. d. XCV, 475.
- Plan, Mme Ph.: *Choir de Gallicismes*. Ismerteti Szigetvári Iván. XCIII, 303.
- Platon válogatott művei. I. Ford. Péterfy Jenő. II. Ford. Gyomlay Gyula. L-s. XC, 303.
- Plutarchos párhuzamos életrajzai. Ford. Kacskovics Kálmán. I. i—s. LXXVII, 486.
- Polignac, Melchior: *Poètes hongrois*. ly. LXXXVI, 305.
- Polikeit Károly: *Astronomia*. Ismerteti Heller Ágost. LXXXV, 171.
- Popini Albert: *Horatius*. Cs. J. LXXXVI, 302.
- Pósa Lajos: *Édes anyám*. Ó—s. XC, 461.
- Preger, Wilhelm: *Darwin, sein Leben und Wirken*. av. LXXXV, 327.
- Psellus: *The history of —*. Ed. by C. Sathas. Ismerteti Kropf Lajos. C, 452.
- Quidde: *Caligula*. ld. LXXX. 317.
- Rada István: *Idegenből*. rdr. LXXXVII, 467.
- Radó Antal: *Dalok és történetek*. Ó. XCVIII, 132.
- Radó-Rothfeld, S.: *Die ungarische Verfassungsgeschichtlich dargestellt*. F. XCIV, 472.
- Ratuzzi-Rute, Maria Letizia: *Letters d'une voyageuse*. m. LXXXIX, 155.
- Reclus Elisée: *A patak élete*. Ford. Hentaller Elma. L—l. B—t. LXXXI, 149.
- Reich, Emil: *Hungarian literature*. L. k. XCVI, 314.
- Réinach, J.: *Diderot*. rf. LXXIX, 476.
- Reviczky Gyula: *Költeményei*. a. LXXXIII, 461.
- Revue des deux Mondes* Kossuthról. d. LXXVIII, 331.
- Revue d'histoire littéraire de la France*. h. LXXVIII, 155.
- Ribot Th.: *A lelki átöröklés*. Ford. Holló István. s. LXXXIX, 487.
- Riehl, Al.: *Fr. Nietzsche, der Künstler und der Denker*. L—s. XCVII, 327.
- Roebuck, Johann Arthur: *Life and letters*. Kr. XCIV, 154.
- Róna Béla: *Snadahüpflek*. Ismerteti Petz Gedeon. XCIII, 154.
- Ruba iyat (The) of Omar Khayyám*. Ismerteti Kropf Lajos. XCVI, 308.
- Ruskin: *Velence kövei*, Ford. Geőcze Sarolta. n. LXXXIX, 319.
- Saintsbury György: *A francia irodalom története*. Ford. Hegedűs Pál. Ismerteti Harasztli Gyula. XCIII, 292.
- Sayous, Édouard: *L'exposition du millénaire hongrois*. m. LXXXIX, 155.
- Schächter Miksa: *Egyetemünk és az autonómia*. t. XCVI, 464.
- Schönherr Gyula: *Hunyadi Corvin János*. I. LXXXIV, 139.
- Schucharadt, Hugo: *Über das Geographische. — Über den passiven Charakter des Transitivus in den kaukasischen Sprachen*. Ismerteti Simonyi Zsigmond. LXXXIV, 327.
- Sebestyén Gyula: *Az Árpádok története*. I. LXXXIII, 309.
- Sebestyén Károly: *A görög gondolkodás kezdetei*. L—s. XCIV, 149.
- Seccombe, Thomas: *The surprising adventures of Baron Munchausen*. Ismerteti Kropf Lajos. XCIX, 303.
- Shaw, Albert: *Municipal government in continental Europe*. Ismerteti Kropf Lajos. LXXXVI, 152.
- Simon, Edouard: *L'Allemagne et la Russie au XIX. siècle*. L. LXXVII, 164.
- Sittenberger, Hans: *Studien zur Dramaturgie der Gegenwart*. B. K. XCV, 473.
- Smyth, H.: *Shakespeare's Pericles and Apollonius of Tyre*. Ismerteti Kropf Lajos. C, 454.
- Soubies, Albert: *Histoire de la musique Hongrie*. Ismerteti Kereszti István. XCIX, 470.
- Spillman: *A woxindoni csodavirág*. Ford. Perényi István. rdr. LXXXVII, 467.
- Steffen, G. F.: *England als Weltmacht*. d. C, 154.
- Sylvester dr.: *A parasztszocializmusról*. Ismerteti Joób Lajos. XCIV, 308.
- Szabó József: *Előadások a geologia köréből*. t. I. LXXVII, 322.
- Szabolcska Mihály: *Hangulatok*. v. e. LXXVIII, 475. —z. XCVIII, 463.
- Szalay-Baróti: *A magyar nemzet története*. fg. LXXXII, 148.
- Szalay Fruzina: *Egy marék virág*. v. XCV, 468.
- Szana Tamás: *Izso Miklós élete és munkái*. B. J. XC, 153.
- Széchenyi István Gr.: *Hírlapi cikkei*. Összeállította Zichy Antal. I. LXXX, 306.
- Széchenyi István Gr.: *Levelei szülőhöz*. Összeállította Zichy Antal. n. LXXXVI, 141.
- Szemere Miklós: *Fiatal véreim*. Ismerteti Elemér Oszkár. XCII, 319.
- Szentessy Gyula: *A rajongó és egyéb költemények*. g. LXXXVII, 311.
- Szentkláray Jenő: *A csanádi egyházmegye története*. I. t—z. XCIX, 294.
- Szép gyermekek versenye*. LXXX, 158.
- Sziklai János és Borovszky Samu: *Magyarország vármegyéi és városai*. cd. LXXXIX, 148.
- Szikra: *A bevándorlók*. i. XCV, 305.
- Szilágyi Géza: *Tristia*. rdr. LXXXVI, 298.
- Szilágyi Sándor: *I. Rákóczy György*. fg. LXXVII, 331.
- Szilágyi Sándor: *Erdélyi országgyűlési emlékek*. f. LXXXI, 296.

- Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története. 1—10. füz. rdl. LXXXI, 465.*
- Szilasy Zoltán: *Amerikai mezőgazdaság. a. XCVI, 146.*
- Szily Kálmán: *Adalékok a magyar nyelv és irodalom történetéhez. sm. XCVII, 484.*
- Taine, H.: *Derniers essais de critique et d'histoire. S. E. LXXIX, 147.*
- Természetrajzi — a — Füzetek és dolgozó-társainak «hazajatlansága.»* Méhely Lajostól. XCII, 328.
- Teza, E.: *L'avvelenatrice. dó. LXXXVI, 306.*
- Thwaites, R. G.: *The Jesuit relations and allied documents. Ismerteti Kropf Lajos. XC, 475.*
- Timár Szaniszló: *Selyem és rongy. cs. k. XCIV, 304.*
- Tissié, Ph.: *Az elfáradás és testgyakorlás. Ford. Csapodi István. p. XCIX, 467.*
- Tolsztoi Leó gr.: *Mi a művészet? Ford. Hegedüs Pál. Ismerteti Jászi Oszkár. C, 302.*
- Tóth Béla: *Szájru-l-szájra. rdl. LXXXII, 467.*
- Tóth Béla: *Mende-mondák. s. LXXXVIII, 309.*
- Toynbee, Paget: *A dictionary of proper names in the works of Dante. Ismerteti Kropf Lajos. XCIX, 155.*
- Trog, Hans: *Jakob Burckhardt. rf. XCVI, 312.*
- Überweg, Friedrich: *Grundriss der Geschichte d. Philosophie der Neuzeit. x. XCIII, 473.*
- Vajda Emil: *A Vargyasi Dániel család közpályán és a magánéletben. I. LXXIX, 155.*
- Válasz Herman Ottó úr bírálatára. Gróf Zichy Jenőtől. XCIII, 312.*
- Vámbéry Armin: *A magyarság keletkezése. Ismerteti Marczali Henrik. LXXXV, 481.*
- Varga Ottó: *Magyarország története. I. LXXXV, 324.*
- Vargha Gyula: *A magyar hitelügy és hitelintézetek története. Ismerteti Pólya Jakab. LXXXVII, 306.*
- Vass Miklós: *Székely Mózes erdélyi fejedelem életrajza. d. XCII, 155.*
- Vay, Nicolas de Br.: *Halte! aux Anglais. zr. LXXXIX, 145.*
- Viszonvász Gr. Zichy Jenő válaszára. Herman Ottótól. XCIII, 449.*
- Vöge, Wilhelm: *Raffael und Donatello. P. XCII, 152.*
- Voigt, H. G.: *Adalbert von Prag. d. XCV, 312.*
- Vukovics Sebő emlékiratai Magyarországon való bujdosása és száműzetésének idejéből. m. LXXXIX, 145.
- Warkentin, Rich: *Nachklänge der Sturm- u. Drangperiode im Faustdichtungen des XVIII. u. XIX. Jahrh. Ismerteti Heinrich G. XCIII, 148.*
- Werner Gyula: *Megvirrad még valaha.— Kendi Imre házassága. n. C, 295.*
- Wiener, Leo: *The history of Jiddish literature in the XIX. Century. Ismerteti Kropf Lajos. C, 450.*
- Wertheimer, Eduard: *Die drei ersten Frauen des Kaisers Franz. I. LXXVII, 492.*
- Wurzbach, Wölg.: *Lope de Vega und seine Komödien. Ismerteti Kropf Lajos. XCIX, 472.*
- Zalár József: *A hovédvilágból. z. XCIV, 463.*
- Zichy Jenő — Gróf — mint őstörténetünk kutatója. Bulcsútól. LXXXII, 316.
- Zolnai Gyula: *Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig. Ismerteti Simonyi Zsigmond. LXXXI, 135.*
- Zsilinszky Mihály: *A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai. IV. h. XCIII, 458.*
- Zwiedineck-Südenhorst, Hans: *Geschichte und Geschichten neuerer zeit. I. LXXXIV, 506.*

